ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

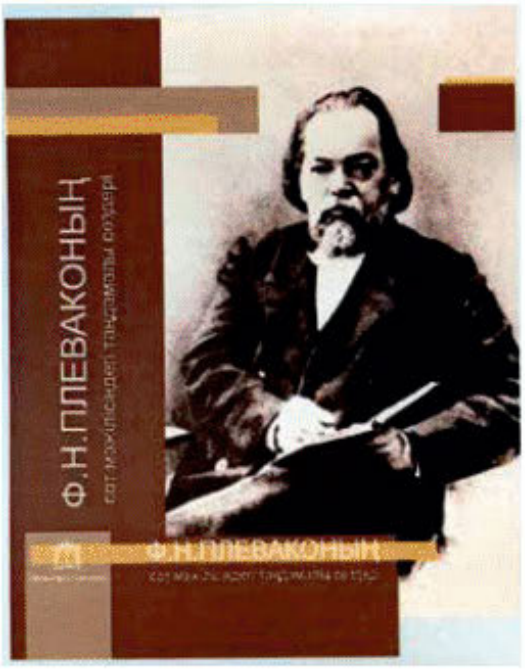
Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана
Science and life of Kazakhstan

№7/1 2019

АҚОРДА
Астана қаласы

Тағылымы терең туынды

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, "Қазақстанның ғылымы мен өмірі" атты халықаралық журналдың Бас редакторы **Есберген Алауханов**тың **"Ф.Н.Плевакоңың сот мәжілісіндегі таңдамалы сөздері"** атты жаңа кітабы жарық көрді.

Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

Кітаптың ерекшелігі сол - Ф.Н. Плеваконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако - XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докоранттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal

№ 7/1 2019

Бас редактор – **Алауханов Е.О.**
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – **Алауханов Е.О.**
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – **Alaukhanov Y.O.**
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Алматы 2019

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФЖоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, басред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., – а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., — т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д, профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю, з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СПб. халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., – а.-ш.ғ.д., профессор
Асанғазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массаки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Киприс И., МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С.С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д.. профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тоғжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., ә.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нии Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Қул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю, д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Асангазы О., обшественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент(Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массаки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР(Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор(Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (СанктПетербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нии Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Abdukarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh.K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law,Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law,Professor State Counselor of Justice of the 3rd class
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor, (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr.of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr.of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Minyazeva T.F., Dr. of Law, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor, rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr of Technical Sciences, professor, acad. of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Siegmunt O., Dr. of Law, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr.of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor, rector of ENU
Sydykova. L.Ch, Dr.of Law, professor(Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shestakov D.A., Dr. of Law,professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekmagambetov A.B., Cand. of Law, professor (Kostanai)
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr.of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr.of Law,professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof.(Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology,professor
Sadanov A.K., Dr. of biology,professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Sarsembaev M.A., Dr.of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Shamurzaev T.T., Dr.of Law, professor (Bishkek)
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін: әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алауханов**тың ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының баяндамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).**

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағытттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
   Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4х5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап,басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні«Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады.
   Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

   Төлемақы төлеуге: Карта нөмірі:
   5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold
   ЖСН: 9207 1540 0124
   Жақын және алыс шетелде тұратынавторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

   e-mail:nauka-zan@mail.ru; web-сайт:www.nauka-zan.kz

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

• **Мәскеу, ММУ:**	**проф. Матвеева А.А.**	**ұялы тел.:+7 (916) 526-44-29**
• **Мәскеу:**	**проф. Лебедев С.Я.**	**ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05**
• **Санкт-Петербург:**	**доцент Данилов А.П.**	**ұялы тел: +7-911-963-13-91**
• **Рязань:**	**проф. Зарипов З.С.**	**ұялы тел.: +7-960-5726474**
• **Краснодар:**	**проф. В.П. Коняхин**	**ұялы тел.: +7-918-443 56 21**
• **Краснодар:**	**доцент Куфлева В.Н.**	**ұялы тел.: +79184333395**
• **Киев:**	**проф. Лиховая С.Я.**	**ұялы тел.: +7 380674469485**
• **Харьков:**	**проф. Харченко В.Б.**	**ұялы тел.: +7 380932339968**
• **Ташкент:**	**проф. Абдурасулова К.Р.**	**ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51**
• **Ташкент:**	**проф. Абзалов Э.М.**	**ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01**
• **Душанбе:**	**проф. Бахриддинов С.Э.**	**ұялы тел.: + 992907702120**
• **Бішкек:**	**проф. Сыдыкова Л.Ч.**	**ұялы тел.: + 996555753058**
• **Бішкек:**	**проф. Шамурзаев Т.Т.**	**ұялы тел.: + 996555789546**
• **Ярославль:**	**проф. Иванчин А.В.**	**ұялы тел.: + 89106641313**
• **Ставрополь:**	**проф. Кибальник А.Г.**	**ұялы тел.: +79624038213**
• **Ростов-на-Дону:**	**проф. Бойко А.И.**	**ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17**
• **Екатеринбург:**	**доцент Сергеев Д.Н.**	**ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54**

Журнал редакциясының мекенжайы:

Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй

e-mail:nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал **«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»** включен в индекснаучного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – **Алауханова Е.О.**

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей **(Association of science editors and publishers).**

В настоящее время, *Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (International DOI Foundation, IDF) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.*

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовываются с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
   Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.
   Примечание: *согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4х5, которая будет опубликована вместе со статьей.*

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи**:
   а) **название статьи**;
   б) **текст статьи**;
   в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
   г) **индексы** УДК и / или ББК;
   д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
   е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
   ж) **библиография**.

- *Если статья написана на иностранном языке*, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.

3. *Статья* должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. *Текст* должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. *Ссылки* на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. *Например, в тексте:«В соответствии сп. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой,«решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».*

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/ свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. ***Пример****: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. *Библиографический список* должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». *Библиографический список* входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. *Пример оформления учебного пособия: Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.*

   Пример оформления научной статьи: *Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение ролисудебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.*

   Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире /Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм. – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

   Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. …докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

   Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. …докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

   Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

   Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

   Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».
7. *Статьи*, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. *Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности*.

Оплата по реквизиту**:**
Номер карты: 5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold
ИИН: 9207 1540 0124
Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

Представительство редакции в СНГ:

• **Москва МГУ:**	**проф. Матвеева А.А.**	**моб.: +7 (916) 526-44-29**
• **Москва:**	**проф. Лебедев С.Я.**	**моб.: +7 (985) 977-28-05**
• **Санкт-Петербург:**	**доцент Данилов А.П.**	**моб.: +7-911-963-13-91**
• **Рязань:**	**проф. Зарипов З.С.**	**моб.: +7-960-5726474;**
• **Краснодар:**	**проф. Коняхин В.П.**	**моб.: +7-918-443 56 21**
• **Краснодар:**	**доцент Куфлева В.Н.**	**моб.: +79184333395**
• **Киев:**	**проф. Лиховая С.Я.**	**моб.: +7 380674469485**
• **Харьков:**	**проф. Харченко В.Б.**	**моб.: +7 380932339968**
• **Ташкент:**	**проф. Абдурасулова К.Р.**	**моб.: +7 998 909 63 92 51**
• **Ташкент:**	**проф. Абзалов Э.М.**	**моб.: +7 998 901 87 07 01**
• **Душанбе:**	**проф. Бахриддинов С.Э.**	**моб.: + 992907702120**
• **Бишкек:**	**проф. Сыдыкова Л.Ч.**	**моб.: + 996555753058**
• **Бишкек:**	**проф. Шамурзаев Т.Т.**	**моб.: + 996555789546**
• **Ярославль:**	**проф. Иванчин А.В.**	**моб.: + 89106641313**
• **Ставрополь:**	**проф. Кибальник А.Г.**	**моб.: +79624038213**
• **Ростов-на-Дону:**	**проф. Бойко А.И.**	**моб.: +7 (928) 158-68-17**
• **Екатеринбург:**	**доцент Сергеев Д.Н.**	**моб.: +7 (902) 260-15-54**

Адрес редакции журнала:

г. Алматы, Алмалинский район, проспект Абылай хана, д. 113

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль

«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного инвестированного капитала»
Джефф Безос

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахтстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйтства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)

42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М.Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Айтпеков А.И.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОРРУПЦИИ....20
Алауханов Е.О., Бекмагамбетов А.Б., Курманалинов Е.Ж.
ЦИФРОВОЕ ПРАВО – ПРАВО БУДУЩЕГО: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ....25
Борейчук А.Ю.,
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЮРИСПРУДЕНЦИИ:
СЕГОДНЯ И ЗАВТРА....29
Борейчук А.Ю., Убайдуллина А.С.
НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ АДВОКАТУРЫ В СТРАНАХ СНГ....33
Дячук М.В.
НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ И БАНКРОТСТВО ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В РК....40
Zholdoshova A.Ya., Kokeshbayeva M.R., Kaukeyev V.R., Shergaliyev V.S.
PROBLEMS OF LEGALIZATION OF EUTHANASIA IN THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN....44
Исайкин Д.А., Исайкина А.Д.
МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО ИНОСТРАННЫХ ГОСУДАРСТВ....50
Исайкин Д.А., Исайкина А.Д.
МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ....55
Кусмамбетов К.Д., Сулейменова С.Ж.
ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ....59
Медиев Р.А., Альмагамбетов Б.Т.
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ПРОВЕДЕНИЯ
ОНЛАЙН ОБЫСКА....64
Молдабекова З.С.
СОТ ТӨРЕЛІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАҒИДАТТАРДЫ
ҚОЛДАНУ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ....68
Нурекешов Т.К., Курумшиева Э.И.
ИСТОРИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ....72
Оңдашұлы Е.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АҚПАРАТ ҚҰҚЫҚТАРЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ РЕТТЕУ....77
Сатылғанов Е.Т
ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІК АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДЕМОКРАТИЯЛАНДЫРУ
ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ....87
Тастанов А.М., Балтабаев К.Ж.
ПРОБЛЕМЫ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ....91
Шаяхметов Ш.Ш., Ешназаров А.А.
ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ «БЛОКЧЕЙН» В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ....95

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Abilgaziyeva Z.K., Ibiraimzhanov K.T.
PROBLEMS OF INTERFERENCE IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE
IN PRIMARY SCHOOL....102

Арабаджи К.Д., Софьина И.И., Тынбаева Г.С., Ахметова А.Г
ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЕЙШИХ ФАКТОРОВ ОПТИМИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТА 107
Асанова Ұ.О., Абдуова Б.С., Құраш Н.П.
СТУДЕНТТЕРДІҢ БІЛІМІН ТЕСЕРУДЕ КАНООТ ҚОСЫМШАСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ 112
Аульбекова Ж.С., Калдыкозова С.Е., Ерметова Р.Е., Бимурзина А.А.
ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ 119
Ахметова К.К.
НОВОЕ В СОДЕРЖАНИИ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ ПРИ ПОЭТАПНОМ ПЕРЕХОДЕ К 12-ЛЕТНЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ 126
Байсултанова С.Ч., Малимова Н.М., Хамидулина И.Г.
СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ МАГИСТРАНТОВ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧОГО ОБРАЗОВАНИЯ 131
Герфанова Э.Ф., **Аяпова Т.Т., Шаяхметова Д.Б.**
ТИПЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕМ В ТЕКСТАХ УЧЕБНИКОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ 136
Gurbanova A.A., Nazarova G.Zh.
PRACTICAL APPLICATION OF METHODS OF ACTIVIZATION OF INDEPENDENT WORK IN THE FOREIGN LANGUAGE LESSON 141
Yelubay Y., Dzhussubaliyeva D.M., Abdigapbarova U.M.
DIGITAL COMPETENCE IN TEACHER EDUCATION 147
Еркибаева Г.Г.
МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ В. Ф. ШАТАЛОВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА 153
Есіркепов Ж.М.
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНДА АУЫТҚУЫ БАР БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БЕЙІМДІК ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕ МУЗЫКАЛЫҚ-ҚИМЫЛДЫ ОЙЫН ТЕРАПИЯСЫН ҚОЛДАНУ 161
Жетписбаева Б.А., **Есказинова Ж.А.**
ОРАЛМАН-БАЛАЛАРДЫ ҚОСТІЛДЕ ОҚЫТУДЫҢ ЭМПИРИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ 166
Игенбаева Р.Т., Асанова Ж.С.
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ СМАРТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ 171
Кабылова М.С.
ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ТІЛ МАМАНДЫҚТАРЫ МҰҒАЛІМДЕРІН ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ӨЗАРА ІС-ӘРЕКЕТ ЕТУГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ 176
Makhashova P.M., Smatova K.B.
TRENDS IN THE RESEARCH OF THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF «COMPETENCE» 181
Медведева С.М., Артыкбаева А.К.
РОЛЬ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ КАК ТЕОРИИ СОВРЕМЕННОГО ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 188
Мендигалиева Г.Х., Смагулов Е.Ж.
МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ПУТЕМ МОДЕРНИЗАЦИИ УЖЕ ИМЕЮЩИЕСЯ ТЕХНОЛОГИИ 192
Nazarova G.Zh, Gurbanova A.A.
THE MAIN PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE TEENAGE STUDENTS PERSONALITY FORMATION IN THE PROCESS OF COGNITIVE ACTIVITY DEVELOPING AND LEARNING A FOREIGN LANGUAGE 196

Нұрғали С., Әлібаева М., Беласарова Ж.
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....201
Рысбаева А.К.
ИНИЦИАТИВЫ И ИДЕИ НРАВСТВЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ.....204

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Есентаева Б.У.
ОТБАСЫ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ТӘУЕЛДІ АДАМДАРҒА ЖЕКЕ ЖОСПАР ҚҰРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ.....209
Кульназарова Г.Т., Намазбаева Ж.И.
ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....215

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Бақытов А.Т., Тяжина Е.Б.
ПРЕЦЕДЕНТТІ ҚҰБЫЛЫСТАР МЕН СТЕРЕОТИПТЕРГЕ (ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ФРАНЦУЗ ТІЛДЕРІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ).....221
Бисембаева С.Д.
ВРЕМЕННЫЕ УКАЗАТЕЛИ И ЛОКУСЫ В ТВОРЧЕСТВЕ В.С. МАКАНИНА КАК ТРАДИЦИОННЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ПРОЗЫ.....226
Джунисова А.А., Мутиева А.М.
ЖАНРОВАЯ ФОРМА, ЖАНРОВАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ И ХАРАКТЕР ИЗОБРАЖЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИИ И.С.ТУРГЕНЕВА «МАЛИНОВАЯ ВОДА».....234
Жиембаева Г.Т., Сайын Ж.
ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАһАРМАНДЫҚ ЭПОСТАРЫНДАҒЫ БАТЫРЛАРДЫҢ БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ, АЛҒАШҚЫ ЕРЛІК МОТИВІ.....239
Krykpayeva E.V.
THE PECULIARITIES OF CONVEYING THE STYLE OF KAZUO ISHIGURO IN RUSSIAN TRANSLATION (ON THE BASIS OF THE NOVEL “NEVER LET ME GO”).....244
Кулибекова Ж.С., Садыков Н.Ш., Аубакирова Ж.А., Тагудретова Б.Б.
ҚОЖАБЕРГЕН ЖЫРАУ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «АТАМЕКЕН, БАТЫРЛЫҚ, ЕРЛІК» КОНЦЕПТІЛЕРІ.....251
Lu Di
LU XUN IN THE WORK INTO RUSSIAN.....258
Маукеева А.О., Калиева А.Ж.
РОМАН «ТУЮК СУ» В СВЕТЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА.....262
Сейітова Ш.Б., Доскеева Ш.А., Сәтенова С.К.
ТАРБАҒАТАЙ АУДАНЫ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ.....269
Смагулова Ж.С., Қоңырбекова Т.О.
ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ТАБЫС СЕПТІК ЖАЛҒАУЫНЫҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ, ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....276

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА – ART SCIENCE

Алибаева А.С., Володева Н.А.
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ВЫСОКОЙ МОДЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ 282
Асанов А.
АКТРИСА А. НӨГЕРБЕКТІҢ ДРАМАЛЫҚ БЕЙНЕ ЖАСАУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ 288
Жайлыбай Ж.Х.
ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ КИНО (1991-2000) 391
Қайранов Е.Б., Сейіт Г.Е., Сулейменов Т.О.
МОНУМЕНТАЛДЫ КЕСКІНДЕМЕНІҢ ОТАНДЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МЕН МЕМОРИАЛДЫҚ МУЗЕЙЛЕРІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ОРТА ҚҰРУДАҒЫ РӨЛІ МЕН ОРНЫ 296
Нусупова А.С.
О ПРОЦЕССЕ ОСВОЕНИЯ ФОРМ ЕВРОПЕЙСКОЙ ТРАДИЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ФОРТЕПИАННЫХ КОНЦЕРТОВ Е. БРУСИЛОВСКОГО И Н. МЕНДЫГАЛИЕВА) 303
Сайын Ж., Жиембаева Г.Т.
ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ ЭТНОСОВ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДИАСПОРЫ) 308
Сейсенбеков К.Д.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘН ӨНЕРІНІҢ РЕПРЕЗЕНТАТИВТІК ҚЫЗМЕТІ 313
Толеген А.Т.
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АРХИТЕКТУРЫ ПИРАМИДАЛЬНЫХ ФОРМ: ОТ ДРЕВНОСТИ ДО СОВРЕМЕННОСТИ. 320

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – SOCIAL SCIENCE

Абдуова Б.С., Асанова Ұ.О., Ілиясова Д.С.
МАМАННЫҢ КӘСІБИ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ: ДЕРЕК ПЕН БАҒДАР 326
Meiirman A.S., Toguzbaeva K.K.
OCCUPATIONAL RELATED DISEASES AMONG CEMENT FACTORY WORKERS 334
Орымбасаров Е.Н.
АУТСОРСИНГ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЯ 341
Өміртай А.Д., Елемесов Р.
ҚР АТОМ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ӘЛЕУЕТІ МЕН БОЛАШАҒЫ 346

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS 352

ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW 357

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW SCIENCE

АЙТПЕКОВ А.И.
Магистрант
Кафедра гуманитарных и юридических дисциплин
Факультет юриспруденции
Университет «Астана»
город Нур-Султан
aisha_zhez@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОРРУПЦИИ

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықпен қарсы күрес қызметінің жалпы сипаттамасы берілген, прокуратура органдары қызметінің негізгі бағыттары, соның ішінде сыбайлас жемқорлққа қарсы тұру жөніндегі де бағыттары белгіленген, заңнама деңгейінде прокуратура органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру жөніндегі функциясын бекіту ұсынылған және прокуратура органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру қызметінің негізі болып табылатын сыбайлас жемқорлыққа қарс тұру жөніндегі нормативтік құқықтық актілер белгіленген.

Негізгі сөздер: сыбайлас жемқорлық қылмыстары, прокуратура органдарының қызметі, Бас прокурордың бұйрықтары, нормативтік құқықтық актілер, сыбайлас жемқорлық, заңнама көздері, қадағалауды жүзеге асыру, халықаралық құқықтық актілер.

Аннотация: В статье приводится общая характеристика деятельности по борьбе с коррупцией в Республике Казахстан, определены основные направления деятельности органов прокуратуры, в том числе и по противодействию коррупции, предложено на законодательном уровне закрепить функцию органов прокуратуры по противодействию коррупции, обозначены нормативные правовые акты по антикоррупционной направлен ности в стране, являющиеся основой деятельности органов прокуратуры по противодейст вию коррупции.

Ключевые слова: коррупционные преступления, деятельность органов прокуратуры, приказы Генерального прокурора, нормативные правовые акты, коррупция, источники законодательства, осуществление надзора, международные правовые акты.

Annotation: The article provides a general description of anti-corruption activities in the Republic of Kazakhstan, identifies the main activities of the prosecution authorities, including anti-corruption, proposes at the legislative level to consolidate the function of the prosecution authorities in countering corruption, designates the regulatory acts on anti-corruption in the country, which are the basis of the work of the prosecution authorities in combating corruption.

Keywords: corruption crimes, the activities of prosecutors, orders of the Attorney General, regulatory legal acts, corruption, sources of legislation, the implementation of supervision, international legal acts.

Елбасы Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» в качестве одного из семи основных приоритетов нашего государства назвал решительную и беспощадную борьбу с коррупцией. Развивая сущность этого приоритета, он отмечает: «необходимо беспощадно бороться с коррупцией, невзирая на лица и должности» [1].

Борьба с коррупцией представляет собой борьбу с опасным социальным явлением, влекущим за собой разложение общества и государства. Когда государственные служащие, лица, уполномоченные на выполнение государственных и иных управленческих функций, в том числе и в частном секторе, используют свое служебное положение, статус и авторитет занимаемой должности вопреки интересам службы и установленным нормам права и морали в целях личного обогащения.

В целях постоянной борьбы с данным социальным злом и повышения требований к морально-нравственному облику и деловым качествам государственных служащих, а также укрепления дисциплины и повышения ответственности административных государственных служащих приняты Указ Президента Республики Казахстан от 3 мая 2005 года № 1567 «О Кодексе чести государственных служащих Республики Казахстан» [2], Указ президента Республики Казахстан от 31 декабря 1999 года № 321 «Об утверждении Правил наложения дисциплинарных взысканий на административных государственных служащих Республики Казахстан» [3]. В них предусмотрены основания для прекращения государственной службы. Тем самым, лицо (запятнавшее себя), совершившее коррупционное правонарушение (при вступлении в законную силу обвинительного приговора суда о совершении уголовного

преступления) в дальнейшем лишено права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью. В случае совершения коррупционных правонарушений государственные служащие несут как уголовную, так и административную и материальную ответственность на основаниях и в порядке, установленных законами Республики Казахстан.

Одним из государственно-правовых институтов призванных осуществлять противодействие коррупции как в органах власти и управления, так и в сфере хозяйственной деятельности являются органы прокуратуры. Прокуратура является тем субъектом, который должен осуществлять надзор за соблюдением законодательства о противодействии коррупции, а также выполнение государственными и муниципальными служащими запретов и ограничений, обусловленных их публичной службой [4].

В настоящее время основными направлениями реформирования и разрешения поставленных перед органами прокуратуры проблем являются предупреждение и пресечение уголовно-правовыми средствами и методами всевозможных злоупотреблений со стороны государственных служащих, охватываемых рамками такого негативного социального явления, как коррупция. Кроме того, на прокуратуру возложен целый ряд полномочий по реализации мер административного принуждения за нарушения законодательства о противодействии коррупции. Прокуратура наделена также важными полномочиями по осуществлению антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов и их проектов. Однако, несмотря на то, что в компетенции прокуратуры находится большой объем полномочий по противодействию коррупции, говорить о том, что их потенциал реализован в полном объеме, пока не представляется возможным.

Задачи прокурорского надзора и основные направления деятельности прокуроров в гражданском судопроизводстве сформулированы в Конституции Республики Казахстан, Гражданско Процессуального Кодекса Республики Казахстан, Законе «О прокуратуре Республики Казахстан» от 21.12.1995 года, а также в приказах Генерального Прокурора Республики Казахстан. Прокурор обязан во всех стадиях гражданского судопроизводства своевременно прини мать предусмотренные законом меры к устранению всяких нарушений зако нов, от кого бы, эти нарушения не исходили. Органы прокуратуры обязаны осуществлять надзор за исполнением законов при рассмотрении гражданс кого дела в судах с тем, чтобы:

– выполнялось требование законов о всестороннем, полном, объектив ном и своевременном разбирательстве дела во всех судебных инстанциях;

– по каждому делу выносились законные и обоснованные решения, определения и представления,;

– решения, определения и постановления суда своевременно, в соответствии с требованиями закона, обращались к исполнению.

Все это является гарантом антикоррупционной основы деятельности судей.

Как известно, Указом Президента Республики Казахстан от 23 декабря 2005 года утверждена «Государственная программа борьбы с коррупцией на 2006–2010 годы», в настоящее время реализуется Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы [3].

В Казахстане продолжается активная работа по искоренению коррупции. Она приобретает все более системный характер. В основу деятельности по искоренению в стране коррупции положено требование Главы государства о неуклонной ответственности всех, невзирая на должностное положение, прошлые заслуги или общественный статус.

Так, например, в июле 2014 года был принят новый Уголовный кодекс Республики Казахстан, который вступил в силу с 1 января 2015 года, в котором предусмотрены различные виды ответственности за совершение коррупционных преступлений [5]. Причем нововведением вновь принятого кодекса является то, что если раньше за совершение коррупционных преступ лений предусматривалась ответственность в виде лишения права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью на срок от трех до десяти лет в качестве основного вида наказания и на срок от одного года до семи лет в качестве дополнительного вида наказания (УК РК от 16.07.1997 г.), то в соответствии с новым Уголовным кодексом РК за совершение коррупционных преступлений лишение права занимать определен ную должность или заниматься определенной деятельностью назначается обязательно и состоит в *пожизненном* запрете занимать должности на государственной службе, судьи, в органах местного самоуправления, Национальном Банке Республики Казахстан и его ведомствах, государственных организациях и организациях, в уставном капитале которых доля государства составляет более пятидесяти процентов, в том числе в национальных управляющих холдингах, национальных холдингах, наци-

ональных компаниях, национальных институтах развития, акционером которых является государство, их дочерних организациях, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежат им, а также в юридических лицах, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которых принадлежат указанным дочерним организациям (ст. 50 УК РК).

Органы прокуратуры, будучи надзорным ведомством призваны на практике обеспечивать четкое и неукоснительное исполнение государст венными органами, органами местного самоуправления и гражданами законодательства, направленного на искоренение и недопущение коррупции, в том числе путем предложения санкции статей за совершение того или иного вида коррупционного преступления [6].

Статистические данные свидетельствуют об увеличении количества коррупционных преступлений. Сложившаяся за последние годы в республике устойчивая тенденция к росту коррупционных преступлений оказывает крайне негативное влияние на нравственно-политический климат в обществе, способствует возникновению социально-психологической напряженности, негативного отношения к проводимым политическим, экономическим и социальным преобразованиям, что представляет серьезную угрозу их успешному осуществлению. В этой связи Республика Казахстан одной из первых на постсоветском пространстве приняла Закон РК «О борьбе с коррупцией» от 2 июля 1998 г. (с изменениями и дополнениями от 23 июля 1999 г., 28 апреля 2000 г., 8 июня 2001 г., 12 июля 2001 г., 9 августа 2002 г.) (утратил силу), 7 – Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.) [7].

Целью данного закона является реализация основных положений Стратегии развития Казахстана до 2030 г. В частности, это защита прав и свобод граждан, общественных интересов, национальной безопасности Республики Казахстан; обеспечение эффективной деятельности государственных органов, должностных и других лиц, приравненных к ним, путем выявления, предупреждения, пресечения и раскрытия правонарушений, связанных с коррупцией, устранения их последствий и привлечения виновных к ответственности.

Прокуратура современного Казахстана, являясь частью системы инсти тутов президентской власти и важным звеном в конституционной системе сдержек и противовесов между ветвями единой государственной власти Республики, наработала богатейший опыт осуществления высшего надзора за соблюдением законности в различных сферах общественных отношений. В развитие положений Конституции компетенция, организация и порядок деятельности прокуратуры регламентированы в Законе Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI «О прокуратуре» [8], соответствующих указах Президента страны, а также подзаконных актах Генерального Прокурора.

Прокуратура является единственным органом, обладающим достаточной совокупностью функций, полномочий и правовых средств, необходимых для выявления и устранения нарушений законов в сфере исполнения уголовных наказаний, принятия мер к восстановлению нарушенной законности в исследуемой сфере. В связи с особой спецификой данной сферы правоотно шений, надзор за законностью исполнения наказаний в исправительных учреждениях осуществляют специализированные подразделения органов прокуратуры, деятельность которых регламентируется соответствующими актами Генерального Прокурора РК, основным из которых является приказ Генерального Прокурора РК № 42 от 4 ноября 2005 года «Об утверждении Инструкции об организации прокурорского надзора за законностью исполнения наказаний и реабилитации граждан» [9], в которой определены порядок взаимодействия и разграничения полномочий прокуроров, а также организация работы в этой сфере.

С момента принятия Закона РК «О борьбе с коррупцией» перечень коррупционных преступлений подвергался неоднократным изменениям. Так, первым совместным Приказом Генерального прокурора и Министра юстиции Республики Казахстан № 886 ЦА/110 от 13/16 октября 1998 г. к разряду коррупционных преступлений были отнесены преступления, предусмотренные следующими статьями УК: ст. 189, п. «в» ч. 2 ст. 193, ч. 2 ст. 200, п. «б» ч. 2 ст. 209, п. «б» ч. 2 ст, 214, ст. ст. 221, 224, 225, п. «б» ч. 2 ст. 250, ст. ст. 307, 308, 310– 315, ч. 3 ст. 339, ст. ст. 345, 350, 380 УК РК. Вторым совместным Приказом Генерального прокурора и Министра юстиции Республики Казахстан № 13/20 от 4/9 марта 1999 г. к разряду коррупционных преступлений были отнесены деяния, предусмотренные ст. ст. 189, 224, 307, 308, 310-315, ч. 3 ст. 339, ст. ст. 345, 350, 380 УКРК. Далее, совместный Приказ Генеральной прокуратуры Республики Казахстан и Министерства юстиции Республики Казахстан «О коррупционных преступлениях», вступивший в действие с 1 июля 2000 г., изменил, вышеперечисленные перечни и указал, что

коррупционными необходимо считать преступления, ответственность за которые предусмотрена: п. «в» ч. 2, ч. 3 ст. 176, п. «в» ч. 2, ч. 3 ст. 177, ст. 189, п. «в» ч. 2, ч. 3 ст. 209, ст. ст. 224, 228, 231, 307, 308, 310-313, 315, ч. 3 ст. 339, 380 УК РК.

Борьба с коррупционными преступлениями в настоящее время является одним из основных направлений уголовной политики Республики Казахстан. Свидетельством тому является определение приоритетов в уголовном законодательстве, отраженных в Концепции правовой политики Республики Казахстан, одобренной Указом Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года, № 949. Так, исходя из современных приоритетов международного сообщества, особое значение будет уделено своевременному введению норм, направленных на предупреждение и пресечение между народных преступлений коррупционного характера, а также относящихся к сфере «отмывания» денег.

Основной объем работы в указанном направлении выполняется Управлением Генеральной прокуратуры по надзору за законностью исполнения наказаний и реабилитации граждан, деятельность которого регламентирована Положением, утвержденным Приказом Генерального Прокурора РК №68 от 20 декабря 2005 года. В регионах действуют специали зированные прокуратуры по надзору за законностью исполнения наказаний в исправительных учреждениях на правах районных прокуратур, а в областных прокуратурах соответствующие отделы или старшие помощники и помощники прокуроров областей.

При осуществлении надзора за законностью деятельности исправитель ных учреждений прокуроры обязаны руководствоваться совокупностью законов, а также учитывать иные нормативные правовые акты, регулирую щие данную сферу правовых отношений, которые основываются на положениях Конституции РК, регламентирующей права и свободы человека и гражданина.

Особое и всевозрастающее значение в этой сфере имеют международно-правовые акты.

Так, Всеобщая декларация прав человека провозглашает неотъемлемое право каждого на жизнь, на свободу и на личную неприкосновенность (статья 3) [10]. Любое посягательство, будь то задержание либо арест, осуществляется только в соответствии с законом, только компетентными лицами и органами. Такими законными основаниями являются в отношении задержанного – протокол задержания лица, подозреваемого в совершении преступления, арестованного – постановление следователя или лица, производившего дознание, санкционированное прокурором, постановление прокурора либо суда, осужденного – приговор, вступивший в законную силу. Любое лицо, неза конно подвергнутое задержанию или заключению под стражу, в какой бы то ни было форме, должно быть немедленно освобож дено. Безусловно, основ ные положения ратифицированных Казахстаном международно-правовых актов продолжают находить свое отражение в национальном уголовно-исполнительном законодательстве.

В этой связи, объектом особого внимания прокуроров должно быть исполнение администрацией установленных законом прав задержанных, арестованных и осужденных. Прокуроры устанавливают недобросовестное исполнение служебных обязанностей сотрудниками исправительных учреж дений, отсутствие надлежащего ведомственного контроля, а в некоторых случаях факты коррупционных действий сотрудниками администрации уголовно-исполнительных учреждений в целях организации дополнительных свиданий осужденных с посетителями. В этой связи представляется необходимым отразить на законодательном уровне, а именно в Законе РК «О прокуратуре» и других нормативных правовых актах функции органов прокуратуры по противодействию коррупции в государственных органах, органах местного самоуправления и в частном секторе, так как основным видом деятельности органов прокуратуры является надзор за точным и едино образным применением закона, а функция по противодействию коррупции корреспондирует с вышеуказанным направлением деятельности органов прокуратуры и, следовательно, должна быть включена на законода тельном уровне в перечень деятельности органов прокуратуры.

В статье 4 Закона РК «О прокуратуре» прописаны задачи прокура туры, в Законе также определены виды деятельности прокуратуры, однако во всем законе нет ни единого слова о том, что органы прокуратуры призваны содействовать деятельности по противодействию коррупции. Полагаем, это является существенным пробелом действующего законода тельства – когда деятельность «де-факто» имеется, а «де-юре» она не прописана.

Вывод: таким образом, резюмируя вышеизложенное необходимо отметить, что на сегодняшний день органы прокуратуры являются основным звеном в механизме противодействия коррупции в Республике Казахстан, которые в силу специфики своей деятельности призваны обеспечивать надзор за

четким исполнением и соблюдением законов всеми государст венными органами, органами местного самоуправления, организациями частного сектора и гражданами. В силу особого характера своей деятельности необходимо законодательно наделить органы прокуратуры функцией противодействия коррупции и борьбы с ней, так как многие реализуемые функции органов прокуратуры непосредственно направлены на предотвра щение коррупционных явлений и борьбу с проявлениями коррупции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Казахстан – 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года http://www.akorda.kz/ru/ addresses/ addresses_ of_ president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g
2. Указ Президента Республики Казахстан от 3 мая 2005 года № 1567 «О Кодексе чести государственных служащих Республики Казахстан» https://tengrinews.kz/
3. Указ президента Республики Казахстан от 31 декабря 1999 года № 321 «Об утверждении Правил наложения дисциплинарных взысканий на административных государственных служащих Республики Казахстан» https://tengrinews.kz/
4. Журсимбаев С. Прокурорский надзор в Казахстане. – Алматы, 2015. – 359 с.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.04.2019 г.).
6. Бахтыбаев И.Ж. Прокуратура в правовой системе Республики Казахстан // Правозащитное предназначение органов прокуратуры насовременном этапе: Материалы международной научно-практической конференции (Алматы, 23–24 ноября 2014 г). – Алматы: Эдельвейс, 2015. – 416 с.
7. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.).
8. Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI «О прокуратуре» (с изменениями по состоянию на 21.01.2019 г.).
9. Приказ Генерального Прокурора РК № 42 от 4 ноября 2005 года «Об утверждении Инструкции об организации прокурорского надзора за законностью исполнения наказаний и реабилитации граждан».
10. Всеобщая декларация прав человека Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года.

АЛАУХАНОВ Е.О.
Доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель Казахстана

БЕКМАГАМБЕТОВ А.Б.
И.о. проректора по научной работе и интернационализации,
профессор кафедры уголовного права и процесса
Костанайского государственного университета имени Ахмета Байтурсынова,
кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент)

КУРМАНАЛИНОВ Е.Ж.
Руководитель Центра правоохранительных услуг
прокуратуры Костанайской области,
советник юстиции, магистр юридических наук

ЦИФРОВОЕ ПРАВО – ПРАВО БУДУЩЕГО: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Түйін. Осы мақалада жаңа құбылыстар – цифрлық экономика және цифрлық құқық еуразиялық кеңістіктегі төртінші индустриалды революция технологиясын белсенді енгізумен байланысты қарастырылған. Отандық ғылымда алғаш рет авторлар цифрландыру үдерісі тереңдей түсетін сұраныстың ұлғаюына орай жаңа «цифрлық құқық» заңның дербес саласы, фундаменталды зерттеулер бағыты және кешенді академиялық пән ретінде жасақтау ұсынылады. Бұл еліміздің құқықтық саясаттың 2021 жылдан бастап дамуына арналған тұжырымдамасында көрініс табуы қажеттілігі туралы пікір ортаға салынады.

Түйінді сөздер: цифрлық құқық, цифрлық экономика, цифрлау, елдің құқықтық саясаты.

Аннотация. В настоящей публикации рассмотрены новые феномены – цифровая экономика и цифровое право в контексте активного внедрения технологий четвертой промышленной революции на евразийском пространстве. Авторами впервые в отечественной науке предлагается выделение «цифрового права» как самостоятельной отрасли права, сферы фундаментальных исследований и новой учебной дисциплины, востребованность которых будет возрастать по мере углубления процесса всеобъемлющей цифровизации. Это должно быть отражено в Концепции правовой политики страны, посвященным новым горизонтам развития, начиная с 2021 года.

Ключевые слова: цифровое право, цифровая экономика, цифровизация, правовая политика страны.

Abstract. The article discusses new phenomena – the digital economy and the digital law to the development of technologies of the fourth industrial revolution in the Eurasian space. In this article the comprehension of digital law is suggested first by authors as separate branch of law and academic discipline. For the first time in domestic science, the authors propose the allocation of "digital law" as an independent branch of law, the sphere of basic research and new academic discipline, the demand for which will increase as the process of comprehensive digitalization deepens. This should be reflected in the Concept of legal policy of the country, devoted to new horizons of development, starting from 2021.

Keywords: digital law, digital economy, digitalization, legal policy of the country.

Республика Казахстан целенаправленно движется по пути созидания и прогресса, учитывая глобальные вызовы и мега-тренды.

Как подчеркнул вновь избранный Президент «Масштабной задачей, стоящей перед страной в реалиях XXI века, является цифровизация. Она должна затронуть все сферы жизни – от оказания государственных услуг до создания новых отраслей экономики будущего»[1,с.2]. Уже сегодня есть ощутимый результат. За 2018 год общий экономический эффект от цифровизации в Казахстане составил 578 млн.долларов[1]. В Костанайской области в рамках региональной Дорожной карты цифровизации проведено 93 из 130 мероприятий по 11 направлениям с финансированием из местного бюджета 3 178,1 млн.тг. и более 3 500 млн.тг. за счет частных инвестиции[2]

Экономика будущего – это цифровая экономика, отдельные элементы которого уже появились сейчас. Речь, прежде всего, идет о финансовых инструментах, основанных на технологии блокчейна. В этом направлении активно работают во вновь созданном институте – Международный финансовый центр «Астана». Учитывая, что современные социально-экономические и политико-правовые процессы развиваются стремительно, то небезосновательны прогнозы о скором формировании сложной и

[1] https://www.inform.kz/ru/578-mln-dollarov-sostavil-obschiy-ekonomicheskiy-effekt-ot-cifrovizacii-v-kazahstane_a3537979
[2] http://archiv.kostanay.gov.kz/tsifrovizatsiya/gosudarstvennye-programmy/

качественно новой модели экономики – цифровой экономики. Причем едва ли такие прогнозы являются исключительно футуристичными, они активно и уверенно создают новую глобальную реальность. Будет она развиваться по оптимистичному или пессимистичному прогнозу, как неоднократно подчеркивает президент Всемирного Давосского форума Клаус Шваб, зависит от нас, от человечества.

Развитие высоких технологий четвертой промышленной революции в современном мире неизбежно влечёт за собой необходимость надлежащей правовой регламентации общественных отношений возникающих в сфере цифровизации.

По мнению авторитетных международных экспертов, «нам нужен новый нормативно-правовой климат, без которого невозможно уверенное применение инновационных технологий. Устаревшие законодательства плохо приспособлены к решению описываемых проблем – это огромная помеха[2,с.10].

В качестве иллюстрации, приведем результаты контент-анализа сборника публикаций одного из крупных правовых форумов[3]: «Уголовное преследование за использование криптовалют в контексте конвенционных обязательств Российской Федерации» (автор – Е.С.Плюсова), «Уголовный закон и криптовалюта» (М.И.Немова), «Криптовалюта как предмет преступлений против собственности» (Д.А.Рягузова), «Квазифинансовые инструменты как новые объекты уголовно-правовой охраны: постановка проблемы» (С.А.Маркунцов), «Развитие рынка криптовалют и его влияние на российское законодательство» (А.А.Южин). Здесь сфокусировано внимание на цифровой валюте и отсутствии надлежащей законодательной базы в отношении цифровой экономики, которая, объективности ради заметим, еще не сформирована в полной мере. Но процесс этот стартовал. Проявлена политическая воля сразу в нескольких государствах. Так, в соответствии с решением Высшего Евразийского экономического Совета от 26 декабря 2016 года № 21 четко обозначена «необходимость развития цифровой экономики государств-членов и формирования цифровой повестки ЕАЭС»[4].

Если в Республике Казахстан основополагающим актом, консолидировавшим в себе основные стратегические направления внедрения цифровизации, является государственная программа «Цифровой Казахстан», утверждённая постановлением Правительства Республики Казахстан №827 от 12 декабря 2017 года, то в Российской Федерации эту функцию выполняет национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации», паспорт которой был утверждён решением президиума Совета при Президенте Российской Федерации по стратегическому развитию и национальным проектам 24 декабря 2018 года.

В соответствии с Решением Высшего Евразийского экономического Совета от 11 октября 2017 года № 12 «к направлениям развития цифровой экономики в рамках настоящих Основных направлений относятся: цифровая трансформация отраслей экономики и кросс-отраслевая трансформация, цифровая трансформация рынков товаров, услуг, капитала и рабочей силы, цифровая трансформация процессов управления интеграционными процессами, развитие цифровой инфраструктуры и обеспечение защищенности цифровых процессов»[5].

В Республике Казахстан, во исполнение Посланий Президента народу «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года[6] и «Новые возможности в условиях четвертой промышленной революции» от 10 января 2018 года[7] помимо вышеупомянутой государственной программы принят Приказ Министра цифрового развития, оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 11 апреля 2019 года № 37/НҚ «Об утверждении перечня приоритетных видов деятельности в области информационно-коммуникационных технологий и критериев собственного производства»[8] товаров участников Международного технологического парка «Астана Хаб». Таким образом, возникает ранее неизвестный тип экономических отношений, который нуждается в перезагрузке правового поля. По справедливому мнению Лебедева С.Я. «развитие цифровой экономики закономерно предопределяет последовательное цифровое оформление правовых регуляторов и связанных с ними правоприменительных механизмов...Переводимые на цифровой язык, многие нормы...отраслей законодательства, призванные своими регламентами сопровождать соответствующие технологические процессы в каком-либо секторе экономики, фактически довершить

[3] Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы XV международной научно-практической конференции – Москва: РГ-Пресс,2018
[4] http://adilet.zan.kz/rus/docs/H16B0000021
[5] http://adilet.zan.kz/rus/docs/H17B0000012
[6] http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017
[7] http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1800002018
[8] http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018523

процесс формирования системных основ новой цифровой экономики»[3,с.155]. В методологическом отношении целесообразно вести речь о пересмотре существующих концептуальных постулатов, содержании понятийно-категориального аппарата, юридико-технических конструкций, в целом, архитектуры системы законодательства, включая соответствующий каталог отраслей. Делом первостепенной важности, является разработка такой базовой категории как «цифровое право». Причем, сразу отметим, что можно выделить два подхода к трактовке: широкое (право как отрасль) и узкое толкование (право как субъективные возможности индивида).

Само понятие цифровых прав на сегодняшний день уже активно используется учеными юристами[9] и практиками в Российской Федерации.

12 марта этого года Государственной Думой Российской Федерации в окончательном чтении принят проект федерального закона «О цифровых правах», вносящий изменения в Гражданский Кодекс Российской Федерации, в части закрепления вопросов регулирования рынка новых объектов экономических отношений – «токенов» , «криптовалют» и т.д.

Вместе с тем, законодатель определяет понятие «цифрового права» как вид имущественных прав в системе объектов гражданских прав и ограничивает его применение исключительно цивилистической сферой.

Некоторые российские исследователи предлагают понимать под цифровым правом совокупность электронных данных (цифровой код, обозначение), которая удостоверяет права на объекты гражданских прав.[4.с.36]

Мы в свою очередь полагаем, что в юридическую терминологию вполне закономерно вписывается другое понимание цифрового права как отрасли права, то есть совокупность правовых норм, регулирующих отношения в сфере цифровизации различных отраслей экономики, а также оказания государственных услуг населению.

Поэтому, эти отношения отнюдь не ограничиваются лишь цивилистической плоскостью (гражданское, гражданско-процессуальное), могут затрагивать аспекты конституционного, финансового, налогового, трудового, здравоохранительного законодательства, а также управленческого применения норм уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права и т.д.

Например, инструкции, регламентирующие алгоритм оформления материалов электронного уголовного дела, по сути, не относятся к нормам уголовно-процессуального права, но в случае их несоблюдения могут вызвать за собой серьёзные последствия вплоть до признания недопустимыми добытых по делу доказательств.

Безусловно, для полного и всестороннего толкования понятия цифрового права как научной и учебной дисциплины необходимо рассматривать его как в совокупности, так и путём расчленения на составные элементы, задача авторов данной публикации состоит в первую очередь лишь в том, чтобы вызвать интерес отечественной науки к исследованию цифрового права как социоправового феномена.

Тенденция увеличения нормативно-правовых актов, регламентирующих правовые отношения в области цифровых технологий, позволяет сделать вывод о постепенном формировании новой отрасли права – цифрового права.

Исходя из общих принципов формирования структурных элементов отрасли права необходимо выделить понятие предмета и метода цифрового права как отрасли науки и учебной дисциплины.

Предметом цифрового права будет являться круг общественных отношений, регулируемых нормами данной отрасли, а методом выступает способ правового регулирования общественных отношений, составляющих предмет цифрового права.

Учитывая современную потребность рынка труда в юристах с высоким уровнем практических знаний цифровых технологий[10] полагаем необходимым создание и выделение в отдельный специализированный курс учебной дисциплины «Цифровое право Республики Казахстан» состоящий

---

[9] См., например Жаботинский М.В. Цифровые права как объекты гражданских прав//Кубанское агентство судебной информации pro-sud-123.ru: юридический сетевой электронный научный журнал-2019-№1-С.36-44; Корсик К.А. Цифровые права как новые объекты гражданских прав и новые правила о соблюдении письменной формы сделки//Нотариальный вестникъ.-2019-№4-С.2-3;Щербачева Л.В. Управление цифровыми правами//Вестник экономической безопасности-2016-№6-С.181-184.

[10] Это стало темой расширенного заседания Учебно-методического объединения по направлению «Право» 6.05.2019 года с участием вице-министра образования и науки РК Жакыповой Ф.Н. Примечательно, что «до конца года несколько российских вузов получат гранты на создание и функционирование центров для разработки моделей цифрового университета»// https://rg.ru/2019/06/05/vuzy-rossii-poluchat-granty-na-razrabotku-modeli-cifrovogo-universiteta.html

из следующих модулей: а) «Применение цифровых технологий в правоохранительной и судебной деятельности»; б) «Цифровые права как разновидность личных неимущественных прав»; в) «Правовая регламентация государственного цифрового управления»;

Авторы считают, что приведённый перечень не может носить исчерпывающий характер, является примерным и может быть дополнен в зависимости от потребностей обучаемых.

Более того, дальнейшее развитие правовых норм неизбежно повлечёт за собой разработку новых учебных модулей.

Внедрение во многих высших учебных заведениях учебные программ с применением дистанционных образовательных технологий, также являются частью глобальной цифровизации, а правовую регламентацию применения и использования этих программ в некоторой степени также можно отнести к отрасли цифрового права.

Таким образом, цифровому праву в широком его понимании присущи черты междисциплинарной правовой науки, поскольку цифровые правоотношения касаются различных отраслей права – гражданского, трудового, уголовного, земельного и т.д. Думается, что и базовая отрасль – конституционное право также подвергнется обновлению предмета правового регулирования с учетом активного внедрения современных технологий четвертой промышленной революции в части правосубъектности личности в контексте развития генной инженерии (клонирование человека), применения искусственного интеллекта и др. В концентрированном виде это должно найти отражение в Концепции правовой политики на период с 2021 года.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Выступление Касым-Жомарта Токаева на официальной церемонии вступления в должность избранного Президента Республики Казахстан//Казахстанская правда.-13 июня 2019 года.
2. Шваб К. Технологии Четвертой промышленной революции / К. Шваб — «Эксмо», 2018 (Top Business Awards).
3. Лебедев С.Я. Перспективы модернизации уголовного закона как средства обеспечения безопасного развития цифровой экономики//Обеспечение национальной безопасности – приоритетное направление уголовно-правовой, криминологической и уголовно-исполнительной политики: материалы XI Российского Конгресса уголовного права, посвященного памяти доктора юридических наук, профессора Владимира Сергеевича Комиссарова, состоявшегося 31 мая-1 июня 2018 года.-М.: Юрлитинформ, 2018.
4. Карцхия А.А. Цифровое право как будущее классической цивилистики. Право будущего: Интеллектуальная собственность, инновации, 2018.//https://cyberleninka.ru/article/v/tsifrovoe-pravo-kak-buduschee-klassicheskoy-tsivilistiki-statya

УДК 349

БОРЕЙЧУК А.Ю.
Магистр юридических наук, член Союза Юристов Казахстана,
докторант Казахско-Русского Международного Университета
г. Актобе, e-mail: 6213306@gmail.com

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЮРИСПРУДЕНЦИИ: СЕГОДНЯ И ЗАВТРА

Түйін. Бап өзара іс-қимыл мәселелері өзектілігін арттыру тұрғысында Қазақстан Республика экономикасының барлық салалары цифрландыру құқықтары мен цифрлық технологияларды арналды. Оның үстіне қазіргі заманғы ақпараттық саланы құқықтық реттеу кезінде пайда болатын проблемаларды негізгі тәсілдері. Жүргізілген талдау негізінде үрдістері мен құқықтану цифрлық технологияларды және бірлесе дамыту негізгі бағыттары анықталды.

Түйін сөздер: заң, цифрлау, салыстырмаландыру.

Резюме. Статья посвящена вопросам взаимодействия права и цифровых технологий в свете повышения актуальности цифровизации всех отраслей экономики Республики Казахстан. Обозначены основные проблемы, возникающие при современных подходах к правовому регулированию информационной сферы. На основе проведенного анализа выявлены тенденции и основные направления совместного развития цифровых технологий и юриспруденции.

Ключевые слова: право, цифровизация, компоративистика.

Summary. Article is devoted to issues of interaction of the right and digital technologies in the light of increase in relevance of digitalization of all branches of economy of the Republic of Kazakhstan. The main problems arising at modern approaches to legal regulation of the information sphere are designated. On the basis of the carried-out analysis trends and the main directions of joint development of digital technologies and law are revealed.

Keywords: law, digitalization, comparativistics.

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 была утверждена Государственная программа «Цифровой Казахстан» (далее – Программа). Ее основными целями заявлены «Ускорение темпов развития экономики республики и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики Казахстана на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе»[1]

Утверждение Программы подвело закономерный итог очередного витка экономического развития Республики и наступления четвертой промышленной революции, основанной на использовании информационных технологий. Эволюционные перемены такого рода в экономике не останутся незамеченными, и непременно должны привести в движение множество других отраслей, в том числе и юриспруденцию. М.К. Сулейменов считает что **«Четвертая промышленная революция ставит задачи перед всеми науками, прежде всего медициной, биологией, IT-технологиями, социальными и экономическими науками. Но она неминуемо коснется также и правовых наук, и в первую очередь, – гражданского права.»[2]**

Пунктом 3.2 Программы предусмотрено следующее «Данной программой поставлены амбициозные цели по цифровизации деятельности госорганов. Для реализации этих целей будет создана инфраструктура поддержки **в виде адаптированного законодательства**, мер поддержки бизнеса, образования и науки, упрощения процедур ведения бизнеса, сокращения транзакционных издержек при взаимодействии с государством» [3] Это положение еще раз подчеркивает важность модернизации отечественной юридической науки в соответствии с современными реалиями.

Многие наши сограждане, в том числе профессиональные юристы, не считают цифровизацию юриспруденции, чем то заслуживающим внимания, ведь например, читать договор с листа бумаги или экрана компьютера для них не представляет особенной разницы. Более того, многие удивятся, сказав, что электронные технологии давно и прочно вошли в жизнь казахстанских юристов, ведь все пользуются компьютерами, смартфонами и прочими достижениями современной электроники. Однако данное мнение в корне неверно.

В связи с проникновением информационных технологий изменились методы и формы юридической деятельности. Например, появились централизованные банки данных правовых актов, и доступ к актуальной версии НПА стал вопросом нескольких минут. Однако, ключевыми являются перемены, произошедшие с самими **общественными отношениями**, которые регулируются законодательными нормами. В связи с цифровизацией, многие общественные отношения претерпели существенные изменения, и даже появились ранее не существовавшие. Следуя за развитием общественных отношений, изменяется и правовая наука. Этот процесс, запущенный в конце прошлого века, непрерывно продолжается во всех странах мира, в том числе, и в Республике Казахстан.

О Legaltech

Компания LegalMatch в 1999 году создала онлайн-службу юридической помощи: клиент заполнят анкету с автоматически сгенерированными вопросами, а алгоритм компании определят какого профиля услуга необходима клиенту и оповещает специалистов необходимого направления. Юристы отвечают клиенту посредством электронной переписки, а он выбирает подходящего ему специалиста. В наше время подобным трудно удивить, все привыкли к автоответчикам с перенаправлением вызова на нужного специалиста и чат-ботам. Однако для 1999 года это был прорыв, положивший начало новой отрасли бизнеса – юридическим технологиям иначе именуемыми LegalTech.

Юридические технологии (LegalTech) являются сложившейся отраслью бизнеса, и представляют собой преспективное направление для развития науки. Следуя тенденции появления смежных наук (например, биохимия или социальная психология) LegalTech является направлением, совмещающим информатику и юриспруденцию.

Однако, на сегодняшний день юридические технологии как научная сфера находится на зачаточной стадии. Практически не существует учебных курсов, очень мало исследовательских лабораторий, литература представляет собой практические руководства и гайды, а не теоретические исследования. Однако практическая сторона находится на более высоком уровне, и продолжает стремительно развивается.

Проведя небольшое вебометрическое исследование с помощью платформы Google Trends можно сделать исчерпывающие выводы о интересе пользователей к юридическим технологиям в разных сттранах. В лидерах по количеству поисковых запросах оказались Соединенные штаты, Сингапур и Швейцария. Замыкают пятерку лидеров Канада и Германия. Республика Казахстан в данном списке отсутствует по причине черезвычайно низкого количества поисковых запросов.

В странах СНГ ситуация аналогичная, с небольшими отличиями. Наибольший интерес к legaltech проявляют в России и Украине, однако, он обусловлен скорее практической необходимостью, чем законодательной инициативой или теоретическими исследованиями.

Несмотря на отсутствие теоретической базы, легалтех интересует очень многих юристов и программистов, и так как результатом совместной работы являются вполне работоспособные бизнес-продукты ими был выбран не совсем привычный в среде ученых способ взаимодействия. По состоянию на апрель 2019 года в мире проведено более 20 legaltech-хакатонов. Термин хакатон (англ. hachaton) – изначально имел значение «марафон хакеров», однако теперь это большой форум разработчиков программного обеспечения, где прямо на месте рождаются новые программы. Хакатон по своему формату не похож на привычные юристам-теоретикам конференции и семинарам. Это настоящее соревнование, в котором команды сосотоящие из программистов и юристов совместно создают новый продукт.

Анна Позднякова General Counsel инвестиционного фонда Flint Capital, одна из организаторов первого в России legaltech– хакатона сообщает об этом явлении следующее: «Мы стремимся объединить на одной площадке юристов, которые мечтают об избавлении профессии от механической работы, и программистов, которые верят в перспективность отрасли, помочь им выработать идеи, потребность в которых демонстрирует рынок, дать ресурсы, бизнес-экспертизу и увидеть, какие из этого вырастут потрясающие продукты. Legal Tech пока еще не входит в инвестиционные портфели фондов, но уже очень многое сделано для того, чтобы это случилось. В частности, 2 лучших проекта получат места в акселераторах, а также денежные призы от спонсоров.» [4]

Развитие LegalTech неизбежно, и Республике Казахстан необходимо принять превентивные меры для предотвращения негативных последствий информатизации общества. К примеру, с внедрением

информационных технодогий в юридическую деятельность прогнозируется резкое снижение потребности крупных компаний в паралигалах-низкоуровневых специалистах, задачей которых является рутинная работа по составлению и проверке документации. Современные нейронные сети с алгоритмом машинного обучения будут выполнять рутинную работу быстрее, качественнее, а главное дешевле чем любой сотрудник. Такое положение дел, неизбежно приведет к увеличению компетенций юриста, и сильной конкуренции в этой нише рынка труда. Выходом может послужить модернизация юридического образования, и изменение компетенций выпускников юридических вузов, для лучшего соответствия современным реалиям.

О Интернет-праве

13 марта 2019 года в Российской федерации был принят закон, вносящий несколько изменений касающихся цифровизации в Гражданский Кодекс РФ. Изменения направлены на регламентацию отношений в сфередействия гражданского права в сети Интернет. Основным изменением стало введение в Гражданский Кодекс термина «цифровые права»

В обновленной редакции ГК РФ дополнен статьей 141.1. Согласно ей «под цифровыми правами признаются названные в таком качестве в законе обязательственные и иные права, содержание и условия осуществления которых определяются в соответствии с правилами информационной системы, отвечающей установленным законом признакам, при этом осуществление, распоряжение, в том числе передача, залог, обременение цифрового права другими способами или ограничение распоряжения цифровым правом возможны только в информационной системе без обращения к третьему лицу.» [5]

Так же была оброгации была подвергнута статья 128 ГК РФ, в соответствии с которой цифровые права отнесены к имущественным правам. Пункт 1 статьи 160 ГК РФ. дополнен положениями, устанавливающими, требования к сделкам совершенным с использованием электронных средств.

Изменения подобного рада обусловлены постепенной информатизацией экономики стран СНГ и в Республике Казахстан уже возникает потребность в урегулировании гражданских правоотношений происходящих посредством сети Интернет. Однако, отечественное законодательство о цифровых технологиях и правоотношениях в сети интернет нуждается в совершенствовании, не смотря на принятии 24 ноября 2015 года Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информатизации». Развитие технологий идет настолько стремительными темпами, что с 2015 по 2019 год множество явлений, известных до этого весьма ограниченному кругу лиц, приобрели массовую популярность, а соответственно возросла необходимость в их правовом регулировании. Примерами могут послужить криптовалюты, самоисполняемые контракты (так же известные как смарт-контракты) технология блокчейн и так далее. Возможно, существующую нормативно-правовую базу по вопросам информатизации ждет кодификация, по примеру Предпринимательского кодекса.

С 25 мая 2019 года Постановлением Европейского парламента вступил в силу GDPR – Генеральный протокол защиты данных. Этот документ обязателен к исполнению всем компаниям ведущим деятельность на территории Европейского союза? а так же компаниям имеющим клиентов? живущих в ЕС или бизнес-партнеров в европейском союзе. До внедрения GDPR в Евросоюзе действовала директива 1995 года, которая ввела понятие «специалиста по защите данных»(DPO). С внедрением GDPR должность DPO должна появится во всех компаниях, которые имеют отношение к сбору и хранению пользовательских данных. Трактовка понятия «пользовательские данные» самая широкая– это не только фото или видео материалы, но и контактные данные, почтовые адреса и даже имя и фамилия. Как мы понимаем, на современном конкурентном рынке практически любая компания нуждается в постоянном сборе и хранении как данных своих клиентов, так и клиентов потенциальных – с целью таргетированной рекламы и иных метов привлечения потребителей.

Однако, при введении европейского регламента, обнаружился острый дефицит специалистов, обладающих должными компетенциями что бы выполнять работу специалиста по защите данных. Так, согласно исследованиям IAPP (International Association of Privacy Professionals), потребность в работниках DPO в Евросоюзе и США составила 28 тыс. специалистов в 2018 году, а для мирового рынка требуется 75 тысяч специалистов.

Компетенции DPO обязаны включать в себя знание юриспруденции, так как он должен «информировать и консультировать диспетчера или обработчика и сотрудников, которые выполняют обра-

ботку своих обязательств в соответствии с настоящим Регламентом и другими положениями о защите данных Союза или государств-членов;» [6] Тем не менее, позицию DPO в компании должен занимать юрист, который обладает навыками управления и технической экспертизы.

Таким образом, всего лишь одним документом Европейский парламент создал необходимость в кадрах, владеющих новой профессией – до сих пор необычными сочетанием юриста и специалиста IT. Однако судя по развитию рынка, спрос в подобных специалистах будет становится все больше.

Заключение

Таким образом, можно сделать выводы том, что не смотря на значительные преобразования правовой сферы проводимые в Республике Казахстан, остается еще немало вопросов, подлежащих разрешению. В их числе вопросы о регулировании гражданско-правовых отношений в сети интернет, вопросы обновления Уголовного Кодекса РК в связи с изменившимися составами преступлений, вопросы информационной безопасности, вопросы грамотности населения, как в правовой так и в информационной сфере. Одним из важнейших вопросов на данном этапе развития цифровизации в РК является реформирование юридического образования.

Согласно Атласу новых профессий, разработанному НИИ Сколково[7] еще до 2020 года должны появится такие профессии как «сетевой юрист» и «виртуальный адвокат». Компетенции подобных специалистов несомненно включают в себя как привычные навыки юриста, так и компетенции в сфере высоких технологий.

В современных казахстанских вузах необходимо разрабатывать и внедрять новые дисциплины, спецкурсы и кроссдисциплинарные образовательные программы, направленные на обучение подобных специалистов. По словам Касыма-Жомарта Токаева, надо поменьше говорить о цифровизации, и больше делать.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан».
2. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36714219#pos=62;25
3. https://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan
4. http://legalinsight.ru/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%8B%D1%82%D0%B8%D0%B5/legal-tech-hakaton/
5. Федеральный закон от 18.03.2019 № 34-ФЗ «О внесении изменений в части первую, вторую и статью 1124 части третьей Гражданского кодекса Российской Федерации».
6. https://eugdpr.org/
7. Атлас новых профессий. Московская школа управления Сколково. Москва, 2014.

УДК 349

БОРЕЙЧУК А.Ю.
Магистр юридических наук, член Союза Юристов Казахстана,
докторант Казахско-Русского Международного Университета
г. Актобе, e-mail: 6213306@gmail.com

УБАЙДУЛЛИНА А.С.
Магистрант Казахско-Русского Международного Университета
e-mail: akuntaika@mail.ru

НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ АДВОКАТУРЫ В СТРАНАХ СНГ

Түйін. *Бұл мақалада ТМД елдеріндегі адвокаттар қызметін реттейтін заңнаманың салыстырмалы құқықтық талдауы қарастырылған.*

Түйін сөздер: *насихат, заңнаманы жаңғырту, салыстырмалы заң.*

Резюме. *В данной статье проводится сравнительно-правовой анализ законодательства, регламентирующего деятельность адвокатов в странах СНГ.*

Ключевые слова: *адвокатура, модернизация законодательства, сравнительное правоведение.*

Summary. *In this article the comparative and legal analysis of the legislation regulating activity of lawyers in the CIS countries is carried out.*

Keywords: *advocacy, modernization of legislation, comparative law.*

В последние годы законодательство Республики Казахстан регламентирующее деятельность адвокатов претерпело значительные изменения. Как и во всех государствах постсоветского пространства, законодательство РК о адвокатуре происходит от законодательства Советского Союза. Однако, пути реформирования законодательсва о адвокатской деятельности, статус адвоката, его права и обязанности, весьма разнятся в различных государствах.

Современное законодательство об адвокатуре в бывших республиках СССР разрабатывалось в разные периоды их становления как независимых государств, на разных стадиях зрелости национальных демократий. Разумеется, каждая из этих стран учитывала особенности своей правовой системы и, возможно, значительно в большей степени – исторические правовые традиции и видение задач и статуса адвокатуры как правозащитного института; так или иначе, учитывала международные стандарты профессии, европейский опыт организации адвокатуры и осуществления адвокатской деятельности. Не следует закрывать глаза и на тот факт, что наиболее продвинутые законы об адвокатуре получили те государства, которые воспользовались широкомасштабной помощью международных институтов, в частности ОБСЕ, в разработке своих моделей реформирования адвокатуры. Поэтому в некоторых постсоветских странах законодательство об адвокатуре является вполне современным, в нем заложены нормы, соответствующие международным конвенциям о правах человека, международным стандартам адвокатской профессии, европейской практике. Но есть и страны, в которых реформирование адвокатуры носило половинчатый характер, сохраняются существенные рудиментарные признаки.

С одной стороны, как известно, именно наша страна была первой на территории бывшего СССР, которая приняла закон об адвокатуре, построенный на принципиально новых демократических началах. И этот закон для своего времени был не только признаком существенного прогресса в развитии правового государства в Казахстане, но и стал образцом для подражания и даже копирования для некоторых других стран СНГ, хотя и носил выражено переходный характер.

Первое, что следует отметить особо, – во всех национальных законах адвокатская деятельность рассматривается как независимая деятельность; особо подчеркивается недопустимость вмешательства в профессиональную деятельность адвокатов и их объединений и давление на них. В отдельных законах адвокатура рассматривается как институт гражданского общества, который не относится к системе государственных органов и местного самоуправления (Республика Армения, Российская Федерация). В Законе Азербайджанской Республики[1] особо подчеркнуто, что адвокатская деятельность осуществляется на основе приоритета прав и свобод человека и гражданина. А в Правилах профессиональной

этики адвоката Республики Беларусь[2] отмечено, что профессия адвоката основана на верховенстве закона. В Законе Республики Армения «Об адвокатуре»[3] указано, что адвокат способствует укреплению в обществе верховенства права.

Адвокатуре определяют как профессиональное объединение адвокатов, а адвокатскую деятельность – видом правозащитной деятельности (Республика Армения). Независимым правовым институтом, осуществляющим профессиональную правозащитную деятельность, адвокатура названа в Законе "Об адвокатуре" Республики Беларусь[2].

По Закону Латвии "Об адвокатуре" адвокатура – это неотъемлемая часть правосудия в государстве. Все присяжные адвокаты объединены в Латвийскую коллегию присяжных адвокатов по профессиональному признаку. Коллегия является самоуправляемым, независимым субъектом, действует на общественных началах. В Литовской Республике адвокаты признаются частью правовой системы государства.

В Республике Молдова адвокатура – самостоятельный правовой институт гражданского общества, который является профессиональным сообществом юристов, осуществляющих адвокатскую деятельность на основании лицензии.

Подчеркивая доступность для всех граждан юридической помощи, во многих законах гарантируется не только предоставление ее адвокатом, но и высокое качество этой помощи (ст. 3 Закона Азербайджанской Республики, ст. 2 Закона Республики Беларусь, Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности»). Следовательно, государство возлагает на адвокатуру обеспечение качества выполняемой адвокатами деятельности. При этом, устанавливая такую ответственность, государство ограничивает круг субъектов оказания юридической помощи только адвокатами, т. е. лицами, для которых предусматривается специальный порядок приобретения такого статуса (квалификационные экзамены, присяга, дисциплинарная ответственность, особые гарантии при осуществлении профессиональных полномочий). В некоторых странах только адвокаты вправе осуществлять защиту прав юридических и физических лиц и представление их интересов в уголовных, гражданских делах и делах об административных правонарушениях в следственных и судебных органах

Например, Закон Республики Беларусь "Об адвокатуре" устанавливает, что адвокатская деятельность может осуществляться только членами областных, Минской городской коллегии адвокатов и Беллинюрколегий (ст. 4). Только адвокаты могут быть защитниками на дознании, предварительном следствии и в суде в Азербайджанской Республике, Республике Казахстан, Российской Федерации.

Такие законодательные установки снабжаются системой профессионального отбора юристов для адвокатской деятельности. В подавляющем большинстве постсоветских стран приобретение статуса адвоката требует сдачи квалификационных экзаменов или прохождения специального профессионального тестирования. Отличия заключаются в системе органов, которые предоставляют право заниматься адвокатской деятельностью. Это и квалификационные комиссии внутри самой адвокатуры, и министерские структуры. Например, в Беларуси квалификационная комиссия назначается Министерством юстиции, которое разрабатывает и утверждает Положение о Квалификационной комиссии по вопросам адвокатской деятельности, а заместитель Министра возглавляет комиссию, решения которой обжалованию не подлежат. Лицензию на осуществление адвокатской деятельности выдает Министерство юстиции на основании заключения Квалификационной комиссии по вопросам адвокатской деятельности и решения коллегии Минюста. Срок действия лицензии ограничен десятью годами, продление срока возможно после переаттестации адвоката.

Другая система в Республике Казахстан, где действуют новые правила лицензирования адвокатской деятельности, утвержденные в 2007 году постановлением Правительства. Лицензирование осуществляется Комитетом по организации правовой помощи и оказанию юридических услуг населению Министерства юстиции Республики Казахстан. Лицензиар осуществляет лицензионный контроль, направленный на обеспечение соблюдения адвокатом законодательства о лицензировании.

В Законе Кыргызской Республики «Об адвокатской деятельности»[4] указано, что адвокатская деятельность является лицензируемым государством видом деятельности. Лицензия выдается государственным органом, уполномоченным Правительством. Средства за выдачу лицензии направляются в государственный бюджет. Квалификационная комиссия, которая принимает экзамен, создается при Министерстве юстиции; последнее определяет ее состав, утверждает перечень юридических дисциплин на экзамен, и порядок его составления. Без экзаменов лицензия выдается лицам, имеющим пятилетний

стаж работы адвокатом, работы в прокуратуре, МВД, МНБ, суде, юридических отделах Администрации Президента, аппарата Премьер-министра, Законодательных собраниях и других, предусмотренных в Законе, учреждениях.

Кроме общей лицензии в некоторых странах существуют специальные лицензии. Например, в Республике Армения такая специальная лицензия выдается для осуществления адвокатской деятельности в кассационном суде. Решение о ее выдаче принимается высшим органом Палаты адвокатов – общим собранием, не более чем семи адвокатам в течение года на пять лет деятельности. Адвокат, получивший такую лицензию, регистрируется в кассационном суде. Осуществляется специализация в Грузии, где предусмотрено тестирование – общее или по специализации (гражданское или уголовное право). Адвокат, который получил такое специальное свидетельство, имеет право практиковать только в отрасли права, с которой его получил. Свидетельство о прохождении тестирования адвокатом может быть аннулировано, если адвокат в течение 7 лет не начнет адвокатскую практику.

Требования к лицу, которое намерено приобрести статус адвоката, подобные в большинстве законов об адвокатуре постсоветских стран: высшее юридическое образование, стаж работы по специальности юриста, подтверждение квалификации через экзамены. Однако есть и определенные особенности. Например, в Азербайджанской Республике в законе подчеркнуто, что статус адвоката могут получить также юристы, работающие в научных учреждениях и учебных заведениях в области права. В Республике Беларусь адвокатом может стать юрист, который не имеет стажа работы по специальности, но прошедший стажировку сроком от 6 месяцев до 1 года в адвокатуре.

В Республике Армения адвокатом может стать лицо, которое имеет ученую степень по специальности юриста, так что высшее образование может быть не обязательно юридическое. Законом “Об адвокатуре” также установлены виды юридической работы на определенных должностях, которые засчитываются как стаж работы по специальности юриста: судьи, прокуроры, адвокаты и их помощники, нотариусы, следователи, должности в государственных и негосударственных органах, где необходимо высшее юридическое образование, преподавателя права в ВУЗЕ. Однако адвокатом можно стать и без сдачи экзаменов: адвокаты и судьи, имеющие стаж работы 15 лет, получают лицензию без экзаменов.

Без сдачи экзаменов в Латвии могут стать адвокатами доктора юриспруденции, судьи. Для других юристов установлен обязательный стаж работы: от двух лет – для прокурора и нотариуса, до пяти – для любой другой должности по юридической специальности.

Для получения статуса адвоката в Грузии необходим стаж работы юристом или адвокатом-стажером в один год. Лицо, имеющее намерение стать адвокатом, обязательно проходит тестирование.

В Республике Казахстан в статус адвоката вступает гражданин Республики Казахстан, получивший лицензию на право осуществления адвокатской деятельности, обязательно являющийся членом коллегии адвокатов.

Лица, получившие статус адвоката, вносятся в Реестр адвокатов. Его ведение и обнародование возлагается на профессиональные организации адвокатов, при этом во многих законах определен перечень сведений в отношении адвоката, которые включаются в реестр. Например, в Республике Армения ведет реестр Совет палаты адвокатов. В Грузии существует Единый список адвокатов Грузии, в который включаются лица, вступившие в члены Ассоциации адвокатов Грузии. В Кыргызской Республике Государственной реестр адвокатов ведет Министерство юстиции.

В Республике Казахстан Государственный реестр лицензий на право занятия адвокатской деятельностью ведет Комитет по организации правовой помощи и оказанию юридических услуг населению Министерства юстиции Республики Казахстан.

В Литве адвокат должен быть внесен Советом адвокатов Литвы в Список адвокатов, имеющих право на занятие адвокатской практикой. Список объявляется Министром юстиции по представлению Совета адвокатов.

В нескольких странах законодательством об адвокатуре разрешено практиковать иностранным адвокатам. Например, в Республике Армения зарубежный адвокат может осуществлять адвокатскую деятельность на основании лицензии, выданной в его стране, но он должен быть аккредитован в Палате адвокатов Республики Армения.

В Российской Федерации адвокаты иностранного государства могут оказывать правовую помощь по вопросам права данного государства. Для осуществления практики в России иностранцы обязательно должны зарегистрироваться федеральным органом исполнительной власти в специальном реестре.

В Республике Казахстан иностранный адвокат практикует лишь на основании международных договоров.

Во всех странах есть определенные ограничения, запреты относительно приобретения статуса адвоката, причем перечень обстоятельств несовместимости, в целом, одинаковым. В частности, это лица, признанные недееспособными или ограниченно дееспособными, лица с двойным гражданством (Азербайджанская Республика), лица, не способные осуществлять адвокатскую деятельность в связи с умственными или физическими недостатками (на основании медицинского заключения); освобожденные от должности за действия, несовместимые с деятельностью по охране прав человека, ранее осужденные за незначительные преступления, тяжкие и особо тяжкие преступления; лица, в отношении которых имеется решение суда о применении принудительных мер медицинского характера; уволенные из коллегии адвокатов, уволенные из правоохранительных и других органов по компрометирующим основаниям. Ограничения также касаются лиц, находящихся на государственной службе, работающих в суде, прокуратуре. Некоторые законы содержат и другие ограничения, например, закон Республики Казахстан предусматривает, что адвокат не может заниматься предпринимательской деятельностью, занимать оплачиваемые должности, кроме преподавательской, научной или творческой сферы.

В Республике Беларусь коллегии адвокатов являются некоммерческими организациями. Они существуют исключительно за счет отчислений денежных средств, поступающих от физических и юридических лиц за оказание им юридической помощи. Государственная регистрация коллегий адвокатов возложена на Министерство юстиции.

Другая форма организации адвокатской деятельности предложенна в Законе Грузии «Об адвокатах»: адвокатские бюро, офисы, конторы, юридические фирмы создаются адвокатами в виде «общества или предпринимательского юридического лица, где ответственность хотя бы одного партнера не ограничена».

В Кыргызской Республике адвокат может осуществлять свою деятельность через адвокатские учреждения или как индивидуальную предпринимательскую деятельность. Адвокатские учреждения создаются на основе любых видов собственности и организационно-правовых форм. Учредителем адвокатского учреждения может быть любое юридическое или физическое лицо, такому учреждению разрешается осуществлять адвокатскую деятельность при условии, если в ней работает хотя бы один адвокат, а руководителем адвокатского учреждения может быть только адвокат. Уставом Палаты адвокатов Республики Армения предусмотрено право адвоката на осуществление своей деятельности в установленном Законом порядке, регистрироваться как индивидуальный предприниматель, создавать хозяйственные общества или быть их участником.. В Российской Федерации адвокатская деятельность также не является предпринимательской. Такая же норма есть и в Законе Республики Молдова «Об адвокатуре». При этом указано, что адвокатская деятельность несовместима с предпринимательской деятельностью.

По Закону Латвии «Об адвокатуре»[5] адвокатура является неотъемлемой частью правосудия в государстве, а все присяжные адвокаты объединены в Латвийскую коллегию присяжных адвокатов по профессиональному признаку. Коллегия является самоуправляемым, независимым субъектом, действует на общественных началах.

Профессиональные организации адвокатов общенационального уровня созданы в большинстве бывших республик СССР. Они имеют разные названия, определенные различия в компетенции и организационной структуре, однако единым остается обязательное членство в них всех адвокатов, практикующих в государстве. В Азербайджанской Республике действует негосударственная, независимая, самоуправляемая и объединяющая всех адвокатов коллегия адвокатов. Лица, которые не являются членами коллегии адвокатов, не могут заниматься адвокатской деятельностью. Коллегия решает, в частности, вопросы приема в члены коллегии и исключение из членов коллегии; осуществляет дисциплинарный надзор; выносит заключения по вопросам, связанным с адвокатской деятельностью.

В Беларуси Республиканская коллегия адвокатов объединяет все коллегии и выполняет функции республиканского органа адвокатского самоуправления. Однако, председатель Белинюрколлегии, избирается ее общим собранием, утверждается Министром юстиции.

В Республике Армения действует Палата адвокатов Республики Армения – профессиональная, независимая, самоуправляемая юридическое лицо адвокатов. Палата создает условия для осуществления членами палаты профессиональной деятельности. Она защищает их права и законные интересы,

организует профессиональное обучение своих членов и их переподготовку; осуществляет контроль за соблюдением со стороны своих членов правил адвокатской этики и устава палаты адвокатов; обеспечивает в предусмотренных настоящим законом случаях осуществления в равной степени доступной и действенной юридической помощи. Общее собрание палаты адвокатов является общим сбором адвокатов, которое, в частности, утверждает кодекс адвокатской этики, выбирает и отзывает членов совета палаты адвокатов, дисциплинарной и квалификационной комиссий палаты адвокатов; выбирает и отзывает председателя палаты адвокатов, имеет иные, предусмотренные Законом полномочия. Для участия в общем собрании палаты адвокатов Республики Армения член палаты может доверить свой голос другому члену палаты адвокатов в порядке, установленном уставом палаты адвокатов.

Некоторые законы содержат ограничения срока пребывания на должности главы национальной профессиональной организации. Например, в Армении председатель Палаты адвокатов не может избираться на эту должность более двух раз по четыре года и одновременно по должности является председателем Союза адвокатов.

Приобретение статуса адвоката означает обязательное членство в национальной организации адвокатов. Таким образом, решен вопрос о сохранении единства адвокатского корпуса и развития адвокатского самоуправления в большинстве анализируемых законов об адвокатуре. В Азербайджанской Республике адвокатской деятельностью может заниматься только лицо, принятое в члены коллегии адвокатов и принявшее присягу адвоката (ст. 4).

В Республике Армения судебное представительство или защиту по уголовным делам осуществляет только адвокат, а на лиц, которые не являются адвокатами, но в установленном законом порядке осуществляют представительство или защиту в уголовных делах на началах предпринимательства, на это Закон «Об адвокатуре» не распространяется (ст. 5).

В Беларуси адвокатская деятельность может осуществляться лицами, являющимися членами коллегий адвокатов (некоммерческие организации), которые объединены в Республиканскую коллегию адвокатов.

В Грузии адвокаты являются членами Ассоциации адвокатов Грузии, которую возглавляет председатель ассоциации, который избирается общим собранием Ассоциации из числа членов исполнительного совета на 3 года. Ему запрещается осуществлять адвокатскую деятельность в период пребывания на этой должности.

В Республике Беларусь адвокат имеет право самостоятельно собирать, закреплять и представлять сведения, касающиеся обстоятельств дела; запрашивать необходимые документы, в том числе из частных и общественных организаций и объединений, которые обязаны выдавать эти документы или их копии в установленном порядке; беспрепятственно общаться наедине с подзащитным, в частности, находящимся под стражей. Не подлежат преследованию высказывания адвоката, затрагивающие честь и достоинство стороны или других участников процесса, если они не нарушают Правила профессиональной этики адвокатов. Достаточно детально урегулированы отношения адвоката с клиентом и коллегами. Например, запрещено пользоваться саморекламой, привлекать клиентов недостойными способами (использовать личные связи с работниками правоохранительных органов для привлечения клиентов, пользоваться услугами посредников, предлагать клиенту свою помощь, вместо избранного им адвоката, обещать клиенту благополучный исход дела в случае своего участия в ней; допускать высказывания, оскорбляющие участников процесса, вступать во внесудебную полемику с допрошенными по делу свидетелями, потерпевшими и экспертами; представлять документы, дискредитирующие участников процесса или иных лиц, если это не является необходимым для дела.

В Беларуси закон установил, что адвокат, который участвует в процессе по назначению, может быть освобожден от предоставления правовой помощи только органом, назначившим его.

В Республике Казахстан адвокат не вправе отказаться от принятого поручения по уголовному делу. В случае, когда подзащитный считает приговор неправосудным, адвокат обязан обжаловать его в установленном порядке.

В анализируемых законах как одну из основных гарантий адвокатской деятельности следует отметить обеспечение независимости профессии. Например, в законе Азербайджанской Республики запрещено посредничество работников судебных, следственных органов, органов дознания и других государственных органов, связанные с предоставлением юридической помощи, а также между адвокатом и лицом, которому оказывается юридическая помощь (ст. 7).

В Законе Грузии «Об адвокатах» зафиксирована важная гарантия, что деятельность адвоката может ограничиваться только законом, вмешательство в нее не допускается. Адвокат не может быть допрошен как свидетель по делу, в котором он принимал участие как защитник или представитель. Возбудить уголовное дело в отношении адвоката вправе: Генеральный прокурор Грузии или его заместитель, прокуроры Абхазии и Аджарской Автономной Республики. В течение двух часов после ареста или задержания адвоката об этом должно быть сообщено председателю окружного суда, а возбужденное в отношении адвоката уголовное дело рассматривается в первой инстанции Коллегией по уголовным делам Верховного Суда. Эти нормы, как нетрудно убедиться, прямо заимствованные из украинского законодательства.

Недопустимы прослушивание и запись разговоров адвоката с клиентом. Неприкосновенными является лицо адвоката, место жительства и место работы, личное транспортное средство, документы, корреспонденция (включая компьютерную корреспонденцию) и телефонные переговоры. Обыск адвоката, его места жительства и места работы, личного транспортного средства и документов, контроль корреспонденции (включая компьютерную корреспонденцию) и телефонных переговоров должны быть санкционированы председателем окружного суда. В этих нормах усматривается значительное влияние прецедентного права Европейского суда по правам человека (в частности, решений по делам Кэмпбелл и Фелл против Великобритании, Немец против ФРГ и др.).

Адвокатская тайна. Во всех национальных законах закреплены основные положения, касающиеся адвокатской тайны, ее понятие, обязанность адвоката хранить тайну, определения объема сведений, не подлежащих разглашению. Однако объем информации, что охватывается адвокатской тайной, в законах разных стран различен. В Азербайджанской Республике все обращения к адвокатам и их организация хранятся в тайне, а документы и другие доказательства, адвокатские досье, собранные адвокатами в связи с осуществлением профессионального долга, не могут изыматься следственными и судебными органами. Обеспечена конфиденциальность задержанным, арестованным или осужденным лицам, им должны быть созданы необходимые условия для встреч и консультаций с адвокатом наедине. Запрещено допрашивать адвоката о фактах, которые стали ему известны в связи с исполнением им профессионального долга (ст. 7).

В Республике Армения обязанность не разглашать адвокатскую тайну, не является абсолютной, поскольку законом предусматриваются некоторые исключения. Например, адвокат может разгласить адвокатскую тайну с согласия доверителя, в случае судебного спора между адвокатом и его доверителем или для своей защиты, а также, если есть достоверная информация о подготовке к совершению тяжкого или особо тяжкого преступления.

В Республике Беларусь адвокатскую тайну составляют вопросы, по которым лицо обратилось за помощью, суть консультаций, советов и разъяснений, полученных от адвоката. Все органы и должностные лица обязаны признавать и соблюдать адвокатскую тайну. Эти сведения не могут быть получены от адвоката и использованы в качестве доказательств в гражданском, административном и уголовном процессах. В Правилах профессиональной этики адвоката разрешено раскрывать информацию с ведома клиента, если это нужно для оказания юридической помощи, проведения консультаций с адвокатами, если клиент согласен на такое консультирования, для обоснования личной защиты по делу, возбужденному против адвоката, если основанием для этого были обстоятельства, связанные с его клиентом.

Адвокатская тайна в Грузии действует независимо от времени. Адвокату запрещается разглашать информацию, полученную от клиента, без его разрешения (ст. 7). Конфиденциальной является любая информация, полученная адвокатом при исполнении профессиональных полномочий.

Итак, среди постсоветских стран, которые уже прошли путь реформирования адвокатуры или приближаются к его завершению, наблюдаются несколько общих тенденций в организации адвокатуры. Наиболее заметная из них – объединение всех адвокатов в единую профессиональную организацию с обязательным членством (подавляющее большинство стран) или внедрение системы коллегий адвокатов (с обязательным членством), в основном объединенных между собой в единую профессиональную организацию. Лишь как исключение, можно рассматривать третий путь, которым следует сейчас Украина – отсутствие профессиональной организации в стране.

В вопросе организационно-правовых форм деятельности адвокатских образований наблюдаются две противоположные тенденции: предоставление адвокатской деятельности и статуса неприбыльной и непредпринимательской или фактическое отождествление адвокатской деятельности с лицензиро-

ванной хозяйственной деятельностью. Следует сказать, что, напрмер в Украине сейчас присутствуют и адвокатские объединения и юридические фирмы как представители обеих указанных тенденций, причем между ними существует примерный паритет, но в конце концов выбирать, очевидно, придется что-то одно, тщательно изучив и учтя как собственные ошибки, так и опыт стран, избравших разные пути развития своего законодательства в этом аспекте.

Нельзя также не обратить внимание на существенное усиление государственного контроля над адвокатурой. С одной стороны это выглядит как посягательство на независимость адвокатской профессии, но с другой может расцениваться вполне законно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года № 783-IQ «Об адвокатах и адвокатской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.09.2013 г.).
2. Постановление Министерства юстиции Республики Беларусь 27 июня 2001 года № 15 «Об утверждении правил профессиональной этики адвоката» (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 02.08.2001, № 71, рег. № 8/6334 от 04.07.2001).
3. Закон Республики Армения от 13 января 2005 года № НО-29 «Об адвокатуре» (с изменениями по состоянию на 30.12.2014 г.).
4. Закон Кыргызской Республики «Об адвокатской деятельности». (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.10.2013 г.).
5. Закон Латвийской Республики «Об адвокатуре». Принят Верховным Советом Латвийской Республики 27 апреля 1993 года.

ДЯЧУК М.И.
К.ю.н. доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса
Факультет экономики и права
ВКГУ им. С.Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, marianna_turani@mail.ru

НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ И БАНКРОТСТВО ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В РК

Аңдатна. Заңды тұлғалардың төлем қабілетсіздігі және банкроттық мәселелерімен айналысады төлем қабілетсіздігі және банкроттық институты болып саналады бап, міндеттері, төлем қабілетсіздігі және банкроттық, қазіргі заманғы қазақ және орыс заңгерлер проблемаларына арналған жұмыстарды талдау.
Түйінді сөздер: қабілетсіздік, банкроттық, заң тұлға.
Аннотация. Статья посвящена проблемам несостоятельности и банкротства юридических лиц, рассматривается институт несостоятельности и банкротства, задачи, анализ работ, посвященные проблемам несостоятельности и банкротства, современных казахстанских и российских юристов.
Ключевые слова: несостоятельность, банкротство, юридическое лицо.
Summary. The article is devoted to the problems of insolvency and bankruptcy of legal entities is considered the institution of insolvency and bankruptcy, objectives, analysis of works devoted to the problems of insolvency and bankruptcy, modern Kazakh and Russian lawyers.
Keywords: insolvency, bankruptcy, legal entity.

Анализ действующего законодательства о несостоятельности позволяет прийти к выводу о том, что признание должника не состоятельным (банкротом) представляет собой юридический состав, который рассматривается как совокупность юридических фактов, необходимых для наступленбия юридических последствий.

Проблема несостоятельности и банкротства должника, не исполняющего свои обязательства – одна из наиболее актуальных проблем гражданского права на протяжении многих столетий, поскольку она самым непосредственным образом связана с развитием товарно – денежных отношений и становлением договора как инструмента гражданского оборота.

Все начинается с неплатежеспособности, если она оказывается вовсе непосильной для должника и последний теряет всякую возможность рассчитаться с кредиторами, то такой неплательщик тем самым приобретает новое качество – становится несостоятельным.

Несостоятельность (банкротство) представляет собой сложное экономико-правовое явление. С одной стороны, несостоятельность является результатом неэффективной предпринимательской деятельности участников экономического оборота, а с другой стороны, данный институт служит стимулом эффективной работы хозяйствующих субъектов.

Особенностью института несостоятельности является тот факт, что он призван, с одной стороны, противостоять индивидуальным интересам отдельных лиц, а, с другой стороны – обеспечить баланс интересов этих лиц, а также стабильность рынка в целом.

Законодательством установлен порядок признания должника банкротом, согласно ст.4 Закона РК «О реабилитации и банкротстве» устанавливается добровольно на основании заявления должника в суд[1].

Принудительно банкротство устанавливается на основании заявления в суд кредиторов или иных лиц, уполномоченных Законом РК «О реабилитации и банкротстве».

Если стоимость имущества юридического лица, в отношении которого принято решение о ликвидации, недостаточна для удовлетворения требований кредиторов, ликвидационная комиссия обязана обратиться в суд о признании такого юридического лица банкротом для проведения процедуры банкротства по правилам, установленным Законом РК «О реабилитации и банкротстве». Основанием для объявления должника банкротом в судебном порядке является его несостоятельность.

При установлении факта несостоятельности должны быть учтены обязательства должника, срок исполнения которых наступил, а также принятые и (или) находящиеся на исполнении.

Основанием для обращения кредитора с заявлением в суд о признании должника банкротом или применении реабилитационной процедуры является неплатежеспособность должника.

Согласно статьи 5 Законом РК «О реабилитации и банкротстве» должник является неплатежеспособным при наступлении одного и более условий:

– обязательства перед кредиторами по возмещению вреда, причиненного жизни и здоровью, взысканию алиментов, оплате труда, выплате компенсаций по трудовым договорам, обязательства по социальным отчислениям в Государственный фонд социального страхования, обязательным пенсионным взносам и обязательным профессиональным пенсионным взносам, по отчислениям и (или) взносам на обязательное социальное медицинское страхование, а также по вознаграждениям по авторским договорам не исполнены в течение трех месяцев со дня наступления срока их исполнения и составляют сумму не менее стократного размера МРП, установленного на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете;

– обязательства перед кредитором по налогам и другим обязательным платежам в бюджет по налоговой задолженности, включая задолженность филиалов и представительств должника, не исполнены в течение четырех месяцев с момента наступления срока их исполнения и составляют сумму не менее ста пятидесяти МРП, установленных на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете;

– обязательства перед иными кредиторами не исполнены в течение трех месяцев с момента наступления срока их исполнения и в совокупности составляют сумму не менее трехсот месячных расчетных показателей, установленных на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете, для индивидуальных предпринимателей, не менее одной тысячи МРП, установленных на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете, – для юридических лиц.

Несомненным достоинством Закона РК «О реабилитации и банкротстве» является более детальная и тщательная регламентация процедур банкротства. Важная роль в процедуре банкротства отведена суду.

Согласно статьи 86 Закона РК «О реабилитации и банкротстве» регламентированы полномочия суда в процедуре банкротства. Суд в процедуре банкротства наделен следующими полномочиями:

– возбуждает, продлевает и прекращает процедуру банкротства;

– сообщает о вынесении решения о признании юридического лица банкротом органу, осуществляющему государственную регистрацию юридических лиц, уполномоченному органу, палате частных судебных исполнителей и территориальному органу юстиции по месту нахождения должника;

– принимает к своему производству дела по спорам имущественного характера, по которым банкрот выступает в качестве ответчика;

– назначает и отстраняет временного управляющего;

– разрешает споры между участниками процедуры банкротства.

При неисполнении должником обязательств кредитор, имеет право получить удовлетворение своих требований путем обращения взыскания на любое имущество должника. Это, во-первых, может лишить имущество ценности, сделав невозможным продолжение функционирования предприятия; во-вторых, не дать возможности другим кредиторам, срок исполнения обязательств которым наступил позже, удовлетворить свои требования. «Для предупреждения преимуществ на стороне первого кредитора, приступившего к взысканию, устанавливается порядок возможно более равного и справедливого распределения имущества должника между всеми его кредиторами»[2]. Такой порядок устанавливается в рамках производства о несостоятельности и направлен на обеспечение интересов как кредиторов, так и самого должника, который получает возможность при некоторых условиях восстановить свою платежеспособность.

Ликвидация вследствие несостоятельности является одним из оснований прекращения предпринимательской деятельности, но основанием наиболее сложным, в ряде случаев ущемляющим интересы некоторых лиц, и потому имеющим специальное правовое регулирование.

Институт несостоятельности и банкротства позволяет решить две задачи: во-первых, обеспечить должнику защиту от кредиторов, требования которых он не в состоянии удовлетворить; во-вторых, защитить интересы каждого кредитора от неправомерных действий должника и других кредиторов, обеспечив сохранение имущества и его справедливое распределение между кредиторами. Тем самым развитое законодательство о несостоятельности придает элемент определенности отношениям между участниками рынка, способствуя развитию гражданского оборота.

В связи с тем, что на протяжении длительного времени конкурсного права в Казахстане практически не существовало, является целесообразным изучение и обобщение действовавших до революции правовых норм и теорий, касающихся несостоятельности и банкротства, в развитии и сравнении с нынешним законодательством.

Современные правовые акты в области конкурсного права нуждаются в коренном реформировании, поскольку они не в состоянии ответить на многие важные вопросы, возникающие в теории и на практике. Между тем очевидно, что «неудовлетворительность конкурсного права вносит необеспеченность и шаткость в наиболее важные отношения хозяйства – отношения кредита. Аномалии кредитного оборота – неплатежи – становятся нормальным явлением хозяйственной жизни».

В результате того, что советское право отказалось от регулирования несостоятельности и банкротства (монополия государственной собственности, господство плановых начал в экономике несовместимы с существованием рассматриваемого института), на протяжении нескольких десятилетий существовала аномальная ситуация: функционировала масса нерентабельных и убыточных предприятий, встроенных в экономику и поддерживаемых за счет государственного финансирования, периодического списания долгов и перераспределительных финансовых отношений в хозяйственных системах соответствующих министерств и ведомств, вследствие чего не возникало необходимости признания несостоятельности и ликвидации неплатежеспособных участников гражданского оборота»[3].

Отсутствие в законодательстве института несостоятельности порождает неустойчивость кредитных отношений, нездоровое положение в сфере предпринимательства, незащищенность участников оборота.

Такая ситуация недопустима в рыночных условиях, когда каждый хозяйствующий субъект осуществляет рентабельный воспроизводственный процесс в равных условиях хозяйствования, определенных законами экономической сферы.

Представляется необходимым разработать систему дифференциации неплатежеспособных предприятий на подлежащие и не подлежащие реорганизации, поскольку законодательство о несостоятельности не должно быть направлено исключительно на ликвидацию. Тем не менее должно происходить вытеснение с рынка хозяйствующих субъектов, которые не могут функционировать в условиях конкуренции, в основном путем ликвидации таких субъектов вследствие несостоятельности.

Целью законодательства о несостоятельности является повышение эффективности предпринимательской деятельности, оздоровление хозяйственной сферы за счет ликвидации убыточных и неконкурентоспособных юридических лиц, создание гарантий защиты прав кредиторов – безусловно, все это оказывает стабилизирующее влияние на экономику путем повышения производительности труда, получения прибыли, решения социальных вопросов.

Правильное применение институтов несостоятельности и банкротства направлено на активизацию деятельности участников гражданского оборота.

Анализируя работы, посвященные проблемам несостоятельности и банкротства, современных казахстанских и российских юристов, являющихся, в основном, специалистами в области применения на практике соответствующих норм за последние несколько десятилетий проводится комплексное теоретическое исследование институтов несостоятельности и банкротства. После длительного перерыва, вызванного упразднением института несостоятельности (банкротства) в казахстанском праве, настоящая работа представляет собой по сути первый научный труд в области отношений, связанных с несостоятельностью юридических лиц. До этого проблемы, связанные с теоретическим понятием и основными категориями конкурсного права, обобщением существовавших теорий и мнений не выступали в литературе самостоятельным объектом исследования. Работы по проблематике несостоятельности, издававшиеся в последние годы, являлись по существу комментариями (зачастую довольно поверхностными) отдельных законоположений, или, в лучшем случае, руководством по практическому применению законодательства.

Сегодня нами предлагается некоторые теоретические выводы, касающиеся сущности отношений, связанных с несостоятельностью, и практические рекомендации по совершенствованию соответствующего законодательства, не высказывавшиеся ранее:

1. В качестве критерия несостоятельности должен быть принят принцип неплатежеспособности, а не существующий в настоящее время принцип неоплатности, поскольку принятие критерия неоплатности ведет к излишним сложностям, затягивая дело, тем самым ухудшая положение как кредиторов, так и самого должника.

Критерии как внутренние характеристики положения должника следует отличать от признаков как внешних характеристик его деятельности. Признаками несостоятельности являются: приостановление текущих платежей; период приостановления платежей.

Совокупность предусмотренных законом признаков и критериев ведет к признанию несостоятельности юридического лица.

Принятие принципа неплатежеспособности вместо принципа неоплатности в качестве критерия несостоятельности при сохранении в целом системы признаков позволит повысить качество производства дела о несостоятельности, но не будет означать полного отказа от критерия неоплатности, т.к. неплатежеспособность по сути своей – та же неоплатность, но зафиксированная не в трудноуловимом внутреннем проявлении (соотношении актива и пассива), а в ярко выраженном внешнем проявлении – прекращении платежей.

2. Сложившееся представление о совпадении правоспособности и дееспособности юридических лиц и использование в связи с этим термина правосубъектность не соответствует сущности современных отношений, доказательством чему служит институт несостоятельности юридических лиц, ограничивающий дееспособность должника (при продолжении функционирования в период внешнего управления предприятие-должник не может реализовывать свои права по собственному усмотрению правоспособность при этом не изменяется.

3. Вывод о необходимости введения особой процедуры – наблюдения – с момента принятия судом заявления о признании несостоятельности должника – с целью защиты интересов кредиторов и должника. Введение указанной процедуры диктуется необходимостью внешнего контроля за сохранностью имущества должника сразу же после возбуждения дела о несостоятельности судом. Кроме того, назначенный для этих целей управляющий мог бы производить предварительный анализ финансового состояния должника, что облегчило бы задачу суда.

Введение периода наблюдения означает назначение судом управляющего, который сможет контролировать деятельность руководства предприятия-должника и тем самым обеспечить сохранность имущества должника. Управляющий также сможет предотвратить возможные действия друг против друга, как недобросовестных кредиторов, так и недобросовестного должника, что будет способствовать достижению целей производства дела о несостоятельности.

4. Обоснование необходимости отстранения руководства предприятия-должника при назначении внешнего управления (система независимого управления). В то же время представляется целесообразным предусмотреть право внешнего управляющего привлекать прежнее руководство к решению сложных проблем, связанных с продолжением функционирования предприятия-должника.

5. Полномочия управляющего должны быть шире полномочий исполнительных органов предприятия-должника, вследствие чего арбитражный управляющий может не учитывать в своей деятельности ограничения на распоряжение имуществом, предусмотренные Уставом предприятия-должника.

6. Вопросы, связанные с признанием сделок должника недействительными, следует решать на этапе реорганизационных процедур, если они были назначены, что способствовало бы оперативности в решении данного вопроса.

В настоящее время признание сделок недействительными производится только конкурсным управляющим, между тем речь идет о сделках, совершенных до возбуждения производства по делу о несостоятельности – поэтому уже на этапе внешнего управления целесообразно изучение сделок, совершенных должником, и признание некоторых из них недействительными.

7. Обоснование целесообразности введения упрощенного порядка ликвидации должника по решению суда путем исключения из государственного реестра без проведения конкурсного производства. Упрощенный порядок следует применять к случаям, когда у должника отсутствуют имущество и средства и неизвестно местонахождение собственника предприятия.

В настоящее время суд, вынося решение о несостоятельности и ликвидации, должен назначить конкурсное производство и обязать кредиторов оплатить часть вознаграждения конкурсному управляющему. Поскольку имущества и средств у должника нет, кредиторы не заинтересованы в дополнительных затратах, что делает невозможным окончание конкурсного производства и ликвидацию должника. В результате множество решений судов останется неисполненными, что дает возможность злоупотреблениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон РК «О реабилитации и банкротстве»(с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.04.2019 г.).
2. Г.Ф. Шершеневич. Курс торгового права. М., 1912. С. 148.
3. А. Трайнин. Несостоятельность и банкротство. С.-Пб, 1913. С. 4.

ZHOLDOSHOVA A.YA.
Junior researcher, Art. Lecturer of the Department of Public Law

KOKESHBAYEVA M.R.
LL.M. Lecturer of the Department of Public Law

KAUKEYEV M.K.
Art. Lecturer of the Department of Public La

SHERGALIYEV M.S.
Junior researcher, Art. Lecturer, Department of Public Law
Academy of Economics and Law
asel.1001@mail.ru

PROBLEMS OF LEGALIZATION OF EUTHANASIA IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Түйін. Ұсынылып отырған мақалада эвтаназияны қолданудың халықаралық реттелудің тәжірибесі, Еуропадағы оны заңдастырудың алғашқы кезеңдері зерттеледі. Эвтаназия заңнамада дикуссиялық тақырыбы болып табылады, авторлар оны заңдастыру мен қолданудың ең проблемалы мәселелерін қарастырады. Қазақстанда және әлемде осы жағдайды шешудің баламалы әдістерінің мәселелері де көтерілді.

Кілт сөздер: Эвтаназия, заңнама.

Резюме. В статье рассматривается накопленный международный опыт законодательного регулирования применение эвтаназии, первые этапы легализации ее в странах Европы. Эвтаназия также остается предметом ожесточенного спора в юриспруденции, авторы рассматривают наиболее проблемные вопросы ее легализации и применения. Также затрагиваются вопросы альтернативных методов разрешения данной ситуации в Казахстане и в мире.

Ключевые слова: Эвтаназия, законодательство.

Summary. The article discusses the accumulated international experience of legislative regulation, the application of euthanasia, the first stages of its legalization in Europe. Euthanasia also remains the subject of a fierce dispute in jurisprudence, the authors consider the most problematic issues of its legalization and application. The issues of alternative methods for resolving this situation in Kazakhstan and in the world are also raised.

Keywords: Euthanasia, legislation.

Euthanasia (from Greek: εὐθανασία; «good death»: εὖ, *eu*; "well" or "good" – θάνατος, *thanatos*; "death") is the practice of intentionally ending a life to relieve pain and suffering.

The word "euthanasia" was first used in a medical context by Francis Bacon in the 17th century, to refer to an easy, painless, happy death, during which it was a "physician's responsibility to alleviate the 'physical sufferings' of the body." Bacon referred to an "outward euthanasia"—the term "outward" he used to distinguish from a spiritual concept—the euthanasia "which regards the preparation of the soul."[1].

The meaning of the word euthanasia in English is an «easy death» (Oxford dictionary) [1].Due to BBC (Lewis 2015) [2] nowadays the euthanasia is used as a type of way out in such European countries as Scotland, Netherlands, Belgium, Luxembourg, Albania, Switzerland, United State (certain states) and Canada.

The very question of legalizing euthanasia raises questions of morality and ethics. In line with this, it should be noted that ardent opponents of euthanasia still ardently defend their case, opposing the legalization of euthanasia. Euthanasia and its legalization belong to this category of issues, the attitude to which in jurisprudence is ambiguous. For example, the death penalty, the legalization of abortion, etc. In the 21st century, when information technologies significantly simplify human life, and scientific and technical progress has reached its apogee, there are still questions that have not been resolved.

The right to life of a person is still the subject of a fierce dispute between lawyers, theorists, psychologists, sociologists, philosophers, politicians and theologians. Does the state have the right to deprive a person of life? Even a criminal? Is it possible to take the life of an unborn child? Is abortion considered a murder? Is it possible to use euthanasia of newborn babies with congenital anomalies and pathologies?

In fascist Germany, euthanasia became a matter of habit due to the implementation of the idea of cleansing the Aryan race. So, with a request for help in 1938, the wife of the Fuhrer himself was called by the spouse by the name of Knower. Under the help they meant a painless murder: their son was born with serious violations, and it was clear that he would not grow up as an able-bodied person. Parents believed that it would be a humane act to stop the boy's suffering, slaying him. They were met – the boy was given a lethal injection at the University Hospital of Leipzig. This request did not originate from scratch: by that time, eugenics was very popular in Germany.

Since 1933, the "Law on the Prevention of Hereditarily Ill Progeny" has been in force in the country, according to which women physically, mentally or racially disabled, should be forcibly sterilized, and in the case of pregnancy, they should be aborted.

In 1935, the doctor Otto Klinger published a book called "Mercy or Death?", In which he spoke about the benefits of euthanasia in relation to people suffering from incurable diseases. Soon after, Victor Brak, deputy head of Hitler's personal office, Philip Bowler, gathered professors of psychiatry to order them to legally deprive mentally ill people of their lives. And in 1939, the T-4 program was launched, it's also "Tirgartenstrasse 4 Action", it's "Action – death out of pity", which meant the physical destruction of sick people.

Is it possible to deprive a person of life at his own request?

From a religious point of view, euthanasia is condemned in the same way as an abortion, and suicide – life is given to man only by God, and it is up only to Him to decide when the death of a man is due.

Euthanasia may be classified into three types, according to whether a person gives informed consent: voluntary, non-voluntary and involuntary[1].

Voluntary euthanasia is conducted with the consent of the patient. Active voluntary euthanasia is legal in Belgium, Luxembourg and the Netherlands. Passive voluntary euthanasia is legal throughout the US per *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*. When the patient brings about his or her own death with the assistance of a physician, the term assisted suicide is often used instead. Assisted suicide is legal in Switzerland and the U.S. states of California, Oregon, Washington, Montana and Vermont[1].

Non-voluntary euthanasia is conducted when the consent of the patient is unavailable. Examples include child euthanasia, which is illegal worldwide but decriminalised under certain specific circumstances in the Netherlands under the Groningen Protocol [1].

Involuntary euthanasia is conducted against the will of the patient[1].

Voluntary, non-voluntary and involuntary types can be further divided into passive or active variants. Passive euthanasia entails the withholding treatment necessary for the continuance of life. Active euthanasia entails the use of lethal substances or forces (such as administering a lethal injection), and is the more controversial. While some authors consider these terms to be misleading and unhelpful, they are nonetheless commonly used. In some cases, such as the administration of increasingly necessary, but toxic doses of painkillers, there is a debate whether or not to regard the practice as active or passive[1].

The Netherlands pioneered the legalization of voluntary death. In 1984, the country's Supreme Court declared voluntary euthanasia acceptable.

On April 1, 2002, euthanasia in the Netherlands became legal[1].

Euthanasia was legalized in Belgium in 2002. In 2003, euthanasia helped 200 fatally ill patients to part with life, and in 2004 – 360 patients[1].

In 2014, euthanasia of children was legalized in Belgium[1].

In the United States, a law authorizing the provision of medical care for suicide to patients at the terminal stage was adopted (with a number of restrictions) in November 1994 in Oregon, and in November 2008 in Washington state. Vermont May 13, 2013 passed a bill authorizing euthanasia. In March 2012, the governor of the state of Georgia, NatanDil, signed a bill prohibiting euthanasia. In California in October 2015, Governor Jerry Brown signed the Law on the Right to Death, which allows for euthanasia. Thus, theprocedureisallowedin 5 states[1].

In Azerbaijan, the prohibition of euthanasia is enshrined in law: according to the Criminal Code of Azerbaijan, euthanasia "is punished with correctional labor for up to two years or imprisonment for up to three years with deprivation of the right to hold a certain position or engage in certain activities for up to three years or without it."[1].

In Russia, euthanasia is legally prohibited by article 45 of Federal Law No. 323 "On the basis of protecting citizens' health in the Russian Federation", which defines euthanasia as the acceleration of a patient's

death at his request. From the point of view of the Criminal Code, euthanasia is punishable by article 105[1]. The Supreme Court of Canada has authorized the use of euthanasia [1].

The Hippocratic Oath, in its traditional form, prohibits the care of life:

I will not give anyone the lethal means I ask for and will not show the way for a similar plan[1].

On April 10, 2001, the Dutch parliament legalised euthanasia and assisted suicide,1 and on May 16, 2002, the Belgian parliament approved a law on euthanasia.2 Whereas in the etherlands euthanasia and physician assisted suicide are regulated as two possible end-of-life options, in Belgium the law only regulates euthanasia. In both countries the patient involved in such decisions must be an adult and mentally competent at the time of requesting help. Only the law in Holland contains special provisions for dealing with requests from individuals aged 12 to 18 years [3].

The public debate on euthanasia in the Netherlands began in the 1970s, and since 1984/1985, when undertaken by a doctor who has complied with the due care criteria, the act has been legalized [3].

In Belgium, however, the euthanasia law was voted in after only 3 years of debate in parliament and by the Federal Advisory Committee on Bioethics. Furthermore, by contrast with the situation in the Netherlands, no medical association supported the process in Belgium [3].

In both countries, any patient who requests euthanasia has to be well informed about their situation—namely, their diagnosis, outlook, and treatment options. Before the attending doctor can comply with a request for euthanasia, they must first consult a colleague who is not connected with them or with their patient's treatment. Unlike in the Netherlands, in Belgium a second doctor must be consulted if the patient is unlikely to die naturally within a short period—ie, a procedure exists for non-terminally ill patients [3].

In Belgium and the Netherlands, acceptance of the practice in adults has been followed by acceptance of the practice for children. But is that a slippery slope, and is it necessarily a bad thing? Proponents argue that euthanasia is sometimes ethically appropriate and that, with proper safeguards, access to it should not be limited by age. Others disagree [4].

Adults and children of 12 years of age and older can legally request euthanasia in the Netherlands under the 2002 Euthanasia Law. Requests for euthanasia often come from patients experiencing unbearable suffering with no prospect of improvement [4].

Their requests must be made earnestly and with full conviction and are only honored if patients and their doctors see euthanasia as the only escape from the situation. Acts of euthanasia are reported to the Ministry of Health and are reviewed to ensure that they comply with the law. In addition, since 2005, neonatal euthanasia for infants <1 year of age has been permitted by a policy known as the 2005 Groningen Protocol [4].

In the past 10 years, 2 cases of neonatal euthanasia were reported, and in the last 15 years, 7 cases of euthanasia in minors between 12 and 18 years old have been reported. The majority of cases concerned children with terminal cancer [4].

The current law in accordance to Groningen Protocol connects the mental competence necessary for a euthanasia request with a fixed age: 12 years. This age limit, however practical it might be, is arbitrary [4].

It excludes children capable of discernment at an earlier age. There is evidence that some children up from the age of 8 are competent to make complex choices regarding their treatment. The right of selfdetermination, one of the 2 core values of euthanasia, knows no age limit[4].

Second, we need to consider that many children lack this mental competence. For them, the amendment of the Euthanasia Act will not suffice. With the 2005 Groningen Protocol, the Netherlands has an option of euthanasia for incompetent patients younger than 1 year of age.An extension of the Groningen protocol could provide a way out for incompetent children with unbearable and hopeless suffering [4].

The Groningen Protocol demands parental agreement. This provides a specific extension of the notion of self-determination that we would like to call parental determination [4].

This parental determination is a bridge between self-determination and beneficence [4].

In contrast to the extensive data about end-of-life decisions for newborns and patients >12 years old, there is hardly any research on endof-life decisions in the age range of 1 to 12 years. We need to know what care is provided, which decisions are made for these children, and how they died. Because this law would only affect terminally ill children, we would need to study the ways in which such children make decisions [4].

Are they more mature than healthy children and thus more competent to make important health-related decisions? Or are they particularly vulnerable and immature as a result of their illness? There is a lack of scientific knowledge about the decision-making capacities and competence of incurably ill children. We should study that more thoroughly.

The central notion of unbearable suffering needs to be studied. This will help physicians and parents make decisions concerning the end of life. Understanding the suffering of a child is challenging because of its personal nature. We propose to examine the circumstances around death and dying in that age group and collect data about "suffering" by using patients' experience and parental observations. Although an objective description of suffering is out of reach, by collecting experiences from people who encounter unbearable suffering in children, we can obtain a more experience-based understanding of it. Specific (anonymized) cases should be made available to researchers [4].

We need to scrutinize the legal and moral complications of the notion of parental determination. Are there limits? What happens, in those rare cases, if parents seem to be considering their own needs rather than the needs and interests of the child? Again, detailed case studies would help. We need to better understand the problems that parents and physicians currently face in end-of life situations. This will help us to understand the current demand for pediatric euthanasia. In particular, we need to know whether expert palliative care and symptom management are available and if euthanasia would indeed be the only way to relieve the suffering of these children [4].

Recently, the Minister of Health, Welfare, and Sport has made a first step toward acquiring more data by supporting a research proposal for thorough qualitative research, in which parents, physicians, and children are interviewed. The aims of the study are to get a better understanding of the motivations for and different perspectives on a euthanasia decision and to collect narratives of assessing suffering [4].

These data could be used to make thorough decisions about the amendments in the law and to compare end-of-life experiences before and after the age limit was removed [4].

As Christopher Kaczor, PhD, commented in article, defenders of the Dutch law permitting intentional killing of infants as well as adults and children 12 years of age and older presuppose an empirical claim: killing a person is "the only escape from the situation" of unbearable suffering. This claim is false. Terminal sedation is a contemporary technique of palliative care in which a person who was suffering is relieved of pain entirely by the continuous infusion of sedatives that entirely relieve all pain. Terminal sedation can be administered to infants, children, or adults who are suffering and cannot be cured of their disease. If we care about suffering people, let us relieve their suffering rather than killing them [4].

Eventually, terminal sedation leads to death. Over time, the dosage of sedatives must be increased. At a certain point, the dosage may be so high that the death of the patient may be foreseen as an unintended but certain side effect. Although it is true that increasing the dosage of the sedatives may be necessary over time to continue to relieve suffering, relieving suffering in this way is ethically permissible, even if death as a side effect occurs. For more on why this distinction is legally and ethically important, see the legal philosopher John Keown's *Euthanasia Examined*, Cambridge University Press.)[4].

All people of good will agree that we should alleviate suffering. It is the legalization of euthanasia and its expansion to new classes of persons, not its criminalization that hampers achieving this goal. If we kill patients rather than relieving their pain, the practice of euthanasia undermines the practice of palliative care. Why worry about alleviating someone's pain, when we can simply kill the person? The more people who choose euthanasia and the more euthanasia is nonvoluntarily imposed on patients, the less incentive there is to improve methods of palliative care. The more physicians practice euthanasia, the less these physicians practice relieving pain [4].

The more people there are who die of euthanasia, the fewer people there will be who demand greater palliative care. If demand for palliative care is dampened, there is less financial incentive for developing new methods of alleviating pain. The more euthanasia is expanded, the less pressure there will be to improve palliative care, because killing will be seen as a simpler, cheaper option. Perhaps worst of all, expanding the scope of legalized euthanasia undermines compassion for those who suffer. Some people will think, or even say, "Euthanasia is legal, but this person did not choose it. If she is refusing euthanasia and is choosing to suffer rather than die, that is her problem. Why should we help her when she is not even helping herself?" Legalizing euthanasia endangers and undermines those at the end of life, especially those who choose not to kill themselves [4].

Moreover, euthanasia is not properly described as "relieving suffering". A suffering person who is relieved of suffering is in a position to experience the relief of suffering. But a person who is killed is dead, and so such a person no longer has any bodily experiences. The corpse of a person who has been killed neither feels pain nor the relief of the pain. A corpse feels nothing. Indeed, human beings who are killed no longer exist at all, so euthanasia does not relieve their suffering [4].

Moreover, most philosophers draw an important distinction between voluntary and nonvoluntary euthanasia. In voluntary euthanasia, a competent patient chooses to die on the basis of his or her own evaluation of his or her life. In nonvoluntary euthanasia, no such consent is given. Children <12 years of age are incapable of giving informed consent for meaningful life decisions.

For this reason, we do not permit children <12 years of age to consent to their own sterilization, to vote in elections, to join the military, to get married, or to have sexual intercourse. The choice to end one's own life or to authorize another person to end one's own life is much more serious than the choice to join the military, to get married, because those decisions can be reversed and do not completely change an individual's life in every respect.

Current Dutch law does allow for nonvoluntary euthanasia of infants, an allowance incompatible with the principles of justice because such infants do not consent to have their lives ended. If all persons are to have equal rights and deserve equal protection of the law, then disabled persons (whether they are infants, children, or adults) deserve the same basic protections from intentional homicide [4].

In Kazakhstan, the implementation of euthanasia is prohibited, in accordance with Art. 141 of the Code "On the health of the people and the health care system." [5]. For instance, this procedure is banned in Kazakhstan. In correspondence with the Codex of Kazakhstan Republic (article 141, since 2009) [3], such method is illegal in Kazakhstan. In addition, due to the law about health protection of citizens in the Republic of Kazakhstan, life-sustaining equipment could be switched of only in case of an official pronouncement of death. In correspondence with the words of L.Karp and T.Potapchuk, a number of anonymous surveys was conducted and showed data that a plenty of examples of using the euthanasia in practical experience of medical workers was done without any type of punishment. Usually these facts remain unnoticeable and are not included to official documents (Karp & Potapchuk, 2004) [6].

Child oncologist Ualikhan Zhumashev claims that children suffering from oncological diseases are not taken in hospitals. Doctors close doors in front of them after finding out their diagnosis. «But I think that those kids could be treated. On 1–2 stage – 100 %, 3 stage – 60–80 %, 4 – under 40 %. However, we have problems with drugs and qualified staff. But it does not mean that the euthanasia is required» (Zhumashev) [6].

Ualikhan Zhumashev considers that Kazakhstan needs more children hospices to look after kids with oncological diseases rather than the assisted suicide. At the end he concluded that the euthanasia is not needed in our country.

To give a particular example, the girl from Almaty, Galina Bochkareva asks for the euthanasia. She has the disability of the first group. The girl cannot move by herself. She says she is tired of being a burden for relatives who turned away from her. Due to the ban of euthanasia in Kazakhstan, Galina asks a help to go abroad for the euthanasia. Such kind of travelling called a suicide tourism and is not forbidden in the Republic of Kazakhstan.

Here the problem is not in the need of euthanasia, it is in the extremely low level of medicine in Kazakhstan. Local doctors do not care about patients that have serious disorders, especially if they cannot be treated. Mixed method was used and such tools as an interview and survey were applied. A survey gave the general statistics about people's opinion, namely more than a half of people who passed the questionnaire was for the euthanasia and 70 % of them even supported the idea of it being used in Kazakhstan. As for the question about the reason why the euthanasia is banned in our country, the highest percentage (41.7 %) was gained by the low level of development of medicine. The second place was owned by following two variants: euthanasia is ethically incorrect (33.3 %) and it has a contradiction with a religion (33,3 %) [6].

A serious argument against euthanasia is the lost opportunity of a person to recover from the disease. Cancer disease, of course, is the hardest test in the life of mankind, as well as HIV, AIDS, and other severe forms of the disease, which do not leave the slightest chance of survival. But even at the latest incurable stage of the disease there is always a chance to heal, even if he is 1% of 100. And in this case, euthanasia deprives a person of this chance.

On the other hand, there are cases when a person receives fatal burns, frostbite, and death is obvious – in this case, euthanasia alleviates his suffering at the time of agony.

To be treated further or to stop its existence on this – the right to dispose of their future life belongs to every person. The state cannot violate the autonomy of the will of the person and its citizen.

The problem is that in some countries, euthanasia is used not only for incurable seriously ill people, but also for those who simply do not want to live any longer. The person believes that this life is full of problems and meaningless for him – and in this case, for example, in Holland, he will be helped to commit suicide.

Euthanasia itself has its strictly defined purpose – to alleviate the suffering of a person dying, while some begin to perceive it as the best way to escape from problems.

Human life is already depreciated; people are ready to sell their organs in order to buy the latest series of smartphones.

In countries with a historically established centuries-old legal system, they still have not reached a consensus at the international level regarding euthanasia, is it worth talking about how they relate to the legalization of euthanasia in our country, which has become independent relatively recently.

Even if you do not legalize euthanasia in our country, you need to understand that this does not mean that it will not apply. We cannot exclude the fact that it is already used in polyclinics, but it is also of a latent nature.

Why cannot one assume that incurable and seriously ill people who cannot afford a trip to a country where euthanasia is legalized agree with the doctors of the local clinic for a fee? Or, with the consent of the relatives of the incurably sick person, who can no longer save him, but who want to at least alleviate his suffering at death, is euthanasia performed in our country?

If we legalize euthanasia, then we need first of all to provide a mechanism for protecting a dying person from pressure from others, for example, heirs who want to receive an inheritance, as well as legal protection of doctors, whose services will be used by a person who wants to get euthanasia.

REFERENCES:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Euthanasia
2. Euthanasia. (n.d.). In Oxford Living Dictionaries. Retrieved from https://en.oxforddictionaries.com/definition/euthanasia Lewis, P. (2015, October 6).
3. THE LANCET • Vol 362 • October 11, 2003 • www.thelancet.com
4. Should Pediatric Euthanasia be legalized? PEDIATRICS Volume 141, number 2, February 2018.
5. Code of the Republic of Kazakhstan of September 18, 2009 No. 193-IV “On the Health of the People and the Health System” (with amendments and additions as of April 19, 2019).
6. Gusak N., Ospanova N. A. Ethical issues of euthanasia in Kazakhstan // Yunyj uchenyj. – 2018. – №3. – C. 112-113. URL: http://yun.moluch.ru/archive/17/1230/

УДК 341.9

ИСАЙКИН Д.А.
Кандидат юридических наук,
профессор Казахско-Русского международного Университета
г. Актобе, e-mail: dmi_isa@mail.ru

ИСАЙКИНА А.Д.
Магистр юридических наук,
преподаватель Казахско-Русского международного Университета

МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО ИНОСТРАННЫХ ГОСУДАРСТВ

Түйін: Мақалада шет мемлекеттердің халықаралық жеке құқық саласындағы нормативтік құқықтық актілеріне шолу жасалды. Тиісті елдерге және құқықтық жүйелерге тән реттеудің мысалдары, әдістері мен ерекшеліктері зерттелді, халықаралық жеке құқыққа қатысты құқық салаларының мәселелері зерттелді.

Түйінді сөздер: халықаралық жеке құқық, доктрина, тұрғылықты жері, тұрғылықты жері, ерікті юрисдикциясы, жанжал.

Резюме: Статья содержит обзор нормативного регулирования зарубежных государств в сфере международного частного права. Приводятся примеры, исследуются методы и особенности регулирования свойственные соответствующим странам и правовым системам в целом, исследуются вопросы соотношения отраслей права, смежных с международным частным правом.

Ключевые слова: международное частное право, доктрина, домицилий, резиденция, добровольная юрисдикция, коллизия.

Summary: Article contains the review of standard regulation of the foreign states in the sphere of a private international law. Examples are given, methods and features of regulation peculiar to the respective countries and legal systems in general are investigated, questions of a ratio of the industries of the right adjacent to a private international law are investigated.

Keywords: international private law, doctrine, domicile, residence, voluntary jurisdiction, conflict.

Само название «Международное частное право» созвучно: 1) соответствующей учебной дисциплине юридических факультетов; 2) отрасли права соответствующего государства как совокупности соответствующих институтов и норм; 3) названию соответствующего раздела в Гражданском Кодексе РК. Назначение указанного раздела и состоит в том, чтобы «приспособить», «перекинуть мосты» между существующими в разных странах совершенно неидентичными правовыми понятиями и механизмами, привести их если не к общему знаменателю, то хотя бы к пониманию тех функций и задач в регулировании общественных отношений, на решение которых они направлены.

Споры о системе международного частного права в каждом отдельно взятом государстве всегда были весьма актуальны. Рассмотрим, например, причины расположения норм германского международного частного права в составе Вводного закона к Германскому Гражданскому Уложению, а не в самом Уложении. Данный факт объясняется спором, который возник между специалистами правительства и юристами, участвовавшими в подготовке Гражданского Уложения. Первые рассматривали международное частное право, как часть международного публичного права и противились включению норм международного частного права в состав Гражданского Уложения, руководствуясь при этом стремлением разрешать соответствующие коллизии посредством международных договоров и тем определять прерогативу действующего на территории Германии права и в отношениях с участием иностранного элемента. Вслед за отказом от идеи включения норм международного частного права в общую часть Уложения, либо объединения их в единую шестую книгу Гражданского Уложения, специально созданная комиссия в качестве компромисса предложила закрепить нормы международного частного права в Вводном законе, определив, что подлежащим применению правом в большинстве случаев следует считать немецкое право [1].

Для системы англо-американского права в целом говорить об отраслевом делении не приходится, исходя из теории общего (Common Low) неделимого права, но само название – private international law – что дословно можно перевести именно как «частное международное право», впервые было применено судьей именно из США [2] и, поскольку, конфликтов между правоустановлениями различных штатов в регулировании тех или иных вопросов достаточно, получили развитие коллизионные нормы – т.е. те нормы, которые составляют основу международного частного права. В качестве примеров такого регулирования в США можно привести подготовленные Американским институтом права Своды законов о конфликте законов (1934 г., затем 1971 г.). Единообразный торговый кодекс США, принятый с небольшими поправками всеми штатами, кроме Луизианы, Виргинских островов и федерального округа Колумбия, хотя и посвящен в основном регулированию банковских сделок и операций с ценными бумагами, содержит нормы, определяющие действие закона в пространстве и право сторон избрать подлежащее применению право. В уже упомянутом штате Луизиана имеется свой закон о международном частном праве 1991 г.

В Великобритании можно отметить наличие Акта о праве применимом к договорам 1990 г., принятого в рамках Конвенции ЕЭС о праве применимом к договорным обязательствам 1980 г., а также Закон о международном частном праве 1995 г., который, несмотря на столь существенное название, регулирует несколько отдельных вопросов: например, нормы о взимании судебной задолженности в случаях присуждения по судебному решению суммы, выраженной в иной, нежели фунт стерлингов, валюте; о взимании штрафных процентов по арбитражным решениям; о действительности браков, заключенных в соответствии с правом, допускающим полигамию; о выборе права в деликтных отношениях и ряд других [3].

Однако, несмотря на все вышеизложенное, основное место в странах англо-американской системы права отводится судебному прецеденту, в связи с чем кодификации различного рода являются в этих странах обобщениями судебной практики.

Конечно, для Казахстана, как представителя континентальной системы права, большее значение имеют примеры международного частноправового регулирования именно в этой системе права, поэтому сосредоточим основное внимание на них.

Отметим, что вопрос международного частного права зарубежных стран не очень детально освещен в учебной литературе. Например, в широко известном учебнике по международному частному праву В.П. Звекова законодательству зарубежных стран в области международного частного права посвящено полторы страницы [4], а многие авторы учебников обходятся и без соответствующего параграфа [5].

В качестве примера международной кодификации и исторически первым необходимо отметить Кодекс Бустаманте 1928 г. – беспрецедентный случай, когда целый ряд государств ввел в качестве своих национальных актов данный кодекс: Аргентина, Боливия, Бразилия, Венесуэла, Колумбия, Коста-Рика, Куба, Доминиканская Республика, Эквадор, Эль-Сальвадор (ныне Сальвадор), Гватемала, Гаити, Гондурас, Мексика, Никарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай. Этот акт характеризуется прежде всего полнотой регулирования, содержащегося в нем. Достаточно сказать, что в нем имеется 437 статей, разбитых на вводный раздел и 4 книги практически по всем вопросам международного частного права: 1) международное гражданское право (лица – гражданство, домициль, физические и юридические лица, брак и развод, семейные отношения, собственность, различные способы ее приобретения, вещные права, обязательства и договоры); 2) международное торговое право (о купцах и торговле вообще, специальные торговые сделки, давность и проч.); 3) международное уголовное право, 4) международный гражданский процесс (общие правила компетенции по гражданским и торговым делам, судебные требования и судебные поручения, исключения из правил международной подсудности (lis alibi pendens – приостановление производства по делу, начатому в другом, т.е. иностранном, суде) и исполнение судебных решений, доказательства, а также специальные средства доказывания иностранного права [6].

Возвращаясь к Вводному закону к Германскому Гражданскому Уложению отметим, что осуществленная в 1986 г. в Германии новая кодификация внутреннего коллизионного регулирования (введение в Водный закон главы второй «Международное частное право») была в Европе лишь четвертой по счету (после Австрии 1978 г., Венгрии 1979 г. и Югославии 1982 г.), т.е. можно констатировать, что в исторической перспективе систематизация норм международного частного права в европейских странах осуществляется с переменным успехом в течение последних 40 лет.

Глава «Международное частное право» Вводного закона отличается достаточно сложной юридической терминологией и не менее сложной техникой регулирования. Данная глава состоит из шести разделов и, в целом, 44 статей, что сопоставимо с отечественным регулированием: соответствующий раздел ГК РК состоит из 40 статей (две главы, последняя из которых состоит из 9 параграфов).

В 1986 г. в Водном законе были упорядочены в частности коллизионные нормы по семейному праву, по договорным обязательствам, процессуальные нормы, оговорка о публичном порядке, обратная отсылка, действие международных договоров и ряд других вопросов [7], в нормативный массив регулирования включены положения Римской конвенции о праве применимом к договорным обязательствам 1980 г. принятой в рамках Европейского союза.

Необходимо отметить, что германское регулирование было взято за основу при соответствующей кодификации и в других юрисдикциях, например, при обновлении Вводного закона к Гражданскому кодексу Японии в 1989 г., при разработке принятого в 1998 г. Закон Грузии о международном частном праве.

Более современным примером регулирования служит во многом основанный на австрийском регулировании 1978 г., но с определенными отличиями, закон о международном частном праве Лихтенштейна, вступивший в силу в 1997 г. (с последующими изменениями). Данный закон состоит из 56 статей (8 глав). Несмотря на то, что данное государство нельзя отнести к крупным, проведенная им кодификация показательна, поскольку именно такие государства демонстрируют наибольшую заинтересованность в международном сотрудничестве [8]. По прошествии определенного времени можно отметить, что значительная рецепция иностранного регулирования (в основном австрийского и швейцарского) не нанесла сколь-нибудь значительного ущерба регулированию. Несмотря на отсутствие некоторых весьма объемных вопросов в данном акте (например, вопросов международного гражданского процесса или юридических лиц), саму сущность коллизионного метода регулирования, свойственного большинству европейских стран данный акт отразил весьма полно. Как одну из особенностей данного закона в отличие от австрийского, можно отметить его тяготение к принципу выявления «наиболее тесной связи» с правом соответствующего государства, что является весьма распространенной тенденцией в современном регулировании международных частных отношений.

Уже отмеченный нами швейцарский закон о международном частном праве 1987 г. можно охарактеризовать как один из наиболее подробных европейских законов по данной тематике, состоящий из 200 статей. Он содержит наряду с общими положениями об иностранных физических и юридических лицах, главы по семейному праву, наследованию, вещному праву, праву интеллектуальной собственности, обязательственному праву, международному гражданскому процессу, международному коммерческому арбитражу (что является его отличительной чертой), рассматриваются вопросы гражданства, конкурсного производства, исполнения иностранных решений и другие вопросы [9]. Как и в австрийском законе в нем содержится привязка к праву, с которым обстоятельства дела связаны наиболее тесным образом.

Закон «Реформа итальянской системы международного частного права» от 31.05.1995 г. вступил в силу 01.09.1995 г. с определенными исключениями (до этого момента отдельные коллизионные нормы содержал Гражданский кодекс Италии 1942 г.). Данный закон содержит 74 статьи и охватывает своим регулированием обширнейшую сферу частноправовых отношений международного характера. Спецификой данного закона является широкое использование при его разработке отсылочного метода и включение в статьи закона ссылки на применение норм международных конвенций, ратифицированных Италией.

Показательны уточнения, которые появились после издания перевода данного закона на русском языке: термины domicilio и residenza («домицилий» и «резиденция»), являющиеся краеугольными для итальянского права были переведены соответственно, как «место жительства» и «место пребывания», что совершенно не соответствует тем значениям, которые данные понятия имеют в итальянском законодательстве. Данное понятие не совпадает с известной нам из международного частного права привязкой «lex domicilii». В соответствии с итальянским правом домицилий – это место, в котором лицо установило основное местонахождение для своих дел и интересов (ч. 1 ст. 43 ГК Италии). Под резиденцией (ч. 2 ст. 43 ГК Италии) понимается место, в котором лицо имеет свое обычное место жительства. Резиденция регистрируется в регистрах актов гражданского состояния, которые ведутся при каждой коммуне, таким образом, данный термин не может быть переведен как «место

пребывания», поскольку он отражает не временный характер нахождения лица в каком-либо месте, а схож с институтом прописки, именуемым в настоящее время регистрацией. Для определения домицилия в качестве главного критерия итальянская юридическая наука выделяет критерий имущественных и экономических интересов лица. Установлены и иные виды, например, специальный домицилий: лицо, обратившееся в суд с исковым заявлением, может осуществить выбор домицилия, указав, что все документы и уведомления должны направлялись в контору адвоката, ведущего его дело. Местонахождение домицилия и резиденции лица может совпадать или не совпадать, и в некоторых случаях именно домицилий может приобретать характеристики адреса фактического места жительства или места пребывания лица, в отличие от резиденции, которая всегда остается официальным местом жительства. Поэтому перевод домицилия как места жительства, а резиденции как места пребывания вносит путаницу во многие статьи закона.

Необходимо отметить также перевод статьи 9 указанного закона, по-итальянски именуемой Giurisdizione volontaria, что переведено как «Юрисдикция по вопросам, не связанным со спорами между сторонами», хотя в дословном переводе означает «добровольная юрисдикция». В отечественном праве отсутствие спора является признаком гражданских дел, подлежащих рассмотрению в рамках особого производства, из-за чего неминуемо возникает ассоциация, что в статье 9 итальянского закона идет речь о юрисдикции по делам особого производства, в то время как термин «особое производство» охватывает значительно более обширную категорию дел, чем итальянский термин «добровольная юрисдикция», в связи с чем, более правильным, было бы просто сохранение термина в дословном переводе. Подобным же образом статья 60 «Rappresentanza volontaria» переведена как «Безвозмездное представительство». Прилагательное «volontario» происходит от слова «volontà», что означает «воля», «волеизъявление», т.е. представительство, основанное на волеизъявлении лица, а не на указании закона, В итальянском праве, также как и в отечественном, в качестве видов представительства выделяются представительство, возникшее на основании указания закона (законное представительство), и представительство, возникшее на основании специального уполномочия лица, т.е. говоря другими словами «добровольное представительство», и данная норма должна иметь именно такой перевод [10].

Приведенные примеры наглядно демонстрирует указанную нами в начале работы необходимость именно «доктринального» толкования наименований и терминов иностранного права, в противном случае надлежащее регулирование подобных общественных отношений невозможно.

Специфическую ситуацию с коллизионными нормами мы имеем во Франции. Французский гражданский кодекс (Кодекс Наполеона) практически не содержит таковых, имеется лишь несколько правил, устанавливающих пределы применения французского права (односторонние коллизионные нормы). На основе таких норм судебная практика в порядке их интерпретации сформулировала коллизионные нормы по различным видам гражданских правоотношений [11]. Попытки разработки специального закона в области международного частного права предпринимались во Франции много раз (например, проекты 1959 г., 1969 г.), но так и остались законопроектами.

В Испании в 1974 г. введен в силу вводный титул Гражданского кодекса Испании (редактировался в 1990 г., 1999 г. и 2000 г.) содержащий главу о международном частном праве и главу, посвященную межрегиональным коллизиям. Соответственно, получили отражение следующие вопросы: применение территориального закона, конфликт квалификаций, обход закона, обратная отсылка, публичный порядок, применение иностранного права и действие конфликтов во времени [12].

В Китайской Народной Республике действует специальный акт – Закон о хозяйственных договорах 1999 г. пришедший на смену Закону о хозяйственных договорах с иностранным участием 1985 г. Общие положения гражданского права (ОПГП) КНР были приняты в 1986 г., в них содержится ряд коллизионных норм: о применении права по вопросам гражданской дееспособности, права собственности на недвижимое имущество, о деликтных обязательствах, семейных отношениях, наследовании [13].

Японский закон о международном частном праве, называемый «Законом о праве, касающемся применения законов вообще» («Хорей») после своего принятия в 1898 г. подвергался неоднократному пересмотру (в 1942, 1947, 1964, 1986, 1989 гг.). В конкретных областях регулирование отношений, подпадающих под действие международного частного права, дополняется рядом специальных актов, например: в области наследственных отношений действует Закон о праве, применимом к форме завещательных распоряжений, в области гражданства (подданства) – Закон о гражданстве, и т.п.

Отдельные коллизионные нормы содержатся в Гражданском кодексе, Торговом кодексе, Гражданско-процессуальном кодексе и Законе о приведении в исполнение решений по гражданским делам Японии.

Весьма обширная кодификация осуществлена в провинции Квебек (Канада), в которой действует континентальная система права. С 1994 г. в ней действует X книга нового Гражданского кодекса (почти 100 статей), представляющая собой кодификацию положений международного частного права включая международный гражданский процесс.

Среди других актов стран континентальной системы права укажем следующие: Закон о международном частном праве Азербайджана 2000 г., Закон о международном частном праве Венгрии 1979 г., Закон о коллизиях законов 1962 г. и Закон о международном судебном содействии по гражданским делам 1991 г. Республики Корея, Закон ОАЭ о гражданских сделках 1985 г., Закон о международном частном праве Польши 1965 г., Закон о международном частном праве Румынии 1992 г., Закон о международном частном праве и процессе Словении 1999 г., Кодекс международного частного права Туниса 1998 г., Закон о международном частном праве и процессе Турции 1982 г., Закон о международном частном праве Украины 2005 г., Закон о международном частном праве Эстонии 2002 г.

Таков краткий обзор международного частного права зарубежных государств. О проблемах отечественного международного частного права выскажемся отдельно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. По материалам сайта www.cisg.ru
2. Гражданское право. Учебник для вузов (академический курс). / Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2004. – Т. 3. С. 363.
3. Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т. Том 1. Общая часть: Учебник. – М.: Издательство БЕК, 2002. С. 131.
4. Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 91.
5. Каменецкая М.С. Международное частное право: Учебно-практическое пособие. – М.: Изд. Центр УФОИ, 2007.
6. Ануфриева Л.П. Указ. соч. С. 128.
7. Международное частное право. Учебник / Под. ред. Г.К.Дмитриевой. – М.: Проспект, 2004. С. 82.
8. Лихтенштейн, в том или ином качестве, фигурирует в различных списках государств со льготным налогообложением.
9. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – М.: Юристъ, 2005. С. 84.
10. По материалам сайта www.cisg.ru
11. Международное частное право. Учебник / Под. ред. Г.К.Дмитриевой. – М.: Проспект, 2004. С. 83.
12. Ануфриева Л.П. Указ. соч. С. 133.
13. Богуславский М.М. Указ. соч. С. 83.

УДК 341.9

ИСАЙКИН Д.А.
кандидат юридических наук,
профессор Казахско-Русского международного Университета
г. Актобе, e-mail: dmi_isa@mail.ru

ИСАЙКИНА А.Д.
магистр юридических наук,
преподаватель Казахско-Русского международного Университета

МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Түйін: Мақала Қазақстан Республикасының халықаралық жеке құқығы саласындағы реттеу тетіктеріне арналған. Автор халықаралық жеке құқыққа қатысты заң салаларының, реттеудегі салыстырмалы құқықтың орны, шетелдік құқық институттарының қарызға алу мәселелері, нормативтік даму үрдістері, халықаралық жеке құқық саласындағы ұлттық заңнаманы жетілдіру мәселелерінің мәселелерін зерттейді.

Түйінді сөздер: халықаралық жеке құқық, Қазақстан Республикасы, ұлттық заңнама.

Резюме: Статья посвящена механизмам регулирования в сфере международного частного права Республики Казахтан. Исследуются вопросы соотношения отраслей права, смежных с международным частным правом, место сравнительного правоведения в регулировании, вопросы заимствования иностранных правовых институтов, тенденции развития регулирования, проблемные вопросы совершенствования отечественного законодательства в сфере международного частного права.

Ключевые слова: международное частное право, Республика Казахстан, отечественное законодательство.

Summary: Article is devoted to regulation mechanisms in the sphere of a private international law of the Republic of Kazakhstan. Questions of a ratio of the industries of the right adjacent to a private international law, the place of comparative jurisprudence in regulation, issues of loan of foreign legal institutes, regulation development trends, and problematic issues of improvement of the domestic legislation in the sphere of a private international law are investigated.

Keywords: private international law, Republic of Kazakhstan, domestic legislation.

Международное частное право, как отрасль права и как название соответствующего раздела в Гражданском Кодексе РК является квинтэссенцией влияния гражданского права (а для других систем и права в целом) современного мира на национальное казахстанское право.

Если говорить о других отраслях права: механизмы налогообложения, например, могут в корне отличаться в различных странах; механизмы правоохранительных систем в государствах на планете также демонстрируют нам свое многообразие; система государственного устройства у подавляющего большинства стран, вообще сугубо индивидуальна. Этот ряд можно продолжить и по другим общественным отношениям. Но! В области торговли и хозяйственной деятельности механизмы регулирования не могут в корне разниться, иначе невозможна сама взаимная торговля и сама взаимная деятельность субъектов разных стран в принципе.

Именно поэтому отдельный раздел, посвященный иностранным элементам, присутствует именно в гражданском законодательстве. И в налоговом и, например, в уголовном праве есть отдельные нормы по иностранным элементам, но отдельного раздела «для увязки» понятий и механизмов с существующими в других странах, ни одна другая отрасль права, кроме гражданского, не имеет. Соответственно, речь о международном частном праве. Это, к слову, ко многому обязывает, поскольку, любой иностранный институт требует детальной и существенной привязки к имеющейся у нас правовой действительности, в чем собственно и заключается имплементация.

Нельзя не отметить роль сравнительного правоведения в решении указанных выше задач. А сравнительное правоведение представляет собой как раз методологический институт, методологическую

основу международного частного права и призвано обеспечить надлежащее регулирование теперь уже в нашей правовой системе заимствованного иностранного правового института.

Ну и наконец, необходимо отметить, что и без какого-либо заимствования иностранных правовых институтов и норм, все равно необходимо обеспечение возможности их понимания и применения в других юрисдикциях, поскольку интернационализация экономических процессов в мире налицо.

С точки зрения академической науки представляется важной и следующая констатация: именно в сфере международного частного права доктрина (т.е. совокупность научных взглядов) нормативно закреплена в качестве источника регулирования, когда мы говорим об установлении содержания норм иностранного права (ст. 1086 ГК РК). Ни в каких других отраслях права доктрине такая роль не отводится, что подтверждает наш тезис о том, что для обеспечения взаимодействия правовых систем двух и более государств, при регулировании соответствующих общественных отношений, недостаточно лишь нормативного содержания, необходимо обеспечение взаимодействия на основе взаимного научного понимания тех или иных аспектов регулирования.

Как мы уже отмечали, в Республике Казахстан основным актом, регулирующим отношения в сфере международного частного права, является раздел VII ГК РК «Международное частное право», содержание которого коррелирует с тезисами регулирования, рассмотренными нами в предыдущей статье в отношении стран континентальной системы права. Имеются в РК и отраслевые нормативные акты, останавливаться на которых в аспекте общего обзора представляется нецелесообразным.

Среди тенденций, свойственных развитию регулирования в указанных выше странах и получивших отражение в отечественном разделе ГК можно отметить:

– определение обще коллизионных понятий и принципов (о чем свидетельствует наличие отдельной главы «Общие положения»);

– переход от «жестких» к более «гибким» коллизионным привязкам и, в частности использование права, с которым правоотношение наиболее тесно связано, использование двусторонних норм, дополнительных (субсидиарных), альтернативных и кумулятивных коллизионных привязок;

– использование отсылочных норм к специальному законодательству по отдельным видам общественных отношений;

– содержание раздела соответствует аналогичным разделам Модельного ГК, ГК Российской Федерации и других стран СНГ, что является важным для гармонизации законодательства в данной сфере.

Несмотря на определенное редактирование норм указанного раздела отечественного ГК, можно отметить, что он не подвергался каким-либо концептуальным и существенным изменениям.

Для сравнения отметим, что, например, в РФ, в рамках реформы гражданского законодательства федеральным Законом от 30.09.2013 г. в аналогичный раздел ГК РФ были внесены существенные редакционные изменения (в целом изменения коснулись 27 статей данного раздела, включая введенные новые статьи).

Наиболее важные изменения ГК РФ коснулись следующих аспектов: значительно расширен круг отношений, регулируемых специальными коллизионными нормами, что исключает необходимость использования общего (резервного) критерия «наиболее тесной связи», включены статьи о праве, подлежащем применению к переходу прав кредитора к другому лицу на основании закона, к отношениям представительства, к прекращению обязательства зачетом, к определению допустимости требования потерпевшего о возмещении вреда страховщиком, действие коллизионной нормы о праве, подлежащем применению к договору о создании юридического лица, распространено также на договор, связанный с осуществлением прав участника юридического лица и данной норме придан диспозитивный характер: выбор права, подлежащего применению к указанным договорам, может быть осуществлен по соглашению сторон. Помимо указанного коллизионное регулирование дополнено новыми правилами, касающимися договора возмездного оказания услуг, договора об отчуждении исключительного права, уточнены коллизионные нормы в отношении договоров коммерческой концессии и лицензионного договора [1].

Таким образом, как можно увидеть из изложенного, совершенствование регулирования отношений в сфере международного частного права представляет собой объективный процесс, востребованный как наукой, так и практикой международного обмена.

Соответственно, регулирование указанной сферы общественных отношений в Республике Казахстан находится в русле общего развития такого регулирования стран континентальной системы права.

Вопросы конкретных предложений по совершенствованию отечественного законодательства в сфере международного частного права, поскольку на эту тему мне приходилось неоднократно высказываться, изложу их тезисно в качестве отсылок:

– выделение простых товариществ (коллективных образований), аналогов «партнерств» континентальной и «партнершип» англоамериканской систем права, как отдельной разновидности отечественных субъектов и взаимосвязанные с этой проблемы: приравнивание таких иностранных субъектов, а также субъектов имеющих пограничные характеристики неюридических лиц к корпоративным структурам, определение перечня отечественных организационно-правовых форм являющихся корпоративными [2];

– отсутствие информации как отдельно объекта гражданских прав в ст. 115 ГК РК, что порождает проблемы при определении коллизионной привязки к данному объекту [3];

– интенсификация исследований и использование результатов компаративистики (сравнительного правоведения) в деле совершенствования отечественного законодательства как в сфере международного частного права, так и в других сферах [4];

– необходимость введения (в первую очередь для суда) стадии «решения предварительных вопросов» при квалификации юридических понятий (правовой квалификации). Речь идет о любых фактических обстоятельствах, связанными с правом различных государств и способствующих решению коллизионного вопроса, чтобы разделять известность/неизвестность, совпадение/несовпадение названия и совпадение/несовпадение содержания соответствующего понятия. В первую очередь это может иметь отношение к понятию исковой давности (конфликт квалификаций связан с тем, что в англо-американском праве исковая давность – процессуальный вопрос). Взаимосвязанными с данным вопросом также являются: квалификация понятий международных договоров исходя из терминологии и определений, установленных в самом международном договоре, возможный переход к «автономной квалификации» в целом [5];

– необходимость международной гармонизации регулирования следующего вопроса: континентальная система права рассматривает иностранное право, как объективное право, и, соответственно, обязанность установления его содержания возлагается на сам суд, в странах англо-американской правовой системы иностранное право применяется как факт, поэтому обязанность установления содержания иностранного права возлагается на стороны в процессе, а суд только констатирует обоснованность их аргументов. В связи с изложенным возникает необходимость законодательного толкования термина «юридический факт», а возможно и «объективное право» в целом в международных частноправовых отношениях [6];

– разрешение отдельно взятого вопроса о трансформации воли правообладателя, если он установил определенные границы в полномочиях своего представителя, и они неизвестны праву страны совершения сделки (п. 2 ст. 1101 ГК РК), поскольку происходит расширение полномочий представителя вне усмотрения правообладателя [7];

– необходимость существенного расширения в регулировании международных частноправовых отношений в соответствующем разделе ГК РК, либо принятие отдельно акта [8].

Указанные проблемы, как можно увидеть, способны оказать весьма существенное влияние на общие механизмы регулирования подобных отношений и, безусловно, заслуживают самого пристального внимания с целью их совершенствования, в том числе с учетом опыта подобного регулирования в других странах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Витрянский В.В. Реформа российского гражданского законодательства: промежуточные итоги. – М.: Статут, 2018. С. 28.
2. См. ранее опубликованные: Исайкин Д.А. Ограниченная и полная ответственность субъектов права по обязательствам созданного ими образования (в том числе юридического лица) в РК и за рубежом. // Ответственность в гражданском праве: Материалы международной научно-практической конференции (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 22-23 мая 2006 г. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2006. С. 80; Взаимное влияние механизмов правового регулирования гражданского права и международного частного права. // Юрист. – 2007. – № 6. – С. 28; Субъекты предпринимательской деятельности в международном частном праве. // Гражданское право и предпри-

нимательство. Материалы международной научно-практической конференции (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 31 мая – 1 июня 2012 г. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КОУ, ГТЦ, 2012. С. 547; Корпоративное право: круг субъектов. // Юрист. – 2013. – № 10. – С. 55; Недействительность сделок в международном частном праве. // Недействительные сделки в гражданском праве. Материалы международной научно-практической конференции в рамках ежегодных цивилистических чтений. (Алматы, 19-20 мая 2016 г.) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2016. С. 644.

3. Исайкин Д.А. Взаимное влияние механизмов правового регулирования гражданского права и международного частного права. // Юрист. – 2007. – № 6. – С. 28.
4. Исайкин Д.А. Роль компаративистики в доктрине международного частного права. // Российское право: образование, практика, наука. – 2012. – № 1. – С. 18.
5. Исайкин Д.А. Юридические факты в международном частном праве. // Юридические факты в гражданском праве. Материалы международной научно-практической конференции в рамках ежегодных цивилистических чтений. (Алматы, 14-15 мая 2015 г.) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2015. С. 469; Недействительность сделок в международном частном праве. // Недействительные сделки в гражданском праве. Материалы международной научно-практической конференции в рамках ежегодных цивилистических чтений. (Алматы, 19-20 мая 2016 г.) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2016. С. 644; Квалификация юридических понятий в международном частном праве (комментарий к ст.ст. 1085-1086 ГК РК). // Гражданское законодательство Республики Казахстан и других постсоветских стран: прошлое, настоящее, будущее. Материалы международной научно-практической конференции посвященной 75-летию академика НАН РК, д.ю.н., профессора М.К.Сулейменова (Алматы, 29-30 сентября 2016 г.) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2017. С. 616.
6. Исайкин Д.А. Юридические факты в международном частном праве. // Юридические факты в гражданском праве. Материалы международной научно-практической конференции в рамках ежегодных цивилистических чтений. (Алматы, 14-15 мая 2015 г.) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2015. С. 469.
7. Исайкин Д.А. Недействительность сделок в международном частном праве. // Недействительные сделки в гражданском праве. Материалы международной научно-практической конференции в рамках ежегодных цивилистических чтений. (Алматы, 19-20 мая 2016 г.) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2016. С. 644.
8. Исайкин Д.А. Взаимное влияние механизмов правового регулирования гражданского права и международного частного права. // Юрист. – 2007. – № 6. – С. 28; Право и законодательство в сфере международного частного права: теоретические и практические перспективы. // Юрист. – 2009. – № 7. – С. 52.

УДК 349

КУСМАМБЕТОВ К.Д.
Докторант университета ТУРАН
E-mail: k.k.d.1988@mail.ru

Научный руководитель: СУЛЕЙМЕНОВА С.Ж.
Д.ю.н., профессор

ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Аннотация: Бұл мақала суды сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету, экономиканың барлық секторларының жұмыс істеуі үшін қолайлы жағдайлар жасау, су ресурстарын ұтымды пайдалану және судың түсуінен қорғау, ластану және оның сандық және сапалық деңгейін қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асырылған су ресурстарын басқару бойынша Еуропалық Одақтың реттеу тәжірибесін қарастыруға мүмкіндік береді. сапалы көбейту. Мақала авторы халықты ұтымды пайдалануды реттеу және тиісті мемлекеттік органдар емес, заңнамалық актілерді қабылдау жөніндегі шараларды талқылауға жұртшылықты тарту тәжірибесі халықты сапалы ауыз сумен және қоршаған ортаны қорғаумен қамтамасыз ету бойынша сапалы және сапалы су саясатын жасауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: Еуропалық Одақтың су құқығы, ұтымды су пайдалану, қоршаған ортаны қорғау және су ресурстары.

Аннотация: Написанная статья позволяет рассмотреть нормативный опыт Европейского Союза по управлению водохозяйственной отрасли, которая осуществлялась в целях обеспечения население качественной питьевой водой, создание благоприятных условий для функционирования всех отраслей экономики, рациональное использование водных ресурсов и охрана вод от истощения, загрязнения, и его количественного и качественного воспроизводства. Автор статьи обращает внимание читателей, что опыт вовлечения общественности по обсуждению мер регулирования рационального водопользования и принятия правовых актов законодательными органами, а не профильными государственный органами (Правительством), позволяет более действенно и качественно проводить водную политику по обеспечению населения качественной питьевой водой и охраны окружающей среды.

Ключевые слова: Водное право Европейского Союза, рациональное водопользование, Охрана окружающей среды и водных ресурсов.

Annotation: This article allows you to consider the regulatory experience of the European Union on water management, which was carried out in order to provide people with quality drinking water, creating favorable conditions for the functioning of all sectors of the economy, rational use of water resources and protection of water from depletion, pollution, and its quantitative and quality reproduction. The author of the article draws the attention of readers that the experience of involving the public in discussing measures for regulating rational water use and adopting legal acts by legislative bodies, and not by relevant state bodies (the Government), allows for more efficient and high-quality water policy on providing the population with high-quality drinking water and environmental protection .

Keywords: Water Law of the European Union, rational water use, Protection of the environment and water resources.

Основной целью, стоящей перед водохозяйственной отраслью Казахстана является обеспечение население качественной питьевой водой, создание благоприятных условий для функционирования всех отраслей экономики, рациональное использование водных ресурсов и охрана вод от истощения, загрязнения, количественного и качественного воспроизводства. В связи с этим большое значение приобретает использование мирового опыта управлениями водными ресурсами, в том числе и в развитых странах.

Европейский союз (далее по тексту – ЕС) это экономическое и политическое объединение 28 европейских государств, как субъект международного публичного права, имеет полномочия на участие в международных отношениях и заключение международных договоров.

Система источников права ЕС образуется по критериям процессуального и материального порядка. Определение места правового акта ЕС зависит от предмета и методов регулирования общественных отношений. С этой точки зрения юридическая наука определяет источники права ЕС к источникам первичного права, к вторичному и третичному праву. Использование данного критерия позволяет выделить акты законодательного характера и подзаконные акты, даже если они названы об-

щим титулом, такие как регламент или директива. Отсюда выделяют следующие основные категории законодательных актов. Во-первых, это учредительные акты. Под учредительными актами следует понимать преимущественно основополагающие договоры, и дополняющие и (или) изменяющие их акты. Данные акты они определяют сущность, структуру и полномочия ЕС. Учредительные договоры образуют правовую основу ЕС. Во-вторых, законодательные акты уполномоченных органов ЕС, такие как регламенты, директивы и решения законодательного характера. В-третьих, подзаконные правовые акты. В-четвертых, несмотря на то, что в большинстве участниками ЕС являются страны, относящиеся к странам романо-германской правовой системы, к источникам права ЕС относят также судебную практику судебных органов ЕС. В-пятых, международные договоры, заключаемые ЕС с субъектами международного права, не являющимися участниками ЕС [1].

Таким образом право ЕС обладает приоритетом по отношению к национальному законодательству государств членов и прямым действием на территории стран ЕС.

Одним из важнейших и основополагающих документов водного права ЕС является Водная рамочная директива Европейского союза (2000/60/ЕС) (далее – ВРД), принятая в октябре 2000 года. ВРД определяет основы законодательства в сфере управления водными ресурсами, которые разрабатывает Европейская комиссия [2].

Основной целью ВРД является создание структуры защиты водных объектов, которая: 1) предотвращает дальнейшее ухудшение, защищает и улучшает состояние водных экосистем, 2) способствует устойчивому водопользованию, основанному на долговременной защите имеющихся водных ресурсов, 3) направлена на усиленную защиту и улучшение водной окружающей среды, кроме прочего, через специальные меры по прогрессивному уменьшению сбросов, выбросов и потерь приоритетных веществ, а также полное прекращение или постепенное сокращение сбросов, выбросов и потерь приоритетных опасных веществ, 4) обеспечивает прогрессивное уменьшение загрязнений подземных вод и предотвращает их дальнейшее загрязнение, 5) способствует смягчению последствий наводнений и засух.

Для достижения вышеуказанных целей ВРД устанавливает следующие принципы:

- Принятие предупредительных мер, полагающийся в частности на определение любых потенциально вредных последствий и на научно обоснованную оценку риска;
- Исправление ситуации путем принятия мер на источнике загрязнения;
- Принятие решений с учетом условий и потребности местности, на которой вода подвергается вредному воздействию или используется;
- Участия общественности при принятии решений, путем предоставления соответствующей информации о планируемых мероприятиях и отчетов их выполнения;
- Интеграция охраны и усточивого управления водными объектами с другими отраслями хозяйствования (энергетика, транспорт, сельское хозяйство, рыболловство, региональная политика и туризм);
- Контроль количества воды, как дополнительная мера контроля хорошего качества воды;
- Постоянное сокращение сброса вредных веществ в воды;
- Согласованности мер в отношении поверхностных и подземных вод, относящихся к одной и той же экологической, гидрологической и гидрогеологической системе;
- Контроль над водозабором и пополнением с целью обеспечения устойчивости водных систем, подвергающихся вредному воздействию;
- Применение на практике принципа полного покрытия расходов по изучению, охране и воспроизводству водных ресурсов, восстановление водных объектов за счет средств от платежей за водопользование и за загрязнение водных объектов (принцип «вода платит за воду», «загрязнитель платит»);
- Обеспечение выполнения общественностью законодательства об охране вод посредством уместных санкций, которые должны быть эффективными, пропорциональными и убедительными.

Водная рамочная директива ЕС признана в качестве эталонной модели, определяющая основы водного законодательства, регулирующая и направляющая реформирование водной политики в странах ЕС и за его пределами. Основная цель ВРД – сделать воду воду в Европе чище, с привлечением населения. Так, к примеру Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30.12.2013г. №1434 была принята «Генеральная схема организации территории Республоики Казахстан», где было закреплено, что для достижения снижения уровня загрязнения поверхностных вод на 6-75 % к 2030 году предлагается гармонизировать водное законодательство Республики Казахстан с европейским за-

конодательством в рамках Водной рамочной директивы Европейского Союза № 2000/60/ЕС и ее последующих изменений [3].

На сегодняшний день Европейской комиссией предпринимаются серьезные усилия по тому, чтобы сделать загрязненные воды Европы чистыми, при этом ключевую роль в решении этой задачи отводится гражадам и организациям гражданского общества.

В части охраны вод ВРД преследует следующие цели:

– **распространение водоохранной деятельности** на все водные ресурсы, включая поверхностные и подземные воды;

– **обеспечение «надлежащего состояния» всех водных ресурсов к определенному времени:** охрана качества водных ресурсов оценивается с помощью ряда целевых показателей; все эти целевые показатели должны выполняться для каждого речного бассейна, тем самым обеспечивая «надлежащее состояние» всех водных объектов;

– **бассейновая организация управления водными ресурсами:** считается, что речной бассейн, как естественная географическая и гидрологическая единица, оптимально подходит для организации единой системы управлениями водными ресурсами;

– **внедрение «комлексного подхода»,** объединяющего предельно допустимые величины сбросов и стандарты качества воды;

– **обоснование ценообразования:** надлежащая стоимость воды и водохозяйственных услуг стимулирует рациональное водопользование, способствует достижению природоохранных целей Директивы;

– **активное участие граждан в управлении водными ресурсами:** активное участие общественности в решении проблем водопользования проявляется в выборе наиболее целесообразных мер для решения задач, определенных планом управления речным бассейном, предполагает баланс различных групп. Для эффективной реализации принятых решений и долгосрочных результатов необходима поддержка этих решений общественностью.

Основные механизмы, составляющие ВРД:

1) Хороший статус водного объекта – это понятие, которое объединяет стандарты качества воды для определенных водоемов с другим законодательством и обеспечивает глобальную охрану водоемов. Различает директива «хороший экологический статус» и «хороший химический статус». Хороший экологический статус определяется биологическим, гидрологическим и химическими характеристиками. Допускается лишь незначительное отклонение от биологических требований в услових с минимальным антропогенным воздействием, таким образом учитывается экологическое разноообразие для разных видов вод. Хороший химический статус определяется соответствием всем европейским стандартам качества для всех видов химических веществ;

2) Управление речными бассейнами – данный подход требует управления водными ресурсами на уровне речных бассейнов, а не на основе адмнистративных, георграфических и политичексих границ. Управление речными бассейнами позволяет оценить всю деятельность, способоную повлиять на водные ресурсы, а также контролировать эту деятельность с помощью мер, для определенного рейчного бассейна. Для каждого речного бассейна, должны быть разработаны планы управления речными бассейнами, при чем крупные бассейны могут подразделятся на более мелкие;

3) Комбинированный подход – контроль за загрязнением должен осуществляться с использованием комбинированного метода. Должны быть установлены целевые показатели качества воды и предельно допустимые величины сбросов, при этом в конкретной ситуации должен применяться наиболее строгий из этих двух подходов;

4) Ценообразование и возмещение затрат на воду – Директива требует от стран-членов применения принципа возмещения затрат на водоснабжение/водоочистку, в том числе природоохранных и ресурсных затрат, на основе экономического анализа и в соответствии с принципом «Загрязнитель платит». Затраты должны исчисляться с учетом того, кто является водопользователем: домашнее хозяйство, промышленность или сельское хозяйство. Затраты к возмещению должны включать в себя затраты на строительство, финансирование и поддержание мер, как очистка питьевой воды и ее снабжение, сбор, очистка, слив сточных вод и вод, используемых в ирригации.

В целях реализации Водной рамочной директивы ЕС были приняты ряд правовых актов, а именно [4]:

I) **Законодательство, ориентированное на установление качества воды**: 1) Директива 2006/7 ЕС Европейского парламента и Совета от 15 февраля 2006 г.; 2) Директива по Питьевой Воде (98/83/ ЕС) от Поверхностных (75/440/ЕЕС; интегрировано в ВРД.; 3) Директива по Качеству Воды для Рыболовства в Пресноводных Водоемах (75/659/ЕЕС), интегрировано в ВРД.

II) **Законодательство, ориентированное на контроль за сбросами**: 1) Директива по Очистке Городских Сточных Вод (91/271/ЕЕС) и соответственное Решение по ней 93/481/ЕЕС; 2) Директива по Нитратам Сельскохозяйственного происхождения (91/676/ЕЕС); 3) Директива по Грунтовым Водам (2006/118/ЕС), принятая 12/12/2006; 4) Директива по Интегрированному Контролю и Предотвращению Загрязнению (96/61/ЕС); 5) Директива по Опасным Веществам (76/464/ЕЕС; интегрирована в ВРД, предложение по новой Директиве, устанавливающее лимиты для 41 вещества было принято 17/07/2006 (COM (2006) 397final).

III) **Контроль за сбросами из неточечных (диффузных) источников**: 1) Директива по Средствам защиты Растений (91/414/ЕС); 2) Маркетинг и Использование Опасных Веществ и Препаратов (79/769/ЕЕС); 3) Биоциды (98/8/ЕС).

IV) **Мониторинг и Отчетность**: Общеустановленные Процедуры по Информационному Обмену (Постановление 77/795/ЕЕС).

Рассмотрим некоторые из этих Директив более подробно.

Директива по питьевой воде 98/83/ЕС. Главной целью Директивы является защита здоровья человека от неблагоприятного воздействия загрязненной воды. Данная Директива применяется ко всем водным объектам, предназначенным для человеческого потребления, в том числе и к водам, используемым при производстве пищевых продуктов. Инструментом управления качества питьевой воды является установление стандартов и определение требований к тщательному мониторингу. Директива по Питьевой воде определяет стандарты для ряда микробиологических, химических параметров, которые были научно обоснованы. Страны-члены могут включать дополнительные параметры, применять более высокие стандарты, но не ниже тех, что установлены данной Директивой. При этом в Странах-членах должен осуществляться мониторинг качества питьевой воды и предприниматься меры, чтобы обеспечить ее соответствие минимальным стандартам качества. Необходимо обратить внимание, что установленные стандарты качества воды должны соблюдать в точке потребления, то есть при употреблении воды конечным потребителем, несмотря на принадлежность системы водоснабжения частным лицам и организациям. Информация по качеству питьевой воды должна быть доступна для общественности, результаты мониторинга сообщаются в Комиссию ЕС на регулярной основе [6].

Директива по качеству воды для купания 76/160/ЕЕС. Основной целью законодательства ЕС по качеству воды для купания состоит в обеспечении достаточного качества воды, как в пресных водоемах, так и морских прибрежных зонах. Загрязнение пляжных вод в основном происходит от сброса в водные объекты канализационных вод. Основными инструментами также является установление и требование соблюдения стандартов качества воды, мониторинга, отчетности и проведение проверки качества пляжных вод на соответствие стандартам. Согласно данной Директиве, страны-члены обязаны обозначить морские прибрежные и внутренние воды для купания и осуществлять мониторинг качества воды в течении пляжного сезона. Примечательно, что под понятие воды для купания (для пляжных зон) попадают не только зоны, где купание официально разрешено компетентным органом страны-участника ЕС, но и зоны, где купание является привычной практикой местности со значительным числом купающихся. Директивой определено, что качество воды должно проверяться не реже одного раза в две недели в течении пляжного сезона, а также за две недели до его начала.

Одним из требований данной Директивы является составление планов управления каждым водоемом с целью минимизации рисков для купающихся, на основе оценки возможных источников загрязнения. Там, где качество воды в водоемах неудовлетворительно на протяжении длительного периода времени, должны предприниматься своевременные преотвратительные меры по закрытию пляжей. Если качество воды не соответствует стандартам, то должны применяться корректирующие мероприятия.

Вся информация о присвоении водоему классификации, план управления, результаты мониторинга и другая информация должны быть предоставлены общественности, путем опубликования в средствах массовой информации, интернете, и размещению в непосредственной близости от водоема [7].

Директива по очистке городских сточных вод 91/271/ЕЕС. Директива касается сбора, очистки и удаления городских сточных вод, а также очистки и удаления сточных вод некоторых отраслей про-

мышленности. При этом под промышленными сточными водами понимаются любые стоки с объектов, осуществляющих какую-либо торговую или промышленную деятельность. Примечательно, что данной Директивой устанавливается принципиальная необходимость проведения вторичной (биологической) очистки городских сточных вод, поскольку существует риск вредного воздействия на окружающую среду от плохо очищенных сточных вод.

Касательно промышленных сточных вод, сбросы в системы сбора и сооружений очистки городских стоков подвергаются такой степени очистки, при которой достигаются цели: 1) защиты здоровья работников очистных сооружений и систем сбора воды; 2) обеспечение без ущербной работы систем сбора, очистных сооружений и их оборудований; 3) обеспечение бесперебойной работы очистных сооружений по очистке сточных вод; 4) обеспечение способов утилизации осадка, безопасных для окружающей среды. Данное положение предполагает, что конечный сброс воды от промышленных предприятий в городскую систему сбора сточных вод должен быть приемлемым с точки зрения охраны окружающей среды [7].

В целом, следует отметить, что основные, принципиальные отраслевые правовые акты по рациональному водопользованию и охране водных объектов приняты законодательными органами ЕС (Директивы), что по нашему мнению представляется правильным, поскольку принятие таких важных документов профильными государственными органами (Правительством) может привести к упущениям, выраженных, не ограничиваясь, как в поверхностном установлении норм рационального водопользования, так и исключении привлечения общественности к установлению норм охраны водных объектов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. ПРАВО Европейского союза. НОВЫЙ ЭТАП ЭВОЛЮЦИИ: 2009-2017 годы. – М.: Изд-во «Аксиом», С.73-74;
2. DIRECTIVE 2000/60/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 23 October 2000. *URL:*https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/60/2009-01-13;
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30.12.2013 г. №1434 «Об утверждении Генеральной схемы организации территории Республики Казахстан». URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31499343#pos=4;
4. URL:http://ec.europa.eu/environment/water/water-framework/info/intro_en.htm;
5. URL:http://ec.europa.eu/environment/water/index_en.htm;
6. Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31998L0083**;**
7. DIRECTIVE of 8 December 1975 concerning the quality of bathing water (76/160/EEC). *URL:*https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31976L0160;
8. Директива N 91/271/ЕЭС Совета Европейских сообществ «Об очистке городских сточных вод». URL:http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=INT&n=13674#09779752284147956.

УДК 34. 343.9

МЕДИЕВ Р.А.,
Доктор PhD,
Доцент кафедры следственно-оперативной работы
1-го Института Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
e-mail:rina_okp@mail.ru

АЛЬМАГАМБЕТОВ Б.Т.
Магистрант 1-го курса,
Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ОНЛАЙН ОБЫСКА

Аннотация: В данной статье рассматривается вопросы уголовно-процессуальной регламентации проведения онлайн обыска. В условиях цифровизации правоохранительных органов и судов, идет активная работа перехода всех следственных действий в цифровой формат, в рамках электронного уголовного дела. Авторы рассматривают вопрос проведения такого следственного действия как обыска в электронном формате. Также проанализированы практический опыт зарубежных стран, и научные точки зрения ученых правоведов. Предлагается внести изменения и дополнения в уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан с регламентации «Онлайн обыск» как следственные действия проводимых в области обработки и передачи цифровых информаций, а тактические приемы полученных данных признать допустимым в доказывании по уголовным делам.

Ключевые слова: цифровизация, информационные технологии, онлайн обыск, электронный формат.

МЕДИЕВ Р.А.,
PhD докторы
Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының
арнайы заң пәндер кафедрасының доценті
E-mail:rina_okp@mail.ru

АЛЬМАГАМБЕТОВ Б.Т.
Қазақстан Республикасы
Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының
1-ші курс магистранты

ОНЛАЙН ТІНТУ ЖҮРГІЗУДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК РЕГЛАМЕНТТЕУ

Аннотация: Бұл мақалада онлайн тінту жүргізуді қылмыстық процестік регламенттеу мәселелері қарастырылады. Құқық қорғау органдары мен соттарды цифрландыру жағдайында және электрондық қылмыстық іс шеңберінде барлық тергеу әрекеттерінің цифролық форматқа көшуде белсенді жұмыс жүргізілуде. Авторлар тінту сияқты тергеу әрекетін электрондық форматта жүргізу мәселесін қарастырады. Сондай-ақ, шетелдердің

практикалық тәжірибесі мен құқықтанушы ғалымдардың ғылыми көзқарастары талданды. “Онлайн тінту” регламенттеу арқылы Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексіне сандық ақпаратты өңдеу және беру саласында жүргізілетін тергеу әрекеттері ретінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу, ал алынған деректердің тактикалық тәсілдерін қылмыстық істер бойынша дәлелдеуде рұқсат етілген деп тану ұсынылады.

Түйінді сөздер: цифрландыру, ақпараттық технологиялар, онлайн тінту, электрондық формат.

MEDIUEV R.A.,
Doctor PhD
Associate Professor of investigative and operational work
1st Institute of the Academy of law enforcement
under the Prosecutor General’s office of the Republic of Kazakhstan
E-mail: rina_okp@mail.ru

ALMAGAMBETOV B.T.
1st year master student,
Law enforcement Academy
under the Prosecutor General’s office of the Republic of Kazakhstan

CRIMINAL PROCEDURE REGULATION OF ONLINE SEARCHING

Annotation: This article deals with the issues of criminal procedure regulation of conducting an online search. In the conditions of digitalization of law enforcement agencies and courts, there is an active work of transition of all investigative actions into digital format, in the framework of the electronic criminal case. The authors consider the issue of conducting such an investigative action as a search in electronic format. Also analyzed the practical experience of foreign countries, and the scientific point of view of scholars. It is proposed to make changes and additions to the criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan with the regulation “Online search” as investigative actions carried out in the field of processing and transmission of digital information, and tactical methods of the data obtained to recognize admissible in proving criminal cases.

Keywords: digitalization, information technology, online search, electronic format.

Согласно Стратегическому плану развития Республики Казахстан до 2025 года, утвержденный 15 февраля 2018 года № 636, Уголовные, гражданские дела и дела об административных правонарушениях будут поэтапно переводиться в электронный формат, инициатива 4.6 «Цифровизация правоохранительных органов и судов» [1].

В рамках реализации Государственной программы «цифровизации судов и правоохранительных органов», Генеральной прокуратурой на базе информационной системы «Единый реестр досудебных расследований» разработан модуль «Электронное уголовное дело», который интегрирован с судебной информационной системой «Төрелік».

Это позволило цифровизировать все стадии уголовного судопроизводства (от регистрации правонарушения до вынесения приговора суда).

Необходимо отметить, что на данный момент, внесены соответствующие поправки в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, предусматривающие расследование уголовных дел в электронном формате и разрабатываются различные функционалы, например, АРМ «Криминалист» позволяющий электронное назначение и получение криминалистических исследований и АРМ «Экспертиза» позволяющий электронное назначение и получение судебных экспертиз.

Согласно ч.1 ст.252 УПК Республики Казахстан, обыском является следственное действие, которое производится с целью обнаружения и изъятия предметов или документов, имеющих значение для дела, в том числе обнаружения имущества, подлежащего аресту.

Данную норму мы проанализируем в условиях расследования уголовного дела в электронном формате как (онлайн обыск) в рамках уголовно-процессуальной регламентации зарубежных стран и Республики Казахстан.

Отметим, что в условиях цифровизации и информатизации (персональные компьютеры, мобильные устройства, средства видеонаблюдения и т.д.), облегчает следственную работу для обнаружения

предметов или документов, имеющих значение для уголовного дела, в том числе обнаружения имущества, подлежащего аресту.

У следователей западных стран уже имеется опыт применения удаленного доступа к цифровым устройствам с помощью вирусных программ, разработанные специалистами правоохранительных органов, согласованные с государственными органами и разработчиками антивирусных программ.

Так, например, в США еще в 2001 году впервые был разработан и использована вирусная программа «Волшебный фонарь», которая позволяла удаленно через Интернет получать информации о паролях и файлов персональных компьютеров. Подобные программы постепенно были усовершенствованы, где сейчас аналогичные вирусные программы позволяют получать информации об IP– адресах, местонахождении, просмотренные сайты и веб-страницы компьютера подозреваемого.

Положительный опыт США по поиску доказательств через Интернет, изучены в Европейских странах, где правоохранительными органами Германии разработаны специальные вирусные программы (называемые «ГосТроян») и в 2008 году законодательно регламентировали об использовании данной программы для расследования преступлений, связанных с терроризмом [2].

В 2017 году использование программы «ГосТорян» началась применятся в случаи расследования особо тяжких преступлений (военные преступления, геноцид) также и иных категорий преступлений (хранение и сбыт наркотических средств, легализации денежных средств добытых преступным путем и краж).

Тем самым в уголовно-процессуальном законодательстве ФРГ появилась статья 100b Онлайн обыск «Online-durchsuchung», позволяющая следователю проводить обыск в цифровом устройстве у подозреваемого дистанционно.

В практике применении, следователь запускают вирусную программу «ГосТорян» через интернет, на компьютер или мобильное устройство подозреваемого, где программа копирует все файлы с жесткого диска и с электронной почты, далее записывает сайты, который он посещал, отправляет все собранные данные следователю для дальнейшей обработки.

Не смотря на то, что выше, указанные программы облегчают работу следователю в раскрытии преступлении, некоторые специалисты отмечают, что есть и обратная сторона медали, как злоупотребление служебными полномочиями работниками правоохранительных органов.

Однако на это законодатели ФРГ регламентировали применение вирусной программы «ГосТорян», только с разрешений суда. То есть основанием для проведения «онлайн обыска» в Германии является санкция суда.

Так, например, основанием для проведения «онлайн обыска» в рамках уголовно-процессуального законодательства Германии регламентировано как:

а) возникновение подозрения в совершении или соучастии в совершении особо тяжкого преступления или его подготовке;

б) возникновение необходимости в исследовании обстоятельств дела или определении местонахождения обвиняемого, если использование иных средств поиска затруднено или невозможно.

С научной точки зрения, в своих трудах И.И. Карташов отмечает, что «обыск посредством удаленного доступа, имеет ряд существенных недостатков: во-первых, в отличие от обыска в классическом его понимании, в данном случае не происходит изъятия обнаруженной информации, а осуществляется лишь ее копирование, во-вторых, информация может храниться на физическом носителе, располагающемся за границами Российской Федерации» [3].

Противоположную точку зрения высказывает А.Н. Иванов, отмечая, что «во-первых, термины «виртуальные, электронные и цифровые следы» в криминалистике используются активно, такие следы остаются в памяти жестких дисков, но не доступные непосредственному восприятию, для извлечения и исследования указанных следов, необходимы специальные программы. Тем самым вопрос, на непосредственность восприятия само собой отпадает; во-вторых, особенность преступлений, совершенных с использованием цифровых технологий, это оставление цифровых следов, однако в крупных сетях местонахождение конкретного физического сервера может быть вообще не установлено, тем самым практика показывает, что для следствия физическое местонахождение искомой цифровой информации не имеет какого-либо значения. То есть развитые телекоммуникационные средства не требует непосредственного присутствия следователя в том месте, где находится цифровая информация. Такая информация может быть извлечена и изъята удаленно в рамках обыска» [4].

Что же касается «Обыск и выемка хранимых компьютерных данных удаленно», то 23 ноября 2001 году в Будапеште № 185 Государствами – членами Совета Европы был подписан «Конвенция о компьютерных преступлениях», где отмечается, что каждая Сторона принимает нормативно-правовые акты, согласно которому могут потребовать для предоставления ее компетентным органам полномочий на удаленный обыск или иной аналогичный доступ к:

а) компьютерным системам или жесткому диску, а также хранящимся файлам и данным;

б) носителям цифровых данных, на которых могут храниться искомые доказательственные информации, на ее территории [5].

Однако Республика Казахстан в настоящей Конвенции не участвует.

На наш взгляд, сегодня основным количеством носителей цифровой информации является, мобильные (сотовые) устройства и если еще десять лет тому назад следственным органам было достаточно, что эксперт извлекал из мобильного устройства: список контактов, вызовы входящих и исходящих звонков, SMS – сообщения, то сейчас, необходимым является извлечение истории обмена мгновенными сообщениями, истории совершения платежей через мобильный банкинг, извлечение геоданных (GPS), восстановление удаленной информации и т.п.

Также надо принять во внимание, что современные преступления совершаются в частности с использованием информационных и цифровых устройств, а криминалистический анализ данных, которые они содержат, является сравнительно молодым направлением компьютерной криминалистики или «форензики» [6].

Таким образом, если форензика – это «прикладная наука о раскрытии преступлений, связанных с информационными технологиями, об исследовании цифровых доказательств, методах поиска, получения и закрепления таких доказательств» [6], то криминалистическое исследование информационных и цифровых устройств – подраздел форензики, занимающийся поиском, извлечением и фиксацией цифровых доказательств, имеющихся в мобильных устройствах, таких как сотовые телефоны, смартфоны, планшетные, ноутбуки, компьютеры и т.п. [7].

Это дает нам делать выводы, о том, что пришло время рассмотреть вопрос о, внести изменения и дополнения в уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, с регламентацией «онлайн обыск» как следственные действия проводимых в области обработки и передачи цифровых информаций, а тактические приемы полученных данных признать допустимым в доказывании по уголовным делам.

Так как за 2018 год в электронном формате расследовалось – 15 328 уголовных дел, что составило 4,6 процентов от общего количества расследуемых правонарушений в Республике Казахстан [8], и эта цифра будет ежегодно расти.

Значимость «онлайн обыска» трудно переоценить, так как ежегодно на рынок поступают все новые модели, мобильных и цифровых устройств, в которых хранятся массу данных о пользователях и его действиях, которые могут помочь расследовании сложных преступлений следственным органам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года. Указ Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева от 15 февраля 2018 года № 636.. http://10.61.43.123/rus/docs/U1800000636
2. Вирус читает чужие тайны. https://irwi99.livejournal.com/256445.html
3. Карташов И.И. Цифровые данные в доказывании по уголовным делам: некоторые проблемы получения. tsifrovye-dannye-v-dokazyvanii-po-ugolovnym-delam-nekotorye-problemy-polucheniya
4. Иванов А.Н. Удаленное исследование компьютерной информации: уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы // Известия Саратовского университета. Сер. Экономика. Управление. Право. 2009. № 2. С. 74 – 77.
5. Конвенции о преступности в сфере компьютерной информации CETS № 185 (Будапешт, 23 ноября 2001 г.).
6. Федотов, Н.Н. Форензика – компьютерная криминалистика / Н.Н. Федотов. – М.: Юридический мир, 2007. – 360 с.
7. Михайлов И. Основы криминалистического исследования мобильных устройств. https://www.oxygensoftware.ru/ru/events/articles/640-osvovy-kriminalsticheskogo-issledovaniya-ustroistv
8. Информационный сервис Комитет по правовой статистике и специальным учётам Республика Казахстан http://qamqor.gov.kz/portal /page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat

СӨЖ 342.5

МОЛДАБЕКОВА З.С.
«Құқық» кафедрасының аға оқытушысы
Алматы Университеті
moldabekova_80@mail.ru

СОТ ТӨРЕЛІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАҒИДАТТАРДЫ ҚОЛДАНУ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме. Мақалада, сот төрелігінің конституциялық қағидаттары және сот жүйесінің қалыптасуының теоретикалық-құқықтық негіздері зерделеу арқылы, сот төрелігін жүзеге асыруда конституциялық қағидаттарды қолдану тетігін жетілдіру жолдары ұсыну табылады.

Түйін сөздер: конституция, құқықтық нормалар, судьяның тәуелсіздігі, қадағалау, адал, әділетті, төрелік.

Аннотация. В статье конституционные принципы справедливости и теоретико-правовые основы формирования судебной системы, обеспечивают пути совершенствования механизма применения конституционных принципов при отправлении правосудия.

Ключевые слова: конституция, правовые нормы, независимость судей, надзор, честность, справедливость, правосудия.

Annotation. In the article, the constitutional principles of justice and the theoretical and legal basis for the formation of the judicial system provide ways to improve the mechanism for applying constitutional principles in the administration of justice.

Keywords: constitution, legal norms, independence of judges, supervision, honesty, justice, justice.

ҚР сот жүйесі Конституцияға және аталмыш конституциялық заңға сәйкес құрылатын ҚР Жоғарғы Сотынан және жергілікті соттардан тұрады. ҚР Жоғарғы Соты және жергілікті соттар біртұтас сот жүйесін құрайды. Сот жүйесінің біртұтастығын төмендегі факторлар қамтамасыз етеді:

ҚР Конституциясында судьялардың құқықтық мәртебесін айқындайтын бірқатар құқықтық нормалар бар. Оларға төмендегілер жатады:

1) судьялардың Конституциясы мен заңдар қорғайтын тәуелсіздігі;

2) судьялардың қол сұғылмаушылығы;

3) судьялар үшін саяси, жас және білім шектелімдері;

4) судья лауазымының негізгі қызметтің және жұмыстың кейбір түрлерімен сйыспаушылығы;

5) судьяларды материалдық тұрғын үймен қамтамасыздығы;

6) судьялардың тағайындалмалығы:

7) судьялар заң қолданған кезде басшылыққа алуға тиіс принциптер (77, 79, 80, 82– баптар)[1].

Судьялардың орын ауыстырылмаушығы судья лауазымы ғұмырлық деген сөз емес. Судьялар заң белгілеген мерзімге – 5 жылға тағайындалады. Орын ауыстырмаушылық осы мерзімнің ішінде судья лауазымынан босатылмайды дегенді білдіреді.

Судьялар тәуелсіз және тек Конституциямен заңға бағынады. Судьяның тәуелсіздігі ешкім де әділ сотты жүзеге асыруға килігуге және судья мен сенімді заседательдерге қандай да бір әсер етуге құқысыз екенін білдіреді. Ондай әрекеттер заң бойынша қуғындалады.

Судьяның тәуелсіздігі оның қарастырылған немесе өндірістегі сот істерінің мәні бойынша қандай да бір түсініктер беруге міндетті емес екенінен де көрінеді. Мәжіліс бөлмесінің құпиясы барлық жағдайларда қамтамасыз етілуге тиіс.

ҚР Конституциясы мен заңдарын бұлжытпай ұстануға; әділ сотты атқару бойынша өзінің конституциялық міндеттерін атқару кезінде, сондай– ақ қызмет бабынан тыс қатынастарда судья этикасының талаптарын сақтауға және судьяның беделіне, абыройына кір келтіруі мүмкін немесе оның объективтілігі мен риясыздығына шүбә келтіруі мүмкін нәрселерден аулақ болуға міндетті. Сонымен қатар, бүгінгі таңда сот жүйесі мен судьялардың мәртебесін арттыру, сот тәуелсіздігін нығайту мақсатында кешенді шаралар жүзеге асырылуда.. Соның сәтті қадамдарының бірі – үш буынды сот жүйесінің енгізілуі. Нақты айтқанда, жергілікті және облыстық соттардың әлеуеті кеңейтілді. Үш сатылы сот жүйесінің бірінші сатысы – аудандық соттар, екінші саты – облыстық соттар, ал кассациялық тәртіпте іс қарау Жоғарғы Соттың құзырына берілді.

Екіншіден, бірінші сатыдағы ірі инвесторлардың қатысуымен болған істерді қарау үшін арнайы мамандандырылған алқа құрылып, аталған құрылым көп кешікпей оң нәтижесін беруде.

Үшіншіден, елімізде халықтың сотқа деген сенімі жылдан жылға артып келеді. Оған азаматтардың өздерінің заңды құқықтары мен бостандықтарын қорғап сотқа шағым беру санының көбеюі негіз болып отыр.

Қазіргі кезде соттар – қоғамдағы қатынастарды тұрақтандыруға бағытталған зор өкілеттіліктері бар биліктің шын мәніндегі дербес тәуелсіз тармағы. Қоғамның сот жүйесіне сенімі жылдан-жылға артып, сонымен қатар судьялар мен соттардың жұмысына талап та күшейе түсті.

Ал адал және ең бастысы, сатылмайтын сот билігінің болуы елдің бүкіл құқықтық жүйесінің сапалы жұмысының міндетті шарты болып табылады.

– екінші, жекелеген судьялардың жеткіліксіз кәсіби деңгейі мен моральдық – этикалық бет-бейнесі;

– үшінші, сот төрелігін жүргізудің сапасына көңіл толмаушылық пен кінәрәт қоюдың бар екені. Бұл жерде әңгіме сот саласындағы былық – шылық, соттың қателіктері, тіпті кей ретте заңнаманы бұзу жағдайларының ұшырасатыны туралы болып отыр;

– төртіншісі, сот өндірісінің жеткілікті түрде жетілмегендігі жөнінде Қазақстандық соттың әділеттілігі осыған байланысты болмақ.

– бесінші, сот шешімдерін орындау деңгейі мен сапасы жайныда. Сот билігінің беделі мен ықпалдылығы тікелей осыған байланысты.

– алтыншы, заңнаманың жай – күйінде жатыр. Сот дауларын туғызатын себептердің бірі– қолданыстағы құқықтың жетіспеушіліктері мен кемшіліктері болып табылады», – деді.

Қарап отырсақ, көтерілген алты мәселенің тең жартысы, яғни үшеуі судьяның жеке тұлғасына қатысты екен. Демек, бұдан шығатын қорытынды, сот жүйесін жөндеу үшін ондағы адам факторларына, судьяның рөлі мен қызметіне жете мән беріп, жауапкершілігін де, мәртебесін де көтеру қажет.

Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу құқығының негізгі қағидалары Конституция нормаларында айқын орын алған. Бұл Конституция нормаларының жоғары деңгейде екендігін және оның тікелей қолданыста болатындығын, сонымен қатар, бұл заң актісінің жоғары заңдық күші бар екендігін көрсетеді. Оның ережелерін Қазақстан Республикасының барлық субъектілері, атап айтқанда, мемлекет пен оның органдары, сот процесіне қатысушылар, сонымен қатар, соттардың өзі мүлтіксіз орындауы тиіс. Қылмыстық сот ісін жүргізу мен Ата Заң қағидаларының байланысын екі топқа бөліп қарастыруға болады [2].

Бірінші топқа төмендегі қағидаларды жатқызуға болады: заңдылық; сот төрелігін соттың ғана жүзеге асыруы; адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау; жеке бастың абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеу; жеке басқа қолсұғылмаушылық; жеке өмірге қолсұғылмаушылық, жазысқан хаттардың, телефон арқылы сөйлескен сөздердің, пошта, телеграф арқылы және өзге де хабарлардан құпиясы; тұрғынжайға қолсұғылмаушылық; меншікке қолсұғылмаушылық; кінәсіздік презумпциясы; қайтадан соттауға және қылмыстық қудалауға жол бермеушілік; сот төрелігін заң мен сот алдындағы теңдік бастауларында жүзеге асыру; судьялардың тәуелсіздігі; жариялылық.

Екінші топты төмендегі қағидалар қалыптастырады: қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау; сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен теңқұқылығы негізінде жүзеге асыру; істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу; дәлелдемелерді ішкі сенім бойынша бағалау; күдіктінің, айыпталушы құқығының қорғалуын қамтамасыз ету; білікті заң көмегіне құқықты қамтамасыз ету; куәлік айғақтар беру міндетінен босату; қылмыстық сот ісін жүргізу тілі; процестік әрекеттер мен шешімдерге шағым жасау бостандығы.

Заңды түрде алқабилер соты міндетті түрде қатыстырылатын қылмыстық істердің санаттарын анықтау қажеттілігі айқындалған. Яғни, алқабилер соты ғана әділ– соттың демократиялық тұрғыда жүзеге асырылуына ақпал етеді, судьялардың шынайы тәуелсіздігі мен қылмыстық іс жүргізудегі азаматтар құқықтарының қорғалу кепілдігі.

Кінәсіздік презумпциясы қағидасы ҚР құқық жүйесінде өз бастауын Конституциядан алатын қағида болып табылады. ҚР Конституциясының 77-бабы 3-бөлімінде ешкімнің де сот қылмыскер деп соңғы баға бермей тұрып, қылмыскер болып саналмайтындығы келтірілген. Жасалған қылмыс үшін сезікті, айыпталушы ретінде жауаптылыққа тартылған адам қай кезден бастап қылмыскер болып

танылатындығы қылмыстық іс жүргізу құқығына тән мәселе, сондықтан да, кінәсіздік презумпциясы осы құқық саласының салалық қағидасы ретінде қолданылады [3].

Кінәсіздік презумпциясына байланысты тергеу және өзге де органдар сезікті адамға әлі қылмыскер ретінде қарамауы керек, оны сот анықтайды, сондықтан, адамның құқықтары мен бостандықтары, заңды мүдделерін қылмыстық іс жүргізу заңында көрсетілген мөлшерден асып шектеуге болмайды. ҚР ҚПК 19-бабы кінәсіздік презумпциясын қағида ретінде қарастырып, осы ұғымға қатысты болып табылатын қағидалы ережелерді келтірген.

Біріншіден, осы заңда қарастырылған тәртіпте кінәсі жасалған қылмыс үшін дәлелденбеген адам және соттың заңды күшіне енген үкімімен танылғанға дейін кінәлі деп саналмайды. Яғни, қылмыстық іс жүргізу барысында қылмыстың уақыты, орны, құралы сияқты т.б. дәлелдеуші деректер сезікті, айыпталушы ретінде жауапқа тартылған адамның осы қылмысты жасағандығын растауға бағытталуы мүмкін. Бірақ, мұндай дәлелдер барлық жағдайда анық, шын болып шыға бермейтіндіктен жауаптылыққа тартылған адамды осы қылмысты жасаған қылмыскер деп түпкілікті баға беруге болмайды.

Сонымен қатар, тергеу қызметі адамның кінәсін анықтайтын дәлелдеме материалдар жеткілікті деп танып, соның негізінде істі прокуратураға, сотқа өткізетін кездер болады. Бірақ, істі сотта қарау барысында адамның ол қылмысты жасамағандығын дәлелдейтін, ақтайтын мәліметтер шығуы мүмкін. Мұндай жағдайда сот ақтау үкімін шығарып, адамды жауаптылықтан босатуы керек. Кінәсіздік презумпциясын соттың істі қарау нәтижесінде айыптау үкімін шығарып жаза тағайындауымен де анықтауға болмайды [4].

Себебі, сотталған адам немесе оның қорғаушысы алғашқы кезекте қараған соттардың үкіміне келіспеген жағдайда, одан жоғары тұрған соттарға шағымдануы мүмкін және осы сатыларда істі қарау барысында адамның кінәсіздігі анықталатын жағдайлар да болады. Сондықтан, адамды жасалған қылмыс үшін кінәлі немесе қылмыскер деп сот үкімі заңды күшіне енген кезден бағалауға болады.

Екіншіден, ешкім де өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес. Қылмыстық іс жүргізу құқығының бүкіл болмысына қарай отырып, сезікті, айыпталушы немесе сотталушы адамның өзінің кінәсіз екендігін немесе жауаптылықты жеңілдететін мән-жайлары бар екендігін келтіруге, олар бойынша дәлелдер келтіруге құқығы бар екендігін көруге болады. Бірақ, қылмыстық жауаптылыққа тартылып отырған адам өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес. Адамның кінәлі немесе кінәсіз екендігін дәлелдеу тергеуші мен судьяның міндеті және қызметі. Адамның өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті еместігінің келесі себебі, ол қылмыстық іс жүргізу құқығының, соған байланысты қылмыстық істі жүргізуші орган қыз– меткерлерінің жауапқа тартылған адамға «өзіңнің кінәсіз екендігіне сенімді болсаң, онда оны дәлелде» деген бағытта белсенділікті талап етуге болмайтындығы. Басқаша айтқанда, қылмыстық жауаптылыққа тартылған адам өзін әртүрлі ұстауы мүмкін.

Үшіншіден, айыпталушының кінәлілігін жоққа шығаратын күдіктер, деректер оның пайдасына шешіледі. Адамды қылмыскер деп жазаға тарту аса жауаптылықты талап ететін қызмет болып табылады, сондықтан, тергеушінің жинаған дәлелдерінің ішінде оның кінәлілігін жоққа шығаратын немесе ақтайтын бір дәлел болса да, ол ескеріліп, осы бір ақтаушы дәлелдің растығына көз жеткізу керек. Егер бұл ақтаушы дәлел расталатын болса, онда айыпталушының кінәлілігін жоққа шығаратын күдіктер ескеріліп, ол адамның пайдасына шешіліп, жауаптылықтан босатылады. Мысалы, кісі өлтіру қылмысында өлтірген адамды анық көрген адамдар болмаған жағдайда, кім өл– тіруі мүмкін деген сұрақ туындап, бас араздығы бар немесе кектескен адам сезікті болып танылады. Осы сезіктіге ұқсас адамды кісі өлтіру оқиғасы орын алған кезде куәлер да алыстан көрген. Оқиға болған жерден сезіктінің пышағы табылған. Бұлар адамның кінәлілігін растау бағытындағы дәлелдер болып саналады. Бірақ, тексере келгенде кісі өлтіру қылмысы жасалған кезде сезікті адам басқа қалада болған және оны растаушы куәлер бар. Бұл кінәлілікті жоққа шығаратын дәлел болып табылады.

Төртіншіден, соттардың айыптау үкімі болжамдарға негізделмеуі керек, ол сенімді дәлелдердің жиынтығына негізделуі керек. Демек, тергеу және істі сотта қарау барысында келтірілген дәлелдердің растығына көз жеткізу керек болады. Мысалы сезікті адам «қылмысты өзім жасадым» деп мойнына алуы мүмкін. Бұл әлі дәлелденбеген болжам болып саналады. Мұндай жағдайда сезіктінің жауаптарының растығын тексеру керек. Тексеру кезінде сезіктінің жауаптары расталмайтын болса, онда дәлел– дердің жиынтығы жоқ болып саналады. Істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидасы қылмыстық істі жүргізуші барлық органдарға, яғни, анықтаушыға, тергеушіге, прокурорға, судьяға қатысты болып табылады. Себебі, бұл органдар қылмыстық істі жүргізудің міндеттерін

орындаушылардың қатарына жатады. Ол міндеттердің бірі қылмыстық істі дұрыс ашу және құқықтық бағаны дұрыс беру үшін «істің мән-жайын толық және объективті зерттеу» болып табылады. Істің мән-жайын ашатын, іс үшін маңызы бар жайттарды толық ашу, осы іске қатысты нақты мәліметтерге назар аударуды білдіреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әбішев Қ. Конституция-мемлекеттіліктің тұғыры / Қ. Әбішев // Астана. – 2007. – №6, қараша-желтоқсан. – С. 42-43б.
2. Назарбаев Н. Конституция-біздің асқақ абыройымыз / Н. Назарбаев // Ақиқат. – 2009. – №10. – С. 4-6.
3. Қалмағамбетова А.М., Сот төрелігін іске асыруға бағытталған конституциялық түзетулердің тиімділігін арттырудың жолдары/А.М. Қалмағамбетова//Конституция-Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі (1 қараша 2007ж.): дөңгелек үстел материалдары.
4. Конституция – адам құқықтарының кепілі// Заң және заман. – 2012. – №08. – С. 22-24.
5. Бейсембаев Е. Конституция – сот тәуелсіздігінің кепілі / Е. Бейсембаев // Заңгер. – 2012. – №11. – С. 59-60.

НУРЕКЕШОВ Т.К.
Докторант,
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей
e-mail: nurekechovt@mail.ru

КУРУМШИЕВА Э.И.
Кандидат юридических наук, доцент
Кыргызский национальный университет им. Жусупа Баласагына
e-mail: elokk5.08@mail.ru

ИСТОРИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Түйін. Мақалада энергетикалық қатынастарды Қазақстан Республикасы энергетикалық заңнамалары шеңберінде құқықтық реттеудің тарихы мен қалыптасуы проблемалары мен мәселелері қарастырылады.

Энергетикалық қатынастардың құқықтық реттелуінің дамуы мен генезисі зерттеледі. Энергетикалық хартияның халқаралық хартиялар мен шарттар шеңберінде энергетикалық қатынастарды құқықтық реттеудің қалыптасуына ықпалы қарастырылады. Қазақстан Республикасында энергетикалық хартия мен энергетикалық қатынастардың кіріктірілуі барысы талданады.

Түйінді сөздер: құқықтық реттеу, энергетикалық қатынастар, энергетикалық заңнама.

Резюме. В статье рассматриваются проблемы и вопросы истории и становления правового регулирования энергетических отношений в рамках энергетического законодательства Республики Казахстан.

Исследуются развитие и генезис правового регулирования энергетических отношений. Рассматривается влияние энергетической хартии на становление правового регулирования энергетических отношений в рамках международных хартий и договоров. Анализируется процесс интеграции энергетической хартии в энергетические отношения Республики Казахстан.

Ключевые слова: правовое регулирование, энергетические отношения, энергетическое законодательство.

Summary. The article deals with the problems and issues of history and formation of legal regulation of energy relations in the framework of the energy legislation of the Republic of Kazakhstan.

The development and Genesis of the legal regulation of energy relations are investigated. The influence of the energy charter on the establishment of legal regulation of energy relations in the framework of international charters and treaties is considered. The process of integrating the energy charter into the energy relations of the Republic of Kazakhstan is analyzed.

Keywords: legal regulation, energy relations, energy legislation.

История разработки и заключения Энергетической хартии и ДЭХ совпала во времени с рядом значительных событий: распадом СССР и образованием новых независимых государств (1991), завершением Уругвайского раунда переговоров и подписанием Соглашения по ВТО (1994), вступлением в силу Соглашения о создании североамериканской зоны свободной торговли (1994), началом либерализации европейского энергетического рынка (1988). Эти исторические факторы оказали следующее влияние на переговорный процесс:

ДЭХ стал плодом сложного компромисса, достигнутого под большим политическим давлением в относительно короткий срок, что нашло отражение в его формулировках, многие из которых носят двусмысленный, противоречивый, а иногда недостаточно сбалансированный характер. Основным предметом критики были несбалансированный характер ДЭХ и неэффективность его транзитных положений. Последнее соображение было ключевым при принятии решения о прекращении временного применения ДЭХ [1].

Правовая компетенция ДЭХ распространяется на такие вопросы, как передача технологий, конкуренция, экологические аспекты, государственные предприятия, суверенитет над природными ресурсами. И в каждой сфере своего действия, ДЭХ устанавливает единые «правила игры», в одних случаях – жесткие, а других – допускающие отклонения от норм [2].

По мнению Шиловой Н.Л., существует некоторая не сформулированная в положениях ДЭХ, но вполне очевидная для всех участников генеральная цель: ускорить распространение режима ГАТТ/ВТО

на отношения энергетического сотрудничества между странами, имеющими различныме экономические системы. При этом энергетическое сотрудничество рассматривается широко, а не как простая совокупность договоров поставки и соглашений о разделе продукции. Чтобы торговать энергоносителями, нет необходимости вступать в какие-либо объединения, интеграция для этого не нужна [3, с.106].

Многие из прав и обязанностей, предусмотренных в ДЭХ, носят характер положений «жесткого права». Так, государство, ратифицировавшее ДЭХ, принимает на себя обязательство распространять национальный режим или режим наиболее благоприятствуемой нации (в зависимости от того, какой из них является наиболее благоприятным) на граждан и юридических лиц других подписавших государств, осуществивших инвестиции в энергетический сектор этого государства. Реализация вышеуказанных норм гарантируется юридически обязательным арбитражем или с помощью процедур разрешения споров, аналогичных тем, которые используются в рамках Генерального соглашения по тарифам и торговле.

ДЭХ – комплексный документ. Он состоит из 8 частей и помимо этого включает в себя 14 приложений и 5 решений Конференции, на которые в тексте ДЭХ есть ссылки, и которые, таки образом, рассматриваются в качестве его неотъемлемых частей [4, с. 71].

ДЭХ является первым юридически обязательным многосторонним соглашением, охватывающим как защиту инвестиций, так и торговлю. При этом Договор предусматривает применение транзитных правил к энергетическим системам, а также юридически обязательное международное арбитражное разрешение споров в качестве общего правила.

В сферу действия ДЭХ входит разведка, добыча, переработка, производство, хранение, транспортировка по суше, передача, распределение, торговля, сбыт или продажа энергетических материалов и продуктов. С другой стороны, под действие ДЭХ подпадают нефть, нефтепродукты, газы нефтяные (попутные) и углеводороды, продукты их переработки (различной степени переработки), уголь, лигниты, кокс, торф, масла, электроэнергия, уран и даже древесина топливная.

Субъектный состав ДЭХ неоднороден. Во-первых, ДЭХ включает как государства, так и международные организации (Европейские сообщества). Смешанный характер договора усиливает позиции участвующих в нем государств, которые одновременно входят в состав Европейских сообществ – они выступают «единым фронтом» при принятии решений о применении и развитии ДЭХ. Во-вторых, ДЭХ включает как стран-импортеров, так и стран – экспортеров энергии с подавляющим преимуществом первых. Из значимых стран – экспортеров энергии в ДЭХ представлены лишь Азербайджан, Туркменистан, Узбекистан и Казахстан (Норвегия и Австралия не ратифицировали ДЭХ). При этом страны-экспортеры Ближнего Востока, Африки и Латинской Америки не подписали ДЭХ. Это позволяет квалифицировать ДЭХ как инструмент, объединяющий в основном стран – импортеров энергии.

Географический охват ДЭХ распространяется на страны Европы, бывшего СССР, Азии (Япония, Монголия, Турция) и Австралию, что хотя и выводит ДЭХ за региональные рамки, но не придает ему универсального характера и признака «всеобщего признания».

Текстуальная структура ДЭХ – сложная. Помимо основного текста он включает четырнадцать приложений и пять решений, составляющих его неотъемлемые части. Кроме того, существуют три группы вспомогательных норм: декларации, протоколы и понимания. Протоколы – юридически обязательные соглашения, а декларации – лишенные юридической силы документы, которые могут быть заключены между двумя или более сторонами ДЭХ для развития или уточнения его положений. Статус пониманий не определен, по сути, они представляют разъяснение конкретных норм ДЭХ. Одновременно с заключением ДЭХ были приняты многочисленные декларации и понимания по его отдельным положениям и заключен Протокол к Энергетической хартии по вопросам энергетической эффективности и соответствующим экологическим вопросам. В 1998 г. были инициированы переговоры по Протоколу по транзиту к Энергетической хартии, которые так и не были завершены.

Институциональная структура ДЭХ включают Конференцию по Энергетической хартии, Секретариат и вспомогательные органы. Конференция представляет собой международную межправительственную организацию. Ее членами являются все подписавшие ДЭХ стороны. Наблюдателями на Конференции являются 24 страны и 10 международных организаций, не подписавших ДЭХ. К важным полномочиям Конференции относятся надзор за выполнением ДЭХ, решения о принятии текстов поправок к ДЭХ, о присоединении к ДЭХ новых сторон, о санкционировании переговоров по протоколам и декларациям. Кроме того, конференция служит форумом для обмена мнениями по широкому кругу

вопросов энергетики. Конференция созывается на периодической основе. Секретариат является исполнительным органом Конференции. Содействие Секретариату оказывают четыре рабочие группы (по инвестициям, по тарифам и торговле, по энергоэффективности, по стратегии) и юридическая консультативная группа. Под руководством Секретариата осуществляется серьезная научно-исследовательская работа в сфере ТЭК, подготовка докладов и обзоров по актуальным вопросам энергетики, разработка модельных соглашений.

Юридическая сила норм ДЭХ разнородна. ДЭХ включает как нормы, носящие характер жестких обязательств, так и нормы-стремления, составляющие «мягкое право». При этом нормы ДЭХ (за рядом исключений) защищены механизмом обязательного арбитражного разрешения споров между сторонами (ст. 27), что придает даже нормам-стремлениям определенную юридическую силу. Некоторые отношения параллельно регулируются жесткими и мягкими нормами без определения их иерархической соподчиненности, что затрудняет понимание того, какой характер регулирования стороны намеревались придать соответствующим отношениям. Инвестиционные нормы ДЭХ имеют «двойной уровень защиты», так как на них распространяется также механизм арбитражного разрешения споров между инвесторами и принимающими сторонами (ст. 26). Вопрос о том, наделен ли ДЭХ прямым действием, т.е. подлежит ли он применению национальными судами сторон, является дискуссионным, но арбитражная оговорка позволяет разрешать вытекающие из ДЭХ «горизонтальные» (межгосударственные) и «диагональные» (инвестиционные) споры в нейтральных международных органах, решения которых стороны ДЭХ обязаны признавать и исполнять на своих территориях.

Заявленной целью ДЭХ является установление правовых рамок для «оказания содействия долгосрочному сотрудничеству в области энергетики на основе взаимодополняемости и взаимной выгоды, в соответствии с целями и принципами Хартии» (ст. 2). Таким образом, при толковании положений ДЭХ во внимание должно приниматься не только буквальное значение его формулировок, но также цели и принципы Европейской энергетической хартии.

По содержанию ДЭХ охватывает широкий комплекс отношений в сфере энергетики. Нормы ДЭХ можно условно разделить на три главных «модуля»: торговый, инвестиционный и транзитный.

В области торговли ДЭХ базируется в целом на правилах Генерального соглашения о тарифах и торговле (ГАТТ) и связанных с ним документов.

Статья 29 ДЭХ подчиняет правилам ГАТТ торговлю энергией между сторонами, по меньшей мере, одна из которых не является стороной ГАТТ. То есть стороны ДЭХ, не входящие в ВТО, следуют в торговле энергией правилам этой организации еще до вступления в нее (с изъятиями, сформулированными в приложении G). Отношения между участвующими в ДЭХ членами ВТО регулируются исключительно нормами ГАТТ и связанных с ним документов (ст. 4).

Вступившая в силу в январе 2010 г. Торговая поправка 1998 г. распространила действие торговых положений ДЭХ на торговлю энергетическим оборудованием.

Инвестиционные нормы, содержащиеся в части III ДЭХ, представляют собой основное содержание и смысл ДЭХ. Они преследуют двоякую цель: регулирование доступа на рынки и защиту инвестиций. Эти нормы распространяются на отношения между принимающими сторонами ДЭХ и инвесторами из других сторон ДЭХ в связи с осуществлением капиталовложений на территориях первых.

В настоящее время стали отчетливо проявляться проблемы, связанные с инвестиционными нормами ДЭХ.

Во-первых, идеология открытия энергетических рынков в форме устранения ограничений доступа иностранных инвесторов не отвечает современному положению вещей. Большинство стран поддерживают существующие и вводят новые ограничения доступа иностранных инвесторов в сфере ТЭК, т.е. фактически не соблюдают преинвестиционные нормы ДЭХ. Также на фоне возрастающего влияния государств и консолидации активов в сфере ТЭК не актуальна и идея приватизации и демонополизации ТЭК, которую ДЭХ планирует отразить в Дополнительном инвестиционном договоре.

Во-вторых, беспрецедентное для международного права обязательство содействовать недискриминационному доступу к энергетическим ресурсам, включенное в статью, озаглавленную «Суверенитет над энергетическими ресурсами», по сути, выхолащивает общепризнанный принцип суверенитета над природными ресурсами. Оно лишает стороны одного из важнейших элементов этого принципа – права по своему усмотрению вводить изъятия из недискриминационного режима для иностранных инвесторов (ст. I (2) Резолюции ГА ООН N 1803 от 14 декабря 1962 г. «Неотъемлемый суверенитет над

естественными ресурсами»). Сторонам запрещено регулировать систему собственности на ресурсы таким образом, чтобы создавались препятствия для недискриминационного доступа к ним (п. 2 ст. 18 ДЭХ). Кроме того, это обязательство, сформулированное жестче, чем общие прединвестиционные нормы, делает доступ к сектору «upstream» более либеральным, чем доступ в другие сегменты ТЭК, что создает проблему ассиметричного регулирования. По сравнению с обязательством содействовать доступу к ресурсам обязательства по доступу к технологиям (ст. 8) и капиталу (ст. 9) сформулированы гораздо мягче. Это создает проблему несбалансированности договора.

В-третьих, некоторые инвестиционные нормы ДЭХ вступают в противоречие друг с другом, а отсутствие четкости в определении их иерархии не позволяет достоверно установить, как следует регулировать соответствующие отношения. Например, жесткая прединвестиционная норма пункта 1 статьи 10 ДЭХ (обязательство предоставить инвесторам «равноправные» условия) по своему характеру не соответствует мягкой прединвестиционной норме пункта 2 статьи 10 ДЭХ (стремление предоставить недискриминационный режим). Установленный защитной оговоркой (п. 1 ст. 10) безусловный запрет на нарушение стороной ДЭХ инвестиционных соглашений не соответствует статье 13, которая позволяет совершать такие нарушения (имеющие эффект экспроприации) при соблюдении определенных условий.

Касаясь ключевых вопросов, которые регулирует ДЭХ, обнаруживается широкий потенциал для их совершенствования. Возьмем для примера инвестиционные и транзитные положения ДЭХ.

«Инвестиционный модуль» – самый главный и в то же время наиболее сложный и неоднозначный фрагмент ДЭХ. При коллизии с другими договорами Договаривающихся сторон более благоприятные для инвестиций положения ДЭХ имеют приоритет, что позволяет обходить изъятия, сформулированные в первых. Это обстоятельство сыграло не последнюю очередь в решении США не подписывать ДЭХ: американцы, похоже, осознали, что изъятия в энергосекторе, согласованные ими в рамках Североамериканской ассоциации свободной торговли (НАФТА), могут быть «перечеркнуты» при помощи ДЭХ. Схожая проблема существует и применительно к соотношению ДЭХ с Соглашением о партнерстве и сотрудничестве между Россией и ЕС 1994 г. (СПС). Изъятия, сформулированные в отношении ТЭК в приложениях 3 и 4 к СПС, могут быть обойдены посредством применения более либеральных положений ДЭХ. Это достаточно любопытный момент, учитывая, что оба Договора были заключены практически одновременно.

«Мягкие» нормы ДЭХ, посвященные доступу на рынки Договаривающихся сторон (прединвестиционный режим), допускают трактовку, согласно которой открытие рынков из красивой декларации превращается в ослабленное, но вполне конкретное обязательство, снабженное механизмом межгосударственного арбитража. В свою очередь, пункт 4 статьи 18 ДЭХ предусматривает беспрецедентное для международного права обязательство содействовать доступу к сектору «upstream», отдельному сегменту энергетического рынка, который должен был бы в силу принципа суверенитета над природными ресурсами огражден от подобного двусмысленного обязательства. Кроме того, в ДЭХ заложена «революционная идея» о заключении в будущем Дополнительного инвестиционного договора, призванного в полном объеме внедрить в ТЭК концепцию «открытых дверей» и демонополизировать ТЭК.

Очевидно, что указанные нормы не согласуются ни с общей «статичной» ситуацией в сфере международного регулирования инвестиций, характеризующейся отсутствием прогресса в разработке многосторонних инструментов, ни с логикой развития законодательств Договаривающихся сторон, придающей особое значение сохранению суверенных прав на применение ограничений доступа иностранных инвесторов в энергетику. В этом смысле ДЭХ порождает несколько парадоксальную ситуацию, когда энергетика, традиционно одна из наиболее закрытых отраслей экономики, оказывается «впереди» других отраслей народного хозяйства в вопросах либерализации.

ДЭХ предусматривает механизм арбитражного разрешения споров. Делегирование международному арбитражу права применения двусмысленно сформулированных норм, регулирующих важнейшие вопросы функционирования стратегического сектора экономики, является рискованным шагом с трудно предсказуемыми последствиями. Арбитраж в такой ситуации наделяется не столько правоприменительной, сколько правотворческой функцией, что вряд ли отвечает суверенным интересам Договаривающихся сторон. Конфиденциальный характер арбитража и отсутствие прецедентного подхода негативно сказывается на прозрачности и последовательности практики применения ДЭХ.

В целом необходимо отметить, что международно-правовое значение Энергетической хартии состоит в том, что она является первой договоренностью стран Востока и Запада, достигнутой ими после

окончания «холодной войны». Вместе с тем, Договор к Энергетической хартии представляет собой многосторонний акт, благоприятствующий интеграции экономики постсоциалистических государств в систему ГАТТ/ВТО. Поэтому Европейская энергетическая хартия выходит, по своему значению, за рамки региональной договоренности, а Договор к ней составляет важную основу для регулирования энергетического сотрудничества в рамках ВТО [4, с.114].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Указ Президента Республики Казахстан от 18 октября 1995 г. N 2537 «О ратификации Договора к Энергетической Хартии и Протокола к Энергетической Хартии по вопросам энергетической эффективности и сопутствующим экологическим аспектам» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Адилет»: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002537_

2 Липатов Ю.А. Формируется европейский энергетический рынок. Условия вхождения России предстоит рассмотреть Государственной Думе. – Независимая газета. – №2 (2312). – 11 января 2001.

3 Шемятенков В.Г. Выступление в ходе круглого стола, состоявшегося на кафедре экономики зарубежных стран и внешнеэкономических связей МГУ 22 апреля 2003 г. «Перспективы вхождения России в «Большую Европу». – Вестник Московского университета. – Серия Экономика. – 2004. – №1.-с. 106

4 Шилова Н.Л. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в области энергетики на основе договора к энергетической хартии: участие и перспективы Российской Федерации // Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М.: 2005. с.71-114

ӘОЖ 342.723

ОҢДАШҰЛЫ Е.
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасы
заң факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы
Email: ernuron@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АҚПАРАТ ҚҰҚЫҚТАРЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа. Мақалада ақпарат құқықтары XX ғ. аяғы мен XXI ғ. басында болған ақпараттық революцияның әсерінен туындап заманауи конституциялық құқық ретінде қарастырылады. «Цифрлық дәуір» қазақ қоғамына да әсер еткеніне байланысты, құқықтық қатынастардың жаңа ақпараттық түрі пайда болды. Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасында ақпарат алу құқығының мекемесінің пайда болуы мен қалыптасу тарихы айқындалған. Осы құқықтың сипаты мен құрамы туралы қазіргі заманғы ғылыми көзқарастар мен пікірлер қарастырылады. Қазақстан Республикасының 1993 және 1995 жылғы Конституциясындағы ақпарат алу құқығының конституциялық-құқықтық реттеуі талданған.

Түйінді сөздер: ақпарат алу құқығы, ақпараттық қоғам, ақпарат құқықтарын конституциялық және заңдық реттеу.

ОНДАШУЛЫ Е.
Магистр права, старший преподаватель
Теория и история государства и права, кафедра конституционного и административного права
юридический факультет
Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
Алматы, Республика Казахстан
Email: ernuron@mail.ru

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВА НА ИНФОРМАЦИЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается право на информацию как важное современное конституционное право, возникшее и актуализированное под влиянием информационной революции кон. XX – нач. XXI столетия. Отмечается, что «цифровая эра» затронула и казахское общество, в связи с чем оформился новый вид правоотношений – информационные. Отслежена история возникновения и становления института права на информацию в национальном законодательстве Республики Казахстан. Рассмотрены современные научные подходы и взгляды на природу и состав правомочий данного права. Проанализировано конституционно-правовое регулирование права на информацию в Конституциях РК 1993 и 1995 гг.

Ключевые слова: право на информацию, информационное общество, правомочия права на информацию, конституционно-правовое регулирование права на информацию.

ONDASHULY E.
Master of Law, Senior Lecturer
Theory and History of State and Law, Department of Constitutional and Administrative Law
Law faculty
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Republic of Kazakhstan
Email: ernuron@mail.ru

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION RIGHTS TO INFORMATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article deals with the right to information as an important modern constitutional law that arose and was actualized under the influence of the information revolution. XX – beg. XXI century. It is noted that the "digital era" also affected the Kazakh society, in connection with which a new type of legal relations – information ones – took shape. The history of the origin and formation of the institution of the right to information in the national legislation of the Republic of Kazakhstan is traced. Modern scientific approaches and views on the nature and composition of the powers of this right are examined. The constitutional-legal regulation of the right to information in the Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1993 and 1995 is analyzed.

Keywords: right to information, information society, right to information, constitutional legal regulation of the right to information.

XXI ғасырдағы әлемдік өркениеттің ақпараттық қоғамға өтуінің динамикалық процестері, оның кең ауқымды ақпараттық алмасуы, жаһандық ақпараттық жүйелердің таралуы және ақпараттық технологиялардың қоғамдық өмірдің барлық салаларына енуі, осы саладағы құқықтық қарым-қатынастың жаңа түріне және заңның жаңа саласына – ақпарат құқықтарына алып келді. «Цифрлық дәуірдің» трансұлттық және ұлттық деңгейде әсерін тигізуінің нәтижесінде, адамзат өміріндегі жаһандық өзгерістер ғылыми-теориялық талқылауды жүзеге асыруды, сондай-ақ қазіргі жаһандық үдерістерді реттейтін қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны қайта қарауды өзектендірді. Қазақ мемлекеті, осы жаһандық үдерістерге бей-жай қарамай, оның талаптарын, оның ішінде құқықтық саладағы талаптарын қабылдады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2001 жылғы 16 наурыздағы № 573 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Ұлттық ақпараттық инфрақұрылымын қалыптастыру және дамытудың мемлекеттік бағдарламасында мемлекет, ұйымдар мен жеке тұлғалардың құқықтарын нығайтатын нормативтік құқықтық қолдау саласындағы нормативтік құқықтық актілер қабылданды [1].

«Ақпарат – адам дамуының, азаматтық қоғамның қалыптасуы мен мемлекеттік басқару тетігінің жұмыс істеуінің іргелі ресурсы болып табылады»[2, 3-б] деген Ю.А. Нисневичтің пікірімен келіспеу мүмкін емес. Ақпараттық құқық саласындағы мамандар қазіргі заманғы мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын нақты кепіл беру мен қорғау үшін міндетті шарт ретінде ақпараттың еркіндігін (кең түсініктемеде)азаматтық қоғамның негізгі сипаттамаларының бірі ретінде қарастырады[3,4]. Жатқанбаева А.Е. халықты ақпараттандыру мен коммуникациямен қамтамасыз етудегі мемлекеттің маңызды рөліне назар аударады, осыған байланысты ғылыми қауымдастықта мемлекеттің жаңа ақпараттық қолдау көрсету функциясы туралы түсінік пайда болды [5, 65-б]. Афанасьева О. адамның және азаматтың жеке, саяси, әлеуметтік және өзге де құқықтары мен бостандықтары жүзеге асырылатын құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету жүйесінің бірігу элементі ретінде ақпарат алу құқығының ерекше маңыздылығын атап өтеді [6].

Осылайша, ақпарат алу құқығы заманауи демократиялық ақпараттық қоғамдағы ең маңызды конституциялық құқықтардың бірі болып табылады.

Жоғарыда аталғандай Қазақстан Республикасындағы ақпарат құқықтарын конституциялық және құқықтық реттеу мәселесі ғылыми әзірлеуді дамыту үшін өзекті және перспективті болып табылады.

ТМД аумағында тақырыптың әртүрлі аспектілерін О. Афанасьева, И.Л. Бачило, А.Е. Жатканбаева, А.Т. Ибрагимов, А.В. Малько, А.В. Минбалеев, Е.В. Мицкая, Ю.А. Нисневич, Д.В. Огородов, М.А. Погорелова, Д.А. Савельев, Р.М. Сеитова, П.С. Скопец, В.С. Хижняк, С.Н. Шевердяев және т.б. өздерінің зерттеулерінде көтерген болатын.

Осы мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы ақпарат құқықтарын конституциялық және құқықтық реттеу тұрғысынан зерттеу.

Мақалада көтерілген мәселені ашу үшін ақпарат алу құқығының құқықтық сипатын қарастырған жөн. Арнайы ғылыми әдебиетте осы мәселе бойынша жалпы қабылданған түсінік жоқ.

Осылайша, қазіргі уақытта ақпарат алу құқығының құқықтық сипатына қатысты екі ғылыми көзқарас көріне бастады. Олардың біріне сәйкес ақпарат алу құқығы – құқықтық мүмкіндіктерге, халықтың «үкіметтік ақпараттарға» қол жеткізу өкілеттіктеріне (мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін жүзеге асыруға байланысты туындайтын ақпарат) негізделген айрықша құқық. Екінші көзқарас ақпарат құқығы институтін кешенді субъективті адам құқығы ретінде қарастырады, оның негізі ақпаратпен (қабылдау, беру, өндіру және тарату, яғни ақпаратпен еркін жұмыс істеу) кез-келген іс-әрекетті еркін жүзеге асыра білу. Кейбір жағдайларда мұндай көзқарас еркін ойлау мен наным-сенім бостандығын, сөз бостандығы және бұқаралық ақпараттың еркіндігі сияқты ақпараттық қатынастар саласындағы басқа да субъективті құқықтарды осы құқықтың «сіңіріп алу» мүмкіндігін қарастырады. Жатқанбаева А.Е. осы көзқарастарды талдай отырып, ақпараттық құқықтарды ақпарат көздеріне негізделіп бөлу тәсілімен келіспей (бірақ олардың ерекшеліктерін ескере отырып), ақпараттық құқықтарды жан-жақты қарастыру керек деп санайды[7, 63-б]. С.Н. Шевердяев конституциялық ұйғарымның белгісіздігі мен анықталынбағандығы үшін (Ресей Федерациясының Конституциясының мәтінінде қолданылған) ақпарат алу құқығының сипаты мен мәні туралы әртүрлі көзқарастардың бар екендігін көрсетеді[8].

Ақпарат алу құқығының мәніне қатысты қазіргі заманғы ғылыми түсініктердің спектрі осы құқыққа кіретін өкілеттіктер құрамының негізінде шартты түрде тар және кең көзқарастарға бөлуге болады. Тар ауқымдағы түсіндіруге келетін болсақ ақпарат алу құқығына тек ақпаратқа қол жеткізу мен алу кірсе, ал кең ауқымда түсіндіру оған ақпаратқа немесе онымен жұмыс істеуге бағытталған барлық субъективті құқықтарды кіргізеді. Бұл тұрғыда, Огородова Д.В-ның «тіпті тар тұрғыда алсақ ақпарат алу құқығы біртұтас болмайды, өйткені ол жеке қатынастар шеңберінде (әкімшілік, азаматтық, еңбек және т.б.) айтарлықтай өзгереді», деген пікірі дұрыс болып көрінеді[9, 6-б].

Ақпарат алу құқығының табиғаты, мәні және құрамы туралы пікірлердің екіұштылығы төмендегі ғылыми көзқарастарда айқын көрінеді. Лисицына Е.С. ақпарат алу құқығын ақпаратқа қол жеткізу құқығы(іздеу жыне алу) мен ақпараттық қызмет құқығының(өндіру, тарату және сақтау) синтезі ретінде қабылдап, оларды белгілі бір ақпарат иеленушінің құқықтық мәртебесі негізінде бөлуді ұсынады. Сонымен қатар, автор ақпарат алу құқығын адамның және азаматтың кешенді конституциялық құқығы ретінде қарау пікірін ұстанады[10]. Азаматтарға ақпараттық қызмет көрсету теориясын В.Н. Монахов ұсынған болатын. Оның аясында ғалым азаматтардың негізгі ақпараттық құқықтары мен міндеттерінің кешенді мемлекеттік-құқықтық институты туралы баяндайды. Сонымен қатар, ақпараттық құқықтар институты ақпаратты алу құқығын (алу және пайдалану) және ақпаратты қорғау құқығын қамтиды[11].

Ғылыми қауымдастықта конституциялық құқықтар жүйесіндегі ақпарат алу құқығына ортақ көзқарастар орын таппайды. Бірқатар ғалымдар оны саяси құқықтар жүйесіне қосып, жеке құқықтарына сілтеме жасау мүмкіндігін ескере отырып ұсынуды қолдайды[12,13]. Басқа авторлар оны тек жеке құқық ретінде қарастырады, өйткені ол әлеуметтік өмірдің барлық салаларына әсер етеді[14,15].

Көріп отырғанымыздай, заманауи ғылымдағы ақпарат алу құқығының мәнін түсінуде бірлік пен айқындық жоқ. Осы мақаланың шеңберінде біз бұл жағдайды екі негізгі себеппен түсіндіруге тырысамыз. Біріншіден, бұл ұғым құқықтық тәжірибеде XX ғасырдың аяғынан бастап пайда болды, сондықтан осы мәселе бойынша ғылыми пікірталас қарқынды дамып келеді. Ақпарат алу құқығының теориясы үнемі жаңа тәсілдер, тұжырымдамалармен дамып және толықтырылып келеді. Екіншіден, зерттеу объектісі өте күрделі, көп қырлы және өзгерістерге ұшырайды, бұл әсіресе жеке ұлттық заң ғылымы аясында оның интегралды ғылыми және теориялық көрінісін қалыптастыруды қиындатады (мысалы, он бес-жиырма жыл бұрын, ақпараттық құқық контексінде Интернетте құқықтық түсіндіру мәселесі іс жүзінде көтерілмеді, ал бірақ бүгінде көптеген ғылыми зерттеулердің объектісі болып келе жатыр).

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, осы мақалада ақпарат алу құқығы ақпаратты іздеу, алу, өндіру, беру, тарату және қорғау бойынша өкілеттіктердің жиынтығын қамтитын күрделі ұғым ретінде қарастырылатынын айқындадық; адамның және азаматтың ортақ құқықтан туындаған ақпаратқа негізделген конституциялық құқығы, оны іске асыру заңнама арқылы заң жүйесінде мүмкін болады.

Айта кететін жай, Қазақстан Республикасында ақпарат алу құқығының конституциялық және құқықтық шоғырлануына белгілі бір алдын-ала жазылған тарихы бар.

Барлығымыз білетіндей, кеңестік заңнамада тәуелсіз конституциялық құқық ретінде ақпарат алу құқығы қатаң идеологиялық және саяси себептерге байланысты болмады. КСРО-ның конституцияласында, сондай-ақ Одақтық республикалардың конституцияларында ол мүлдем белгіленбеген (1950-ші жылдардың ортасына дейін) немесе формальды шектеулі «қысқартылған» нысанда болды (баспасөз еркіндігі және мәдени құндылықтарға қол жеткізу еркіндігі сияқты). Осылайша, 1978 жылы Қазақ КСР-нің Конституциясында азаматтардың ұлттық және әлемдік мәдениеттің жетістіктеріне қол жеткізуге кепілдік беретін сөз бен баспасөз еркіндігі (саяси бостандықтар) (48-бабы) мен нормативтеріне кепілдік беретін нормалар болды (44-бабы) [16, 42-б]. Ақпарат алу құқығының заңды түрде бекітілген тұжырымдамасының пайда болуы (тіпті тар тұрғыдан алғанда) Қазақстан Республикасы «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» ҚР Заңы бойынша 05.06.1991 ж., 11-бабы тұтынушылардың өнім туралы ақпарат алу құқығына арналған [17]. Осы мәселені егжей-тегжейлі зерделеген Р.М.Сеитова, Қазақстан Республикасындағы экономика саласындағы ақпарат алу құқығы туралы заң шығарудың кездейсоқ емес екендігін және тәуелсіздік таңында өркениетті әлем мен нарықтық экономикада маңызды прогрессивті өзгерістермен байланысты екенін атап көрсетеді[18]. Толыққанды конституциялық құқық ретінде ақпарат алу құқығын бекіту үшін тең дәрежеде болатын 1991 жылғы 28 маусымдағы «Баспасөз және бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақ ССР Заң нормалары болды. Осы Заң Қазақ КСР-і Кеңес Конституциясының уақытында сөз бостандығы мен баспасөз тұжырымдамасының заңды мазмұнын кеңейтіп, толықтырды, ақпарат алу құқығын жүзеге асыру тетігін тиімді қамтамасыз етіп, сонымен қатар алғаш рет цензураның бұқаралық ақпаратқа жол бермеуі туралы ережені қамтыды[19, 390-б]. Осылайша, өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында ұлттық құқықтық жүйедегі ақпарат алу құқығын одан әрі конституциялық және құқықтық нығайту үшін заңнамалық негіз әзірленді.

Қазақстан Республикасындағы ақпарат құқығын конституциялық-құқықтық реттеу 1993 жылғы алғашқы тәуелсіз Конституцияны қабылдаудан басталды. Мемлекеттің осы құқықтың маңыздылығын мойындауына ресми түрде куәландырған негізгі заңдағы ақпарат алу құқығын конституциялық дәрежеде бекітуі болды. Атап айтқанда, 11-бап азаматтардың «... ақпаратты таңдаудың кез-келген заңды әдісі арқылы алуға және таратуға» құқығын белгілейді және 10-бапта азаматтардың «... сөз бостандығына, нанымына және еркін пікір білдіруге құқығы бар. Ешкім өз нанымдарын мәжбүрленіп білдіруге немесе өз нанымдары үшін құдалануға ұшырамайды» [20]. Айта кету керек, бұл құқықтарды заң шығарушы азаматтық құқықтар мен бостандықтар санына жатқызды, бұл олардың «табиғи» заңды сипатын, яғни идеологиялық конъюнктурадан және саяси режимнен босаған абсолютті, ажырағысыз сипатын мойындауды білдірді. Р.М. Сеитованың пікірі бойынша 1993 жылғы конституциялық ережелер «ақпарат құқығының мазмұнын нақтылау және ақпараттық құқық саласындағы құқықтық хабардарлықты одан әрі дамытуға үлкен ықпал еткен» [21].

20-баптың 2-тармағында адамның және азаматтың заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен ақпаратты еркін алуына және таратуға құқығы бар [22]. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесімен 2015 жылы берілген мақалаға арналған ғылыми-практикалық түсініктемеде мақаланың мәтінінен туындайтын ақпаратқа монополияның мүмкін еместігі туралы айтылады [23]. Ұлттық қауіпсіздікті ескере отырып, осы бапта заң шығарушы мемлекет құпиясы болып табылатын ақпараттарды пайдаланудың шектеулі мүмкіндіктерін қарастырды. Осы ақпараттың тізімі 1999 жылғы 15 наурыздағы «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңда қамтылған. Айта кету керек, бұл шектеулер мемлекеттік биліктің ашықтығы мен жариялылығының халықаралық қағидаттарына қайшы келмейді және қазіргі Батыс ғылымында басым «еркін ақпараттық ағын» теориясына да қайшы келмейді. Мысалы, Канадада, 11 қыркүйектегі қайғылы оқиғалардан кейін, Бас прокурор халықаралық қатынастар мен ұлттық қауіпсіздік салаларына қатысты ақпаратқа тыйым салу құқығын алды. 20-баптың 3-тармағында сөз бостандығының шектеулері мен ақпаратты еркін алу және тарату құқығы белгіленген. Елдің тұтастығына және оның конституциялық жүйесіне зиян келтіретін қауіпті түрлердің тізбесі келтірілген.

Сондай-ақ, сол мақалада сөз бостандығы Конституциялық Кеңесінің шешімі бойынша кешенді сипатта және «ақпарат алу құқығымен тікелей қатынаста» [24]. Диалектикалық қарым-қатынас айқын: ақпарат құқығы, сөз бостандығы мен шығармашылықты жүзеге асырудың негізгі құралдарының бірі болып табылады; өз кезегінде, ақпараттық құқықтар мен бостандықтар шығармашылық қызметтің және әлеуметтік-саяси плюрализмнің көзі бола алады деген бағамен келіспеуіміз қиын.

Ақпарат құқығының конституциялық-құқықтық реттеуінің маңызды құралы – бұл цензураға тыйым салу (Конституцияның 1-бабы, 20-бабы). Бұл ереженің практикалық маңызы ел тұрғындарының ең алдымен бұқаралық ақпарат құралдары мен Интернеттегі оқиғалар туралы сенімді ақпараттарды алудың нақты мүмкіндігі. Бұл ереже мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың және бұқаралық ақпарат құралдарының «әрбір азаматқа оның құқықтары мен мүдделерін қозғайтын құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысуға мүмкіндік беру туралы» 18-баб 3-тармағымен байланысты болады [25].

Бұл ретте әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиясы болып табылатын мәліметтер тізбесі заңмен белгіленеді. Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді.

Көрсетілген конституциялық нормалар пікірлерді, көзқарастарды, сенімдерді, идеяларды әралуан түрде және нысандарда, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдары арқылы еркін білдіру құқығын көздейді.

«Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық» 1966 жылғы пактіге қатысушы Қазақстан Республикасы өзіне оның заң құзырындағы әркімге мынадай құқықтарды қамтамасыз ету міндеттемесін алады:

– өз ой-пікірін еш кедергісіз ұстану құқығы;

– өз пікірін еркін білдіру құқығы

– мемлекеттік шекараларға қарамастан кез келген ақпараттар мен идеяларды еркін іздеу, тауып алу және оларды өз қалауынша таңдап алған құралдар арқылы ауызша, жазбаша немесе баспасөз арқылы немесе көркемдік бейнелеу формалары түрінде тарату бостандығы.

Бұл конституциялық және халықаралық-құқықтық ережелерді іске асыру әркімнің ақпаратты кез келген заңды тәсілдермен алуға және таратуға құқықтық мүмкіндігін реттейтін «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдегі № 451-I Заңыман, сондай-ақ цензураға тыйым салумен қамтамасыз етіледі.

Бұдан өзге, ҚР БАҚ, коммуникациялар және ақпарат алу (тарату) туралы заңнамасы мынадай нормативтік құқықтық актілердің жекелеген нормаларын қамтиды [26]:

– «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы

– «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 7 қаңтардағы Заңы

– «Жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы № 508 Заңы

– «Байланыс туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 5 шілдедегі № 567 Заңы

– «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы

– «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ақпараттық-коммуникациялық желілер мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 10 шілдедегі № 178-IV Заңы

– «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бұқаралық ақпарат құралдары мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 6 ақпандағы № 123-IV Заңы

– «Телерадио хабарларын тарату туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 18 қаңтардағы № 545-IV Заңы

– «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы

– «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ Заңы

– «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде құпия ақпаратты қорғау туралы келісімді ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 14 қаңтардағы № 280-V ҚРЗ Заңы

– «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V ҚРЗ Заңы

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ақпаратқа қол жеткізу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 404-V ҚРЗ Заңы

– «Ақпарат саласындағы қылмыстық әрекетке қарсы іс-қимыл бойынша Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымына мүше мемлекеттердің өзара іс-қимылы туралы хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 28 наурыздағы № 476-V ҚРЗ Заңы

– «Пошта туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 9 сәуірдеі Заңы

– «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы Заңы

– 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі

– 2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі

Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы кодексі

– 2008 жылғы 4 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодексі

– «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ақпарат және коммуникациялар мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 28 желтоқсандағы № 128-VI ҚРЗ Заңы

«Бұқаралық ақпаратты таратудағы ынтымақтастық туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 17 қаңтар № 36 қаулысы

– «Ақпараттық технологиялар саласындағы мемлекеттік қызмет стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 қыркүйектегі № 1241 қаулысы

– «Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің кейбір мәселелері» туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 16 маусымдағы № 353 қаулысы

– «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы

– «Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің кейбір мәселелері» туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 16 маусымдағы № 353 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 4 маусымдағы № 320 қаулысы

– «Төтенше жағдай кезінде байланыс операторларының байланыс желілері мен құралдарын беру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1489 қаулысы

– «Бұқаралық ақпарат құралдарының мониторингін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің м.а. 2016 жылғы 26 қаңтардағы № 73 бұйрығы

– «Шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдіктерін және олардың журналистерін аккредиттеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрінің 2016 жылғы 18 мамырдағы № 11-1-2-192 бұйрығы

– «Республикалық деңгейде мемлекеттік ақпарат саясатын жүргізу жөніндегі мемлекеттік тапсырысты орналастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2017 жылғы 28 ақпандағы № 75 бұйрығы

– «Республикалық бюджет қаражаты есебінен мемлекет ақпарат саясатын жүргізу үшін сатып алынатын бұқаралық ақпарат құралдары көрсететін қызметтердің құнын айқындау әдістемесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2017 жылғы 24 мамырдағы № 199 бұйрығы

– «Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесінің ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2017 жылғы 15 желтоқсандағы № 450 бұйрығы

– «Бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл жасау жөніндегі уәкілетті тұлға (бөлімше) туралы үлгілік ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2018 жылғы 23 ақпандағы № 50 бұйрығы

– «Бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл жасау жөніндегі уәкілетті тұлғаның (бөлімшенің) бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы уәкілетті органмен өзара іс-қимыл жасау

қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2018 жылғы 18 сәуірдегі № 159 бұйрығы

– «Электрондық үкіметтің» ақпараттандыру объектілерінің және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның аса маңызды объектілерінің ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мониторинг жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің 2018 жылғы 28 наурыздағы № 52/НҚ бұйрығы және кейбір басқа да құжаттар.

Кез келген мемлекеттің өз ақпараттық қауіпсіздігін қорғауда, елдің әртүрлі салаларының дамуы мен жіті сарапануында, қоғамдық қатынастарда бұқаралық ақпарат құралдарының атқаратын рөлі өте зор. Ал ақпараттарды таратуда түрлі құралдар мен амалдар қолданылатыны белгілі. Дегенмен, отандық ақпараттық кеңістікті одан әрі дамытып, бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін бұқаралық ақпарат құралдары, телерадио хабарларын тарату, байланыс және ақпараттандыру мәселелері бойынша заңнаманы жетілдірудің маңызы тіптен зор. Бұл жөнінде «Ақпарат және коммуникациялар мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне толықтырулар мен өзгертулер енгізу туралы» тұжырымдама жобасының қоғамдық талқылауға кеңінен түскендігін мысалға келтіруге болады. Осы орайда, Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің аталған тұжырымдаманы egov.kz порталында ашық талқылауға ұсынуының өзі салалық ведомствоның жұмысындағы ашықтықты көрсететінін айта кеткен жөн.

Тұжырымдама жобасындағы негізгі нысандар – бұқаралық ақпарат құралдары, телерадио хабарларын тарату, ақпараттандыру және байланыс, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады дедік. Ендеше мұндағы мақсат та бұқаралық коммуникация технологияларының дамуына ілесе өзгеріске ұшыраған БАҚ, телерадио хабарларын тарату, ақпараттандыру және байланыс саласындағы қоғамдық қатынастарда қолданылатын нормаларды нақтылау мен оған жаңалықтарды енгізу арқылы құқықтық тұрғыдан байланысты реттеу қажеттілігі жоғарыдағыдай заң жобасын қабылдауға негіз болып отыр. Тұжырымдамадағы үш негізгі мәселені атап өткен жөн дейміз. Мәселен, заңнамада ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік институтын жетілдіру көзделген. Бұл арада бір айта кетерлігі, аталған заң жобасында, сондай-ақ, осы саланы реттеу мәселесі бойынша құқық қолдану тәжірибесімен байланысты қиғаштықтарды жоюға бағытталған басқа да ережелер қарастырылған. Екіншіден, азын-аулақ құқық бұзушылықтар бойынша жауапкершілік шараларын қайта қарастыру ұсынылғаны жайлы атап өтуге болады. Үшіншіден, интернет арқылы бұқаралық ақпаратты таратудың жаңа технологиялары мен формаларының пайда болуы мен белсенді дамуының аясында түрлі интернет ресурстардағы ақпарат таратушылардың («блогерлердің») қызметін заңнамалық реттеу мәселесінің өзектілігі артуда. Жалпы аталған Тұжырымдамағы өзгерістердің бәрі заман талабына сай жақсылыққа бір қадам болса да жақындау екендігін ұғынған жөн [27].

Ақпараттық құқықтың кең түсінуіне билік органдарының ақпараттарына рұқсат беруі кіреді. Осындай құқық, біздің ойымызша, екі бағытта қарастырылу керек:

1) азаматтар ресми ақпарат алуға құқықты, яғни азаматтар мемлекеттік ақпарат көздерінен өздерінің құқықтарын, еркіндіктерін және заңды мүдделерін іске асыруға қажетті ақпарат алуға құқықты;

2) мемлекеттік басқару органдарының қызметі жайлы ақпарат алуға құқықты, яғни мемлекеттік басқару мен реттеу барысында оларға жүктелген өкілеттіктер мен міндеттердің іске асыру жөнінде ақпарат алуға құқықты. Бұл құқық мемлектердің конституциялық және әкімшілік зандарының дамуынан шығады.

Ақпаратық құқықтармен қамтамасыз ететін негізгі принциптер ретінде келесі принциптерді белгілеуге болады:

1) ақпараттың ашықтығы мен қолжетерлік презумпциясы;

2) ақпараттың ақиқаттығы мен толықтығы

3) ақпараттың берілуі уақтылы болу

4) ақпаратқа рұқсат ету, қажет болса сот арқылы, құқығын қорғау,;

5) тек қана зан арқылы ақпаратқа рұқсат етуіне шектеу қою;

6) ақпаратты ұсынуда үшінші адамның мүддесі мен құқығын сақтау.

Ақпараттық құқық қазіргі заманда адамның манызды құқықтарының бірі, себебі оның өмірі ақпараттық ағымдардан тыс мүмкін емес.

Осы айғақтың ұғынуы қолданыстағы заңда көрсетілген, ол барлық арнайы нормативтік актілермен көбірек ауқаттанады, бірақ сонымен бірге қоғамдық қатынастардың барлық спектрін толық мөлшерде қамтымайды. Ақпараттық заңдардың, содан кейін ақпараттық құқықтың дамуының өзектілігі қарқынды өсуде [28].

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау азаматтардың келесі ақпараттық құқықтарын және олармен байланысты нормаларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1) ақпарат құрудың субъективті мүмкіндігімен байланысты құқықтар мен бостандықтар:

– идеологиялық және саяси өзін-өзі анықтау құқығы;

– сөз мен шығармашылық бостандығы;

– цензураға тыйым салу құқығы;

2) ақпаратты объективтендіру және тарату нысанына кепілдік беретін құқықтары мен бостандықтар:

– тыйым салынбаған кез келген тәсілмен ақпаратты еркін тарату құқығы;

– бұқаралық ақпарат құралын құру құқығы;

– ана тілін және мәдениетін пайдалану құқығы;

– қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін таңдау құқығы

3) ақпарат алуға байланысты құқықтар мен бостандықтар:

– тыйым салынбаған кез келген тәсілмен -еркін ақпарат алу құқығы;

– әркімнің оның құқықтары мен мүддесін қозғайтын құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысу құқығы;

– адамдадың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін фактілер мен мән-жайлар туралы хабардар болу құқығы;

4) ақпарат тарату еркіндігін теріс пиғылмен пайдаланудан қорғауға байланысты құқықтар;

– Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге тыйым салу құқығы;

– жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға қол сұғылмаушылық, өз ар-намысы мен қадір-қасиетінің қорғалу құқығы (естен шығару құқығын қоса алғанда);

– жеке салымдар мен жинақ ақшаларының, хат жазысу, телефонмен сөйлесу, почта, телеграф және өзге де хабарламалардың құпиялық құқығы;

– заңмен қорғалатын өзге де құпия (отбасылық, коммерциялық, банктік, дәрігерлік және т. б.) құқығы;

– теріске шығару және жауап беру құқығы.

Бұл ретте аталған ақпараттық құқықтарға барлық өзге де құқықтар мен бостандықтар үшін белгіленген мынадай кепілдіктер және шектеулер тән:

– оларды кемсітусіз пайдалану мүмкіндігі;

– осы құқықтарды сот арқылы қорғау;

– адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа қол сұқпауға тиіс;

– құқықтар мен бостандықтар тек заңмен және конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатында қажет болатын шамада ғана шектелуі мүмкін;

– ұлтаралық және конфессияаралық келісімді бұзатын кез келген әрекет конституциялық емес деп танылады;

– саяси себептер бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қандай да бір түрде шектеуге жол берілмейді.

Бұл нормалар Конституциядан басқа, жалпы мынадай бірқатар заңнамалық актілерде қамтылады:

– Ақпаратқа қол жеткізу туралы заң;

– Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы заң;

– Бұқаралық ақпарат құралдары туралы заң;

– Телерадио хабарларын тарату туралы заң;

– Дербес деректер туралы заң;
– Азаматтық кодекс;
– Қылмыстық кодекс;
– Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс және т. б.

Сонымен қатар, азаматтардың ақпараттық құқықтарын нақты қамтамасыз ету іс жүзінде белгілі бір проблемаларға тап болады. Мәселен, Қазақстан ҮЕҰ өкілдері, мемлекеттік органдардың «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңды орындауын зерделеу үшін, 12 облыс әкімінің блогына сұраулар жіберді. Тек 4 өңірден ғана жауаптар келді ал кейбір облыс басшыларының блогтары мүлдем жоқ болып шықты. Бұдан шығатын қорытынды, 70% ЖАО «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңды бұзған. Осы заңның жұмыс істеу проблемасы елімізде ел Парламентінің Мәжілісінде дөңгелек үстел барысында талқыланды [26].

Жалпы, Қазақстанда азаматтардың ақпараттық құқықтарын қамтамасыз ету үшін жеткілікті заңнамалық база қалыптасқан. Ең көп проблемалар әрқашан қанағаттандырыла бермейтін қабылданған заңдардың, атап айтқанда – «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңның орындалуымен байланысты, бұл лауазымды тұлғалардың жауаптылық институтының жеткіліксіз дамуымен байланысты болуы мүмкін.

Көптеген мемлекеттердің ұлттық-құқықтық жүйелеріндегі азаматтардың негізгі ақпараттық құқығы қоғамдық ақпаратқа қол жеткізу құқығы болып табылады, бұл ретте бірқатар мемлекеттерде бұл құқық заңдық түрде пікір білдіру еркіндігімен байланысты және оның құқықтық алғышарты ретінде қарастырылады.

Қазақстанда азаматтардың ақпараттық құқықтарын қамтамасыз етудің басты проблемасы пікірлерді тарату еркіндігі мен жеке өмірге қол сұғылмаушылықты нақты шектеу болып табылады. Осы екі негіз қалаушы құқықтардың арасындағы теңгерімді заңнамалық түрде белгілеу үшін дербес деректер туралы заңда ұмыту құқығын көздеу, ал бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңнаманы дербес деректер туралы заңнамаға сәйкес келтіру орынды. Атап айтқанда, журналист тарататын ақпарат жария маңыздылығы шартымен жеке өмірді қорғау деңгейінің төмендейтіндігі және егер таратылатын ақпарат өзекті қоғамдық проблемамен байланысты болмаса күшейетіндігі туралы халықаралық сот органдарының құқықтық ұстанымын ағымдағы заңнамада көрсету қажет.

БАҚ басым тәуелсіздігін және олардың өз функцияларын орындауына қосымша кепілдіктерді қамтамасыз ету үшін заңнамада, жала жабу орын алған жағдайда журналистерге қатысты санкцияларды жеңілдетумен және журналистік тергеп тексерулерді кедергісіз жүргізу мүмкіндігімен байланысты бірқатар қорғау шараларын көздеу қажет.

Қорытындылай келе, ақпарат құқығының жоғарыда аталған конституциялық-құқықтық ережелері кейінгі жылдары Қазақстан Республикасының арнаулы және салалық заңнамасында олардың одан әрі дамуына орын тапты. Дегенмен, ақпарат беру құқығының жетілдірілуі сол жерде аяқталмайды. Ақпараттық қатынастарды дамытудағы жаңа ашулар мен үрдістер олардың нормативтік қолдауын және жаңа ғылыми-теориялық зерттеулерді әрі қарай дамытуды қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 16 марта 2001 г. № 573 О Государственной программе формирования и развития национальной информационной инфраструктуры Республики Казахстан (с изменениями, внесенными Указом Президента РК от 21.11.03 г. № 1232) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1022089#pos=1;-179 (дата обращения: 01.02.2018).
2. Ю.А. Нисневич О праве на информацию: проблемы законодательного регулирования [Электронный ресурс]. URL: https://www.hse.ru/mirror/pubs/lib/data/access/ram/ticket/40/151865408204b721392939359763ebc3cca501481c/o_prave.pdf (дата обращения: 31.01.2018).
3. Скопец П.С. Государственно-правовое регулирование конституционного права граждан России на информацию и его ограничений: Автореф. диссерт. на соискание ученой степени к.ю.н.: 12.00.02 / Скопец Павел Сергеевич. – Санкт-Петербург, 2006. – 23с.
4. Погорелова М. А. Конституционно-правовое регулирование права на информацию в Российской Федерации: Автореф. диссерт. на соискание ученой степени к. ю. н.: 12.00.02 / Погорелова Марина Александровна. – М., 2010. – 38с.
5. Жатканбаева А.Е. Конституционно-правовые основы права на свободу получения информации // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2012. – №5. – С. 61-69.

6. Афанасьева О. Право граждан на информацию и его гарантии [Электронный ресурс]. URL: http://www.strana-oz.ru/2004/3/pravo-grazhdan-na-informaciyu-i-ego-garantii (дата обращения: 29.01.2018).
7. Жатканбаева А.Е. Конституционно-правовые основы права на свободу получения информации // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2012. – №5. – С. 61-69.
8. Шевердяев С.Н. Право на информацию: к вопросу о конституционно– правовой сущности // Право и политика. – 2001. – № 10. – С. 91-100.
9. Огородов Д.В. Правовые отношения в информационной сфере: Автореф. диссерт. на соискание ученой степени к. ю. н.:12.00.02 / Огородов Дмитрий Иванович. – М., 2002. – 33с.
10. Лисицына Е.С. Право на информацию и информационную деятельность в Российской Федерации: конституционно-правовые аспекты: Диссерт. на соискание ученой степени к. ю. н.:12.00.02 / Лисицына Елена Сергеевна. – М., 2003. – 214с.
11. Монахов В.Н. Государственно-правовые вопросы информационного обслуживания граждан в СССР (конституционный аспект). Автореф. диссерт. на соискание ученой степени к.ю.н. – М. – 1983. – 36с.
12. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue. A/HRC/17/27. Distr.: General 16 May 2011.
13. Савельев Д.А. Права человека в области информации (международно-правовые аспекты): Диссерт. на соискание ученой степени к.ю.н.:12.00.02 / Савельев Дмитрий Алексеевич. – М. – 2002. – 243с.
14. Хижняк В.С. Право человека на информацию: Механизм реализации / Под ред. В.Т. Кабышева. – Саратов, – 1998. – 145 с.
15. Марвик К. Ваше право на правительственную информацию. – СПб. – 1996. – 56с.
16. Конституция (Основной Закон) Казахской ССР. – Алма-Ата: Казахстан, 1978. – С. 42.
17. Закон Казахской Советской Социалистической Республики О защите прав потребителей от от 5 июня 1991 года №640-XII [Электронный ресурс]. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1287 (дата обращения: 02.02.2018).
18. Сеитова Р.М. Право на информацию – естественное право человека [Электронный ресурс]. URL: https://articlekz.com/article/5270 (дата обращения: 01.02.2018).
19. О печати и других средствах массовой информации: Закон Казахской ССР от 28 июня 1991 г. // Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. – 1991. – № 28. – Ст. 390.
20. Конституция Республики Казахстан. Принята Верховным Советом РК двенадцатого созыва 28 января 1993 г. – Алма-Ата: Казахстан, 1993. – С. 31.
21. Сеитова Р.М. Право на информацию – естественное право человека [Электронный ресурс]. URL: https://articlekz.com/article/5270 (дата обращения: 01.02.2018).
22. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г., с изменениями и дополнениями, внесенными Законом Республики Казахстан от 7 октября 1998 г. – Алматы: Бастама-Правовая инициатива, 2000. – С. 68.
23. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий (Конституционный Совет Республики Казахстан, 2015) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36368312#pos=0;0 (дата обращения: 01.02.2018).
24. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий (Конституционный Совет Республики Казахстан, 2015) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36368312#pos=0;0 (дата обращения: 01.02.2018).
25. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий (Конституционный Совет Республики Казахстан, 2015) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36368312#pos=0;0 (дата обращения: 01.02.2018).
26. Бұқаралық ақпарат құралдарын және телерадио хабарларын таратуды мемлекеттік реттеу саласындағы отандық және шетелдік заңнама мен тәжірибеге зерттеу жүргізу туралы ЕСЕП. [Электронный ресурс]. URL: https://mic.gov.kz/sites/default/files/pages/otchet_kaz_2.docx (дата обращения: 01.12.2018).
27. Ақпарат саласындағы заңдарға өзгеріс енгізудің мәні неде? // Егемен Қазақстан газеті. – 11 Қазан, 2016. человека [Электронный ресурс]. URL: https://egemen.kz/article/106163-aqparat-salasyndaghy-zanhdargha-ozgeris-engizudinh-mani-nede (дата обращения: 01.02.2018).
28. Шарипов О. Азаматтардың ақпараттық конституциялық құқықтарын жүзеге асыру мәселелері// ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – 2011. – № 1 (57). – С. 44-46 [Электронный ресурс]. URL: http://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/198/195 (дата обращения: 01.02.2018).

ӘӨЖ: 342(08): 3(1)02

САТЫЛҒАНОВ Е.Т.
М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
Тараз қ.
Satylganov_erzhan@mail.ru

ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІК АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДЕМОКРАТИЯЛАНДЫРУ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы қоғамдық бірлестіктердің қызметін жетілдіру мәселелері қарастырылған, сондай-ақ азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беретін бірқатар конституциялық нормалар зерттелген.

Кілт сөздер: Конституция, қоғамдық бірлестік, ұлттық заңнама, азаматтардың бірлесуге конституциялық құқығы, құқықтық норма.

Аннотация. В данной статье рассмотрены проблемы совершенствования деятельности общественных объединений в Республике Казахстан, а так же исследованы конституционные нормы, гарантирующие права и свободы граждан и общественных объединений.

Ключевые слова: Конституция, общественные объединения, национальное законодательство, конституционное право граждан на объединения, правовые нормы.

Annotation. This article deals with the problems of improving the activities of public associations in the Republic of Kazakhstan, also are investigated the constitutional norms guaranteeing the rights and freedoms of citizens and public associations.

Keywords: The Constitution, public enterprises, national law, constitutional law of citizens on Association law.

1991 жылғы 16-желтоқсанда Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігін алуы, сонымен бірге Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуы Қазақстанның жаңа тарихында аса маңызды саяси-құқықтық өзгерістердің бірі болды.

Тәуелсіздік алғаннан бері 28 жыл өтті. Осы уақыт аралығында Қазақстан әлемде өзін бейбіт, демократиялық, құқықтық, әлеуметтік, зайырлы мемлекет ретінде қалыптастырып, БҰҰ-ның мүшесі ретінде қауіпсіздік Кеңесінде басқарды.

Қазақстанда экономикалық, сот-құқықтық реформалар сәтті жүргізіліп, қазіргі таңда ТМД кеңістігінде мемлекетіміз экономикасы қарқынды дамып жатқан, халықтың бірлік-ынтымағы, достығы жарасқан, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары аса жоғары деңгейде қорғалған.

Осы уақыт аралығында мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатында көптеген өзгерістер орын алды. Азаматтардың саяси қажеттілігін қанағаттандыратын ұйым ретінде, азаматтық қоғам мемлекеттің бірқатар аясына өзінің белгілі бір дәрежедегі беделін қалыптастырды. Алайда, мемлекеттегі азаматтық қоғамның даму процесінде әліде болса кемшіліктердің орын алатындығы белгілі. Осыған орай, күнделікті тәжірибеде қалыптасқан кейбір маңызды мәселелерді зерттеу үшін, қоғамдық бірлестіктердің қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерді толық және жан-жақты талдау қажеттілігі туындайды.

Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекеттің қалыптасуы кезінде, азаматтық қоғам институтының ролі әрдайым маңызды орын алары белгілі. Осының негізінде, мемлекеттегі әлеуметтік қатынастардың құрылымы дамиды, қоғам мен мемлекет арасында саяси байланыс нығаяды, саяси көппартиялық қағидат өз мақсатына қол жеткізеді.

Осы айқындалған мақсаттарға қол жеткізу үшін, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына заңмен кепілдік берілуі қажет. Алайда, адам құқықтары мен бостандықтары және оларды қамтамасыз ету мен оған кепілдік беру қазіргі заңнаманың өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Осыған байланысты, 1993 жылы Венада өткен «Адам құқықтары жөніндегі» Бүкіләлемдік конференцияның жұмысы барысында адам құқығы мен бостандығы аясындағы жағдайды тиімді жақсарту бойынша әмбебап іс-шараларды дайындау үшін, осы аталған конференцияда Вена декларациясы мен іс-әрекет Бағдарламасы дайындалған [1]. Осы конференцияның шегінде әр мемлекеттің өз алдына адам құқықтары аясында жүзеге асыратын әрекеттерінің Ұлттық жоспарын жасау мүмкіндігі жөніндегі ұсыныс қарастырылған болатын.

Бүгінгі таңда Қазақстан БҰҰ мүше бола отырып, адам құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету мен оған кепілдік беру механизімінің құқықтық шегін қалыптастыру негізінде өз қызметін іске асыруда. Сонымен қатар, бүгінгі таңда адам құқықтары аясындағы халықаралық стандарттарды бекіту бойынша, ұлттық заңнамада нақты шаралар қабылданған.

Адам құқықтары аясындағы Ұлт жоспарын дайындау сұрақтарына арналған 2006 жылғы 17 сәуірдегі халықаралық дөңгелек стөлінің қарар бөліміне қарастырылған адам құқықтары жөніндегі Бүкіләлемдік конференцияның шешімін жүзеге асыру мақсатында біздің мемлекетімізде Ұлт жоспарын дайындау жоспарланған. Осының негізінде ҚР адам құқықтары аясындағы Ұлт жоспары дайындалды [2].

Аталған Ұлт жоспарының негізгі мақсаты, Қазақстандағы адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты жағдайлар жөнінде Қазақстан Республикасының Елбасын, Үкіметі мен Парламентін ақпараттандыруға, сондай-ақ ұлттық заңнама мен құқық қолданушылық тәжірибедегі олқылықтарды анықтауға, адамның құқықтық қорғалу деңгейін, адам құқықтарын қорғау аясындағы өзекті мәселелерді, ұлттық құқыққорғау институттарының қызметтерін жетілдіруге бағытталған.

Сонымен қатар, аталған бағдарламалық құжаттың негізгі бағыты:

– үкіметтік емес ұйымдар мен биліктің барлық тармақтарының адам құқықтарын қорғау аясында үйлесімді әрекет етуін талап ететін жұмыстарының басым бағыттарын айқындауға;

– адам құқықтары аясындағы мәселелер мен жағымсыз жағдайларға қоғам мен билік құрылымдарының назарын аударуға;

– адам құқықтарын қорғаудың кешенді жүйесін қалыптастыру бойынша бірге әрекет ететін мемлекеттік және қоғамдық механизімнің заңнамалық және құқық қолданушылық тәжірибедегі негізгі даму бағыттарын айқындауға;

– адам құқықтарын қорғудың ұлттық жүйесі мен халықаралық-құқықтық жүйесінің тығыз үйлесімділігін анықтауға;

– халықтың құқықтық санасын дамытуға бағытталған.

Аталған Ұлт жоспарының тұжырымдамалық бөлімінде адам мен азаматтардың саяси, әлеуметтік, азаматтық, экономикалық және мәдени құқықтарын қамтамасыз ету аясындағы өзекті мәселелеріне сараптама көзделген. Алайда, қазіргі уақыттағы тәжірибеде адам құқықтарын қорғау мен қаматамасыз ету аясында әрекет ететін мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдардың жұмыстарында әліде болса да ауызбіршілік пен үйлесімділіктің тиісті деңгейде қалыптаспағандығы байқалады.

Осының негізінде мемлекеттік органдар тарапынан жасалған бірқатар бастамалар өз кезегінде қазақстандық үкіметтік емес ұйымдар мен халықаралық ұйымдар тарапынан, ал, кейбір жағдайларда билік құрылымдары тарапынан да жеткілікті деңгейде қолдау табылмауда.

Біздің пікірімізше, орын алған жағдайдың негізгі себебі жеткілікті деңгейдегі тәжірибенің және қажетті құқықтық базаның жоқтағы. Осы айтылғандардың негізінде, мемлекетте адам құқықтарын қорғау мен көтермелеу аясындағы жүйелі жұмыстарды ұйымдастыруға септігін тигізетін құқыққорғау кешенін жасау маңыздылығы туындайды.

Мысалы, баршаға мәлім, жоғарыда аталған бастаманы қолдау мақсатында Қазақстан Республикасында адам құқықтары саласындағы ұлттық іс-қимыл жоспары дайындалып жүзеге асырылуда. Осы аталған жоспарларда мемлекеттегі адам құқықтары туралы заңнама, адам құқықтарын қорғаудың ұлттық жүйесін жетілдірудің нақты жолдарын қарастыру, сондай-ақ адам құқықтары мен оны қорғау механизімі туралы тұрғындардың ақпараттануын жақсарту нышандары айқындалған.

Осы орайда, бұл жоспарлар өзінің шарықтау шегіне жету үшін қолданыстағы заңнамаларға бірқатар өзгертулер мен толықтырулар жасауды талап етері сөзсіз. Бұл көзқарасқа ғалымдар өз ойларын айтып кеткен. Мысалы, Э.Э. Дуйсеновтің пікірі бойынша, «конституциялық-құқықтық нормалар әзірленетін құқықтық нормалардың бастамасы ретінде қызмет етеді» [3]. Яғни, кез-келген құқықтық нормаларға белгілі бір өзгертулер мен толықтырулар жасау кезінде конститутцияның басшылыққа алынатындығы айқын.

Азаматтық қоғам институттарының жан-жақты дамуы, мемлекет пен қоғам қатынастарының үйлесімділігі бағдарының нәтижесінде мемлекеттік және қоғамдық институттардың неғұрлым белсенді өзара іс-қимылына конституциялық тыйымдар мен шектеулер алып тасталды, бүгінде біздің елдің ішкі жағдайы мен қажеттіліктеріне толықтай сай келетін жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі жаңартылды [4]. Біздің пікірімізше, осы аталған тұжырымдамадағы жаңартылу үрдісі қазіргі кезеңдегі қоғамдық

қатынастардың даму деңгейіне сәйкес келе ме? Ал, адам құқықтары мен оны қорғау механизімі туралы тұрғындардың ақпараттануын жақсарту нышандары қазіргі уақытта қаншалықты жүзеге асырылуда. Атап айтар болсақ, халық тарапынан туындайтын «сұраныс» Үкімет тарапынан жасалған «ұсыныспен» қаншалықты деңгейде қанағаттандырылуда?

Адам құқықтарын сақтау жөніндегі базалық қағидаттарды егжей-тегжейлі сараптай отырып, біздің пікірімізше Қазақстандағы азаматтың құқық қорғаушылық механизімін, атап айтқанда азаматтың бірлесу құқығын жетілдіру қажет. Бұл аталған азаматтардың бірлесу бостандығына құқығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 23 бабының 1 тармағында «Қазақстан Республикасы азаматтарының бірлесу бостандығына құқығы бар. Қоғамдық бірлестіктердің қызметі заңмен реттеледі» – деп бекітілген. Біздің көзқарасымыз бойынша аталған бапта азаматтардың бірлесу бостандығына байланысты құқықтары толық-қанды айқындалмаған. Себебі, бұл конституциялық нормада бекітілген қағида да азаматтардың бірлесу бостандығының бағыты нақты көрсетілмеген. Осы орайда, біздің тұжырым бойынша аталған бапқа өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі туындауда. Сол себептен Қазақстан Республикасы Конституциясының 23 бабының 1 тармағын келесі редакцияда енгізуді ұсынамыз:

«Қазақстан Республикасы азаматтарының қоғамдық бірлестіктерді құруға және олардың қатарына мүше болу бостандығына құқығы бар. Қоғамдық бірлестіктердің қызметі заңмен реттеледі».

Осы аталған редакция азаматтардың өзінің конституциялық бірлесу бостандығы құқығын нақты айқындайды және оның толық-қанды жүзеге асырылуына септігін тигізеді.

Алайда, біздің пікірімізше ҚР Конституциясының 32 бабында бекітілген «Қазақстан Республикасының азаматтары бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұруға хақылы. Бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін» -деп көрсетілген қағида жаңа редакция тұжырымдамасының толық-қанды жүзеге асырылуы мен азаматтардың өзінің конституциялық бірлесу бостандығы құқығының нақты айқындалуына мүмкіндік туғызбай отыр. Себебі, аталған бапта ҚР азаматтарының бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұруға хақылы екендігі айқындалған, бірақ та осы әрекеттердің жүзеге асырылу механизімі бұлыңғыр. Өйткені, бүгінгі таңдағы бұл әрекеттердің жүзеге асырылуы көп жағдайда келеңсіз және күтпеген оқиғалар мен мән-жайлардың туындауына жағдай жасап отыр. Мысалы, бұл туралы ақпараттар бұқаралық ақпарат құралдары мен ғаламтор желілерінде жарияланған. Ал, орын алған осындай мән-жайлар мен келеңсіз оқиғаларды теріс пиғылды тұлғалар өз жеке мүддесін қанағаттандыру үшін пайдаланып, ал кейбір жағдайларда оны басқа арнаға бұрып жіберуде.

Сол себептен, осындай келеңсіз жағдайлардың туындауының алдын алу үшін, біздің пікірімізше ҚР Конституциясының 32 бабында бекітілген қағидалардың ара-жігін ажыратып, нақты айқындап көрсету қажеттілігі туындайды. Осы орайда, біздің пікірімізше ҚР Конституциясының 32 бабын келесі редакцияда ұсынамыз:

«Қазақстан Республикасының азаматтары бейбіт әрі қарусыз жиналыстар өткізуге хақылы, ал митингілер мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұруға тек қоғамдық бірлестікке мүше болу арқылы ғана хақылы. Бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін».

Біздің көздеп отырған редакция аталған әрекеттердің қоғамдық қауіптілік деңгейін ажыратады және төмендетеді. Осы редакция жүзеге асырылған жағдайда азаматтардың бейбіт әрі қарусыз өткізген жиналыстары белгілі бір ауқымы шектелген қоғамдық орындарда (мысалы, стадиондар, мәдениет үйлері, мәжіліс залдары және т.б.) өткізілсе, ал, азаматтардың бейбіт әрі қарусыз өткізетін митингілері мен демонстрациялары, шерулері және тосқауылдары алаңдар мен көшелерде, яғни халықтың жаппай еш кедергісіз пайдаланатын орындарында өткізілсе аталған іс-шараларды билік органдары тарапынан бақылауды күшейтуге мүмкіндік туады. Өйткені, қоғамдық бірлестіктердің ұйымдастыруымен өткізілетін іс-шаралардың қатысушыларының толық тізімі туралы ақпарат билік органдарына алдын ала мәлімделер еді. Бұл жағдай келеңсіз мән-жайлардың туындауының алдын алады. Сондай-ақ аталған іс-шаралардың жүзеге асырылуы барысында оның қатысушыларының қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеті жергілікті билік органдарына жүктелер еді. Ал, іс-шара барысында басқа тараптар жағынан

өздерінің теріс пиғылдарын жүзеге асыру мақсатындағы орын алған арандатушылық жағдайларды туғызатын тараптардың жолын кесу міндеті жергілікті билік пен құқық қорғау органдарына жүктелсе, қоғамдық бірлестіктердің өз үндеуін бибіт жолмен тиісті нысанаға жеткізуге мүмкіндік туар еді.

Осы орайда, біздің жоғарыда қарастырған ұсыныстарымыз қоғамның әріқарай демократиялық түрде дамуына ықпал етеді, өйткені, Сіз бен бізді толғандырып жүрген мәселелер осы емес пе деп ойлаймыз. Себебі, бәріміздің «Илегеніміз бір терінің пұшпағы» емес пе?

Атап айтсақ, қоғамдық бірлестіктер азаматтардың саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру мен қорғау, белсенділігі мен ынталылығын дамыту; кәсіби және әуесқойлық мүдделерін қанағаттандыру, ғылыми, техникалық және көркем шығармашылығын дамыту, адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтау, қоршаған табиғи ортаны қорғау; қайырымдылыққа қатысу; мәдени-ағарту, спорт-сауықтыру жұмыстарын жүргізу; тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау; патриоттық, құқықтық және адамгершілік тәрбие беру; халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және нығайту; Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де қызметті жүзеге асыру мақсаттарында құрылып, жұмыс істейді [5].

Сонымен, осы мақаланы жазу барысындағы көздеген мақсатымыз ең алдымен қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді бүгінгі қоғамның даму шарқына сай етіп оңтайландыру болып табылады. Қандайда болсын оңтайландыру ең алдымен белгілі бір қағиданың шеңберінен ауытқымауы керек. Жалпы ережеге сәйкес, қоғамдық бірлестіктер өз қызметін жүзеге асыруы барысында Қазақстан Республикасы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңының 6 бабында бекітілген қоғамдық бірлестіктер құрудың және олардың қызметінің қағидаларында сүйене отырып қызмет атқарады. Атап айтсақ, оларға:

- қоғамдық бірлестіктер заң алдында тең;
- еріктілік;
- тең құқықтылық;
- өзін-өзі басқару;
- қызметтің заңдылығы;
- есептілік;
- жариялылық қағидалары жатады.

Осы аталған қағидалар қоғамдық бірлестік қызметінің алғышарты болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Венская декларация и Программа действий Принята на Всемирной конференции по правам человека, Вена, 25 июня 1993 года https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml
2. Национальный план действий в области прав человека в Республике Казахстан на 2009-2012 гг.
3. Дуйсенов, Э.Э. Государственная служба Республики Казахстан [Текст] / Э.Э. Дуйсенов. – Алматы, Изд–во Улагат: 2011, – С. 237.
4. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы
5. Конституция Республики Казахстан – (Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) С изменениями и дополнениями, внесенными Законами РК №284-1 от 7 октября 1998 г., № 254 –III от 21 мая 2007 г., № 403– IY от 2 февраля 2011 г., № 51-YI от 10 марта 2017 г. – Алматы: Издательство Норма-К, 2017 г.

УДК 343.4

ТАСТАНОВ А.М.
Докторант,
кафедра Уголовного права и процесса,
Костанайский государственный университет им. А.Байтурсынова,
г.Костанай, tastanovablai.kz@mail.ru

БАЛТАБАЕВ К.Ж.
Д.ю.н., профессор,
кафедра уголовно-правовых дисциплин,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г.Астана

ПРОБЛЕМЫ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

Түйін. Мақалада жеке бас бостандығын қорғаудың, атап айтқанда адам саудасы мен әлемдегі және Қазақстан Республикасындағы құл еңбегін пайдаланудың өзекті мәселелері қарастырылады. Көптеген елдердің осы құбылыспен белсенді күресуіне қарамастан, қылмыстың бұл түрі дамып, таралуда. Еліміздегі жағдайды жақсарту үшін бұған қарсы күресте кешенді іс-шаралар қажет. Мақалада әлемдегі және біздің еліміздегі адам саудасының жағдайы мен дамуына қысқаша талдау жасалды.

Түйін сөздер. Адам саудасы, еңбек құлдығы, қанаушылық, мәжбүрлі еңбек, жыныстық сауда, ұйымдасқан қылмыстық топ.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы охраны личной свободы, в частности торговли людьми и использования рабского труда в мире и Республике Казахстан. Несмотря на активную борьбу многих стран с этим явлением, данный вид преступления продолжает развиваться и распространяться. И на борьбу с ней необходим комплекс мероприятий для улучшения обстановки в нашей стране. В статье проведен краткий анализ обстановки и развития торговли людьми в мире и нашей стране.

Ключевые слова. Торговля людьми, трудовое рабство, эксплуатация,принудительный труд, сексуальная торговля,организованная преступная группа.

Abstract. The article deals with topical issues of the protection of personal freedom, in particular, human trafficking and the use of slave labor in the world and in the Republic of Kazakhstan. Despite the active struggle of many countries with this phenomenon, this type of crime continues to develop and spread. And the fight against it requires a set of measures to improve the situation in our country. The article provides a brief analysis of the situation and development of human trafficking in the world and in our country.

Keywords. Human trafficking, labor slavery, exploitation, forced labor, sex trafficking, organized criminal group.

Торговля людьми широко распространена во всем мире. Является быстро развивающимся и доходным видом преступления. Так же одной из проблем является его латентность. Многие люди не в курсе реальной опасности данного вида преступления, а СМИ зачастую не освещают проблему существующую не только в нашей стране, но и во всем мире.

В 1994 году Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций указала, что торговля людьми – это «незаконный и тайный перевоз лиц через национальные и международные границы...с конечной целью насильно поставить в условия сексуального или экономического угнетения или эксплуатации ради наживы вербовщиков, торговцев и преступных синдикатов, а также другие виды незаконной деятельности, связанной с торговлей, такие как принудительный наем в услужение, фиктивные браки, тайный наем и фиктивное удочерение».[1]

По Уголовному кодексу Республики Казахстан торговля людьми – это купля-продажа или совершение иных сделок в отношении лица, а равно его эксплуатация либо вербовка, перевозка, передача, укрывательство, получение, а также совершение иных деяний в целях эксплуатации.[2]

К преступлениям, связанным с торговлей людьми, можно отнести:

1) незаконное изъятие органов и (или) тканей человека;

2) обращение человека в рабство, подневольное положение (состояние) или положение (состояние), сходное с рабством;

3) использование рабского или подневольного труда (услуг);

4) незаконное усыновление (удочерение);

5) похищение человека;

6) незаконное лишение человека свободы;

7) вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления;

8) вовлечение лица, в том числе несовершеннолетнего, в занятие попрошайничеством, проституцией, в иные антиобщественные действия или принуждение его к продолжению указанных занятий или действий с целью извлечения материальной или иной выгоды за его счет другими лицами;

9) организация занятия проституцией (включая сводничество в коммерческих целях и сутенерство), в том числе с использованием для занятия проституцией несовершеннолетнего;

10) организация или содержание притонов для занятия проституцией или систематическое предоставление помещения для занятия проституцией;

11) организация незаконной миграции и т.д.[3, 83 стр.]

Торговлю людьми можно отнести к транснациональным видам преступления, совершение которых контролируется организованными преступными группами либо преступными сообществами, имеющими международный характер. Еще в 2014 году ООН докладывала, что ежегодно торговцы людьми зарабатывают около $150 млрд. Примерно 25 млн. людей во всем мире или 0,5% населения Земли являются жертвами рабства. Трудовой эксплуатации подвергаются – 64% людей, сексуальной эксплуатации – 19%, иным формам рабства – 17%. Больше всех подвергаются торговле женщины и девочки. По данным ООН, среди всех идентифицированных жертв торговли людьми, 71% составляют женщины и девочки, а 29% составляют мужчины и мальчики. Растет число пострадавших детей – около 5,5 млн. Но нужно иметь ввиду, что официальные данные, предоставляемые государствами, не всегда соответствуют действительности. Дело в том, что жертвы торговли людьми, а так же иных форм эксплуатации, в том числе сексуальной, не всегда сотрудничают с государственными органами. Прежде чем обращаться за помощью к органам, человек должен быть уверен, что он и его права будут защищены. Но, к сожалению, ряд стран имеют низкий уровень развития программ защиты и оказания помощи жертвам торговли людьми. Жертв и их родственников часто запугивают. Кроме того, с учетом стереотипов и менталитета, особенно в странах бывшей СССР, многим мужчинам сложно признаться в том, что они стали жертвами трудовой эксплуатации, в особенности – сексуальной.[4]

Нельзя сказать, что борьба с торговлей людьми и иными видами данного вида преступлениями не ведется или ведется неудовлетворительно. Международное сообщество разработало различные нормативные документы и стандарты направленных на борьбу с торговлей людьми и иными видами данного преступления. Но эти документы не учтены в полной мере в национальном законодательстве ряда стран, что усложняет борьбу с деяниями подобного рода.

В 2018 году Государственный департамент США провел исследование, посвящённое глобальной проблеме торговли людьми. Итоги департамент изложил в своем официальном докладе под названием «Trafficking in Persons Report 2018». В этом докладе проведено глобальное исследование внутренней обстановки по проблемам торговли людьми во многих странах мира. В докладе упоминается и Казахстан. В нем говорится, что наша страна пока не в полной мере отвечает мировым стандартам по борьбе с торговлей людьми, но прилагает значительные усилия для этого.

Государственный департамент США разделил все страны мира на отдельные группы (tires), в зависимости от того, как правительства этих стран соблюдают минимальные стандарты закона о защите жертв торговли людьми.

В первую группу вошли 39 стран, правительства которых в полной мере отвечают требованиям закона «О защите жертв торговли людьми» («The Trafficking Victims Protection Act (TVPA) of 2000»). Это – США, Канада, Великобритания, Бельгия, Франция, Германия, Италия, Нидерланды, Португалия, Испания, Швеция, Швейцария.

Во вторую группу вошли 81 страна, правительства которых не в полной мере отвечают требованиям стандартов закона, но прилагают значительные усилия. Это – Казахстан, Армения, Бразилия, Хорватия, Греция, Латвия, Сербия, Турция, Украина.

Во вторую группу с пометкой «под особым вниманием» вошли 43 страны, правительства которых стремятся соответствовать стандартам, но число жертв торговли людьми в них очень значительна или значительно увеличивается, либо они не могут предоставить доказательства своих усилий. Это – Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан, Алжир, Куба, Ирак, ЮАР и другие.

В третью группу вошли страны, правительства которых не в полной мере отвечают минимальным стандартам и не прилагают значительных усилий для этого, Государственный департамент США отнёс 23 страны, куда вошли Россия, Беларусь, Туркменистан, Китай, Северная Корея, Иран, Венесуэла.

Четыре страны (Ливия, Сен-Мартен, Сомали и Йемен) не вошли ни в одну из вышеназванных групп.

Конкретно про Казахстан, в докладе говорится, что в 2017 году в Казахстане расследовали 101 дело о торговле людьми (147 в 2016 году). Осуждено 29 человек (45 в 2016 году). Из них 20 секс-торговцев получили от 2,5 лет условно до 7 лет тюремного заключения. За трудовое рабство, осуждены 8 человек. Они получили приговоры от 3,5 до 10 лет. Один торговец получил срок 6 лет и 8 месяцев за преступление с применением насилия.

В качестве примера, в докладе упоминается приговор начальнику железнодорожной станции в Хромтауском районе Актюбинской области, удерживавшего насильно на своей ферме женщин-работниц. Виновника Гани Ильясова тогда приговорили к пяти с половиной годам заключения.

Так же, правительство возбудило 200 уголовных дел, связанных с торговлей людьми, включая сутенерство и содержание борделей. Были сообщения о незаконном подкупе торговцев с утверждениями, что некоторые сотрудники полиции содействовали принудительному труду или секс-торговле.

Так в июне 2017 года местный полицейский в Актобе был приговорен к трем годам лишения свободы за принуждение владельца сауны в целях сводничества и организации секс-услуг в сауне.

Торговля людьми внутри Казахстана остается постоянной проблемой. Большинство жертв заманиваются из сельских районов в крупные города, где им предлагают работу. Казахстанские мужчины и женщины подвергаются принудительному труду в основном в России, а так же в Турции, Бразилии, Бахрейне, Республике Корея и Объединенных Арабских Эмиратах.

Казахстанские женщины и девушки подвергаются сексуальной торговле на Ближнем Востоке, в Европе, Восточной Азии и США. Женщины и девушки из соседних стран Центральной Азии и Стран Восточной Европы, а также из сельских районов Казахстана, подвергаются сексуальной торговле в Казахстане. В большинстве случаев торговцы людьми преследуют молодых девушек и женщин, заманивая их с обещаниями работать официантками, моделями или нянями в больших городах. Взрослых и детей могут принудить к преступному поведению. Некоторые дети вынуждены попрошайничать.

Крупные, экономически благополучные и развивающиеся города, такие как столица Нур-Султан и Алматы, а так же западные нефтяные города Актау и Атырау, привлекают большое количество людей из сельской местности и деревень, некоторые из которых становятся жертвами торговли людьми и сексуальной торговли. Китайцев, филиппинцев, украинцев, казахстанцев и других граждан Центральной Азии подвергают принудительному труду в качестве домашней прислуги, в строительстве и сельском хозяйстве в Казахстане.

Многие жертвы торговли людьми в Казахстане свидетельствуют, что их заманили путем мошенничества и обмана, иногда со стороны друзей или знакомых, а так же небольшими организованными преступными группами в Казахстан.

В докладе отмечается, что правительство Казахстана открыло семь новых приютов для казахстанских жертв торговли людьми, увеличило финансирование для помощи им и для проведения информационно-просветительских мероприятий. Однако правительство не соответствуют минимальным стандартам по нескольким ключевым моментам.

Государственный департамент США посоветовал Казахстану активизировать усилия по выявлению жертв торговли людьми, больше помогать иностранным жертвам торговли людьми, независимо от их участия в расследованиях и судебных процессах, увеличить финансирование и ресурсы для полицейских подразделений по борьбе с торговлей людьми.

Кроме того, в докладе рекомендуется внести поправки в казахстанские законы, чтобы торговцы людьми не имели возможности избежать уголовной ответственности через примирение сторон или иным образом.[5]

Но все же борьба с торговлей людьми в нашей стране активно ведется, несмотря на некоторые несоответствия минимальным стандартам. Правительство Казахстана продолжает предпринимать профилактические меры в рамках направления деятельности межведомственной Организации по борьбе с торговлей людьми. Группу возглавляет Министерство здравоохранения и социальной защиты.

Правительство приняло новую Концепцию миграционной политики на 2017-2021 годы и связанный с ней план действий. Эта политика направлена на внутренние и внешние миграционные

проблемы, в частности статус Казахстана как страну назначения. Правительство завершило реализацию Национального плана действий на 2015-2017 годы, который включает деятельность по совершенствованию законодательства о борьбе с торговлей людьми; расследование и судебное преследование по делам о торговле людьми; идентификацию и помощь жертвам; сотрудничество с международными и неправительственными организациями; профилактические меры, такие как программы информирования общественности.[6]

Правительство разработало национальные меры по борьбе с торговлей людьми на 2018-2020 годы. Правительство продолжает финансировать информационно-просветительские кампании, направленные на борьбу с коррупцией.[7]

В июле 2017 года МВД начало вторую ежегодную общественно-информационную кампанию в честь Международного дня борьбы с торговлей людьми. Во время кампании, полиция участвовала в теле- и радиопрограммах, проводила презентации в больницах и туристических фирмах, а так же в строительных конторах, организовала флешмобы и спортивные мероприятия по повышению осведомленности общественности о торговле людьми. МВД РК также распространяет информации в парках, торговых центрах, железнодорожных вокзалах, аэропортах, гостиницах и рынках, где указывают номер для национальной горячей линии по борьбе с торговлей людьми. В 2017 году на «горячую линию» поступило более 1325 звонков, которые привели к расследованию 13 случаев торговли людьми. В 2017 году трудовые инспекторы под эгидой Министерства здравоохранения и социальной защиты, провело 8393 инспекции по выявлению трудовых нарушений, в результате которых, 2335 наемщиков и работодателей, получили административные штрафы за нарушение правил найма иностранной рабочей силы и трудоустройства не имеющих документов иностранных работников. МВД возбудило 158 уголовных дел. Различные неправительственные организации сообщили о получении 10,5 млн. тенге от правительства для профилактических проектов, включая кампании по информированию общественности.

Можно сделать вывод, что борьба с торговлей людьми в Казахстане ведется. Есть у нас некоторые проблемные моменты, как отмечалось в докладе Государственного департамента США. Мы пока не в полной мере отвечаем мировым стандартам по ликвидации торговли людьми, но прилагаем значительные усилия. Самое главное продолжать бороться с данным видом преступления и совершенствовать меры борьбы с торговлей людьми, чтобы соответствовать мировым стандартам и стать образцовой страной.

Очень много людей, в частности девушек, уезжают в разные страны, большие города в поисках красивой жизни и заработка. Очень часто они становятся жертвами торговли людьми. Нам самим необходимо понимать всю опасность данного вида преступления. Жертвами могут стать кто угодно. Поэтому нам всем необходимо быть бдительными и сообщать о всех подозрительных моментах, свидетелями которых мы можем стать.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Резолюция 49/166 Генеральной Ассамблеи от 23 декабря 1994 года.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019г.).
3. «Особенности историко-правового и социокриминологического изучения феномена торговли людьми» А.Б. Бекмагамбетов, Санкт-Петербург, Издательство «Юридический центр», 2018 год, 83 стр.
4. «Известия iz», Интервью спецпредставителя ОБСЕ Мадины Джарбусыновой – о вовлечении детей в преступный бизнес и активизации террористов в работорговле.
5. «Trafficking in Persons Report 2018», Доклад Государственного департамента США. https://www.state.gov/reports/2018-trafficking-in-persons-report/
6. «Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы». Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 602.
7. План мероприятий Правительства Республики Казахстан по профилактике, предотвращению и борьбе с преступлениями, связанными с торговлей людьми, на 2018 – 2020 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 1 октября 2018 года № 609.

УДК 34.03:004.056.5
МРНТИ 10.19.61

ШАЯХМЕТОВ Ш.Ш.
кандидат юридических наук, доцент

ЕШНАЗАРОВ А.А.
кандидат юридических наук

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ «БЛОКЧЕЙН» В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Түйін. Бұл мақалада авторлар «блокчейн» технологиясын зерделеп және оны өмірдің түрлі салаларында қолданудың шетелдік тәжірибесін қарастырады. Бұдан басқа, ТМД және алыс шетелдердегі «блокчейн» технологиясы мен «криптовалютаны» құқықтық реттеу мәселелері көзделген. Салыстырмалы талдау негізінде авторлар құқық қорғау органдарының кадр қызметі, қылмыстық-құқықтық статистика, сондай-ақ соттар қызметінде «блокчейн» технологиясын қолдануды ұсынады.

Жалпы авторлар құқық қорғау органдарының қызметінде «блокчейн» технологиясын қолдану тұрғындардың құқық қорғау жүйесіне сенім деңгейін арттырады деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: блокчейн, технология, орталықсыздандыру, криптовалюта, ақпараттық базалар, құқық қорғау органдары, салыстырмалы талдау.

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают технологию «блокчейн» и зарубежный опыт его применения в различных сферах жизни. Кроме того, рассматриваются вопросы правового регулирования технологии «блокчейн» и «криптовалют» в странах СНГ и дальнего зарубежья. На основе сравнительного анализа авторы предлагают применить технологию «блокчейн» в деятельности правоохранительных органов, таких как кадровая служба, уголовно-правовая статистика, а также судов.

В целом авторы приходят к выводу, что применение технологии «блокчейн» в деятельности правоохранительных органов повысит уровень доверия населения к правоохранительной системе.

Ключевые слова: блокчейн, технология, децентрализация, криптовалюта, информационные базы, правоохранительные органы, сравнительный анализ.

Abstract. In this article, the authors consider the «blockchain» technology and foreign experience of its application in various spheres of life. In addition, issues of the legal regulation of the blockchain and cryptocurrency technologies in the CIS countries and abroad are considered. Based on a comparative analysis, the authors propose to apply the "blockchain" technology in the activities of law enforcement agencies as personnel service, criminal law statistics, as well as courts.

In general, the authors conclude that the use of the blockchain technology in law enforcement will increase public confidence in the law enforcement system.

Keywords: blockchain, technology, decentralization, cryptocurrency, information bases, law enforcement agencies, comparative analysis.

Указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 г. № 636 утвержден Стратегический план развития Казахстана до 2025 года, который определен ключевым документом Системы государственного планирования и представляет собой среднесрочный план развития государства в реализации Стратегии «Казахстан – 2050» на пути вхождения в 30-ку развитых стран мира [1].

В инициативах 4.16 *(Обеспечение автоматизации процессов)* и 4.17 *(Совершенствование системы закупок)* реформы «Правовое государство без коррупции» Стратегического плана – 2025 указано о применении технологии блокчейн.

Кроме того, блокчейн-технологии упоминаются в главе 5 «Эволюционный путь: приоритетные направления реализации Стратегии «Казахстан-2050», а именно в политике 2 «Конкурентоспособность отраслей экономики» *(задача 3 «Развитие новых индустрий и сферы услуг»)* и 3 «Развитие финансового рынка» *(Задача 3. «Развитие финансовых услуг и фондового рынка»)*.

В Интернет пространстве имеются множество сайтов, которые поясняют, что такое блокчейн и механизм его работы [2]. Мы тоже остановимся на понятии и преимуществе блокчейна.

Блокчейн – это многофункциональная и многоуровневая информационная технология, предназначенная для надежного учета различных активов. Потенциально эта технология охватывает все без

исключения сферы экономической деятельности и имеет множество областей применения. В их числе: финансы и экономика; операции с материальными и нематериальными активами, учет в государственных и частных организациях и организациях смешанного типа. Блокчейн – это новая организационная парадигма для координации любого вида человеческой деятельности. Возможно даже, что это наше будущее, о котором полезно узнать уже сегодня [3].

Преимущества блокчейн – это децентрализованность (распределённость), открытость, неизменность и защищенность.

К примеру, аналитическая компания Gartner на 2017 год составила кривую зрелости технологий – Hype Cycle for Emerging Technologies, где указала три мегатренда: повсеместный искусственный интеллект (AI), прозрачно-иммерсивные эксперименты и цифровые платформы (блокчейн) [4].

Отметим, что инфографика Gartner помогает руководителям компаний принимать более точные решения об использовании или неиспользовании новых технологий [5].

На рисунке1 расположены этапы прохождения новой технологии [6].

Рис. 1. Инфографика цикла зрелости технологий

Руководители отделения Oracle Cloud Platform отмечают, что за последнее время было подано почти 2,5 тыс. заявок на регистрацию патентов, касающихся блокчейна, а годовая выручка, обеспечиваемая соответствующими технологиями, к 2025 году, по прогнозу, превысит 176 млрд. долларов. В Oracle предвидят, что в течение всего двух лет блокчейн станет стандартом в мире коммерции, и уже сегодня он начинает оказывать мощное влияние на такие сферы, ка здравоохранение, розничная торговля, государственный сектор и пр. [7].

Рассмотрим зарубежный опыт применения блокчейна.

Сфера «Медицина». В Эстонии совместно с блокчейн-стартапом Guardtime внедряется создание единой базы медицинских книжек для населения, которые будут доступны для обмена информацией клиникам, а также страховым компаниям. Аналогичные действия проводят компания Prescrypt (совместно с SNS Bank и Deloitte) (Нидерланды) и компания BitHealth (США).

Сфера «Земельный кадастр». Швеция совместно с ChromaWay и банком-партнером создают единый реестр земельных участков на блокчейне для того, чтобы облегчить жизнь продавцам и покупателям, а также банкам, которые хотят использовать их как залог.

В Грузии этим занимается компания BitFury, в Гане и Гондурасе компания BitLand, также предполагается внедрить в Нигерии и Кении.

Сфера «Документооборот». ОАЭ к 2020 году планируют перевести большую часть государственного документооборота на блокчейн.

Штат Делавер (США) вводит систему регистрации компаний, выпуска акций, фиксирования решений советов директоров, перераспределения долей в результате купли-продажи на блокчейне. Аналогичные услуги реализует в нескольких государствах сингапурская компания Otonomos.

Сфера «Логистика». В Британии компания Everledger предоставляет трекинг и провенант для бриллиантов, предметов искусства и дорогого алкоголя [8].

Таким образом, технология блокчейн помимо банковской сферы (финансы) применяется и в здравоохранении, логистике, государственном и корпоративном документообороте и пр.

Исходя из вышеизложенного, авторы пришли к мнению, что технология блокчейн может использоваться и в деятельности правоохранительных и судебных органов.

Однако на законодательном уровне в Республике Казахстан технология блокчейн, а также криптовалюты (Bitcoin, Ethereum, Dash и др. альткоины) и ICO, которые основаны на технологии блокчейн, не урегулированы.

Как указали некоторые эксперты [9], отсутствие правового поля может послужить основой для совершения отдельных видов преступлений. Так, криптовалюта может использоваться в финансировании терроризма, отмывании денег, а посредством ICO создаются финансовые пирамиды или хайп (скам) проекты, иначе говоря, совершаются мошенничества.

В этой связи считаем необходимым обязательное правовое регулирование блокчейн-технологий.

В мире уже сформирован опыт регулирования отдельных возможностей блокчейн-технологий.

К примеру, в Вермонте (США) закон разрешает использовать записи в блокчейне в качестве доказательств в суде. В Аризоне законопроект предусматривает возможность приравнивать смарт контракты на блокчейне ко всем остальным видам договоров, в Делавере законопроектом предусматривается на основе блокчейн создавать реестры компаний и управлениями корпоративными записями. В ряде штатов США криптовалюты или отдельные операции с ними различными государственными органами рассматриваются как имущество, услуги по переводу денежных средств, инвестиционный контракт, биржевой товар [10].

В **Евросоюзе** отсутствует предметное регулирование криптовалют. Согласно позиции Европейского центрального банка, криптовалюты не являются ни электронными деньгами, ни платежной системой.

В **Великобритании** с 2014 г. Bitcoin – является средством платежа. До 2014 г. криптовалюты не регулировались и считались «одноцелевыми ваучерами», которые при сделках облагались НДС.

Также правительство Британии намеренно принять меры по предотвращению использования цифровых валют в преступных целях.

В **Швеции** с 2013 г. Bitcoin рассматривается как валюта. В апреле 2015 г. Шведский налоговый орган опубликовал руководящие принципы, как декларировать доходы от деятельности, связанной с вычислением Bitcoin (эмиссия) или иных цифровых валют.

В **Германии** в 2013 г. Министерство финансов признало Bitcoin официальным средством расчетов. При этом в коммерческих целях деятельность с данной криптовалютой требует получения специального разрешения (лицензии), такие организации становятся подконтрольными Федеральному управлению по финансовому надзору.

В **Дании** в 2013 г. Управление финансового надзора (FSA) в официальном обращении, касающемся Bitcoin, проинформировало, что данная криптовалюта не признается валютой, а также об отсутствии необходимости осуществлять ее регулирование.

В **Испании** в период до 2014 г. статус Bitcoin не был определен, и они рассматривались как цифровые товары или вещи в рамках Гражданского кодекса.

Важно отметить, что это определение Bitcoin как электронной платежной системы рассматривается исключительно в рамках законодательства об игорном бизнесе и вопрос о возможности его более широкого универсального применения в иных правовых сферах по-прежнему остается открытым.

Штат Вашингтон (США) первым из всех штатов объявил, что цифровая валюта является деньгами [11].

В соответствии с разъяснениями Налоговой службы **Сингапура** для целей налогообложения операции с криптовалютой следует рассматривать в качестве операций по оказанию услуг, которые подлежат обложению налогом на товары и услуги.

В странах СНГ также ведется определенная работа в этой области.

Так, Президентом **Белоруссии** 21 декабря 2017 года подписан декрет «О развитии цифровой экономики» *(вступил в силу 28 марта 2018 г.)*. Согласно декрету, установлен специальный правовой режим Парка высоких технологий с 2020 года до 1 января 2049 года. Перечень видов деятельности резидентов парка имеет до 36 наименований. Деятельность парка касается образования в сфере информационно-коммуникационных технологий, криптобирж, майнинга, киберспорта, искусственного интеллекта и др. До 1 января 2023 года установлены налоговые и иные льготы [12].

В **Российской Федерации** 22 мая 2018 г. Госдума РФ одобрила законопроекты – «О цифровых финансовых активах», «О привлечении инвестиций с использованием инвестиционных платформ» и «О цифровых правах».

Согласно законопроектам правовые концепции, такие как «цифровое право» и «разумный договор», и определяет криптовалюты и токены как собственность. Оно устанавливает последовательность действий в продаже токенов и правила, регулирующие проекты, проводящие ICO [13].

В **Украине** 6 октября 2017 года был зарегистрирован законопроект №7183 *(Проект Закона об обороте криптовалюты в Украине),* направленный на легализацию криптовалют. Согласно данному законопроекту, лица, которые проводят операции с криптовалютами в Украине, должны раскрывать личные данные, что предоставит возможность государству взимать налоги с таких лиц. Также украинское законодательство не обошло стороной налоги с майнинговой индустрии и операций мены [14].

Однако 30 октября 2017 года в парламент Украины внесли законопроект № 7246 *(Проект Закона о внесении изменений в Налоговый кодекс Украины относительно стимулирования рынка криптовалюта и их производных в Украине),* который направлен на освобождение от налогообложения криптовалютных доходов [15].

В Республике Казахстан также ведется работа в этом направлении.

7 сентября 2017 г. международный финансовый центр «Астана» *(МФЦА)* и компания Microsoft заключили договор о стратегическом сотрудничестве и подписали меморандум о создании на базе МФЦА Инновационного центра блокчейна *(Blockchain Innovation Centre)*, целью работы которого станет запуск эффективной площадки для старта и развития блокчейн-проектов [16].

27 марта 2018 г. Национальный банк Казахстана запустил продажу своих краткосрочных нот внутри страны через мобильное приложение с использованием блокчейна [17].

Также в Казахстане планируется выпуск удостоверений личности на блокчейне [18], **Министерство финансов, представители Ассоциации финансистов Казахстана совместно со специалистами IBM и PwC разрабатывают контролируемую блокчейн-систему для управления и мониторинга НДС-отчислений** [19]**.**

С учетом изложенного мы полагаем, что технологию блокчейн можно применять и в деятельности правоохранительных органов.

К примеру:

1) при отборе кандидатов на службу в правоохранительные органы.

Это позволит внести в базу результаты прохождения кандидатом медицинского и психолого-физиологического освидетельствования, соответствия требованиям физической подготовки, полиграфологического исследования, спецпроверки, полученных баллов ЕНТ, а также внести компрометирующие материалы, что не позволит непрошедшим отбора кандидатам, пройти его в других правоохранительных органах;

2) В целях реализации принципа меритократии перевести оценку деятельности сотрудников правоохранительных органов на блокчейн с подключением интернет-вещей и искусственного интеллекта.

Это поднимет морально-эмоциональный климат в коллективе, потому что снизит коррупцию и человеческий фактор *(кумовство, родственные отношения, родовые отношения, телефонное право и др.)*. Здесь можно взять за основу опыт Китая по созданию проекта «Система социального кредита».

Система уже работает в пилотном режиме примерно в тридцати городах Китая. К примеру, всем жителям города Жунчэн в провинции Шаньдун (670 тысяч человек) дается стартовый рейтинг 1000 баллов. Далее, в зависимости от их поведения, рейтинг либо растет, либо падает. Разрозненная информация о жизни и деятельности гражданина поступает из муниципальных, коммерческих, правоохранительных, судебных органов в единый информационный центр, где обрабатывается с помощью технологии big data, и рейтинг гражданина соответственно либо повышается, либо снижается. В Жунчэне

единый информационный центр анализирует, ни много ни мало, 160 тысяч различных параметров из 142 учреждений [20];

3) перевести отдельные информационные базы КПСиСУ на блокчейн, к примеру, «Е-уголовное дело», АИС КПСиСУ по выдаче справок о наличии или отсутствии судимости и т.д.

Кроме того, по аналогии с информационно-аналитической системой «Зандылык», которая позволяет выработать единую судебную практику при вынесении приговоров в ходе досудебного расследования, возможно, разработать систему по избранию мер пресечения. Система позволит выработать единую практику избрания мер пресечения независимо от органа, осуществляющего уголовное преследование.

4) перевести все архивы судов на блокчейн в целях недопущения утери и изменения приговоров и других материалов уголовного дела.

Полагаем, что переход на технологии блокчейн снизит коррупционные риски в деятельности правоохранительных органов и судов Республики Казахстан.

В целом применение указанной технологии обеспечит прозрачность в деятельности правоохранительных органов, что в свою очередь повысит уровень доверия граждан к правоохранительной и судебной системе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Комментарий к Указу Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» [Текст]: Комментарий Центра стратегических разработок и анализа Администрации Президента Республики Казахстан // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан Әділет (http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226). – интернет источники.
2. Янковский, Р.М. Государство и криптовалюты: проблемы регулирования [Текст]. Р.М. Янковский. Московский государственный университет // (URL: http://msu.edu.ru/papers/yankovskiy/blockchain.pdf) интернет источники.

Что такое блокчейн простыми словами // (https://prostocoin.com/blog/blockchain-guide) интернет источники.

Что такое блокчейн? Расскажем простыми словами // (https://coinspot.io/beginners/chto-takoe-blokchejn-rasskazhem-prostymi-slovami/) интернет источники.

Что такое блокчейн, и как это работает. (https://revolverlab.com/how-its-works-blockchain-6d0355c43bfc) интернет источники.

Что такое Blockchain (блокчейн)? Технология, платформа, транзакции // (https://mining-cryptocurrency.ru/blockchain/) интернет источники.

Блокчейн что это такое простыми словами // (http://www.sostav.ru/blogs/160921/23339/) – интернет источники.

О биткоине очень просто // (https://www.kaspersky.ru/blog/bitcoin-easy-explanation/12668/) – интернет источники.

3. Andreas M. Antonopoulos. Mastering Bitcoin: Unlocking Digital Cryptocurrencies. 2014. См. Бочкова Е.В., Назаренко В.А., Романенко А.М. Теоретические аспекты исследования технологии BLOCKCHAIN // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 39. – С. 2541–2545. (– URL: http://e-koncept.ru/2017/970835.htm) – интернет источники.
4. «Gartner: самые перспективные технологии 2017 года» // (https://adindex.ru/publication/opinion/internet/2017/09/11/165635.phtml) – интернет источники.
5. «Gartner Hype Cycle for Emerging Technologies Цикл зрелости технологий Gartner.: http://www.tadviser.ru/index.php _Gartner)» #2016:_NFC-.D0.BF.D0.BB.D0.B0.D1.82.D0.B5.D0.B6.D0.B8_.D0.BD.D0.B0_.D0.BF.D0.B8.D0.BA.D0.B5 – интернет источники.
6. «Gartner: самые перспективные технологии 2017 года» // (https://adindex.ru/publication/opinion/internet/2017/09/11/165635.phtml) – интернет источники.
7. «12 технологий, которые будут менять бизнес в 2018 году» // (https://www.cio.ru/articles/260218-12-tehnologiy-kotorye-budut-menyat-biznes-v-2018-godu) – интернет источники.
8. «Обзор применения технологии блокчейн в государственном управлении» // (https://medium.com/@slava-solodkiy/) – интернет источники.
9. Эксперты объяснили необходимость принятия закона о криптовалюте в Казахстане (04.01.2018) // (https://ru.sputniknews.kz/economy/20180104/4197327/ ehksperty-obyasnili-neobhodimost-prinyatiya-zakona-o-kriptovalyute-v-kazahstane. html) интернет источники.

Перспективы законодательного внедрения криптовалюты в Казахстане с учетом опыта зарубежных стран (23.07.2018) // (https://www.zakon.kz/4929372-perspektivy-zakonodatelnogo-vnedreniya.html) –интернет источники.
10. Толкачев, А. Регулирование криптовалют и отдельных способов применения технологий блокчейн Мировой опыт и перспективы СНГ [Текст] // А.Толкачев. (https://bconference.kz/wp-content/uploads/2017/06/Cryptocurrencies-Tolkachev. pdf) – интернет источники.
11. Кузнецов, В.А. О подходах в международном регулировании криптовалют (Bitcoin) в отдельных иностранных юрисдикциях [Текст]. // В.А. Кузнецов., А.В. Якубов. Журнал «Деньги кредит». – №3. – 2016. – С.21-24. – журнал.
12. «Декрет о развитии цифровой экономики президента Лукашенко вступает в силу сегодня» // (https://bitnovosti.com/2018/03/28/dekret-o-razvitii-tsifrovoj-ekonomiki-prezidenta-lukashenko-vstupaet-v-silu-segodnya/) – интернет источники.
13. «Госдума России приняла три законопроекта о крипто в первом чтении» // (https://altstake.io/news/gosduma-rossii-prinyala-tri-zakonoproekta-o-kripto-vpervom-chtenii) – интернет источники.
14. «Украина собирается узаконить криптовалюты» // (https://bitnovosti.com/2017/10/10/ukraina-sobiraetsya-uzakonit-kriptovalyuty/) – интернет источники.
15. Официальный веб-портал Верховной рады Украины//(http://iportal.rada.gov.ua//search?search=7246&submit_form=true&sort=2) – интернет источники.
16. «МФЦА и Microsoft откроют в Казахстане Blockchain Innovation Centre» // https://bitnovosti.com/2017/09/08/mfca-microsoft-to-launch-blockchain-innovation-centre-in-kazachstan/ – интернет источники.
17. «ЦБ Казахстана запустил продажу ценных бумаг на блокчейне» //
(https://bitnovosti.com/2018/03/28/tsb-kazahstana-zapustil-prodazhu-tsennyh-bumag-na-blokchejne/) – интернет источники.
18. «В Казахстане разработали приложение для перевода документов на блокчейн» // (https://bitnovosti.com/2017/09/14/kazakhstan-developed-blockchain-id-application/) – интернет источники.
19. «Минфин Казахстана, IBM и PwC разрабатывают блокчейн для контроля за НДС-отчислениями» // https://bitnovosti.com/2018/04/02/minfin-kazahstana-ibm-i-pwc-razrabatyvayut-blokchejn-dlya-kontrolya-za-nds
otchisleniyami/ – интернет источники
20. «Обзор применения технологии блокчейн в государственном управлении» // (https://medium.com/@slavasolodkiy/) – интернет источники.

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGICAL SCIENCE

[1]ABILGAZIYEVA Z.K.
PhD student
ZSU after I. Zhansugurov
Taldykorgan, E-mail: abilgaziyeva@mail.ru

[2]IBIRAIMZHANOV K.T.
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
ZSU after I. Zhansugurov
Taldykorgan, E-mail: tarmpi_school@mail.ru

PROBLEMS OF INTERFERENCE IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL

Түйіндеме. Мақала, бастауыш білім беру кезеңінде ағылшын тілін сатылы оқыту жүйесіндегі интерференцияның даму мәселесіне арналған. Интерференцияның негізгі аспектілері және оның даму факторлары (себептері) қарастырылды. Ағылшын тілін меңгеруде оқушының ана тіліне тірек және ана тілін есепке алу қағидаларын қолдану, бастауыш сыныптағы білім беру мен оқытуда интерференциясын біршама төмендетуге мүмкіндік береді. Ана тілін есепке алу негізі – бастауыш сынып оқушыларының ағылшын тілінің оқу материалдарын меңгерудегі қарым-қатынас құралдарын пайдалану мен біліми-танымдық әрекеттерін ұйымдастыруда ерекше мәнге ие болатындығы жайындағы өз ойларын авторлар түйіндейді.

Түйін сөздер: әлемнің тілдік бейнесі, интерференция, шетел тілдерін оқыту, көптілділік, ана тілі, қағида.

Резюме. Статья посвящена проблеме развития интерференции при изучении английского языка в начальной школе. Рассмотрены основные аспекты интерференции и факторы (причины) ее развития. Использование принципов опоры на родной язык и учета родного языка позволяет в некоторой степени снизить интерференцию у младших школьников. Учет родного языка играет важную роль в овладении младшими школьниками средствами общения и деятельностью общения.

Ключевые слова: языковая картина мира, интерференция, обучение иностранным языкам, многоязычие, родной язык, принцип.

Abstract. The article is devoted to the problem of the development of interference in learning English in primary school. The author describes the main aspects of the interference and factors (causes) of its development. The use of the principles of mother tongue support and mother tongue accounting allows reducing the interference in primary school children to some extent. Mother tongue plays an important role in the acquisition of means of communication and communication activities by primary school children.

Keywords: language picture of the world, interference, foreign language teaching, multilingualism, mother tongue, principle.

Studying of foreign languages in modern education plays a significant role, which is primarily due to the processes taking place in society: globalization, the expansion of intercultural contacts and international relations. In many cases, English is studied as a second language after Russian, which inevitably leads to the fact that it is influenced by the native language. This situation of linguistic interaction actualizes this methodological problem, as the interference

The problem of interference in language learning has been the focus of linguists, psychologists and methodologists for over a century. The phenomenon of interference is analyzed in the works of U.Weinreich, E.M.Vereshchagin, Yu. a. Zhluktenko, E.D.Polivanov, V.Yu.Rosenzweig, E.Haugen, L.V.Shcherba, etc/

According to V. Yu. Rosenzweig, interference is ««interference is a violation of the rules of contacting languages correlation which is manifested in his speech in a deviation from the norm» [1, 273].

E.M.Vereshchagin gives the following definition of interference – «such interaction of skills in which previously acquired skills have an impact on the formation of new skills.» The author considers interference to be an internal observed process in bilingual, which is expressed in his speech and in visible deviations from the norms of one or more languages» [2, 13-19].

L.V.Shcherba defined the linguistic essence of the interference process of «mutual adaptation of language speaking and language listening and corresponding change of norms in contact languages» [3, 228].

W.Weinreich gives the following definition of «interference» – «the invasion of the norms of the language system within another» [4, 31-104].

R.A.Vafeev believes that interference is «pressure, displacement of a foreign system from the system of the native language at the time of their contact with the gradual weakening of the degree and quality of pressure, displacement» [5,190].

Consequently, from a linguistic point of view, the phenomenon of interference is considered as a special case of interaction of languages, as changes in the structure or elements of a language under the influence of another language, and the following interferences are distinguished: phonetic-phonological, lexical-grammatical and syntactic (W.Vpainreich, Yu.V.Rosenzweig, M.M.Fomin, etc.).

In psychology, interference is interpreted as a negative transfer of native language skills to the target language. Psychologists have found that the formation of a separate skill is not an isolated process, as it affects all previous human experience (E.M.Vereshchagin, Z.U.Blyagoz, M.M.Mikhailov, etc.).

«The General Law of skill development is that when faced with a new task, a person tries to use such methods of activity which he already owns first. At the same time, he, of course, guided by the task, transferring to the process of its implementation techniques that in his experience were used to solve similar problems» [6, 373].

Thus, in the process of learning a foreign language, the transfer of skills and abilities is the using of past linguistic experience, that is, the experience of speech in the native language. Speech skills formed in the process of learning a native language, in a certain way affect the acquisition of speech skills in the acquisition of a foreign language.

Перенос умений и навыков с родного языка на изучаемый иностранный язык представляет собой неосознаваемый процесс, который происходит независимо от воли и желания говорящего.

The problem of language transfer is also related to the problem of sustainability of skills. Since the speech of the student is the most stable skills and abilities of the native language, the native language has an impact on the student. Moreover, interference is observed only when skills and abilities are opposed to each other by the criterion of sustainability: more stable skills and abilities become relevant and when the action should be based on other skills and abilities. If skills and abilities are equally stable, there is no interference.

Consequently, the position of psychologists on the need to transfer the skills learned in their native language into a foreign language and use them to solve similar problems indicates the need to integrate the process of teaching native and foreign languages. Skills formed in the native and foreign languages can be considered as “universal educational actions” that need to be formed in students in accordance with the requirements of the state educational standard of the new generation. Representatives of methodical science, unlike linguists and psychologists, consider interference in terms of overcoming and preventing negative phenomena that it generates.

A.N.Shchukin cites neurolinguistics data to explain the phenomenon of interference. It is believed that the left hemisphere of the cerebral cortex (usually as the dominant) is focused on mastering the native language, and the right – on mastering a foreign language. Through inter-hemispheric communication, the forms of one language are transmitted to the other hemisphere, where they can be incorporated into or influence the text. “At the same time, the influence of the native language on the studied can be both positive (for example, the transfer of the ability to read in the native language) and negative (forms of the word and forms in the native language are transferred to the studied language, which is the cause of errors). A positive transfer is called a transposition and a negative interference».

According to A. N. Shchukin when comparing two languages teacher comes across three groups of linguistic phenomena:

1. having analogues in the native language of students;
2. partially matching in two languages;
3. not having any.

The assimilation of language phenomena of the first group is relatively easy, as this is the transfer of speech skills and abilities of the native language to the target language. The negative influence of the native language and a small difficulty in work is shown in the phenomena partially coinciding in two languages [7, 416].

Therefore, it is necessary to determine the convergent (similar) and divergent (dissimilar) linguistic and didactic material for the intensification of foreign language teaching.

F.S.Akhmetzyanova believes that “for the methodology it is extremely important to study the mechanism of spontaneous transfer in the process of switching codes, the definition of its laws and related phe-

nomena. This will identify the possibility of system management of transfer in the mastery of a non-native language» [8, 178].

Analysis of interference phenomena shows that it can manifest itself at all language levels and in all aspects of language, where there are structural differences. In this regard, Yu. G. Matskivsky distinguishes several types of interference;

1.Language (graphic, spelling, phonetic, lexical, morphological, phraseological, grammatical);

2. speech (stylistic, normative);

3. communicative (thematic, situational) [9, 219].

Thus, interference is a source of a number of difficulties (external and internal), arising in younger students in the process of learning a foreign language. The analysis of scientific works and dissertations from the position of linguistics, psychology and methodology allowed determining the corresponding three groups of difficulties:

1. The difficulties of a linguistic nature (internal):

1) graphic-spelling: replacement of letters and letter combinations of the studied language by native; writing words of a foreign language by sound;

2) phonetic-intonation: examples of the assimilation of sounds; replace the sounds of the target language well-known sounds of the native language; difficulty in distinguishing by ear the difference in the sounds; in the recognition of affirmative, interrogative, negative sentences for intonation;

3) lexical and grammatical: direct transfer of the sequence of words of the native language to the target language, the construction of phrases of a foreign language in accordance with the norms of the native language.

2. Psychological difficulties:

1) internal – strength of skills and abilities in the native language, constantly supported by practice, affecting speech production and the perception of speech statements in the target language;

2) external – social factor (during conversations with primary school students it was revealed that they are not interested in the school subject, if the teacher leading the subject, shouting, causing fear in the student);

3. Methodological difficulties: inconsistency of teaching native and foreign languages – "there are not only cross-language errors that are really caused by interference from the native language, but also those that do not depend on the native language. This includes cross-language errors that are intrastructural and are caused by the system of a foreign language; errors that are not based on the language system, but on the wrong practice and teaching strategies and, finally, those that are due to the non-language, not teaching, and the causes of psychological, physiological or any other character».

Therefore, the interference can be caused not only by the language system, but also by the wrong practice, teaching strategies, learning technologies and age specifics (reasons of psychophysiological nature).

Thus, the analysis of linguistic, psychological and methodical scientific works and dissertations allowed revealing the following factors of interference:

– linguistic nature associated with linguistic phenomena;

– psychological nature associated with speech phenomena (skills and abilities);

– methodological issues associated with the strategies of teaching.

These factors are correlated with the components of the content of training, allocated G.V.Rogova, I.N.Vereshchagina (linguistic, psychological, methodological) [165].

Work to overcome the interference of the native language in the study of a foreign language necessarily includes management based on facilitation of the process of transposition (positive transfer).

Therefore, while considering the problem of interference, we have identified its types (language, speech, communicative) and types – linguistic, psychological, and methodological. It was found that in the native and foreign languages; there are many common concepts and categories of similar phenomena, which, being learned in the native language, become a support in the mastery of a foreign language.

To overcome the interference in the methodology of teaching foreign languages developed methodological principles of support for the native language, its accounting or exclusion, which are reflected in the works of many linguists, psychologists, methodologists. (N.So.Zhinkin, I.A.Zimnaya, A.A.Leontiev, R.K.minyar-Beloruchev, E.I.Passov, L.V.Shcherba, etc.).

According to E. I. Passov, the principle of support for the native language suggests that the student should compare the forms of the two languages, analyze their similarities and differences in order to understand the structure of these languages. Moreover, it is aimed at theoretical understanding, not practical mastery.

The principle of accounting for the native language is aimed at the practical mastery of foreign language speech with the organization of speech material, which prevents interference from the native language. To implement this principle is possible with the appropriate organization of the process of assimilation of foreign language forms [10, 223].

R.K.Minyar Beloruchev in his research concludes, "All speech mechanisms of students are formed and work in their native language. As a result, the first steps to mastering a foreign language speech the child makes through the native language, linking the new lexemes not with the objects of reality, but with the words of the native language».

A.N.Shchukin offers different guidelines for the implementation of the principle of reliance on the native language in foreign language lessons:

1. to show students how they can rely on their knowledge and skills in their native language when explaining new lexical and grammatical material);

2. demonstration of differences in pronunciation, vocabulary, grammar that exist in two languages in the expression of similar but different phenomena;

3. the need to include in the training system exercises that take into account the difficulties of the studied phenomenon for students and help them to overcome them. (А.Н.Щукин:2004).

According to A.N.Shukin the principle of taking into account the native language of pupils assumes "taking into con thesideration difficulties of the studied language caused by discrepancies in system of the studied and native languages of pupils» [7 ,416].

V.V.Safonova suggests using the principle of taking into account the language experience of students, which involves "preliminary diagnosis of the development of communicative skills in students at the end of the first class; selection of methodological techniques and accents in the content of foreign language teaching, taking into account differences in language and communicative development of students; didactically justified using of Russian language» [11, 47].

According to G.I.Voronina, taking into account native language plays an important role in mastering means of communication and activity of communication by primary schoolchildren.

Analyzing the pedagogical works devoted to the development of the principle of reliance on the native language in teaching a foreign language to preschool children, N.A.Yatsenko identifies two main directions of taking into account the influence of the native language:

1. indirect (hidden) – taking into account the influence of the interference of the native language in the process of selection and methodological organization of the language material;

2. direct (open) – " using the facts of the native language in the classroom as a methodical technique in the process of explanation, consolidation and generalization of language» [12,178].

Using native language directly or indirectly when teaching a foreign language is manifested in the reliance on general, similar language knowledge in both languages and speech. At the same time, there is a possibility of purposeful using of speech-making prerequisites developed in the lessons of the native language, in teaching a foreign language such as: knowledge of the system of the native language, which helps the assimilation of the non-native language, mental operations of analysis and synthesis, used in the work on foreign language material, trained thinking processes that help to prepare the content side of the statement.

Taking into account the mother tongue, leading to integration in language learning, involves:

1. considering the age of the child to the beginning of mastering a foreign language;

2. accounting "the integrity of the picture of the world, the surrounding reality, which the child learns»;

3. accounting the hidden interfering influence of the native language in foreign language acquisition;

4. taking into account the integrity of the child's personality, mastering the language in the process of communication.

According to T.G.Goncharova, E.V.Mayakova, N.Ah.Yatsenko native language can be a reliable assistant in the classroom:

1. during the explanation of new vocabulary (for example, words of linguistic-cultural character);

2. when teaching dialogic and monologue speech, it is important to rely on the already formed skills in the native language: to describe, to tell, to reason;

3. with a lack of foreign language experience of primary schoolchildren (for example, when discussing the plot and content of the staging, describing the situation, etc. for the formulation in a foreign language the

purpose and motives of communication, in order to interest, cause them a desire to communicate and interact with each other);

4. when assessing the actions of students by the teacher, if this assessment can not be expressed in a foreign language due to the lack of training of students.

Primary school students associate foreign words with the words of their mother tongue. Thus, in school the studying foreign language should be based on the native language. Students think in their native language. For a student, the native language is not only a subject of study, but also a means of teaching other subjects.

As shown by the analysis of works and personal experience of teaching foreign languages to primary schoolchildren, using the principles of reliance on the native language and taking into consideration the native language allows reducing to some extent the interference of primary schoolchildren. However, the application of these principles makes it difficult to teach primary schoolchildren, as they were designed to teach secondary school students who are aware of the phenomena of the native language, possess receptive and productive skills and abilities. In addition, these principles do not focus on integrative learning, i.e. to combine program content, process and result.

REFERENCES:

1. Rosentsweig V.Y., Umai L.M. Problems in grammatical interference // Structural linguistic problems. -M., 1992.-273 P.
2. Vereshchagin E.M. Interpersonation in linguistic and psychological literatures // International languages in the school. -vyp4. -M., 1990. –p.13.
3. Sherba L.V. Teaching foreign languages in school. General questions of methodology. -M .: 1994.-328 p.
4. Weinryih U. Language contacts. – Kiev, 1999. -263 p.
5. Vafeyev P.A. Achievements of the language of instruction in the conditions of productive bilingualism. – Dushanbe, 1988. – 190 p.
6. General psychology. Moskva-Prosvescheniye, 2006.-373 p.
7. Shchukin A.N. Teaching foreign languages: Theory and Practice: Study guide for teachers and students. -M .: Philomatis, 2004. -416 p.
8. Akhmetzyanova F.S. Interferens of Russian and Russian languages at the National-Russian Sociology in the conditions of the Russian language: Dis ... kand.fil.nauk.– Tobolsk, 2005.-178 p.
9. Matskivskaya Yu.G. Interdisciplinary comparisons of the Russian language as a tool for development of linguistic features: Discipleships. -M., 2003.-219 p.
10. Passov E.I. A communicative approach to teaching the instructional speech. M: Prosveshchenie, 1999-223 p.
11. Safonova V.V. M: Astrel, 2006.-47s The program of the master’s general education in English language.
12. Yatsenko N.A. PUTI is a methodological integrative development and teaching foreign language. Moscow-1994.-178 p.

УДК – 378147:81’243

АРАБАДЖИ К.Д.,
Преподаватель кафедры иностранных языков, м.п.н.,
Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова,
Казахстан, г.Караганда,
kristinchik.2289@mail.ru

СОФЬИНА И.И.,
Преподаватель кафедры иностранных языков, м.п.н.,
Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова,
Казахстан, г.Караганда,
sofina.92@mail.ru

ТЫНБАЕВА Г.С.,
Преподаватель кафедры иностранных языков, м.г.н.,
Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова,
Казахстан, г.Караганда,
gulnara.st@mail.ru

АХМЕТОВА А.Г.,
Преподаватель кафедры иностранных языков, м.п.н.,
Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова,
Казахстан, г.Караганда,
asel1810@mail.ru

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЕЙШИХ ФАКТОРОВ ОПТИМИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ

Аннотация. Бұл мақалада бірінші курс студенттері ретінде шет тілінде біліктілік деңгейін анықтау қажеттілігі талқыланады. Жұмыста алдын-ала бақылаудың тиімді құралы ретінде тестілеу зерттелді, сондай-ақ заманауи жалпы қабылданған бағалау жүйелеріне сәйкес шет тіліндегі біліктілік деңгейінің сипаттамасы ұсынылды.

Түйінді сөздер: шет тілі, лингвистикалық емес факультет, оқуды оңтайландыру, алдын-ала бақылау, шет тілін меңгеру деңгейі.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос необходимости определения уровня владения иностранным языком студентами – первокурсниками. В качестве эффективного инструмента предварительного контроля в работе было изучено тестирование, а также, предложена характеристика уровней владения иностранным языком в соответствии с современными общепринятыми системами оценивания.

Ключевые слова: иностранный язык, неязыковой факультет, оптимизация обучения, предварительный контроль, уровень владения иностранным языком.

Annotation. This article discusses the need to determine the level of proficiency in a foreign language as first-year students. As an effective tool for preliminary control in the work, testing was studied, as well as a characteristic of the levels of proficiency in a foreign language in accordance with modern generally accepted assessment systems.

Keywords: foreign language, non-linguistic faculty, learning optimization, preliminary control, level of foreign language proficiency.

Получение высшего образования всегда было, остается и будет одной из важных вех в жизни человека, особенно в условиях современного мира с его жесткой конкуренцией на рынке труда. Это подтверждает и пример нашей страны, где 35% взрослого населения имеют высшее образование – этот показатель (на уровне 30-35%) характерен и для стран с развитой экономикой.

Высшее образование в Казахстане, как обозначение уровня образования, означает верхний уровень профессионального образования в трёхуровневой системе (после среднего общего или профес-

сионального образования) и включает в себя совокупность систематизированных знаний и практических навыков, которые позволяют решать теоретические и практические задачи по профессиональному профилю. Процесс сближения и гармонизации систем образования стран Европы в рамках Болонской декларации с целью создания единого европейского пространства высшего образования получил название Болонского процесса, в котором сейчас активно участвует и Казахстан. Присоединение казахстанских вузов к Великой Хартии университетов, которую в настоящее время подписали более 650 университетов мира, позволило приблизить отечественное образование к европейским стандартам. [1] Данный процесс не сможет называться успешным, если бакалавры, оканчивая вуз, не будут владеть одним из мировых языков, а конкретно, английским. Показателем приемлемого уровня владения иностранным языком является один из видов установленных экзаменов – IELTS, TOEFL. Но на данном этапе преподавания иностранного языка без специальной направленной подготовки выпускники-бакалавры не смогут успешно пройти данный экзамен и набрать необходимое количество баллов, подтверждающее необходимый уровень владения иностранным языком. Процесс преподавания и изучения иностранного языка необходимо оптимизировать с самого начала его введения в программу обучения, т.е. когда студенты только начинают его изучать на неязыковых факультетах.

Оптимизация – это нахождение наилучшего (из множества возможных) варианта решения задачи при заданных требованиях, ограничениях. Так, оптимизация управления каким-либо процессом состоит в определении пути достижения цели управления при наилучших (обычно минимальных или максимальных) значениях показателей, характеризующих этот процесс [2].

Оптимизация преподавания иностранного языка на неязыковом факультете должна начинаться с правильной организации студентов, а именно, с неизбежного распределения по группам. Наиболее эффективным, по нашему мнению, является образование групп студентов по уровню владения иностранным языком. Отличительная черта групп непрофильных факультетов на занятиях иностранным языком заключается в разном уровне подготовленности студентов по данной дисциплине. Если группа в среднем состоит из пятнадцати студентов, то в ней обучаются одновременно студенты уровня intermediate и только начинающие – bigginers/elementary. К завершению обучения в старшей школе на базовом уровне планируется достижение учащимися общеевропейского порогового уровня В1 подготовки по английскому языку. Критерии этого уровня рассмотрены в документе «Общеевропейские компетенции владения иностранным языком», разработанном в Страсбурге [3].

Для максимально эффективного преподавания иностранного языка в вузе и дальнейшей оптимизации учебного процесса в связи с переходом на европейские стандарты и интеграцией в Болонский процесс студентов неязыковых факультетов необходимо распределить по разно-уровневым группам. Е.В.Трифонова предлагает рассмотреть три уровня владения иностранным языком студентами неязыковых факультетов при поступлении в вуз при предварительном контроле:

- высокий;
- удовлетворительный;
- недостаточный.

Используя дифференцированный подход к обучению можно получить возможность устранить полученные ранее пробелы у студентов в группе с недостаточным уровнем владения языком, следовать программе в группе с удовлетворительным уровнем владения языком и применять дополнительные материалы, вводить более сложные формы организации занятия (ведение экскурсии, проведение круглого стола, конференций по вопросам с диаметрально противоположными точками зрения) в группе с высоким уровнем владения языком. В различных сферах общения обучающийся умеет высказать свою точку зрения: в социально-бытовой, учебно-трудовой, социально-культурной на заданные темы: проблемы семьи, взаимоотношения с родителями, друзьями, деньги, выбор профессии, проблемы свободного времени, проблемы старшего этапа обучения, поиска заработка, города, страны изучаемого и родного языков, средства массовой информации, молодежной моды, путешествий, праздников, природы, экологии, выдающихся деятелей науки и культуры, языки международного общения. Умеет составить связное сообщение на особо интересующие его темы. Умеет описать впечатления, события, стремления, изложить и обосновать свое мнение, планы на будущее. Понимает четко произнесенные сообщения, сделанные на разные темы, известные по учебе, работе, досугу и т.д. Может детально понимать письменное сообщение, аутентичные тексты различных стилей: публицистические, художественные, научно-популярные, прагматические.

Удовлетворительный уровень. Умеет общаться в большинстве ситуаций, которые могут возникнуть во время пребывания в стране изучаемого языка. Умеет составить связное сообщение на изученные ранее темы. Умеет рассказать о себе, своих родных, друзьях в несложных выражениях. Понимает основные идеи четких сообщений, сделанных на изученные темы. Умеет извлекать необходимую информацию из различных письменных текстов.

Недостаточный уровень. Может выполнять задачи, связанные с обменом информацией на знакомые темы. В простых выражениях может рассказать о себе, о своей семье, описать основные аспекты повседневной жизни. Понимает часто встречающиеся выражения, связанные с изученными ранее темами. Может понимать основное содержание письменных источников художественного и научно-популярного стиля [4].

К общеевропейским компетенциям владения иностранным языком относятся изучение, преподавание и оценка. Оцениваются данные компетенции по системе уровней владения иностранным языком, используемой в Европейском Союзе. На английском языке эта система носит следующее название Common European Framework of Reference, *CEFR* Соответствующая директива была выработана Советом Европы как основная часть проекта «Изучение языков для европейского гражданства» («Language Learning for European Citizenship») между 1989 и 1996 годами. Главная цель системы CEFR — предоставить метод оценки и обучения, применимый для всех европейских языков. В ноябре 2001 года резолюция Совета ЕС рекомендовала использование CEFR для создания национальных систем оценки языковой компетенции [5].

В системе CEFR знания и умения учащихся подразделяются на три крупных категории, которые далее делятся на шесть уровней:

A Элементарное владение

A1 Уровень выживания – Beginner

A2 Предпороговый уровень – Elementary

B Самодостаточное владение

B1 Пороговый уровень – Pre-Intermediate / Intermediate

B2 Пороговый продвинутый уровень – Upper-Intermediate

C Свободное владение

C1 Уровень профессионального владения – Advanced

C2 Уровень владения в совершенстве – Proficiency.

При поступлении в высшие учебные заведения в Казахстане выпускникам школ необходимо сдать Единое Национальное Тестирование, где иностранный язык не является обязательным предметом. По нему проходят экзамен лишь те обучающиеся, кто планирует поступить на языковой факультет. Проблема распределения студентов по уровню владения иностранным языком осложняется и полным отсутствием информации в данном вопросе. В этом случае сам вуз должен проводить тестирование поступающих, а потом и формировать группы, подбирать соответствующее содержание данной дисциплины, проводить занятия и осуществлять контроль усвоенного материала. Е.В.Трифонова предлагает использовать ниже приведённый алгоритм для тестирования поступающих в вуз:

• выделение уровней владения иностранным языком студентами неязыковых факультетов при поступлении в вуз при предварительном контроле и по окончании обучения при итоговом контроле;

• разработка критериев оценки выделенных уровней владения языком, представленных в общей шкале, и рассмотрение реализации всех уровней по четырем видам речевой деятельности: аудирование, говорение (монолог и диалог), чтение, письмо;

• создание тщательно разработанной системы правильно сконструированных, качественных, апробированных тестов, построенных в соответствии с основными принципами составления тестов, с последующей математико-статистической обработкой и интерпретацией.

Тесты по определению уровня владения иностранным языком студентами неязыковых факультетов должны быть качественными и надёжными. Для создания таких тестовых заданий можно руководствоваться следующими пунктами:

•определение цели тестирования, выбор вида теста и подхода к его созданию;

•анализ содержания учебной дисциплины;

•определение структуры теста;

•разработка спецификации теста;

•выбор длины теста и времени его выполнения;
•создание предтестовых заданий, их ранжирование согласно стратегии предъявления;
•экспертиза и переработка содержания и форм предтестовых заданий;
•проведение апробации;
•сбор результатов;
•математико-статистическая обработка результатов тестирования;
•интерпретация результатов обработки, проверка надежности и валидности;
•коррекция содержания и формы заданий;
•повторная апробация;
•проверка [6].

Педагог получает необходимую ему информацию, применяя пропедевтическое диагностирование (диагностический контроль). Сравнение исходного начального уровня обученности с конечным (достигнутым) позволяет измерить **«прирост»** знаний студента, степень сформированности их умений и компетентности, проанализировать динамику и результативность дидактического процесса, а также сделать объективные выводы об эффективности педагогического труда [7].

Тестирование является одним из видов педагогических измерений. В 90-е гг. XIX в. тест как метод измерения и сам термин test (задание) были введены американским психологом Дж.Кеттеллом [8], который является родоначальником методов и основ психологического тестирования. Вопросы, связанные с развитием тестирования, освещаются в работах зарубежных исследователей: американца А.Макколла [9], который разделил тесты на педагогические (Educational Test) и психологические (Intelligence Test), американского психолога и педагога Э.Торндайка [7], разработчика первого педагогического теста и основоположника педагогических измерений и др. Современные работы исследователей, в основном, направлены на изучение проблем методики применения компьютерного тестирования при обучении иностранным языкам и специальным дисциплинам; разработку алгоритмов и методики подготовки компьютерных тестов по различным дисциплинам; создание банков тестовых заданий и программ [10,11,12].

Тесты классифицируются по различным признакам: по целям – информационные, диагностические, обучающие, мотивационные, аттестационные; по процедуре создания – стандартизованные, не стандартизованные; по способу формирования заданий – детерминированные, стохастические, динамические; по технологии проведения – бумажные, в том числе бумажные с использованием *оптического распознавания, натурные, с использованием специальной аппаратуры, компьютерные; по форме заданий – закрытого типа, открытого типа, установление соответствия, упорядочивание последовательности; по наличию обратной связи – традиционные и адаптивные.* Различия в понимании сущности тестов порождают различия в отношении к тестам. Зачастую мы сталкиваемся со стереотипным определением «теста» как задания на выбор правильного ответа из числа предложенных. Однако, как уже было отмечено, виды тестов отнюдь не ограничиваются данным видом тестовых заданий. Тестовые задания должны образовывать систему. Кроме того, тест обязательно должен пройти апробацию и стандартизацию (строгое определение условий процедур тестирования, обработки и анализа результатов, выработку нормативов, проверку на надежность и валидность) [13].

Качественное и достоверное тестирование студентов-первокурсников будет залогом успешного деления на группы для продуктивного изучения иностранного языка. В таких группах студенты чувствуют себя более комфортно, а преподаватель ориентируется именно на тот уровень материала, который необходим конкретно данной группе. Это является одним из факторов оптимизации процесса преподавания иностранного языка студентам неязыковых факультетов. Оптимизация данного процесса, в свою очередь, является одним из важнейших факторов создания психолого-педагогических условий преподавания профильно-ориентированного иностранного языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Асылбекова А. О преподавании дисциплины «профессионально-ориентированный иностранный язык» для студентов-историков. /Вестник КазНПУ – Алматы, 2013. – С.18.
2. Современная Энциклопедия. – 2000. – http://articles.org.ru/slov/index.php
3. Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение.

4. Трифонова Е.В. Входные критерии уровней владения иностранным языком (на неязыковых факультетах). /Вестник Псковского государственного университета/2009. –С.215.
5. A Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment. — Strasbourg, 1986/ https://www.coe.int/en/web/language-policy/home
6. Трифонова Е.В. К проблеме определения уровня владения иностранным языком студентами неязыковых факультетов. /Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – С.214
7. Baitukayeva A.Sh., Baitukayeva D.U. Computer technologies in the system of students‘ academic progress control. Сборник научных статей «Современная система иноязычного образования: опыт и перспективы». – Алматы, 2017.С.14-17.
8. Cattell, James 1890. ―Mental tests and measurements‖ in Mind.15, 373-381.
9. Цатурова И. А. Из истории развития тестов в СССР и за рубежом. – Таганрог, 1969. 7 Thorndike, Edward Introduction to the Theory of Mental and Social Measurements, 1904.
10. Овчаренко В.П. Компьютерное тестирование как метод оценивания уровня сформированности лингвистической компетенции (английский язык, неязыковой вуз) Текст.: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / В.П. Овчаренко. – Таганрог, – 195 с.
11. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования: Как выбирать и использовать тесты для целей образования Текст. /А.Н. Майоров. М.: Народное образование, – 351 с.
12. Кадневский В.М. Генезис тестирования в истории отечественного образования Текст.: автореферат дис. докт. пед. наук: 13.00.01/В.М. Кадневский. – Екатеринбург, 2006. – 56 с.
13. Ялаева Н.В. Компьютерное тестирование как средство интенсификации обучения английскому языку в юридическом вузе. Автореферат и дисс. – Екатеринбург, – С.233.

АСАНОВА Ұ.О.,
проф.м.а.,

АБДУОВА Б.С.,
проф.м.а.,

ҚҰРАШ Н.П.,
оқытушы,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

СТУДЕНТТЕРДІҢ БІЛІМІН ТЕСЕРУДЕ KAHOOT ҚОСЫМШАСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация: Жоғары оқу орындарындағы білім алушылардың тілдік біліктілігін тексеруде «Kahoot» қосымшасының орны ерекше. Бұл бағдарлама – түрлі тесттер мен сауалнама жасауға мүмкіндік беретін ерекше сайт. Kahoot қосымшасында арнайы дайындалған тапсырмалар студенттердің сабақ барысында алған білімдерін әділ бағалауға ықпал етеді. Осындай сервистерді пайдалану оқытушы мен студент арасындағы кері байланыс орнатудың да жақсы тәсілі болмақ.

Кілт сөздер: Kahoot тиімділігі, тілдік біліктілік, білімді бағалау, тілдік дағдылар, кері байланыс.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИЛОЖЕНИЯ KAHOOT ДЛЯ ОЦЕНИВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация: Для проверки языковых знаний студентов, большую роль играет применение и внедрение в образование новых интерактивных приложений. KAHOOT – это сайт для создания тестов и опросов. Созданные в KAHOOT задания позволят честно оценивать освоенные знания обучающихся путём проведения теста. Использование данного сервиса – хороший способ получения обратной связи от студентов.

Ключевые слова: эффективность KAHOOT, знание языка, оценка знаний, языковые навыки, обратная связь.

THE EFFECTIVENESS OF THE APPLICATION KAHOOT FOR ASSESSING THE LANGUAGE SKILLS OF STUDENTS

Abstract: To test students' linguistic knowledge, the use and introduction of new interactive applications into education plays a big role. KAHOOT is a website for creating tests and surveys. The tasks created in KAHOOT will allow to honestly evaluating the acquired knowledge of students by conducting a test. Using this service is a good way to get feedback from students.

Keywords: KAHOOT effectiveness, language skills, knowledge assessment, language skills, feedback.

XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры. Бүгінгі таңда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай жаңа білім беру – заман талабы. Олай болса өскелең ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық-коммуникациялық технологияны оқу үрдісінде оңтайлы қолданып, оның тиімділігін арттырудың маңызы зор.

Қазіргі заманда Ақпараттық-коммуникациялық технология (АКТ) құрылғыларының мүмкіндіктері жоғары деңгейде дамып, жылдан-жылға жылдам өзгеру үстінде. АКТ-ның дамуы білімді бағалау мен пайдалану жүйесін де уақтылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты оқыту үрдісінде қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер мен технологиялар да жаңартылып отырады. Бұл туралы Елбасы Н.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Бұл – маңызды кешенді міндет. Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек»,– деген болатын[1].

Оқу үрдісінің маңызды бөлігі – студенттердің білімі мен дағдыларын бақылау. Ал студенттердің білімі мен дағдыларын бағалаудың стандартталған әдісі ол – тестілеу. «Тест тапсырмалары дегеніміз – стандарттық білім беру негізіндегі берілетін тапсырмалар жүйесі. Тест тапсырушының алған білімі бойынша қалыптасқан дағдысы мен біліктілік деңгейін байқау. Тест тапсырмалары білім алушылардың тілдік және сөйлеу компетенциясын, сонымен бірге кәсіби құзыретін анықтауға құрылады» [2,132]. Тест тапсырмаларын орындатудың бірнеше артықшылықтары бар:

1) аталған пән аясында алынған білім мен дағдыларды қолдана білуге үйретіп, білім алушыларды бағыттайтын оқу әрекеттерінің түрлерін қамтиды;

2) білім алушылардың оқу материалдарын пысықтап, тереңдете меңгеруіне, алған дағдылары мен білімдерін пайдалана білуге мүмкіндік беретін практикалық тапсырмалардан тұрады;

3) оқыған материалды меңгеруді бақылау мен бағалауға мүмкіндік беретін тілдік тапсырмаларды қамтиды.

Білім алушылардың жетістіктерін тексеру әр түрлі тестік тапсырмалар түрлерінің көмегімен іске асырылады:

· бірнеше балама нұсқалардан бір жауапты таңдау;
· бірнеше нұсқалардан бірнеше жауапты таңдау;
· тізімнен таңдау:
· элементтерді қайта қою, сәйкестікті анықтау және т.б.

Оқу курстарына арнайы дайындалатын тестік тапсырмалар қарастырып отырған тақырыпты толықтай ашуға арналып құрастырылады. Оған мультимедиялық технологияларды мүмкіндігінше қолдану арқылы қол жеткізуге болады. Тесттер тапсырмаларды бірізділікпен оқып, тексеріп, жазып шыққанда нәтижелі болады. Бұндағы визуалды материалдар қажетті ақпаратты және мәтінді жылдам есте сақтауға жағдай туғызады, студенттердің тілдік дағдыларын, қазақ тілі сөздерінің грамматикалық формаға айналған грамматикалық мағыналарын есепке ала отырып, оларды орынды және дұрыс пайдалануын дамытады.

Соңғы жылдары білім беру тәжірибесінде дәстүрлі тестілеу (стандартты тестілеу) бірте-бірте онлайн тестілеу түріне алмастырылуда. Бүгінгі таңда интернет қызметін пайдалана отырып тест жүргізуге болатын бірнеше бағдарламалар да бар. «Оқытудың жаңа компьютерлік технологияларының жоғары және арнаулы оқу орындарында оқу үрдісіне кеңінен енуі білім алушылардың өзіндік және шығармашылық белсенділігін дамытады және өзіндік жұмыс түрлерін орындауға баулиды... Интернет арқылы білім алушы грамматикалық, лексикалық, фонетикалық жаттығулар, оқуға және грамматикаға арналған тесттер, IQ-тесттерімен жұмыс жасай алады» [3,157-158].

Онлайн тест құруға арналған жаңа бағдарламаның бірі – Kahoot қосымшасы. Бұл бағдарлама қазіргі кезде жиі қолданысқа енгізілуде. Kahoot қосымшасы – студенттердің білімін тексеру үшін қолданылатын интернет бағдарламалардың бірі. Kahoot – тест, сауалнамалар құруға мүмкіндік беретін қызмет түрі. Бұл қызметті пайдалану үшін оқытушы алдымен Интернет арқылы (https://kahoot.com/) сайтқа тіркеледі.

Kahoot қызметінде жұмыс істеу үшін келесідей қадамдар жасалады:

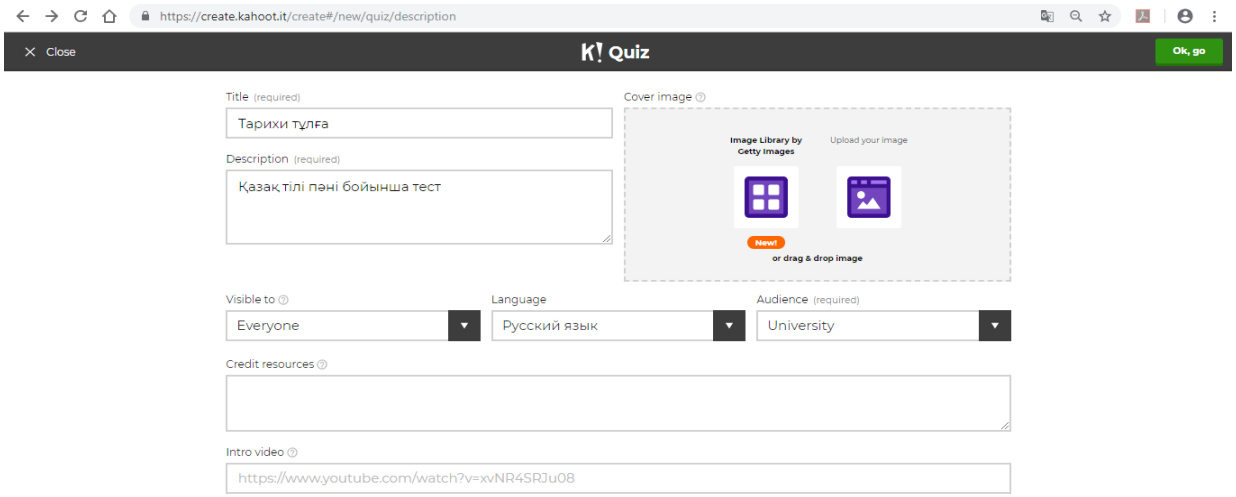
1. Kahoot сайтына тіркелу

Жоғарғы оң жақ бұрыштағы «**Sign Up**» (Тіркелу) түймесін басу арқылы Kahoot веб-сайтына тіркелу қажет. Тіркелуші оқытушы болса, онда «**teacher**»(оқытушы) деген кестені таңдауы керек. Тіркелу түрін таңдағаннан кейін: Google Mail, Microsoft Mail немесе өз поштаңызды пайдалану арқылы тіркеу формасын толтыру қажет (өзіңіз жайлы деректерді енгізесіз).

1. Тест тақырыбын енгізу

Тіркелгеннен кейін авторизация жасап, жұмысқа кірісесіз. Ол үшін «Create» (жоғарғы оң жақ бұрышта) түймесін басасыз. Қызметтің түрлері беріледі: **Quiz** – викторина, **Survey** – сауалнама және **Jumble** – бірізділік құру. Соның ішінен Викторинаны (**Quiz**) таңдап, сауалнаманы толтырып, жоғарғы оң жақ бұрышында «**OK, go**» түймесін басасыз.

2. Сұрақ қою және жауап беру нұсқаларын тексеру

Келесі қадам – сұрақтарды жасап, жауап беру нұсқаларын тексеру. Сұрақ жасау үшін Сұрақ қосу түймесін басыңыз. Содан кейін сұрақ жасау нысаны ашылады. «**Add Question**» терезесіне сұрақ пен төрт жауап нұсқасын жазамыз, дұрыс жауаптың тұсына белгі қоямыз. Жауап беру уақытын белгілеу үшін таймер орнатылады. Сұрақтар енгізу барысында беріліп отырған тақырыпқа сай сурет немесе бейнеклип қосуға болады. «Kahoot» бағдарламасында арнайы дайындалған тапсырмаларды күнделікті практикалық сабақтарда өтетін оқу материалдарымен байланыстырып, студенттің білім деңгейін бағалау мақсатында пайдалану оң нәтиже береді. Үлгі ретінде мынадай мәтін мен соған қатысты тест тапсырмаларын алайық:

«Түрім неміс болғанымен, жүрегім – қыпшақ»

Абай атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің түлегі, өзін Дәуіт деп таныстыратын мажарлық азамат, түрколог ғалым Давид Шомфай Қара: «Мен – түрім неміс, жүрегім – қыпшақ, көшпелі халықтардың мәдениетін зерттеуші ғалыммын. Кішкентай кезімнен көшпелілер тарихын қызыға оқыдым. Бара-бара олардың мәдениетін тереңірек білсем деген арман пайда болды. Содан Иштван Қоңыр Мандокиге (венгриялық қыпшақ, түрколог ғалым. – автор) жолығып, оған өзімнің көшпелі

халықтардың рухани байлығын, мәдениетін, салт-дәстүрін зерттегім келетінін айттым. Ол кісі маған қазақ тілін үйрен деп кеңес берді. Ал тіл үйрену керемет қиын десем, өтірік айтқан болар едім. Жалпы, біздің венгрлерге тән бір нәрсе, біз үшін ешбір түркінің тілі жат емес. Оны тез үйреніп аламыз. Ал 1992 жылы Қоңыр күтпеген жерден дүниеден озғанда, мен оның ісін әрі қарай жалғастырамын деп шештім. Содан Алматыға келіп оқып, қазір қазақ-қырғыз халықтарының рухани мәдениетін зерттеп жүрмін. Қазақстанға жиі-жиі келіп тұрамын. Венгрияда, басқа шет елдерде мақалалар жазып, қазақ-қырғыз ауыз әдебиеті жайында кітаптар шығардым. Көшпелілердің мәдениетін сақтап және біздің Мажарстан мен Қазақстан арасында көпір орнатқым келеді.

Қазақстан тез дамып келеді. Сол дамудың екінші жағы – көшпелі өркениеттен қалған мәдениеттің жоғалып кету қаупі. Ал мен оны келер ұрпаққа жеткізу қажет екеніне әбден сенімді адаммын.

Амандық болса, биыл Қазақстанға қайтадан келіп кетпекшімін. Себебі, «Қырымның қырық батыры» жырын жатқа айтатын Болатбек есімді жырауды таптым. Сол кісіні жазып, зерттегім келеді»

Мәтіннің негізгі идеясын көрсетіңіз.
A) Тілді үйренудің қыр-сыры
B) Қазақ халқының тілін дамыту
C) Қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін жинау
D) Көшпелі халықтардың рухани байлығын зерттеу

Мәтіннің алғашқы бөлігінде не туралы айтылғанын көрсетіңіз.
A) Арманға қол созған мажарлықтың Қазақстанға келуі
B) Көшпелі халықтардың мәдениетін зерттеуге деген ықылас
C) Түркі тілдерін меңгеру венгрлерге қиын емес
D) Қазақ, қырғыз ауыз әдебиеті жайында кітаптардың шығуы

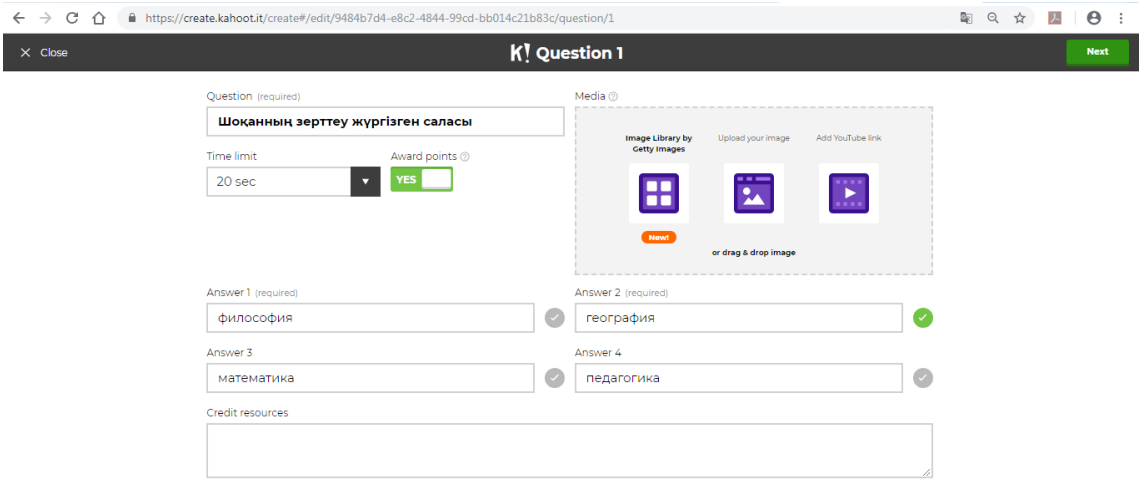
Мәтіннің соңғы бөлігінде не туралы айтылғанын көрсетіңіз.
A) Иштван Қоңыр Мандокиден кеңес алуы
B) Абай атындағы мемлекеттік университетте оқуы
C) Қазақстанға тағы келуіне себептің бар екендігі
D) Достарының шақыруына байланысты Қазақстанға келуі

Мәтінде жоқ ақпаратты көрсетіңіз.
A) Дәуіт өзін қазақтардың ұрпағы санайды.
B) Ол қазақ тілін үйренуде қиыншылық көрмеді.
C) «Қырымның қырық батырын» жырлайтын адамды кездестірді.
D) Болатбектің жыраулық өнерін зерттегісі келеді.

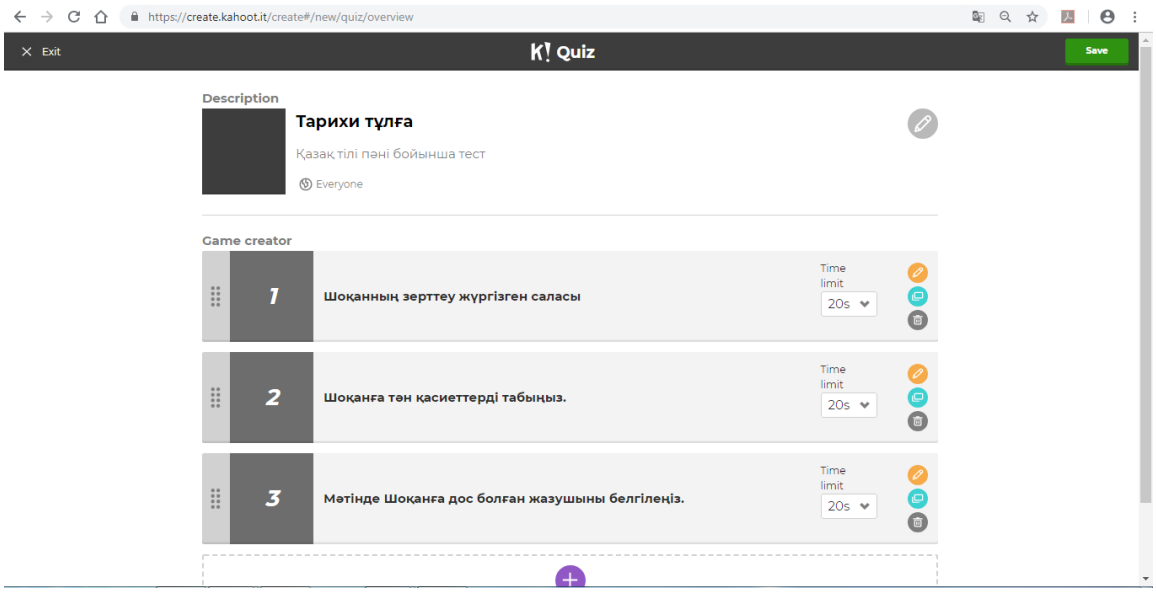
Мәтіндегі қосымша ақпаратты көрсетіңіз.
A) Көшпелілер мәдениетін сақтауға Дәуіт үлес қосқысы келеді.
B) Қоңырдың жұмысын жалғастыруды өз мойнына алды.
C) Қазақ, қырғыз халықтарының рухани мәдениеті, тілі ұқсас.
D) Шетелдерде қазақ, қырғыз мәдениеті жайлы мақалалар жарық көреді.

Мәтіннің түйінін көрсетіңіз.
A) Қазақстан – мажарлық азаматтың Отаны.
B) Қазақ тілін үйрену – Дәуіттің арманы.
C) Түркі тілдерін білу – парыз.
D) Рухани мәдениет ұрпақтарға жетуге тиіс.

Осы тапсырма мәтіні студенттерге тест сұрақтары берілмей тұрып, алдын ала ұсынылады. Оны оқып, жеткілікті деңгейде түсінген білім алушылар тапсырма орындауға кірісуі керек. Әрбір дұрыс орындалған жұмыс студенттерді қанаттандырып, ары қарай да қызығушылығын арттыра түседі. Енді келесі бір тапсырма үлгісін көрсетейік:

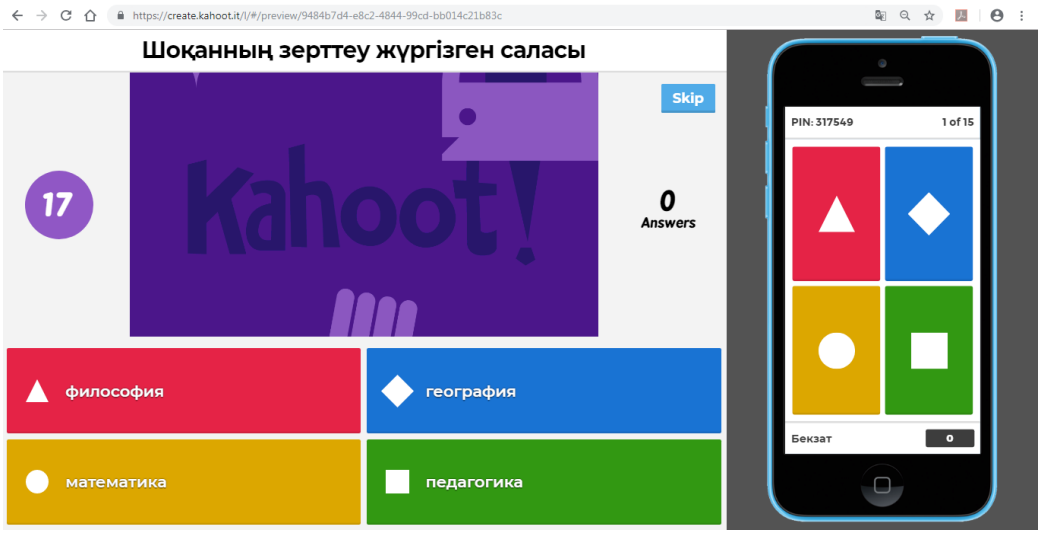
Келесі сұрақты енгізу үшін **“Next”** (Келесі) түймесін басасыз. Қалған сұрақтарды да осы үлгіде толтыра бересіз. Тест сұрақтарын жоғарғы оң жақ бұрыштағы **“Save” (**Сақтау) **түймесін басу арқылы сақтайсыз.**

4. Тест сұрақтарын алдын ала қарау, іске қосу

Тест сұрақтарын сақтау үшін **“Save” (**Сақтау) түймесін басқаннан кейін, Kahoot қызметі тест нұсқаларын редакциялау батырмасын пайдалану арқылы тест сұрақтарын өңдеуге, қайта өзгертіп жазуға немесе алып тастауға мүмкіндік береді. Алдын ала қарап алу батырмасын пайдаланып, тест нұсқаларын алдын ала көріңіз және Тестті ойнату батырмасын пайдаланып, сынақты іске қосыңыз және «Бөлісу» батырмасын пайдаланып сынақ сілтемесін бөлісіңіз.

Тапсырмаларды орындату үшін «Play» түймесін басасыз. Жаңа парақша ашылады, онда барлық тапсырма көрсетіледі. Орындаудың екі түрі бар: классикалық (әр студент үшін) және командаға арналған тапсырмалар. Сәйкес режимді таңдайсыз және жүйеге кіру үшін құпия сан (PIN) беріледі. Студенттер осы құпия сан арқылы жүйеге кіре алады. Ол үшін студенттерге ғаламтор мен Kahoot қосымшасы бар смартфон қажет болады, олар бағдарламаны интернеттен жүктеп алады. Бұдан кейін оқытушы «**Start**» түймесін басады.Тапсырма экранда пайда болады.

5. Сынақты өткізу

Тест сұрағы мен төрт жауап нұсқасы проектордың көмегімен тақтада көрсетіледі. Ал студенттің ұялы телефонында (планшетінде) тест жауаптары геометриялық фигуралармен ұсынылады. Студент тиісті фигураны басу арқылы жауап береді. Оқытушы «Next» түймесін басқан соң, келесі сұрақ пайда болады.

6.Сынақ есебін алу

Барлық тест сұрақтарына жауап беріп болған соң, тестілеуден өткен студенттер арасында көшбасшылары балл саны бойынша анықталады, жеңімпаздардың ұпайлары көрсетіледі. Студенттер өз нәтижелерін интерактивті тақтадан көреді. Одан кейін тестілеуді бағалауға мүмкіндік беретін рефлексиялық кері байланыс терезесі көрсетіледі.

Студенттердің берген жауаптарының нәтижелерін Excel бағдарламасы арқылы сақтауға болады. Жүктелген файлды Excel көмегімен ашып, тест нәтижелерін көре аласыз және оны студенттерге көрсете аласыз. Бұл қызметті пайдалану – студенттермен кері байланыс орнатудың тиімді тәсілі болмақ. «Оқылым бойынша дайындалған арнайы тапсырмалар білім алушылардың біліктілік деңгейін анықтауға және бағалауға мүмкіндік береді. Ол мынадай төрт нысан бойынша тапсырманы орындау нәтижесімен анықталады: *танысып оқу; зерттеу элементтерімен оқу; жүгіртіп оқу; зерттеп оқу* [4] дегендей, аталған барлық құзыреттілік оқытушыға да, студенттерге де шынайы білім бағасын анықтауға жол ашады.

Қорытындылай келе айтарымыз, білім беру үрдісінде мұндай заманауи технологияларды пайдалану оқытушы үшін де, білім алушы үшін де өте тиімді болмақ.

Kahoot қосымшасының тиімді жақтары:

– студенттердің теориялық материалдарды қалай меңгергенін анықтауға көмектеседі;
– оқытушы өз уақытын үнемдеуіне мүмкіндігі болады;
– оқытушы заман талабына сай онлайн тестілеу жүйесін меңгереді;
– оқытушы мен студент арасында тығыз байланыс орнайды;
– студенттің сабаққа деген қызығушылығы артады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар.
2. Қадашева Қ. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 2005. – 176 б.
3. Абдыхалықова А.М., Даркенова А.Қ. Инновациялық оқыту – сапалы білім беру кепілі. – Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2015. – №4 (31).
4. ҚАЗТЕСТ жүйесін енгізу мен дамыту тұжырымдамасы // Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 11 қыркүйектегі № 835 қаулысымен мақұлданған. Астана, 2009.
https://newtonew.com/app/tools-for-social-studies
http://didaktor.ru/kahoot-programma-dlya-sozdaniya-viktorin-didakticheskix-igr-i-testov/
http://ocenivanie.blogspot.com/p/kahoot.html

ӘОЖ 37.016:517+004

АУЛЬБЕКОВА Ж.С.,
КАЛДЫКОЗОВА С.Е.,
ЕРМЕТОВА Р.Е.,
БИМУРЗИНА А.А.
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Burkit71@mail.ru

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Заманауи әдістерде (информатиканы оқыту әдістемесі) оқу құралдарына жиынтығы ретінде мультимедиялық технологияларды қолдану әдістемесін жасау керек.

Оқу құралдарының жиынтығы бойынша оқу жоспарының кез-келген тақырыбын оқып-үйрену үшін қажетті және жеткілікті жиынтығы бар. Кешен белгілі бір құрылыммен сипатталады, яғни оқу үрдісінде оқу құралдарын өзара қарым-қатынаста және бір-бірімен үйлестіруде дәйектілігі. Оқыту құралдарын таңдауда олардың дидактикалық мүмкіндіктері, сабақ мақсаттары және сабақтар өткізілетін нақты жағдайлар назарға алынады. Әрбір кешенде басқа оқу құралдарының бірізділікпен немесе басқа біріктірілген негізгі, басым компоненттерін ажыратуға болады, және олардың барлығы бірізді және бірін-бірі толықтыруы тиіс.

Кілттік сөздер: педагогика, цифрлық технология, ақпараттық технология, әдіс, әдістеме, оқыту.

Аннотация. В современной методике (методика преподавании информатики) должны разработать методику использования мультимедииных технологии в обучении как комплекс средств обучения.

Под комплексом средств обучения понимают их совокупность, необходимую и достаточную для изучения какой-либо темы учебной программы. Комплекс характеризуется определенной структурой, т.е последовательностью включения средств обучения в учебный процесс во взаимосвязи и сочетаниях друг с другом. При подборе средств обучения учитывают их дидактические возможности, задачи урока и конкретные условия, в которых будут проводится занятия. В каждом комплексе можно выделить главный, доминирующий компонент, с которым связаны в той или иной последовательности другие средства обучения, причем все они должны быть согласованными, дополняющими друг друга.

Ключевые слова: педагогика, цифровая технология, школа, информационная технология, метод, методика, обучение.

Annotation. In modern methods (methods of teaching informatics), they should develop a technique for using multimedia technologies in education as a set of teaching aids.

Under the set of learning tools understand their totality, necessary and sufficient to study any topic of the curriculum. The complex is characterized by a certain structure, that is, the sequence of inclusion of teaching aids in the educational process in the relationship and combinations with each other. In the selection of teaching aids, their didactic opportunities, lesson objectives and specific conditions in which the classes will be held take into account. In each complex, one can distinguish the main, dominant component with which other training tools are connected in one sequence or another, and all of them should be consistent and complementary.

Keywords: pedagogy, school, tehnology, information technologies, method, methodology, education.

Қазақстан Республикасында қазіргі уақыттағы экономика және әлеуметтік жағдайлардағы оң өзгерістер мен жетістіктер еліміздің білім беру жүйесін жетілдіруді талап етуде. Халықаралық стандарттар деңгейінде білім беруге қол жеткізу үшін информатика пәнін оқытуда қолданылатын дәстүрлі әдістермен қатар, жаңа мультимедиялық технологияларды пайдаланудың ролі ерекше. Әрине ол үшін, дидактиканың принциптерін, оның ішінде көрнекілік принципті жүзеге асыруда мультимедиялық технология құралдарын тиімді қолдану қажет.

Өз кезегінде, информатиканы оқытуда мультимедиялық технология құралдары ерекше топты құрайды. Бұл оқу құралдары оқу үдерісі барысындағы хабарларды тарату құралы болып табылады және ол үшін арнайы техникалық жабдықтар қажет болады. Оларға жататындар: on-line режиміндегі бейнедәрістер, бейнефильмдер, электрондық оқулықтар, АКТ, мультимедиялық технология құралдары, компьютерлік бағдарламалар және т .б. жатады.

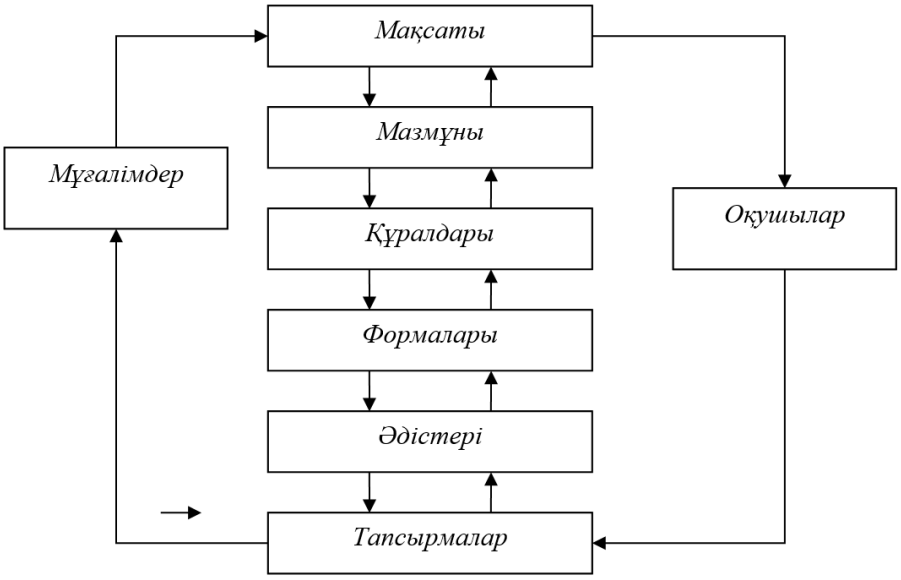
Информатика курсын оқытудағы «не үшін оқытамыз?» сұрағы қоғам талабына сай қойылып отыр. «Не үшін оқытамыз?» сұрағына «нені оқытамыз?» деген маңызды мәселе туындайды. Осы мәселе байланысты теориялық материалдардың мазмұны, оқушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптар анықталады.

«Қалай оқытамыз?» – деген сұраққа жауап беруде мұғалімнің іс-әрекетіне ерекше мән беріледі. Себебі, мұғалім оқу үдерісіндегі жетекші тұлға. Ол оқу бағдарламасын таңдайды, осы бағдарламаға сәйкес күнтізбектік – тақырыптық жоспар және оған сәйкес сабақ жоспарын жасайды.

Оқу бағдарламасы мемлекеттік, авторлық және жеке программалар болуы мүмкін.

Мемлекеттік программа Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінде бекітіледі.

Компьютерді информатика сабағында оқыту құралы ретінде қолдануда оның тиімділігі және дидактикалық мүмкіндігі ескеріледі. Информатиканы оқыту әдістемесі оқытудың мақсатын, мазмұнын, әдісін, құралдарын, формаларын, тапсырмалар жиынтығын біртұтас жүйе ретінде қарастырады (1-сурет).

1-сурет. Информатиканы оқыту компоненттері.

1-суреттегі информатиканы оқыту компоненттері, информатиканы оқыту әдістемесі – информатика пәнін оқытудың мақсатын (не үшін оқытамыз?), мазмұнын (нені оқытамыз?), әдістерін (қалай оқытамыз?), анықтаумен қатар, қалай тиімді оқытуға болады? – деген мәселені қарастырады.

Авторлық программа жеке немесе авторлар ұжымымен жасалып, республикалық білім беру мекемелерінде бекітіледі.

Жеке программа оқытудың нақты жағдайлары мен материалдық – техникалық базасына қарай мемлекеттік программаға ішінара өзгерістер енгізу арқылы жасалады.

«Қалай оқытамыз?» сұрағы мұғалімнің әрбір сабаққа дайындық барысында сабақ түрін, оқыту әдістерін, бекіту және бақылау кезеңдеріндегі тапсырмаларды анықтауы қажеттілігінен туындайды. Демек, информатика пәні мұғалімі: білімділік, дамытушылық, практикалық, тәрбиелік мақсаттарын түсінуі және өзіндік білім ретінде бойға сіңіруі; игерілген білімдегі коипьютерлік технология құралдарының орны мен маңызын көре білуі; информатика курсының мазмұнын меңгеру мақсатына сәйкес оқулықтар мен программаларды салыстыра оқып үйренуі; мазмұн таңдау принципін түсіну және оны қолдана білуі; пәнді оқыту құралдарын меңгеруі; оқытудың дәстүрлі және жаңа ақпараттық технологияға (компьютерлік технология) негізделген әдістерін білуі; оқушылардың ақыл –ой қызметін басқаруды меңгеруі; оқытуды ұйымдастыру формаларын меңгеруі; басқа пәндермен информатиканың байланысын зерттеуі; информатиканы оқыту үдерісін талдай білуі; информатиканы оқытуда бағдарламалық және техникалық құралдарды қолдана білуі; оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруы қажет.

Оқыту құралдарын белгілеріне қарай мынадай түрлерге жіктейміз;

1.Ондағы қолданылатын материалдарға байланысты (сөздік және бейнелік);

2.Қабылдау түрлеріне орай (көру, есту, көру-есту);

3. Материалды беру тәсіліне қарай (техникалық аппарат көмегімен немесе техника көмегінсіз, дайын кестелер, диакадр, кинотаспа);

Оқытудың техникалық құралдарының ішінде қабылдауға арналғандары жиі қолданылады. Олар: 1. Оқытудың экрандық құралдары; 2. Оқытудың дыбыстық құралдары; 3. Оқытудың экрандық – дыбыстық құралдары.

Ал, компьютерлік техниканың (ақпараттық және коммуникациялық технологиялар құралдары) оқытудың басқа құралдарына қарағанда өзіндік ерекшеліктері мен артықшылықтары бар, қолдану мүмкіндігі де кеңірек.

Енді, информатика сабағында мультимедиялық технологиялар мен компьютер, оқыту құралдарын кешендік пайдалану әдістемесіне тоқталайық. Оқыту құралдарының кешені деп оқу бағдарламасының қандай да бір тақырыбын оқуға арналған қажетті және жеткілікті құралдар жинағын түсінеміз. Кешендік оқыту құралдарын арнайы бір құрылыммен, яғни оқу үдерісінде қажетіне қарай, дидактикалық мүмкіндігіне орай, оларды бір-бірімен сабақтастыра отырып, өзара байланысты біртіндеп тізбектей қолдану өте қажет. Оқыту құралдарын қолдану үшін оларды таңдаған кезде ең алдымен ескеретін жәйт олардың дидактикалық мүмкіндігі, сабақ тапсырмалары мен нақты шарттарын ескеру керек.

Оқытудың техникалық құралдарын кешенді қолдануда мына төмендегі мәселеге басты назар аударылады:

1.Өтілетін тақырыпқа қатысты оқыту мен тәрбиелеу мәселелерін анықтап алу;

2.Оқушылардың оқулықтағы игеретін материал көлемін анықтап алу;

3.Оқушылардың танымдық тәжірибелерін есепке алу;

4.Білім мазмұнына элементарлық талдау жасау (оқулық қолданылады);

5.Білімнің тізбектей берілуін анықтаумен қатар, дағдылары мен ебдейліктерін де біртіндеп қалыптастыру;

6.Білуге қарай біртіндеп қадам жасау;

7. Әрбір қадамның әдістемелік жүйесін жасау:

а) Оқушылардың танымдық қызметін модельдеу;

ә) Оқыту әдістерін жобалау;

б) Кері байланыс жасау тәсілдерін жобалау;

в) Оқыту құралдарының құрамы мен қолданылу мүмкіндігін анықтап алу;

Оқу құралдары жүйесінің қалыптасуы – білім беру құралдарының түріне өзіндік белгілері бойынша классификациялау ғана емес, сонымен қатар дидактикалық қасиеттері мен қызметтерін білуді де қажет етеді.

Дидактикалық қасиеттер дегеніміз – оқу құралдарының басқалардан айырмашылықтары көрсетілетін белгілері мен дидактикалық функцияларда (қызметінде) көрініс табатын өзіндік ерекшеліктері. Дидактикалық қасиеттер тек қана оқу құралдарына тән болып келетін мүмкіншіліктерді ғана қамтиды. Оқу-тәрбие жұмысында түрлі әдістерді қолданудың объективтік бағыттары ретінде қарастырылатын дидактикалық функциялар мен дидактикалық қасиеттердің өзара байланыстары болып отырады. «Дидактикалық қасиет» пен «дидактикалық мүмкіндік» ұғымдарының өзара жақындығынан да болар, педагогикалық әдебиетте оларды бірге қарастыру дәстүрге айналған.

Оқыту құралдарының әрқайсысының дидактикалық қызметтерінің әртүрлі болып келетіндігіне қарамастан, олардың барлығына тән ортақ қызметтері бар. Атап айтқанда:

– оқушылар қабылдаған хабарларды ұғынып түсінуді, түсініктер мен ұғымдарды қалыптастыруды қамтамасыз ете алатын көрнекілік қызмет;

– хабарлау қызметі, өйткені оқу құралдары білімнің нақты көздерінің бірі болып саналады, яғни белгілі бір хабарларды жеткізушінің рөлін де атқара береді;

– орнын толтырушылық қызмет оқу үдерісін жеңілдетеді, көздеген мақсатқа көп күш, денсаулық, уақыт жұмсамай жетуге бағытталған;

– бейімдеушілік қызмет оқу үдерісіндегі қолайлы жағдайлар туғызуға, демонстрацияларды, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыруға, оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты ұғымдар мазмұнының бірдей болуына, білімнің бір қалыпты сабақтастығына бағдар алған;

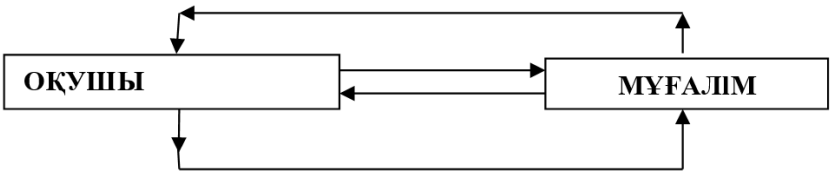
– интегративтік қызмет, белгілі бір объектіні немесе құбылысты тұтастай да және оның бір бөлшегі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл қызмет оқу құралдарын кешенді түрде қолдану мен жаңа ақпараттық технологияның құралдарын қолдану арқылы жүзеге асырылады. Оқытудың негізіне бақыланушы обьектілерді қабылдау жатады. Не нәрсені қандай тәсілмен білгіміз келсе де, біз барлығынан бұрын сезім мүшелерімізге жүгінеміз. Адам тыңдаса, оқыса, бақыласа – барлығынан

бұрын жұмысқа оның сезімі мен қабылдауы қосылады, содан соң – есте сақтау, біріктіру, пайымдау, ақпаратты шығармашылық өңдеу жүзеге асады. Егер мұғалім оқушының танымдық іс-әрекетіне әсер еткісі келсе, онда ол алдымен оның сезім мүшелеріне әсер етеді, осы талдағыштар арқылы адам ақпарат алады.

Сонымен, әр уақытта да оқыту негізі болып, бақыланған объектілерден қабылданғандар жатады. Неге оқытсақ та, қандай әдістермен оқытсақ та, біз ең алдымен оқушылардың ақпаратты қабылдаудағы сезім мүшелеріне сүйенеміз.

Оқушы тыңдайды, оқиды, бақылайды – бұл іс-әрекеттердің бәрінде де оның сезім мүшелері арқылы қабылдау іске қосылады, ал содан кейін ғана есте сақтау, ойлану, ой қорыту, ақпаратты шығармашылық өңдеу және т.б. жүзеге асырылады.

Оқыту бағдарламасының түрлі операцияларды орындауға, оқыту қызметін талдауға, түрлі құбылыстар мен үдерістердің информатикалық үлгілерін құруға мүмкіндігі, әсіресе көрнекілікті жүзеге асыруда қызметі зор болып отыр (2,3,4 – суреттерде).

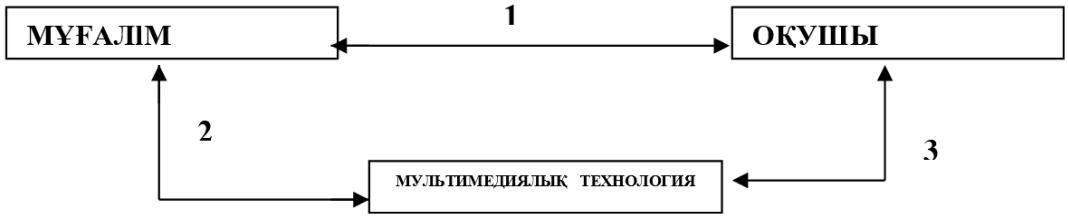

2-сурет. Компьютерсіз оқыту жағдайындағы ақпарат ағыны жүйесі

3-сурет. Интербелсенді тақта құралдарын қолданып оқыту жағдайындағы ақпарат ағыны жүйесі

Мұндағы, 1-Мұғалім мен оқушылардың арасындағы ақпарат ағынының жүзеге асуы; 2– педагогикалық жабдықтау; 3-“компьютер – оқушылар” жүйесіндегі ақпарат ағыны.

4-сурет. Компьютерлік технология негізінде оқыту жағдайындағы ақпарат ағындарының жүйелері

Мұндағы, 1-Мұғалім мен оқушының арасында ақпарат ағынының жүзеге асуы; 2– педагогикалық жабдықтау және талдау; 3– “компьютер – оқушы” ара қатынастары.

Компьютерлік технологияны оқыту үдерісінде қолдану үшін компьютер, интербелсенді тақта құралдары қажет. 4-суреттегі сызба мұғалімнің жаңа материалды не тақырыпты түсіндірудегі ақпарат алмасуын бейнелейді.

4-суреттегі ішкі жүйе оқушы мен компьютер арасында тікелей әріптестік арқылы сипатталады. Бұл жерде компьютер оқушының орындайтын дербес тапсырмасын анықтап, оны экранға шығарады, тапсырманың орындалу дұрыстығын тексереді, қажет жағдайда тапсырманың шығарылу үлгісін экранда көрсетіп, көмектеседі.

Оқып-үйрену, негізінен, оқытушысыз жүргізіледі. Оқушы компьютерден алған оқу тапсырмасын қабылдап, оны өзбетінше орындайды да, оқып-үйрену барысында қажет **болған іс-**әрекет жолдарының игерілу сапасы мен өз ақыл-ой қызметінің қол жеткен даму деңгейі жайлы ақпаратты, тапсырмадағы сұрақтардың жауаптарын, есептердің шығарылуын компьютерге енгізіп, жұмыс жасайды. Яғни, ішкі "оқушы-компьютер" жүйесінде оқушының оқып-үйрену үдерісі жүзеге асады.

Компьютерлік жүйеде мұғалім оқушының оқып-үйрену жұмысының нәтижелерін, яғни жіберілген қателер саны, тапсырманы орындауға жұмсалған уақыт, оқып-үйренудің қандай деңгейіне жеткені, бақылау жұмысының бағасы жөніндегі ақпаратты компьютерден алады. Ол алынған мәліметтерді оқу бағдарламасынан, ғылыми еңбектерден, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдардан алынған ақпараттармен салыстыра отырып, оқушының ақыл-ой қызметі мүмкіндіктері мен деңгейлері сипаттамаларын талдайды.

Информатика пәнін оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану – бұл сапалы білім беруге қол жеткізудің негізі болып табылады. Өйткені информатиканы оқытуда мультимедиялық технологияларды, электрондық оқулықтарды қолдану арқылы оқушылардың өз бетінше жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

– Мультимедиялық технологияларды, электрондық оқулықтарды пайдалана отырып оқытудың ғылыми-әдістемелік ерекшелігін қамтамасыз ету ғылым, әрі пән ретінде информатика саласында білім беру электрондық ресурстар ұсынған соңғы ғылыми жетістіктер оқу материалының мазмұнының ғылыми нақтылығын және дұрытығын, барынша тереңділігін білдіреді. Білім беру электрондық кітаптар оқу материалын игеру жүйесінің қажеттілігін қалыптастыру төмендегідей ғылыми әдістермен қалыптасады: тәжірибе, бақылау, нақтылық, талдау, индукция және дедукция, талдау және синтез, моделдеу және жүйелік талдау.

– Білім беруде мультимедиялық технологияларды, электрондық оқулықтарды пайдалана отырып оқытудың қол жетімділігін қамтамасыз ету ерекшелігі, оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты оқу материалын үйренуде теоретикалық қиындықтарын анықтау дәрежесін білдіреді.

– Информатиканы оқытудағы мәселе білім алушының оқу-үйрену әдістерін білуге байланысты. Оқушылар электрондық оқулықтар көмегімен білім алу кезінде мүмкіндігі бар қиындықтармен кездескен кезде, ой-өрістері жоғарылап, дидактикалық қажеттілігі жай оқулықтарға қарағанда бірнеше есе жоғары болады.

– Экранда бейнелеу арқылы оқушыларды оқыту қажеттілігі олардың өз көздерімен моделдерді, макеттерді көру арқылы сезімталдығын арттырады. Оқушыларды электрондық оқыту кезінде бейнелеу ерекшелігінің шарты ресурстар жаңа және жоғарғы дәрежеде болуы қажет. Қазіргі таңда виртуалды шындықты тарату тек қана бейнелеу ғана емес, сонымен қатар информатика мен мультимедиялық технологияларды ақпараттық технологияда жартылай сенсорлы оқу қолданылады.

– Оқушыларға білім беру электрондық ресурстарын өзіндік оқуы олардың ой-өрісін , білімдерін жоғарылатып, информатикада алға қойған мақсатына жетуді қамтамасыз етеді. Бұл оқушылардың алға қойған оқу мақсатына бағытталады. Осының негізінде білім беру электрондық оқулықтарды қолдану барысында жұмыс жасауға қолайлы жағдай болуы керек. Оның негізі информатика оқулығында түсінікті мазмұнда болуы керек. Білім беру электрондық ресурстары жүйесінде оқушыларға жоғары әдістемелік деңгейде, әлемдік талаптарға сай дәрежеде оқыту.

– Жүйелілік және реттілік ерекшелігін қолдана отырып информатиканы оқыту барысында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың логикалық ойлау қабілеттерін арттыруға бағытталған болуы тиіс.

Оқытуды ұйымдастыруда пән мұғалімі оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуы, қажетті біліммен қамтамасыз етуі, олардың есеп шығаруы іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруы айтпаса да түсінікті. Оқыту сапасын арттыру, өмірмен практиканы байланыстыру да күн тәртібінен түскен емес. Оны шешудің бірден-бір жолы, атап айтқанда көрнекілік принципті компьютерлік технология құралдары арқылы жүзеге асырудың дидактикалық негіздемесін жасауға келіп тіреледі.

Өйткені, көрнекі түрде оқыта отырып, материалды игеруге ғылымилық және көрнекілік, белсенділік принциптерімен қамтамасыз етіп, оқушылардың логикалық ойлауын, эстетикалық қабылдауын, еңбектің қандай да бір түріне шығармашылықпен қарау деңгейін дамытып, жетілдіре түседі.

Информатика сабағында бейнедәрістерді, интербелсенді тақта құралдарын қолдану әдістемесін қарастырамыз.

Оқыту технологиясы – ЮНЕСКО-ның анықтауы бойынша білім беру формасын тиімділеудің алдына қойып отырған негізгі мәселесі-бүкіл оқыту үдерісін ұйымдастыру, қолдану мен анықтау, сонымен бірге, техникалық және адам ресурстарын, олардың өзара іс-әрекетін істей отырып, білімді меңгеру болып табылады. Дәлірек айтқанда, оқыту технологиясы дегеніміз – әртүрлі оқытудың техникалық құралдарын пайдалану, оның ішінде компьютерлік және электронды құралдарды тиімді пайдалану. Компьютерлік оқыту (Оқытудың компьютерлік технологиясы) – бұл техникалық құралдың бірі компьютер болатын оқыту жүйесі; Дидактикалық компьютерлік ортадағы білім беру-дамыту үдерісінің жүйесі. Цифрлық техноогия, оның ішінде компьютерлік технология құралдары оқу үдерісінде келесі мақсаттарда қолданылады;

1.Оқушының пәнге қызығушылығын арттыру;

2.Оқушыға білім беру мен оны өзіндік жұмысқа үйрету;

3.Білімді оқыту мен бақылау;

4.Дағдыларды (санау, есеп шығару, графиктер салу және т.б.) бекіту мен дамыту;

5.Мұғалім мен оқушының жұмысын ғылыми тұрғыда ұйымдастыру;

6.Анықтамаларды (Библиография, формулалар, мәліметтер және т.с.с.) алу,

7.Оқушылардың компьютерде бейнелеу дағдысын дамыту;

8.Оқушының пәндік үлгерімі, оларды талдау, сабаққа қатысуы мен тәртібі жайлы мәлімет алу;

9. Сергіту мен ойынды ұйымдастыру.

Жалпы білім беретін орта мектеп информатика сабағын мультимедиялық технологиялар, компьютерлік технология және оқытудың техникалық құралдары, көрнекі құралдар, яғни оқу құрал-жабдықтар кешені көмегімен жаңа сабақ өткен кезде оқушылар «құлақ-ми» жүйесі бойынша секундына 50 бит ақпарат қабылдайды екен.

В.П.Молочковтың «Наглядность как принцип обучения» атты ғылыми зерттеуінде былай делінген: оқу арқылы – 10 %, есту арқылы – 20 %, көру арқылы (визуалды ақпарат) – 30 %, есту және көру арқылы – 50 %, есту және көру, талқылау арқылы – 70 % ақпаратты бес сезім мүшесі арқылы қабылдаймыз.

Сонымен баланың қабылдауын мұқият зерттеген физиологтардың еңбектеріне сүйенген психолог-педагог мамандар адамның жоғары жүйке жүйесі қызметінің негізінде оқу үдерісінде қолданылатын мультимедиялық технологиялар, компьютерлік технология көмегімен мұғалім сөзін сабақтастырған жағдайда өтілген материалдарды меңгеру жоғары дәрежеге жетеді деп есептейді.

Информатиканы оқытуда компьютерлік технологияны қолдана отырып, информатика пәні мұғалімі сабақта жұмыс нәтижелерін кесте немесе сызба түрінде дисплей экранына, қағазға шығарып беруге мүмкіндік туғызады. Оның мәтіндік және графикалық редакторлары арқылы әр түрлі алфавиттік – цифрлық мәліметтерді даярлауға, формулалары бар мәтіндерді жазуға, суреттерді, кесте түрінде берілген сандарды, диаграммаларды, графиктерді салуға ыңғайлы. Компьютерді оқыту құралы ретінде үйретуші – оқытушы бағдарламалар арқылы білім беру үдерісінде қолданыла бастауы мектеп практикасында шәкірттердің өз бетінше жұмыс істеуіне мол мүмкіндік береді.

Оқу үдерісінде мұғалім компьютерлік технология арқылы информатиканы оқытуда информатикалық формулалар, графиктер, сызбалар, иллюстрациялар салып, әртүрлі іс-әрекеттер орындап, жас шәкірттерге сапалы білім беруде ақпараттық дәуір заманында оқушыларды өмірге, нарық заманына бейімдейді.

1. Мультимедиялық түрдегі кітап, лекция, әдістемелік құралдар, ғылыми газет-журналдарды оқу;

2. Педагогикаға қатысты компьютерлік оқытушы бағдарламаларды қолдану;

3. Электрондық кітапхананы қолдану;

4. Берілгендер қорын пайдалану;

5. Ақпараттық-анықтамалық жүйені пайдалану;

6. Электрондық почтаны қолдану;

7. Электрондық телеконференция өткізу;

8. IRC (Internet Relay Chat);

9. Каталог іздеу;

10. Іздеу жүйесін қолдану;

11. Мета іздеу жүйесін пайдалану және т.б.

Жоғарыда айтылғандарды баяндай келе, негізгі мектепте информатика пәні мұғалімдерін компьютерлік сауаттылыққа үйретіп, электрондық оқулықтармен жұмыс істеуді меңгертуіміз керек.

Сонымен бірге, олар сабағында интернетті де тиімді пайдалана алатындай болуы қажет. Информатика сабағында компьютерлік технологияны тиімді пайдалану кезінде информатикалық фигуралар, бейнелер мен түстің, дыбыстың қосылуы да көрнекілікті кеңейтеді.

Компьютерлік технологиялар ұтымдылығы көбінесе мультимедиялық өнімдерді дайындау сапасы мен қолдану үдерісіне байланысты (оқыту бағдарламалары, бақылау-тестік бағдарламалар, компьютерлік фильмдер, электрондық кітаптар, мультимедиялық энциклопедиялар және т.б.). Олардың сапалылығы мен қолайлылығы мәтіндік, сызбалық, аудио, видео ақпараттардың, анимацияның және т.б. мультимедиялық мүмкіндіктердің бірігуі болып табылады. Яғни, компьютердің мультимедиялық мүмкіндігі пайдаланушымен диалог құрушыға айналдырып қана қоймай, дарынды балаларға арналған мамандандырылған мектеп оқушыларын сыныптан немесе үйінен шықпай-ақ үлкен ғалымдар мен педагогтардың дәрістеріне қатысуына, өткен және қазіргі тарихи оқиғаларға куә болуына, әлемнің ең белгілі музейлері мен мәдени орталықтарымен байланыс жасап, білімін дамытуына қолайлы жағдай туғызады.

Мультимедия – дыбысты, бейнелердің қозғалыстағы және қозғалыссыз жағдайларын біріктіріп көрсетуге мүмкіндік беретін компьютерлік технология. Мультимедияның оқыту құралдарына: аудио, видео таспалардағы материалдар, презентациялық бағдарламалар, ойын бағдарламалары, компьютерлік оқыту бағдарламалары және т.б. Мультимедия ақпаратты кешенді түрде бейнелеп шығарады, яғни қажет болатын түрлі көрнекілік құралдардың орнын толықтыра алады. Сондай-ақ, мультимедиямен жұмыс істеген оқушылар өздері игеріп жатқан пәннің құпияларына терең бойлап, мазмұнын жылдам, жақсы түсіне алады.

Телекоммуникациялық байланыс құралдарымен дайындалған берілгендер қоры, жеке мәліметтер қорында сақталған ақпаратпен салыстырсақ, дарынды балалар мектеп оқушыларына әлдеқайда көп қызмет етіп, оқу белсенділігін дамытады. Қажетті ақпаратты сақтауға, талдауға, теңестіру логикалық амалдарының жасалуына және т.б. септігін тигізеді.

Қорыта айтқанда, мультимедиялық технологиялар: компьютерік техниканың оқу үдерісінде қолданылып жатқан мультимедиялық аудио, видео мүмкіндіктері, бұрынғы телекоммуникациялық байланыс құралдарының заманауи дамыған түрі, оның оқу үдерісін жетілдірудегі маңызы жоғары екені анық. Телекоммуникацияны оқу үдерісінде пайдалану электрондық поштаны қолданумен жүзеге асады.

Оқу үдерісіне, электрондық пошта арқылы да, оқытудың виртуальдық әдісімен оқу сабақтарын құрастырып, пәндерді оқытуда дарынды балалар мектеп оқушыларының шығармашылық белсенділігін дамытуға болады. Ауқымды желіні пайдаланып, білім беру – оқытудың виртуальдық тәсілі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бүркіт Ә.Қ., Туғанбаев М.Л. Ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар. Шымкент, 2010. –Б.225-226.
2. Бүркіт Ә.Қ., Туғанбаев М.Л. Жаңа ақпараттық технологиялар. Шымкент, 2011. –Б.123-124.
3. Бүркіт Ә.Қ., Туғанбаев М.Л. Білім берудегі ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар. Шымкент, 2012. –Б.356-357.
4. Бүркіт Ә.Қ., Туғанбаев М.Л. Жаратылыстану-информатика пәндерін оқытуда интербелсенді тақта құралдарын қолдану әдістемесі. Шымкент, 2012. –Б.555-556.
5. Бүркіт Ә.Қ., Әжібеков Қ.Ж. Информатиканы оқытуда көрнекілік принципті жүзеге асыру әдістемесі. Электрондық оқулық. Астана. Куәлік №442. 12.12.2010.
6. Бүркіт Ә.Қ., Әжібеков Қ.Ж. Физиканы оқытуда көрнекілік принципті жүзеге асыру әдістемесі. Электрондық оқулық. Астана. Куәлік №443. 12.12.2010.
7. Бүркіт Ә.Қ., Әжібеков Қ.Ж. Информатиканы оқытуда көрнекілік принципті жүзеге асыру әдістемесі. Электрондық оқулық. Астана. Куәлік №444. 12.12.2010.
8. Бүркіт Ә.Қ. Информатиканы оқытуда интербелсенді тақта құралдарын қолдану әдістемесі. Электрондық оқулық. Астана. Куәлік №562. 04.12.2011.
9. Е.Ө.Медеуов, А.Саипов, Ә.Х.Бүркіт. Компьютерді оқыту технологиясы. –Б.10-13. Астана, 2004.

АХМЕТОВА К.К.
Кандидат педагогических наук
Филиал АО «НЦПК«Өрлеу»
Институт повышения квалификации педагогических работников по городу Астана

НОВОЕ В СОДЕРЖАНИИ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ ПРИ ПОЭТАПНОМ ПЕРЕХОДЕ К 12-ЛЕТНЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ

Аннотация. Одним из приоритетных направлений обновления содержания образования в условиях поэтапного перехода к 12-летнему образованию является развитие функциональной грамотности учащихся. С 2015 года в школах Республики Казахстан в учебный процесс начали внедрение образовательных программ обновленного содержания. В содержании данной программы присутствует то новое, которое надо изучить, апробировать, подобрать наиболее конструктивные подходы в работе с педагогами. В реализации задач практико-ориентированной программы обновления содержания образования предусмотрены научные подходы и профессиональная компетентность тренера с высокими личностными качествами. Личностный подход и целостное видение процесса обновления слушателей курсов учитывается тренерами курсов и при проведении межкурсовой деятельности преподавателя. Обратная связь усвоенных навыков слушателей курсов прослеживается преподавателями также по завершению курсов, в ходе работы учителей на уроках, на различных мероприятиях научно-методического и творческого характера.

Ключевые слова: поэтапный переход, обновленнные программы курсов, научность, профессиональная компетентность, личностные качества, практико-ориентированность, обобщение педагогического опыта, обратная связь.

АХМЕТОВА Қ.Қ.
Педагогика ғылымының кандидаты
«ӨРЛЕУ» Біліктілікті арттыру ұлттық орталығы АҚ филиалы
Астана қаласы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты

Аннотация. 12 жылдық білім беру жүйесіне кезең-кезеңмен көшу жағдайында білім мазмұнын жаңартудың басым бағыттарының бірі оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту болып табылады. 2015 жылдан бастап Қазақстан Республикасының мектептері білім беру бағдарламаларының оқу үрдісіне жаңартылған білім беру мазмұнын енгізе бастады. Осы бағдарламаның мазмұнын зерттеушілік, тестілеу және педагогтермен жұмыс істеудің ең сындарлы тәсілдерін таңдаған жаңа нәрсе бар. Білім беру мазмұнын жаңартудың практикалық-бағдарланған бағдарламасының міндеттерін жүзеге асыруда жоғары жеке қасиеттері бар жаттықтырушының ғылыми көзқарастары мен кәсіби құзыреттілігі қамтамасыз етіледі. Курс тыңдаушыларын жаңартылған жүйеге жалпылама түрде және тәжірибелік-бағдарлық тәсілдерді енгізу, оқытушының курс аралық қызметін жүргізу кезінде курс тренерлерімен ескереді. Курс қатысушыларының біліктілік дағдыларын білу мұғалімдердің курстың аяқталуы кезінде, мұғалімдердің сабақ барысында, түрлі ғылыми, әдістемелік және шығармашылық іс-шараларға қатысуы кері байланыс арқылы байқалады.

Кілтті сөздер: кезеңмен көшу, жаңартылған курс бағдарламалары, ғылымилық, кәсіби құзыреттілік, жеке қасиеттері, тәжірибеге бағдарланған, педагогикалық тәжірибені жалпылау, кері байланыс.

AKHMETOVA K.K.
Candidate of pedagogic sciences
Branch of JSC «National center for professional development «Orleu»
Institute for professional development of Astana city»

Annotation. One of the priority directions of the updated curriculum of education in the conditions of phased transition to 12 years' education is development of functional literacy of pupils. Since 2015 at schools of the Republic of Kazakhstan began the process of introduction in educational process of educational programs of the updated contents. At contents of this program there is that new which it is necessary to study, approve, pick up the most constructive approaches in work with teachers. Scientific approaches and professional competence of the trainer with high personal qualities are provided in realization of tasks of the practice-focused program of updating of content of education. Personal approach and complete vision of process of updating of students is considered by trainers of courses and when carrying

out intercourse activity of the teacher. Feedback of the acquired skills of students is traced by teachers also by the end of courses, during work of teachers at lessons, on various actions of scientific and methodical and creative character.

Keywords: phased transition, the updated programs of courses, scientific character, professional competence, personal qualities, practice-orientation, synthesis of pedagogical experience, feedback.

Введение

Улучшение результатов учащихся Казахстана в международных исследованиях PISA и TIMSS «в математическом и естественнонаучном направлениях» [1] показали, что учителя школ дают сильные предметные знания, вместе с тем, учащиеся должны научиться их применять в жизни, уметь самостоятельно работать с информацией, гибко и мобильно принимать решения, быть коммуникативными и творческими личностями. Одной из особенностей образовательных программ обновленных курсов повышения квалификации в условиях поэтапного перехода на 12-летнее образование является развитие функциональной грамотности учителей Республики Казахстан. С 2015 года на базе ФАО «НЦПК» Өрлеу ИПК ПР по городу Астана усваивают педагоги организаций образования **обновленные программы курсов повышения квалификации педагогических кадров.** В городе Астана апробация обновленных учебных программ проходит на базе школы-гимназии №69. Внедрены новые механизмы профессионального развития педагогических кадров страны. «Ключевым аспектом становится исследовательская деятельность учителя». [2].

Данные программы направлены на совершенствование педагогического мастерства учителей в контексте обновления Учебных программ и внедрения системы критериального оценивания [3]. С учетом инноваций в повышении квалификации возникает потребность научно-методического сопровождения данного процесса.

Методологические подходы для использования в повышении квалификации и профессионального роста педагогов, рассмотренные ранее в научных трудах Б.А. Альмухамбетова [4], А.А. Жайтаповой [5], Ш.Т. Таубаевой [6], М.С. Керимбаевой [7] и др., в настоящее время также актуальны. По исследованиям ученых, теоретической основой повышения квалификации является принцип научности, который направлен на достижение новых подходов с учетом развития всей системы образования и вхождения в международное образовательное сообщество.

В рамках обновленной программы повышения квалификации педагогов в системе повышения квалификации внедряются новые особенности в деятельности преподавателей кафедр, тренеров в организации и проведении данных курсов.

Основная часть

Одной из основных особенностей системы повышения квалификации при поэтапном переходе к 12-летнему образованию является научность образования педагогов как фактор профессионального роста. В статье С.В. Власовой в результате проведенных исследований выявлено, «что современные учителя в подавляющем большинстве принимают идеал научности образования, но не готовы проводить его в жизнь, хотя бы потому что имеют достаточно слабое представление о современной картине мира». [8].

Для этого возникает необходимость и востребованность в специалистах системы повышения квалификации, которые могут предоставить учителю доступную информации о развитии науки, используя методы познания окружающего мира, истории науки. Учитель, работающий в постоянном поиске информации, в дальнейшем внедряет в образовательный процесс новые, креативные идеи. В профессиональной деятельности современного учителя практико-ориентированность основана на исследовательском подходе к инновациям в системе образования.

Курсы по обновленным программам содержания образования предполагают новые особенности организации, проведение курсовой и межкурсовой работе с педагогами. В краткосрочных курсах были лекции, семинары, практические занятия, круглые столы, выездные занятия, тренинги, мастер-классы, в частности, на это указывает соотношение лекционных и практических часов. Ознакомительно-информационный характер таких программ проявлялся, прежде всего, в сформулированных целях, где использованы такие слова, как познакомить, сделать обзор, дать информацию, сформировать представление о чем-то и т.п. «По сути, такой образовательный процесс можно охарактеризовать как «просвещение незнающих, которые с предлагаемым содержанием как бы совсем незнакомы или свободный доступ к излагаемой преподавателем информации для них закрыт» [9, с.115].

На курсах по обновленным программам содержания образования преобладают практические занятия, тренинги, а лекции только в первый день курсов. Педагоги работают в группах, такая форма организации работы направляет педагогов к активной, творческой деятельности. При рассмотрении практических заданий учителя учатся слышать и слушать друг друга, анализируют ситуацию и выстраивают собственные выводы. Образовательные процессы, обеспечивающие осмысление педагогом современных социокультурных особенностей, современной профессиональной педагогической деятельности и определение своего отношения к ним, определяют логическую цепочку, выражающуюся в «смысловой триаде»: осознание – понимание – принятие [10, с.115].

На данных курсах присутствует то новое, которое надо изучить, апробировать, подобрать наиболее конструктивные подходы в работе с педагогами. При этом мобильность тренера курса и его профессиональная компетентность помогут педагогам определить объективность и правильность своих решений.

Определенное значение имеют личностные качества тренера, его внимательное, справедливое отношение к мнению каждого педагога. Акцентируя внимание на присутствие педагогов разного возраста и педагогического опыта, тренер может определить уровень его компетентности и творческие возможности в работе. На международной конференции в Борнмауте, проводимой под эгидой Центра педагогических исследований и нововведений при Организации экономического сотрудничества и развития (OECD), была предложена модель специалиста повышения квалификации, которая включает в себя следующие компетенции:

– стимулировать и поддерживать саморазвитие учителей;

– быть готовым и способным принимать новые роли и ответственности;

– постоянно доводить свои знания до самого современного уровня, совершенствовать и расширять навыки и умения, справляться с самыми сложными ситуациями, возникающими в профессиональной деятельности учителя;

– предлагать решения возникающих в школьной практике проблем;

– содействовать развитию учителя; быть способным к внедрению новшеств, руководить изменениями в школе.

При подготовке к курсам повышения квалификации в рамках предмета тренеры курсов из предложенного материала отслеживают эффективность методов и стратегий обучения, направленных как на достижение конечного результата, так и на совершенствование профессиональных качеств учителя. Практико-ориентированный подход и целостное видение процесса обновления слушателей курсов учитывается тренерами курсов и при проведении межкурсовой деятельности преподавателя. Обратная связь усвоенных навыков слушателей курсов прослеживается преподавателями также по завершению курсов, в ходе работы учителей на уроках, на различных мероприятиях научно-методического и творческого характера. С одной стороны, усиление адресности курсов, а с другой – воплощение идеи кооперативности в обучении, т.е. создание условий для совместного творчества.

Обобщая педагогический опыт через изучение методов обновленного содержания образования, педагоги начинают активно разрабатывать учебно-методические материалы в виде пособий, сборников, рабочих тетрадей, рекомендаций и др. В настоящее время обобщение и распространение опыта через учебно-методические материалы стало более актуальным. Педагоги учатся на научной основе систематизировать свою деятельность. Системный подход позволяет «увидеть» все компоненты педагогического процесса. Интенсификация учебного процесса на современном этапе представляет активизацию познавательной деятельности обучающихся, ускоренного воспроизводства у них культуры учения, поведения и деятельности, а не за счет увеличения объема информации в единицу времени [11, с.120]. Повышение квалификации педагога отражает «не только знания об отдельных явлениях, но и понимание особенностей их взаимодействия и взаимовлияния, происходящего в реальных условиях функционирующего педагогического процесса» [12, с.15]. Это их ограждает от стрессов, учит повседневно в русле своей деятельности вести целенаправленную научно-методическую работу для развития профессионального роста.

Некоторые слушатели курсов могут выбрать наиболее эффективные методы, сравнивая свою методическую копилку с программой обновленного содержания. Планируя работу со слушателями курсов, тренеры ориентируют свои цели на выявление инновационного педагогического опыта. Термин «инновация» в педагогическом опыте означает введение нового в цели, содержание, методы и формы

обучения и воспитания, организацию совместной деятельности учителя и учащегося [13]. Инновационный педагогический опыт предполагает научно-методическое сопровождение, которое реализуется через консультации в систематизации опыта; пропаганду и распространение опыта. Научно-методическое сопровождение педагогов реализуется через курсовую и межкурсовую деятельность, в результате которых повышается профессиональный опыт и педагогическое мастерство самих тренеров курсов.

Одним из востребованных тем дополнительно проводимых семинаров и курсов является выявление, изучение, анализ, обобщение, распространение и совершенствование педагогического опыта. Главная задача современной системы образования – «создание необходимых условий для получения образования, направленных на формирование, развитие и профессиональное становление личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики».

Выводы

В настоящее время на проводимых курсах и семинарах повышения квалификации ФАО «НЦПК«Өрлеу» ИПК ПР по городу Астана в рамках программ обновления содержания образования деятельность тренеров реализуется, прежде всего, через следующие направления:

– изучение содержания материалов курсов по обновленным программам в рамках предмета обучения;

– отслеживание практических наработок слушателей курсов по использованию активных методов обучения обновленного содержания образования;

– публикация статей тренеров и слушателей курсов;

– выступления тренеров, а также слушателей на семинарах, брифингах;

– систематизация инновационного педагогического опыта через изучение методов обновленного содержания образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы (Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года №1118), Астана. 2010 г.
2. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы (утверждена Указом Президента РК от 01.03.2016 г. №205), Астана. 2016 г.
3. Образовательная программа курсов повышения квалификации педагогических кадров по предметам «Русский язык» и «Русская литература» в школах с русским языком обучения. Рекомендовано к печати Методическим советом Центра педагогического мастерства Автономной организации образования «Назарбаев Интеллектуальные школы».
4. Альмухамбетов Б.А., Бенцион Я.С. Методическая работа педагогическими кадрами: подходы, проблемы, поиски, решения.– Алматы,1999. -198 с.
5. Жайтапова А.А. Профессиональный рост учителей в системе повышения квалификации. – Алматы, 2006. – С.129-155.
6. Таубаева Ш.Т. Система деятельности институтов усовершенствования учителей по изучению, обобщению и использованию передового педагогического опыта: автореф. … канд. пед. наук: 13.00.01. –Алматы, 1991.– С. 29.
7. Керимбаева М.С. Преемственность между педвузами и ИУУ в работе по профессиональному становлению молодых учителей: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01.– Алматы, 1992. – 190 с.
8. http://lib.sgap.ru/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe. Научность образования – цель системы повышения квалификации [Текст] / С. В. Власова // Мир образования – образование в мире. – 2006. – N 1. – С. . 166-174. – RUMARS-miob06_000_001_0166_1
9. Проблемы методологии педагогики и методики исследования / под ред. М.А.Данилова и Н.Н.Болдырева. – М.: Педагогика, 1971.– 265 с.
10. Основы андрагогики: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. И.А.Колесниковой. – М., 2003. – 354 с.
11. Галиев Т.Т. Интенсификация учебного процесса: системный подход. –Астана: ЕАГИ, 2005. – 261с.
12. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Ғылым, 1998. – 320 с.
13. Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: инновационная деятельность. – М.: Магистр, 1997.

REFERENCES:

1. The state program of development of education in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 (It is approved by the Presidential decree of the Republic of Kazakhstan in December 7, 2010 No. 1118), Astana. 2010.
2. The state program of development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019 (it is approved by the Presidential decree of Republic of Kazakhstan of 01.03.2016 No. 205), Astana. 2016.
3. The educational program of advanced training courses of pedagogical shots for the objects “Russian” and “Russian Literature” at schools with training Russian. It is recommended for printing Methodical council of the Center of pedagogical skill of the Autonomous organization of education “Nazarbayev Intellectual schools”.
4. Almukhambetov B.A., Bentsion Ya.S. Methodical work as pedagogical shots: approaches, problems, search, decisions. – Almaty, 1999.-198 pages.
5. Zhaytapova A. A. Professional growth of teachers in the system of professional development. – Almaty, 2006. – Page 129-155.
6. Taubayeva Sh.T. System of activity of institutes of improvement of teachers of studying, generalization and use of the best pedagogical practices: cand. of pedagogical sciences: 13.00.01. – Almaty, 1991. – Page 29.
7. Kerimbayeva M.S. Continuity between teacher training Universities and IUU in work on professional formation of young teachers: cand. of pedagogical sciences: 13.00.01. – Almaty, 1992. – 190 pages.
8. http://lib.sgap.ru/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe. Scientific character of education – the purpose of system of professional development [Text] / S.V. Vlasova//the World of education – education in the world. – 2006. – N 1. – S. 166-174. – RUMARS-miob06_000_001_0166_1
9. Problems of methodology of pedagogics and a technique of a research / under the editorship of M.A. Danilov and N.N. Boldyrev. – M.: Pedagogics, 1971. – 265 pages.
10. Andragogika bases: the education guidance for student. ped. studies. institutions / under the editorship of I.A. Kolesnikova. – M, 2003. – 354 pages.
11. Galiyev T.T. Intensification of educational process: system approach. – Astana: EAGI, 2005. – 261 pages.
12. N.D. Hmel. Theoretical bases of vocational training of the teacher. – Almaty, 1998. – 320 pages.
13. Slastenin V. A., Podymova of L.S. Pedagogics: innovative activity. – M.: Master, 1997.

УДК: 378.048.2

БАЙСУЛТАНОВА С.Ч.
Докторант 3 курса по специальности 6D010300 – Педагогика и Психология,
КазНПУ им.Абая,
Алматы, Казахстан,
baisultanova80_s@mail.ru

МАЛИМОВА Н.М.
Заместитель директора по учебной работе и преподаватель информатики,
Алматинский транспортный колледж КазАТК им.М. Тынышпаева,
Алматы, Казахстан

ХАМИДУЛИНА И.Г.
Преподаватель казахского языка и литературы,
Алматинский транспортный колледж КазАТК им.М. Тынышпаева,
Алматы, Казахстан

СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ МАГИСТРАНТОВ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Мақалада көптілді білім беру жағдайында магистранттардың кәсіби-тұлғалық сапалары мазмұнының теориялық аспектілеріне талдау жүргізілді. Авторлардың пікірінше көптілді білім беру жағдайында магистранттардың кәсіби-тұлғалық сапаларының мазмұны олардың өз қызметі аясында тиімді жұмыс істей алатын кәсіби дайындығына тікелей байланыстылығын болжайды.

Түйінді сөздер: магистранттар, кәсіби қасиеттері, жеке қасиеттері, көптілді білім беру, кәсіби дайындық.

Аннотация: В статье проведен анализ теоретических аспектов содержания профессионально-личностных качеств магистрантов в условиях полиязычного образования. Авторы предполагают, что содержание профессионально-личностных качеств магистрантов в условиях полиязычного образования напрямую зависит от их профессиональной подготовки способных эффективно функционировать в рамках своей деятельности.

Ключевые слова: магистранты, профессиональные качества, личностные качества, полиязычное образование, профессиональная подготовка.

Annotation: The article analyzes the theoretical aspects of the content of professional and personal qualities of postgraduate students in multilingual education. The authors suggest that the content of postgraduate students' professional and personal quality in multilingual education depends on their professional training, that is able to function effectively within the framework of their activities.

Keywords: undergraduates, professional qualities, personal qualities, multilingual education, professional training.

Введение. Переход Казахстана к полиязычному обществу, что сформулирован в концепции долгосрочного развития страны, определяет практическую необходимость подготовки магистрантов, которые будут способны эффективно функционировать в рамках своей деятельности [1].

Считается, что наиболее значимым периодом профессионального становления личности является освоение образовательной программы в высшем учебном заведении. Именно поэтому основной задачей образовательной среды, в которой организовано становление специалиста, помимо передачи знаний, умений и навыков, является содействие профессионально-личностному развитию обучающегося.

Следует учесть, что профессионально-личностное становление обучающегося тесно связано с развитием его важнейших психологических характеристик, к которым относятся:

- Когнитивный компонент, определяющий степень осознания обучающимся специфики выбранной профессии и своего предназначения.

- Мотивационно-ценностная составляющая, отражающая процессы понимания и принятия получаемых знаний, степень значимости приобретаемой профессии, что в комплексе и определяет содержание профессиональной направленности обучения.

- Деятельностный компонент характеризуется пониманием магистрантом перспектив и задач развития избранной им профессии, а также стремление к самореализации творческих способностей с демонстрацией способности к применению полученных знаний [*2*].

Основная часть. Содержание профессионально-личностного развития обучающегося (в нашем случае – магистранта) формируется при совместной деятельности субъектов профессиональной подготовки и может изменяться в зависимости от характера их вовлеченности в совместную деятельность. При этом магистранты могут выступать в качестве активных участников формирования содержания своей деятельности в высшем учебном заведении [*3*].

Содержание является открытой системой для обучающегося, и при условии, что у магистранта сформированы определенные интересы, потребности, смыслы и мотивы, он вовлекается в формирование содержания профессионально-личностного развития. Исходя из этого, содержание через его формирование становится достоянием субъективного сознания – личностным опытом обучающегося.

Следует учесть, что на современном этапе развития общества в связи с открытиями в сфере педагогики и психологии происходит переход от знание-ориентированного к компетентностно-ориентированному и личностно-ориентированному содержанию подготовки будущих магистров. На смену предметности (термин Е.О. Ивановой и И.М. Осмоловской) «основы наук» приходит триединая предметность, которая включает в себя «знания, деятельность, целостная личность», компоненты которой соотносимы с компонентами компетентности как синтеза когнитивного, функционального и личностного опыта. Вышеуказанные положения создают контекст, который определяет специфику содержания профессионально-личностного развития.

Существующие на данный момент образовательные стандарты содержат определенный перечень требований к результатам освоения программ магистрантами. Однако, как отмечают ученые, их формулировки достаточно общие. В связи с этим, важным аспектом содержания профессионально-личностного развития обучающихся на примере конкретной образовательной программы магистратуры является определение целей и вида деятельности, которой будут овладевать магистранты, а также конкретизация ожидаемых от них результатов.

В сфере образования сформировались новые тенденции, которые неразрывно связаны с формированием профессионально-личностных качеств магистрантов. Так, отмечено смещение акцента с обучающей деятельности преподавателя на познавательную деятельность магистранта, с того, «что делает преподаватель», к тому, «что делают магистранты». Таким образом, у магистрантов формируется «внутреннее» содержание, и в ходе решения познавательных задач они оказываются вовлеченными в глубокое исследование материала, который подлежит усвоению.

Результаты проводимых наблюдений подтверждают тезис о том, что в обучении на сегодняшний день ведущая роль принадлежит магистрантам, у которых высок уровень мотивации к познанию нового и совершенствованию профессионально-личностных качеств. Речь идет о высокой степени сформированности таких качеств, как: самостоятельность, осознанность, ответственность, благодаря чему меняется дидактическое поведение преподавателя. На смену преподавателю-лектору приходит преподаватель-консультант, тьютор, сопровождающий самостоятельную работу магистранта. Четче проявляется ориентация на принцип коллегиальности во взаимодействии преподавателя и магистрантов, обучение характеризуется как субъект-субъектное, что, в свою очередь, предполагает использование гуманитарных, исследовательских и рефлексивных технологий.

Отмечая положительную динамику в организации познавательной деятельности магистрантов, необходимо подчеркнуть ее опору на солидную дидактическую базу. И вместе с тем, следует указать: содержательная и методическая обеспеченность процесса профессионально-личностного развития специалистов с академической степенью *магистр* еще не завершена, и ученые выделяют ряд ключевых проблем, решение которых призвано способствовать совершенствованию обучения в условиях магистратуры.

Во-первых, как отмечают В.А. Попков и А.В. Коржуев, формирование содержания в рамках учебных курсов образовательной программы магистратуры происходит эмпирически, исходя из сложившихся традиций. Во-вторых, на данный момент в педагогике высшей школы недостаточно разработаны формы и методы организации учебно-познавательной деятельности магистрантов [*9*]. Кроме этого, существующие образовательные стандарты не регламентируют содержание образования обучающихся на основе личностно-ориентированных подходов.

При этом академическая свобода высших учебных заведений в отношении содержания образования в магистратуре поднимает вопросы, связанные с ее отбором и построением именно на основе учета индивидуальных особенностей обучаемых. Наличие указанных проблем усиливает исследовательский интерес и еще более привлекает внимание ученых к рассмотрению содержания обучения магистрантов в контексте их профессионально-личностного развития. Необходимо подчеркнуть, что содержание профессионально-личностного развития не задано в традиционном его понимании, поскольку стандарты определяют лишь результаты освоения магистерских программ, выраженные на языке компетенций.

Проблема содержания профессионально-личностного развития в высшем учебном заведении была поднята различными учеными, а именно: В.П. Беспалько, С.И. Архангельским, В.И. Гинецинским, А.В. Коржуевым, В.И. Загвязинским, Н.С. Макаровой, С.Д. Смирновым, В.А. Попковым, Н.Ф. Талызиной, Н.Н. Абакумовой, В.И. Черниченко, Е.Н. Глубоковой, Е.О. Ивановой, М.Т. Громковой, В.С. Ледневым, И.Ю. Малковой, И.В. Меньшиковым, О.В. Санниковой, И.М. Осмоловской, А.П. Тряпицыной, Н.В. Чекалевой.

А.В. Хуторской отмечал содержание в качестве образовательной среды, способной вызывать личностное образовательное движение обучающегося и его внутреннее приращение, что возникает при взаимодействии обучающегося с внешней средой Ученый указывал, что внешнее содержание, проникая во внутреннее, изменяет его [4]. Таким образом возникает представление о содержании образования не только как об учебном материале, предлагаемом обучающимся (внешнее содержание), но и как о том, что усваивается непосредственно самим магистрантом (внутреннее содержание).

Согласно мнению другого исследователя, приращение внутреннего содержания происходит через различные виды деятельности обучаемого, используемые в процессе специального обучения. Именно поэтому, согласно данным литературы, содержание образования – это не только составляющая учебного материала, но и суть особенностей взаимоотношения преподавателя и магистрантов [5].

Бесспорным является утверждение, что от отношения магистрантов к учебному материалу во многом зависит его усвоение – рождение внутреннего содержания. Рассуждая с такой позиции, И.В. Меньшиков и О.В. Санникова пришли к выводу о том, что содержание профессионально-личностного развития учащихся представляет собой единство знания и отношения субъекта к этому знанию.

Не менее значим тезис о том, что преподаватель в ходе совместной деятельности с магистрантом должен оказывать на него влияние и способствовать формированию субъективного отношения обучающегося к содержанию образования [6].

Важно учесть, что магистерская подготовка будущих квалифицированных специалистов на современном этапе отличается профессионализацией – подготовкой для конкретного сегмента рынка труда. Именно поэтому в учебно-образовательной среде необходима разработка образовательных программ с учетом подготовки магистрантов на основании исследования внедренного полиязычного образования в высшие учебные заведения страны.

Не менее важным является решение вопроса о грамотном оценивании качества познавательной и профессиональной деятельности.

Критерии и показатели эффективного труда выступают основанием для оценивания уровня его продуктивности. С их помощью можно определить как совокупные, так и частные составляющие этой продуктивности. Особенно следует подчеркнуть, что в целом они дают возможность выявить уровни личностно-профессионального становления.

Критерии профессиональной успешности должны удовлетворять ряду требований. Во-первых, они должны отражать значимые показатели эффективности конкретной профессиональной деятельности (адекватность или релевантность критерия). Во-вторых, они должны характеризовать устойчивые, стабильные параметры профессиональной деятельности (надежность критерия). В-третьих, избранный критерий должен позволять различать специалистов с высокой и низкой профессиональной пригодностью (дискриминативность критерия). И, в-четвертых, совокупность избранных критериев должна отражать все значимые стороны профессиональной деятельности.

Каждая профессиональная деятельность характеризуется специфическим сочетанием присущих ей критериев профессиональной успешности. Вместе с тем, указанные выше авторы показали, что добросовестность, целеустремленность, обязательность и настойчивость являются надежными прогностическими признаками профессионализма в любом виде деятельности.

Психолого-педагогическая деятельность относится к числу наиболее сложных видов труда, она включает значительный творческий компонент. Анализ успешности этой деятельности и обзор критериев, применяющихся в ней для оценки профессиональной успешности работников, с психологических позиций практически не проводился.

Одним из важнейших компонентов, составных частей профессионального отбора является психологический отбор. В ходе психологического отбора определяется, в какой степени кандидат по своим индивидуально-психологическим качествам соответствует требованиям профессии. «Сущностью психологического отбора, равно как и его теоретической основой, является диагностика способностей» [7].

Прогнозирование успешности профессиональной деятельности должно базироваться на следующих требованиях:

1) высокая научная обоснованность системы оценки успешности, обеспечивающая валидность и достоверность получаемых результатов, точность прогноза профессиональной успешности конкретных лиц;

2) высокая надежность системы, защищенность ее от сбоев, случайных и систематических ошибок, влияния фактора социальной желательности;

3) высокая селективная способность системы, позволяющая дифференцировать психологов и педагогов по степени их профессиональной пригодности.

В процессе разработки профессиограммы психолого-педагогической деятельности необходимо использовать методологические принципы, принятые в отечественной науке. Ведущими среди них – принципы деятельностного и системного подходов.

Применение принципа системного анализа означает, что профессиональная деятельность должна рассматриваться в качестве сложного многоуровневого объекта, который имеет свою внутреннюю структуру. Составляющие компоненты этой системы связаны между собой посредством определенных отношений, а сама профессиональная деятельность входит как элемент системы более высокого порядка: социальные отношения в обществе.

Так, по мнению специалистов в психологии управления профессиональная деятельность определяется как профессия, т.е. как род трудовой деятельности человека, владеющего комплексом специальных знаний и практических навыков, приобретенных в результате специальной подготовки, опыта работы.

В исследованиях А.Н. Леонтьева [8] в наибольшей степени получил развитие принцип деятельностного подхода.

Как известно, профессия психолога и педагога обладает выраженной спецификой. Она относится к достаточно сложным видам творческой деятельности, которая отличается разнообразием решаемых задач, носит познавательный характер, что в значительной степени напоминает труд ученого, исследователя.

По классификации Е.И. Гарбер и В.В. Казача [10] профессия психолога и педагога относится одновременно и к интерактивным, и к рефлексивным профессиям.

На основе анализа методологических принципов и подходов, используемых в психологии труда при профессиографировании, а также особенностей психолого-педагогической деятельности мы пришли к следующему принципиально важному выводу. Специфика деятельности психологов и педагогов при ее анализе не позволяет механически применять схемы, методы и алгоритмы, разработанные в психологии труда для изучения профессий других типов и классов, она требует их серьезного пересмотра и интерпретации.

Заключение. Таким образом, отмеченные выше характерные особенности психолого-педагогической деятельности диктуют также специфику методов ее изучения.

Исходя из данных литературы, представляется возможным заключить, что несмотря на большую значимость проблемы подготовки профессионально компетентных магистрантов, существует недостаточная разработанность в этой сфере науки. Особенно, данное утверждение верно для зарождающегося полиязычного образования.

Следовательно, существует проблема развития профессионально-личностных качеств магистрантов на этапе полиязычного образования, что связано с растущими требованиями к специалистам с одной стороны, и потребностями в квалифицированном труде с другой.

При этом, необходимо учесть, что изменения в содержании профессионально-личностного развития происходят в связи с изменяющимися потребностями общества и, в частности, сферы труда в условиях полиязычного образования магистрантов. Важно учесть, что магистерская подготовка будущих квалифицированных специалистов на современном этапе отличается профессионализацией – подготовкой для конкретного сегмента рынка труда. Именно поэтому, в учебно-образовательной среде необходима разработка программ обучения с учетом подготовки магистрантов на основании исследования внедренного полиязычного образования в высшие учебные заведения страны.

Проанализировав вышесказанное, можно сделать вывод, что содержание профессионально-личностного развития магистрантов напрямую зависит от их профессиональной подготовки.

Такие качества как наблюдательность, моральность, высокий уровень интеллекта обеспечивают информационную функцию, что заключается в приобщении магистранта к системе определенных профессионально-моральных ценностей. Сенситивность магистранта будет способствовать выполнению социализирующей функции, которая в свою очередь отвечает за интеграцию магистранта в общество профессионалов с помощью усвоения элементов культуры своей профессии, норм и ценностей социума. Гуманность, внимательность, тактичность, эмоциональная стабильность формируют превентивную функцию, что предостерегает от поступков и действий, наносящих вред другим людям, а также развивает навыки принятия решений и реализацию действий в жизненных ситуациях, которые требуют решения нравственной дилеммы перед магистрантом и его будущей профессиональной деятельностью. Такие качества как воспитанность и гибкость поведения способствуют формированию регламентирующей функции, которая направляет магистранта в сторону выбора целей, методов и средств оказания помощи субъекту своей деятельности. Другие качества, такие как ответственность, настойчивость, терпеливость и самообладание выполняют регулятивную функцию, что вытекает из потребностей регулировать свои действия в различных формальных и неформальных ситуациях для гармоничной работы в составе профессиональной группы и соответствовать сущности профессии. Рефлексия же будет способствовать формированию оценочной функции, что предоставляет возможность оценки моральности нормам и принципности таких характеристик как поведение, цели и задачи производственного процесса, избранные средства для достижения цели и конечные результаты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жорабекова А.Н. Формирование профессиональных компетенций будущего учителя на основе полилингвального подхода: дис. ...к.п.н., Международный казахско-турецкий университет им. А.Ясави, 2015.
2. Сулейменова Э.Д. Языковые процессы и политика. Алматы, 2011. – 117 с.
3. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2011. – 544с
4. Леднев В.С. Содержание образования: учеб. пособие. – М.: Высш. школа. 2009. – 360 с.
5. Малкова И.Ю., Абакумова Н.Н. Ценностные основания проектирования содержания образования // Вестник Томского государственного университета. – 2005. № 286. – С. 162-164.
6. Психологический словарь /Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца и др. – М.: Педагогика, 2013. – 448 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Изд. 2. – М.: Политиздат, 2007. – 304 с.
8. Попков В.А., Коржуев А.В. Дидактика высшей школы: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 224 с.
9. Гарбер Е.И., Козача В.В. Методика профессиографии. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1992. – 197 с.

МРНТИ 14.35.07

ГЕРФАНОВА Э.Ф.
PhD докторант,
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова
E-mail: usel2004@mail.ru

АЯПОВА Т.Т.
д.ф.н., профессор,
Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
E-mail: ayapova07@mail.ru

ШАЯХМЕТОВА Д.Б.
к.п.н., ассоциированный профессор,
Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
E-mail: dana.shayakhmet@mail.ru

ТИПЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕМ В ТЕКСТАХ УЧЕБНИКОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Түйін: Шетел тілін оқытуда лингвомәдениеттанымдық тәсілдеме мәнмәтінінде студенттерде лигвоелтанымдық және лингвомәдениеттанымдық бірліктермен айқындалған лингвокультуремаларды сәйкестендіру және түсіну дағдыларын дамыту мәселесі айрықша маңыздылыққа ие болады. Лингвокультурема – тілді мәдениетпен тығыз қарым-қатынаста зерттейтін ғылым, сонымен қатар ол лингвомәдениеттанымның негізгі түсінігі болып табылады. Лингвокультуремалар нақты бір қоғамдастықтың материалдық және рухани мәдениеті жайлы маңызды ақпаратты таратады, сондықтан осындай бірліктерді зерттеу оқытылып жатқан тілде сөйлеушілердің мәдени атмосферасына интерграциялануға көмектеседі, өз санасында «жаңа» мәдениеттің мәнді элементтерін сезініп бекітуіне ат салысады, ал бұл сәтті мәдениетаралық қарам-қатынас орнату үшін керекті шарттарының бірі болып. Ағылшын тілі оқулықтары мәтіндеріндегі лингвокультуремалар түрлері табылады. Мақалада шетел баспаларда ағылшын тілі оқулықтарындағы мәтіндерінде лингвомәдени бірліктерді көрсету мәселесі қарастырылады.

Түйінді сөздер: шет тілді білім беру, ағылшын тілі оқулықтары, тіл және мәдениетке үйрету, лингвокультуремалар.

Аннотация: В контексте лингвокультурологического подхода в обучении иностранному языку особую значимость приобретает проблема развития у студентов навыков идентификации и понимания лингвокультурем, выраженных лингвокультурологическими и лингвострановедческими единицами. Лингвокультурема является базовым понятием лингвокультурологии, науки, изучающей язык в тесной взаимосвязи с культурой. Лингвокультуремы несут в себе важную информацию о материальной и духовной культуре конкретного сообщества, поэтому изучение таких единиц помогает интегрироваться в культурную атмосферу носителей изучаемого языка, прочувствовать и закрепить в своем сознании значимые элементы «новой» культуры, знание которой является одним из необходимых условий для реализации успешного межкультурного общения. В статье рассматривается проблема отражения лингвокультурных единиц в текстах учебников по английскому языку.

Ключевые слова: иноязычное образование, учебники по английскому языку, обучение языку и культуре, лингвокультуремы.

Abstract: In the context of linguocultural approach to teaching a foreign language the issue of developing language students' skills of identifying and understanding linguocultural elements, or linguoculturemes, has acquired a particular significance. Linguocultureme is a basic concept of linguoculturology, which is a science studying language in its close connection with culture. Linguocultural elements reflect important information about the material and spiritual culture of a particular community; the study of such units helps a student to plunge into the target language culture and realize their significance for native speakers. The article considers the issue of reflecting linguocultural elements in English as a foreign language (EFL) textbooks compiled by foreign editors.

Keywords: foreign language education, EFL textbooks, teaching language and culture, linguocultural elements.

При обучении иностранному языку знакомство с лингвокультуремами, понимание закономерностей и основ их функционирования, осознание их важности для носителей языка способствуют более успешному формированию межкультурно-коммуникативной компетенции. Ознакомление с лингво-

культуремами «иного» сообщества позволяет изучающему иностранный язык «проникнуть» в новую культуру, прочувствовать и закрепить в своем сознании значимые для носителей иностранного языка элементы. Поэтому на занятиях по иностранному языку важным является подбор такого учебного материала, который отличался бы культурной наполненностью и содержал бы в себе наиболее значимые элементы культурного пространства иноязычного сообщества. Тексты учебников по иностранному языку являются богатым материалом для формирования представления о картине мира носителей изучаемого языка. Однако, в них, как правило, содержится большое количество лингвокультурных элементов, выражающих материальную культуру народа, в то время как «духовным» лингвокультуремам, помогающим сформировать представление о системе ценностей носителей изучаемого языка, уделяется незначительное внимание.

Основной единицей лингвокультурологического описания является лингвокультурема, синтезирующая в себе единицу языка и культуры, и отражающая культурную ценность для конкретного лингвосоциума. Различные типы слов заключают в себе лингвокультурную информацию: онимы (топонимы, гидронимы, антропонимы), названия бытовых реалий, фразеологизмы, речевые клише и т.д. З.К.Ахметжанова подразделяет лингвокультуремы на три большие группы:

I. материально-фактологические лингвокультуремы;

II. аксиологические лингвокультуремы;

III. речеповеденческие лингвокультуремы [1].

Первая группа включает в себя лингвокультуремы, которые отражают *материально-фактологическую* культуру того или иного сообщества. Данный тип лингвокультурем характеризуется своей отнесенностью к языку. Культурный компонент содержания лингвокультурем этой группы носит эксплицитный характер, то есть он легко вычленяется и отчетливо ощущается носителями языка. Если рассматривать культуру в виде айсберга (Э.Холл), то лингвокультуремы этой группы будут описывать его видимую часть. Здесь можно выделить слова-реалии, обозначающие предметы быта, названия национальных блюд, музыкальных инструментов, национальных видов одежды, числовую символику, цветосимволику и т.д.

Вторая группа лингвокультурем обозначена как *аксиологическая*. Данная группа включает в себя лингвокультуремы, отражающие ценностную картину мира представителей конкретного лингвосоциума. Аксиологические лингвокультуремы воплощают в себе духовную культуру народа, обозначают важные для него понятия.

Третью группу составляют *речеповеденческие* лингвокультуремы, несущие в себе специфику коммуникативной культуры того или иного народа. Сюда относятся речевые клише-высказывания, отражающие особенности речевого поведения носителей языка в повседневном общении.

Важную роль при обучении иностранному языку играет иноязычный учебный текст, который отражает информацию о культуре страны изучаемого языка и заключает в себе общие и профессиональные знания. Через учебный текст идет постижение языковой и концептуальной картин мира иноязычного сообщества. Текст учебника по иностранному языку «оказывается той лингвистической и паралингвистической матрицей, которая формирует общую конфигурацию лингво– и социокультурного пространства адресата, постигающего иностранный язык» [2, с. 5]. Именно в текстовом материале учебников по иностранному языку сконцентрирована большая часть лингвокультурных элементов, отражающих культуру носителей этого языка.

Цель данного исследования – определить, какие типы лингвокультурных элементов присутствуют в большей степени в текстовом материале учебников по английскому языку. В качестве объектов анализа были использованы популярные учебники зарубежных издательств, а именно: учебник Straightforward [3] и учебник New Inside Out издательства Macmillan [4], а также учебник New English File издательства Oxford University Press [5].

Проанализировав текстовый материал учебника Straightforward на наличие в них лингвокультурем, мы отобрали 105 лингвокультурных единиц, которые, в свою очередь, были распределены по группам описанной выше классификации (см. Таблицу 1).

Таблица 1

Распределение лингвокультурем учебника Straightforward по типам

Материально-фактологические лингвокультуремы	Аксиологические лингвокультуремы	Речеповеденческие лингвокультуремы
49	18	38

Из 105 лингвокультурем большая часть единиц, а именно 49, принадлежит к первому типу, то есть к группе лингвокультурем материально-фактологического типа. Сюда относятся единицы, передающие названия еды и напитков (*sherry, traditional cucumber sandwiches, traditional British foods, Traditional strawberries and cream, Mediterranean diet*), названия политических партий (*the Tory, the Labour party, the Liberal Democrats*), названия спортивных игр (*cricket, rugby*), названия фильмов и имена героев романов британских писателей (*Hit film About a Boy, Walter Mitty, Captain Mitty),* имена известных политиков и общественных деятелей (*Margaret Thatcher, David Steele, Charles Kennedy),* названия газет, журналов, организаций *(The Daily Telegraph, BT, British Telecom)* и т.д.

Ко второй группе принадлежат 18 лингвокультурем, при знакомстве с которыми у обучающихся формируется представление об образе жизни и видении мира носителей английского языка. Например, текст учебника под названием *Are you British enough?* раскрывает сущность концепта *Britishness* с точки зрения самих представителей различных профессий, занимающих разное социальное положение. Для кого-то быть британцем означает «singing Karaoke in bars, eating Chinese noodles, wearing Prada and Nike, holidaying in Florida and Ibiza», для других – «royal family, cricket, warm beer, cheese, and wet weather». В тексте *Superstitions in Britain* рассказывается о предубеждениях в британском обществе, связанных с черными кошками. В отличие от русской культуры, в которой черная кошка ассоциируется с неудачей, невезением, в британской культуре, наоборот, считается, что это животное приносит удачу. Еще один текст учебника Straightforward *Galstonbury* дает информацию о месте, имеющем духовное значение для британцев. Именно в Гластонбери закончил свою жизнь Иосиф Аримафейский, один из последователей Иисуса Христа. По преданиям Иосиф Аримафеский доставил в Гластонбери Святой Грааль, в поисках которого в этот город прибыл Король Артур и Рыцари Круглого Стола. Также этот древний город известен тем, что в одном из местных аббатств были найдены саркофаги с именами Короля Артура и его супруги Гвиневры.

Что касается третьей группы лингвокультурем, мы отобрали 38 единиц, отражающих специфику речевого поведения носителей изучаемого языка в повседневных жизненных ситуациях. Данные лингвокультурные единицы представляют собой речевые клише, то есть готовые коммуникативные фрагменты. По определению Д.Э.Розенталя, речевое клише есть «речевой стереотип, готовый оборот, используемый в качестве легко воспроизводимого в определённых условиях и контекстах стандарта... Клише образует конструктивную единицу, сохраняющую свою семантику, а во многих случаях и выразительность» [6, с. 168]. Среди коммуникативных клише выделяют клише – утверждения, приказы, требования, догадки, опровержения, просьбы, возражения, предсказания, обещания, рассуждения, объяснения, оскорбления, выводы, умозаключения, предположения, обобщения, удивления и т.д.

Знание речевых клише на иностранном языке помогает собеседникам достичь желаемого коммуникативного эффекта. Клише позволяют изучающему иностранный язык осуществлять коммуникацию в соответствии с нормами, принятыми в конкретном сообществе, что положительно влияет на саму коммуникацию и обеспечивает эффективность реализации цели коммуниканта. Собственный языковой опыт изучающего иностранный язык и его знание речевых клише, равно как и особенностей их употребления, делают общение с носителями изучаемого языка менее затруднительным.

Следует отметить, что правила речевого общения в английском языке могут быть описаны с помощью универсальной теории вежливости, позволяющей формализовать такие формулы общения, которые кажутся необязательными для их реализации. Так, в английском языке очень грубо звучат просьбы, оформленные в повелительном наклонении, что характерно для русской речевой культуры. Поэтому при работе с речеповеденческими лингвокультуремами преподавателю необходимо обращать внимание студентов на нюансы коммуникативной культуры носителей изучаемого языка, например, на то, что в английском языке просьбы оформляются в виде вопроса с модальным глаголом в форме сослагательного наклонения с добавлением слова «пожалуйста» (please) в конце вопроса-просьбы.

Анализ показал, что тексты учебника New Inside Out содержат небольшое количество лингвокультурных элементов. К материально-фактологической культуре мы отнесли единицы (24), принадлежащие к лингвокультурному полю «одежда», а также названия национальных блюд, имена известных личностей, названия литературных произведений и художественных фильмов. Примерами указанных групп лингвокультурем могут послужить следующие единицы: *pointy shoes, shoulder pads, low-waisted trousers, shepherd's pie, spaghetti Bolognese, Mr. Nice Guy, Pride and Prejudice* и др. К лингвокультуремам, отражающим духовную культуру англоговорящего сообщества, мы отнесли названия праздников и фестивалей (14). Например, *Mardi Gras, International Oyster Festival* и др. Что касается третьего типа лингвокультурем, при анализе текстов учебника мы выявили 39 речеповеденческих лингвокультурных элемента – клише, характерных для речи в естественной иноязычной среде. В следующей таблице представлено количественное распределение лингвокультурем учебника New Inside Out по типам (см. Таблицу 2):

Таблица 2

Распределение лингвокультурем учебника New Inside Out по типам

Материально-фактологические лингвокультуремы	Аксиологические лингвокультуремы	Речеповеденческие лингвокультуремы
24	14	39

Отработка речевых клише в учебнике проводится в огромном разнообразии упражнений. Многие аудио тексты представляют собой диалоги между носителями изучаемого языка в различных ситуациях естественной коммуникации. При прослушивании и дальнейшей работе с подобным учебным материалом у обучающихся складывается определенное представление о том, каким образом носители изучаемого языка реагируют на то или иное высказывание, как они выражают свои эмоции и чувства, какие речевые формы они при этом используют. Учебные диалоги наполнены междометиями, усвоение которых играет немаловажную роль при изучении иностранного языка. Междометия обладают особой экспрессивно-семантической функцией – выражение чувств, эмоций, побуждений. При работе с аутентичным материалом, отображающим различные ситуации общения в естественной иноязычной среде, обучающиеся получают представление о том, каким образом и в каких ситуациях следует использовать тот или иной экспрессивный маркер. На этом уровне развивается опыт экспрессивного восприятия и экспрессивного выражения, характерных для культуры общения в иноязычном социуме.

Учебник New English File по сравнению с двумя другими анализируемыми учебниками включает в себя небольшое количество текстов, отражающих культуру носителей изучаемого языка. В результате анализа учебного текстового материала на наличие различных типов лингвокультурем было выявлено также небольшое количество лингвокультурных единиц, воплощающих в себе, в основном, материальную культуру англоязычного сообщества. Всего в текстах учебника было обнаружено 17 лингвокультурем, представляющих собой названия блюд, видов спорта, родственных связей. Речеповеденческий тип лингвокультурных единиц представлен в бóльшем объеме. Что касается аксиологических лингвокультурем, тексты учебника не содержат таковых. Распределение лингвокультурем учебника New English File представлено в нижеследующей таблице (см. Таблицу 3).

Таблица 3

Распределение лингвокультурем учебника New English File по типам

Материально-фактологические лингвокультуремы	Аксиологические лингвокультуремы	Речеповеденческие лингвокультуремы
17	0	61

В анализируемых учебниках значения некоторых лингвокультурем раскрываются непосредственно в самом тексте или после него. Например,

Well, we are open in the morning, and we serve ***traditional English breakfas****ts, and then we have a lot of English desserts at lunchtime, for example* ***trifle*** *– that's a typical English dessert made with fruit and cake and cream. And we do proper* ***English teas*** *in the afternoon.*

В данном примере предложение содержит три лингвокультуремы – traditional English breakfast, trifle, English tea, значение одной из которых – название традиционного английского десерта «трайфла» объясняется. Две другие лингвокультурные единицы могут вызвать непонимание со стороны изучающих английский язык: что представляют собой традиционный английский завтрак и традиционный английский чай остается нераскрытым.

Или, например, *The thing I most miss living in Chile is English cheese. I really miss* ***Stilton*** *– which is a wonderful English blue cheese.* В данном предложении лингвокультурема представлена названием известного английского сыра – Стилтон, значение этой единицы также раскрывается говорящим.

Лингвокультуремы, содержащиеся в текстовом материале трех учебников популярных зарубежных издательств, были распределены в соответствии с классификацией, согласно которой лингвокультурные элементы могут отражать материальную культуру (материально-фактологические лингвокультуремы), духовную культуру (аксиологические лингвокультуремы) и особенности коммуникативного поведения носителей того или иного языка (речеповеденческие лингвокультуремы). Количественные данные показали, что наибольшее число лингвокультурем содержится в учебнике Straightforward – 105 по сравнению с учебниками New Inside Out и New English File, текстовый материал которых включает 77 и 78 лингвокультуремы, соответственно. Наименьшую группу во всех трех учебниках представляют лингвокультуремы аксиологического типа. Иными словами, духовной, или «глубинной» культуре, знание которой необходимо для понимания системы ценностей, мышления, картины мира иного лингвосоциума, отводится незначительное место, что является одним из существенных недостатков данных учебников. Из этого следует, что при выборе учебника или учебного пособия по иностранному языку преподавателю необходимо проводить их анализ для того, чтобы установить, лингвокультурные элементы какого типа превалируют. В случае если учебный материал включает большее количество лингвокультурем материально-фактологического типа, необходимо обращаться к дополнительному материалу, раскрывающему особенности духовной культуры носителей изучаемого языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахметжанова З.К. О результатах выполнения проекта «Казахстан в глобальном межкультурном и языковом сообществе» (2003-2005) // Материалы научной конференции «Қазақстан Республикасы ғаламдық мәдениет және тіларалық қауымдастықта (қазақ және әлем тілдері)» – Алматы, 2006. – С. 3-24.
2. Семерджиди В. Н. Семиотические закономерности функционирования феноменов паралингвистики в дидактических текстах: дисс. ... к. филол. н. – Краснодар, 2008. – 257 с.
3. Kerr Ph.& Jones C. Straightforward. Intermediate Student’s Book. – Macmillan Publishers Limited, 2010.
4. Kay S., Jones V., Gomm H., Maggs P. & Dawson Ch. New Inside Out. Intermediate Student’s Book.– Macmillan Publishers Limited, 2009.
5. Oxenden C. & Latham-Koenig Ch. New English File. Intermediate Student’s Book. – Oxford University Press, 2010.
6. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Практическая стилистика.– М.: Оникс 21 век, 2001.– 381 с.

УДК 373.1.02: 37.04: 372.881.111.1

GURBANOVA A.A.
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior lecturer of the Department of Philology,
Mardan Saparbayev Institute,
Shymkent, arzu_gur@mail.ru

NAZAROVA G.ZH.
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior lecturer of the Department of Philology,
Mardan Saparbayev Institute,
Shymkent, nazarova.gaziza@mail.ru

PRACTICAL APPLICATION OF METHODS OF ACTIVIZATION OF INDEPENDENT WORK IN THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Түйін. Соңғы жылдары студенттердің өзіндік жұмысына қызығушылық айтарлықтай өсті. Оқу үрдісінде өзіндік жұмысының рөлі артты, олардың тиімді ұйымдастырылуының әдістері мен дидактикалық құралдары анықталды.

Өзіндік жұмыс сабақта жетекші рөл атқарады және оқушылардың өзіндік жұмысының белгілі бір түрлерін орындауында өзіндік дәрежесі олардың имитациялық әрекеттерден басталатын әрекеттерінің сипатына байланысты, содан кейін күрделі болып, өзінің жоғары көріністеріне ие болады. Осыған байланысты мұғалімнің көшбасшылық рөлін қайта қарау қажет. Өзіндік жұмыс оқу құралы болып саналады. Өзіндік жұмыстың әртүрлі түрлерінде тәжірибе қолдану өзін-өзі жұмыс істеу дағдыларын жетілдіруге және студенттердің автономиясын дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: өзіндік жұмыс, студенттерді белсендіру, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру, танымдық белсенділік, интеллектуалды прогресс, заманауи оқыту әдістері.

Резюме. В последние годы заметно возрос интерес к самостоятельной работе учащихся. Увеличилась роль самостоятельных работ в учебном процессе, яснее обозначились методика и дидактические средства их эффективной организации. Самостоятельная работа играет ведущую роль на уроке и степень самостоятельности школьников при выполнении тех или иных видов самостоятельных работ связана с характером их деятельности, которая начинается с подражательных действий, затем усложняется и имеет свои высшие проявления. В связи с этим повышается необходимость пересмотра руководящей роли учителя. Самостоятельная работа рассматривается как средство обучения. Применение на практике разнообразных видов самостоятельных работ способствует совершенствованию умений работать самостоятельно и развитию самостоятельности ученика.

Ключевые слова: самостоятельная работа, активизации учащихся, организация самостоятельной работы, познавательная деятельность, интеллектуальный прогресс, современные методы обучения.

Summary. In recent years, interest in students' independent work has increased markedly. The role of independent work in the educational process has increased, the methods and didactic means of their effective organization have become clearer. Independent work plays a leading role in the lesson and the degree of schoolchildren's independence in the performance of certain types of independent work is related to the nature of their activity, which begins with imitative actions, then becomes more complex and has its highest manifestations. In this regard, the need to revise the leadership role of the teacher. Self-study is considered as a learning tool. The application in practice of various types of independent work contributes to the improvement of skills to work independently and the development of pupil's self-dependence.

Keywords: independent work, activization of pupils, organization of independent work, cognitive activity, intellectual progress, modern teaching methods.

In recent years, interest in students' independent work has increased markedly. The role of independent work in the educational process has increased, the methods and didactic means of their effective organization have become clearer. This interest is not accidental. It reflects the new requirements that our society places on the tasks of education.

Independent work of students helps to improve the effectiveness of learning, both in terms of mastering the system of knowledge and skills, as well as in terms of developing mental and physical abilities.

Independent work plays a leading role in the lesson and the degree of schoolchildren's independence in the performance of certain types of independent work is related to the nature of their activity, which begins with imitative actions, then becomes more complex and has its highest manifestations. In this regard, the need to revise the leadership role of the teacher. Independent work is considered as a learning tool.

The fundamental requirement of society for a modern school is the formation of a personality that knows how to solve scientific, production, social problems independently, critically think, develop and defend their point of view, their beliefs, systematically and continuously replenish and update their knowledge through self-education, improve skills, creatively apply them in reality.

One of the most accessible and proven ways to improve the effectiveness of knowledge, to activate students in the lesson is the appropriate organization of independent academic work. It occupies an exceptional place in the modern lesson, because the student acquires knowledge only in the process of personal independent learning activities.

The organization of independent work, its management is the responsible and difficult work of each teacher. Training an activity and independence should be considered as an integral part of the education of students. This task stands before each teacher among the tasks of paramount importance. Speaking about the formation of independence among schoolchildren, it is necessary to bear in mind two closely related tasks. The first of these is to develop students' independence in cognitive activity, to teach them to master knowledge independently, to form their worldview; the second is to teach them to independently use existing knowledge in teaching and practical activities.

Independent work is the means of struggle for deep and strong knowledge of students, the means of forming their activity and independence as personality traits, developing their mental abilities.

The child, crossing the threshold of the school for the first time, cannot yet independently set a goal for his activity, is not able to plan his actions, adjust their implementation, and relate the result to the set goal. In the process of learning, he must attain a certain sufficiently high level, independence, which opens up the possibility to cope with different tasks, to obtain new things in the process of solving educational tasks. The focus of primary school teachers should be work to improve the lesson by introducing forms and methods of active learning, improving methodological skills, overcoming stencils in organizing the educational process, attracting technical and other visual aids, wider use of new educational technologies [1].

The success of the training essentially depends on the conditions that the teacher provides the students to study actively and independently. Consequently, such conditions should be created under which the possibility of an active role of children in the learning process, a systematic exercise in self-learning and their systematic application should be provided.

Advanced teachers have always believed that at the lesson the children should work as independently as possible, and the teacher should supervise this independent work, give material for it. Specialists in this field emphasized that it is important for students to give a method, a clue for organizing the acquisition of knowledge, which means to equip them with the skills and abilities of the scientific organization of mental labor, i.e. skills to set a goal, choose the means to achieve it, to plan work in time.

For the formation of a coherent and harmonious personality, it is necessary the systematical inclusion into it an independent activity, which in the process of a special type of educational tasks – independent work – acquires the character of a problem-search activity.

There are many different directions in the study of the nature of the activity and independence of students in learning.

So I.T.Ogorodnikov, justifying the need for independent work, recommended the following types of combination of teacher's activity and student's activity:

– the teacher himself does not present the material, but only organizes the students' independent work on its study;

– the study of new material begins with the messages of students;

– the teacher stops only on the main issues, and the students study the secondary material on their own;

– the teacher gives only an introduction to the topic, and students under his leadership independently study all the material [2].

He rightly pointed out that the main, basic role of the teacher is to encourage students to independent logical thinking, to teach them to analyze, to determine cognitive tasks and lesson problems, to apply acquired knowledge and acquired educational skills, including practical ones. Naturally, the recommendation of I.T. Ogorodnikov has not lost its relevance in the present [2].

It should be noted that in the 50-60 years there was no consensus in the definition of independent work.

For example, G.M.Murtazin defines an independent work of students at the lesson and believes that such an active cognitive activity of all students of the class, which is performed without the direct participation of the teacher, but according to his task and in the time specially allotted for this, mental, and motor actions of schoolchildren are expressed in externally controlled forms.

He distinguishes between five signs of independent work:

1) performance on the instructions of the teacher;

2) in a special time;

3) all students work;

4) the work is carried out without the direct participation of the teacher;

5) cognitive activity includes both mental and motor actions [3].

As follows from the above, G.M.Murtazin quite fully characterizes the independent work of students, but does not indicate its definite significance in the development of the independence of schoolchildren, and this is essential in organizing any kind of independent activity of students [3].

By the definition of A.I. Zimnyaya, an independent work is "as purposeful, internally motivated structured by the object itself in the totality of the actions performed and corrected by it according to the process and the result of the activity. Its implementation requires a sufficiently high level of self-awareness, reflexivity, self-discipline, personal responsibility, gives the student satisfaction as a process of self-improvement and self-knowledge" [4].

Summarizing all the above-mentioned, the main features of independent work of students include the following:

1. the external signs of students' independence in the performance of tasks are the ability to plan their work, perform tasks without the direct assistance of a teacher, and evaluate the result of their work.

2. the systematic implementation of self-control over the results of their work by students, the adjustment and improvement of the ways of its implementation.

3. the presence of a cognitive task, a problem situation that encourages students to independent intellectual activity.

4. students' manifestation of independence and creative activity in solving their cognitive tasks.

5. inclusion in the tasks for independent work of the material, the assimilation of which would contribute to the holistic development of the personality of the student, self-education and creativity.

Analyzing all possible approaches, the following definition can be taken as a basis: "Independent work is a type of learning activity in which students with a certain degree of independence and, if necessary, with partial guidance of a teacher, perform various kinds of tasks, applying the necessary mental efforts and manifesting skills of self-control and self-correction ".

Educators and psychologists offer different ways to intensify the educational process. A prominent psychologist who deals with psychological processes in learning a foreign language, V.A. Artyomov [5] combines all paths into two areas of study:

1. an improvement of teaching methods

2. an improvement of the mental abilities of the student, finding such qualities in him, the use of which will increase the effectiveness of training [5].

The improvement of the student is mainly through the discovery of untapped opportunities in him. These include psychological techniques that allow increasing the volume, distribution, intensity, stability of attention, improving memory, and developing strong-willed, emotional qualities of a personality.

The management of the independent work of students at the moment still meets with a number of difficulties. Pupils are still not sufficiently proficient in independent work methods, i.e. methods of reading, writing, learning read. The task of the teacher is to give the correct direction to the independent work of the students, i.e. direction based on the knowledge of the physiological and psychological characteristics of the organism. Therefore, it is necessary to consider the specific features of attention and memory that must be considered when organizing independent work on the study of a foreign language. First of all, it is necessary to dwell on the determining role of attention in the organization of the educational process.

One of the main areas of mental activity of students in independent work is an attention. It allows you to compare, weigh and carefully examine the parts of the whole, to associate a new impression with the old. First of all, students should be interested in the material they are studying. The teacher should take care that

the material given for independent work, on the one hand, does not lose its novelty, but, on the other hand, is accessible for perception.

The most important psychological and physiological process that determines the development and intellectual progress of the individual is memory. The primary task of a foreign language teacher in the management of students' independent work is the rational organization of the repetition of the material. Each text, each section should be worked out several times. Only the ways of working out should change. For example, when mastering lexical material, the teacher should recommend the following types of work: writing, essay, essay, annotation, fixing the vocabulary during an oral conversation, etc.

When organizing repetition, you need to know the data on the speed of forgetting. According to psychologists, the process of forgetting is very intense, especially at the initial stage after assimilation. The task of the teacher is to direct the work of students so that they prevent forgetting by timely repetition of independent work. An indispensable condition for a good memorization of material, calculated on its active possession, is a repeated return to it, immediately following the initial familiarization, and then after a certain period of time.

With regard to the classification of types of independent work of students, the consensus on this issue among scientists does not exist. The concept of independent work itself has a large capacity and is determined by several signs that give rise to a variety of approaches to the basis of classification. The classification of types of independent work based on sources of knowledge turned out to be especially "popular" among the didactics and methodologists. This is a work with an educational book, a newspaper with additional literature, illustration, a map, an atlas, a herbarium, a collection of minerals, a compass, etc.

In the most complete form, such a classification was developed by V.P. Strezikozin. He identifies the following types of independent study of schoolchildren:

1) a work with an educational book (variations – drawing up a plan for individual chapters, answering teacher questions, analyzing the ideological content or artistic features of a work on teacher questions, characterizing actors, working on documents and other primary sources, etc.);

2) a work with reference books (statistical collections, reference books on individual branches of knowledge and national economy, dictionaries, encyclopedias, etc.);

3) solving and composing tasks;

4) training exercises;

5) essays and descriptions (reference words, paintings, personal impressions, etc.);

6) observations and laboratory works (work with herbarized material, collections of minerals, observation of natural phenomena and their explanation, familiarization with mechanisms and machines by models and in kind, etc.).

7) a work related to the use of handouts (sets of pictures, figures, cubes, etc .;

8) graphic works [6].

It should be borne in mind that the classification of types of independent work according to sources of knowledge is auxiliary, since there can be no tasks just to work with a book, table, map, and the like. Always set a meaningful goal. But such a classification has a very important pedagogical significance, primarily because the students learn the content of the educational material and master the skills at the same time. So, to build a system of tasks for independent work of students in each particular case, the teacher will be both in content and in sources of knowledge.

The most important selection criterion should be the specificity of the educational material, its complexity. Tasks for independent work with sources of knowledge when receiving new information and mastering methods of study, like all other educational tasks, can be different.

1. Simple questions

2. Logically related

3. Various tests (alternative, choice of answer, etc.).

4. Instructions or plans.

5. Brief requirements (to make a scheme, to prove, to explain, to substantiate, to extract from a textbook, etc.).

6. Objectives are quantitative, qualitative, cognitive (the search for new knowledge, the search for new ways of obtaining knowledge), training (consolidating knowledge, securing ways of obtaining knowledge) [6].

The above classification of types of independent work reflects its external aspect or, speaking from the point of view of a teacher's activity, the managerial side of this concept.

Such a classification has a certain value, because it shows the variety of ways to include independent work in the learning activities of students. However, this approach to classification is one-sided. He does not reveal the internal content of the work, leaving in the shadows the level of mental activity of schoolchildren. This was understood by many leading didactors and tried to somehow combine both sides of the content of independent work.

Thus, the application in practice of various types of independent work contributes to the improvement of skills to work independently and the development of student autonomy. However, any work must begin with the students' awareness of the purpose of the actions and the methods of actions.

The use of modern teaching methods is the basis for the organization of independent work of students in the classroom. One of such methods can be considered as a problem teaching method. Today, a problem teaching method is such an organization of studies, which involves the creation of problem situations under the guidance of a teacher and active independent activity of students to resolve them, which results in the creative mastery of knowledge, skills and skills and the development of mental abilities.

It is characteristic for a problem teaching method that knowledge and methods of activity are not presented in a ready-made form, no rules and instructions are proposed, following which the trainee could express himself correctly and correctly. The whole point of the method is to stimulate the search activity of the student.

This approach is due to the modern orientation of education on the upbringing of a creative personality and on the patterns of development of this personality, which is being formed precisely in problem situations.

Activation of students' cognitive activity, the development of interest in the subject, the formation of autonomy, creative attitude to the student is more successful if the teacher constantly argues, reflects, engages students in the active process of proving, justifying, and if the proposed tasks require search activity [7].

Problem-based learning is based on the creation of a special type of motivation – problem-based; therefore, it requires an adequate construction of the didactic content of the material, which should be presented as a chain of problem situations.

It should be said that problem methods are methods based on the creation of problem situations, active independent cognitive activity of students, consisting in finding and solving complex issues. It should be noted that the source of internal incentives for independent cognitive activity is the intensification of students' orientational actions, caused by the posing of problematic issues and the rational organization of independent work. Such questions cause students to strive for independent cognitive activity. It should be mentioned that this method, in spite of its effectiveness, like any other, cannot be considered the only one acceptable for learning, since the effectiveness of learning depends on the skillful combination of various methods.

The teacher should remember that it is impossible to see the problem in every simple question. Also, it is impossible to put forward too complex tasks for the students, as they require special training and special knowledge.

Problem learning is to offer students to solve feasible tasks that would lead them to their own "discoveries". The important point is to summarize the discussion of the problem. To do this, the teacher can use different ways to encourage students. The teacher also needs to be tolerant of student errors and correct these errors when the student needs help.

It is known that learning in its most general form is a dual process. One of its sides is formed by students' independent mastering of knowledge and skills, and the other is the organization of this mastery, therefore the effectiveness of learning depends on both the degree of interest of the student himself to cognitive activity and the quality of the organization of learning. From the first days of children in school, it is necessary to develop their skills for independent work.

The share of independent work in the educational process increases with the age of schoolchildren. The point is that the use of independent work must keep pace with the process of natural development of students. It is known that pupils of primary classes are characterized by increased susceptibility, readiness to learn everything they are taught.

The organization of independent work of schoolchildren is unthinkable in such a volume, if there are no appropriate conditions. The conditions for this can and should be created by the teacher.

Based on the above, it can be concluded that the work on instilling students in the skills of independent activities should be aimed at in-depth mastering of foreign language by them.

These goals can be achieved through rational organization of studies, with the help of additional in volume and individualized tasks for independent study, as well as the use of modern teaching methods aimed

at developing students' independence and creativity. In conclusion, it should be noted that the problem of organizing independent work of students in a foreign language is relevant and complex, and its solution requires considerable joint efforts on the part of both methodologists and practicing teachers.

REFERENCES:

1. Zhumasheva S.S. Features of teacher preparation for the formation of cognitive independence of students. Diss. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.01. – Almaty, 1994. – 211 p.
2. Ogorodnikov I. T., Shimbirev P.N. Pedagogy: studies. for teaches. in-tov. – Ed. 2nd, Pererab. and add. – M.: Uchpedgiz, 1950. – 430 p.
3. Murtazin GM. Active forms and methods of teaching biology: Man and his health.: Vol. for teacher: from work experience / G.M. Murtazin. – M .: Enlightenment, 1989. – 192 p.
4. Winter I.A., Sakharova T.E. The project methodology of teaching the English language // Foreign languages at school. – 1991. – №3 with. 27-34
5. Artyomov V.A. Psychology of learning foreign languages. – M .: Enlightenment, 1969. – 348 p.
6. Strezikozin, V.P. Organization of the Learning Process at School. M., 1968.
7. Andreeva O. N. The use of the project methodology in the English language lessons // Communicative methodology. – 2005. – №5. – P. 23 – 24.

УДК 378.147:

YELUBAY Y.,
International Information Technology University

DZHUSSUBALIYEVA D.M.,
Kazakh Ablai Khan University of International Relations & World Languages

ABDIGAPBAROVA U.M.,
KazNPU after Abai

DIGITAL COMPETENCE IN TEACHER EDUCATION

Abstract: Our society and economy have been totally changed than it was 10 years ago and we are living with digital technologies in digitalised society. Since digital competence is one of the eight key competences for lifelong learning and it became very essential to train future teachers to be digitally competent in Higher Institutional Organisations. In this line, to provide the digitalized society with knowledgeable, high-quality workforce, it is very urgent to understand the structure, develop and define the concept of digital competence and digital literacy. Due to this issue, this paper provides with some review where these concepts are used in foreign higher education research studies and explores the concepts such as competence, digital literacy, digital competence and reviews historical development of the terms and examines suggested digital competence models, frameworks in developing future teachers' digital competence by foreign countries.

Keywords: competence, digital competence, digital literacy, digital competence models, digital competence framework, digital competence development.

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЯРЛАУДА ЦИФРЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК

Аңдатпа: Біздің қоғамымыз және экономикамыз бұдан 10 жыл бұрынғыға қарағанда толығымен өзгерді және біз цифрлы қоғамда цифрлы технологиялармен өмір сүріп жатырмыз. Цифрлық құзыреттілік өмір бойы оқытуға арналған сегіз негізгі құзыреттіліктердің бірі болғандықтан, бүгінде жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлауда цифрлық құзыреттілікті қалыптастыру аса маңызды болып есептеледі. Осы жағдайға қатысты, бұл мақала жоғары оқу орындарында білім беру мәселелері, аталмыш құзыреттілікті дамытуға, қалыптастыруға қатысты шетелдік ғылыми зерттеу еңбектеріне шолу жасай отырып, құзыреттілік, цифрлық құзыреттілік, цифрлық сауаттылық түсініктемелерінің анықтамаларын зерттей отырып, зерттеушілердің пікірлеріне талдау жасайды, сондай-ақ, аталған терминдердің тарихи даму жолдарын және болашақ мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру барысында, шетелдік зерттеушілердің ұсынған моделдерін және жобаларын қарастырады.

Түйінді сөздер: құзыреттілік, цифрлық құзыреттілік, цифрлық сауаттылық, цифрлық құзыреттілік моделдері, цифрлық құзыреттілік жобалары, цифрлық құзыреттілікті дамыту және қалыптастыру.

ЦИФРОВЫЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: Наше общество и экономика полностью изменились, чем 10 лет назад, и мы живем в цифровом обществе с цифровыми технологиями. Поскольку цифровая компетентность является одной из восьми ключевых компетенций для обучения на протяжении всей жизни, сегодня важно формирование цифровой компетентности в подготовке будущих учителей в высших учебных заведениях. Следовательно, сегодня очень неотложной и важной проблемой является , определение и формирование структуры, понимание понятий цифровой компетенции и цифровой грамотности, для обеспечения цифрового общества необходимой высококачественной рабочей силой в соответствии с потребностями общества . В связи с этим обстоятельствам, эта статья анализирует мнения исследователей, изучая определения понятий компетентности, цифровой компетенции, цифровой грамотности, исторических путей развития данных терминов, обзора зарубежных научных исследований по вопросам образования в высших учебных заведениях, формирования и развития данной компетенции, а также рассматривает модели и проекты, предложенные зарубежными исследователями при формировании и цифровой компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: компетентность, цифровая компетентность, цифровая грамотность, модели развития цифровой компетентности, развитие и формирование цифровой компетентности.

Introduction

Digital technologies are actively being embedded in all spheres of the society and the economy in Kazakhstan is facing with the dynamic digital transformation today. Digital technologies play a crucial role in the development of the country's economy. In December 12, 2017 the Digital Kazakhstan Program was approved and it aimed at improving the quality of life and competitiveness of Kazakhstan's economy [https://zerde.gov.kz/pdf/].Undoubtedly, this also applies to the entire education system, since the educational system plays a special role in solving the task of providing the economy with personnel holding digital technologies. In the modern informational society, one of the major qualities of a person who is capable to Digital Economy is digital competence, i.e. the formation of a person who masters digital technologies and is able to use them in his/her daily and professional activities [Dzhussubaliyeva D.M. , 2018]. Due to the changes in society and economy of the country and as new forms of teaching and learning (open educational sources, educational platforms) emerged new notions and concepts such as digital skills, digital competence, digital literacy or, e-skills, 21st century skills have also appeared and they became the vitally important issue of a number of research studies [Krumsvik R. A., 2011, Calvani A., et.al., 2008, From J., 2017]. Moreover, there have also appeared other terms as 'digital natives' [Prensky M., 2001a] or 'digital learners' [Gallardo E.E., 2015] and as we are teaching to digital learners today in our classrooms, those who are growing up with iPads & iPhones, there appear a question on our mind 'Are Higher Institutional Organizations educating future teachers to be digitally competent? Then obviously, there will appear the next question 'What is a digital competence then'? In our study we will talk about the concept of Digital Competence, Digital Competence Models, Frameworks and its development in Teacher Education.

Overview to Digital Competence

Gilster (1997) first used and defined the term 'digital literacy' as the ability to evaluate, construct and use sources critically [Gilster P., 1997]. This concept is highly discussed in research studies and some researchers use the term digital literacy [Lankshear, C., & Knobel, M., 2006, Brečko B.N.,et.al., 2014] while others prefer to use the term digital competence [Calvani A., et.al., 2009, Krumsvik R. A., 2011, Hatlevik O.E., et.al., 2015]**.** In the European Commission working paper (2007) 'digital literacy' was defined as "the skills required achieving digital competence. It is underpinned by basic skills in ICT and the use of computers to retrieve, assess, store, produce, present and exchange information, and to communicate and participate in collaborative networks via the Internet" [European Communities, 2007]. This definition shows that digital literacy consists of basic ICT skills, which lead to digital competence. According to some Ferrari's opinion digital literacy is used as a synonym for digital competence in the academic field as well as Anglo-Saxon scholars prefer to use the term 'digital literacy' [Ferrari A., DIGCOMP, 2013]. Krumsvik argues that digital literacy seems to be the concept which is most commonly used internationally, while the digital competence is the most commonly preferred concept in the Scandinavian countries in educational contexts [Krumsvik R. A., 2011]. According to his opinion, the main reason for that is a competence as a concept has a broader, more holistic meaning in Scandinavian English than in traditional English. In addition to that, the policy documents in Norway for education highlight the concept of competence to a higher degree compared to other countries [Krumsvik R. A., 2011]. The concept of digital competence occupies a strong position in European policy documents, actions and initiatives (examples include: Digital Agenda, Communication on rethinking education, Opening up education, Grand coalition for digital jobs) [Ferrari A., DIGCOMP, 2013]. In Central Asian countries digital literacy refers to a broader meaning including in itself media literacy, computer literacy, internet literacy, information literacy as the ability to use ICT critically to achieve certain goals. In Kazakhstan both concepts are used in different contexts in policy documents. The Ministry of Information and Communication uses the term digital literacy in general context to develop a plan to increase Kazakhstan's digital literacy rate by 2022. In this document digital literacy encompasses a wide range of digital skills and Ministry specifies several levels of digital literacy, beginning from the basic level to use ICT effectively and finally, the professional level means that a person is capable of programming on his own. But in research studies, in educational policy documents the term digital competence is widely used. In Russia developed a project devoted to digital competence using Finn authors Ilomaki et.al, slogan "from digital literacy to digital competence". In Soldatova and her col-

leagues' opinion, digital competence consists of four components as knowledge, skills, motivation, responsibility and security and to assess teachers' digital competence they used the method Digital Competence Index (DCI). In other words, digital competence is not using general knowledge, skills which were shown in different models of ICT competence, Information Competence but it is based on effective activity and personal attitude to it, based on a sense of responsibility [Soldatova G.U., et.al, 2014]. According to the European Commission (2008) a competence is a combination of a knowledge, skills and attitudes appropriate to the context. Digital competence is part of the eight key competences for lifelong learning. Among researchers a broad definition of the digital competence was given by Ferrari:

'the set of knowledge, skills, attitudes, abilities, strategies and awareness that are required when using ICT [information and communication technologies] and digital media to perform tasks; solve problems; communicate; manage information; collaborate; create and share content; and build knowledge effectively, efficiently, appropriately, critically, creatively, autonomously, flexibly, ethically, reflectively for work, leisure, participation, learning and socialising' [Ferrari A., 2012]

This definition indicates that digital competence is not a simple mastery of technical skills but includes entire combination of complex digital abilities and skills which one must acquire in his or her professional sphere. Further, in Ferrari's opinion, digital competence is a multi-faceted moving target, covering many areas and rapidly evolving as new technologies appear. It is moreover at the convergence of multiple fields. Being digitally competent today implies the ability to understand media, to search for information and be critical about what is retrieved, and to be able to communicate with others using a variety of digital tools and applications [Ferrari A., 2012]. Krumsvik's opinion of the digital competence focuses on more teachers, "the teacher/TEs' [Teacher Educators'] proficiency in using ICT in a professional context with good pedagogic-didactic judgement and his or her awareness of its implications for learning strategies and the digital Bildung of pupils and students'[Krumsvik R. A., 2011]. In terms of this definition Krumsvik states that teachers differentiate themselves from other technology users by their focus on education and teaching, rather than everyday use and entertainment. The teachers are required to assess the pupils' competence (both in formative and summative assessments), and not only their knowledge. This means that knowledge has been integrated into the concept of competence, but has to be seen in relation to other components such as the pupils' digital competence [Krumsvik R. A., 2011]. Kirschner & Davis in their study make emphasis on teacher education programs which must train pre-service teachers to be able to use ICT within many different educational/pedagogical settings to develop their digital competence [Kirschner P., & Davis N., 2003] . According to their opinion, teachers should not in adApt their education to ICT, but rather adOpt ICT in their education. Like the other concepts in some literature researchers talk about 'pedagogical literacy' [Maclellan E., 2008] and 'pedagogical competence' [From J., 2017]. Maclellan defines 'pedagogical literacy' as those teachers develop both their knowledge and skills in order to be able to adapt to different situations and that writing and documentation is a suitable method to support their professional development. "The concept of pedagogical digital competence refers to the ability to consistently apply the attitudes, knowledge and skills required to plan and conduct, and to evaluate and revise on an ongoing basis, ICT-supported teaching, based on theory, current research and proven experience with a view to supporting students' learning in the best possible way" [From J., 2017, Shopova T., 2014]. Based on all these definitions, we can say that there is always a consensus between studies on the fact that the concept of teachers' digital competence takes its start from a basic technical mastery to an acquiring more complex skills including critical skills and abilities which are multidimensional in a professional context.

Digital Competence Models & Frameworks

There are a number of research studies aimed at developing students' and teachers' digital competence (further DC) [Shopova T., 2014, Calvani A., et.al., 2010] defining the role of DC in training modern specialists [Dzhussubaliyeva D.M. , 2018] developing theoretical models and assessment tools [Calvani A., et.al., 2010]]. Moreover, there is a research study related to teachers 'pedagogical digital competence' [From J., 2017] and researcher defines it as: "Pedagogical digital competence relates to knowledge, skills, attitudes and approaches in relation to digital technology, learning theory, subject, context, and the relationships between these. PDC is thus something that can be expected to develop the more experienced a teacher becomes". Krumsvik developed an in-depth framework and model for teachers' digital competence, and he claimed that teachers' complex digital competence includes (at a fundamental level) the intersection between cognition, metacognition, motor skills, learning strategies, self-efficacy and pedagogic-didactic aspects. He discusses the digital competence model in Figure 1.

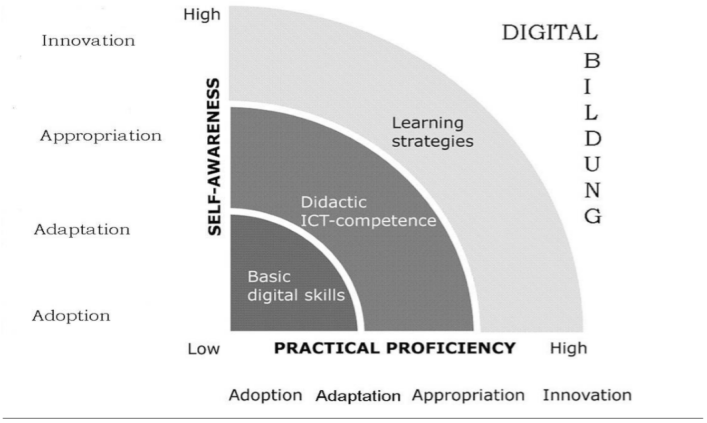

Figure 1. A model of teachers'/teacher educators' digital competence (Krumsvik, 2011b)

The model consists of four core components: basic ICT skills; didactic ICT competence; learning strategies; and digital Bildung.

1) For teachers to achieve the "Basic ICT skills" the technology must be 'transparent' to enable teachers to understand how to use it.

2) The "Didactic ICT competence" help to achieve competence-based aims where teachers incorporate the subject matter, pedagogy and digital competence.

3) 'The learning strategies" component is a meta-perspective of the first two components and focuses on pedagogical implications of the knowledge on learning strategies in a new pedagogical world.

4) The last core component 'digital Bildung'of the model focuses attention on the development of ethical and moral reflections and this implies the need for both teachers and learners to develop competences in the critical use of sources as well as an ethical awareness of the social implications of living in a digitised society.

According to the researcher's opinion, learners' need is recognized by digitally competent teachers who can keep a particular attention to their subject in these kinds of learning conditions and who can realize that these competence objectives can be reached by means of very different learning strategies among pupils because of the possibilities that ICT and their digital confidence can offer. By creating this model of digital competence Krumsvik thinks that pedagogy, subjects, digital competence 'merge together' and supposes that teachers need time to integrate this digital competence into their lessons. In this line, Rokenes [Rokenes F.M., 2014] supports Krumsvik's model that the acquisition of this competence also requires attitudes and values that allow the user to adapt to the new needs established by technologies, their appropriation and adaptation to their own purposes, and the ability to interact socially around them. The next model of digital competence is developed by Calvani, Fini & Ranieri [Calvani A., et.al, 2010] and researchers use the concept of digital competence based on the European Recommendation. They present the below model in Figure 2.

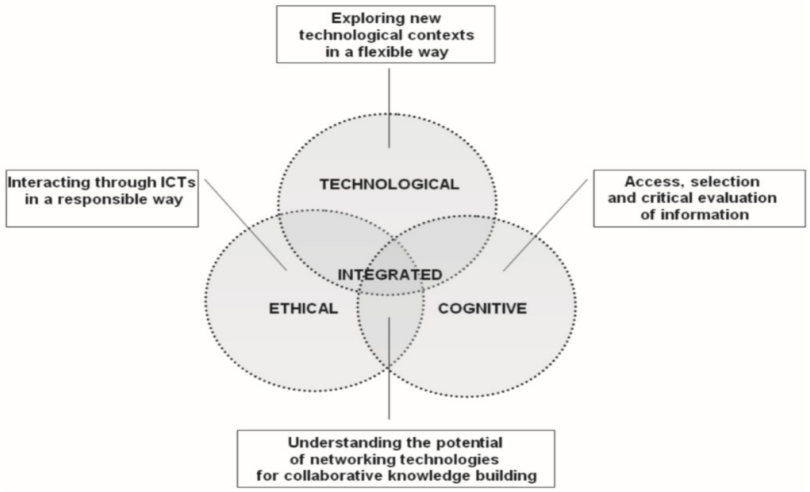

Figure 2. Digital Competence Framework Calvani, Fini & Ranieri, 2010

This model consists of the integration of technological, cognitive, ethical dimensions. First, the technological dimension indicates the ability to investigate and face problems, and new technological contexts in a flexible way. Second, the cognitive dimension shows to have a critical opinion on what you read and select, interpret and evaluate. Third, the ethnical dimension indicates the responsibility in interaction to yourself and other people. As you see in the model, authors suggest the digital competence to be multidimensional, complex, interconnected, and sensitive to the socio-cultural context.

Final Reflection

The concept of digital competence includes combination of skills, a set of knowledge, attitudes and abilities, certain approaches in using ICT to perform certain tasks, manage, select information, solve problems, develop and share information appropriately, critically and flexibly. To sum up all theories mentioned above, we can say that teachers always have a big influence over their students' in their learning, learning contexts and teachers must be digitally competent, model teachers for their students in their teaching practice in order to bring up digitally competent teachers in teacher education. It is very necessary for teachers of the 21st century to keep up with the new innovative learning theories and be able to face with new challenges and demands of the society and economy. Digital competence of potential teachers trained in the field of education always will help them to become professional teachers who are able to benefit from information and communication technologies efficiently and effectively. Digital technologies also make easier finding, selecting and storing, creating and developing information, the skills the teachers are expected to develop. In addition to these, teaching ICT as part of a discipline in Higher Institutional Organizations will also be an effective method to facilitate developing digital competence in teacher education.

REFERENCES:

1. State Digital Kazakhstan program https://zerde.gov.kz/pdf/
2. Dzhussubaliyeva D.M. (2018) Digital technologies in foreign language education as the necessary prerequisite for training of modern specialists in the XXIst century, The Journal of Language Research and Teaching Practice. Vol.2 (2) DOI: 10.32788/jlrtp.02.16-25.
3. Krumsvik, R. A. (2011). Digital competence in Norwegian teacher education and schools. Högre Utbildning, 1(1), 39-51.
4. Calvani A., Cartelli A., Fini A. (2008) Models and instruments for assessing digital competence at school. Journal of e-learning and Knowledge Society. 4 (3) 183-193.
5. From J. (2017) Pedagogical Digital Competence—Between Values, Knowledge and Skills. Higher Education Studies. Vol. 7(2).
6. Prensky, M. (2001a). Digital natives, digital immigrants, Part 1. On the Horizon, 9(5), 1-6. doi:10.1108/10748120110424816
7. Gallardo E.E., Marques L., Bullen M., Strijbos J. (2015) Let's talk about digital learners in the digital era. International Review of research in Open and Distributed Learning.Vol.16 (3).
8. Gilster P. (1997). Digital Literacy. New York: John Wiley.
9. Lankshear, C., & Knobel, M. (2006). Digital Literacy and Digital Literacies: Policy, Pedagogy and Research Considerations for Education. Nordic Journal of Digital Literacy, 1(1), 12–24.
10. B.N. Brečko, A.Ferrari, Y.Punie. DIGCOMP:a Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe.(2014). eLearning Papers. ISSN: 1887-1542 • www.openeducationeuropa.eu/en/elearning_papers
11. Calvani A., Fini A. & Ranieri M. (2009). Assessing digital competence in Secondary Education – Issues, Models, Instruments. In M. Leaning (ed), Issues in Information and Media literacy. Education, Practice and Pedagogy, Santa Monica (CA), USA: ISI.
12. O.E.Hatlevik, G.B. Guðmundsdóttir, M.Loi (2015) Examining Factors Predicting Students' Digital Competence. Journal of Information Technology Education*:* Research,14. 123-137.
13. European Communities. (2007). Key Competences for Lifelong Learning – European Reference Framework. Luxembourg, Belgium: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_en.pdf
14. Ferrari, A. DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe; Publications Office of the European Union: Luxembourg, 2013; Volume EUR 26035.
15. Soldatova G.U., Rasskazova E.I. Психологические модели цифровой компетентности российских подростков и родителей // Национальный психологический журнал. 2014. № 2(14). С. 27–35.

16. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks JRC Scientific and Policy Reports (pp. 95). Seville: European Commission Joint Research Centre. Institute for Prospective Technological Studies (2012).
17. Kirschner P., & Davis N., Pedagogic benchmarks for information and communications technology in teacher education (2003), Technology, Pedagogy and Eduction, 12:1, 125-147, DOI: 10.1080/14759390300200149.
18. Rambousek V., Štípeka J., Vaňkováa P. Contents of digital lieracy from the perspectives of teachers and pupils. Procedia-Social and Behavioral Sciences 217 (2016) 354-362.
19. Maclellan, E. (2008). Pedagogical literacy: What it means and what it allows. Teaching and Teacher Education, 24 (8), 1986-1992. https://doi.org/10.1016/j.tate.2008.05.009
20. Shopova T. Digital literacy of students and its improvement at the university (2014) ERIES Journal vol.7 no.2.
21. Calvani A., Fini A., Ranieri M. Digital competence in K-12.Theoretical models, assessment tools and empirical research. Trento: Erickson, 2010.
22. Hatlevik O.E., Chrisophersen K. Digital competence at the beginning of upper secondary school:Identifying factors explaining digital inclusion. Computers & Education63 (2013) 240-247.
23. F.M.Rokenes. Development of student teachers' digital competence in teacher education. (2014) Nordic Journal of Digital Literacy, 9(4).

ЕРКИБАЕВА Г.Г.
д.п.н., профессор,
Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави,
г.Туркестан, e-mail:professor-erkibaeva @mail.ru

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ В.Ф. ШАТАЛОВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Түйін. Заманауи мектеп алдына келесі міндеттер тұр: оқу-тәрбие процесін жетілдіру, оқытудың тиімділігін арттыру. Бұл міндетті шешу үшін Донецк мұғалімі В. Ф. Шаталовтың сызбалық және таңбалы модельдері негізінде құрылған жаңа технологияға жүгіндік, өйткені оқу қызметінде оқушылар мен студенттерде есте сақтауда қиындықтар туындайды.

Түйінді сөздер: міндеттер, оқу-тәрбие процесін жетілдіру, оқыту тиімділігін арттыру. жаңа технологиялар, схемалық және белгілік модельдер, оқу іс-әрекеті, есте сақтаудағы қиындықтар.

Резюме. Перед современной школой стоят задачи совершенствования учебно-воспитательного процесса, повышения эффективности преподавания каждого предмета. Для решения этой задачи обратились к новой технологии, которая построена на основе схемных и знаковых моделей донецкого учителя В.Ф.Шаталова, так как в учебной деятельности, учащихся и студентов, возникают трудности с запоминанием.

Ключевые слова: задачи, совершенствование учебно-воспитательного процесса, повышение эффективности преподавания. новые технологии, схемные и знаковые модели, учебная деятельность, трудности с запоминанием.

Summary. The modern school faces the task of improving the educational process, improving the efficiency of teaching each subject. To solve this problem, we turned to a new technology, which is based on the schematic and iconic models of the Donetsk teacher V. F. Shatalov, as in educational activities, students and students, there are difficulties with memorization.

Keywords: tasks, improvement of educational process, increase of efficiency of teaching. new technology, schematic and symbolic models, learning activities, difficulty remembering.

Сейчас активно используется педагогика сотрудничества.

Педагогика сотрудничества нашла глубокий отклик в моей душе, так как все время стремилась именно к такому общению с учениками, еще не зная, что она станет педагогическим кредо. Я зачитывалась статьями авторов педагогики сотрудничества – В.Ф.Шаталова, Е.Ильина, С.Н.Лысенковой, И.П.Волкова, М.И.Щетинина, Ш.А.Амонашвили и др., и полностью согласна с этими авторами, так как, опираясь на методику педагогики сотрудничества, легче работать. Учитель спокоен, и школьники спокойны, доверчивы, с радостью занимаются.

Самое главное в педагогике сотрудничества – это личностный подход. Учитель, не должен работать только с сильными учениками, а должен вовлечь в работу и самых слабых. Нужно дать им возможность поверить в свои силы, дать ему возможность почувствовать, что и он сможет справиться с заданием.

У каждого из учителей-новаторов я взяла то, что приемлемо для меня.

Активно прорабатывала инновационные технологии казахстанских авторов. Это были работы следующих ученых и педагогов: Ш.Т.Таубаева Ш.Т, и К.Кудайбергеновой; Н.Н. Нурахметова; Г.Г. Еркибаевой; .М.Жанпейисовой; Б.Тургынбаевой; М.С. Керимбаевой; К.Сарбасова и Е.Омарбекова; К.Конеевой и А.Калыковой; Е. Дайрабаева и А. Айтуарова; Ф.Н. Жумабековой; Ж.Караева и Б.Куанбаевой; К.М.Нагымжановой и др. [1-12].

Старалась у каждого что-то взять для себя.У Шаталова например, меня привлекли опорные блоки-сигналы. Опираясь на опыт В.Ф.Шаталова, составила опорные сигналы ко всему программному материалу по русскому языку в 11 классе казахской школы. Статья «Опорные сигналы при изучении прямой и косвенной речи» была напечатана в журнале «Русский язык и литература в казахской школе» [13].

Перед современной школой стоят задачи совершенствования учебно-воспитательного процесса, повышения эффективности преподавания каждого предмета. Для решения этой задачи мы обратились к новой технологии, которая построена на основе схемных и знаковых моделей донецкого учителя В.Ф.Шаталова, так как в учебной деятельности, учащихся и студентов, возникают трудности с запоминанием.

В 80-е годы (в советское время) В.Ф.Шаталов создал методику опорных сигналов, которую стали успешно применять для изучения алгебры, геометрии и русского языка. По словам автора: “Наша экспериментальная методика исходит из того, что все дети – без исключения! – способны успешно овладеть школьной программой. Закон о всеобщем среднем образовании именно это и предполагает” [14].

Предлагаемая им методика утверждает то, что любой ученик, будь то слабый или сильный, способен в полной мере овладеть учебной программой. Эта методика по праву входит в щадящую педагогику.

Рассмотрим технологию В.Ф. Шаталова: он предлагает изложение материала большими блоками, где можно не только осмыслить каждую часть, но и почувствовать взаимосвязи между разными темами. После развернутого изложения теоретического материала предлагается его сжатое представление в виде опорных сигналов. Опорные сигналы – это и есть то самое средство, определяющее метод В.Ф. Шаталова и отличающее его от прочих остальных методов. Опорные сигнал – это своеобразные знаки-символы, несущие в себе особую информацию. Здесь идет работа с памятью ученика и с такой ее функцией как способность к ассоциациям. Опорные сигналы способны пробудить в памяти ученика именно то, что требуется. Нередко случаются ситуации, когда отвечающий ребенок попадает «в ступор», забыв в самый неподходящий момент то, что спрашивается. Либо какая-то часть материала, изложенного на прошлом уроке, не заучивалась им и не запоминалась специально, а просто затаилась в его голове. И сам того не подозревая, ребенок, увидев опорный сигнал, вспоминает.

Теперь разберемся, как должен выглядеть опорный сигнал. Всем известно, что необычное и оригинальное гораздо лучше запоминается, это свойство человеческой психики и мышления. Таким образом, составляемый опорный сигнал должен нести в себе некую необычность. «Компактные, необычные опорные сигналы, вызывая живой интерес учащихся, побуждают их к активному труду, к поиску, обостряют внимание ко всем проблемам, которые оказываются в поле их активного восприятия» [15, 160].

Опорные сигналы содержат ту часть информации, ту малейшую часть, которая является звеном остального и способна это остальное вытянуть за собой. Опорные сигналы ориентированы на такой надежный и мощный механизм как зрительная память, ведь необычный вид рисунка или изображения прочно закрепится учеником и затем при вспоминании вызовет цепь информационных посылок, которая в нем спрятана.

Данная система учебной деятельности школьников обеспечивает полную и всеобщую активность на уроке. Основу системы представляют опорные конспекты – наглядные схемы, в которых закодирован весь учебный материал. Работа с данными схемами имеет четкие этапы и сопровождается еще целым рядом приемов и принципиальных методических решений. Эти схемные и знаковые модели учебного материала были применены нами для уроков русского языка.

Опорные схемы состоят из двух больших блоков: блока теории и блока практики.

Блок теории состоит из следующих частей:

1) введение информации (объяснение);
2) проговаривание;
3) самостоятельная работа дома для привитие навыков знаний, умений;

Первое повторение – фронтальное воспроизведение конспекта опорных сигналов;

Второе повторение – все виды вербального опроса;

Третье повторение – взаимоконтроль.

Блок практики состоит из:

1) практических работ (упражнений);
2) решения задач (упражнений);

Весь учебный материал по русскому языку можно закодировать всего тремя блоками А, Б, В.

А – блок, представляющий предложения (А I–простые предложения, А II – сложные, А IIс – союзные и А IIб – бессоюзные, А II ССП – сложносочиненные и А II СПП – сложноподчиненные, А III –сложные предложения с несколькими придаточными и А IV – сложные предложения с разными типами связи).

Бп – блок, представляющий прямую речь и Бк –косвенную речь.

В – блок, представляющий диалог.

Эффективность использования опорных схем В.Ф.Шаталова Внедрение разработанной системы опорных схем в практику преподавания предполагает:

1) проведение констатирующего среза и изучение его результатов;

2) определение целей и задач обучающего эксперимента;

3) использование разнообразных упражнений

Цель эксперимента – рассмотреть методическую целесообразность и эффективность предлагаемой методики использования опорных схем по В.Ф.Шаталова

Обучающий эксперимент проводился среди учащихся 11 классов школ с казахским языком обучения Шардаринского района (100 информантов). Учебно-языковой материал отбирался из учебников по русскому языку, произведений художественной литературы.

Главная цель обучающего эксперимента – знание программного материала учащимися 11 классов школ с казахским языком обучения.

Непосредственно перед обучающим экспериментом был проведен предэкспериментальный срез, который должен был обеспечить большую объективность результатов исследования и предварительное определение уровня знаний учащихся 11-ых классов школ с казахским языком обучения. После завершения обучающего эксперимента сравнивались результаты предэкспериментального среза – с одной стороны, и экспериментального обучения – с другой. На основе конкретных данных можно будет сделать выводы о степени эффективности предложенной методики обучения по опорным схемам.

Группы информантов (учащихся) были разделены на контрольные и экспериментальные группы. В первой группе учащиеся обучались по традиционной методике. Во второй проводилось специальное обучение по опорным схемам.

В экспериментальном обучении принимали участие 100 информантов (учащиеся 11 классов школ с казахским языком обучения). Экспериментальные и контрольные классы имели одинаковое количество учеников: 50 (по 25 учеников в каждом классе – всего 4 параллельных классов).

Эксперимент состоял из 2 этапов:

1 этап – тесты

2 этап – задания

Сначала провели предэкспериментальные срезы в 4 классах: 11а и 11б классы – экспериментальные, а 11в и 11 г классы контрольные классы. И тесты и задания для всех классов – одинаковые по 10 вопросов и по 3 задания.

Тесты для предэкспериментального среза

1) Выделите сложносочиненные предложения

А. Завтра я еду в Иркутск отдыхать.

В. Дорога стала ухабистее, колеса начали задевать за сучки.

С.Ямщик молчит.

Д. Когда занялась заря, стало видно, что погода будет хорошая.

Е..Я передал ему ваше поручение, и он исполнил его с большим удовольствием.

2) Выделите сложноподчиненные предложения

А.Завтра я еду в Иркутск отдыхать.

В.Я передал ему ваше поручение, и он исполнил его с большим удовольствием.

С. Ямщик молчит.

Д. Дорога стала ухабистее, колеса начали задевать за сучки.

Е.Когда занялась заря, стало видно, что погода будет хорошая.

3) Выделите бессоюзные предложения

А. Когда занялась заря, стало видно, что погода будет хорошая.

В.Я передал ему ваше поручение, и он исполнил его с большим удовольствием.

С. Дорога стала ухабистее, колеса начали задевать за сучки.

Д.Завтра я еду в Иркутск отдыхать.

Е. Ямщик молчит.

4) Выделите простые нераспространенные предложения
А. Я передал ему ваше поручение, и он исполнил его с большим удовольствием.
В.Ямщик молчит.
С.Когда занялась заря, стало видно, что погода будет хорошая.
Д. Завтра я еду в Иркутск отдыхать.
Е. Дорога стала ухабистее, колеса начали задевать за сучки.

5) Выделите простые распространенные предложения
А. Ямщик молчит.
В.Завтра я еду в Иркутск отдыхать.
С. Дорога стала ухабистее, колеса начали задевать за сучки.
Д.Я передал ему ваше поручение,и он исполнил его с большим удовольствием.
Е. Когда занялась заря, стало видно,что погода будет хорошая.

6) Поставьте запятые в сложносочиненном предложении
А. Морозный воздух так обжигал что трудно было дышать
В. В мае возможно будут заморозки.
С. Все утомились за день до изнеможения и связисты и шоферы и строители дороги.
Д. Наступила дождливая грязная темная осень.
Е.Я передал ему ваше поручение и он исполнил его с большим удовольствием.

7) Поставьте запятые в сложноподчиненном предложении
А. Все утомились за день до изнеможения и связисты и шоферы и строители дороги.
В. Наступила дождливая грязная темная осень.
С. В мае возможно будут заморозки.
Д. Я передал ему ваше поручение и он исполнил его с большим удовольствием.
Е.Морозный воздух так обжигал что трудно было дышать

8) Поставьте запятые в бессоюзном сложном предложении
А. Наступила дождливая грязная темная осень.
В. В мае возможно будут заморозки.
С. Я передал ему ваше поручение и он исполнил его с большим удовольствием.
Д. Морозный воздух так обжигал что трудно было дышать
Е.Все утомились за день до изнеможения и связисты и шоферы и строители дороги.

9) Поставьте запятые в предложении с однородными членами
А. Все утомились за день до изнеможения и связисты и шоферы и строители дороги.
В. Я передал ему ваше поручение и он исполнил его с большим удовольствием.
С. Морозный воздух так обжигал что трудно было дышать
Д. В мае возможно будут заморозки.
Е.Наступила дождливая грязная темная осень.

10) Поставьте запятые в предложении с вводными словами
А. Я передал ему ваше поручение и он исполнил его с большим удовольствием.
В. Все утомились за день до изнеможения и связисты и шоферы и строители дороги.
С. Наступила дождливая грязная темная осень.
Д. Морозный воздух так обжигал что трудно было дышать
Е.В мае, возможно, будут заморозки.

Знания блока А – блок, представляющий предложения (А I–простые предложения, А II – сложные, А IIс – союзные и А IIб – бессоюзные, А II ССП – сложносочиненные и А II СПП – сложноподчиненные, А III –сложные предложения с несколькими придаточными и А IV – сложные предложения с разными типами связи) выражены таблицей №1.

Таблица 1

Знания блока А, выраженных в тестах

Классы	Всего уч-ся	Всего тесто-вых вопросов	Предполо-гаемое кол-во ошибок	Фактичес кое кол-во оши-бок	Кол-во пра-вил. ответов	Правильные ответы в %
Контроль ные	50	10	100	50	50	50%
Экспери менталь ные	50	10	100	48	52	48%

Как показывают результаты тестовых вопросов, ответы учащихся экспериментальных и контрольных классов почти одинаковы, то есть учащиеся контрольных классов правильно ответили на 50 вопросов из 100, а учащиеся экспериментальных ответили правильно на 48 вопросов из 100.

Задания для предэкспериментального среза

1.Определить союзы и союзные слова в сложноподчиненных предложениях.

1.В одном месте мы спугнули несколько пар журавлей, которые с печальным криком полетели дальше. 2. Мы вскочили на коней, поскакали к берегу, откуда должна была начаться переправа. 3.Морозка понял, что разговор окончен и уныло поплелся в караульное помещение. 4.Часов в восемь вечера дождь перестал, хотя небо было по-прежнему хмурое. 5.Чтобы не показываться Давыдову на глаза, Нагульнов дни проводил на покосе. 6.Недалеко от домика, где жил писатель, рос одинокий тополь.

2. Преобразовать предложения, заменяя выделенные слова нужными по смыслу придаточными предложения цели.

1.Для усиления звука на сцену поставили микрофон. 2.Все выступающие требовали устройства спортивной площадки. 3. Для сокращения пути мы двинулись через лес. 4.Администрация позаботилась о радиофикации школы.

3.Дополнить главное предложение придаточным с союзным словом ***где.***

1.Алексей пополз туда, … 2.Пароход остановился у того берега**, ….** 3.Мы не знали, … .4.Город Нижний Новгород стоит там, … . 5.Там, … , ярко мерцал огонек. 6.Небо было там пурпурное, теплое и ласковое и манило туда, … . 7.Вскоре он угадал, … . 8.Везде, … , товарищи у нас.

Знания блока А – блок, представляющий предложения (А I–простые предложения, А II – сложные, А IIс – союзные и А IIб – бессоюзные, А II ССП – сложносочиненные и А II СПП – сложноподчиненные, А III –сложные предложения с несколькими придаточными и А IV – сложные предложения с разными типами связи) выражены таблицей №2.

Таблица 2

Знания блока А, выраженных в заданиях

Классы	Всего уч-ся	Всего заданий	Предполо-гаемое кол-во ошибок	Фактичес кое кол-во оши-бок	Кол-во пра-вил. ответов	Правильные ответы в %
Контроль ные	50	30	150	50	100	40%
Экспери менталь ные	50	30	150	52	98	35,2%

Как показывают результаты заданий, ответы учащихся экспериментальных и контрольных классов почти одинаковы, то есть учащиеся контрольных классов правильно ответили на 100 вопросов из 150, а учащиеся экспериментальных ответили правильно на 98 вопросов из 150.

После обучающего эксперимента опять провели контрольные срезы в контрольных и экспериментальных классах,

Тесты, проведенные после обучающегося эксперимента

1). Выделите сложноподчиненные предложения с придаточным причины.

А.Чтобы не заблудиться, я решил вернуться на тропинку. /Арс./

В.Читатель ошибается, если представляет себе тайгу в виде рощи. /Арс./

С.Оттого, что мы встали очень рано и потом ничего не делали, этот день казался мне очень длинным. /Ч./

Д.Нужно было остановить лошадь, так как наша прямая дорога обрывалась и шла вниз по крутому, поросшему кустарником скату. /Ч./

Е.Когда в товарищах согласья нет, на лад их дело не пойдет. /Кр./

2). На какие вопросы отвечают придаточные предложения причины?

А.Для чего? Зачем? С какой целью?

В.Почему? Отчего?

С.При каком условии?

3). Укажите место придаточного причины с союзом «потому что».

А.Перед главным предложением.

В.После главного предложения.

С.В середине главного предложения.

4). Какое сложноподчиненное предложение с придаточным причины построено по следующей схеме: (…), […] ?

А.Вероятно, это был медведь, потому что лось кричит не так и только осенью. /Арс./

В.Оттого, что земля размокла после дождя, идти по тропинке было трудно. /Арс./

С.Яблоки пропали, оттого что мыши объели всю кору кругом. /Л.Т./

Д.Так как отряд выступил от поселка довольно поздно, то пришлось идти почти почти до сумерек. /Арс./

Е.Отечеством зовем мы нашу страну потому, что в ней жили отцы и деды наши. /К. Ушинскиий./

5).Укажите сложноподчиненные предложения с придаточным времени.

А.Как только вспыхнуло солнце, сразу явственно стали слышны глухой и мошный топот, храп, ржание, тоскливый рев верблюдиц, скрип высоких деревянных колес, человеческие голоса. /Есенб./

В.Надо жить и поступать так, как будто на тебя смотрит целое поколение. /Св./

С.Там, где мчались весенние воды, теперь везде потоки цветов. /Пришв./

Д.Когда по снегу мы вышли на самый верх, воздух стал заметно холоднее, ветер резок. /Валих./

Е.Куда дерево подрублено, туда и валится. /Посл./

6).Определите, в каких предложениях слово “когда” присоединяет придаточное времени.

А. Щемящая эта песня напоминала ему детство, то время, когда он мальчишкой гонял в ночное в холодные осенние ночи старого коня. /Посл./

В. Люблю, когда молодой лиственный лес оденется и кругом тесно обступит елку. /Пришв./

С.Солнце еще согревало верхушки сосен, когда мы дошли до места. /Каз./

Д.На следующий день, когда я проснулся, солнце было уже высоко. / Арс./

Е. Мне хорошо памятен тот день, когда я впервые почувствовал героическую поэзию труда. /М.Г./

7).В каких предложениях явления, о которых говорится в главной и придаточной части, происходят одновременно?

А. Вечерняя заря начинается, когда солнце уже зайдет за край земли. /Пауст./

В.Когда говорят о Горьком, думают о его страстной преданности людям./ Л.Леонов/

С.Ах, какая местность вдруг распахнулась перед нами, когда мы миновали лес. / Гонч./

Д.Изучите азы науки, прежде чем пытаться взойти на ее вершины. /И.П. Павлов/

Е.Пока ему заваривали чай, он сидел и молчал, продолжая думать. /Сим./

8).Укажите, в каких предложениях придаточное времени относится ко всему главному.

А. На четвертый день утром, когда собрались завтракать, на столе неожиданно появился большой каравай теплого хлеба. /Песк/

В.Когда-то, после того как я послушал скрипку, мне хотелось умереть от непонятной печали и восторга. /Аст./

С.Я вернусь, когда раскинет ветви по-весеннему наш белый сад. /Ес./

Д. Теперь, когда все было кончено, не имело смысла сердиться. /Гран./

Е. Нам не придет на память гневное, острое, меткое словцо, пока мы по-настоящему не разгневаемся. /Марш./

9).Выделите сложноподчиненное предложение, в главной части которого есть указательное слово.

А.Когда мы поднялись на возвышенный перешеек, перед нами открылась расщелина. /Валих./

В.Ранней весной, тогда, когда большинство растений находится еще в стадии глубокого покоя, подснежник упорно и быстро пробивается сквозь землю и спешит раскрыть свои цветки навстречу солнцу, весне и людям. /Иваш./

С.В то время как горные снега в умеренном климате питают реки весной, талые воды высокогорных ледников образуют вторичные летние паводки./Н. Горский/

Д. Пока мы шли по ущелью, в нем сгустился ночной сумрак. /В.Ломакин./

Е. Как закутается в снег земля русская, улетят птицы за море, ляжет рыба на дно, влезут в норку барсук и сурок. /О.Богданов./

10). Укажите верные соответствия.

А. лес сразу становится угрюмым. а. Когда я проснулся.

Б. На дворе было уже светло. б. Пока стояла теплая и сухая погода.

В. Мы торопились закончить сеноуборку. в . Как только тучи зак– роют солнце.

1. А – а, Б – б, В – в.
2. А – б, Б – в, В – а.
3. А – в, Б – а, В – б.

Знания блока А – блок, представляющий предложения (А I–простые предложения, А II – сложные, А IIс – союзные и А IIб – бессоюзные, А II ССП – сложносочиненные и А II СПП – сложноподчиненные, А III –сложные предложения с несколькими придаточными и А IV – сложные предложения с разными типами связи) постэкспериментальные срезы тестовых вопросов выражены таблицей №3.

Таблица 3

Знания блока А, выраженных в тестах (постэкспериментальные срезы)

Классы	Всего уч-ся	Всего тесто-вых вопросов	Предпологаемое кол-во ошибок	Фактичес кое кол-во ошибок	Кол-во правил. ответов	Правильные ответы в %
Контроль ные	50	10	50	25	25	50%
Экспери менталь ные	50	10	50	20	30	70%

Как показывают результаты тестовых вопросов, ответы учащихся контрольных классов остались прежними, тогда как учащиеся экспериментальных классов ответили правильно на 30 вопросов из 50, это подчеркивает эффективность технологии В.Ф.Шаталова.

Задания для постэкспериментальных срезов

1. Заменить деепричастные обороты придаточными предложениями

1. Эта книга, сообщая интересные сведения о драгоценных камнях, является очень ценным пособием по минералогии. 2.Работая над подготовкой к докладу, я ежедневно посещал библиотеку. 3. Имея необходимые материалы для сочинения, ты написал бы его лучше. 4.Не получив специального музыкального образования, он все-таки достаточно хорошо играл на фортепиано.

2. Перестроить предложения, заменяя выделенные обстоятельства придаточными предложениями.

1. Библиотека закрыта до 15 августа вследствие ремонта. 2. Ввиду наступающих холодов необходимо утеплить помещения. 3.Земля быстро сохнет благодаря теплой солнечной погоде. 4.За неимением свободного помещения в поселке мы расположились на ночлег в палатке.

3. Преобразовать предложения, делая главные пердложения придаточными причины с различными союзами, а придаточные следствия – главными предложениями.

1. С моря дул сильный ветер, так что сидеть на берегу было холодно.2. Лед уже посинел и в некоторых местах вздулся, так что переходить через реку опасно. 3.Вода в озере совершенно прозрачная, так что дно видно на глубине нескольких метров. 4.Шторм все не утихал, так что корабль не мог выйти в море.

Знания блока А – блок, представляющий предложения (А I–простые предложения, А II – сложные, А IIс – союзные и А IIб – бессоюзные, А II ССП – сложносочиненные и А II СПП – сложноподчиненные, А III –сложные предложения с несколькими придаточными и А IV – сложные предложения с разными типами связи) постэкспериментальные срезы заданий выражены таблицей №4.

Таблица 4

Знания блока А, выраженных в заданиях

Классы	Всего уч-ся	Всего задаинй	Предпологаемое кол-во ошибок	Фактичес кое кол-во ошибок	Кол-во правил. ответов	Правильные ответы в %
Контроль ные	50	30	150	100	50	50%
Экспери менталь ные	50	30	150	75	75	70%

Результаты постэкспериментальных заданий показывают, что у учащихся контрольных классов результаты стали лучше, тогда как учащиеся экспериментальных классов выполнили правильно 75 заданий из 150, это подчеркивает эффективность технологии В.Ф.Шаталова.

Результаты эксперимента подтверждают, что умение работать с опорными схемами по технологии В.Ф.Шаталова повышает качество знаний учащихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Таубаева Ш.Т, Құдайбергенова К. Педагогикалық инновативаның ғылым ретінде қалыптасуы // Қазақстан жоғары мектебі. –1996. -№5.– 95-101 б.
2. Нурахметов Н.Н. Инновационное развитие школ и стандарт образования // Учитель Казахстана. –1995. –27 дек. (№21-22).
3. Еркибаева Г.Ғ. Қазіргі инновациялық технологиялар. – Алматы: ГИГА-ТРЭЙД, 2012. – 180 б.
4. Жанпейісова М.М. ‘’Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде’’. –Алматы: 2002. Б 14-25.
5. Тұрғынбаева Б. Дамыта оқыту технологиясы. –Алматы, 2003.
6. Керимбаева М.С. Инновационные процессы в школе: проблемы, перспективы, поиск. –Алматы. –1995.
7. Сарбасов Қ., Омарбеков Е. Ақпараттық технологиялар арқылы оқытудың үздік жұмыстарын ұйымдастыру //Педагогикалық зерттеулер: тәжірибе және зерттеулер. 32-35 б.
8. Көнеева Қ., Қалықова А. Оқыту үрдісінде педагогикалық технологияны ұтымды пайдалану // Педагогикалық зерттеулер: тәжірибе және зерттеулер. 22-30 б.
9. Дайрабаев Е., Айтуаров А. Жаңаша оқытудың кейбір мәселелері. Педагогикалық зерттеулер: тәжірибе және зерттеулер. 24-27 б.
10. Жұмабекова Ф.Н. Инновациялық педагогикалық технологияларды білім беру мазмұны сабақтастығын қалыптастыруда пайдалану. //Білім. №2-2006, 44-46 б.
11. Қараев Ж., Қуанбаева Б. Жетілдірілген педагогикалық жүйені жобалаудың дидактикалық шарттары. // Ізденіс. –2004. -№1. 233-236 б.
12. Нағымжанова Қ.М. Инновациялық оқыту жағдайларындағы мұғалім қызметінің психология-педагогикалық негіздері //Теоретические и прикладные аспекты подготовки специалистов в условиях университета. –Усть-Каменогорск, 1999.
13. Еркибаева Г.Г. Опорные сигналы при изучении прямой и косвенной речи.// РЯКШ, №6, 1989. С.11-17.
14. Шаталов В.Ф.Куда и как исчезли тройки – практический педагогический опыт с учениками Донецка. – М., 1978.
15. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. —М.: Педагогика, 1989.-336 с.

УДК 37.037.1:373.2:347.162

ЕСІРКЕПОВ Ж.М.
Қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы, педагогика ғылымдарының кандидаты
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті
E-mail: zhandos-1978@mail.ru

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНДА АУЫТҚУЫ БАР БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БЕЙІМДІК ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕ МУЗЫКАЛЫҚ-ҚИМЫЛДЫ ОЙЫН ТЕРАПИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақала психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың бейімдік дене тәрбиесі мәселелеріне арналған. Онда балалармен жұмыс істеу кезінде ойын терапиясын қолдану қажеттілігі көрсетіледі. Ол әртүрлі жастағы адамдардың ауытқуын түзетудің тиімді құралы болып табылады. Оны бейімделген дене тәрбиесі үдерісінде қолдану музыкалық-қимыл тәрбиесімен ұштастыру оң нәтиже береді. Ойын терапиясы мен музыкалық-қимыл тәрбиесінің бірігуі музыкалық-қимылды ойын терапиясын негіздейді. Автор оның мақсатты нұсқауларын, мазмұнды және әдістемелік нұсқауларын қарастырады.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі балалар, психикалық дамудың тежелуі, музыкалық қимыл тәрбиесі, ойын терапиясы.

Аннотация. Статья посвещена вопросам адаптивного физического воспитания детей дошкольного возраста с задержкой психического развития. В ней указывается на необходимость применения в работе с детьми игротерапии. Она является эффективным средством коррекции отклонений у людей различного возраста. Ее применение в процессе адаптивного физического воспитания лучше всего сочетать с музыкально-двигательным воспитанием. Объединение игротерапии и музыкально-двигательного воспитания обуславливает музыкально-двигательную игротерапию. Автор рассматривает ее целевые установки, содержательные и методические.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, задержка психического развития, музыкально-двигательная воспитания, игротерапия.

Summary. The article deals with adaptive pre-school children with learning disabilities. It points to the need for working with children Play therapy. It is effective in correcting abnormalities in people of all ages. Its applications in adaptive physical education best with music and motor education. Combining Play therapy and music and movement education causes musical motive Play therapy. The author considers its target setting, content and methodology.

Keywords: preschool, children, mental retardation, motor musical upbringing, play therapy.

Бейімдік дене тәрбиесінің негізгі принциптерінің бірі іс-әрекеттік түзету принципі. Ол түзету-дамыту әсерінің басты тәсілі ретінде баланың белсенді қызметін қалыптастырады. Балалар жасындағы түзету жұмысы үшін негізгі «модельдік» қызмет түрі сюжеттік-рөлдік ойын болып табылады. Алайда, көптеген дене шынықтыру және спорт мамандары психикалық дамуында ауытқуы бар мектепке дейінгі балаларға арналған ойын қызметі, жетекші қызметін толық атқармайды деп санайды [1, 2, 3, 4].

Сюжеттік-рөлдік бағытындағы ойындар дамуында ауытқуы бар балалардың білім алуында міндетті болып саналады. Оларды оқыту және тәрбиелеу жағдайында бұзылған психикалық қызметтерді түзетумен қатар, ойынның негізгі құрылымдық компоненттеріне оқытуға, оның дамуы мен жетілуіне ықпал ететін технологиялар міндетті түрде қолданылуы тиіс.

Қазіргі заманғы бейімдік дене тәрбиесі жұмысында әртүрлі өнер түрлерін пайдалану кеңінен қолданылып келеді. Олардың бірі ойын терапиясы болып табылады. Педагог-ғалымдар ойын терапиясын драмалық-ойындар және ойын-тренингі деп екіге бөліп қарастырады, олар балалардың танымдық және эмоциялық саласын қалыптастыруға ықпал етеді деп санайды [5, 6]. Түзету тәжірибесінде қосымша екі нұсқа сюжеттік-рөльдік ойын дағдыларын қалыптастыруда негізгі кезең ретінде қолданылады.

Ойын терапиясының жоғары түзету, дамыту әлеуеті, оны әртүрлі құралдармен ойнату мүмкіндігі, мектепке дейінгі балалық шақта қолданудың қол жетімдігі және мақсаттылығы, кең біріктіру мүмкіндіктері, оны психикалық дамуында ауытқуы бар балалардың бейімдік дене тәрбиесі тәжірибесінде қолдану қажеттілігін айқындап отыр.

Музыкалық-қимылды тәрбие берудің ең маңызды алғышарттары бар. Оның жоғары дамытушы және қалыптастырушы мүмкіндіктері бар сюжеттік, қимыл-қозғалыс және музыкалық компоненттеріне психологиялық түзету ойынмен емдеу компоненттері қосылады.

Музыкалық-қимылды тәрбие беру және ойын терапиясының өзара байланысы және бір-бірін өзара толықтыру негізінде, психикалық дамуында ауытқуы бар мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл-қозғалыс іс-әрекетін ұйымдастырудың жаңа түрі – музыкалық-қимылды ойын терапиясы пайда болады. 1-сурет.

1-сурет. Музыкалық-қимылды ойын терапиясының моделі.

Бұл психикалық дамуында ауытқуы бар мектеп жасына дейінгі балалардың бейімдік дене тәрбиесінің түзету міндеттерін шешуді белсендіруге көмектеседі және қимыл-қозғалыс іс-әрекетінде олардың психикалық саласын: когнитивті, эмоциялық, пәндік салаларының қалыптасуына ықпал етеді.

Музыкалық-қимылды ойын терапиясының мазмұндық міндеттеріне:

– балалардың дене және психикалық денсаулығын нығайту;

– негізгі дене қасиеттерін және негізгі қозғалыс базасын қалыптастыру;;

– қозғалыс сипатындағы кемшіліктерді түзету;

– балалардың танымдық саласын қалыптастыру;

– когнитивті процестерді дамыту;

– эмоциялық-жігерлік қасиеттерді қалыптастыру және түзету;

– мектепке дейінгі жастағы іс-әрекеттің негізгі түрі – сюжетік-рольдік ойынды қалыптастыру жатады.

Формальды міндеттеріне:

– бағдарламаның әртүрлі бөлімдері бойынша білімді, іскерлікті және дағдыларды неғұрлым тиімді қалыптастыруды қамтамасыз ету;

– балалардың тұлғалық, шығармашылық қабілеттерін дамытуды ынталандыру;

– оқыту үдерісінің тәрбиелік және түзету бағытын күшейту жатады.

Музыкалық-қимылды ойын терапиясының мазмұндық блогы айқын түзету бағытымен сипатталады. 2-сурет. Ол музыкалық және қозғалыс компоненттеріндегі психотүзету технология құралдарының және ойын терапиясының арнайы сюжеттік желісінің болуымен қамтамасыз етіледі.

2-сурет. Музыкалық-қимылды ойын терапиясының мазмұндық-әдістемелік блогы.

Бұл жағдайда, музыкалық-қимылды тәрбие беруде дәстүрлі түрде қолданылатын гимнастикалық, би, жалпы дамытушылық бағытынтағы жаттығуларға психогимнастика құралдары қоса қолданылады. Олардың өзіндік ерекшелігі дене жаттығуларын балалардың когнитивтік және эмоциялық-жігер салаларын дамыту үшін пайдалану болып табылады.

Музыкалық-қимылды ойын терапиясының әдістері дене тәрбиесінің арнайы әдістерін, сонымен қатар жалпы және арнайы педагогиканың тәсілдерін құрайды. 2-сурет. Музыкалық-қимыл тәрбиесіне бағытталған түзету жұмысының әдістері педагогикалық әсердің түзету әсерін қамтамасыз ететін негізгі әдіс ретінде қарастырылады.

Бұл жерде ең бастысы – сабақтың қимыл-қозғалыс материалдарын ойын іс-әрекетін ұйымдастыру тәсіліне жатқызу әдісі болып табылады. Драмалық-ойындар немесе ойын-тренингтер түрінде сабақтар өткізудің, шешілетін міндеттердің ерекшелігі, ойынды ұйымдастыру тәсілі, педагогтың түзету жұмысында қолданатын ұстанымы бойынша біршама ерекшеліктері болады. 1-сурет.

1-кесте

Драмалық және тренинг түрінде құрылған музыкалық-ойындар дене шынықтыру сабақтарының әдістемелік сипаттамалары.

Әдістемелік сипаттамалар	**Драмалық-ойындар**	**Ойын-тренингтер**
1	2	3
Дене шынықтыруға қосымша тәрбиелік ықпал ету міндеттері	1) когнитивтік үдерістерді жаттықтыру 2) эмоционалдық саласын дамыту 3) дағдыларды қалыптастыру: Ойынның түпкі ойын көрсете білу, рөльдік іс-қимылды көрсете білу, сюжеттік өзара қарым-қатынасты, сюжетті ойнап көрсету.	1) когнитивтік үдерістерді дамыту 2) эмоционалдық іс-әрекетті жаттықтыру 3) сюжетті жасау, рөльдерді бөлу, сюжеттік өзара қарым-қатынастарды сақтау дағдыларын үйрету;
Сабақтың құрылымдық сипаттамалары	Даярлық, негізгі, қорытынды	Кіріспе, даярлық, негізгі және қорытынды бөлімдер

1	2	3
Дене шынықтыруға қосымша тәрбиелік ықпал ету міндеттері	1) когнитивтік үдерістерді жаттықтыру 2) эмоционалдық саласын дамыту 3) дағдыларды қалыптастыру: Ойынның түпкі ойын көрсете білу, рөльдік іс-қимылды көрсете білу, сюжеттік өзара қарым-қатынасты, сюжетті ойнап көрсету.	1) когнитивтік үдерістерді дамыту 2) эмоционалдық іс-әрекетті жаттықтыру 3) сюжетті жасау, рөльдерді бөлу, сюжеттік өзара қарым-қатынастарды сақтау дағдыларын үйрету;
Педагог ұстанымы	Директивтік	Директивтік емес – директивтік
Дене шынықтыруға қосымша тәрбиелік ықпал ету міндеттері	Психологиялық жаттығулар әдістері: есте сақтау, ойлау, эмоциялық көңіл-күй үдерістеріне әсер ететін ойын тапсырмалары	Ойын терапиясының әдістері: – статустық терапия; – іс-әрекеттік тренинг; – эмоциялық тұлғааралық және топ аралық қарым-қатынастарды модельдеу
Оқыту сипаты	Репродуктивтік түрі	Продуктивтік түрі

Драмалық музыкалық қимыл-қозғалыс ойындары

Мұндай сабақтарды ұйымдастыру тәсілі – дене шынықтыру құралдарының көмегімен алдын ала дайындалған сюжетті немесе әдеби шығарманы (ертегі, әңгіме) ойнау. Оның кейіпкерлерінің мінез-құлқы, сюжеттік желісі сабақтың қимыл-қозғалыс материалдарын ұйымдастыруды, дене жаттығуларының бағыттылығын, олардың мөлшерін және тізбектілігін қамтиды.

Осы ойын сабағын ұйымдастырушы-педагог балаларды оқыту, олардың морфофункционалды мүмкіндіктері мен қозғалыс сапаларын дамыту жағдайында ойын іс-әрекетінің дағдыларына үйретеді. Сюжетке сәйкес келген мұндай сабақта міндетті түрде қимыл-қозғалыс белсенділігінің физиологиялық заңдылықтарына сәйкес келетін дайындық, негізгі, қорытынды бөліктері сақталады.

Мұндай іс-әрекет жағдайында имитациялық, рөльдік, әртүрлі қимыл-қозғалыстардың көп болуы тиіс. Бұл балаларға белгілі дәрежеде эмоциялық көңіл-күйді бастан өткеруіне, танымдық және когнитивті саланы дамытуға ықпал етеді.

Балаларға таныс сюжет арқылы ойнату барысында олардың мазмұнын, ойындардың түпкі шығармашылық ойын, рөлдерге бөлу әдістерін, ойын әрекеттері мен қарым-қатынастарын ойнату техникасын талдау дағдылары қалыптасады.

Музыкалық-қимылды ойын-тренингтер

Мұндай сабақты ұйымдастыру тәсілі – дене шынықтыру құралдары арқылы немесе балаларға таныс емес оқиға желісін көрсету. Мұндай сабақтың басты ұйымдастырушысы педагог болып табылады, ол алдағы ойын қызметінің тақырыбын анықтайды. Пәндік-макеттік және модельді көрсету әдістерінің көмегімен балалармен бірге оның жоспары әзірленеді және сабақ барысында балалар педагогтың айтқанын бірнеше рет қайталайды. Сабақ барысында балалар рөльдерге бөлінеді, қимыл-қозғалыстар арқылы оның мазмұнын және жалпы ойын сюжетін көрсетеді.

Мұндай дене шынықтыру сабақтары аясында, дене тәрбиесінде жалпы қабылданған бөлімдерге қосымша-кіріспе бөлімді енгізудің маңызы зор. Бұл балалардың көңіл-күйі мен алдағы іс-әрекеттерді талқылау үшін өте қажет. Сабақ бөлімдерінің мазмұны қимыл белсенділігіне және ойын іс-әрекеттеріне қойылатын физиологиялық талаптарға сай болуы керек.

Бұл жағдайда имитациялық, еліктейтін, әртүрлі жаттығулардың көбірек болғаны дұрыс. Мұнда ойын терапиясының әдістерін – эмоциялық жоғары тұлғааралық және топаралық қарым-қатынастарды модельдеу, іс-әрекетті қатаң шектеу үшін жағдай жасау, шығармашылық іс-әрекетті өз бетінше көрсете білудің маңызы зор.

Психикалық дамуында ауытқуы бар балаларға сюжеттік-рөльдік ойындарды үйрету үдерісі ретінде құрылған мұндай сабақтар аясында, балалар оның жоспарын, сюжетін жасауды, рөльдерге бөлуді, рөлдік әрекеттерді орындауды, ойын барысында өзара әрекеттесуді, оны жаңғыртуды үйренеді. Ойын-тренинг түрінде құрылған сабақтың негізгі нәтижесі, балалардың ойынды өз бетінше ұйымдастыра білуі болып табылады. Педагог тек оның барысын қадағалайды, дене шынықтыру құралдарымен ойын іс-әрекеттерін жасауға көмектеседі.

Әдістемелік жұмыста түзету жұмысының әдістеріне маңызды орын беріледі. Дене тәрбиесі саласында оларды іске асырудың бірінші кезектегі құралы дене шынықтыру жаттығулары, сондай-ақ дене шынықтыру сабақтарын өткізудің ұйымдастырушылық шарттары болып табылады. 2-кесте.

2-кесте

Музыкалық-қимылды ойын терапиясы үдерісінде түзету әдістерін жүзеге асыру сипаттамасы.

Түзету жұмысының әдістері	**Дене шынықтыру сабағын ұйымдастыру жағдайы, құралдары.**
Арттерапия	Эмоциялық ашылуға арналған этюдтердің қимыл-қозғалысын орындау; жаңа қимыл-қозғалыс композицияларын ойлап табу және қайталау.
Статустық психотерапия	Қимылды ойын материалдарын көрсету барысында қажетті іс-әрекет белгілерін қалыптастыру: тұйық балаға ертегінің басты кейіпкерінің рөлін ойнату; ашушаң балаға әлсіз, дәрменсіз кейіпкердің рөлін ойнату; Сюжет арқылы балалардың өзара қарым-қатынасымен байланысты мәселелі жағдайларды ойнату.
Мінез-құлық тренингі	Сюжет арқылы қоғамдық орындарда және үйдегі іс-әрекеттерге балаларды үйретумен байланысты әлеуметтік маңызы бар жағдаяттарды көрсету.

Арттерапия әдісін қолдану балалардың эмоциялық дамуына және өзін-өзі көрсету міндеттерін шешуге мүмкіндік береді. Осы мақсатта «Өсіп келе жатқан гүл», «Майда толқындар шулайды» сияқты қозғалыс ойындары қолданылады. Сабақтың басқа нұсқалары балалардан реніш, ашу-ыза, қуаныш, көтеріңкі көңіл-күй сияқты эмоцияларды өз бетінше қимыл-қозғалыспен көрсетуді талап етеді.

Статустық психотерапия әдісі балалардың мінез-құлқының теріс белгілерін түбегейлі түзетуге болатын қимыл-қозғалыс жұмысының жағдайларын ұйымдастыру қажеттілігін талап етеді. Бұл жерде сабақ сюжеттерінің мүмкіндігі зор екені сөзсіз. Ертегі сюжетін ойнату барысында балаға қиын саналатын жағдаятты басынан кешіруге, сондай-ақ құрдастарының қарым-қатынасын өзгерту үшін жағдай жасалады.

Мінез-құлық тренингі әдісі арнайы таңдалған сюжеттер арқылы жүзеге асырылады. Бұл жерде балалардың күнделікті өміріне қатысты тақырыптардың маңызы зор, мысалы: «Анамның туған күні», «Ойыншықтар дүкенінде», Мектеп», т.б. Сабақтың қозғалыс сюжетін көрсету үдерісінде балалар іс-әрекеттің әлеуметтік үлгісін үйренеді.

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, музыкалық-қимылды ойын терапиясы, психикалық дамуында ауытқуы бар мектеп жасына дейінгі балаларды түзету-сауықтыру жұмысының жаңа бағыты болып табылатынын атап өту қажет. Оның негізгі сипаттамасы, дене шынықтыру құралдарымен түзету міндеттерін шешу болып табылады. Қимыл-қозғалыс ойын терапиясының біріктірілген мазмұны бейімдік дене тәрбиесінің талаптарына сай, және дамыту және түзету сипатындағы міндеттерді шешуге үлкен мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Максимова С.Ю. Эффективность игровых физкультурных занятий в практикке адаптивного физического воспитания детей дошкольного возраста с задержкой психического развития // Ученые записки университета Л.П.Лесгафта. – 2012. – №1 (83). – С. 86-90.
2. Мухина М.П. Педагогическая система преемственности сторон физического воспитания дошкольников и младших школьников // XYIII Международный научный конгресс «Олимпиский спорт и спорт для всех». – Алматы: 1-4 октября 2014. – С. 363-367.
3. Семенкова Л.Б., Оразбекова Н.Т., Жүрсімбекова Г.А. Организация подвижных игр для детей дошкольного возраста // Дене тәрбиесінің жаршысы. Алматы, 2012. №1. – С. 22-27.
4. Есіркепов Ж.М., Әлиев Қ.З., Мадиров А.З. Ұлттық қозғалыс ойындары арқылы оқушылардың дене қабілеттерін дамыту // Дене тәрбиесінің жаршысы. Алматы, 2013. №1. – 45-49 б.
5. Егізбаев Ж. Денсаулығында ауытқуы бар балалардың дене дайындықтарын қозғалыс ойындары арқылы жетілдіру // «Жаңа әлемдегі дене тәрбиесі мен спорттың өзекті мәселелері» Республикалық конференция материалдары. – Қызылорда, 2016. – 140-144 б.
6. Медведева Е.А. Изучение особенностей социокультуного становления личности ребенка с задержкой психического развития средчтвами искусства // дефектология. – 2007. №3. – С. 49-88.

ӘОЖ 37.022:81

ЖЕТПИСБАЕВА Б.А.
П.ғ.д., профессор
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ЕСКАЗИНОВА Ж.А.
PhD доктор
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
E-mail: martbek3@mail.ru

ОРАЛМАН-БАЛАЛАРДЫ ҚОСТІЛДЕ ОҚЫТУДЫҢ ЭМПИРИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Түйін: Аталмыш мақалада Қазақстан Республикасында оралман -балаларды қостілде оқытудың эмпирикалық шарттары қарастырылады. Репатрианттарды тілдерге оқыту бойынша отандық тәжірибені зерделеу арқылы авторлар тілдерді оқыту саласында бірыңғай білім беру стратегиясының жеткіліксіз әзірленуіне байланысты проблемаларды, сонымен қатар оралман – балалардың оқу процесіне кірігуіне кері әсерін тигізетінін анықтаған.

Кілт сөздер: оралман-балалар, қостілде оқыту, эмпирикалық шарттар.

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы эмпирического условия двуязычного обучения детей-оралманов в Республике Казахстан. Изучение отечественного опыта по обучению языкам детей-репатриантов позволяет авторам выявить проблемы, связанные с недостаточной разработанностью единой образовательной стратегии в области обучения языкам, что негативно сказывается на интеграции детей – оралманов в учебный процесс.

Ключевые слова: дети-оралманы, двуязычное обучение, эмпирические условия.

Summary. This article discusses the empirical conditions of bilingual education of children-oralmans in the Republic of Kazakhstan. The study of the domestic experience of teaching languages to children-oralman allows the authors to identify the problems associated with insufficient development of educational strategy in the field of language teaching, which has a negative impact on the integration of children – oralman in the learning process.

Keywords: oralmans, bilingual education, empirical conditions.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 08 шілдедегі №783 қаулысымен оралмандардың қоныстану аудандары анықталды, олардың ішінде Астана және Алматы қалалары жоқ. Оралмандардың басым көпшілігі Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Маңғыстау, Жамбыл облыстарында орналасқан [1].

Келгендердің жалпы санының еңбекке жарамды жас мөлшері 55,6%, 18 жасқа дейінгі балалар – 39,9% және зейнеткерлер – 4,5% құрайды.

Еңбекке жарамды оралмандардың көпшілігі жалпы орта білімді (60,8%), 20,5% – орта арнайы білімді, 8,7% оралмандардың жоғары білімі бар, 9,9% – білімі жоқ (мәліметке сәйкес) [1, б.98].

Оралман мәртебесін иеленушілер «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген барлық әлеуметтік жеңілдіктерді пайдаланады.

Ақтау, Қарағанды және Шымкент қалаларында, сондай-ақ, Оңтүстік Қазақстан облысындағы Ақсукент ауылында бейімделу және интеграциялау қызметтерін ұсыну үшін оралмандарды бейімдеу және біріктіру орталықтары жұмыс істейді.

Орталықта жүзеге асырылатын бейімделу бағдарламалары заңгерлік кеңес беруді, мемлекеттік тілді оқытуды және қажет болған жағдайда орыс тілін, кәсіби даярлығын, қайта даярлығын және біліктілігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Қазақстандық оралмандар өздерінің балаларын, немерелерін қазақ тіліндегі мектепте (96,6%), жоғары оқу орнында (82,5%) оқытады. Екінші буынның оннан бір бөлігі ғана орыс тілінде оқытады (11%). Мұндай жағдай ШҚО және Қарағанды облысында жиі кездеседі [1, б.100].

Жалпы, оралман-балаларға байланысты проблемалар Қазақстан Республикасында балалар мүддесінде мемлекеттік саясатпен реттеледі, ол демографиялық және отбасылық саясаттан бөлінген. «Бала құқықтары туралы» заңға сәйкес мемлекеттік саясат мемлекеттік органдардың қызметі

үшін басым бағыт болып табылады. Оны орындау үшін заңнамалық деңгейде балалар құқықтарын қамтамасыз ету мен лауазымды тұлғалардың жауапкершілігі, баланың заңды мүдделерін бұзғандары оған негіз болып саналады. Осыған байланысты заңнаманың негізгі нормативті актісі болып Қазақстан Республикасының Конституциясы мен «Бала құқықтары туралы» заңы, сондай-ақ, бірқатар халықаралық құқықтық құжаттар есептеледі. Мемлекет балаларды тәрбиелеу, олардың құқықтарын қорғау, қоғамдағы толыққанды өмірге дайындау бойынша отбасыларды қолдайды. Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қызметін атқаратын қоғамдық ұйымдарға «Бала құқықтары туралы» заңға сәйкес мемлекет қолдау көрсетеді. Балалар мүддесі үшін Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының мақсаттары:

1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітуге жол бермеу;

2) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін күшейту, сондай-ақ, бұзушылық кезінде олардың құқықтарын қалпына келтіру;

3) баланың құқықтарын қамтамасыз ететін құқықтық базаны қалыптастыру, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін тиісті органдар мен ұйымдарды құру;

4) балалардың дене, зияткерлік, рухани және адамгершілік дамуына ықпал ету, оларда патриоттық сезімді қалыптастыру, азаматтыққа және толеранттілікке тәрбиелеу, сондай-ақ, ұлттық және әлемдік мәдениет жетістіктері, халық дәстүрі, қоғамның мүддесінде тұлғаны тәрбиелеу;

5) кәмелетке толмағандармен құқықтық сана және құқықтық мәдениетті қалыптастыратын мақсатты жұмысты жүргізу [2].

Қазақстан мектептерінде оралман-балаларды оқытудың қазіргі жағдайын анықтау үшін, интернет-ресурстардағы ақпараттар зерттелді және Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында мониторинг жүргізілді, мониторинг өткізу үшін үш аймақ іріктелді, өйткені сол аймақтарда оралман балаларының санының көптігі байқалады.

Қазақстаннан тыс жердегі этникалық қазақтарды оқыту жүйесін құру жөніндегі міндеттерді Қазақстан Республикасының Президенті, Дүниежүзілік қазақ қауымдастығының төрағасы Нұрсұлтан Назарбаев 2011 жылғы 25 мамырда төртінші қазақтардың Құрылтайында белгіледі.

Мемлекеттегі тіл саясаты бүгінгі күні Қазақстанда «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы жүзеге асырып, әр азаматтың қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеруіне бағытталған. Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігінің мәліметіне сәйкес, ел халқының 60%-ы мемлекеттік тілді біледі, орыс тілі экономикалық даму мен жаһанданудың әсері арқасында республикада таралуын сақтап қалады.

Бұл жағдай репатрианттардың қазақстандық қоғамға ойдағыдай кірігу үшін кемінде қазақ және орыс тілдерін білуі тиіс екенін көрсетеді. Жаңа қоғамға этникалық иммигранттардың интеграциясы сөзсіз екі немесе одан да көп тілде тілдесуге апарады: қазақ, орыс және көшіп келген елдің тілі (моңғол, қытай, өзбекстан, түрік, тәжік және т.б.). Соңғы кездері біздің Республикада халықтың шағын сегментінде көптілділік үрдістерін пайдалану байқалады: орыс-қазақ-моңғол, орыс-қазақ-қытай, қазақ-орыс-өзбек, қазақ-орыс-ағылшын, орыс-қазақ-украин және тағы басқалары. Тіл Қазақстанда оралмандардың бейімделуін және этникалық сәйкестігін анықтау үшін маңызды құрал болып табылады.

Сондықтан, мемлекеттегі тіл құрылысы елдің саясатындағы басымдықтардың бірі болуы керек. Қазақстан Республикасындағы тілдік ахуал әлі де күрделі және қарапайым емес. Қарым-қатынас процесінде екі тілдің параллельді пайдаланылуы, әртүрлі лингвистикалық деңгейлердегі интерференцияны бақылау оралмандардың этникалық сәйкестендіру процесін күрделендіреді.

Қазақстан аумағында тұратын этникалық топтардың мәдениеті мен тілдерінің ерекшелігі еуразиялық кеңістіктің ерекше әлеуметтік-мәдени контекстін құрып, қазіргі этносаралық лингвистикалық және этномәдени өзара әрекеттесу үлгісін көрсетеді.

Атап айту қажет, елдің әлеуметтік-коммуникативті кеңістігінің ерекшелігі тек қана лингвистикалық әртүрліліктің жоғары деңгейімен ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік және орыс тілдерінің үстемдігімен, екі ұлы этностардың тілдері, олар көпмәдениетті әлеуметтің мәнмәтініндегі өзара әсер ету мен әрекеттесу арқылы зерттеудің маңыздылығын көрсетеді.

Интернет ресурстардан және мектеп мұғалімдерімен әңгімелесу барысында алынған мәліметтерден, білім беру ұйымдары балаларды жан-жақты қолдау үшін жағдай жасайтыны, қосымша білім алуға тартып және психологиялық қолдауды ұйымдастыратыны, ата-аналармен жұмыс жасайты-

ны анықталды. Дәстүрлі түрде басқа ұлттар мен мәдениеттердің өкілдеріне мәдени әртүрлілікті және төзімділікті насихаттауға ықпал ететін іс-шаралар жүргізеді.

Көптеген мектептерде этникалық қазақтардың ана тілін үйренуге, сондай-ақ қазақ және орыс тілдерін игеруге жағдай жасалады.

Оралман-балаларға тілдерді үйретудің негізгі ерекшеліктерінің бірі – ересектер. Отанына оралғаннан кейін өздерінің проблемалары мен күйзелістерін шешумен айналысады, ал балаларға көбінесе ересектердің қолдау көрсетуі жеткіліксіз болғандықтан, олар жаңа әлемге өздері кіруге мәжбүр болады, сонымен қатар, барлық балалар отбасы мүшелерімен өздерінің толғандыратын мәселелерімен бөліспейтіні.

Жас ұлттық репатрианттар көптеген қиындықтарға тап болады, атап айтқанда:

– тілдік қиындықтар;
– психологиялық/эмоционалдық бейімделе алмау, өзара әрекеттесудегі қиындықтар;
– елге талпыну;
– өзгерген мәдени нормалар мен дәстүрлі тәжірибелерді білмеу және т.б.

Тілдерді үйренуді ынталандыру мақсатында оқушылардың өзара түсіністік тілін оқыту негізінде әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін арттыру қажет. Тілдерді бір-бірімен байланыстыру арқылы осы тілде сөйлеуші мен халықтың мәдениетіне енуді білдіреді [3].

Ұлттық мәдениеттің қазынасы болып табылатын ана тілі, ана тілі емес тілді тиімді меңгеруге ықпал етеді. Осы мақсатта мүмкіндігінше қазақ тілі сабақтарында орыс және ағылшын тілдеріндегі ұқсастықты көрсетіп отыру қажет.

Шағын әлеуметтік топтардағы тілді оқыту қарым-қатынас қағидаттарына негізделген, қарым-қатынас қағидаттарына бағытталған. Білімнің коммуникативтік бағыттылығы сөйлеу дағдыларды қарым-қатынас (күнделікті тілдің қарапайым деңгейін меңгеруден бастап), күнделікті өмірдегі қажеттілікті қалыптастыру, әлемді өзінің жеке қабылдау ерекшеліктері, сонымен қатар, әр адамның жеке ерекшелігін көрсету, жағдайдың тілдік болжау тетіктерін дамыту арқылы көрсетіледі. Грамматиканы меңгеру сөздің белгілі бір түрлерінің коммуникативті мәнді (дәл осы сәтте) конструкцияларға ену есебінен тиімдірек болады [113].

Қазақ және орыс тілдерін шетел тілі ретінде оқитын әрбір шағын топтарды лингвистикалық сананың ерекшеліктеріне байланысты бірқатар қиындықтар күтіп тұрады. Шын мәнінде, бұл тіл – лингвистикалық әрекеттердің шексіз және бөлінбейтін ағыны және біздің күнделікті өміріміздің ажырамас аспектісі ретінде үнемі бірге жүретін интеллектуалды күш-қуат, идеялар, естеліктер.

– Егер үйренушінің тілдік базалық білімінде қиындықтар болса, онда ол қазақ және орыс тілдерін уақытша шетел тілі деп есептеп,шетел тілі ретінде үйрету қажет. Жалпы әлемдік тәжірибеде өз қолданысын табуда.

– Қазақ тілін үйренгісі келетіндердің бәрі үш негізгі проблемаға тап болады. Біріншісі – қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытатын оқулықтар жоқ. Ерекшелік ретінде, профессор Ж.Қ. Бектұровтың оқулықтары өз аудиториясын тапқан. Қазіргі таңда қазақ тілін үйретудің тартымды әдістемелері пайда болды: жедел курстар, қазақ ауылында тілді үйрету әдістері, тілдік ортаға ену және т.б.

Екінші мәселе – сөздіктер. Әлі күнге дейін кәсіби шеберлікпен жасалған сөздіктер мәселесі шешілмей келе жатыр. Қазақстандағы сөздіктер бұрынғы ғасырдың ортасында Х. Махмудов пен Г. Мұсабаевтың сөздіктерінің негізінде әлі күнге дейін шығарылып келеді, көптеген анықтамалар кеңестік идеологияны көрсетеді.

Үшінші мәселе: орыс тілді оқырманға бейімделген қазақ тіліндегі әдебиеттің жоқтығы. Бұл қазақ тілінің тіларалық қарым-қатынасының дамымағанымен, аударма ісі, балаларға арналған қазақ әдебиетімен тығыз байланысты.

Ең басты қиындық – орыс тілін үйрену. Қазақстандағы орыс тілі – оқыту тілі және мектептердің барлық түрлерінде оқыту тілі: қазақ, орыс, ұлттық, аралас; толық және шағын жинақты, мемлекеттік және жекеменшік. Сонымен қатар, оқыту қазақ тілінде мектептердегі орыс тілін үйренуге бөлінген сағаттар саны мен оқыту орыс тілінде мектептердегі қазақ тілінің сағаттар саны бірдей.

Оқыту орыс тілінде мектептердің контингентін көптеген этникалық топтардың өкілдері құрайды. Бұл мектептердің контингенті орыс тілін ана тілі ретінде толық біледі деп саналады, бірақ бұл нақты жағдайға ішінара ғана сәйкес келеді [4].

Егер қазақ, өзбек, ұйғыр, тәжік және басқа тілдердегі мектептердің көп ұлттығын есепке алсақ, онда оқитын оқушылардың тек қана бір бөлігіне ғана орыс тілі ана тілі екендігі анық. Көптеген балалар билингвалды (екі тілде сөйлейді), бірақ тілдегі біліктілік деңгейі әртүрлі болуы мүмкін.

Көпэтникалық Қазақстан жағдайында орыс тілі келесі функцияларды атқарады:

1) этникалық орыстардың ана тілі ретінде;

2) басқа этникалық топтардың сөйлеу қызметінде ана тілімен қатар екінші тіл ретінде;

3) оралмандар (оралмандар – этникалық қазақтар) және шетелдік азаматтар үшін шетелдік тіл ретінде.

Орыс тілі – ана тілі (орыс тілін орыс этностардың қолдануы). Осы топтың тілдік ерекшеліктері лексикалық кірме (теңгерімдік емес, эквивалентті тең) сөздердің әртүрлігімен және айту формаларымен байланысты. Қазақ тіліндегі орыс тілінің лексикалық бірліктерін қазіргі кездегі типтік құбылыс деуге болады, өйткені ақиқат, ана тілін меңгерген орта оны бейнелеу үшін дәлме-дәл құралдарды пайдалануды талап етеді

Репродукцияның заңдылықтары үнемі және жиіліктеріне байланысты кірме бірліктер өздерінің «бөтен» сипатын жоғалтады және ана тілінің лексикалық жүйесінің табиғи компоненттері ретінде қабылданады (мысалы, әкімдік, мәслихат, мәжіліс, мәжіліс депутаттары, теңге, айтыс, ақын, пиала, шай, киіз, дастархан).

Орыс тілі – екінші тіл (орыс тілін этникалық қазақтар пайдаланады). Осы топтың тілдік ерекшеліктері орыс тіліне ана тілін енгізудегі кодты табиғи түрде ауыстыруға байланысты, сондай-ақ сөзжасамдағы белсенді процестермен (кірме негіздермен сөзжасам) байланысты. Қазақ тілінен алынған лексикалық бірліктер сөзжасам жоспарында орыс тіліндегі заңдарға бағынады.

Орыс тілі шетел тілі ретінде (оралмандар мен шетел азаматтарының орыс тілін қолдану). Оралмандардың лингвистикалық және әлеуметтік-мәдени бейімделу үдерісінде мәдениаралық құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі өзекті, себебі қазақстандық оқушыларға қарағанда, олардың көпшілігі орыс тілін білмейді.

Қазақстандық репатрианттардың заманауи қазақстандық ақиқат жағдайында бейімделуі олардың мәдениетаралық құзыреттілік деңгейіне: оның қалыптасуы коммуникативтік кеңістікте басым тілдерді меңгеруіне, өзара байланысымен және жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірибесінің дамуына, сөйлесудің тиісті модельдерін меңгеруіне, осы лингвистикалық мәдениеттегі тиісті қарым-қатынас нормаларын меңгеруіне байланысты [5].

Орыс тілін қазақ тілімен қатар кеңінен қолдану осы тілдердің әртүрлі фактілерін салыстыруды өзекті етіп отыр. Әрине теориялық тұрғыда емес, сондай-ақ практикалық қызығушылықты тудырады, яғни тілдерді зерттеуге қызығушылықты ынталандырып, белгілі бір тұжырымдарды басқа тілдің призмасы арқылы қарауға мүмкіндік береді, осылайша баланың өз тілі мен мәдениетін жақсы түсінуге көмектеседі. Орыс және ана тілдерінің салыстыруы халықтардың рухани және материалдық мәдениетінің айырмашылығына байланысты – аталмыш тілдерде сөйлейтіндерге олардың ұқсастығы мен айырмашылығын білдіреді. Сондай-ақ меңгеретін тілді дұрыс қабылдауға және түсінуге көмектесіп, Қазақстан Республикасы сияқты көпұлтты мемлекеттерде аса маңызды болып табылатын толерантті лингвистикалық тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді [6].

Жалпы алғанда, қазіргі заманғы білімнің негізгі үрдісі – тікелей білімнен басымдықтарды оқушыларды жеке байланысқа біртіндеп көшіру. Бұл жағдай біздің зерттеуіміз үшін стратегиялық және әдіснамалық маңызға ие, себебі оралман-балалардың түрлі мектептерде тіпті,әртүрлі сыныптардағы болуы зерттеуге қиындық туғызады.

Білім беру мазмұнын жаңғыртудың тағы бір маңызды аспектісі. Білім беру жүйесін жаңғыртуда білім алу үш тілде жүргізіледі.

Үштілде білім берудің мақсаты Қазақстан Республикасының мемлекеттік тіл саясатына негізделіп, келесі мәселені көздейді:

– қазақ тілін меңгеруге 100% (жүз пайыз) түлектер даярлау;
– орыс тілін меңгерудегі жетістіктерді жоғалтпау және көбейту;
– ағылшын тілін қазақ-орыс тілдік біліміне әлемдік қоғамдастыққа ықпалдастыру тілі ретінде қосу.

Осылайша, білім мазмұнын жаңғырту, ең алдымен, қазіргі заманғы білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады. Тек осы жағдайда ғана, біздің еліміздің болашағы болатын адамгершілігі мол және ұтқыр ойлай алатын жеке тұлғаны тәрбиелеп, оқыта аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Zhetpisbayeva B.A., Zhilbayev Zh.O., Eskazinova Zh.A. On some education problems of children-oralmans: historical background // Вестник Карагандинского университета. Серия педагогика. – Караганды, 2018. – №1 (89). – С. 98-102.
2. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы // adilet.zan.kz.10.10.2018.
3. Гуляева А.Н. Социокультурная адаптация детей мигрантов // Психологическая наука и образование. – 2010. – № 5. – С. 158-167. psyedu.ru. 13.11.2016.
4. Әбжанов Х.М. Оралмандар және ұлттық идея // Қазақстан және шетелдегі қазақтар. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген: халықар. ғылыми-практ. конф. матер. – Алматы, 2012. – 40 б.
5. Сванберг И. Казахи Китая. Казахские беженцы в Турции. – Алматы: Санат, 2005. – 98 с.
6. Биназарова М.М. Формирование коммуникативной компетенции студентов-оралманов на практических занятиях по русскому языку: автореф. ... канд. пед. наук. – Алматы, 2006. – 32 с.

ҒТАМР 14.35.07

ИГЕНБАЕВА Р.Т.
П.ғ.к., проф.м.а
Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

АСАНОВА Ж.С.
6D010300 – «Педагогика және психология» мамандығының докторанты
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті
Қызылорда қ., Қазақстан
e-mail: zhan-84-84@mail.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ СМАРТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа. Қазіргі кезде смарт қоғамды қалыптастыру маңыздылығы талқылануда. Мақалада смарт-технологияларды жоғары оқу орнында қолдану мүмкіндіктері қарастырылды. Білім беру үдерісінде смарт технологияларды пайдалану арқылы студенттердің мотивациясын, пәнге қызығушылығын, өздігінен білім алуға дағдысын практикалық тұрғыдан қалыптастыру мәселесі қарастырылған.

Кілттік сөздер: смарт-технологиялар, Smart-education, интерактивті тақта, Smart Board, Smart Classroom Suite, Smart Notebook.

Резюме. В настоящее время обсуждается важность формирования умного общества. В статье рассматривается использование смарт-технологий в университете. В учебном процессе рассматривается проблема практической мотивации учащихся с использованием интеллектуальных технологий, интереса к предмету, навыков самообразования.

Ключевые слова: смарт-технологии, Smart-Education, интерактивная доска, Smart Board, Smart Classroom Suite, Smart Notebook.

Annotation. At present, the importance of forming a smart society is being discussed. The article discusses the use of smart-technologies in the university. In the educational process the problem of practical motivation of students with the use of smart technologies, the interest in the subject, the skills of self-education is considered.

Keywords: smart technologies, Smart-education, interactive whiteboard, Smart Board, Smart Classroom Suite, Smart Notebook.

Қазіргі адамның өмір сүру ортасының ажырамас бөлігіне айналған ақпараттық технологияларды қарқынды дамыту нәтижесінде білім беруде электронды оқытудың орнына смарт-технологиялар келуде. Смарт-білім беру тұжырымдамасы (смарт-education) смарт-технология ұғымымен тығыз байланысты. Бұл тұжырымдамамен бір мағыналы түсіндірмелері жоқ көптеген ұғымдар байланысты. Смарт-технологиялар тақырыбы бойынша жарияланымдар бірнеше жыл бұрын пайда болды, онда білім беруді дамытудың негізгі сұрақтары көрсетіледі, сондай-ақ білім беру жүйесінде одан әрі өзгерістер болуы да мүмкін [1].

Көптеген елдерде Smart-education (Smart-білім беру) ұғымы оқытудың стандартты тәсілі болып табылады. Қазақстанда бұл білім беру жүйесі жаңалық. Smart-білім берудің негізгі идеялары дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар, заңды болып табылатын танымның жаңа көздері болып табылады. Қазіргі заманғы білім беруді реформалау педагогикалық кадрларға жаңа талаптар қояды. Өз қызметінің нәтижелерін болжайтын, еркін және белсенді ойлайтын педагог қойылған міндеттерді шешудің кепілі болып табылады.

Бұрын білім алушылар үшін білім көзі тек оқытушы және кітаптар болды. Қазіргі уақытта біз ақпаратты лекторлар, оқытушы-профессорлардың көмегімен ғана емес, сонымен қатар өз құрдастарынан, достарынан да ала алады, өйткені адамдар ақпаратпен алмаса алады.

Білім беруді дамыту үшін адами капиталдың әсері жеткіліксіз. Білім беру ортасын өзгерту қажет. Еңбек ресурстарының білім беру көлемін арттыру ғана емес, білім берудің мазмұны, оның әдістері, құралдары мен ортасы сапалы түрде өзгеруі тиіс, сондықтан Smart-білімге көшу қажет. Адам капиталының негізгі сипаттамасы білім беру жүйесінде құрылатын және дамитын оның тасымалдаушыларының кәсіби құзыреттілігі болып табылады.

Қазіргі білім берудің басты міндеттерінің бірі – бұл студенттердың білім алуға деген құлшынысын, мотивациясын белсендіру, екіншісі – шығармашылық шешімдердің көмегімен осы білімді игерудің жаңа формалары мен құралдарын іздеу. Оқыту тек аудиторияда ғана емес, үйде де, кез келген қоғамдық орындарда да мүмкіндікке ие. Білім беру процесін байланыстыратын негізгі элемент білім беру контенті болып табылады, оның базасында уақытша және кеңістіктік шекараларды алып тастауға мүмкіндік беретін бірыңғай қоймалар құрылады. Қазіргі уақытта E-learning-тен Smart– learning және Smart Education-ге (ақылды білім беру) көшу жүріп жатыр.

Smart сол немесе басқа қызмет түрі үшін қоршаған ортаны қалыптастыратын құрылғылардың зияткерлік деңгейін арттыруды білдіреді. Осы тұжырымдаманы білім беруге көшіру үдерісі қалыптасудың бастапқы сатысында тұр. Жаңа технологиялардың пайда болу жылдамдығы соңғы жылдары қарқынды өсуде, жыл сайын өндірушілер кәсіби қызмет пен коммуникация үшін жаңа құрылғыларды ұсынады. Жаңа зияткерлік Smart– технологиялар білімді беру және Smart-құрылғыларды кеңінен пайдалану үшін пайдаланылатын платформаларды өзгертуді талап етеді. Білім мен технологияларды жаңарту жылдамдығы білім беру жүйесінің сапа өлшемі ретінде қарастырылуы тиіс.

Smart Education немесе ақылды оқыту – бұл еркін қол жеткізудегі бүкіл әлемнің контенті арқылы интерактивті білім беру ортасында икемді оқыту. Болашақта білім алушылар үшін білімнің басты көзі Интернет болады. Білім берудің осы түрінің сипаттамалары: әр түрлі операциялық жүйелер арасындағы бағдарламалардың үйлесімділігін қамтамасыз ету болып табылады . Бұл білім алушыларға пайдаланылатын құрылғыларға қарамастан бірдей айналысуға мүмкіндік береді, бұл білім беру процесінің үздіксіздігін және ақпаратқа қол жеткізу жылдамдығын қамтамасыз етеді [2]. Бұл өз кезегінде төмендегі мәселелерді туындатады:

- техникалық қамтамасыз ету;
- интернетке кіру.

Smart-education (ақылды білім беру жүйесі) – бұл жалпы стандарттар, келісімдер және технологиялар негізінде Интернет желісінде бірлескен білім беру қызметін жүзеге асыру үшін оқу орындары мен ПОҚ-ның бірігуі. Оны бастау үшін білім беру жүйесіне өзгерістертер, яғни ақпарат алмасудың үздіксіздігін және оқу процесін қамтамасыз ететін техникалық құрылғыларды енгізу қажет. Оқу үдерісінде түрлі медиа компоненттер қолданылады: электронды оқулықтар, дәрістердің тұсаукесері, компьютерлік практикум және тестілеу, түрлі веб-сервистер.

Соңғысы ақпараттық ресурстар мен телекоммуникацияларды белсенді пайдалануға, білім беруде жаңа әдістер мен әдістемелерді жасауға мүмкіндік береді. Smart білім беруді енгізу нәтижесінде инновациялық технологияларды пайдалану деңгейі артады. Smart education бүгінгі әлемнің міндеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес келетін білім берудің барынша жоғары деңгейін қамтамасыз етеді, кітап контентінен белсенділікке көшуді қамтамасыз етеді. Оқыту барлық жерде және әрдайым қолжетімді болады [3]. Соңғы жылдары оқытушылар сабақтарда әртүрлі заманауи технологияларды пайдалана бастады. Microsoft Power Point немесе Macromedia Flash сияқты бағдарламалық пакеттерде жасалған мультимедиялық презентацияларды қолдану арқылы оқу сабақтарын өткізу нормасына айналды. Алайда, таныс презентациялық технологиялармен қатар, білім беру саласына слайд-шоу түрінде тұсаукесерден кетуге мүмкіндік беретін жаңа интерактивті технологиялар кіреді. Білім беру саласына жаңа технологияларды енгізу білімді репродуктивті берудің ескі сұлбасынан оқытудың жаңа, креативті нысанына көшуге алып келеді.

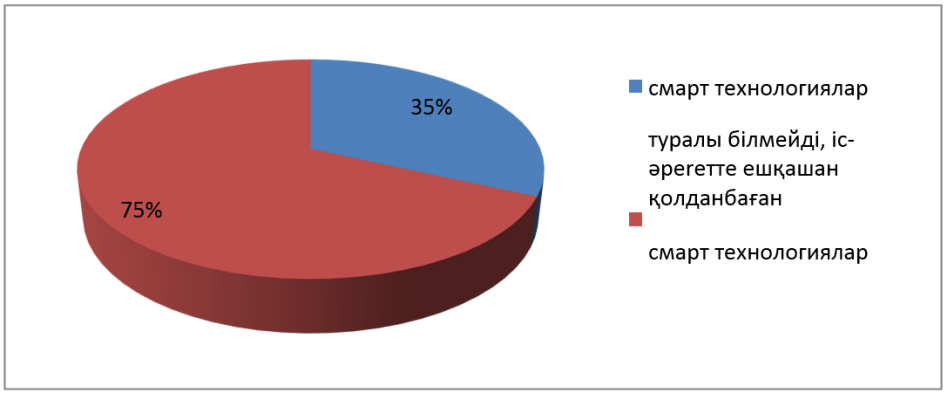
Білім берудегі Smart тұжырымдамасы біздің өмірімізге әртүрлі ақылды құрылғылардың еніп, кәсіби қызмет пен жеке өмірдің оқыту процестерінде (Smart-Board, интерактивті электрондық тақта, Smart-жүйе және т.б.) пайда болды. Smart қызметтің қандай да бір түрі үшін қоршаған ортаны қалыптастыратын жеке құрылғының немесе құрылғылардың зияткерлік деңгейін көтеруді білдіреді.

Оқыту үдерісінде ActivStudio сияқты интерактивті тақталар мен бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану жүзеге асуда. Жоғарыда айтылғандай, өндірушілер жаңа құрылғылар мен бағдарламалық қамтамасыз етуді ұсынады. Соңғы жылдары оқытушылар Smart Notebook, Smart Classroom Suite және т. б. сияқты бағдарламалық құралдарды пайдалана бастады.

Smart Notebook-оқытушыларға қызықты сабақтар жасауға, дайын мазмұнды қолдануға және студенттерді қызықты білім әлеміне енуге мүмкіндік береді. Лицензиялаудың жаңа мүмкіндіктері оқытушыларға Smart Notebook бағдарламасын және бөгде өндірушілердің интерактивті тақталарында қолдануға ықпал етеді.

Smart Classroom Suite интерактивті оқу бағдарламалық қамтамасыз ету – бұл компьютерленген сыныптарда оқытушылар мен студенттердың пайдалануы үшін арнайы әзірленген біріктірілген бағдарламалық жиынтық. Бұл жинақта бірлескен оқыту үшін Smart Notebook™, Smart Notebookse (студенттерге арналған), оқу сыныбын басқару үшін Smart Sync™ және интерактивті сауалнамалар жүргізу үшін Smart Response™ CE бағдарламасы кіреді. Smart Classroom Suite бағдарламалық қамтамасыз етумен мұғалімдер сыныптардағы оқу үдерісін тиімді басқара алады және сабақтар өткізеді. Сабақ жасаудың қарапайым құралдары оқытушыларға қызықты мультимедиялық сабақтар дайындауға көмектеседі.

Тақырып өзектілігін зерттеу үшін Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінде 1-курс студенттері арасында сауалнама жүргізілді. Зерттеу тақырыбы смарт-технологиялар туралы білімнің өзектілігі және оларды қазіргі уақытта қолдану болып табылады. Тестілеу нәтижелері бойынша студенттердің 75%-дан астамы смарт-технологиялар туралы білмейді және оларды ешқашан өз қызметінде пайдаланбады және сауалнамадан өтушілердің тек 35% – ы естіді, немесе смарт-технологияларды біледі және пайдаланады.

1-сурет. Студенттердің сауалнамасы нәтижелері

Іс жүзінде барлық студенттер смарт-технологияларды білу және пайдалануды үйренуге ынталы екендігі айқындалды. Смарт-технологияларды оқу үдерісіне енгізу білім беру процесінің барлық субъектілері үшін артықшылықтарға ие екендігін 1-кестеден көруге болады.

1-кесте

Смарт-технологияларды оқу процесіне енгізу артықшылықтары

Оқытушылар үшін артықшылықтар	Студенттер үшін артықшылықтар
жаңа материалды оқытудың инновациялық тәсілі;	ақпарат көздерінің көп санын ұсыну;
студенттермен жылдам кері байланыс;	техникалық мүмкіндіктерді кеңейту;
Біріккен нақты және виртуалды кеңістікті қалыптастыру; оңай басқарылатын оқу процесі;	кез келген білім беру сервистерін қолдау
мультимедия ресурстарының әртүрлілігі; жалпыға бірдей ақпараттық-білім беру ортасы;	дербес, жеке және топтық жұмыс үлесін арттыру; оқытудың ұтқырлығы;
ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жаңа білім беру технологияларын енгізу;	шығармашылық және зерттеу жобаларының көп саны;
студенттердің қажетті білім деңгейіне және қажеттіліктеріне	оқытуды дараландыру; жедел кері байланыс; шығармашылық даму
бейімделе білу қабілеті;	және өзін-өзі іске асыру мүмкіндігі;
ақпарат алмасу желісін құру және бірнеше оқу мекемелері арасында ынтымақтастық орнату мүмкіндігі;	уақыт пен орналасқан жеріне қарамастан қажетті ақпаратты алу;
оқытудың вариативтілігі мен сапасын арттыру.	дайындық деңгейіне байланысты кез келген сәттен бастап оқу мүмкіндігі.

Смарт-технологияны қолдану заманауи сипатта, бірақ оқытуда әдістемелік тәсілдерді ауыстыруды талап ететін кейбір мәселелерге алып келеді. Смарт-технологияларды қолданудың негізгі проблемалары жаңа интерактивті технологиялармен жұмыс істеудің практикалық дағдылары бар, сондай-ақ практикалық қызметке жаңа технологиялардың енгізілуіне байланысты оқытудың жаңа әдістері, құралдары мен технологиялары қажет. Ақпараттандыру процесі орнында тоқтап тұрмайды. Тұрақты түрде жаңа әдістер, техника, технологиялар пайда болады, олар материалдық– техникалық базаны жаңа смарт-технологиялармен үнемі толықтырып отырады, сонымен қатар оны мезгіл-мезгіл жаңартады [4].

Оқу процесінде дербес компьютерді пайдалана отырып, біз оқыту процесін көрнекі, интерактивті, қолжетімді етіп жасаймыз, сонымен қатар материалдарды сақтаудың жинақылығын, оларды іздеу мен оларға қол жеткізудің жылдамдығын, оқытуды дараландыру мүмкіндігін және т.б. қамтамасыз етеміз, бірақ сонымен бірге компьютерді өз қызметінде қолдана отырып, біз көп нәрсені жоғалтамыз. Оқу жұмысы мүлдем басқа жеке принцип бойынша құрылады, әркім өз бетінше жұмыс істейді, теориялық материалды қарайды, тест немесе практикалық сипаттағы тапсырмаларды орындайды, ал оқытушы экрандарға іріктеп қарайды, білімді бақылауды толық компьютерге сеніп тапсырады.

Оқу нәтижесінде түлек ұжымда жұмыс істей алмайды. Бірақ қазіргі әлемде дербес компьютер мен интерактивті тақтаны біріктірудің арқасында, біз компьютердің артықшылықтарын оқу пәнін оқытудың дәстүрлі түрлерімен біріктіруге бірегей мүмкіндік аламыз. Қазіргі білім беру жүйесіндегі ең тиімді және кең таралған смарт-технология интерактивті тақта болып табылады. Оны қолдану білім беруде смарт-технологияларды енгізу мәселелерін ішінара шеше алады.

Тақта саласындағы ең жаңа өнертабыстардың бірі Smart Board– интерактивті тақталар болып табылады. Олар кез-келген ақпаратты компьютерден экранға шығарудың бірегей мүмкіндіктерін біріктіреді, және студенттердің назарын мәтін мен графиканың ең маңызды фрагменттерінің «қоршап белгілеумен», барлық жасалған жазбалар мен электрондық формадағы бейнелерді сақтай отырып, тақырыпты түсіндіру кезінде экранға шығарылған суретті өз түсініктемелерімен ерікті түрде толықтыру функциясына ие. SmartBoard интерактивті тақтамен бірге жинаққа Smart Notebook бағдарламасы кіреді. Бұл бағдарлама тақтада жазылған және салынған барлық бейнелерді есте сақтауға ғана емес, сонымен қатар жасалған «слайдтардан» презентацияларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте қолжазба мәтіні танылуы және баспа мәтініне өзгертілуі мүмкін пернетақтадан енгізу кезіндегі сияқты [5].

Оқытушылар интерактивті тақтаны күрделі тақырыпты қызықты, серпінді, әсем ету үшін қолдана алады. Дәрістік сабақ шеңберінде оқытушылар тақырыпты түсіндіру кезінде материалды тақтаға жазып, біртіндеп студенттерды қатыстыра алады және оларды тікелей экранда жазуға ықпал жасайды. Әрине, интерактивті тақталардың барлық мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалану үшін, ең алдымен, оқытушыларға тақтаға қол жеткізуді қамтамасыз ету қажет және, әрине, олардың тәжірибе жинақтауы немесе сабаққа дайындалуы үшін уақыт қажет.

Сонымен қатар, интерактивті құрылғылардың оқытушы– пайдаланушылар өз істерімен бірбірімен алмасып, бақылау және жаңа әдістемелермен бөлісу үшін жағдай жасау маңызды. Интерактивті тақтамен жұмыстың маңызды бөлігін сабақты жоспарлау құрайды: интерактивті тақталарға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету материалды нақты құрылымдауға мүмкіндік береді. Оқу сабақтарын сақтау, оларды жазбалармен толықтыру мүмкіндігі оны жеткізу тәсілін жақсартады. Егер оқытушы алдағы оқу сабақтарына жақсы дайындалса, онда ол қажетті материалдарды іздеуге жұмсамай, және осы тақырып бойынша басқа да сабақтарға дайындалу кезінде сабақтың өзіне көп уақытты үнемдейді, өйткені ол дайын ресурстарды әрдайым пайдалана алады.

Интерактивті тақтада сабаққа дайындық материалды флипчарт бойынша құрылымдауға мүмкіндік береді, бұл кезең-кезеңмен логикалық тәсілді талап етеді және оқу сабақтарын жоспарлауды жеңілдетеді. Сонымен қатар, бір файлдан екінші файлға сілтеме жасау мүмкіндігі бар – мысалы, аудио, бейне файлдары немесе интернет беттері. Интерактивті тақтаға басқа аудио және бейне құрылғыларды қосуға болады. Сабақ аяқталғаннан кейін файлдарды (бастапқы түрде немесе толықтырулармен бірге) желіде сақтауға болады, сонда студенттердің оларға қол жетімділігі болады. Оларды студенттердің білімін тексеру кезінде келесі сабақта қолдануға болады [6].

Жаңа бағдарлама құралдарымен (мысалы, Adobe Photoshop, Corel Draw) танысу кезінде информатика сабағында интерактивті тақтаны пайдалану ыңғайлы. Оқытушы әр құралдың жұмысын көрсетеді, ал студенттер барлығын өз компьютерлерінде қайталайды. Adobe Photoshop, Corel Draw

сияқты бағдарламаларды зерттегенде жинақталған материалдарды SMART Notebook бағдарламасына импорттауға болады. Осылайша, студенттерде тұтас жобалар (графика, анимация) алынады. Теорияны оқу кезінде смарт-презентацияларды қолдану оңтайлы болып табылады. Бұл ретте интерактивті тақтаның объектінің қозғалысы, қабаттармен жұмыс істеу, сурет және мәтін, сияқты функциялары қолданылады. Бұл функциялар оқу үрдісінде өте ыңғайлы және тиімді. Интерактивті тақтаны пайдалана отырып, сабақта оқылатын материал жақсы меңгеріледі, жақсы есте сақталады.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде ЖОО-да оқу сабақтарын өткізу барысында смарт-технологияларды қолдану оқу үдерісіне елеулі әсер етеді, оқытушыларға оқыту мүмкіндіктерін кеңейтуге және байытуға көмектеседі, сондай-ақ жұмысты жеке және ұжымдық немесе тіпті тұтас топпен жүргізуге мүмкіндік береді деген қорытынды жасауға болады. Бұл технология сабақты динамикалық, жарқын, есте қаларлық етеді, қоғамның заманауи талаптарына сәйкес оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тихомиров В.П. Мир на пути Smart Education: новые возможности для развития // Открытое образование. -2011. – № 3. – с. 22-28.
2. Т.В.Кормилицына Использование смарт-приборов в учебном процессе образовательного учреждения // Учебный эксперимент в образовании. -2016. -№ 1 (77). – с. 51–58.
3. Б.Ш.Кубенова и др Smart – образование: новые ориентиры совместного доступа к электронному контенту – Актобе: ред-изд. Отдел филиала НЦПК «Өрлеу» -2014. -40с.
4. Р.К.Бекмагамбетова Концепция электронного обучения: казахстанский подход в общеобразовательной школе: монография [Электронный ресурс] / Р.К.Бекмагамбетова, С.Т.Мухамбетжанова. – http:// m.10-bal.ru/ doc/5064/index. html?page=6.
5. Пособие по изучению программного обеспечения Smart Notebook [Электронный ресурс] / URL:http:// downloads.smarttech.com/media/training center/translations/international_learner_workbook/in1012_ russian_intl_ lwb_mar30_2009.pdf.
6. Е. В.Забродина Методические рекомендации по применению смарт- технологий в высшем образовании // Молодой ученый. -2019. – №3(241). с. 357-359.

ӘӨЖ 378

КАБЫЛОВА М.С.
Педагогика және психология мамандығының 1-курс докторанты,
І. Жансүгіров атындағы ЖМУ,
Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы
madina.3024@mail.ru

Ғылыми кеңесші: АБИШЕВ Н.А.
П.ғ.д., профессор

ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ТІЛ МАМАНДЫҚТАРЫ МҰҒАЛІМДЕРІН ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ӨЗАРА ІС-ӘРЕКЕТ ЕТУГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ

Түйіндеме: Мақалада қазіргі таңда көтеріліп отырған өзекті мәселенің бірі Қазақстанның білім білім беру жүйесі өзінің жаңарту бағытында оқу-тәрбие үдерісінің ұйымдастыруында отандық және халық аралық іс-тәжірибелерді пайдаланып педагогтерді жаңашылдыққа негізделген шығармашылық ізденістерге білім берудің бағдарын өз бетінше таңдауына мол мүмкіндік беріп отыр. Бүгінгі күн адамның білім алуға сұранысын шығармашылық тұрғыда ойлайтын, әрекете етуге өздігінен жетілуге қабілетті адам үлгісіне ауысып отыр.
Үш тілде білім берудің негізгі қағидасындағы тіл мамандықтарындағы мұғалімдердің кәсіби білімін, ептілігі мен дағдыларын және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру күрделі мәселенің бірне айналып отыр.

Түйінді сөздер: үштілділік, интеграция, экстралингвистика, конфигурация, өзін-өзі бағалауды қалыптастыру, педагогикалық үдеріс, билингвиалды компонент, модернизациялау, ұлттық куәлік, үштілділік, интеграция, экстралингвистика, конфигурация, болашақ мұғалімдерді даярлау, педагогикалық жүйе.

Аннотация: В статье рассматриваются основные проблемы трехязычного образования в системе образования и возможности психолого-педагогического голоса в процессе обучения преподавателей языка в старшей средней школе и поставленные цели. Знание языка связано с тем, как они связаны друг с другом – казахским, русским, английским и их междисциплинарным общением. Языки языка, включая казахский, русский и русский языки, тесно связаны с педагогикой и психологией. И всем ясно, что они имеют прямое языковое отношение к речи и процессу перевода. То есть язык – это не только инструмент для непосредственного общения с людьми, но и выражение эмоций. И область педагогики обеспечивает преподавание одинаковых языковых дисциплин, обучение и его закономерности и не взаимозависимости, а также обучение этим предметам.

Ключевые слова: Национальный сертификат, интеграция, экстралингвистика, конфигурация, подготовка будущих учителей, педагогическая система.

Annotation: The article discusses the main problems of three languages education in the education system and the opportunities for the psychological pedagogical voice in the teaching process of the teachers of the language at the upper secondary school and the set goals. The language proficiency is related to how they relate to each other – Kazakh, Russian, English, and their interdisciplinary intercourse. Languages of the language, including Kazakh, Russian, and Russian languages, are closely connected with pedagogy and psychology. And it is clear to everyone that they have a direct language relation to the speech and interpretation process. That is, language is not only a tool for communicating directly with people, but also an expression of emotion. And the field of pedagogy ensures the teaching of the same linguistic disciplines, education and its regularities and non-interdependence, and the education of those subjects.

Keywords: National certificate, integration, extralinguistics, configuration, future feachers' training, pedagogical system.

Кіріспе: Оқыту мен тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет кезінде тіл мамандықтары мұғалімдерінің кәсіби білімі мен ептілігін және дағдыларын және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру – ол қазіргі уақытта тез жаңартылып, технология мен өндіріс процестерін цифрландыру фактісі бойынша ерекше маңызға ие болып отыр. Адами капиталдың дамуындағы ең маңызды буын ол – білім беру. Қазіргі заманғы білім беру технологиялары негізінде білім беру үрдісін жаңғыртуға, мамандарды қайта даярлау, соның ішінде тіл мамандықтары мұғалімдерін кәсіби білімі мен ептілігін, дағдыларын және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру сапасындағы, ғылыми-педагог кадрлардың әлеуетін нығайтуға ерекше көңіл бөліп отыр. Педагог кадрлардың ҚР білім жүйесінің 12 жылдық мектеп концепциясының іске асыруда тіл мамандықтары мұғалімдерінің кәсіби білімі, ептілігі мен дағдыларын, өзін-өзі бағалауды

қалыптастыру ол білім беру жүйесіне көшу, әлемдік білім кеңістігіне еркін енуді көздейтін заман талабынан туындаған мәселе десек қате айтпаған болар едік. Қазіргі білім беру жүйесінде біліктілікті арттыруда билингвиалды компонент арқылы оқыта отырып тәрбиелеу әдісі кең көлемде ұсынылып отыр. Оқыту мен дамытуда Қазақстан Республикасының «Тіл туралы» Заңы, «Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған жоспары», «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасы, «Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекетті бағдарламасы» басшылыққа алынуда. Сондай-ақ, «Оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған Ұлттық жоспарында» көрсетілгендей, біліктілікті арттырудың жүйесінде қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілдерінде білім беруді дамытудың нақты бағыттары айқындалып, іргелі істер атқарылуда. Тіл мамандықтары мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігі,ептілігі мен дағдыларын қалыптастыру педагогикалық шеберлігінің көтерілу деңгейі, олардың кәсібилігін пәндік тұрғыдан, сондай-ақ педагогикалық салада арттыру формалары мен әдістері жоғары мектепті модернизациялауды орталық проблемасы ретінде қарастырылады.

Негізгі бөлім: Жоғарғы оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлаудың жалпы мәселесін және оларда жаңалықты енгізуге сәйкес оқыту процесі бойынша зерттеу нәтижелері бойынша мәселесімен көптеген ғалымдарымыздың Б.А.Әбдікәрімов, Қ.Бөлеев, А.Е.Әбілқасымова, К.Ә.Дүйсенбаев, С.М.Кеңесбаев, Ж.К.Оңалбек, Қ.Ералин, М.А.Құдайқұлов, Б.К. Момынбаев, М.С.Молдабеков, О.Сыздыков, А.З.Тұрсынбаев, А.А.Калюжный, А.З.Тұрсынбаев, Н.Д. Хмель және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан. Ал тілдердің өзара іс – әрекет етуге олардың басты мәселсі, өзара үйлесімі мен тілдік саясатын туралы О.Б.Алтынбекова, Л.А.Араева, В.Н.Белоусов, Д.Н.Голев, М.Н.Губогло, А.А.Залевская, М.К.Исаев, А.Е.Карлинский, М.М.Копыленко, Т.А.Кострома, Л.П.Крысин, Г.Б.Мадиева, В.П.Нерознак, Ж.С.Смагулова, Э.Д.Сулейменова, Б.Х.Хасанов, Н.Ж.Шаймерденова және т.б. еңбектерінен көріуімізге болады. Айта кету керек білім беру жүйесі әдетте, ең консервативті әлеуметтік институттардың бірі болып табылады. Т. В. Черников профессордың айтуынша, «Білім беру саласындағы кез келген өзгеріс қоғамдық өмірдің дағдарыстық құбылыстарының, әлеуметтік төңкерістердің, саяси күйзелістердің қысымымен ғана орын алады» [1, б. 47]. Яғни бұдан түйетініміз ертеңгі күннен асып түсуіне ықпал ететін, адамзат қоғамын алға қарай жетелеуші құдіретті күш тек білімге ғана тіреледі. Білім беруге заман талабы тұрғысынан жеке тұлғаны дамытудағы қоғамның – рухани құндылығы. Ал білім дегеніміз – ұлттық байлықтың маңызды құрамы, ал адамның білімділігі, шығармашылыққа ұмтылуы, жан – жақты дамуға қызығушылығы және оған жүктелген міндеттерді шеше білу елдің қауіпсіздігі мен тұрақтылығының, өркендеуінің алға қадам басуының негізі.

Е.В. Ткаченконың пікірінше, жалпы педагогикалық білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу үшін, «Оның мақсатты бағдарларының өзгеруі болуы тиіс, бұл оқу іс-әрекетінің субъектісін дамыту мақсатында әртүрлі теориялық білімдер мен ойлау тәсілдерін қолдануға қабілетті кәсіп қойлардың қалыптасуына арнайы дайындықтан көшуді білдіреді. Жеке педагогикалық ұстанымды қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогикалық қызметті игерудің жаңа технологияларын жасау қажет» [2, б.77]. Бүгінгі таңда жоғары мектеп тіл мамандықтары мұғалімдеріне қойылатын талаптар артып қана қойған жоқ, түбегейлі өзгерді. Білім беруді модернизациялаудың объективті қажеттілігі мен тіл мамандар кадрлардың арасында, сондай-ақ тіл мамандықтары мұғалімдерін жаңа сапалы деңгейде даярлау, мұғалімдерініңептілігі мен дағдыларын, өзін-өзі бағалауды қалыптастыру, біліктілігін арттыру мен жоғары мектепте бұл даярлықтың бұрынғы жүйесі арасында қарама-қайшылық туындады. Педагогтың қызметі оқу-тәрбие, оқу – әдістемелік, ұйымдастыру-басқарушылық қызмет түрлерінен құрылады, болашақ мамандарға нақты машықтарды берумен толықтырылады. Осы мәселелерді шешу процесінде адамның кәсіби қызметке деген дайындығы қалыптасады. Білімді реформалау мен модернизациялау, оны ізгілендіру, гуманитаризация және тұлғалық бағыттылық, сапаны тұрақты арттыру тіл мамандық мұғалімдерінің жоғары кәсіби біліктілігін, жұмысқа, оқытатын пәніне кәсіби тұрғыдан қарауды қажет етеді, және өзін-өзі бағалауды қалыптастырудың мәнін осы білім беру бағдарламасының өзектілігіне негізделеді. О.А.Абдуллиннің пайымдауы бойынша, «Фундаменталды білім беруді және кәсіби қызметтің ғылыми негіздерін терең меңгеруді оны практикалық игерумен, практикалық білік пен дағдыны қалыптастырумен ұштастыру кәсіби-педагогикалық дайындық мұғалімнің педагогикалық қызметтің субъектісі ретінде жұмыс істеуін қамтамасыз етуі тиіс» [3,б. 21-25]. Осы тұжырымдамадан педагог білікті маман, өз ісінің шебері болуы керек. Яғни педагог шебер болу үшін: өзінің мүмкіндіктерін жаңа формация мұғалімі ретінде объективті бағалай алуы керек, кәсіби мамандығына қажетті қабілеттерді

меңгеруі тиіс. Кәсіби өзін-өзі дамыту кез келген әрекет сияқты мотивтер мен белсенділіктің күрделі жүйесіне ие. Тіл мамандық мұғалімдері оқыту тәрбие үдерісінде кәсіби өзін-өзі бағалауды қалыптастыру негізінде, педагог әрекетіндей сияқты, мақсат пен мотив арасындағы қарама-қайшылық жатыр. Мотивтің мақсатқа жылжуын қамтамасыз ету – өзін-өзі бағалау дағды қажеттілігі болып табылады. Ғылым өзін-өзі бағалаудың екі тәсілін көрсетеді Біріншісі, өзінің ұмтылыс деңгейін жеткен нәтижемен салыстыру, екіншісі – әлеуметтік салыстыру немесе өз пікірін айналасындағылармен салыстыру. Осы тәсілдерді қолданғанда адекватты өзін-өзі бағалау өңделеді. Педагогтың өзін-өзі бағалауын қалыптастыру тәсілі – өз нәтижесін жеке тұлға идеалымен, педагог іс-әрекетінің нәтижесімен салыстырады.

Сонымен қатар, оқытуды оңтайландыру әдістемесін енгізу бойынша Ю. К. Бабанскийдің тұжырымдамасы бойынша «Педагогтердің, психологтар мен әдіскерлердің күш-жігерін біріктіру, өйткені оқу үдерісін тұтас, жүйелі түрде құру оған жақындамай, оны жобалау мен ұйымдастыруға қатысы бар барлық ғылым тұрғысынан мүмкін емес. Оқытуды оңтайландырудың аса өзекті мәселелерінің ішінде педагог-психологтар айтарлықтай үлес қосуы мүмкін: әртүрлі жастағы үздіксіз және деңгейлік білім берудің әртүрлі сатыларында субъектілерде оқу уәждерін қалыптастыру ерекшеліктерін, танымдық іс-әрекет уәждерін дамыту ерекшеліктерін, қызығушылықтар мен борышты, барлық оқу пәндерін зерделеуге, кәсіби қызметке даярлауда қажеттілікті тәрбиелеуді айқындау» [4, б. 282]. Мұғалімді кәсіби дайындаудың әр компоненті біртұтас педагогикалық үдеріс шеңберінде кәсіби дайындықтың сапасын бағалайтын өлшемдер мен эталондар, критерийлер сияқты базалық сипаттарының жиынтығымен айқындалуы керек. Кәсіби дайындықтың талабының бірде бірі – бірнеше тілде сабақ берудің талабы. Билингуализм – заман талабы. Заманында ата-бабаларымыз «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» – деген сөзді бекерге айтпаса керек.

Тіл ғылымы соның ішінде қазақ тілі, орыс тілі, ағылышын тілдері де педагогика және психология салаларымен тығыз байланысты. Ойлай дейтін себебіміз, психология түйсік пен қабылдауды, ес пен ойды, сезім мен эмоцияны, зейінді зерттейді. Ал бұлардың сөйлеу және түсінісу процесіне тікелей тілдік қатынасы бар екені баршаға аян. Өйткені, біреудің айтқанын қабылдау, оны ұғыну процесі болмаса, қарым-қатынас жасау, пікір алысуда болмаған болар еді. Адам сөз арқылы белгілі бір затты атап қоймай, сонымен бірге, сол затқа, іске, құбылысқа өзінің қатынасы мен оған қалай қарайтындығын тіл арқылы білдіреді. Яғни, тіл – ойды тікелей адамдармен қарым-қатынасқа түсудің құралы ғана емес, сонымен қатар сезімдіде білдірудің құралы. Ал педагогика саласы сол тіл пәндердің қалай оқытылуы, білім берілуі мен оның заңдылықтары мен селбестілігін, сол пәндерді оқыта отырып тәрбиелеуін қамтамасыз етеді. Шын мәнінде үш тілді меңгеру күнделікті және жүйелі жұмысты талап етеді. Оқушы не үшін мұны үйренетіндігін білуі және тілдерді оқып үйренудің нақты қойылған мақсатын білу керек. Осыған орай мәтінде терең көрініс тауып қарастырылады. Тіл унитарлы дағды емес, тіл – қабілеттердің кешенді конфигурациясы. Тіл унитарлы дағды емес, тіл – қабілеттердің кешенді конфигурациясы. Яғни тіл тек қана бір дағдыдан тұрмайды, тіл – лингвистикалық және экстралингвистикалық құрылымдардан тұрады. Егер Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін алып қарайтын болсақ, осы уақытқа дейінгі жалпы білім беретін мектептерде үш тіл оқытылып келеді, яғни қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі. Егерде оқушы осы үш тілді жетік меңгеріп, түсініп шыққса және осы тілдерде еркін сөйлеу мүмкіндігіне ие болса, онда сол оқушы бірнеше тілді меңгергені болып табылады. Педагогикалық тұрғыдан қарағанда, тұлғаны толық қанды қалыптастыруда тәлім-тәрбие беруде және заманға сай білім беруде баланың жастық шағы өте маңызды рөл алмақ.Осы аталмыш рөлдің ауыртпалығы тікелей тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет кезінде білімгерлермен қарым-қатынасқа түсетін тіл мамандықтары мұғалімдеріне түсіп отыр. Олай болса тіл мамандықтары мұғалімдерін педагогикалық үдеріске түсірмес бұрын бұл мұғалімдердің кәсіби білімін, ептілігі мен дағдыларын өзін-өзі бағалауды қалыптастыруымыз шарт. «Орыс оқытушыларының оқыушысы» деген атақ алған К.Д. Ушинский: – «Оқытушы оқу барысында ғана өмір сүреді» -деп санаған [5, б. 47]. Қазіргі кезде белгілі ғалымдардың бірі Д.С. Лихачев өз сөзінде «Үнемі оқу керек. Барлық ірі ғалымдар тек қана біреуді оқытып қойған жоқ өздері де оқыды. Оқуды тоқтатқан күні – оқыта да алмайсың. Себебі білім үнемі өсіп жетіліп отырады » деген [6, б. 25]. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында тіл мамандықтары мұғалімдерінің кәсіби білімі мен ептілігі дағдыларын өзін-өзі бағалауды қалыптастыру барысында, қазіргі кезде танымал бірнеше әдістерді қолданады. Тілдік пән мұғалімдері бірінші қазақ тіл (L1) , екінші орыс тіл(L1) және үшінші ағылшын тіл (L3). Соның бірі TKT:CLIL әдістемесі кеңінен қолдануда. TKT:CLIL (Content and Language Integrated Learning) термині 1990 жылдан бастап кеңірек қолданыла бастады. (Eurdiece, 2006). Еуропа қоғамының

қажеттіліктеріне сай болу үшін білім беру, моделіне өзгерістер енгізу қажеттіліктері туындауда (Zarode, 2008). TKT:CLIL яғни пән мен тілді кіріктірп оқыту әдісі.Бұл әдісті Еуропалық комиссия 2004 -2006 жылдарға арналған еуропада көп тілді дамыту іс-қимылдары шеңберінде ұсынған. Аталмыш әдіс үздіксіз өзгерістер үстіндегі жаһандану заманында мектеп түлектерінің бәсекеге қабілеттерінің бір белгісі болып табылады. Тілдерді және басқа тілде пәндердә игеруді жүзеге асыру үшін әзірленген жалпы TKT:CLIL әдісінің бес аспектісі және оны іске асыру әдістері мыналар болып табылады.

1. Мәдениет аспектісі. Мұнда басқа елдердің мәдениетін түсіну және зерттеу, мәдениет аралық байланыстарын дамыту, көрші ұлттар мен аудандардың ерекшеліктерін зерттеу, мәдени байланыстарын дамыту, көрші ұлттар мен аудандардың екершеліктерін зерттеу, мәдени байланыс түсініктерін кеңейту жатады.

2. Әлеуметтік аспектіге халықаралық сертификат алу үшін емтихан тапсыру мүмкіндігі және мектеп бағдарламасы аясында білім деңгейіне көтеру жатады.

3. Тілдік аспекті тілдік құзіреттіліктің жалпы деңгейін көтеру, коммуникативтік дағдыларды дамыту, ағылшын тілін немесе басқа тілді терең түсіну және ағылшын тілін және басқа тілді қолданбалы мақсаттарға пайдалануды көздейді.

4. Пәндік аспект бойынша пәнді жан –жақты зерттеу мүмкіндігі, ағылшын тілі және басқа тіл, арнайы пәндік терминологиялық қол жеткізуі, оқуын жалғастыруы немесе жұмысқа дайындалуы қаралады.

5. Оқыту аспектісі – бұл әр түрлі оқыту стратегияларын қолдану мүмкіндігі, сынып жұмысының әр түрлі әдісі мен формаларын қолдану, оқушылардың уәжін көрсету.

– Үш тілде оқытылатын әдістерге не жатады?

– пән мен тілді кіріктіріп оқыту, оның халық аралық атауы TKT:CLIL (Content and Language Integrated Learning)

– Командалық оқыту «Team teaching» және тілдік ортаға ену. Командалық оқыту екі мұғалімнің және бірінші қазақ тілі немесе орыс тілі және ағылшын тілінде оқыту, сабақты бірігіп жоспарлау және өткізу және үлгерімі төмен оқушыларды қолдау. Командалық оқыту «Team teaching» – бұл екі мұғалімнің өзара қызметтестігі, олар ортақ мақсатқа жетуі үшін оқушылардың білімдерін жетілдіруге ұмтылады. Оқушылар үшін мұғалімдер білім беретін ортаны жасайды және өзінің білім беру тәжірибесін жетілдіріп отырады. Тіл мұғалімдері бірлесе отырып сабақты жоспарлайды және сабақты немесе сабақ сериялары өткізеді, оқу ресустарымен өзара бөлісіп, оқушылардың жетістіктерін бірлесе бағалайды, сонымен қатар, бағалаудың қортындысын негізге ала отырып, білім беру әдістерін үнемі дамытып отырады. Енді бағдарлама мен оқу жоспарының ұтымды тұстары қандай? Мазмұнды іріктеудің спиралі, яғни шиыршық принціпінде. Оқыту мақсатының иерархиясымен маңызды пәндік операциялар негізінде жіктелісі болып табылады. Оқыту мақсаттарын егжей-тегжей жоспарлау, сынып ішіндеғ пән курсы бойынша пәндер арасындағы мазмұндас тақырыптар, яғни өтпелі тақырыптар, күтілетін нәтиже және мұғалімнің академиялық еркіндігінің ұтымды үйлесімділігі. TKT:CLIL –дің оқушыларға беретін бұл тіл– тек тіл ретінде ғана емес, таным құралы ретінде қолдану, сыни тұрғыдан ойлау, тілдерді жоғары деңгейде меңгеру және қызметтің барлфқ салаларына қолда, таным құралы ретінде қолдану, сыни тұрғыдан ойлау, тілдерді жоғары деңгейде меңгеру және қызметтің барлфқ салаларына қолда білу, өз мәдениетін бағалау, басқа да мәдениеттерді түсіну құрметтеу, азаматтық жауапкершілік, фунуционалдық сауаттылық білім алуы болып табылады. Яғни, ағылышын және орыс тілдерін оқытуда сананың емес сапаның басты фактор болғанын көрсету керек, демек, екінші, үшінші тілдерді оқығанда оқушыларға түсінікті болу қажет, әйтпесе оқушылар шуылдан басқа еш нәрсе қабылдамайды. Мектеп тәрбиесі балаға жан – жақты тәрбиелік ықпал жасау үшін үлкен мүмкіндіктерге жағдай туғызады.

Мектепте кездесетін әр адам балаға бір жағалық ашады. Бұл жағдайда ұстаздың тұлғасы және құрбы құрдастарымен қарым-қатынастар сипаты үлкен рөл алады. Педагогикалық жүйе белгілі бір педагогикалық шарттарды сақтағанда ғана қызмет етеді және дамыйды. Жалпы орта білім беру жағдайында тұлғаны қалыптастыруда, ұйымдастыру үдерісіндегі педагогикалық шарттарды оқушы мен мұғалімнің өзара түсінісуі, серіктестікпен бірлесіп әрекет етуге бейімділігі, бірлескен шығармашылық жұмыстарға негізделетін диалогтік, субьектаралық қатынастарынан жасалған, сонымен бірге тұлғалық қарым-қатынастарды қалыптастыруға мүмкіндік туғызатын, ынтымақтастық іс-әрекеттерге жетелейтін, коммуникативтік қабілеттілікті қалыптастыратын жағымды педагогикалық жағдай деп есептейміз.
Мұғалімнің әр пәнді оқытуды тілдерді баулумен бірге өзара ұштастырудағы ұсынған нақты терориялық

педагогикалық бағыт болуы тиіс. Әр бір тақырыптың мазмұнын ашып көрсетуге дайындала отырып, осы тақырыпқа байланысты қазақ, орыс, ағылшын тілдерін қалыптастыра тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу-тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет етуге психологиялық-педагогикалық тұрғыдан даярлай отырып, жалпы міндеттерді шешуді, оқытудың мазмұны мен түрлері және әдіс тәсілдерімен байланыстыруын міндетті түрде ескерілуі қажет. Яғни өзара пән аралық интеграциялық байланыс болуы керек. Қазіргі маманға қойылатын талаптардың бірі оқу үдерісіндегі әр түрлі пәндердің өзара интеграцияланып ортақ мәселелер мен қайшылықтардың шешілуі болып табылады. Тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу-тәрбие үдерісінде өзара интеграциялаудағы мақсатымыз педагогикалық іс-әрекет арқылы пәндер арасындағы байланыс жасап, оқушылардың қаншалықты тілдерді тез меңгеруіне педагогикалық-психологиялық тұрғыдан даярлауға жағдайлар жасау болып табылады.

Қорытынды: Білім теңіз. Оның тереңіне құпиясын ашатындар ғана бойлай алмақ. Білімді адамдарда дайындайтын, білім, тәрбие, бала жанының бағбаны-мұғалім. XX ғасырдың басында Ж.Аймауытов «Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол жаңа жан – жаңаны табатын өнер» – деген екен [7 б. 47]. Олай болса қазіргі заманда мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты мәселе – үш тілде білім берудің жаңаша оқытудың жолдарын табу, оны дамыту, оқушыңа тыянақты білім беру, яғни жаттанды емес белгілі жүйесі бар қарапайымнан күрделіге қарай дамытылған, тұрмыс пен күнделікті өмірмен тығыз байланысты, оқушының ой өрісінің дамуына көмектесу.

Қорытындылай келе бәсекеге қабілетті тілдік мамандарды даярлау және олардың біліктілігін арттыруда білім берудің ел болашағы үшін маңызы жылдан-жылға арта бермек. Сабақты тартымды, қызықты етіп өткізу – мұғалімнің шеберлігі, білімділігі, таланты. Оқытушының бір ғана сыры – оның мамандығы. Бұл дүниеде теңдесі жоқ мамандық тек оқытушыға ғана лайық. Егер, оқытушы сабақта бір тақырыпты оқытуда студенттерді ойландыруға, ізденуге, тәжірибе жасап, істеген жұмысын қорытылындай білуге, сөйлеу мәдениетін дамытуға, полимәдениетті тәрбие берсе, ғылыми тілде сөйлей білуге назар аударса, келесі бір сабақтың тұрмыс, салт– сана көрінісіне, кәзіргі жеткіншек жете білмейтін ұғым– түсінігін бүгінгі өмір салтына жинастыра көңіл аударса, сол арқылы танымдық мақсат қояды. Сөйте отырып, ұлттық дәстүрді қадірлей білуге, адамгершілікке, ізгіліктілікке, ұлттық тәлім–тәрбие беруге назар аударылады. Сабақ үрдісінде студенттер өзіне– өзі баға беруге, әлсіз жақтарын сын көзбен қарауға өзінің жетістігін жете білуге, өзбетімен іздене білуге дағдылары қалыптасады. Сондықтан ұстаз адам – кәсіби мамандығына құштар, оны жан – тәнімен сүйетін, барлық өмірін соған арнауы тиіс. Олай болса мұғалім еңбегінің сан қырлылығы осыдан өрбиді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Черникова Т.В. Как управлять педагогическим коллективом развивающейся школы.– М.: Просвещение баспасы, 2004ж.– 208 бет.
2. Ткаченко Е.В. Гуманизация и гуманитаризация педагогического образования. Некоторые итоги, проблемы, задачи – М., 1995ж.– 165бет.
3. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования.– М.: Просвещение баспасы, 1990ж.– 21-25бет.
4. Бабанский Ю.К. Педагогика. – М.: Просвещение баспасы, 1983ж.– 237 бет.
5. Ушинский К.Д. Педагогикалық шығармалар. 6 томдық.-М.: ` Просвещение баспасы, 1988ж. 414бет.
6. Д.С.Лихачев Материалы дискуссии. Литературоведение и лингвостилистика. – Киев, 1987ж. – 366-372 бет.
7. Жарықбаев Қ. Ақылдың кені «Ұлағатты сөздер»– Алматы: Ана тілі баспасы ЖШС-2008ж. 216 бет.

ДК 371. 15. (575.2) (043.3)

MAKHASHOVA P.M.
Senior lecturer
Taraz State Pedagogical University
E-mail: mahashova1964@mail.ru

SMATOVA K.B.
Candidate of pedagogical sciences, docent
Taraz State Pedagogical University
E-mail: smatova1969@mail.ru

TRENDS IN THE RESEARCH OF THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF «COMPETENCE»

Аннотация. Болашақ мұғалімдердің кәсіби және жеке құзыреттіліктерін қалыптастыруға байланысты мәселелер кредиттік жүйе жағдайында университет студенттерін оқыту мәселесін зерттеуде ерекше орын алады.

Бүгінде болашақ маманның құзыреттіліктерінің әртүрлі классификациясы бар, олар түрлі құқықтық құжаттарда, жоғары білімнің мемлекеттік стандарттарында, ғылыми журналдарда және ғылыми мақалаларда көрініс табады. Тиісінше, «құзыреттілік» ғылыми және білім беру эволюциясында енгізілген негізгі және кең қолданылатын тұжырымдама болып табылады, бірақ оның мазмұны мен педагогикадағы басқа санаттардағы орны әлі күнге дейін белгісіз болып қалады.

Түйінді сөздер: құзыреттілік, жоғары білім, кредиттік жүйе, дағды, кәсіп.

Аннотация. Вопросы, связанные с формированием профессиональных и личностных компетенций будущих учителей, занимают особое место в исследовании проблемы подготовки студентов вузов в условиях кредитной системы.

В настоящее время существует множество различных классификаций компетенций будущего специалиста, которые отражены в различных правовых документах, государственных стандартах высшего образования, научных журналах и научных трудах. Соответственно, «компетентность» является ключевым и широко используемым понятием, которое было введено в научную и образовательную эволюцию, но его содержание и место в других категориях педагогики все еще остается неопределенным.

Ключевые слова: компетенция, высшее образование, кредитная система, навыки, профессия.

Abstract. The issues related to the formation of professional and personal competencies of future teachers occupy a special place in a study of the problem of training university students in the conditions of the credit system.

Plenty of different classifications of competences of future specialist exist nowadays, which are reflected in various legal documents, state standards of higher education, scientific journals, and research papers. Accordingly, “competence” is the key and commonly used concept, which was introduced in the scientific and educational evolution, but its content and place in the other categories of pedagogy, still remains uncertain.

Keywords: competence, higher education, credit system, skills, profession.

For the first time, academic credits were introduced in US universities at the turn of the 18th and 19th centuries in the framework of the process of liberalization of academic education that began at that time. The establishment of quantitative equivalents of study content and degree of development of educational programs through credit units allowed students to independently plan the learning process make fundamental changes to the system of monitoring and assessing the quality of the educational process, created conditions for improving educational technologies.

ECTS (European Credit Transfer System) was introduced in 1989, as part of the Erasmus program, now part of the Socrates program. Out of a number of credit systems in Europe, ECTS is the most recognized system, a credit system that has been successfully tested and is currently used throughout Europe. ECTS was originally intended to transfer loans when students move from one school to another. The system facilitated the

recognition of periods of study abroad and thus contributed to an increase in the quality and scale of student mobility in Europe. Recently, ECTS has evolved into a funded system that needs to be implemented at the regional, national and European levels. This is one of the most important tasks of the Bologna Declaration, signed in June 1999 [18, p.3].

The Bologna Declaration only mentions ECTS as an example, but no other European system has emerged. On the contrary, the ECTS system quickly spread throughout Europe and was incorporated into many new higher education laws. Its main advantages are:

– Facilitated recognition of periods of study abroad
– A large degree of transparency of the real student load
– ECTS is most consistent with the ideas of the necessary reforms.
– Greater flexibility in defining individual training programs.

The use of ECTS for credit transfer is especially widespread in the following countries: Greece and Sweden (80%), Finland and Poland (81.5%), Austria (84%), Romania (87%), Norway (90%, Ireland and Denmark (93%). Systems other than ECTS are used most in the UK (45.5%) and Turkey (58%). In some countries, a relatively large percentage use neither ECTS nor any other similar system: for example, in Portugal (34 %), Bulgaria (38.5%) and Hungary (44%). In the countries of South-Eastern Europe, about 75% of universities have not yet implemented ECTS as a credit transfer system.

ECTS makes learning programs easy to read and compare. It can be used for all types of programs, regardless of how they are delivered, as well as for lifelong education. ECTS serves both mobile and immobile students: it can be used for accumulation within a university and for transfer between universities. ECTS helps students who move between countries, within a country, city or region, as well as between different types of higher education institutions. In addition, the system covers self-study and work experience. That is why the well-known abbreviation “ECTS” now means “European Credit Transfer and Accumulation System”.

The main features of the European system of transfer and accumulation of loans are:

– ECTS loans
– Teaching load of students
– Learning outcomes and competencies
– ECTS rating scale

Thus, the credit system performs two main functions.

Firstly, transferring courses received at another university (or at a different faculty) is possible; in other words, the student can gather the required amount of units – partially – at another university (or at another department), and his university (faculty) must re-assign them to the student – without this condition academic mobility and flexibility in preparing the student is impossible.

The second function is cumulative. A student may, for various reasons, receive an education in “portions”, with a gap in time, changing universities, etc. Unless it is specifically stated that any specific results are no longer valid (for example, due to the obsolescence of this course), credit units are accumulated until the student has collected the required amount to obtain the corresponding academic degree (bachelor, master). Of course, the possibility of credit transfer and accumulation of credits is due to trust between universities, the comparability of their curricula [5, p.545].

Issues related to the formation and development of the personality of the future teacher occupies a special place in the study of the problem of professional training of students in modern conditions. As a key figure in the pedagogical process, the teacher must possess not only a specific system of knowledge and skills, but also a set of professionally and personally significant qualities that would meet the ever-increasing demands of society. In this regard, the problem of improving the training of future teachers is particularly relevant and stands out among the most important areas of modern scientific thought.

Psychological and pedagogical studies in this direction are multidimensional and entail a variety of approaches to its analysis. This determined the need to realize that the process of vocational training in modern conditions requires a systematic and holistic study from other methodological points of view.

The problem of future teacher training is the subject of research throughout the development of higher pedagogical education.

A retrospective analysis of the problem of general pedagogical training of a teacher occupies a significant place in Meskov V., Tatur Yu. [10, p.74], according to which this process has gone through several stages and continues to evolve at present.

The first stage (20-40 years) is characterized by the formation of pedagogy as an independent academic discipline; studies of the essence of pedagogical activity, methods and methods of work of a teacher (Markova A.K., Abdullina O.A., Medvedev V., Tatur Yu.) [8, p.192; 1, p.126; 9, p.46; 17, p.171].

The main feature of this stage is that most of the research was aimed at the study of the personality, to a lesser extent, the issues of its preparation were touched upon.

The second stage (40-60 years) is characterized by the study of issues of pedagogical activity, skills of a teacher, his pedagogical skills (Suchkov V., Ivanov V., Korchagin Ye.) [16, p.111].

The main feature of this stage is that interest in the problems of pedagogical education, the problems of teacher training and development, the improvement of the teaching and educational process is increasing (professiograms are developed; the structure of pedagogical activity is studied; the content, forms and methods of forming theoretical knowledge and pedagogical skills are being developed).

The third stage (60-90 years) is characterized by a heightened interest of researchers to the problems of general pedagogical training of teachers and the scientific organization of the educational process.

A significant feature of this stage in the achievements is in the development of teacher's professiogram, as well as in the study of the formation of the teacher's personality during the period of study at the university

From the 90s to the present, as a result of historical, political and economic events taking place in the post-Soviet space and in the world as a whole, a new stage begins for pedagogical education: in world practice, experiments are being conducted in the search for new ways to develop schools and universities, resulting in a huge variety of types of schools; in the system of higher education there is a multi-level system, which includes educational institutions of secondary vocational, higher vocational and post-graduate education; innovation processes powerfully cover the entire education system, as a result of which it is reformed; as a result of world integration processes, the world educational space has been formed. There are a number of trends along the way:

1. The development of a two-tier system, which provides a wider mobility of the academic community in the pace of training and in the choice of future specialty students.

2. Powerful enrichment of universities with modern information technologies, widespread inclusion in the Internet.

3. The process of integration of higher education institutions in the European educational space (entry into the Bologna process).

4. Upgrading of higher professional education to meet the requirements of world standards (new generation standards, new curricula, changing approaches to curriculum development, modern educational technologies, new management structure).

5. Gradual transfer of high schools to self-financing.

These trends, of course, have an impact on the future teacher training process.

Thus, the first trend is a prerequisite for the preparation of a future specialist, whose educational activities are radically different from the educational activities of a graduate. The educational activities of bachelors and masters more than half, focused on the independent assimilation of knowledge and skills. Therefore, the task of the teacher is not to TEACH, but to TEACH him to learn. What will further contribute to the successful application of acquired abilities in the educational system?

The second trend is a prerequisite for the preparation of a future specialist, who necessarily and freely masters computer literacy skills.

The third tendency is a prerequisite for the preparation of a future specialist, who necessarily and fluently speaks a second foreign language, since Ignorance of a second language (international) creates barriers in both professional and interpersonal relations. Based on the fact that the ultimate goal of vocational training at a higher educational institution as part of our research is the formation of professional and personal competencies of a future teacher of a modern formation, it is necessary to comprehend the existing experience of modern education in this direction and outline specific approaches to improve its effectiveness.

The fourth tendency serves as a prerequisite for the preparation of a future teacher who possesses knowledge, skills and abilities, as well as the ability to apply modern educational technologies in a holistic pedagogical process. Modern educational technologies are focused on the development of critical thinking, on the development of certain personal and professional qualities, helping to adapt to rapidly changing conditions, to be protected and in demand in professional educational activities.

The fifth tendency is a prerequisite for the emergence of fierce competition in universities in the process of selecting the strongest, most competent, well-educated, and creative teachers. Whereas conservatives who do not have the desire to restructure in accordance with educational reforms and current trends in education, will be relegated to the background.

Characteristic trends regarding the future teacher's professional training were discussed at the First All-Russian Pedagogical Congress, held December 19-21, 2007 in Moscow. At the opening in his speech V.A. Slastenin noted that social transformations have brought about large-scale innovation processes that require the formation of human resources of a new type of modern formation.

In defining the essence of the definition of "competence," we are impressed by the position of Klimov Ye. A., [7, p.737] according to which competence is a confirmed willingness of a specialist to use all his potential, namely, knowledge, intelligence, experience and personal qualities, for successful activity in a professional field. In the same vein, the position of V. Shershneva is presented, in the understanding of which competence is the set training requirements necessary for a successful professional activity. The solidarity of this position is reflected in the definition of Shershneva V., [14, p.149] according to which "a set of professionally determined requirements is defined as professional readiness for pedagogical activity". We also adhere to the point of view of a European expert group consisting of highly qualified specialists from 135 prestigious universities in 27 European countries and carrying out research activities in line with the Bologna process according to the "Tuning" methodology, that competence is the learning outcomes, that is, that the student should know, understand and demonstrate after completing the learning process. At the same time, general (instrumental, interpersonal, systemic) and specific (for a certain sphere) competences are distinguished.

At the same time, it should be stated that in the analysis of conceptual series very often the shift of methodological guidelines occurs.

Let us turn to modern research, which directly or indirectly, provide an answer to this question.

In the psychological and pedagogical literature, an enormous amount of work is devoted to the consideration of the problems of competencies. We agree with the point of view of domestic educators that today, the competence-based approach is not fundamentally new. As in most European countries, the elements of this approach have always been an integral part of the quality management system for education and training. Many diverse special and complex ways of organizing educational activities are described in the works of Abulkhanova-Slavskaya K.A., Shishov S.Ye. [2, p.9-66; 15, p.79] and other researchers of the education system".

In all the diversity of approaches and opinions, two extreme points of view can be distinguished: the competence approach is an absolutely new paradigm of education and the competence approach is a modification of the traditional "knowledge paradigm".

In the work of Bermus A.G. [4] the following list of interpretations of competence reflecting the current state of their understanding is given:

• it is the characteristic of the individual to be assessed that is causally related to effective activity;

• it is an individual feature that contributes to the high quality of work performed in a particular position in a particular organizational context;

• these are behavioral aspects affecting work efficiency;

• these are any individual characteristics that can be measured or reliably calculated and for which it can be argued that they are significant for the effective or inefficient performance of work;

• these are the basic abilities and potentialities necessary for the high-quality performance of a certain work;

• These are all personal qualities associated with work, knowledge, skills and values that motivate a person to do his job well;

• it is a basic personality trait that leads to effective or excellent job performance;

• it is a set of behavioral characteristics necessary for an employee to successfully complete a job. In other words, from the point of view of personnel evaluation, this is not a profession, not an area of human awareness in something, but a necessary set of qualities [2, p.11–13].

As is known, traditionally, in the theory and practice of vocational education, greater emphasis has been placed on the formation of mental actions and, accordingly, the study of this process. The implementation of a competence-based approach, in our opinion, will allow for the preparation of the aspect of practical action. This idea is also confirmed by the analysis of the presented interpretations of the notion "competence".

In the work of Mitina L.M., Abulkhanova-Slavskaya K.A., Tatur Yu.G., [11, p.137; 2, p.9-66; 17, p.171] it is noted that the date of birth of competencies is considered to be the 1970s of the 20th century, when the US State Department applied to the consulting company MrBer & Company for help in selecting junior employees for the Diplomatic Information Service. "Traditionally, the selection for this service was based on exams and tests, but their results were not satisfactory because, on the one hand, they often discredited candidates from other, less privileged cultures, and on the other hand, they did not predict successful and efficient work among the selected candidates. The consultants modeled and conducted a procedure for analyzing the work of the best and medium-efficient workers among diplomats, with the result that the following competencies for this service emerged:

•intercultural susceptibility is the ability to guess what people are actually saying or thinking – foreigners from a different culture and predict their reaction;

•positive expectations from others are self-esteem and belief in the value of other people, different from you, as well as the ability to maintain this view under stress;

•speed in the development of political intricacies ia the ability to quickly understand the political interests of the right people and understand. Who influences whom?".

It should be noted that almost all authors of definitions emphasize that competence is associated with knowledge in a particular field. In addition, the authors emphasize the connection of competence with knowledge and experience in a certain field, which means that the competence of the teacher is justified as a leading component of professionalism.

It is not by chance that there is the concept of "key competencies", introduced by the International Labor Organization in the qualification requirements for specialists at the end of the 19th century. This is the most important point in the characterization of the structure and content of the concept "professional and pedagogical competence", since it is necessary to single out its key components. Khutorskiy A.V. [6, p.60] speaks about general professional competencies and believes that "the key competence is the defining competence, because it meets the conditions for implementation, which are not limited, are not too specific, but are somewhat universal". Following this logic, we can conclude that key competences are to a certain extent the same for all categories of teachers, and the specificity of the content of the activities of each individual category of teachers determines professional and pedagogical competence.

It should be noted that the concepts-phrases "professional and pedagogical competence", "professional competence of the teacher", "professional competence of the teacher", and "pedagogical competence" are in the same synonymous semantic series.

Often in the scientific literature it is possible to find the concept of "professional qualification", which carries the same semantic load as "professional and pedagogical competence," but, in our opinion, this is not true. It is caused, apparently, by the fact that the most common form of professional and pedagogical competence improvement is still continuing professional qualification courses. But the term "qualification" does not reflect the content of requirements for a modern specialist. The qualifications are based on technical and professional knowledge, which in a dynamically developing environment quickly become obsolete and require updating. Therefore, the concept of "competence" is considered the most capacious, including both functional and professional, and personal factors.

And if the concepts of "professional qualification" and "professional and pedagogical competence" are not unambiguous, then in the process of improvement these concepts can be used in one sense. It is caused by the fact that an increase in the level of professional qualification is impossible without an increase in the level of professional and pedagogical competence, and an increase in the level of professional and pedagogical competence entails an increase in professional qualification.

However, if we take into account that "the basis of qualification is technical and professional knowledge, which in a dynamically developing environment quickly become obsolete and require updating", it can be assumed that the qualification is revealed in the concept of "professional and pedagogical competence". Speaking about the professional and pedagogical competence of a teacher of special disciplines, it should be noted that we mean by a teacher of special disciplines. If we consider the standard staffing and standard job descriptions for the institution of secondary vocational education, then they contain only the concept of "teacher". In the literature, intended for secondary vocational education, one can often find the concept of "engineer-teacher". Following the logic, in the functionality of the teacher of biology and the teacher of technology of welding pro-

duction there is no difference, moreover, to what cycle taught discipline belongs to. Thus, a teacher of special disciplines is a teacher who teaches disciplines directly related to the future professional activity of a student.

In a word, the professional competence of a teacher of special disciplines lies in the level of proficiency in a profile specialty or a number of working professions, and is expressed in a specific professional qualification, for example, "construction technician", "mason", etc.

At the same time, in order to answer the question: what is the professional and personal competence of the future teacher, it is necessary to analyze the means and content of the teacher's professional and pedagogical activities.

Means can be divided into pedagogical and production. We refer to pedagogical means methods, forms of training and education, methods of research and design of pedagogical phenomena. Currently, active teaching methods (experiment, business games, project methodology, interactive, distance learning) are being introduced into the teacher's activities, the possibilities of using computer equipment and information resources are expanding, the number of hours for laboratory and practical work is increasing, the activity approach is being implemented, various technical tools, simulators, simulators, etc.

Production facilities of professional and pedagogical activity include the material and technical base. The teacher at a high level should possess both pedagogical and professional means of activity. Changes in the economy and production entail changes in the content and the process of preparing future specialists, and, consequently, changes in the content of professional and pedagogical competence. This relationship has made the activity of a teacher a complex education, which is an integration of pedagogical and professional work. And in order to carry out this activity, the teacher must possess the regularities of the pedagogical process, the psycho-physiological development of students, modern pedagogical concepts, modern forms of organization, management and design of the pedagogical process, promising achievements of psychological and pedagogical science, and abilities to self-education and reflection.

Thus, by professional-personal competencies of the future teacher we understand the successful implementation of professional and personal competences in the field of professional-pedagogical activity.

Conclusion. The analysis of scientific studies devoted to the study of competencies shows that interpretation is given depending on the system-forming factor on which the emphasis is placed, and therefore this pedagogical phenomenon is studied from a certain point of view or from a certain angle. In addition, it can be stated that, firstly, currently in the pedagogical literature there is no well-established definition of the term "competence"; secondly, it can be argued that the formation of professional and personal competencies is a complex process of the development of professional and personal qualities; thirdly, defining the content and structure of the concept of "competence", we focused on the personality of the modern teacher.

So, taking into account the degree of knowledge of the problem, theoretical and methodological positions and existing basic concepts allowed us to clarify the definition of "competence", which we understand as a set of interrelated personality traits expressed in the following structural components: knowledge, skills, skills, ways of doing, values, speakers as set requirements for professional and personal formation of future teachers and necessary for successful teaching activities.

REFERENCES:

1. Abdullina O.A. Pedagogicheskaya praktika studentov. – M.: Pedagogika, 1986. – 126 s.
2. Abulkhanova-Slavskaya K.A. Teoreticheskiy podkhod k lichnosti professionala // Psikhologicheskie problemy formirovaniya lichnosti professionala: Sb. nauchn. tr. – M., 1991. – S.9-66.
3. Aitov N. A. Vysshee tekhnicheskoe obrazovanie v usloviyakh NTR. – M.: Vysshaya shkola, 1993. – 256 s.
4. Bermus A.G. Problemy i perspektivy realizatsii kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii // Internet-zhurnal «Eydos».-2005.-http: // www. eidos. ru / journal /2005/0910 – 12.htm
5. Entsiklopediya professionalnogo obrazovaniya: v 3 t. / Pod red. Batysheva A. – M., 1999. – T.1. – S.454
6. Khutorskiy A.V. Klyuchevye kompetentsii kak komponent lichnostno-orientirovannoy paradigmy // Nar. Obre. – 2003. – № 2. – S.60.
7. Klimov Ye. A. Psikhologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Rostov na D., 1996. – 437 s.
8. Markova A.K. Formirovanie motivatsii ucheniya.– M.: Pedagogika, 1990.-192 s.
9. Medvedev V., Tatur Yu. Podgotovka prepodavatelya vysshey shkoly: kompetentnostnyy podkhod //Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2007. – № 11. – S. 46.

10. Meskov V., Tatur Yu. O vozmozhnosti priobreteniya gumanitarnykh kompetentsiy v vuze // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2006. – № 8. – S.74.
11. Mitina L.M. Psikhologiya professionalnogo razvitiya uchitelya. – M.: Flinta; Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institut, 1998. – 137 s.
12. Ozhegov S.I. Slovar russkogo yazyka. – M.: Russkiy yazyk, 1981. – S.256.
13. Shalamova O.// Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2006. – № 12.-S.81.
14. Shershneva V. Kak otsenit mezhdistsiplinarnye kompetentnosti studentov. – Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2007. – № 10. – S.49.
15. Shishov S.Ye., Kalney V.A. Monitoring kachestva obrazovaniya v shkole.– M., 1998. – S. 79.
16. Suchkov V., Ivanov V., Korchagin Ye. Model inzhenera-stroitelya: kompetentnostnyy podkhod // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2006. – № 12. – S. 111.
17. Tatur Yu.G. Obshchaya metodika soglasovaniya tseley, struktury i soderzhaniya v sisteme obshchego i professionalnogo obrazovaniya.– M.: ITs problema kachestva podgotovki spetsialistov, 1997. – S.171.
18. Tuning Educational Struktures in Europe // Universities contribution to the Bologna Process // An introduction. – Socrates – Tempus.– p.3.

УДК 378. 147

МЕДВЕДЕВА С.М.
PhD-докторант
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
г. Алматы
E-mail: svetozara72@mail.ru

АРТЫКБАЕВА А.К.
Канд. пед. наук, профессор
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
г. Алматы

РОЛЬ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ КАК ТЕОРИИ СОВРЕМЕННОГО ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Түйін: Мақалада мәдениетаралық қарым-қатынастағы дискурстық құзыреттілік рөлі талқыланады. Мәдениетаралық және коммуникативтік құзыреттілік (МКҚ) құрамына кіретін дискурстық құзыреттілікке ие студент мәдениетаралық қарым-қатынастың белсенді қатысушысы бола алады. Егер құрылған МКҚ болса, ол Қазақстандағы шетел тілін оқытудың мақсаты мен нәтижесі болып табылатын толыққанды «мәдениетаралық қарым-қатынас пәні» болады.

Кілтті сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық және коммуникативтік құзыреттілік, дискурстық құзыреттілік, мәдениетаралық қарым-қатынас пәні, шетел тілін оқыту.

Резюме: В статье рассматривается роль дискурсивной компетенции в межкультурной коммуникации. Обучающийся, обладая дискурсивной компетенцией, входящей в состав межкультурно-коммуникативной компетенции (МКК), способен быть активным участником межкультурной коммуникации. При наличии сформированной МКК он становится полноправным «субъектом межкультурной коммуникации», что является целью и результатом иноязычного образования в Казахстане.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурно-коммуникативная компетенция, дискурсивная компетенция, субъект межкультурной коммуникации, иноязычное образование.

Summary: In the article the role of discursive competence in intercultural communication is considered. A student is able to be an active participant of intercultural communication, having discursive competence which is part of the intercultural and communicative competence (ICC). If there is a formed ICC, he becomes a full-fledged «intermediator of intercultural communication", which is the goal and the result of foreign language education in Kazakhstan.

Keywords: intercultural communication, intercultural and communicative competence, discursive competence, intermediator of intercultural communication, foreign language education.

ВВЕДЕНИЕ

Процесс глобализации, происходящий в настоящее время, нивелирует политические, идеологические и культурные различия между странами и народами. Коммуникация и интернет сблизили людей настолько, что взаимодействие народов и культур стало неизбежным. Влияние народов друг на друга осуществляется в результате обмена культурными достижениями, сотрудничества между государственными институтами, контактами в сфере науки, торговли, туризма и т.д. «… возникает языковое и культурное многообразие на всех уровнях международного сотрудничества» [1]. Как отмечают казахстанские ученые М.А. Касымбекова и А.Т. Чакликова, «… для студентов важно не только изучить иностранный язык, но и научиться ценить свою культуру, язык, веру и убеждения, а также учиться взаимодействовать с представителями других культур, познавая общность и различия, и развивая взаимное уважение» [2].

Однако технический прогресс и интенсивное развитие международных контактов в настоящее время опережают развитие навыков коммуникации между представителями различных культур. Поэтому не случайно, что с середины 1970-х гг. особую актуальность получила тема диалога и взаимопонимания культур, в которой все острее ощущаются вопросы специфики и самобытности культур разных народов.

Датой рождения межкультурной коммуникации (МК) как науки принято считать 1954 год, когда Э.Холл и В. Трагер публикуют свою работу «Culture as Communication" («Культура как коммуникация»), где авторы впервые предлагают термин «межкультурная коммуникация». Процесс утверждения межкультурной коммуникации как учебной дисциплины происходит в США в 1960-е годы, когда этот предмет начали изучать в университетах.

В настоящее время МК утвердилась в казахстанской науке и казахстанских университетах в качестве самостоятельного научного направления и учебной дисциплины. Существенный вклад в развитие теории межкультурной коммуникации внесла доктор филологических наук, профессор, академик МАН ВШ, член-корреспондент НАН Республики Казахстан С.С. Кунанбаева. Казахстанский ученый рассматривает такие вопросы как «Межкультурная коммуникация как теория современной иноязычной парадигмы иноязычного образования» [3], «Моделирование общения в контексте теории межкультурной коммуникации» [там же], «Концептуально-теоретические основы «межкультурной коммуникации» как самостоятельной научной отрасли» [4] и др.

С.С. Кунанбаева подчеркивает, что «Неоспоримо общепринятое суждение о том, что знание социально-духовной и национально-специфической сущности партнера по общению, отражение неповторимых особенностей культуры данного этноса в языке его носителя обеспечивают полновесное использование языка как средства межкультурной коммуникации и являются предпосылкой взаимопонимания культурных субъектов и общностей. Следовательно, нельзя не согласиться с точкой зрения, что надо обучать не столько языку, сколько смысловому содержанию языка страны, где говорят на этом языке, так как язык – это наиболее полный показатель культуры» [5].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Если рассматривать «межкультурную коммуникацию» как научную отрасль, то можно утверждать, что она состоялась как отрасль науки со своей методологической базой с собственным объектом исследования «язык-сознание-культура». Следует отметить, что четкого определения МК на сегодняшний день нет. Вероятно, это обстоятельство можно объяснить многоуровневостью данного понятия и его зависимостью от целого ряда смежных наук, таких, как антропология, социология, психология, лингвистика и др. Близкой нам является трактовка термина «межкультурная коммуникация», данная О.М Гузиковой, П.Ю. Фофановой. Исследователи понимают межкультурную коммуникацию как « … обмен информацией, осуществляемый носителями разных культур, причем то, что коммуниканты являются носителями разных культур, значительнейшим образом влияет на их коммуникацию и в некоторой степени определяет ее ход» [6]. Теория межкультурной коммуникации – дисциплина, которая изучает это взаимодействие.

Теория межкультурной коммуникации как теория современной парадигмы иноязычного образования, базируемая на когнитивно-лингвокультурологической методологии [4], обеспечивает формирование «субъекта межкультурной коммуникации». Субъект межкультурной коммуникации, владея сформированной межкультурно-коммуникативной компетенцией (МКК), способен осуществлять межкультурную коммуникацию в различных ситуациях бытового и профессионального общения. Формирование и воспитание субъекта межкультурной коммуникации является целью и результатом иноязычного образования.

Объектом исследования является дискурсивная компетенция (ДК) как одна из важнейших составляющих межкультурно-коммуникативной компетенции. МКК является базисной компетенцией в иноязычном образовании; понимается как объект формирования в области обучения иностранным языкам и имеет системную организацию, формирующуюся рядом субкомпетенций [4]. Большинство исследователей в составе МКК выделяют лингвистическую, социально-лингвистическую, дискурсивную, стратегическую, социальную, социо-культурную компетенции (Ян ван Эк, С.И. Савиньон, Д.Хаймс, Л. Бахман).

Авторы словаря методических терминов и понятий Э. Г. Азимов и А. Н. Щукин также рассматривают ДК как компонент коммуникативной компетенции [6]. Дискурсивную компетенцию в составе МКК изучает казахстанский исследователь Д.Н. Кулибаева [7]. Существует также позиция отдельных ученых, которые исключают данную компетенцию из состава межкультурно-коммуникативной компетенции и считают, что формирование МКК возможно без целенаправленного развития дискурсивной компетенции. В доказательстве или опровержении данной точки зрения состоит **цель исследования**.

Теоретико-методологической базой данного исследования служат работы отечественных и зарубежных ученых: дискурсивная компетенция (О.О. Амерханова, И.Л. Ашмарина, Н.В. Елухина, А.Г. Горбунов, В.А. Погосян, И.В. Алещанова, Н.А. Фролова, Е.В. Шуман, А.Е. Нестерова, О. И. Кучеренко, Н. П. Головина, Л. П. Каплич, И. Ф. Ухванова-Шмыгова, M. Canale, M. Swain, S. Moirand и др.).

«Традиционно дискурсивная компетенция обозначает способность понимать различные виды коммуникативных высказываний и умение создавать целостные, связные и логичные тексты, используя разнообразные лингвистические средства» [8].

Алещанова И.В., Фролова Н.А пишут, что «Под дискурсивной компетенцией понимается система знаний о реализуемых в коммуникации правилах организации тематически вариативной информации в форме разножанровых речевых произведений, в большинстве случаев универсальных для многих этнокультурных общностей, а также система навыков построения и интерпретации текста» [9].

В настоящее время ДК понимается многими зарубежными и отечественными учеными (M. Canale, M. Swain, S. Moirand, Н. П. Головина, Л. П. Каплич, О. И. Кучеренко и др.) достаточно широко.

Обратимся к словарю методических терминов и понятий. «Дискурсивная компетенция (от лат. discursus – беседа, разговор), (англ. discourse competence) – способность построения целостных, связных и логичных высказываний (дискурсов) разных функциональных стилей в устной и письменной речи на основе понимания различных видов текстов при чтении и аудировании; предполагает выбор лингвистических средств в зависимости от типа высказывания, ситуации общения, коммуникативных задач [6].

Нам глубоко импонирует определение, данное исследователем О.В. Лущинской, которая считает, что «Дискурсивная компетенция – это не только создание целостных и связных текстов, но также знание разных типов дискурса и правил их построения, умение интерпретировать их в соответствии с коммуникативной ситуацией и продуцировать эти дискурсы с учетом экстралингвистических особенностей ситуации общения, ролей участников коммуникации и способов взаимодействия коммуникантов в рамках единого кортежа» [9].

При формировании ДК особое внимание необходимо уделять способности анализа оригинального устного и письменного текста, а также на создание собственного, что непосредственным образом связано с репрезентацией в нем соответствующих категорий дискурса. Опираясь на положения компетентностного подхода, нам представляется обоснованным расширить содержание дискурсивной компетенции, включив в ее компонентный состав следующие знания: – знания о предмете общения и его вербализации в дискурсе.

Предмет общения представляет фрагмент действительности (факт, событие, явление и др.), который находит непосредственное отражение в устном и письменном диалоговом дискурсе и является значимым для автора. Иными словами, как отмечает О.В. Лущинская, « … это знания об участниках общения, пространственно-временных характеристиках явления, других событий, которые имеют отношение к предъявляемой информации и др.; знания типов взаимодействия, тех ролей, которые коммуниканты на себя принимают и, соответственно, знают, как взаимодействовать друг с другом, выступая в той или иной роли в зависимости от ситуации общения, от обстоятельств, в которых они находятся; осознание самого себя как коммуниканта и той аудитории, с которой происходит общение; знание о том, как вербализуются те или иные типы взаимодействия и актуализируемые роли при помощи языковых средств в соответствии с ситуацией общения; знание жанрового разнообразия текстов, которые не являются однородными по своей сути, а выступают как синтезированные» [там же].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Итак, рассмотрев состав дискурсивной компетенции, определившись с ее сущностными характеристиками, мы можем оценить ее значимость в составе межкультурно-коммуникативной компетенции. Другими словами, нельзя говорить о сформированной межкультурно-коммуникативной компетенции, если студенты, изучающие иностранный язык, не владеют необходимыми знаниями, навыками и умениями дискурсивной компетенции.

Таким образом, обучающийся, обладая дискурсивной компетенцией наряду с другими видами компетенций, входящих в состав межкультурно-коммуникативной компетенции, способен быть активным и адекватным участником межкультурной коммуникации. При наличии сформированной МКК он

может быть полноправным субъектом межкультурной коммуникации, что является целью и результатом иноязычного образования в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тимашева О.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учеб. Пособие/ О.В.Тимашева. – 2-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2014. – 192 с.
2. Касымбекова М.А., Чакликова А.Т. Когнитивно-коммуникативный профиль обучающихся как инструмент диагностики межкультурно-коммуникативной компетенции// Наука и жизнь Казахстана. – 2018. – № 3 (58). – С. 378 – 381
3. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы: Дом печати «Эдельвейс», 2010. – 344 с.
4. Кунанбаева С.С. Концептологические основы когнитивной лингвистики в становлении полиязычной личности. Учебное пособие/ С.С. Кунанбаева. Алматы, 2017. – 264 с.
5. Гузикова О.М., Фофанова П.Ю. Основы теории межкультурной коммуникации: Учеб. Пособие. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 124 с. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/34793/1/978-5-7996-1517-8.pdf (дата обращения: 15. 03. 2019)
6. Азимов Э. Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: «Икар». – 2009. – 448 с.
7. Кулибаева Д.Н. Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа. Алматы, 2002. – 216 с.
8. Лущинская О. В. Дискурсивная компетенция как цель в обучении будущих журналистов-международников иноязычному письменному дискурсу. Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам: материалы III Междунар. науч. конф., посвящ. 88-летию образования Белорус. гос. ун-та, Минск, 30 окт. 2009 г. / редкол.: В.Г. Шадурский и др. – Минск: Тесей, 2009. – С.252-253; URL: http://elib.bsu.by/bitstream/ (дата обращения: 10. 02. 2019)
9. Алещанова И.В., Фролова Н.А. Развитие дискурсивной компетенции на занятиях по иностранному языку// Успехи современного естествознания. – 2014. – № 11-1. – С. 92-94; URL: http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=34323 (дата обращения: 17.04.2019).

УДК 519
МРНТИ 27.01.45

[1]МЕНДИГАЛИЕВА Г.Х.,
[2]СМАГУЛОВ Е.Ж.
[1]докторант
Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова
город Талдыкорган, Республика Казахстан
E-mail: guljuzim02@mail.ru
[2]доктор педагогических наук, профессор
Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова
город Талдыкорган, Республика Казахстан
E-mail: Smagulovezh@mail.ru

МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ПУТЕМ МОДЕРНИЗАЦИИ УЖЕ ИМЕЮЩИЕСЯ ТЕХНОЛОГИИ

Түйін. Мақалада білім беру ортасын дамытудың негізгі бағыттары және ақпараттық технологияларды қарқынды дамыту, өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен білім беру жүйесін жаңа деңгейге қайта құру қарастырылған. Білім беруді жаңғыртудың негізгі мәселесі – бұл оның сапасын арттыру, әлемдік стандарттарға сәйкес келтіру. Алынған білімге емес, дәлірек айтқанда осы білімді қолдану үдерісіне баса назар аударылады. Оқушылардың жаңа буыны сандық және мультимедиялық техниканың кез келген жаңалықтарын қиындықсыз меңгереді. Педагогикалық технология ұғымына анықтама берілді-бұл ақпараттық технология, өйткені оқытудың технологиялық процесінің негізі ақпаратты алу және түрлендіру болып табылады.

Кілттік сөздер: білім беру, білім беру процесі, педагогика, математикалық білім беру, ақпараттық технологиялар.

Резюме. В статье рассмотрены основные направления развития образовательной среды и стремительное развитие информационных технологий. Описан ключевой вопрос модернизации образования – это повышение его качества, приведение в соответствие с мировыми стандартами. Делается акцент не на полученные знания, а именно на процесс применения этих знаний. Новое поколение учащихся без труда осваивает любые новинки цифровой и мультимедийной техники. Дано определение понятию педагогическая технология – это информационная технология, так как основу технологического процесса обучения составляет получение и преобразование информации.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, педагогика, математическое образование, информационные технологии.

Summary. The article deals with the main directions of development of the educational environment and the rapid development of information technology, restructuring to a new level of education and upbringing of the younger generation. The article describes the key issue of modernization of education – is to improve its quality, bringing it into line with international standards. The emphasis is not on the knowledge gained, but on the process of applying this knowledge. A new generation of students can easily master any new digital and multimedia technology. The definition of the concept of pedagogical technology – is information technology, as the basis of the technological process of learning is receiving and converting information.

Keywords: education, educational process, pedagogy, mathematical education, information technology.

В настоящее время информационные технологии внедряются во всё новые и новые области нашей жизни. Если раньше их применяли сугубо в расчетно-научных целях, то со временем они поглотили такие огромные области нашей жизни, как связь, социальные структуры, общение, предоставление и модификация информационных потоков, развлечение. В последнее же время они захватывают область обучения и преподавания. Большинство зарубежных высших учебных заведений дают преподавателям возможность преподавать не у доски, а посредством электронных презентаций. Ведомости и отчёты об успеваемости учащихся среднего и начального образования в нашей стране, стали уже храниться в виде таблиц мощнейших систем управления базами данных со своим интерфейсом и поистине огромными возможностями по структурированию и обработке данных.

На этом фоне высшее образование совершает большие шаги к повсеместной информатизации как контента, так и отчётности. Количество пользователей системы постоянно растёт. Сейчас оно

насчитывает уже более 1,5 млн. пользователей по всему миру. Именно поэтому за основу была взята эта система, модифицирована и на примере показана её актуальность при внедрении в учебный процесс.

Образовательные структуры разных стран стали изменяться с появлением Интернет. С одной стороны, исчезают географические рамки образовательных учреждений, с другой – действующие комитеты и комиссии по образованию получили мощные рычаги воздействия на направления и качество образования. Появление Интернет изменило и студентов. Если раньше студент перемещался в пространстве в поисках источников знаний, как Магомет к горе, то теперь гора знаний перемещается в пространстве вслед за студентом. Не обращаясь к преподавателю, студент теперь может проконтролировать свои знания и получить рекомендации по их коррекции в Интернет. Несколько нажатий на клавиши – и все студенты учебной группы имеют возможность помочь своему коллеге в поисках необходимой информации. Все страны мира имеют свои собственные образовательные структуры. Часто эти структуры отличаются, часто чиновники копируют их друг у друга. Они бывают централизованными и распределенными, они могут иметь множество частных разграничений и быть открытыми, там могут превалировать фундаментальные либо узкоспециальные направления. Все вместе национальные образовательные структуры образуют всемирную образовательную среду. Каждая образовательная структура имеет достоинства и недостатки. Многие смотрят на Интернет как на своеобразную панацею, которая позволит сделать общим достоянием достоинства образовательных структур, а недостатки нивелировать. Интернет устранил или заметно снизил временные, пространственные и финансовые барьеры в распространении информации, создал собственные интегрированные информационные структуры. Естественно, это имеет огромное значение для образовательной системы, ведь информация – «среда обитания» всех образовательных программ. В образовании – учебный процесс каждого отдельного вуза стал или станет «прозрачным» для абитуриентов, профессуры, работодателей и аккредитационных агентств. Абитуриент получает возможность оценить выбираемое учебное заведение, пользуясь средствами Интернет. Электронная форма информации, предоставляемой Интернет, позволяет автоматизировать и ускорить выбор. Учебные заведения все чаще используют Интернет для предварительного формирования контингента наиболее перспективных абитуриентов. Интернетовские конкурсы и олимпиады среди школьников помогают и учебному заведению, и абитуриентам. Поучаствовав в конкурсах (даже просто посмотрев на предлагаемые вопросы), абитуриент получает возможность заблаговременно оценить свои силы и доступность для себя выбираемой специальности, формы обучения, учебного заведения. Современные учащиеся часто не удовлетворены стоимостью и наполнением курсов, предлагаемых разными учебными заведениями. Это естественно. Интернет позволяет решить эту проблему, расширив географические рамки образовательных ресурсов. Теперь учащийся может дистанционно учиться в «открытом образовательном поле», одновременно в нескольких учебных заведениях и даже в разных государствах и на разных языках. Открытость и доступность информации об учебных программах для абитуриентов в огромной степени увеличивает конкуренцию среди образовательных учреждений – в перспективе, каждый отдельный абитуриент станет объектом борьбы всех вузов мира. Онлайн-доступ к содержанию учебных программ в огромной степени расширяет возможности контроля со стороны аккредитационных организаций. Аккредитационные организации, в том числе государственные комиссии и комитеты по образованию помещают в Интернет результаты своих исследований качества образования в виде рейтинговых таблиц учебных заведений. В данном случае ресурсы Интернет позволяют работодателям более обоснованно подходить к выбору работников, а инвесторам – к выбору наиболее эффективных вложений в систему образования.

На сегодняшний день одним из высочайших показателей развитости и конкурентоспособности любой страны, является наличие высокообразованных и компетентных специалистов в различных областях человеческой жизнедеятельности, которые должны решать современные вопросы национальной безопасности, экономики, политики, здравоохранения и образования. Следовательно, остро становится вопрос о подготовке таких специалистов, которые не только бы владели общими и специальными знаниями, умениями и навыками своей профессиональной деятельности, но и обладали отличительными способностями к точным и естественным наукам, а также критическим, творческим, нестандартным мышлением [1].

В связи с этим становится актуальной проблема совершенствования качества подготовки учителей математики, которые удовлетворяли бы основным требованиям современного образования.

Будущее страны будет зависеть от тех специалистов, которые смогут достойно нести на своих плечах усвоенные и систематизированные знания уже сегодня. Для того чтобы воспитать и обучить таких специалистов, нам необходимо не только создавать новые методики в образовании и обучении, но и совершенствовать, модернизировать уже имеющиеся технологии.

Таким образом, логически в информационно-образовательную среду для учителей естественного-математического направления входит три содержательных уровня:

1) первый уровень включает в себя педагогическую систему, определяющую форму, содержание и остальные содержательные уровни информационно-образовательной системы.

2) второй уровень содержит в себе систему информационно-образовательных, электронно-образовательных ресурсов (ИОР и ЭОР), методических ресурсов, имеющих образовательное значение. Данный уровень развивается и функционирует под управлением педагогической системы.

3) третий уровень – это образовательная медиа-среда, которая содержит познавательные и социокультурные ресурсы общей среды, связанные с образованием, самообразование, саморазвитием учащихся, самостоятельным добыванием ими знаний. Этот уровень информационно-образовательной среды имеет опосредованное управление педагогической средой [2].

Информационно-образовательная среда образовательного учреждения должна обеспечивать возможность осуществлять в электронной (цифровой) форме следующие виды деятельности:

− планирование образовательного процесса;

− размещение и сохранение материалов образовательного процесса, в том числе работ обучающихся и педагогов, используемых участниками образовательного процесса информационных ресурсов;

− фиксацию хода образовательного процесса и результатов освоения основной образовательной программы начального общего образования;

− взаимодействие между участниками образовательного процесса, в том числе дистанционное, посредством сети Интернет, возможность использования данных, формируемых в ходе образовательного процесса для решения задач управления образовательной деятельностью;

− контролируемый доступ участников образовательного процесса к информационным образовательным ресурсам в сети Интернет (ограничение доступа к информации, несовместимой с задачами духовно-нравственного развития и воспитания обучающихся);

− взаимодействие образовательного учреждения с органами, осуществляющими управление в сфере образования, и с другими образовательными учреждениями, организациями [3].

Следовательно после выше изложенного ожидаем следующие результаты:

1) внедрение ИКТ в преподавание различных предметов;

2) наиболее полное использование возможностей глобальных сетей Казахстана и всего мира.

3) использование ИКТ во внеурочной деятельности.

Таким образом, электронные образовательные ресурсы и формируемая на их базе новая информационно-образовательная среда имеют немалый потенциал для повышения качества обучения в рамках естественного– математического направления. Однако он будет реализован в полной мере только в том случае, если обучение будет строиться с ориентацией на инновационную модель, важнейшими характеристиками которой являются личностно-ориентированная направленность, установка на развитие творческих способностей обучаемых.

Поддерживать стимулы к обучению можно, создавая ситуацию успеха в обучении. Для этого при использовании электронных средства обучения необходимо предусмотреть градацию учебного материала с учетом зоны развития для групп учащихся с разным уровнем подготовки, разными умениями выполнения умственных операций и интеллектуальным развитием, необходимо наличие базы данных с задачами разной сложности, предусматривающей несколько методов и форм подачи одного и того же материала в зависимости от уровня знаний, целей и развития. Электронные средства обучения дают возможность повторить просмотр в условиях высокой эмоциональности и непроизвольной активизации внимания, что способствует созданию соответствующих внутренних интересов, позволяющих студенту решать поставленные перед ним дидактические задачи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреева Е. Ф. Формирование информационно-образовательной среды вуза // Молодой ученый. –2017. –№15.1. –С. 1-2. – URL https://moluch.ru/archive/149/42122/ (дата обращения: 11.10.2018).
2. Коптелов А.В., Зайцева Н.А., Шереметьева И.Ю. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ // Современные проблемы науки и образования. – 2017.–№5 .
3. Бабаев Д.Д., Смагулов Е.Ж., Хаймулданов Е.С. Математиканы оқытуда IT технологияларды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері. ВЕСТНИК Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова. Серия «Математика и естественно-технические науки». Стр.11-15. Талдыкорган, 2018.

УДК 373.1.02: 37.04: 372.881.111.1

NAZAROVA G.ZH,
Candidate of the pedagogical sciences, senior lecturer,
Mardan Saparbaev Institute,
Shymkent, nazarova.gaziza@mail.ru

GURBANOVA A.A.
Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Philology,
Mardan Saparbayev Institute,
Shymkent, arzu_gur@mail.ru

THE MAIN PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE TEENAGE STUDENTS PERSONALITY FORMATION IN THE PROCESS OF COGNITIVE ACTIVITY DEVELOPING AND LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Түйін. Бұл мақалада автор мынадай танымдық үдерістердің: ойлау, қабылдау, есте сақтау, назар, қиялдың оқыту қызметіндегі маңызды ролін қарастырады. Сонымен қатар, осы үдерістердің жасөспірімдердің ағылшын тілін оқытудағы танымдық іс-әрекетінің дамуына әсер етуін сипаттайды.

Кілт сөздер: жасөспірімдік кезеңі, танымдық белсенділік, оқу қызметі, психологиялық қасиеттері, физиологиялық ерекшеліктері, оқу үдерісі, ойлау, қабылдау, есте сақтау, назар, қиял.

Резюме. В данной статье автор описывает основополагающую роль познавательных процессов в учебной деятельности подростков таких как: мышление, восприятие, память, внимание, воображение. Также рассматриваются как эти процессы влияют на развитие познавательной деятельности учащихся подросткового возраста в процессе изучения английского языка.

Ключевые слова: подростковый возраст, познавательная деятельность, учебная деятельность, психологические черты, физиологические особенности, учебный процесс, мышление, восприятие, память, внимание, воображение.

Resume. In this article, the author describes the fundamental role of cognitive processes in teenagers learning activities such as: thinking, perception, memory, attention, imagination. It also considers how these processes affect the development of cognitive activity of teenage students in the process of learning English.

Keywords: adolescence(teenagers), cognitive activity, educational (learning) activity, psychological traits, physiological features, educational process, thinking, perception, memory, attention, imagination.

Learning as a process of accumulation of cognitive structures is described by L.S.Vygotsky, A.N. Leontyev, V.V.Davydov, D. B.; learning as a stimulation of student activity and how to manage mental activity – P.Ya. Halperin, N.A. Menchinskaya, N.F.Talyzina, E.N.Kabanova – Meller and others. [1,2,]

Features of educational material require students of middle school age to learn from both the motivational and intellectual relations. There must be a transition to theoretical thinking in concepts (from more concrete to more abstract forms of thinking).

L.S.Vygotsky and his students succeeded by experimental research, built according to the general principle of the synthetic – genetic method of the German scientist N.Akha, to show how the internal structure of concepts changes and rebuilds during child development.[1,p.98]

Abstract forms of thinking in a teenager are at the stage of formation, and only by the end of this age do they acquire leading significance in the mental activity of schoolchildren [1, p.123].

In the studies of N.A. Menchinskaya it was shown that in adolescence a restructuring of ideas and concepts occurs, as abstract thinking is formed. Specific images of ideas and concepts recede into the background, and their essential features and connections are detected and analyzed [2, p.132].

Some intellectual operations also undergo changes: there is an active search for cause and effect dependence.

The assimilation of knowledge in middle school has an impact on completely different cognitive processes of the child. If in the primary grades the educational material could often be learned by repetition alone, then when learning in middle classes it is necessary for students to have more than just a learning operation.

The qualitative complication of the cognitive processes of adolescent students also affects the development of thinking. The main feature of middle-aged students L.S.Vygotsky considered thinking in terms.[1]

The lack of the necessary stage in the development of cognitive processes, on the one hand, and the lack of preparedness in the development of abstract forms of the child's thinking, on the other hand, can lead to formalism in the assimilation of knowledge (that is, memorizing without sufficient understanding), since they are for the schoolchild deprived of cognitive interest, sketchy [1, p.124].

The transition from sensual to rational knowledge is not easy for a child, so there are two points of view, how to facilitate this process for him, the first is the viewpoint of Ushinsky K.D., who believed that the child's life experience should be strengthened, that knowledge learned from life is important, and the opposite point of view of teachers and psychologists-Elkonin D.B. and V. Davydov, who are fighting «against sensationalism in learning.»[3]

They believe that theoretical thinking should be developed, complicating educational material, not relying on the child's sensual experience. [4, p.67]

Modern teachers have chosen the opinion that sensual experience is not desirable for one child, but it is simply necessary for another, so you need to use a student-centered approach to learning. (N.I. Alekseev, E.V. Bondarevskaya, V.V. Serikov, N.P. Shulgina, I.S. Yakimanskaya). [4, p.123]

A fundamental role in the development of the cognitive activity of adolescents in addition to thinking, also play other cognitive processes: perception, memory, attention, imagination.

"Perception gives the initial information about the surrounding world: objects, phenomena, their qualities, create their images." [4, p.162].

The perception of middle school students is purposeful, consistent, but somewhat disorganized: "In some cases, the perception is subtle and deep, and in others it is extremely superficial. The inability to associate the perception of the surrounding life with educational material is a characteristic feature of middle school age students, "according to researchers of methods of enhancing the cognitive activity of students L.G. Vyatkin, E.I. [5, p.6-7].

Characterizing the ontogenesis of adolescence, physiologists associate it with puberty (pubertal jump) and as a result of this, hormonal changes in the body, significant changes in growth and body proportions, and new sensations.

The imbalance of the psyche of a teenager affects cognitive processes. In particular, there is a dependence of perception on the first impression: "... the strongest, sometimes the only and to the utmost categorical: yes or no, accepted or not accepted" [6, p.70].

"Memory captures, preserves, these images and gives the opportunity for further work on them. It (work) is accomplished with the help of thinking and imagination, which analyze what is received in perception and is preserved by memory, reveals the external qualities of their internal, hidden properties and relations, deduce laws defining different aspects of reality.

And again the results of the work of thinking and imagination are taken to preserve memory, which allows them to be used for further cognition. " The study of the memory of A.A.Smirnov revealed that "the ability of students to logically process the material increases precisely during adolescence" [7, p.56-57].

In primary school, according to his data, students are prone to memorizing text, in grades 5-6 – only 17% of students have the ability to break down the text into paragraphs and its semantic grouping, but in the 7th grade the number of such students increases to 26%.

In the process of memorizing a large volume of text, adolescents "go" from the general to the more particular, concrete, especially the ability to memorize abstract words increases, so at this age memorization becomes more conscious. It is known that children use various ways of memorization depending on the goals and objectives that they face.

A significant role in adolescence plays semantic, logical memorization, but it is unstable. Memorization is directly dependent on interest, note L.Vyatkin, E.I. Balakirev [5, p.8].

If a teenager is interested in the subject matter, for example, a training topic, he is attentive and «... willingly argues, he wants to explain the most difficult problems to himself.»

All cognitive processes are interrelated and interdependent.

Thus, many features of memory processes are also suitable for describing the process of attention.

In particular, the presence or absence of interest in the studied subject continues to play a major role: "A characteristic feature of a teenager's **attention** is his specific selectivity. An interesting thing fascinates him so that he is able to work for a long time without any tension.

At the same time, voluntary attention becomes long and effective in him, but many age factors (vigorous activity, impulsivity, etc.) lead to its instability ”[5, p. 7].

However, other researchers believe that although attention is arbitrary, it “... can be fully organized and controlled by the student”, because “during this period, adolescents actively strive for everything new, and this creates a prerequisite for successfully going beyond traditional school curricula , for the formation of knowledge and skills in new subject areas.[7]

In adolescents, new motives for learning are emerging, related to interests, orientation, the need to engage in independent creative activity”[5, p.5].

Imagination is a cognitive process that “... is formed in the process of creative activity.” As well as thinking**, perception, attention, memory and imagination** are directly dependent on the emerging and therefore unstable, physiology and psyche of a teenager.

Imagination depends on the individual characteristics of the thinking and perception of the adolescent, but mainly its distinctive feature is brightness, “the ability to operate with huge masses of visual images”.

The importance of the process of imagination associated with the creative development of the personality is emphasized by many psychologists.

(L.S. Vygotsky, A.V. Zaporozhets, L.I.Bozhovich, I.P. Korchuganova, I.A.Siyalova, S.L. Rubinstein and others). [6, p.189,4, p.96]

L.S.Vygotsky puts a number of such concepts as imagination, fantasy and thinking. He notes: “... the adolescent’s imagination comes into close connection with thinking in concepts, it is intellectualized, it is included in the system of intellectual activity ...” [1, p.260].

According to L.S.Vygotsky, learning brings the thinking to the forefront of the child’s conscious activity, which means not only the restructuring of the consciousness itself, but also the selection of thinking as the dominant cognitive mental process. Thinking begins to determine the work of all other mental processes, which, as a result, “… are intellectualized, are realized and become arbitrary” [6, p.48].

It is the achieved degree of development of the thinking of the younger schoolchild that in adolescence allows us to begin a systematic study of the fundamentals of science. The content and logic of the subjects studied, the nature of learning from adolescents, require reliance on the ability to independently think, compare, draw conclusions and generalize.

All academic subjects studied by a teenager, above all, stimulate the development of abstract thinking in him.

Naturally, the main feature of the adolescent’s mental activity is the increasing ability to think abstractly, changing the ratio between concrete and abstract thinking in favor of abstract thinking.

Of course, there should not be a simplified interpretation of age-related changes in thinking, according to which the younger student thinks specifically, and in adolescence he moves to abstract thinking.

With the transition to adolescence, they change substantially, enriching both abstractly generalizing and figurative components of mental activity (in particular, the ability to specify, illustrate, and uncover the content of the concept in specific images and ideas).

But the general direction of the development of thinking occurs in terms of a gradual transition from the prevalence of visual-figurative thinking (among younger students) to the prevalence of abstract thinking in concepts (among older teenagers).

Gradually, under the influence of school education, analytic-synthetic activity develops, adolescents become interested not only in specific facts, but also their analysis, the tendency to causal explanation strengthens, students strive to highlight the main, essential material, master the ability to substantiate, prove certain provisions, make broad generalizations.[8]

Teenagers are very attracted by the opportunity to expand, enrich their knowledge, penetrate into the essence of the studied phenomena, establish cause-effect relationships. They experience a great deal of emotional satisfaction with research. They like to think, to make independent discoveries.

Some methodists point out that students are happy to immerse themselves in role-playing games. It is very important to prepare students for a role-playing game. First of all, students should be placed in a different way. The most rational is the placement of a semicircle, when each student is in contact with the teacher and with his comrades.

Ratimor A.E. highlights “in the role-playing game *three stages: preparatory, the actual game and the final”* . Some authors offer a more detailed plan:

• preparatory stage in the classroom;
• preparatory stage of the house;
• the game itself;
• the final stage. [9, p.21.]

The preparatory stage in the class provides the introductory conversation of the teacher, who introduces students to the role-playing situation and the vocabulary of the role-playing game. Preparation at home includes reading texts, articles on the problem.

After the role-playing game, a necessary element of the role-playing game is the final stage, which involves the performance of certain tasks.

Depending on the purpose of the lesson and the level of preparedness of the students, role-playing games can be held in pairs, in subgroups and in the whole group.

Role-playing in pairs is the easiest kind of role-playing game. Here you can use questionnaires that students must complete by asking each other questions.

Role playing in subgroups can be done in different ways. Many authors believe that all subgroups should play at the same time, and the teacher should control their work, moving from one group to another.

But this option is also allowed when the subgroups play in turns: one subgroup plays, and the others listen and evaluate in order to take part in the further discussion. [9, p.29.]

Sometimes work in subgroups can be the first step to holding role-playing games at a higher level – when all participants play out discussions, "round tables".

All exercises of role-playing games are performed in the following modes:

1) teacher – student;
2) student – teacher;
3) phonogram – student;
4) student – phonogram;
5) student – student.

In the "teacher – student" mode, the initiative replica comes from the teacher, the reactive one comes from the student.

Role-playing game "What do you prefer?" ("What Do You Prefer?").

Teacher: I am a librarian. I need to know what books the reader likes.

Assignment to the student: You are a reader, a student of the seventh grade. Answer the librarian's question.

– What do you prefer, poems or short stories?
– I am fond of poems.

Here are some examples of variable elements:

1) poems or short stories,
2) novels or plays,
3) short stories or novels,
4) books on adventure or geography,
5) books on art or history.

In the "student-teacher" mode, the initiative replica belongs to the student, the reactive one belongs to the teacher.

Role-playing game "Who is your favorite writer?" ("Who is Your Favorite Writer?").

Assignment to the student: You are a Moscow schoolboy. Ask about the books of which writers like a guest from England.

Teacher: I am a guest from England. I will answer your question and name my favorite writer.

– What writers do you like best of all?
– I like Russian writers. My favorite writer is Chekhov.

In the "soundtrack – student" mode, one of the roles is played by the announcer, the second by the student.

Role-playing game "A Good Piece of Advice".

Instruction: I am your classmate. I want to read an interesting book.

Assignment to student: Give good advice to your classmate.

Announcer: What would you advice me to read?

Student: I advise you to read poems written by A. Pushkin.

In the "student-phonogram" mode, the first role is played by the student, the second is the speaker.

Role-playing game "What is the Book About?" ("What's the Book About?").

Instructions: You read your diary for extracurricular reading. Your little brother always asks you what the book is about. Answer his questions

Apprentice (older brother): Mark Twain. "The Adventures of Tom Sawyer".

Narrator (younger brother): What's the book about?

Disciple (elder brother): The book "The Adventures of Tom Sawyer" by Mark Twain is about adventures.

In the final student-to-student mode, the exercise is performed in pairs at the same time. Each student plays a role.

Role-playing game "Book lovers" ("Booklovers").

Assignment to the first student: You are a member of a circle of book lovers. Tell me which book you recently read.

Assignment to the second student: You are a new member of the circle of book lovers. Find out if the book that your friend has read is interesting.

– I have read "Alice's Adventures in Wonderland" by Lewis Carroll.

– Is it an interesting book?

– Rather!

So, the analysis of the literature showed that the role-playing game:

• it is learning in action that improves the quality of learning;

• it is a highly motivating factor, since it (the game) arouses the interest of students, especially in terms of the unpredictability of the outcome;

• gives students a foothold: suggests what speech patterns can be used to highlight a particular thought in this particular situation;

• accompanied, as a rule, emotional lift. What positively affects the quality of education, increases its effectiveness;

• has a positive effect on the personality of the student, having a clearly expressed group character

Along with cognitive interests, an understanding of the importance of knowledge is essential when adolescents have a positive attitude toward learning. For a teenager, it is very important to realize, comprehend the vital importance of knowledge and, above all, their significance, for the development of personality.[10]

This is due to the enhanced development of consciousness and self-consciousness of the modern adolescent, which represent a significant expansion of the realm of awareness and the deepening of knowledge about oneself, about people, and about the surrounding world. The development of the child's self-awareness is reflected in a change in the motivation of the main activities: teaching, communication and labor.

REFERENCES:

1. Vygotsky L.S. Pedology. The development of higher mental functions in adolescence // Adolescent Psychology. Reader. Sost.Yu.I.Frolov.– M .: Russian ped. agency, 1997.– P.112-276.
2. Menchinskaya N.A. Problems of learning and mental development of schoolchildren: Selected psychological works. – M .: Pedagogy, 1989. – 224 p.
3. Elkonin D.B. Mental development in childhood. Selected psychological works. – M .: Voronezh, 1989. – P.98-113.
4. Dubrovina I.V. Psychology. Textbook. – M .: Academy, 1999. – 464 p.
5. Vyatkin L.G., Balakireva E.I. Didactic techniques to enhance the cognitive activity of students in the Russian language lessons. Teaching manual. – Saratov: ed. Volga mezhreg. ucheb.tsentra, 1998.-P.118-212.
6. Age and pedagogical psychology. / Ed. AV Petrovsky.-M.: Enlightenment, 1979. – 288 p.
7. Erastov N.P. Formation of rational methods of cognitive activity // Pedagogical psychology and school practice. – Yaroslavl: Publishing house YGPI, 1972. – P.10-28.
8. Zhumasheva S.S. Features of teacher preparation for the formation of cognitive independence of students. Diss. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.01 ..– Almaty, 1994.
9. Ratimor A. Ye. // Role-playing games as a means of vocational guidance of students in English lessons. – M., 2 / 1975.-C. 21.
10. Arenova A.Kh. Activization of cognitive activity of younger schoolchildren: Diss ... Ph.D. 13.00.01. Almaty, 1996-P.21-35.

НҰРҒАЛИ С.
Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

ӘЛІБАЕВА М.
Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

БЕЛАСАРОВА Ж.
PhD доктор, аға оқытушы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Түйіндеме. Бұл мақалада бір технологияның өзі оны қолданушылардың шеберлігіне байланысты әр қилы жүзеге асырылуы мүмкін екендігі айтыла келе, модульдік технология, сатылай кешенді талдау технологиясы, қарқынды оқыту технологиясы, проблемалық оқыту технологиясы, ізгілендіру технологиясы арқылы тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде меңгерту; тілді тәжірибеде қолдана білуге баулу екендігін мысалдар арқыры көрсетеді.

Тіл үйренушілердің тілді меңгеруге деген қызығушылығы мен мүдделілігін оятатын бұл әдістердің білім сапасын арттыруда маңызды рөл атқаратындығы кәсіби, әлеуметтік, дербестік тілдесімін қалыптастырған жаттығулар арқылы білімін толықтырғандығы, сөздік қорлары, әсіресе, кәсіби, әлеуметтік, дербестік тілдесімін жетілдіргендігі берілген.

Кілт сөздер: Кәсіп, модульдік технология, сатылай кешенді талдау технологиясы, қарқынды оқыту технологиясы, проблемалық оқыту технологиясы, ізгілендіру технологиясы.

Аннотация. В данной статье раскрывается роль одной из эффективных способов обучения языку через модульную технологию, технологию комплексного анализа, технологию интенсивного обучения, технологию проблемного обучения, технологию гуманизации, а также изучение языка как средства общения; умение применять язык на практике.

Это технология, которая мотивирует и вызывает интерес у тех, кто изучает язык, играет важную роль в повышении качества образования, расширении знаний с помощью профессиональных, социальных и самостоятельных упражнений, а также в пополнении словарного запаса, особенно профессионального, социального и персонализированного общения.

Ключевые слова: Профессия, новые технологии, витагенная технология, система упражнений, модульная технология, комплексная технология комплексного анализа, технология интенсивного обучения, технология проблемного обучения, технология гуманизации.

Abstract. This article describes how technology can be implemented in a variety of ways, depending on the user's skill, by combining effective ways of teaching language through modular technology, sophisticated complex analysis technology, intensive learning technology, problem learning technology, humanization technology, and as a means of communication mastering; to demonstrate the ability to use language skills in practice.

It is a technology that motivates and arouses interest among those who learn a language, plays an important role in improving the quality of education, expanding knowledge through professional, social and independent exercises, as well as in replenishing vocabulary, especially professional, social and personalized communication

Keywords: Professional, modular technology, complex technology of complex analysis, intensive training technology, problem education technology, technology of humanization.

Қазіргі кезеңде еліміздің экономикалық-әлеуметтік саласында жүргізіліп жатқан реформалар білім беру салаларын да кең қамтып отыр. Кез келген мемлекеттің болашағы – білімді жастардың қолында. Сондықтан отандық білім жүйесінде мемлекеттің ұстанған саясатының ауқымы кеңейіп, білім беруді жаңғырту, жаңарту талабына сай оқыту жұмыстары жедел қарқынмен жүргізілуде. Бұл отанымыздың әлемнің алдыңғы елдер қатарына қосылу мақсатынан туындауда.

Мемлекеттік тілде саналы және ұғынықты қарым-қатынасты жүзеге асыру – еліміздің басты мәселелерінің бірі. Осыған орай кәсіптік мектептерде мемлекеттік тілді жаңа инновациялық технологиялар арқылы оқыту жолдары қарастырылуда. Сондықтан бүгінгі күні қазақ тілін басқа тілді аудиторияларда оқыту әдістемесі жаңа инновациялық технологиялармен, жаңа әдіс-тәсілдермен толығып жатыр.

Ғалым Ж.Қараев: «Мектептерге дәстүрлі әдістер мен тәсілдерден гөрі тиімділігі жоғары жаңа сападағы дидактикалық құрал қажет. Дүние жүзі педагог ғалымдарының пайымдауынша, мұндай құрал болып оқытудың педагогикалық технологиясы табылады. Сол себепті қазіргі кезде білім жүйелерін технологиялық негізде құру – педагогикалық ғылым мен практиканың жаңа, болашағы мол бағыты болып отыр», -дейді [5, 1 б.]. Демек, қоғам талабына сай білім берудің сапасын көтерудің негізгі жолы педагогикалық технология екендігін ғылыми тұрғыдан да, практикалық жағынан да дүние жүзінің педагог-ғалымдары дәлелдеп отыр.

Педагогикалық технология – оқу-тәрбие үдерісінің шығармашылықпен терең ойластырылған көптеген факторлардың үйлесімділігі және оқыту мен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін жанды құрамдас бөлігі.

Бір технологияның өзі оны қолданушылардың шеберлігіне байланысты әр қилы жүзеге асырылуы мүмкін. Қазіргі кезде көптеген әдебиеттерден қазіргі заманғы білім берудің даму бағыты мен үрдістерін қамтитын 50-ден астам педагогикалық технология қолданылып жүргені мәлім. Білім беру бағытындағы қолданылып жүрген жаңа педагогикалық технологияның басты міндетіне мыналар жатады:

– білім алушыны ынталандыру, өзіне деген сенім ұялата білу;

– әрбір оқушының жеке бас ерекшелігі мен дара қабілеттерін ескеру;

– оқушымен теңдік дәрежедегі қарым-қатынас жасау;

– оқушылардың қабілеттері мен шығармашылықтарын арттыру;

– оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу, іздену дағдыларын қалыптастыру;

– баланың болашағын бағыт бере отырып дамыту;

Жаңа педагогикалық технология ұғымы тың, жаңа оқыту амалдары, іс-әрекеттері арқылы ізденуді, яғни, білім мен тәрбие берудегі белгілі бір нәтижеге қол жеткізуі, жаңа ізденістерді оңтайлы пайдалана отырып, сол арқылы жоғары көрсеткіштерге жетуге мүмкіндік беруді білдіреді. Әр технология белгілі бір, яғни тарихи-әлеуметтік, мәдени-әлеуметтік, когнитивтік, экономикалық, т.б. алғышарттар аясында қызмет етеді, дамиды және олардың әрқайсысының өзіне тән даму бағыты мен кезеңін анықтайтын заңдылықтардың болуы – табиғи құбылыс. Сондықтан қазақ тілін оқыту әдістемесінде де соңғы жылдары жаңа технологияларды тиімді пайдалану мәселесі кең зерттеле бастады. Олардың түпкі мақсаттары мен нәтижелері ортақ болғанмен, әрқайсысының өзіндік дара жүйесі бар. Олардың жекелік сипаты мен білім берудегі маңызын білу қажет.

Модульдік технология дамыта оқыту идеясына негізделген. Модульдік оқытудағы негізгі мақсат – оқушының өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігін дамыту, оқу материалын өңдеудің тиімді тәсілдері арқылы жұмыс істеуге үйрету. Модульдік оқытудың өзегі – оқу модулі. Оқу модулі ақпараттардың аяқталған блогынан, бағдарламаны табысты жүзеге асыру бойынша берілген мұғалімнің нұсқауларынан және оқушы іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан тұрады. Бұл технология оқушының білімді бірізділікпен, өзара сабақтастықта меңгере отырып, шағын мақсаттан түпкі мақсатқа біртіндеп жетуіне мүмкіндік береді.

Сатылай кешенді талдау технологиясы – оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс-тәсілдері, өзіндік ерекшелігі бар және оқушыларға білімді ғылыми негізде сатылай, жүйелі, кешенді меңгертіп, оқушыны ұлттық құндылықтарды бағалауға, қолдана білуге машықтандыратын оқыту жүйесі. Сатылай кешенді талдау оқушыларға қазақ тіл білімінің мазмұны мен жүйесін, оның сөздік құрамы мен грамматикалық құрылысын, сөйлеу тілінің байлығын және әдеби тіл нормасын үйретіп, дұрыс сөйлеу, сауатты жазу дағдысын қалыптастыруда маңызды болып саналады. Ол оқушылардың тіл туралы біртұтас ұғым алуына бағытталады. Осы технологияның авторы Н. А. Оразақынова былайша тұжырым жасайды: «Сатылай кешенді талдау – ұлттық құндылықтарымызды бағалай білуге, оның білім көкжиегінде кең таралуына ықпал етіп, күнделікті өмірде қолдану аясын жақсартуға бағыттайтын оқыту. Сатылай кешенді талдау – тек қана білімді белгілі бір көлемде беріп, қажетті шеберлік пен дағдыны қалыптастырумен ғана шектелмейтін, сонымен қатар баланың жалпы тұлғалық дамуына, ойлау, есте сақтау, қиялдау, елестету сияқты басқа танымдық – психологиялық қасиеттерінің жақсы үйлесімді дамуына бағытталған оқытудың түрі» [3, 15-б.].

Қарқынды оқыту технологиясы – жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға бағытталған технология. Бұл оқыту технологиясы тілдерді үйретуде алға қойған мақсатқа өзіндік ізденіс арқылы жетудің тиімділігін, нәтижелілігін қамтамасыз етуді көздейді. Ғалым В.Ф. Шаталов қарқынды оқыту

технологиясы берілген уақыт мөлшерінде үлкен табыстарға қол жеткізе отырып, білім алушылардың шығармашылық қабілетін жетілдіруге, кәсіби шеберлігін шыңдауға ықпал ететіндігін айтады.[7 б.].

Проблемалық оқыту технологиясы шығармашылық жұмыстарды орындау барысында оқушылардың тың проблеманы өздігінен шешуге дағдыландыру, кез келген өмір жағдаяттарынан жол тауып шығу машықтарын жетілдіруді көздейді. Проблемалық оқытуда мұғалім оқушылардың танымдық белсенділігі мен практикалық іскерліктерін өзара тығыз бірлікте жетілдіруге мүмкіндік алады. Оқушының даралық қасиеттері мен таным қабілеттері сол проблеманы өзгелермен бірлесе шешуде ұштала түседі. М.И.Махмутов : «Білім мен білім алу әрекеті арасындағы өзара байланыс оқушы өзі білмейтін нәрсемен танысқанда, оны түсінуге тырысқанда пайда болатын қайшылықтардан шығу жолын іздегенде ғана тығыз болады. Өйткені ол жаңа білімді игеру барысында ізденіс жасап, әрекететеді» – деп көрсетеді. [5 б.].

Ізгілендіру технологиясының ерекшелігі – ынтымақтастық педагогикасын жүзеге асыру; баланың еркіндікке құмарлығын арттыру; әдемілікті, әсемдікті сезіну, оны қабылдау; ата-анамен бірлесіп жұмыс істеу, оқыту арқылы тәрбиелеу. Демек, ізгілендіру технологиясы дегеніміз – жаңа заманға бейімделген интеллектуалды және рухани бағытта өзін-өзі жетілдіре алатын тұлға дайындаудың біртұтас жүйесі.

Сонымен, оқытудың инновациялық технологиясы – оқу-тәрбие үдерісінің шығармашылықпен терең ойластырылған көптеген факторлардың үйлесімділігін және оқыту мен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін; адамның жеке қабілеті мен ұсынылатын материалдың танымдық міндетін өзара бірлікте жүзеге асыратын; оқушының шығармашылық мүмкіндігін дамытуға бағытталған; жүйелі білім беруге негізделген сапалы оқыту тәсілдерінің жиынтығы.

Кәсіптік мектеп оқушыларының қатысымдық-танымдық белсенділігін арттыруда, айналасындағы жолдастарымен араласу жағдайында олардың коммуникативтік құзіреттілігінің мәні зор. Тілдік қарым-қатынаста оқушылар бірде тыңдаушы болса, бірде сөйлеуші болады. Сондықтан оқушылардың мемлекеттік тілде ұғынықты сөйлесуде ойын толық, еркін жеткізу біліктері мен дағдыларын қалыптастыру қажет. Осыған орай қазақ тілін оқытуда технологияны қолданудағы басты мақсат – студенттерге тек қазақ тілінің заңдылықтарын меңгерту ғана емес, оқушыны сөйлеуге, өз ойын анық та жүйелі жеткізуге дағдыландыру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қараев Ж. Шығармашылық пен жасампаздықтың жаңа моделі // «Ақтоты» газеті. – 2 ақпан 2004. – №2. – Б. 1-5.
2. Оразахынова Н.А. Сатылай кешенді талдау технологиясының ғылыми – әдістемелік негіздері. (монография). Алматы, 2007. – 15 б.
3. Шаталов В.Ф. 7, 9 б.]. Шаталов В. Ф. Эксперимент продолжается. М., Педагогика, 1989. –Б. 7.
4. Махмудов М.И. «Проблемалық оқыту» 1975. – Б. 5 с.

РЫСБАЕВА А.К.
Г.н.с. Института гармоничного развития человека
ННПООЦ «Бобек»
доктор педагогических наук, профессор

ИНИЦИАТИВЫ И ИДЕИ НРАВСТВЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан жастарының тарихи санасына сүйене отырып адамгершілік патриоттық тәрбиесі туралы айтылған.
Түйінді сөздер: білім, жастар, Қазақстан.
Аннотация. В данной статье говорится о нравственно-патриотическом воспитании молодежи Казахстана сегодня окликаясь на историческое сознание.
Ключевые слова: воспитание, молодежь, Казахстан.
Annotation. This article speaks about the moral and patriotic education of young people in Kazakhstan today, hailing from a historical perspective.
Keywords: education, youth, Kazakhstan.

Инициативы и идеи, которые поднимает Президент нашей страны Нурсултан Абишевич Назарбаев в своей статье «7 граней Великой степи», имеют особую значимость, как для казахстанского народа, так и для всего прогрессивного человечества [1]. Они призваны воодушевить ученых к разработке исследований, требующих скурпулезного труда по дальнейшему изучению отечественной истории, открытию еще закрытых страниц истории Казахстана. Эти инициативы и идеи призывают знать историю Родины, начиная с древнейших времен и до современности, изучать ее глубже, помнить о людях и событиях, способствовавших становлению государства, гордиться теми, кто внес и продолжает трудиться на благо развития и процветания Отечества.

Особое значение имеет содержание статьи для каждого педагога в аспекте осмысления вопросов духовно-нравственного образования, воспитания у детей и молодежи качеств нравственности и патриотизма. Перед педагогами нашей страны стоят непростые задачи:

Во-первых, каждому из нас надо призадуматься над идеями, которые даны в программных статьях Президента. Они призывают нас к саморазвитию и самосовершенствованию, призывают не останавливаться на достигнутом, стремиться вперед, быть всегда информированным, занимать активную жизненную позицию.

Во-вторых, педагогам и родителям следует эффективно использовать методы и формы организации педагогического процесса с целью воздействия на духовно-нравственное развитие детей, подростков и всей учащейся молодежи, показывать детям примеры праведного поведения, примеры патриотического отношения к истории родной страны.

В-третьих, необходимо приложить усилия для реализации идей Программы нравственно-духовного образования (НДО) «Самопознание» для осуществления изменений во всем обществе. Но начинать надо с себя. Спросить себя: кто я? Какова моя миссия на этой земле? Что я могу сделать для процветания моей страны и всего человечества? И только так: через познание себя, через саморазвитие и самовоспитание отдельного человека, можно увидеть результаты изменения в коллективе, в обществе, можно осуществить в реальности глобальную идею модернизации общественного сознания. По сути, самопознание – одно из значимых условий модернизации общественного сознания.

Новый стратегический документ Президента РК является логическим продолжением идей, заложенных в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Обе статьи направлены на духовное возрождение общества на основе осуществления изменений в сознании граждан. **Суть понятия «общественное историческое сознание» тесно связано со знаниями истории своей страны, истории народов, населявших в древности и населяющих в настоящее время, территорию Казахстана, заметим, 9 – ую по площади в мире.**

Очень важно знание духовной культуры казахского народа, знание культуры, обычаев и традиций разных народов, проживающих на территории Казахстана. Такого рода знания определяют уровень нравственно-духовной образованности, уровень общей культуры человека. Владение такого рода зна-

ниями дает возможность строить грамотно взаимоотношения в обществе, чувствовать себя комфортно в любой среде, ибо проявление уважения к культуре другого народа способствует проявлению ответного уважения, возникновению благоприятных условий для совместного проживания, для сотворчества и сотрудничества.

Совершенствование нашего общества для создания «единой нации сильных и ответственных людей» определяется готовностью каждого служить Родине, чтить и уважать наследие предков, даровавших нам возможность жить на благодатной казахстанской земле, выращивать хлеб, растить детей, строить дома, планировать и строить успешное будущее.

Фундаментом этому служит богатое многообразие отечественной культуры, эпохальные достижения наших прадедов. Известно, что их историческая значимость признается не только в странах тюркского мира, но и далеко за его пределами. **Именно деятельность и наследие кочевников Великой степи явились предпосылками возникновения идеи об уникальном объединении народностей, которые впоследствии стали основой создания современного Казахстана – мультикультурного государства, каждый гражданин которого осознает свою принадлежность не к отдельной национальности, а к монолитному обществу, характеризующегося мудростью вековых обычаев и традиций различных этносов.**

Президент страны предлагает взглянуть на отечественную историю под другим углом зрения. Он справедливо отмечает: «Европоцентристская точка зрения не позволяла увидеть того реального факта, что саки, гунны, прототюркские этнические группы были частью этногенеза нашей нации. К тому же принципиально важно отметить, что речь идет об истории Казахстана, которая является общей для многих этносов, проживающих на нашей территории длительное время. Это наша общая история, вклад в которую внесли многие выдающиеся деятели разной этнической принадлежности».

В этой связи отметим, что историческая наука Казахстана ставит перед собой задачи концептуального переосмысления истоков казахской государственности. Так, ведущий научный сотрудник Института востоковедения МОН РК Е.Байдаров считает, что статья главы государства, открывая новые перспективы для фундаментальных исследований по истории Казахстана, призывает обратить внимание на генезис тюркской цивилизации, отойдя от евроцентристских концепций прошлого и настоящего, когда история тюрков принижалась или замалчивалась в силу идеологических и геополитических причин. «При этом следует подчеркнуть, что все племена и народы, проживавшие на просторах Страны Великой степи, могут рассматриваться как предки казахов, а казахи как исторические правопреемники кочевых империй, поскольку территория современного Казахстана была одним из центров бытия номадов древности, раннего и позднего средневековья. На огромном пространстве между Тянь-Шанем, Алтаем и Тарбагатаем, Саянами и Хинганом на востоке и Карпатами на западе издревле пребывали кочевые народы, которые оставили нам в наследство богатую культуру, созвучную обычаям и традициям современных казахов. Это была великая эпоха племен, собирательно названых Геродотом скифами, а персами – саками… Именно с сакским обществом (VIII-III вв. до н.э.) связано зарождение государственности на территории Казахстана. Основным видом деятельности сакского общества было кочевое и полукочевое скотоводческое хозяйство. Очевидцы характеризуют их как доблестных воинов, богатых конями, великолепных наездников и самых искусных стрелков из лука в мире» [2].

Статья Нурсултан Абишевича «7 граней Великой степи» состоит из двух основных частей. Первая часть **«Пространство и время национальной истории»** включает разделы:

1. Всадническая культура.
2. Древняя металлургия Великой степи.
3. Звериный стиль.
4. Золотой человек.
5. Колыбель тюркского мира.
6. Великий шелковый путь.
7. Казахстан – родина яблок и тюльпанов.

Вторая часть называется **«Модернизация исторического сознания»,** и

она состоит из шести крупных проектов, направленных на исследование казахстанской истории и популяризацию ее культурных аспектов. Президент страны подчеркивает актуальность данных проектов, так как они касаются фундаментальных основ нашего мировоззрения, прошлого, настоящего и будущего народа.

1. АРХИВ – 2025. Это будет, по мнению Президента, 7-летняя программа, в которую войдут фундаментальные исследования всех отечественных и зарубежных архивов, начиная с античности и до современности. Педагогам следует обратить особое внимание на следующие строки в статье: «Воспитание чувства гордости за свою историю, воспитание патриотизма должны начинаться со школьной скамьи. Поэтому важно создать *историко-археологическое движение* при школах и краеведческих музеях во всех регионах страны. Приобщенность к национальной истории формирует чувство единства своих истоков у всех казахстанцев» [1].

В нашей стране педагогами ведется большая работа по патриотическому воспитанию молодежи. В преддверии Дня Независимости Казахстана во всех организациях образования прошли мероприятия, посвященные празднованию знаменательной даты. Мы радуемся, когда видим на школьной сцене детей разных национальностей, в стихах, песнях и танцах воспевающих родной Казахстан. К примеру, на состоявшемся городском фестивале самопознания по названием «Подари улыбку миру» в школе-гимназии №5 города Алматы (школе с русским языком обучения), дети воодушевленно читали на государственном языке стихи Магжана Жумабаева, Сакена Сейфуллина и других поэтов, оставивших след в отечественной истории.

2. Великие имена Великой степи. Суть данного пункта в статье Президента РК тесно связана с персонификацией великих предков, именами которых гордится казахский народ. Автор статьи отмечает, что сегодня целая плеяда выдающихся деятелей является бесценным символическим капиталом для нашего государства: *аль-Фараби*, *Яссауи, Кюль-Тегин*, *Бейбарс, Тауке* , *Абылай, Кенесары*, *Абай* и многие другие. Предложение о создании учебно-образовательного *Парка-энциклопедии «Великие имена Великой степи»,* где под открытым небом будут представлены скульптурные памятники в честь наших знаменитых исторических деятелей и их достижений, будет неоценимым средством наглядного обучения. И это прекрасное подспорье для воспитания в детях качеств уважительного отношения к истории страны, укрепления в памяти народа имен достойных сынов.

Во-вторых, в статье предлагается путем организации целевого государственного заказа инициировать формирование *актуальной галереи образов* великих мыслителей, поэтов и правителей прошлого в современной литературе, музыке, театре и изобразительном искусстве… Это еще одна возможность закрепления знаний по истории Казахстана, по истории духовной культуры народа.

В-третьих, необходимо систематизировать и активизировать деятельность по созданию и распространению *научно-популярной серии «Выдающиеся личности Великой степи» – «Ұлы Дала тұлғалары*»**,** охватив широкий исторический горизонт. Появление такого рода серии источников по отечественной истории педагоги должны будут использовать наиболее эффективно в духовно-нравственном развитии детей и подростков.

3. Генезис тюркского мира. По данному направлению планируется:

• запустить *проект «Тюркская цивилизация: от истоков к*

современности», в рамках которого можно организовать Всемирный конгресс тюркологов в Астане в 2019 году и Дни культуры тюркских этносов, где в экспозициях музеев различных стран будут представлены древнетюркские артефакты;

• создать единую онлайн – библиотеку общетюркских произведений по примеру Википедии, в качестве модератора которой может выступить Казахстан;

• способствовать позиционированию Туркестана на международной арене не только в роли духовного центра нашего народа, но и как сакрального места для всего тюркского мира.

4. Музей древнего искусства и технологий Великой степи.

По этому пункту предлагается создать Музей древнего искусства и технологий Великой степи «Ұлы дала», в котором будут собраны образцы искусства и технологий, а также развернуты экспозиции археологических комплексов и находок разных исторических эпох. Президент Н.Назарбаев предложил создать Общенациональный клуб исторических реконструкций «Великие цивилизации Великой степи» и проводить на его основе фестивали по всему Казахстану.

Для педагогов страны такая инициатива способствует развитию воспитательной системы, направленной на модернизацию исторического сознания не только учащейся молодежи, но и всей родительской общественности, всего взрослого населения страны.

5. Тысяча лет степного фольклора и музыки.

Этот проект будет направлен на создание «Антологии степного фольклора», нацеленного на поиск и сбор лучших образцов устного народного творчества. Глава государства считает, что важно выпустить и сборник «Древние мотивы Великой степи» – коллекцию значимых произведений, созданных для традиционных казахских музыкальных инструментов: кобыза, домбры, сыбызгы, сазсырнай и других.

Во многих организациях образования имеются различные кружки народного творчества. Данная инициатива направлена на активизацию деятельности педагогов дополнительного образования, развитие кружков народных музыкальных инструментов, кружков народного песенного и танцевального творчества. Особое внимание следует уделить изучению истории возникновения и распространения старинных народных музыкальных инструментов, привлечению внимания детей и родительской общественности использованию в жизни лучших образцов устного народного творчества: сказок, притч, пословиц, поговорок и др.

6. История в кино и на телевидении.

В данном проекте отмечается важность киноискусства в историческом самопознании народа. Глава государства предлагает запустить в производство *специальный цикл документально-постановочных фильмов, телевизионных сериалов и полнометражных художественных картин,* демонстрирующих непрерывность цивилизационной истории Казахстана.

Предлагается для подрастающего поколения создавать качественные детские и мультипликационные фильмы, направленные на формирование культа национальных супергероев, необходимо предоставить возможность ознакомиться с богатством мифологии и фольклора Великой степи.

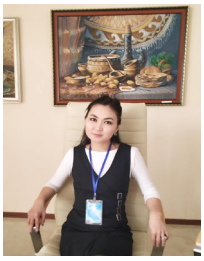
Вне сомнения, перечисленные разделы статьи Главы государства «Семь граней Великой степи» имеют глубоко обоснованную теоретическую и практическую значимость для нравственно-патриотического воспитания молодежи. Каждый из нас, педагогов и родителей, должен четко осознавать, что многое зависит от образованности и воспитанности каждого гражданина Казахстана. Но многое зависит и от наших детей, молодых людей, от их духовно-нравственного и интеллектуального развития зависит будущее страны, зависит ее безопасность и независимость. Именно поэтому инициативы и идеи, заложенные в программных выступлениях главы государства, можно сказать, определяют вектор развития страны, способствуют модернизации общественного и исторического сознания наших граждан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Назарбаев Н.А. Семь граней Великой степи. – https://www.zakon.kz/4946814-sem-graney-velikoy-stepi-n-nazarbaev-21.html – 21 ноября 2018.
2. Кто мы и откуда? Об истоках казахской государственности. – https://camonitor.kz/32093-kto-my-i-otkuda-ob-istokah-kazahskoy-gosudarstvennosti..

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PSYCHOLOGICAL SCIENCE

ӘОЖ 37.015.3; Е 79

Есентаева Б.У.
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
Тараз қаласы, Қазақстан
E-mail: baxonya91@mail.ru

ОТБАСЫ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ТӘУЕЛДІ АДАМДАРҒА ЖЕКЕ ЖОСПАР ҚҰРУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация: Қазіргі таңда адамдардың психоактивті заттарға тәуелділігі кеңінен зерттелуде. Осы орайда психоактивті заттарға тәуелділігі бар адамның отбасы мүшелері де кішігірім эмоционалды тәуелділікке ұшырайды. Барлық отбасы үшін түсініксіз жағдайлар мен қорғау жүйесі қиындық туғызады. Осындай жағдайлар отбасына психологиялық әсерін тигізеді. Осыдан мынандай сұрақ туындайды, неліктен қорғау механизмі аурудан қорғауға арналған көмекші емес, керісінше жойғыш жау? Неліктен олар иллюзиялық мүмкіндіктен шынайылықты өзгертеді, оны өзіміз қалай көргіміз келеді. Олар шатасуға жол бермейді, тек қана отбасына көмектесу жағдайларын жасайды. Олар отбасылық байланысты сақтап қалумен қатар ауруды ұзартады және күшейтеді. Егер адам тез нәтижеге қол жеткізуге бейім екенін ескерсек, онда көптеген ойын құмарлар қаржылық мәселесін жақсартуға мүмкіндік ретінде қарастырады. Тәуелділіктің басты мәселесі – эмоционалдық тоғысудан өзін-өзі басқаруды жоғалтып алуы. Сондықтан, тәуелді адамдарға жеке жоспар құру әдістерін қолдану, және тәуелділіктен шығу жолдарымен қатар отбасы психологиясындағы тәуелді адамға психологиялық көмек жолдарын ұсынады. Бұл дегеніміз тәуелділікті белгілі бір іс-әрекетеке алмастыру арқылы түзетуге болады.

Кілт сөздер: тәуелділік, эмоционалды тәуелділік, лудомания, тәуелділіктің еселенуі (созависимость), эйфория, психоактивті заттар, мотив.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ СОСТАВЛЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПЛАНОВ ДЛЯ ЗАВИСИМЫХ ЛИЦ В СОСТАВЕ СЕМЬИ

Аннотация: В настоящее время широко изучается зависимость от психоактивных веществ людей. При этом члены семьи человека, имеющие зависимость от психоактивных веществ, также подвергаются небольшой эмоциональной зависимости. Для всей семьи затруднены непонятные условия и система защиты. Такие ситуации оказывают психологическое воздействие на семью. Поэтому возникает такой вопрос, почему механизм защиты не является помощником для защиты от заболеваний, а наоборот-истребителем? Почему они меняют истину из-за иллюзионной возможности, как мы хотим видеть ее сами. Они не допускают путаницы, создают только условия для помощи семье. Они наряду с сохранением семейных связей продлевают и усиливают болезнь. Если учесть, что человек склонен к быстрому результату, то многие игровые страсти рассматривают как возможность улучшить финансовую проблему. Главная проблема зависимости-это потеря самоконтроля от эмоционального стресса. Поэтому использование методов составления индивидуальных планов для зависимых людей, а также как выход из зависимости, предлагает способы психологической помощи зависимому человеку в психологии семьи. Это означает, что зависимость можно исправить путем замены определенных действий.

Ключевые слова: зависимость, эмоциональная зависимость, лудомания, созависимость, эйфория, психоактивные вещества, мотив.

EFFECTIVE USE OF INDIVIDUAL PLANNING METHODS FOR DEPENDENT PERSONS IN THE FAMILY

Abstract: Currently, the dependence on psychoactive substances of people is widely studied. At the same time, family members who are dependent on psychoactive substances are also subject to a small emotional dependence. For the entire family hampered by strange conditions and system protection. Such situations have a psychological impact on the family. Therefore, there is a question why the protection mechanism is not an assistant to protect against diseases,

but rather a fighter? Why do they change the truth because of the illusory possibility, as we want to see it ourselves. They do not allow confusion, create only conditions for helping the family. They, along with the preservation of family ties, prolong and intensify the disease. If we consider that a person is prone to a quick result, many gaming passions are seen as an opportunity to improve the financial problem. The main problem of addiction is the loss of self-control from emotional stress. Therefore, the use of methods of drawing up individual plans for dependent people, as well as a way out of dependence, offers ways of psychological assistance to the dependent person in the psychology of the family. This means that the dependency can be corrected by replacing certain actions.

Keywords: addiction, emotional addiction, gambling, codependency, euphoria, psychoactive substances, motive.

«Жастар – еліміздің қазіргі әлемдегі бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторы. Қазақстан болашағы сіздерге – сіздердің білімдерімізге, күш-жігерлеріңіз бен патриоттық сезімдеріңізге байланысты. Қазір қолға алынған жұмыстардың бәрі сіздердің бақытты өмірлеріңіз, сондай-ақ өз әлеуеттеріңіз бен мүмкіндіктеріңізді толық жүзеге асыра алу үшін атқарылып жатыр», – деді тұңғыш елбасымыз Н.Ә.Назарбаев [1, 5].

Осыған орай әрбір отбасында дені сау, күш-жігерлі жастарды қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болып тұр. Бұл орайда дені сау және жігерлі жастар деп – салауатты өмір салтын ұстанған, зиянды заттарға тәуелділігі жоқ азаматтар.

Қазіргі таңда ішімдік пен нашақорлық – бұл қоғамдағы тәуелді мінез-құлық көрінісінің бір түрі ғана. Адамға қойылған заманауи талаптардың күшеюі, технологиялардың дамуы, жұмыс күшінің ұлғаюы жаңа тәуелділіктердің қалыптасуына әкеліп соқтырады.

Батыс елдерінде интернетті бұқаралық ақпарат құралдарының және байланыстың негізгі көзі ретінде қарастырып, электронды құжатнамаға айналған. Интернет тәуелділікті көбінесе мынандай ғалымдар зерттеген: С.Бралеан, Дж.Гайс, А.Кастелльс, А.Гидденс, Р.Даль, В.Даттон, М.Кастелльс, Р.Колленз, И.Масуду, Р.Моландер, А.Проссер, К.Робинсон, Л.Сассмен, А.Тоффлер, Д.Хаммер, С.Хартен және т.б. Бұл авторлар интернеттің ақпараттық көзін және оның басқа да мүмкіншіліктері мен зардаптарын зерттеген.

Есірткі мен психотропты заттарды қолдану мотивтерін – А.Е.Личко, В.С.Битенский, И.С.Кон, А.В.Мудрик, зерттеген.

В.С.Мухинаның пікірінше, жеткіншектік жаста тұлғалық сферада көптеген өзгерістер жүреді және жеткіншектер интелектуалды тұрғыда дами бастайды. Е.П.Ильин жеткіншектердің эмоционалды сферасын зерттеумен айналысқан барлық ғалымдардың жұмыстарын қорытындылай келе, келесі тұжырымдар жасады: жеткіншектік кезең аса эмоционалды қозушаңдылықпен ерекшеленеді. Олардың көңіл-күйлері жиі ауысады, мінез-құлықтың жоғары аффективтілігі байқалады. Эмоционалды өзгерістердің кейбіреуі горномальді және физиологиялық өзгерістерге байланысты болып келеді. Жеткіншектердің сезімі қарама-қайшы болып келеді. Жыныстық жетілуі салдарынан қажеттілік-мотивациялық сфера өзгереді. Жетекші мотивке – қарым-қатынас айналады. И.С.Кон мен А.В.Мудриктің пікірінше, жеткіншек тұлғасының ерекшеліктеріне жаңаны тануға деген ұмтылыс, алға жылжу және әрқашан алда болу жатады [2, 89-91].

Ең алдымен, тәуелділік өзіндік себептері бар ауру болып табылады. Тәуелділіктің қалыптасуына төмендегі негізгі себептер әсер етеді.

Биологиялық себептер: дене құрылымының даму ерекшеліктеріне байланысты жағдайлар (гендердің орналасуы; жеке ерекшеліктер; ағзадағы гормондардың табиғи мөлшері).

Психологиялық себептер адамның мінез-құлқына, қызығушылығына, ақыл-ой қабілеттеріне, әдеттеріне, әртүрлі өмірлік жағдайлар реакциясына, отбасындағы ата-ана үлгісіне байланысты.

Әлеуметтік себептер: отбасы, достары, ұжымдағы әріптестері, мамандығы, мәдениет деңгейі, діні, өмір сүру мекені, мемлекеттік саясат, т.б.

Рухани аштық, химиялық тәуелділік негіздерінің бірі. Руханият адам өмірінде ең маңызды орын алады және құндылықтар иерархиясында бірінші болып табылады. Рухани құндылықтарға мыналарды жатқызамыз: қайырымдылық, махаббат, шыншылдық, сұлулық, шығармашылық, өнер.

Тәуелділіктің түрлерін үлкен екі топқа бөлуге болады:

- химиялық тәуелділік (есірткі, ішімдік, шылым шегу, токсикомания және т.б.);
- эмоционалды тәуелділік (адамға тәуелділік, жұмысқа тәуелділік, интернет-тәуелділік, ойынқұмарлық және т.б.).

Химиялық тәуелділік – бұл ақылдың, жанның, дененің ғаламдық ауруы. Басқаша айтқанда, ауру адамға көптеген зиянды деңгейлерде әсер етеді. Бұл тәуелділік мида жасанды нейромедиаторлардың өндірілуіне себепші болады. Содан кейін адам ешқандай күш-жігерсіз өзін «бақытты» сезінеді. Бұл аурудың күрделілігі химиялық заттарды тұтынып, эйфориясын сезінген адам ары қарай саналы өмір сүруін жалғастыруы қиын. Себебі, химиялық тәуелділіктен кейін бұрынғы қарапайым дүниелердің ләззатын сезіне алмайды.

Ішімдікке тәуелділік – бұл спирттік сусындарды ішуге физикалық және психикалық әуестігі бар күрделі ауру. Әртүрлі жастағы ер және әйел адамдар, кей-кезде жасөспірімдер де ішімдіктің құрбаны болып жатады. «Ішімдік» – ес ауыстыратын зат деген мағынаны білдіреді. Яғни, ішімдік бұл – биологиялық у.

Ішімдікке тәуелді болу мына жағдайларға алып келіп соқтырыды:

– спиртті ішімдіктерді шамадан тыс ішетін адамдар жасының ұзақтығы халықтың орташа жас мөлшерінен 15-20 жасқа төмен;

– ішімдікті шамадан тыс ішу қылмысты әрекетке барудың жиі себебі;

– тері ауруларын жұқтырудың 10 оқиғасының 9-ы мас күйдегі жағдайда болады;

– балалар ақыл ойының кемістігінің 40-60% ата-аналарының ішімдікке бой ұрдыруының салдары;

– ішімдік орталық жүйке жүйесіне қатты қысымшылық көрсетіп, адам миын қайталанбас күйге душар етеді.

Темекіге тәуелділік – темекі түтінінде өте улы зат никотинге ағзаның бейімделуі. Шылым шеккенде адам ауамен бірге темекінің де түтінін жұтады. Түтіннің ішінде улы газ, шаң, және күйе болады. Темекі шегу балалық шақта ересек адамдарға еліктеуден және өзінің ер жеткенін көрсету үшін мақтаныш ретінде басталады, ал әйелдер тым толып кетуден сақтану үшін шылым тарта бастайды. Артынан никотиннің әсерінен организімнің бейімделуі болып, темекі шегу әдетке айналады. Темекі шегетін адамдардың орташа өмір сүру жасы шекпейтін адамдарға қарағанда қысқа болатыны белгілі.

Темекі тартудың салдарынан туындайтын аурулар: кеңірдектегі қатерлі ісік, өкпенің қатерлі ісігі, асқазандағы қатерлі ісік, арқа және бел аурулары, төстегі қатерлі ісік, бауырдың қабынуы, жүрек-қан тамырлар жүйесі, орталық жүйке жүйесінің бұзылуы және т.б.

Есірткі бұрынғы заманнан бері қолданылып келе жатқан дерт екені белгілі. Біздің заманымызға дейінгі 2700 жылдары Қытайда анаша пайдаланылды деген деректер бар. Көкнәрді Египетте емдік және діни ғұрыптарда пайдаланылғаны туралы грек тарихшысы Геродоттың да еңбектерінен кездестіруге болады. Ең алғаш есірткінің зияны туралы шығыс ғұламасы Ибн Сина жазған.

Есірткінің ерекшелігі адам бір рет дәмін татса, соған әуес болып қалады. Міне, адамның нашақор болуына бірден-бір себеп осы. Достары немес танысы бір рет дәмін татсаң, барлығын ұмытасың немесе ләззат аласың, жаның тыныштық табады деген сөздермен осы жолға тартады. Әлеуметтік ортадан, отбасындағы қиындықтардан, ұрыс-керістен шаршаған адам қиындықтан аз уақыт болса да «қашып кетуді» ойлап, есірткінің дәмін татады да, қалай нашақордың қатарына қосылғанын білмей қалады.

Адам нашақорлыққа мына жолдар арқылы келеді:

- отбасы мүшелерінің бірі есірткі қолдану немес ішімдік ішу;
- ата-ананың баланы тәрбиелеуге уақытын бөлмеуі, жасөспірімнің сырттағы өмірін қадағаламауы;
- ата-ана балалы болмай тұрып, маскүнем немесе нашақор болуы;
- отбасындағы ата-ананың жиі жанжалдасуы;
- отбасында сүйіспеншіліктің, түсініспеушіліктің болмауы;
- достарының арасында нашақордың бар болуы;
- ішімдік немесе есірткіге қол жеткізудің оңай болуы;
- отбасындағы материалдық жағдайдың төмен болуы.

Қазіргі таңда адамдардың психоактивті заттарға тәуелділік мәселесі көптеп зерттелуде. Осы орайда психоактивті заттарға тәуелділігі бар адамның отбасы мүшелері де кішігірім эмоционалды тәуелділікке ұшырайды.

Бүгінде **құмар ойындарға тәуелділік** мәселесі жиі қарастырылады. Бұл аурудың тағы бір атауы – лудомания деп аталады. «Лудус» – ойын, «мания» – латын тілінен аударғанда тартылу деген мағына береді. Көптеген адамдар компютерлік ойындарға, букмекерлік кеңселерге тәуелді болып бара жатыр. Олар букмекерлік кеңселерде қомақты ақша салып, ұтылып жатады. Экономикалық прогресс дамыған

сайын бұл үрдіс белең алып бара жатыр. Бұның бір себебі банктердің ел халқын жаппай несиелендіруі болып отыр. Зерттеу нәтижелерінде адамдар өмірінің қиын кезеңдерінде, қаржы мәселесінің туындауымен осы ойынқұмарлыққа тап болады. Егер адам тез нәтижеге қол жеткізуге бейім екенін ескерсек, онда көптеген ойынқұмарлар қаржылық мәселесін жақсартуға мүмкіндік ретінде қарастырады. Ол үлкен мөлшерде ақша тігу арқылы өзін-өзі басқаруын жоғалтып, көп мөлшердегі ақшадан ұтылады. Тәуелділіктің басты мәселесі – эмоционалдық тоғысудан өзін-өзі басқаруды жоғалтып алуы.

Бұл ойын құмарлықың басты механизмдерінің бірі ол – экономикалық жағдай болып табылады. Тәжірибелі психолог А.А.Небельцова құмарлық жай жерден пайда болмайтынын және алғашқы негізгі себебі отбасы болып табылатынын атап өтті. Мысалы, әйелі күйеуін түсінбеуі, жалпы отбасы мүшелерінің дұрыс қарым-қатынас жасамауы. Әсіресе, баланы тым қатты бақылауы немесе оларға немқұрайлы (либералды) қарауы. Осының салдарынан тұлға пайда болған мәселелерден қашу үшін «ойынға» бар назарын бөледі.

Барлық тәуелділіктердің қалыптасу механизмі біркелкі: адамның қанына мимен синтезделетін рахат гормондары – эндорфиндер түседі. Олар ойыншыны үнемі ойын үрдісінен рахаттануды мойындатады, бірақ ойын нәтижесі одан тәуелділерге аса маңызды емес. Және ең үлкен ұтыс оларды тоқтатпайды.

Сонымен қатар, құмар ойынды әдетке айналдырып, оған тәуелді болу, ішімдік және нашақорлыққа тәуелді болумен тепе-тең. Бұл құмарлықтың өзіндік белгілері мен пайда болу себептері бар. Ойынға құмарлықтан айығу (арылу) көп уақыт пен төзімділікті талап етеді.

Лудоманияның қалыптасу себептері:

– жалғыздық сезімі. Жалғыздық сезімі адамды алғашқы рет ойнауға мәжбүрлейді, ойын кезіндегі әсер адамды қайта ойнауға алып келеді.

– Қанағаттанбау сезімі. Қанағаттанбаушылық сезімі адамды өзін ойында көрсетуге мәжбүр етеді. Ол шынайы өмірде өзіне көңілі толмай, шынайы өмірге қарағанда, ойында көп жеңіске жету көп болғандықтан, ол ойынды қайта-қайта ойнайды.

– Оңай олжа сезімі. Бірінші ретте ұтып, адреналинді сезінген адам, осы жетістігін қайталап, ақша ұтқысы келеді. Алайда мұндай сәттіліктер көп болмайды.

Қандай да болсын ойын ойнау адамды рақаттануға әкеледі. Лудоманияға шалдыққан науқас күнделікті, үйреншікті рахатқа қызықпайтын болады, оның өмірінде тек қана «Ойын» рөл ойнап қалады [3, 212-214].

Осылайша ойынқұмарлықпен адамның рухани, әлеуметтік, қаржылық жүйелері зардап шегеді. Бертін келе тәуелді адам достарымен және туыстарымен қарым-қатынасты тоқтатады да, ойын болып жатқан жерлерде жүреді. Бұл адамның өзге адамдардың алдында көптеген қарыздары пайда бола бастайды. Бұл жағдай Лудоманның отбасы мен туыстарына қаржылай үлкен зардап алып келеді және жүйке жүйесіне негативті әсерін тигізеді. Тәуелді адамның отбасы мүшелерінде қалыптасқан жағдайларды сипаттау үшін «тәуелділіктің еселенуі» (созависимость) термині қолданылады. Яғни тәуелді адам отбасына да тәуелді болады.

Сондықтанда олар өздерінің таңдауында отбасы осы ауруды түсіну қажет деген критерийде қалады, дегенмен бұл жағдай отбасы мүшелеріне минималды жеке стрессті сезіну мүмкіндігін береді. Бұл компримисті олар өмір сүру үшін қолданады. Осы арқылы өздеріне қорғану реакциясын жасайды. Бұл жағдай отбасында жақсы жүзеге іске асады. Осы орайда қорғану механизмі деп – өзіне деген жоғары жауапкершілік, қаталдық, манипуляция, аяушылықты айтамыз. Бұл механизмдер тәуелді адамды мына сезімдер арқылы қорғайды: ашу, реніш, қорқыныш, кінә, қасірет.

Барлық отбасы үшін түсініксіз жағдайлар мен қорғау жүйесі қиындық туғызады. Осындай жағдайлар отбасына психологиялық әсерін тигізеді. Осыдан мынандай сұрақ туындайды, неліктен қорғау механизмі аурудан қорғауға арналған көмекші емес, керісінше жойғыш жау? Неліктен олар иллюзиялық мүмкіндіктен шынайылықты өзгертеді, оны өзіміз қалай көргіміз келеді. Олар шатасуға жол бермейді, тек қана отбасына көмектесу жағдайларын жасайды. Олар отбасылық байланысты сақтап қалумен қатар ауруды ұзартады және күшейтеді.

Аурудан қорғану – психологиялық кері кету симптомдардың бірі. Екінші – ол бастарту. Бастарту – бұл отбасындағы барлық проблемалардың себебін білгісі келмейді. Мәселені өзінен немесе өзгеден жасырады, отбасылық құпияларды айтпайды, осылайша сыртынан көмек алу мүмкіндігін жоққа шығарады.

Үшіншіден – бұл өзін-өзі алдау, тығырыққа тіреу. Тәуелді адам келеңсіз жағдайларға ұшыраудан қорқады, сол себепті жұбайымен бас қосуларға бірге бармас үшін әр түрлі себептер ойлап табады. Мысалы: «менің жұмысым осындай, отырыста барлығы жалғыз жұбайынсыз келеді» деген сияқты сылтау айтады. Осы орайда, жұбайы немесе анасы ренжіп, өздерін осы үшін кінәлі сезінеді. «Егер мен жақсы ана болсам, баламды жақсы қадағалап, жақсырақ қарайтын едім, сонда...», «Егер мен жақсы әйел болсам, бұданда әдемірек болсам, қазіргіден керемет тағам жасай алсам, онда...» деген ойлар маза бермейді. Осы орайда тәуелді адамның уақытын тиімді ұйымдастырып, қажетсіз әрекеттерін азайту мақсатында психолог жеке жоспармен жұмыс жасайды. Жеке жоспарды жасаудың мақсаты: кез-келген тәуелділігін азайтып, өміріндегі маңызды сәттерге уақытын тиімді бөлуге үйрету. Оны төмендегі 1–суреттен көруге болады.

Сурет-1 Жеке жоспар құрудың үлгісі

№	Маңызды іс-әрекеттер бөлімі	Уақыт көлемі	Жасалатын іс-әрекеттер
1	Отбасы	2 сағ. (3сағ.)	Отбасына көңіл бөлу, ата-анасымен немесе балаларымен серуендеу, әңгімелесу және т.б.
2	Рухани өсу	1 сағ. (2сағ.)	Кітап оқу, семинарларға қатысу, өзге тілдерді меңеру және т.б.
3	Жеке қызығушылық	2сағ. (3сағ.)	Хоббиімен айналасу. Мысалы спортпен, қол өнерімен айналысу, т.б.
4	Демалу	1сағ. және түнгі ұйқыға 8 сағ.	Серуендеу және ұйықтау, тыныңу.
5	Жұмыс жасау	6-8 сағ.	Өз мамандығы бойынша кәсібі, ақша табу көзі.
6	Бос уақыт (тәуелділігі)	2 сағ. (1, 0,5, 0 сағ.)	Мысалы ойынға тәуелділігі бар адам ойын ойнауы

Осылайша тәуелділігі бар адамның бос уақын азайтып, маңызды іс-әрекеттерге жұмсауға дағдыландыруға болады. Бос уақытқа бөлінген 2 сағатты бірден емес, бірте-бірте азайтқан тиімдірек. Себебі тәуелділіктен бірден бас тарта қоятын іс-әрекет жасаса, біраз уақыттан кейін сол әдетін қайта бастау мүмкіндігі көбірек болады. Сонымен қатар бұл жоспар бойынша қойлған маңызды іс-әрекетті 40-90 күндей қайталау қажет. Осы 90 күндей уақыттан соң ғана жағымды іс-әрекеттер әдетке айналуы мүмкін. Қойылған мақсат нәтижелі болу үшін осы жеке күнтізбелік жоспарды бір адам қадағалау міндетті.

Көп жағдайда егер отбасы басты мәселе химиялық тәуелділік екенін мойындаса, оны жасыруға тырысады. Өмірлерінде ұялу, қорқыныш сезімі, фрустрация, жеңілу сезімі, өкініш сезімі, мазасыздану, бір-біріне сенімсіздік, ренжу, бірін-бірі кінәлау, өзіне деген аяушылық сезімдері пайда болады. Бір сөзбен айтқанда негативті ойлау басымдылық көрсетеді.

Отбасы мүшелері физикалық деңгейде де өзгеріске ұшырайды. Оның негізіне ең теріс сезімдер, қиын соққы, уайым, қалыпты стресс жатыр. Стресске байланысты организмде әр түрлі аурулар туындайды. Осындай адамдардың ортасында толық сау адам болу мүмкіндігі төмендейді [4, 102-103].

Қорытындылай келе, тәуелділігі бар адаммен жұмыс жасауда бірнеше тиімді әдістерді атап өтуге болады. Олар: тәуелді адамы бар отбасымен тікелей жұмыс және тәуелді адаммен жеке күнтізбелік жоспар құру әдісі. Отбасымен жұмыс жасау ерекшелігі жоғарыда келтірілген. Ал, жеке жұмысты күнтізбе жоспарын құру арқылы іске асырамыз. Жеке күнтізбелік жоспар деп – жеке қызығушылықтарға байланысты белгілі бір мезгілге арнап құрылған тапсырмалар тізбесінің жоспарын айтамыз. Тәуелділіктен арылту жұмысын жасауда осы жеке күнтізбелік әдісті қолдану өте тиімді. Себебі, тәуелді адамның іс-әрекетін осы жеке жоспар арқылы қадағалау үлкен нәтижені көрсетеді. Әрине ең алдымен тәуелді адамның өз қызығушылығы мен ерік-жігері болуы қажет.

Кез-келген тәуелділіктің түрімен тек бір отбасы мүшесі ғана немесе жұмыс ұжымы ғана күресе алмайды. Тәуелділік – ол ми бұзылысы және оны ете емдеу қажет, ал ол үшін психологтар мен психиаторлардың да көмегі керек. Тіпті ауқымды тәуелділіктің түрі – ойын құмарлықта ойын мекемелеріне тыйым салса да, онымен мәселе шешіле қоймайтыны белгілі.. Әсіресе бұл психологқа тікелей қатысты міндет. Бұл дегеніміз тәуелділікті белгілі бір іс-әрекетеке алмастыру арқылы арылтуға, түзетуге болатынын айтады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жастар – еліміздің қазіргі әлемдегі бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторы //«Ақ жол» Жамбыл облыстық қоғамдық-саяси газеті, № 8(18658), 24 қаңтар, 2019. – 5 б.
2. Кыдызмолдина С.Т., Турсунгожинова Ж.С., Социально-психологические последствия употребления наркотиков и психоактивных веществ подростками. ВестникКазНУ. Серия психологии и социологии**,** [S.l.], v. 49, n. 2, apr. 2016.– С. 89-91.
3. Ильин Е.П.Эмоции и чувства. – СПб.,2010. –С. 212-214.
4. Мудрик А.В.Социальная педагогика. – М.:Изд.центр «Академия», 2003. –С. 102-103.

КУЛЬНАЗАРОВА Г.Т.,
Ғылыми кеңесшісі, психол. ғ.д., профессор, академик

НАМАЗБАЕВА Ж.И.
«6D010500 – Дефектология» мамандығының 1 курс докторанты
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ., Қазақстан
kulnazarova_gulnaz@mail.ru

ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Оқушылардың тұлғааралық қарым-қатынас мәдениеті ерте жастан бастап айналасындағылардың ықпалымен қалыптасатындығы белгілі, сондай-ақ білім беру мен оқытуға да байланысты. Бұл мақалада зияты зақымдалған оқушылардың тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасу ерекшеліктері қарастырылған. Сонымен қатар зияты зақымдалған оқушылардың еркін назар аударуы, жадының дамуы, тілдік-логикалық ойлау мен қабылдау дағдыларының дамуы шектеулі болатындықтан, танымдық әрекеті қиындықтарға ұшырайды, сол себепті арнайы оқыту жағдайларын тудыруды қажет ететіндігі анықталған.

Түйін сөздер: Зияты зақымдалған оқушылар, тұлғааралық қарым-қатынас мәдениеті, түзету, арнайы оқыту.

Резюме: Хорошо известно, что культура межличностного общения учащихся формируется с раннего возраста под влиянием других, а также в сфере образования и обучения. В данной статье рассматриваются особенности культуры межличностного общения среди студентов с ограниченными интеллектуальными возможностями. Кроме того, установлено, что когнитивные установки сложны из-за ограниченного внимания, развития памяти, развития языка, логического мышления и восприятия, а также необходимости особых учебных ситуаций.

Ключевые слова: неблагополучные студенты, культура межличностного общения, коррекция, специальная подготовка.

Summary: It is well-known that the interpersonal communication culture of learners is shaped from an early age through the influence of others, as well as through education and training. This article discusses the peculiarities of formation of the interpersonal communication culture among students with intellectual disabilities. Also, it is found that their cognitive attitudes face difficulties because of the limited attention, the development of memory, the development of language, logical thinking and perception, so they need special learning situations.

Keywords: students with intellectual disabilities, culture of interpersonal communication, correction, special training.

Зияты зақымдалған оқушылардың (интеллектуалды ауытқулары бар) – қарым-қатынас мәдениеті ерекшеліктерімен жақынырақ танысу үшін алдымен зияты зақымдалған оқушылардың даму ерекшеліктерін қарастырған жөн.

Зияты зақымдалу дегеніміз – бас миының сыртқы қыртыстарының диффузиялық органикалық зақымдануынан пайда болатын негізінен таным әрекетін, сондай-ақ, тәртіптік және эмоционалды – жігерлік салаларды қамтитын тұрақты, кері қайтарылмайтын ауытқу [1].

Зияты зақымдалған балаларда жоғары психикалық функцияларының дамуында, еркін назар аудару, жады, қабылдау, тілдік-логикалық ойлау қабілеттерінің дамуында кемшіліктер анық білінеді. Жоғарыда аталған кемшіліктер зияты зақымдалған оқушылардың танымдық әрекетін қиындатады, сондықтан оқытудың арнайы шарттарын ұйымдастыруды талап етеді. Сонымен қатар мұндай балалардың жоғары жүйке қызметі нашарлайды, ішкі белсенді тежеуіштері және жүйке процестерінің қозғалғыштығы әлсіз болады. Көбінесе тітіргендіргіш және тежеуіш процестер арасындағы тепе-теңдік бұзылады, нәтижесінде кей жағдайда тітіргендіргіш процестер басым болса, екінші жағдайда керісінше қоздыру процесі әлсіреп, пассивті сыртқы тежеуіш процестердің басымдылығы байқалады [2].

Зияты зақымдалған оқушылардың түйсіктер мен қабылдау қабілеттері жатқызылатын танымның сезімдік сатысы жақсы сақталады. Сонымен қатар танымдық процестерде өткір жетіспеушілік байқалады: дифференцировка әлсіздігі, көру, сипап сезу, есту, дәм және иіс сезу, кинестетикалық түйсіктерінің дәлсіздігі зияты зақымдалған оқушылардың қоршаған ортада дұрыс бағдар алуын қиындатады [3].

Қабылдау көлемі мен қарқынының бұзылуы, оның жеткіліксіз дифференцировкасы зияты зақымдалған оқушылардың бүкіл даму процесіне кері әсерін тигізеді. Арнайы түзету сабақтарын және

тәжірибелік сабақтарды өткізуге негізделген балалардың сабақ оқыту және сабақтан тыс әрекетін ерекше ұйымдастыру балалардың қабылдау және түйсіктері сапасын жоғарылатып, олардың интеллектуалды саласының, соның ішінде жеке ойлау операцияларының дамуына септігін тигізеді. Зияты зақымдалған оқушылардың негізінен талдау жасау, синтездеу (құрастыру), жалпылау, абстракция, салыстыру, нақтылау операцияларынан түзілетін ойлау процесінің даму потенциалы төмендеу екендігі байқалады. Жоғарыда аталған ойлау операцияларының басты ерекшеліктері:

1. Зат бөліктері арасындағы қатынастарды анықтау қиындықтары;
2. Заттың маңызды белгілерін анықтау және оларды маңызды емес белгілерінен ажырата білу;
3. Заттарды ұқсастықтары және ерекшеліктері бойынша табу және салыстыру және т. с. с. [3].

Зияты зақымдалған оқушыларда ойлаудың барлық түрлерінен (көрнекі-әрекеттік, тілдік-логикалық және көрнекі-образдық) тілдік-логикалық ойлау қабілетінің нашар дамығандығын байқауға болады. Бұл жалпылаудың нашар арқылы, дәйектер мен құбылыстардың мағынасын толығымен ұғынбауында білінеді. Оқытылатын балаларда ойлаудың әлсіз реттеуіш рөлі және ойлау процестер белсенділігінің төмен болуы байқалады: көбінесе олар берілген тапсырманың мақсатын ұғынбастан, нұсқауларды аяғына дейін тыңдап алмастан және әрекет жасудың ішкі жоспарын құрып алмастан оны орындай бастайды [4].

Оқу процесін ерекше жолмен арнайы әдіс-тәсілдерді қолдана отырып ұйымдастыру арқылы, зияты зақымдалған оқушылардың бойында ойлаудың алуан түрлерінің, соның ішінде тілдік-логикалық ойлау қабілеттерінің дамуына оң ықпалын тигізеді. Оқытылатындардың оқу материалын қабылдау және ұғынуындағы кейбір қиындықтар олардың жадында сақтау ерекшеліктеріне байланысты. Зияты зақымдалған оқушылардың берген ақпаратты қабылдау, жадында сақтау және қалпына келтіруінде біршама ерекшеліктер байқалады: олар заттардың сыртқы, кездейсоқ, аса маңызды емес, көзімен көрген белгілерін жадында жақсы сақтайды да, керісінше ішкі логикалық байланыстарды жөнді ұғынбай, жаттай алмайды. Оларда интеллектуалды дамуы бірқалыпты құрбыларына қарағанда еркін жадында сақтау қабілеті кешірек қалыптасады, ол үшін олармен ұзақ мерзім бойы жаттығулар орындау қажет [3]. Сондай-ақ, зияты зақымдалған оқушыларда механикалық жадысы жоғары деңгейде дамығанымен делдалдық логикалық жадында сақтау қабілетінің дамуы төмен болады. Зияты зақымдалған оқушылардың жадында сақтау ерекшеліктері мен кемшіліктері ақпаратты қабылдау және сақтау қиындықтарымен қатар оны қайталауында да байқалады: логикалық байланыстарды дұрыс орната алмағандықтан қабылданған ақпаратты қалпына келтіру барысында көптеген ауытқулар, жүйесіздік орын алады, әсіресе сөздік ақпаратты қайталағанда балалар қатты қиналады.

Түзете -дамыта оқыту процесінде қосымша әдіс-тәсілдер мен құралдар (нышандық және бейнелік көрнекіліктер, педагогтың бағыттаушы сұрақтары, жоспарлардың түрлі нұсқалары және т.б.) пайдалану негізінде сөздік материалды қалпына келтіру сапасына оң ықпал жасауға болады. Зияты зақымдалған оқушылардың танымдық әрекеттерінің мұндай ерекшеліктері көлемі тар, оны үлестіру қиындықтарына душар болған, басқа ақпаратқа ауысуы баяу жүретін, тұрақтылығы төмендеу болып келетін назар аудару ерекшеліктері арқылы білінеді. Түрлі қиындықтарды жеңіп шығуға бағытталған жігерлік кернеудің әлсіреуіне байланысты еркін назар аударуы бұзылғандықтан балалардың назар аударуы да тұрақсыз болады. Сондай-ақ, балаларды оқыту процесінде әрекеттің бір түріне немесе объектіге назарды шоғырландыруында да қиындықтар орын алады. Дегенімен, егер әрекет оқушылардың шамаларына сай келсе және оларға қызық болса олардың назары белгілі уақыт қажетті деңгейде сақталуы мүмкін. Бірінші және екінші белгілер жүйелері арасындағы әрекеттесу бұзылғандықтан зияты зақымдалған оқушыларда тілдік әрекеттің кемшіліктері байқалады, олар көбінесе тілдің фонетикалық, грамматикалық, лексикалық жақтарының дамымай қалуында көрінеді.

Оқытылатын балалардың тілдік әрекетінің кемшіліктері олардың абстрактілі-логикалық ойлау қабілеттерінің дамымай қалуымен тікелей байланысты. Алайда сөйлемдердің қарапайым құрылмаларын қолдану арқылы зияты зақымдалған оқушылар тұрмыстық деңгейде өздерінің жеке тәжірибесіне жақын тақырыптарда сұхбаттаса алады.

Зияты зақымдалған балалардың қоршаған орта туралы түсініктерін байытуға және жүйелендіруге бағытталған ұзақ-мерзімді және жүйелі түзете-дамытушылық жұмыстар олардың түрлі тілдік құралдарды игерулеріне мүмкіндіктер тудырады. Нәтижесінде балалардың тілдік қорының көлемі байытылып, сапасы өзгереді, олар мағынасы жағынан аяқталған шағын сөз тіркестерін құрастыра алады, сөйлемдердің түрлі құрылмаларын игере алады. Біртіндеп тілдің жазбаша формаларын игеруге негіз қаланады [3].

Оқушылардың моторлық саласында ауытқулар көбінесе анық білінбейді. Көп жағдайда балалар қол саусақтарының қозғалыстарын дәл келтіруге байланысты тапсырмалар орындау қажет болғанда қиналады. Сондай-ақ, зияты зақымдалған балалардың психологиялық ерекшеліктері эмоционалды саласында да ауытқулардың орын алуында байқалады. Жеңіл ақыл ойы кемістігі бар балалардың эмоционалды реакциялары негізінен сақталған, бірақ олар өте тұрақсыз болады және сезімдерінің түрлері жұпыны болып келеді. Сонымен қатар танымдық әрекетке итермелейтін және қызықтыратын сезімдер әлсіздеу болады немесе мүлдем болмайды және мұндай балалардың бойында жоғары психикалық сезімдерді (эстетикалық, адамгершілік) тәрбиелеу өте қиын. Сондай-ақ, зияты зақымдалған оқушылардың жігерлік саласының әсерінен туындайтын өзіндік қоздырулар мен әрекеттерінің әлсіздігімен сипатталады (интеллектуалды ауытқушылықтар). Оқушылардың психикалық процестердің өтуі және жігерлік саланың ерекшеліктері олардың әрекетттерінің сипатына, әсіресе еркін әрекет жасау саласында кері әсерін тигізеді, нәтижесінде балалардың мотивациялық саласы жетілмей қалады, олар өз бетінше әрекет жасауға ынта білдірмейді, қоздырулары да нашар болады. Жоғарыда аталған кемшіліктер оқу процесінде анық байқалады, себебі оқушылар тапсырмалар орындайтын кезде алдын ала қажетті бағдарда бағытталмайды, тапсырманың орындалу барысын соңғы мақсаттарымен байланыстыра алмайды. Сондықтан тапсырманы орындау барысында олар дұрыс жасай бастаған әрекетінен бұрын орындаған әрекеттеріне ауысып кетеді, тапсырма шарттарының өзгеруіне қарамастан бұрынғы түрде атқара береді.

Жоспарлауды, алға мақсат қоюды, бақылау жасауды үйрететін арнайы ұйымдастырылған жүйелі, ұзақ мерзімді жұмыс жүргізу нәтижесінде оқушыларды әрекеттердің алуан түрлеріне – ойындарға, дидактикалық, құрылмалық және бейнелеу дағдыларына, қол еңбегіне, ал жоғары сыныптарда профильдік еңбектің кейбір түрлеріне баулуға болады. Сонымен қатар қарапайым әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды игеруі нәтижесінде оқушыларды өздеріне күтім жасауда дербестікке, тәуелсіздікке үйрету әбден мүмкін.

Жоғары жүйке жүйесінің, эмоционалды-жігерлік облыстың және психикалық процестердің толығымен жетіліп дамымауы нәтижесінде зияты зақымдалған балалардың қажеттіліктері, қызығушылықтары мен мүдделері аса қарапайым түрде көрініс беретіндіктен тұлғалық дербес ерекшеліктері қалыптасып, мұндай балалар өздерінің құрбыларымен, ересек адамдармен әлеуметтік жетілген қатынастар құра алмайды.

Зияты зақымдалған оқушылардың психикалық дамуына психологиялық-педагогикалық көмек көрсету барысында Л. С. Выготский ұсынған дамуы бірқалыпты және дамуында ауытқулары бар балалардың даму заңдылықтары бірдей екендігін және ондай балаларға мәдениетке нәтижелі сіңе алатындығын қамтамасыз ететін оқыту және тәрбиелеудің әлеуметтік шарттарын тудыру қажеттілігі туралы қағидаларын басшылыққа алу керек. Мұндай шарттарға балалардың сақталып қалған психикалық жақтарын және ең жақын орналасқан даму аймақтарына сүйенетін арнайы ұйымдастырылған оқу процесіндегі түзету (коррекция) шараларын жатқызуға болады [3].

Түзете (коррекциялық) оқыту және тәрбиелеу процесінде бірінші кезекте зияты зақымдалған оқушылардың бойында қоғамда жемісті әлеуметтендірілуіне септігін тигізетін қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға баса назар аудару қажет. Сондықтан зияты зақымдалған оқушылармен арнайы түзете (коррекциялық) оқыту және тәрбиелеу бағдарламасы бойынша ерте балалық шағынан дамытушылық сасбақтарын жүйелі түрде жүргізу қажет. Зияты зақымдалған оқушылардың қарым-қатынас мәдениеті ақыл-ойлық және физикалық дамумен қатар жүріп жатады және оқытылып жатқан балалардың жалпы дамуының негізгі көрсеткіші болып саналады.

Оқытылатын балалардың қарым-қатынас мәдениеті нақты жағдайларда жанында болатын адамдардың сөздері мен мінез-құлқы, жеткілікті сөздік тәжірибе әсерлерінен, сондай-ақ, өмірге келген алғашқы күндерінен басталатын тәрбие және оқыту процесінде қалыптасады.

Зияты зақымдалған балалардың басқа адамдармен қатынастарының бұзылу себебі – бас миының диффузиялық органикалық зақымдануы. Бала өскен сайын психикалық дамуы және танымдық әрекетіндегі ауытқулар анық біліне бастайды. Зияты зақымдалған балалардың адамдармен қарым-қатынас жасау қажеттілігі тек өздерінің негізгі физиологиялық тұтынушылықтарын білдіру керек болғанда ғана туындайды.

Зияты зақымдалған балалардың сөздік дағдылары өте кеш қалыптасады, 2,5 жас шамасында олар жеке сөздерді, ал 3,5 жасында сөз тіркестерін айта бастайды. Сондай-ақ, рецептивтік сөздің дамуы да

кеш басталады (баланың өзіне тікелей арнап айтқан сөзді ұғынуы). Зияты зақымдалған балалар сөзді күнделікті тұрмыстық жағдаяттарда қолдану дағдыларын игереді, олар адамдармен қысқа мерзім бойы сұхбаттаса алады, бірақ сөз қоры кедей, сөздері әсерлі емес, көптеген грамматикалық, фонетикалық, лексикалық қателер жібереді және іркіліп қала береді [5]. Коммуникативтік әрекеттесуі бұзылуы және бірқатар психофизиологиялық ерекшеліктері бұзылуы себебінен зияты зақымдалған оқушылардың бойында агрессивтік және жанжалшылдық мінез-құлық байқалады. Мұндай жағдайларда оқытылып жатқандардың есінен бұрыннан танымал тәртіп және сөйлеу ережелері шығып кетеді. Кейде балалар тәртіпті жиі бұзатын құрдастарын батылдық және дербестік үлгісі ретінде пір тұтып, соларға еліктей бастайды, олардың сөздері мен әрекеттерін үйреніп алады. Сондықтан сабақ кезінде және сабақтан тыс уақытта педагог неғұрлым жиі зияты зақымдалған балаларға дау-жанжал жағдайларында тәртіп және сөйлеу ережелері туралы айтып отыруы тиіс.

Қарым-қатынас мәдениетінің толығымен қалыптаспауы себебінен ақыл-ойы кем балалардың әлеуметке бейімделуі қиындай түседі. Оқытылып жатқан балалардың психикалық процестері мен жігерлік облыс ерекшеліктері болуына байланысты олар басқа адамдармен тіл табыса алмайды, ана тілі құрылмаларының мағынасын түсіне бермейді, тәртіп және сөйлеу ережелерін ұмытып қала береді, эмоционалды реакциялары оғаш түрде көрінеді, сөзі әсерлі емес, мінезі тұйық болады, басқа адамдардың не айтып жатқандығын түсінбеушіліктен балалар өздерінің және басқа адамдардың мінез-құлқына риза болмай, олардың бойында реніш сезімі пайда болады.

Оқушылардың бойында қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру процесі олардың әдептілік тәртібін ынталандыру, әдептілік ережелерін, қоғамда қалыптасқан қызмет және қатынас түрлерін игеру шараларымен тығыз байланысты. Балалардың берілген салада алған білімдері негізінде қарым-қатынас мәдениеті дағдылары қалыптаса бастайды. Мысалы, оқушы басқа адаммен кездескен мезетте сәлемдесу немесе сыпайы сөздер айту керектігін жақсы біледі. Алайда педагог оқушылардың игерген білімдері мен дағдыларын пайдалану барысында қабілеттерін әрі қарай тереңдетіп дамытуы тиіс. Оқушының этикеті дегеніміз – білім беру мекемесі тәртіп ережелеріне, сырт киіміне, сөз мәдениетіне, оқу орнындағы оқушылармен, педагогтармен, басқа адамдармен қатынас жасау тәртібіне байланысты оқушыларға қоятын талаптарға сай келетін ережелер жиынтығы.

Оқушылар этикеті әлеуметте оларға қатысты қалыптасқан жалпыадамзаттық құндылықтар мен этикалық нормаларға негізделеді [6]. Сондықтан педагогтар зияты зақымдалған балаларды өздерінің сөздеріне, қоғамдағы тәртібіне саналы түрде қарап, басқа адамдардың сөзі мен мінез-құлқын дұрыс ұғынуға, өздерінің сөздері мен әрекеттеріне жауапкершілікпен қарауға үйретуі тиіс.

Зияты зақымдалған балалар бастауыш білім алу сатысында өз ойларын дұрыс білдіре алмай, дауыс ырғағын басқара алмай, берілген ауызша нұсқауларды бірден түсінбей көптеген қиындықтарға душар болады, жақын туыстарының есімдерін ұмытып қала береді, жалпы алғанда олардың әлеуметтендірілу процесі күрделі жағдайда жүріп жатады. Зияты зақымдалған балаларды бейімдендірілген оқу бағдарламалары бойынша оқытатын жалпы білім беретін мектептерде қатынас мәдениетін үйрету арқылы қалыптастырылған дағдылар келешекте балаларға қоғамда жылдам бейімделіп, өздерін көрсете алуына мүмкіндік туындатады. Зияты зақымдалған балалардың ойлауы мен сөйлеуіндегі ауытқулар оларды арнайы бағдарлама бойынша ауызша сөйлеуге үйретуді талап етеді [7]. Сонымен, бейімдендіріліген негізгі жалпы білім беретін бағдарламаларды жүзеге асыру арқылы білім беру мекемесінде сабақтарды және сабақтан тыс уақытта қосымша шаралар ұйымдастыра отырып, зияты зақымдалған балалармен тәртібін, эмоционалды реакцияларын, этикет ережелерін игерудегі түзету (коррекциялау) жұмыстарын жүргізу арқылы олардың қарым-қатынас мәдениет дағдылары қалыптастырылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Лубовский, В. И. Общие и специфические закономерности развития психики аномальных детей [Текст] // Дефектология, 1978. – № 6. 23–47б.
2. Рубинштейн, С. Я. Психология умственно отсталых школьников [Текст] / С. Я. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1986. – 190 б.
3. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669
4. Петрова, В. Г. Психология умственно отсталых школьников [Текст] : учебное пособие / В. Г. Петрова, И. В. Белякова. – М. : Академия, 2002.-160 б.
5. Агавелян, О. К. Общение детей с нарушением умственного развития [Текст] : автореф. докт. дис. / О. К. Агавелян. – М., 1989. – 189 б.
6. Иванов, А. В. Этикет. Методика его преподавания в школе [Текст] / А. В. Иванов. – М. : ЦГЛ, 2006. – 144 б.
7. Программы специальных (коррекционных) образовательных учреждений VIII вида [Текст] : / Под редакцией И. М. Бгажноковой. – СПБ. : Просвещение, 2011. – 26 б.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PHILOLOGICAL SCIENCE

БАҚЫТОВ А.Т.
Филология ғылымдарының кандидаты,
дипломатиялық аударма кафедрасының доцент м.а,
халықаралық қатынастар факультеті,
әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: bakitov77aitkali@mail.ru

ТЯЖИНА Е.Б.
Филология ғылымдарының кандидаты,
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы,
E-mail: helene_32@mail.ru

ПРЕЦЕДЕНТТІ ҚҰБЫЛЫСТАР МЕН СТЕРЕОТИПТЕРГЕ (ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ФРАНЦУЗ ТІЛДЕРІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ)

Түйін: Бұл мақалада авторлар қазақ және француз тілдері материалдары негізінде прецедентті (ілкі) құбылыстарға және олардың мәдениетаралық қарым-қатынастағы атқаратын рөлі, сонымен қатар прецедентті (ілкі) құбылыстар мен стереотиптер арасындағы айырмашылықтарға сараптама жасайды.

Түйін сөздер: прецедентті (ілкі) құбылыс, прецедентті (ілкі) мәтін, прецедентті (ілкі) жағдаят прецедентті (ілкі) есім, прецедентті (ілкі) сөйлесім.

Резюме: В данной статье авторы анализируют прецедентные феномены на основе материалов на казахском и французском языках и их роль в межкультурном общении, а также различия между прецедентными феноменами и стереотипами.

Ключевые слова: прецедентный феномен, прецедентный текст, прецедентная ситуация, прецедентное выражение.

Summary: In a given article author considers precedent phenomenes of French and Kazakh people and their role in intercultural communication and also differences between precedent phenomenes and stereotypes.

Keywords: precedent phenomenon, precedent text, precedent situation, precedent expression.

Тәуелсіз ел болып ту көтергеннен бері Қазақстан халықаралық аренаға шығып, шетелдермен терезесі тең түрде жан-жақты қарым-қатынас жасап тұрған шақта, халықаралық қатынасты заман талабына бейімдеу үшін де қазақ тілін басқа тілдермен салғастыра зерттеудің қажеттілігі туындап отыр. Бұлардың қатарына қазақ тілін француз тілімен салғастыра қарастыру да жатады.

Жалпы алғанда салыстырмалы – салғастырмалы ізденістердің ауқымы өте кең. Бұрындары тілдерді фонетикалық, грамматикалық, лексикалық тұрғыдан да салыстыра зерттеуге басым көңіл аударылып келсе, соңғы жылдары генетикалық тұрғыдан да, типологиялық тұрғыдан да туыстығы алшақ тілдердің құрамын, тілдік құбылыстарын коммуникативтік, прагматикалық және когнитивтік тұрғыдан, яғни адаммен, оның ойлауымен, ұлттық дүниетанымымен, өмірлік тәжірибесімен, мәдениетімен ұштастыра зерттеу кеңінен орын алуда. Бүгінгі таңда адамның өзін қоршаған ортаны танып-білуі, ойсанасы мен білімінің қалыптасуы, мәдени және идиоэтникалық қасиеттерінің оның тілінде көрініс алатыны еш күмән туындатпайды. Бұл жағдаят тіл білімінде тілді зерттеудің тосын жолдары мен жаңа парадигмаларының қалыптасуына алып келді.

Адам тілді қалыптастыру үдерісі барысында өзін қоршаған ортада болып жатқан құбылыстарға жіті назар аударып, оны ой елегінен өткіздіріп, жан-жақты танып қана қоймай, өз дүниетанымын өзгеге жеткізу жолында тілді таным құралы ретінде пайдаланатындығын мойындаудан тілді басқа жағынан зерттеудің қажеттілігі туындады, яғни тілді адамның қоршаған ортаны, әлемді танып білуінің кілті деп қабылдап, оның танымдық қызметі зерттеу нысанына айналды. Заманауи лингвистика тілдің тек қана ішкі құрылымын қарастыру аясынан шығып, адамның білімін, түсінігін, көзқарасын, оның танымдық қабілетін, рухани және мәдени танымдарын тіл арқылы қарастыру бағыты, яғни антропоцентристік бағыт қалыптасты. Бұл бағыт тілді таным құралы ретінде лингвомәдениеттану, этнолингвистика және логико-философиялық бағыттардың тоғысқан жерінде зерттеу қажеттігін көрсетті.

Осы жерде француз зерттеушісі Аннамариа Ламмелдің (Annamaria Lammel) әр түрлі тілдердегі, әр түрлі мәдениеттегі категоризациялау үдерістерін салыстыру мүмкіндігі туралы айтқан пікіріне тоқталған орынды деп санадық. Ғалым «егер «шынайы бір затқа» қатысты концептуалдық категориялар әр тілде әр түрлі кодпен берілген болса, онда әр түрлі мәдениеттегі категориязациялау үдерісін салыстыру мүмкін бе? Тілді зерттеушілердің айтуынша, мәселе әр түрлі мәдениеттерге ортақ белгілер немесе әр қайсысының өзіне тән ерекшеліктерін анықтауда ғана емес, сонымен қатар, ақпараттар жинақтау, оны сақтау деңгейіне де қатысты сияқты. Осы тұрғыдан алғанда, заманауи салыстыра – салғастыра зерттеулердің мақсаты жалпылама тұжырымдар жасауда емес, әр мәдениетке тән идиоэтникалық ерекшеліктерді баса көрсетуде. Басқаша айтқанда, салыстыра-салғастыра зерттеудің мақсаты-белгілі бір мәдениеттің өзіндік ерекшелігін анықтау. Белгілі бір мәдениеттің мифологиялық, ритуалдық, саяси және т.б. ауқымын зерттегенде ғана, символдық құндылықтарды түсіну мүмкін болады: оларды мәдени және әлеуметтік тұрғыдан қалыптасқан құбылыс ретінде талдауға болады» деп санайды [1,130].

Мәдениетаралық қарым-қатынас үдерісінде әр түрлі мәдениет, әр түрлі әлеуметтік және жас ерекшелігі бар топтар өкілдерінің арасында ақпарат алмасу болады. Мәдениетаралық қарым-қатынас әр түрлі ұлт өкілдеріне таныс емес мәдени кеңістікте дұрыс бағыт-бағдар бере отырып, олардың бірін-бірі түсінуіне көмек береді. Тілді үйрену тек грамматикалық ережелер мен сөздерді меңгеру ғана емес, сонымен қатар сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін де үйрену екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Себебі мәдениетті білмейінше тіл әр түрлі ұлт өкілдерінің арасындағы коммуникативтік қарым-қатынастың сәтті болуына жеткіліксіз. Ұлттық мәдени компоненттерден құралатын мәдени біліктілік коммуникация барысында маңызды рөл атқаратындығы белгілі. Мәдениетаралық қарым-қатынаста коммуниканттар тілді білумен қатар, тілде көрініс табатын қоршаған орта, мәдениет туралы білімдерді, яғни фондық білімдерді ескеруі қажет. Коммуникативтік актіге қатысушылардың санасында болатын бұл білімдерді фондық білімдер деп атау қабылданған. О.С. Ахмановаңың берген анықтамасы бойынша, фондық білім – бұл "тілдік қатынастың негізі болып табылатын сөйлеуші мен тыңдаушының реалиялар туралы ортақ білімі" [2, 498 б.].

Белгілі бір этникалық және тілдік қауымдастықтың мүшелері меңгерген фондық білім лингвоелтанудың басты нысаны болып отыр. Е.М.Верещагин және В.Г.Костомаров фондық білімді үш түрге бөледі:1. жалпы адамзаттық (мәселен, барлық адамға Күн, Жел, Ай, Туған күн және т.б. белгілі); 2. аймақтық (мәселен, әлемдегі қар жаумайтын елдерде адамдар қардың не екендігін білмейді); 3. елтанушылық. Елтанушылық фондық білім ұлттық мәдениетпен тығыз байланысты, белгілі бір этникалық және тілдік қауымдастықтың барлық мүшелері білетін мәліметтер болып табылады [3, 98 б.]. Елтанушылық фондық білімнің құрамына ұлтқа тән дүниетаным, көзқарас, этикалық баға, эстетикалық талғам жүйесі, өзін-өзі ұстау, мінез-құлық нормалары, сөйлеу және бейвербалды әрекет ережелері енеді.

Тіл мен мәдениеттің өзара арақатынасының тілдегі көрінісін зерттейтін лингвомәдениеттану ғылымында прецедентті (ілкі) құбылыстарды зерттеуге үлкен мән беріледі. Өйткені, ұлттық мәдени сана, білгілі бір ұлт өкілдерінің санасында сақталатын ұлттық реңктегі ерекшеліктер ұлттық прецедентті (ілкі) құбылыстарда, ұлттық стереотиптерде көрініс табады [4, 42 б.].

В.Красных прецедентті (ілкі) құбылыстарға төмендегідей құбылыстарды жатқызады:

1. белгілі бір ұлттық лингвомәдени қауымдастық өкілдерінің барлығына жақсы таныс құбылыстар;

2. когнитивтік (танымдық және эмоционалдық) тұрғыдан актуалды (өзекті) құбылыстар;

3. қандай да бір ұлттық лингвомәдени қауымдастық өкілдерінің жиі қолданатын құбылыстары. [4, 44-45 б.].

Тіл мамандары прецедентті (ілкі) құбылыстарды төрт түрге бөледі:

1. *Прецедентті (ілкі) жағдаят* дегеніміз дифференциалдық белгілері когнитивтік базаға енетін белгілі коннотациялардың жиынтығымен байланысты жағдаяттар. Прецендентік жағдаятты прецедентті (ілкі) есім (атау) немесе сөйлесім, немесе прецедентті (ілкі) емес құбылыстар білдіре алады. Мәселен, *«...өз аулындағы мұнай кенішін үкімет әуелі канадаға сатты, олар Қытайға сатты. «енді кімге сатар екен?»– деп бір әріптесіне айтып қап еді. Сол сөздің қаңқу иісі шығып кетті ме екен? Жоғ-а, 37-жыл емес қой үндемес ойнайтын...» (Қуындық Түменбай, Құлыпашар. Жас алаш газеті, № 26, 31 наурыз 2007 жыл).*

Ақтабан шұбырынды, Алқа көл сұлама, Жоңғар шапқыншылығы, 1986 жылғы 16 Желтоқсан, т.б. қазақ халқы үшін прецедентті (ілкі) жағдаяттар болып табылса, француздар үшін *1889 жыл 14 шілде, 1968 жылғы мамыр айы, т.б.* прецедентті (ілкі) жағдаят.

2. *Прецедентті (ілкі) мәтін* – ойлау, сөйлеу әрекетінің толық аяқталған өнімі. Прецедентті (ілкі) мәтіндерге көркем әдебиет туындылары, өлең мәтіндері, аңыз-әңгімелер, ертегілер, саяси публицистикалық мәтіндер, т.б. жатады. Мәселен, *"Абай жолы", "Қан мен тер", "Қилы заман", т.б.*

3. *Прецедентті (ілкі) есім* – прецедентті (ілкі) мәтінмен немесе прецедентті (ілкі) жағдаятпен тығыз байланысты жеке тұлғаның есімі. Прецедентті (ілкі) есім бір ұғымды білдіретін бір немесе бірнеше элементтен құралуы мүмкін. Мәселен, қазақ тілінде: *Алдар көсе, Атымтай Жомарт, т.б. француз тілінде: Harpagon, Cossette etc. Etre habillé (e) comme Cosette <Козетта секілді киіну: өте жұпыны киіну>*. Бұл мысалдағы прецедентті (ілкі) есім – Козетта, ол – атақты француз жазушысы Виктор Гюгоның «Қоғамнан шеттетілгендер (Les Misérables)» атты шығармасының басты кейіпкері.

4. *Прецедентті (ілкі) сөйлесімге* белгілі бір ұлт өкілдеріне танымал, әр түрлі жанрлы мәтіндерден алынған даналық сөздер, цитаталар, мақал-мәтелдер, тұрақты сөз тіркестері жатады [4, 47-49 б; 5, 97 б]. Прецедентті (ілкі) сөйлесімдердің мағынасының қалыптасуына прецедентті (ілкі) мәтін немесе прецедентті (ілкі) жағдаят негізі болады. Мәселен, сан ғасырлар бойы көшпенді мал шаруашылығымен айналысып, төрт түліктің қыр-сырын бес саусағындай білетін қазақ халқының мал төлдеу кезінде айтылатын *қағанағы қарқ, сағанағы сарқ* даналық сөзінің шығу тегіне, мән-мағынасына ой жүгіртіп көрелік: "Қағанақ – қозының жаратылып туғанға дейін, жататын орны (үйі). Яғни, жаратылған жатыры. Адам баласына тән айтылғанда жатыр дейді. Ауыл қариялары тентек, сотанақ балалар мен жасөспірімдердің қылығына ашуланғанда : "Жатырында қағынған неме, жатыры қағынған, жатыры жаман" деп кейістенеді.

Ал, сағанақ деп жүргеніміз – малдың шуы. Анаға байланысты айтылғанда жолдасы дейді. Қозы қағанақта жаратылғаннан бастап туғанға дейін бес ай ішінде керек нәрі мен ауаны осы сағанақтан алады... "Қағанақ қақ айырылып жатыр" деп, кең далада жаппай қой-ешкі төлдеп жатқан кезде айтылады. Бұл кезде шопандардың жас уызды дала дәулеті ретінде өрістен қағанаққа қатырып (пісіріп), ауылға алып келетін өте кенеулі бойға жұғымды әуестік ырым ретінде жейтін тағам. Өрістен "қағанағы қарқ, сағанағы сарқ болып оралды" дейтін дала сарқыты осы. Қағанақты былай қатырады: уақытысында шуы түскен қойдың кеуіп кетпей тұрғанда ептеп отырып сағанақтан қағанақтың аузын тауып алып қағанақты (бос қалған қағанақ шуға жабысып қалады) сыпырып алады да, бұл қойдан бұрын қоздаған, бірақ қозысы қара уызын ғана емген қойдың ақ уызын қағанаққа сауып алады. Қара уызын қозының өзі ему керек. Қара уызына жарымай қалған қозы-лақтар нашар өседі. Қағанақты уызға тырситып толтырмайды. Балалар жағып дайын тұрған жалпылдақ отынның ыстық жұп-жұмсақ (шоқ, шала жанған күрай болмау керек, қағанақты тесіп жібереді) күл-қозына көме қояды. 3-4 минутта қағанақ қатады да қалады.

Қағанақ қақ айрылды деген мәтелдің пайда болуы: қозының көлемі қандай болса, қағанаққа да соншалықты уыз сыяды. Бір қойды сауып толтырып алуға болмайды, қозысы аш қалады. Сондықтан бірнеше қой сауып қағанақ үрлеген балалар шар сияқты тырсиғанша толтырып алады. Бұған жерді көлеміне қарай тереңдеу қазады да, шұқыр ыстық қозға толғанда ортасына қоя салып тез қашып кету керек. 2-3 минутта құдды гранат құсап тарс жарылып, шұқырдағы күл-қозы аспанға көтеріліп, қағанақ қақ айырылып, жарылып күлге оранып бөлек-бөлек болып қатып қалады. Күлге оранып қалғанын да алады. Қағанаққа жерік келіншектер күліне қарамайды, жеп қояды. Қойшылар мұны қағанақ қақ айрылды десін деп ырым үшін жасайды. Осындай іс-әрекеттерден "қағанақ қақ айрылды" мәтелі пайда болған" [6, 24-25 б.].

Француз тіліндегі *promener quelqu'un comme le boeuf gras* (promener quelqu'un triomphalement) <біреуді семіз өгізше серуендету (біреуді салтанатты түрде серуендету> сөз тіркесінің шығу тегіне тоқталайық: "Діни дәстүр бойынша ораза ұстау (jeûne du Carême) мерзімінің алдында ұйымдастырылатын көңіл көтеру кезіндегі Карнавалдық салтанатты шеруде қасапшылар семіз өгіз жетектеп жүрген. Бұл дәстүр ревалюция кезінде жойылған, бірақ 1805 жылы Наполеон Бонапарт бұл дәстүрді қайтадан қолданысқа енгізген. 1842 жылы Париж қаласында дәстүрлі шеруге қатысқан ең семіз өгіздің салмағы 2 тонна" [Ауд.: А.Б.; 7, 313 б.].

В.Красных прецедентті (ілкі) құбылыстардың: 1. социумдық, 2. ұлттық, 3. универсалдық түрлерде кездесетіндігін атап көрсеткен. [4, 50 б.].

Социумдық прецедентті (ілкі) құбылыстар – қандай да бір социумның (әлеуметтік, жас ерекшелік, діни, кәсіби топтардың және т.б.) өкілдеріне таныс құбылыстар, олар ұжымдық когнитивтік кеңістікке енеді, олар ұлттық мәдениетке тәуелсіз болуы мүмкін. Мәселен, жоғарыда айтқан мұсылмандарға ортақ киелі кітап – Құранда көрсетілген діни ережелер барлық мұсылмандарға ортақ болып табылады.

Ұлттық прецедентті (ілкі) құбылыстар ұлттық лингвомәдени қауымдастық өкілдеріне таныс, ұлттық когнитивтік базаға енетін құбылыстар болып табылады. Мәселен, көркем әдеби шығармаларды аудару барысында тәжірибелі аудармашылар ұлттық прецедентті (ілкі) құбылыстарға түсініктемелер беріп отырады: Абай Құнанбайұлының қара сөздерінің К.К.Дүйсекова, Г.Сарсекеева және Жак Мартин аударған нұсқасынан алынған мысалдарға зер салайық: Екінші қара сөз: "... Il croit tout ce qu'on lui dit, et demande même qu'on lui montre *l' «ouzoun koulak».* Қазақ тіліндегі *ұзын құлақ* ұғымына аудармада түсініктеме берілген: «ce terme designe le «bouche à oreilles», le «téléphone arabe». Немесе Абайдың үшінші қара сөзінде кездесетін ұлттық прецедентті (ілкі) құбылысқа жататын прецедентті (ілкі) есімдерге : Қасым хан, Есім хан, Тәуке хан есімдеріне түсініктеме берілген [8].

Универсалды прецедентті (ілкі) құбылыстар қазіргі заманғы кез-келген орта білімді адам баласына (homo sapiens) танымал, "универсалды" когнитивтік кеңістікке енетін құбылыстар.

Прецедентті (ілкі) құбылыстар мен стереотиптердің арасындағы айырмашылықтарға тоқталып өтелік.

Біріншіден, прецедентті (ілкі) құбылыстар ұлттық когнитивтік базаға енсе, стереотиптер когнитивтік базаға ене алмайды, өйткені олар бір аймақтан екінші аймаққа өзгеріп отыруы мүмкін.

Екіншіден, ұлттық когнитивтік базаға енетін кейбір прецедентті (ілкі) құбылыстар әрі ұлттық, әрі әмбебап (гипотетикалық, универсалды) сипатта болуы мүмкін. Мәселен, Ислам дініне қатысты туындаған салт-дәстүрлер, наным-сенімдер, тиымдар, ырымдар және т.б. белгілі бір ұлтқа қатысты болумен қатар, бүкіл мұсылман қауымына танымал. Мысалы, *құрбан айт, ораза айт, қажылық, сүндетке отырғызу, неке қидыру, т.б.* бүкіл мұсылман қауымына таныс прецедентті (ілкі) құбылыстар.

Стереотиптерге келетін болсақ, олар әрқашанда ұлттық сипатта болады. Әрине, бір ұлтқа, мәдениетке тән стереотиптің аналогын басқа мәдениеттерден де кездестіруге болады, бірақ бұндай құбылыстар жалпы алғанда ұқсас болғанымен, олар ұлттық реңктерімен ерекшеленеді. Мәселен, *кезекке тұру, үйлену, қонақ қабылдау, т.б.* жағдаяттар әр түрлі мәдениетте кездескенімен, олардың әр ұлтқа тән мәдени ерекшеліктері бар екендігі даусыз. Мысалы, француз бен қазақ мәдениеттерінде *кезекке тұру* жағдаятында айырмашылық бар. Қазақстанда әдептілік ережесі бойынша "*Кезектің соңы кім?"* деп сұрау қалыптасқан болса, Францияда, басқа Еуропа елдеріндегідей, поштада, құжат беру орындарында, салық мекемелерінде, т.б. кезектің нөмері көрсетілген түбіртектері бар арнайы құралдан барып, нөмерлі түбіртек алып, қабылдау терезелерінің үстінде орналасқан жанатын сандарды бақылап отыруыңыз керек, бұндай құрал жоқ болған жағдайда, кезекке тұрасыз, бірақ қабылдау терезесінен бір-екі метр алыста орналасқан сызықтан кезегіңіз келмейінше өтпеуіңіз керек.

Үшіншіден, И.В.Захаренко ұлттық әлеуметтік мәдени стереотиптерді *канондардың (нормалар)* қатарына жатқызып, прецедентті (ілкі) құбылыстарды *эталондар* (қандай да бір құбылысты, әрекетті бағалауда қолданылатын өлшем) ретінде қарастырады. Бұл пікір түсінікті болу үшін И.В.Красныхтың канон және эталон ұғымдарына берген анықтамасына тоқталып өтелік: «*канон* это норма, в соответствии с которой осуществляется деятельность, *эталон* – это «мера», «мерило», с соответствии с которой / с которым оцениваются те или иные феномены. Следовательно, канон позволяет действовать «самостоятельно», хотя и в заданных границах; в рамках канона возможно «тиражирование»... Эталон же можно только «копировать», ему можно только подражать, поскольку сам эталон уникален, единичный феномен» [4, 109 б.]. Прецедентті (ілкі) құбылыстар, атап айтқанда прецедентті (ілкі) есім, жағдаят, мәтін дара, тұрақты. Мәселен, тарихта аты қалған, атақты адамдарға ұқсауға, олардың жолын қууға болады, бірақ сол адамдардың өзі болу (мысалы Абай Құнанбаевақа, Мұхтар Әуезовке ұқсауға тырысуға болады, бірақ бұл алып тұлғалардың өзі болу мүмкін емес.

Прецедентті (ілкі) құбылыстарды білу стереотиптерді түсіну және стереотиптерді дұрыс түсіндіру үшін өте қажет. Себебі берілген тілдік қауымдастықтың мүшелеріне таныс, шетелдіктерге таныс емес ұлт өмірінің көптеген тұстары, өмір сүру салты, тұрмыстық дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, тарихи оқиғалары берілген мәдени кеңістікте белгілі бір ұлт туралы қандай да бір стереотиптердің туындауына себепкер болады. Сондықтан кез-келген шетел тілі сол тілде сөйлейтін елдің тарихымен және мәдениетімен тығыз байланыста оқытылады, себебі халықтың өмір сүру салтының ұлттық өзіндік ерекшеліктері, елдің тарихи фактілері, табиғи – географиялық ерекшеліктері, мәдениеті тілдік бірліктерде көрініс табады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Lammel Annamarie «Mots, catégories conceptuelles, processus de catégorisation» // Catégorisation et cognition. Paris: Larousse, 1980 N 59, EHESS, 8 DE187. – p.245.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М., 1973.
4. В.Красных. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002.– 284 с.
5. Гудков Д.Б., Красных В.В., Багаева Д.В., Захаренко И.В. Прецедентное высказывание и прцедентное имя как символы прецедентных феноменов // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 1. – М., 1998. – с.82-103.
6. Бағдад Жандосай Шошқаның құмы. – Алматы: Жас Алаш, 1999, – 124 бет.
7. Agnès Pierron, Dictionnaire des expressions populaires. – Marabout, 1999, – 350 p.
8. Abai Ibrahim Kounanbaiev. Paroles édifiantes. Almaty : Bilim, 2000, – 128 pages, les paroles édifiantes traduites du kazakh en français par Duissekova K.K, G.Sarsekeyeva, Jacque Martin.

БИСЕМБАЕВА С.Д.
1 курс по специальности «Филология»,
Факультет филологии и мировых языков
Магистрант КазНУ имени аль-Фараби
г. Алматы,
Эл. почта: trionfos09@gmail.com

ВРЕМЕННЫЕ УКАЗАТЕЛИ И ЛОКУСЫ В ТВОРЧЕСТВЕ В.С. МАКАНИНА КАК ТРАДИЦИОННЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ПРОЗЫ

Түйін. Мақалада хронотоп мәселесі заманауи орыс прозасының өзекті мәселелерінің бірі ретінде қарастырылған. Бұл жұмыста заманауи орыс жазушысы В. Маканинның прозасындағы көркемдік уақыт пен кеңістіктің ерекшеліктері зерттелген. Зерттеуге В. Маканинның келесі шығармалары алынды: «Андеграунд, или Герой нашего времени» романы, «Стол, покрытый сукном или с графином посередине» повесті, «Сюр в пролетарском районе» әңгімелер жинағы. Зерттелген шығармашылық жұмыстарда көбінесе Совет Кеңесінің құлдыраған кездері бейнеленген, яғни бұл 1990-2000 жылдар аралығы. В. Маканин заманауи орыс әдебиетіне жатақхана, коммуналдық пәтер, асүй, дәліз, жертөле, психиатриялық аурухана, сот залы деген сиякты локустарды енгізді. Бұл локустар заманауи орыс прозасының өзге ғасырлар прозасынан ерекшелейтін атрибуттары болып табылады.

Түйінді сөздер: проза, хронотоп, көркемдік уақыт пен кеңістік, автордың көркемдік әлемі.

Резюме. В статье рассматривается проблема хронотопа как одна из актуальнейших проблем современной русской прозы. Исследуются особенности воплощения художественного времени и пространства на материале прозы современного русского писателя В. Маканина. Материалом исследования стали роман «Андеграунд, или Герой нашего времени», повесть «Стол, покрытый сукном или с графином посередине», цикл рассказов «Сюр в пролетарском районе». В исследуемых художественных текстах в частности отражаются годы после распада Советского Союза, десятилетие между 1990-2000 гг. В произведениях В. Маканина выделены такие локусы, как общежитие, коммунальная квартира, кухня, коридор, подземелье, психиатрическая больница, судебный зал, являющиеся атрибутами, свойственные современной прозе, отличающие ее от прозы других предыдущих столетий.

Ключевые слова: проза**,** хронотоп, художественное время и пространство, художественный мир автора.

Summary. The article deals with the problem of chronotope as one of the most urgent problems of modern Russian prose. The presented work analyzes the features of the embodiment of artistic time and space on the prose of the modern Russian writer V. Makanin. The study material became the following works

V. Makanin were subject for analysis: the novel “The Underground, or the Hero of Our Time”, the story “*Table Covered* with a *Cloth* and with a *Carafe in the Middle*”, the series of stories “Sur in the Proletarian District”. The studied artistic texts in particular reflect the years after the collapse of the Soviet Union, figuratively this decade between 1990-2000. V. Makanin introduced such loci into modern Russian literature as a dormitory, a communal apartment, a kitchen, a corridor, a dungeon, a psychiatric hospital, a courtroom. They are attributes characteristic of modern prose, distinguishing it from the prose of other previous centuries.

Keywords: a prose, the chronotop, the artistic time and space, the artistic world of the author.

В произведениях В. Маканина можно выделить несколько основных временных указателей и локусов, которые играют большую роль при художественном построении текста и являются неотъемлемым компонентом сюжета. Время действия во многих произведениях современного писателя приходит *к 1990 годам*, ко времени распада Советского Союза, которое характеризуется в произведениях писателя как время нестабильное : «*Вокруг нас только-только кончившаяся брежневская эра и наступившая новая пора. Новые, во всяком случае, свежие слова бубнит репродуктор. Свежа музыка*» [10, 146]. В романе В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени», написанном в конце 1990-х гг., временной промежуток 1991-1993 гг.: времена массовых демонстраций периода «романтической демократии», танков на улицах Москвы, приватизации квартир и появления криминального «класса» «новых русских», влияния КГБ в России, которое «заставляет» Петровича убить «стукача» Чубисова, чтобы только уничтожить магнитофонную запись своих сказанных по неосторожности слов.

Осенью 1991 года, как явствует из истории бывшей андеграундной поэтессы Веронички, «демократы» уже при власти. Они вошли в «структуры», но зовут с телеэкрана на оппозиционные митинги («*надо же показать властям, что мы и хотим, и можем*») [10, 202]. Описания демократических де-

монстраций: «*Воздух был перенасыщен возбуждением. Кричали. Самолюбивое «я», даже оно посмирнело, умалилось, ушло, пребывая где-то в самых моих подошвах, в пятках, и шаркало по асфальту вместе с тысячью ног. Приобщились, вот уж прорыв духа! Нас всех захватило. Молния правит миром! – повторял я, совершенно в те минуты счастливый (как и вся бурлящая толпа)*». «*Не помню час, уже стемнело – я услышал грохот и скрежет, по улице шли танки*». *«Утром врач не пришел, пришел только после обеда, когда стрельба на улицах, начавшаяся еще с ночи, закончилась. Врача больше беспокоила кровь на улицах»* [10, 333]. Эмоциональная атмосфера и фактура отсылают к августу 1991 года, к Преображенской революции, когда была ночная и утренняя стрельба; тогда вовсю говорили о жертвах – в 1991-м скорбели о трех погибших.

Главный герой и его многочисленные собеседники постоянно говорят о смене эпох. Отчетливее всех мысль эту проводит бизнесмен Ловянников, противопоставляя литературное поколение поколению политиков и бизнесменов. Молодые бизнесмены идут завоевывать столицу точно так же, как шли некогда молодые литераторы, так же верят в себя, так же размахивают руками. «Солдаты литературы, армия» – говорит о проигравшей генерации Ловянников. Ловянников именуется «героем Вашего времени», и этот иронический ход не столько разводит «эоны» (так понимает дело сам Ловянников), сколько открывает в удачливом жулике очередного двойника героя подлинного. (Не зря углядела общага в Петровиче страшного приватизатора. Не зря именно его ввел в свою квартирную игру Ловянников).

Проблема реальности времени и соответственно отношения к истории особенно остро встают в финале. В первой главе у Курнеевых справляют свадьбу дочери, а в последней-новоселье: словно бы одна и та же гулянка, пьет-веселится та же публика, допущен к торжествам не слишком приятный хозяйке Петрович. Но есть и микроскопические сдвиги: в слове «новоселье» ясно слышится «новь», «за перемены» провозглашает тост Петрович, и – самое важное – он вообще говорит, говорит тем, кого в начале романа слушает.

Топос Москвы в отечественной литературе выступает как знак истинно русской жизни. Москва (по сравнению с Петербургом) воспринималась как русская столица и воплощение русской души и национального характера. В то же время стоит отметить, что Москва идеализировалась не во всех художественных текстах русской литературы.

По-своему эту литературную традицию переосмысливает в своих текстах В. Маканин. Особенность маканинского образа Москвы в романе состоит в том, что город реализуется с помощью пространственных образов.

Расползающаяся в разные стороны сложная система, «клубок» коридоров «общаги-дома», а также грязные коридоры «общажки на Савёловском» – временного пристанища героя, самого дна жизни – сопоставимы с архитектурной особенностью Москвы, отмеченной ещё Гоголем. Москва, по Гоголю, строится «кругами», всё более и более расширяясь (Петербург же – вдоль, по линии Невского проспекта). Безвыходность, отчаянье, постоянный порочный круг жизни «запрограммированы» структурой мира Москвы, изначальными законами его организации. Ещё одним следствием этой «архитектуры» является безумие, которое настигает человека. Образ больницы, где содержится Веня и куда попадает Петрович, выступает в романе как ещё одна модель, но теперь уже государственной жизни. Здесь есть и главврач Иван (а потом – Холин-Волин), прикрывающийся маской благородства, а на деле пытающийся управлять личностью героя и его помощники – медсёстры (Маруся, Калерия), санитары, очень разные больные, одни из которых поражены безумием (Сесёша, Сударьков), другие – притворяются (Чиров, Шатилов), третьи – намеренно «залечены» (Веня), четвёртые – вовсе не безумны, а просто устали от абсурдности жизни (Петрович). Но все эти больные одинаково (осознанно или нет) стремятся выжить, и уподобляются автором, заключённым в тюрьме: «*Я помнил, что психушка – кусочек государства. Они, врачи (сёстры, палаты, кровати, капельницы, шприцы, ампулы, всё вместе), тоже дежурят, а значит, стерегут*» [10, 453]. И блуждают они по точно таким же, как в общежитии, коридорам и точно также пытаются найти «свой свет» в конце.

Рассказчик находит путь борьбы за сохранение личной свободы: он – «агэшник», представитель андеграунда. Это для него не просто позиция, а стиль жизни, неслучайно Петрович чувствует себя спокойно и свободно только в московском метро: «*Стоит только спуститься, нырок под землю, и я успокаиваюсь в этой гудящей на рельсах расслабухе, в толкучке этих людей – их усреднённый социум (и здесь плоскогорье) тот-час принимает всякого человека, растворяет в себе. Главное успеть до метро добраться... Не успеваю иной раз и я нырнуть в метро, где первый же гудящий поезд, как гигантский*

многорукий экстрасенс, даёт мягко сесть, укачивает и мало-помалу снимает боль в висках...» [10, 304]. Пространство метро становится «физическим» и образным проявлением атмосферы культурного андеграунда: «*Племя подпольных людей, порождённое в Москве и Питере, – тоже наследие культуры. То есть сами люди в их преемственности, люди живьём, помимо их текстов, помимо книг – наследие*» [10, 279].

Москва в романе В.С. Маканина, не являясь для автора самоцелью, перерастает не только в функцию создания художественного фона для развития действия, скорее сближается с символическим подтекстом, который углубляет повествовательный и идейный планы.

Таким образом, Москва в русской литературе XXI века осмысливается по-иному. Она является ключевым пространственным образом русской литературы, отражающим политические, экономические и социально-культурные перемены в стране. В то же время современные писатели не идеализируют образ нынешней Москвы, демонстрируя на ее фоне дно современной русской жизни.

Местом жительства героев современной литературы являются **общежитие** или **коммунальная квартира**. Первым мы хотим проанализировать топос **«общежития»**. В произведениях Владимира Маканина он является основным, сюжетообразующим топосом и представляет собой модель общинного пространства. В романе «Андеграунд, или Герой нашего времени» каждое индивидуальное место человека из общежития максимально связано с соседними. В связи с этим главная черта существования в таком общежитии – практически полное отсутствие частного индивидуального пространства (оно есть, но сужено до размеров кровати, на которой спит человек иногда, впрочем, и кроватью приходиться делиться), отсутствие какой-либо частной собственности. Даже интимные отношения носят общественный характер: «*Правило было – если накрыл жену с кем-то, она вам сразу бутылку на стол. Чтоб разговаривали и разбирались за водкой. Чтоб не сразу до крови*» – рассказывает Петровичу Курнеев «о нравах общаги тех лет» [10, 45].

Топос общаги представлен в «Андеграунде, или Герое нашего времени» как современное социальное дно. Общага в 1990-е годы (время действия романа) – это «бомжатник» за Савеловским переулком, крыло «К» для командировочных, то есть место, где живут люди так или иначе находящиеся на краю социального процесса: бомжи, нищие, преступники, нелегальные эмигранты-корейцы. Идеал общаги, построенной на принципах всеобщего равенства, к 1990-м годам оборачивается своей противоположностью; вместо самореализации и развития её жители деградируют, оказавшись всеобще детерминированными, предпочитают бездействовать.

Общежитие Петровича это место, где коридоры и где вечная теснота людей, теснота их дощатых, паркетных, жилых, со столетними запахами квадрат метров. В квартирах по две комнаты. Одна большая для застолья, другая крохотная, где еле втиснуты две кровати. Удивительно, что у Петровича при слове общага вместе употребляются такие эпитеты, как сморщенная, тусклая, захламленная, полумрачная, грязная. Ведь после изгнания он ее называет домом, «*уходя, я оглянулся с расстояния на покидаемую общагу – на дом… И окна в подсвет зажглись, тусклым и желтым: нестирающиеся знаки места, где тебя любили*» [10, 420]. В следующую осень, когда он возвращается в свою сморщенную, захламленную общагу, она превращается в могучую. «*Какие, однако, узнаваемые, какие живые стены! — долго-долго шел я коридором, переставляя ноги по знаемым наизусть старым, стертым доскам. Спустился на четвертый этаж, на третий. Меня завораживали двери, номера квартир. И окно в торце коридора с уже сто лет известным мне видом на булочную*» [10, 457].

Когда его изгоняют, он сталкивается с местом еще похуже, чем его общежитие за Савеловским. Это был бомжатник с вьетнамцами на первом этаже и с крысами на всех остальных, куда его пускают на одну ночь. В этом гнусном бомжатнике сидит на вахте бывший вояка, который в следующее утро посмотрел на него с суровым взором и выгнал вон.

В целом, жизнь общежитских жильцов протекает одинаково. Вечера они проводят в своих квартирах, после работы сразу же за стол к тарелке, к супу с мясом или же к телевизору. Их кисловатый жилой дух, заполнивший жилье, бывает густым, смачным, напирает и уже выступает наружу на внешнюю сторону дверей, в коридор, по которому гуляет сторож Петрович. Жильцам не до бытия: им надо подкормиться. Новости ТВ или вечерние сериалы – та же подкормка. А в коридоре пусто. И идет Петрович, руки в карманы.

Образ общежития ярко представлен в цикле рассказов «*Сюр в пролетарском районе*», в котором показан общественно-бытовой уклад жизни жильцов. Общежитской гостиной является длинная общая

комната на первом этаже, где находится телевизор и где постоянно рассаживаются пришедшие с работы мужики, занимая места и возбужденно споря. Разные типажи героев рассказа тоже являются неотъемлемой частью общежитской жизни. «*Бесцельно бродя по общежитию, Валера попал как раз в тот изгиб коридора, где жили текстильщицы возрастом сильно постарше. К ним можно было прийти и совсем пьяным. Можно было матюкаться, даже драться*» или «*И тяжеловесная его улыбка еще не сошла с лица, как тут же, за изгибом коридора, он столкнулся с Вассой, очень спокойной, домашней, в халате, молодая женщина несла с кухни из общего холодильника бутылку молока*» [12, 12].

Еще один хронтоп в современной литературе, характерная черта которого очень схожа с образом общежития – это коммунальная квартира.

Коридор – устойчивый символ хронотопа в творчестве В. Маканина, в каждом произведении он наполняется различными смыслами. В романе «Андеграунд, или Герой нашего времени» Петрович существует в метапространстве – в коридорах общаги, «*растянутых до образа всего мира*» [10, 57] и соответственно обладает позицией вненаходимости. Непредсказуемое пространство коридора, не вносящий в жизнь какой-либо определённости, противопоставляет его жителям комнат, которые благодаря пространственной обособленности живут в иллюзии постоянства (вписаны в мир, который для них прост).

Герой книги Маканина не раз признаётся «в любви» именно к общажным коридорам, поскольку чувствует, что это, то единственное место, где все жильцы, обитающие в отдельных комнатах-норах, могут по-настоящему соединиться, стать соседями, а значит, и он тоже, Петрович, имеет полное право считать квадратные метры общего коридора своими собственными. Возможно, поэтому именно коридоры у Маканина «греют» людей.

Кроме того, герой-писатель видит в общажных коридорах символ собственной жизни: *«Казалось, человек всё ещё шел по коридору (я шёл по долгому коридору своей жизни) – шёл к свету, который узнал издалека»* [10, 189]. Это свет внутреннего освобождения личности, забитой, непризнанной, ищущей, делающей ошибки (два убийства), любящей и надеющейся. Эти определения могут быть отнесены не только к герою, но и к каждому человеку, к человеку вообще. Этот «свет в конце коридора» заявлен в финале романа Маканина, но освобождения не происходит: Петрович вновь, причём с радостью (человек ко всему привыкает!), возвращается в общежитие, а Веня – в больницу.

Коридоры в романе характеризует полумрак, редкие лампы, номера квартир с тусклым латунным блеском, обманчивую запертость дверей, крики стоны, всхлипы по ночам и летучие запахи. Петрович чутьем вычисляет номер квартиры, от которой идет стелющийся запах жаркого в поздний час.

В этом общежитии коридорный образ разрастается до всеобщего земного распорядка. Коридоры обступают, коридоры там и тут. Даже если, в игры поиграть, побегать, стуча пятками в этих коридорах длиной во много столетий, не стоит боятся, что коридор кончится — они настолько велики, что кончится игрок первым.

По вечерам коридоры бывают безжизненнымы. После работы жильцы не появляются в коридорах, они за телевизором проводят вечера. «*В коридорах общаги как раз опустело, признак мыльного фильма, час этак одиннадцатый. Вовремя вспомнил, что сейчас какой-то популярный ТВ-фильм, народ жаждет, а значит, полный вперед и проверь! — и вот уже иду, руки в карманы*» [10, 179].

Коридоры волнуют Веню, напоминают давний коридор студенческого общежития, развилку, когда им обоим 22 и 19 было.

Параллельно с общежитскими коридорами в романе существуют *коридоры психиатрической больницы*. Они зачастую вовсе без окон. С дневным электрическим светом. В них медленно ходят люди в больничных серых халатах. А еще ходят (но чуть быстрее) люди в белых халатах. Также характерно то, что вдоль коридора на проходе стоит кровать, иногда две. Всегда есть больной, который почему-то никак в палаты не вписывается. В коридоре среди шастающих туда-сюда больных можно найти кого угодно. Есть и контактные, то есть не умолкающие. Есть молчуны. Есть даже и «блатные» – их устроили, положили сюда, чтобы дать кому группу, кому освобождение от армии. Чуть быстрее больных ходят туда-сюда люди в белых халатах. Жизнь по правилам. Жизнь тиха и закономерна.

И в общежитии, и в психиатрической больнице коридоры сходятся, разворачиваются, спрямляются. Повороты то за угол, то в тупик превращают эту пахучую коридорную реальность в сон, в кино, в цепкую иллюзию, в шахматно-клеточный мир, в гиперреальность.

Разнообразен *образ ночи* в произведениях современных писателей. Ночь символизирует «мрачный характер бытия». Ее чернота – выражение темного колорита мира. Ночь несет с собой безысход-

ность, ужас, страх, пессимистические переживания и кошмары. Подобное восприятие ночи мы находим в повести «Стол, покрытый сукном и с графином посередине»: *«… мы легли спать в одиннадцать (без чего-то одиннадцать). А в двенадцать случился приступ… Мои ночные страхи – это я сам. В горькую минуту, когда видишь себя самого среди ночи, с набрякшими (вижу в зеркале) веками, с выпученными от давления глазами, в такую минуту, когда хочется себя жалеть и (хоть сколько-то) уважать, я говорю себе, что мои страхи – это знаки любви*» [11, 57]. Своеобразный страх переносит главный герой рассказа «Сюр» и цикла «Сюр в пролетарском районе» Шуваев, который, днем, в особенности по ночам переносит страх. Боязнь гибели от огромной, преследующей за ним руки заставляет его спать со штырем под подушкой.

Ночь усиливает, драматизирует конфликт, именно ночь позволяет вывести свои скрытные чувства наружу. Ночью герои готовы пойти на неожиданные поступки. Таков Петрович в «Андеграунде, или Герое нашего времени», у которого оба убийства совершены ночью. Решившись просто пойти подышать свежим воздухом, Петрович сует в карман нож. «*У Конобеевых на кухне замечательный набор ножей… меня повело к дверям – я иду… Конец дня, к вечеру, к ночи ближе человеку хочется дать жалостливым чувствам волю*» [10, 202]. То есть, герой дает понять читателю, что первое убийство совершено произвольно и он даже не раскаялся в своем грехе. И в какой-то степени он видит виноватой в этом ночь. Второе убийство, а именно стукача Чубика, герой совершает по той же причине что и первое, стремясь сохранить свою репутацию. Как только Петрович узнает, что приятель Чубик записывает его речь на пленку, то сразу решает убить его. Они, спотыкаясь, ночью ищут приют и нацелены в одно место. Это была хрущевка, на верхнем пятом этаже, которой есть еще один полуэтаж, надстройка, где на вверх уже хода нет. Там, возле лестницы, в темноте они обретают свое место, пьют и осуществляют свои замыслы. Ночи в романе настолько затаили в себе всех достойных прорицания деяния героя, что оба совершенных убийств остаются неразгаданными никем.

Смелый по ночам и главный герой повести «Стол, покрытый сукном и с графином посередине». Автор показывает его способным на отчаянные поступки в состоянии, уже близком к помешательству. Ведь ночью ему приходит мысль посетить то место, где завтра его будут опрашивать, прикоснуться ладонью об холодный стол, покрытый сукном и вздохнуть свободно, хоть на долю секунды утихомириться. «*Ночь. (Я вдруг решился). Надо было или перестать думать об этом, или наконец, пойти. Ведь я все равно не сплю. И я уже вполне справился с волнением. (А почему не пойти? Ночная прогулка успокоит нервы)*» [11, 145].

Ночь является спасением, укрытием от неприглядной жизни дня. Она вуалирует противоречия мира, вносит в него недостающую гармонию. Ночью спадают обманчивые внешние покровы жизни, исчезает слепящий свет, подлинная же сущность мира выступает в ее неприкрытой наготе. Человеческая душа вступает в интимное соприкосновение с духовным содержанием мира, в ней оживают и просыпаются чувства, заглушаемые днем внешней поверхностной жизнью. Подобное восприятие ночи мы находим в повести Маканина, в которой главный герой бродит по ночному коридору от комнаты до кухни и затем обратно. Когда он сядет на кухонный стол, его сердце делается защищённее. Он готовит себя к завтрашнему спросу, продумывает до мельчайших оттенков свои ответы, организует мысленные диалоги. Его ночные мысли не только осторожны (предусмотрительны к завтрашним вопросам), но и проникновенны.

Ночь – возможность побыть наедине с самим собой, со своими мыслями, переживаниями. Ночь несет в себе иллюзию бесконечности, изменчивости и единства. Это время спокойного созерцания, время пылких страстей, время покаяния и искупления грехов. «*Ночью я слышал, как принудлечимый солдат с кем-то разговаривал. Был уже загнан в исповедальный тупик и вскоре бы раскололся (ну пять, ну шесть бы дней еще мучился – две недели от силы)*» [10, 478].

Кухня является отличительной чертой хронотопа современной русской прозы, она применяется часто в произведениях Владимира Маканина. Кухня, как символ места, где готовится что-то новое, нередко становится центральным топосом квартиры, общаги в прозе вышеуказанного автора. Такое важное место в пространственной структуре коммунальной квартиры кухня занимает не случайно. Если в традиционном для русской литературы локусе «дом» или «квартира-дом» кухня не играет важной роли, логично уступая место столовой или гостиной, то в пространстве коммуналки именно кухня становится центром квартиры, к которому стягиваются ее нити – жильцы. Именно здесь происходят многочисленные столкновения между ними. Кухня – место для непринужденных встреч, затаенное место для душераздирающих разговоров. Так и начинается роман В. Маканина с душевного монолога инженера

Курнеева на кухне и ночью. Именно кухня выполняет роль современной агоры, собирая обитателей коммунальной квартиры для решения их «экзистенциальных» вопросов.

Кухня – пространство для общения и созидания, где легко воссоединиться со своим подлинным «я». От чего ночь проводит на кухне главный герой повести «Стол, покрытый сукном и с графином посередине»?! Он видит небольшой коридор и шагает неслышно на кухню. Темно. Тихо. За окном тоже темь – спящие дома, крыши и пустые темные балконы. До сознания (вдруг) доходит, что жизнь как жизнь и что таких вызовов на завтрашний разговор было сто, двести, если не больше. Тянулся через годы долгий мелкий спрос, вгонявший тебя в волнение, в непокой и в раздрызг.

Эта кухня не отражает идеальный бытовой уклад жизни. Там нет истинной домохозяйки, из нее не пахнет вкусной едой, не веет благодатью, чаще она бывает запущенной. Герои заходят туда выпивать, проводят вечера, полных душевных тайн, переосмысливают всю свою жизнь за одну ночь. Ночной кухонный стол является местом успокоения маканинских героев.

Обратимся к семантике подпольных пространств в романе. Образ подполья обладает содержанием, которому сам Петрович даёт характеристику – «подсознание общества».

Слово «underground», имеющее в английском языке значение – «подполье» (в значении «организация, осуществляющая подпольную деятельность» – в таком значении термин появился в связи с переводам Достоевского) и «подземка» (метро, созданная человеком система подземных коммуникаций), и в романе реализует своё двойное значение.

Характерно то, что в названии своего романа В. Маканин употребляет заимствование из английского языка – «андеграунд», вместо русского эквивалента – «подполье», предложенного Достоевским. М. Липовецкий отмечает, однако, что и в английском языке слово «андеграунд» появилось как перевод русского «подполья» из текстов Достоевского.

С одной стороны андеграунд – это подземка, метро, то есть пространство, созданное людьми, пространство их обитания. Структурно андеграунд представляет собой сеть подземных переходов – коридоров, соединений между различными станциями.

Второе значение андеграунда («underground» – организация людей, ведущая подпольную деятельность) – племя подпольных людей, порождённое в Москве и в Питере, – …наследие культуры. Это люди искусства. Андеграунд – это Вик Викыч, Михаил, Цветаева («предтеча нынешнего андеграунда», «из тех, кто был и будет человеком подземелья – кто умеет видеть вне света»), брат Веня. С этой точки зрения, очевидно противопоставление людей являющихся андеграундом – людям-персонажам, то есть жителям общаги. На бытовом уровне для жителей общаги образ «агэшника» складывался исходя из семантики «низа», «подземного тёмного царства» среды его обитания (андеграунда). Именно поэтому писатель (в основной своей массе – писатели) является существом потусторонним – одного уровня с правителем (даже в постсоветские времена, – замечает Петрович, – «*престиж писателя…был всё ещё высок»; «пока, мол, он [гость Петровича] три дня пьянствовал, я ведь мог успеть смотаться в Кремль и поболтать там со скучающим Горби*») [10, 128].

Занимает немаловажное место подпольное пространство в повести «Стол, покрытый сукном и с графином посередине». В этом произведении подполье главного героя – это подвал. Образ подвала несет в себе представление о тюрьме и появляется оно в повести в воспоминаниях героя. Тюремная жизнь, что происходит внутри за толстыми стенами и колючей проволокой. Ведь там находится совершенно иной мир, отличный от настоящего, живущий по своим суровым законам и правилам, во многом трудным для понимания и осмысления. «*Тут у них кровати, сон; подсобка, чайники, чай, – вид потертой, обжитой общаги, и только правая передняя часть подвала, где, вероятно, бьют и засекают, где много крови и соплей, выложена плиткой, так как вытирать с плитняка много удобнее, чем с обыкновенного пола*» [11, 139].

В повести образ Стола, покрытого сукном, воплощает собой Судилище. Стол этот – не знак, не символ даже. Это почти существо – бессмертное, нестареющее. Атрибутом Стола является графин в центре. Стол с красным сукном и графином – нравственное судилище. Он, несомненно, связан с подвалом – судилищем телесным, они дополняют друг друга. «*Подвал как продолжение стола и стол как апофеоз подвала; в этой паре дневная мысль увидит не столько сопряжение времен (былого и нынешнего), сколько сопряжение вечно дополняющих образов*» [11, 141]. Писатель сопоставляет образ стола с красным сукном и сверкающим графином Дон Кихотом, с его достоинством и красотой старости, а подвал – соответственно – Санчо, не стыдящийся своего бытового вида, который вечно почесывает свое пузо, скорее всего, татуированное и грязное.

Таким образом, можно выделить подпольное пространство как отличительный признак современной литературы. Оно является существенным компонентом хронотопа, без которого невозможно представить современную литературу и играет большую роль при организации сюжета.

В романе «Андеграунд, или Герой нашего времени» значим *образ психиатрической больницы*, в которую поступает Петрович после случившегося с ним срыва, и в которой лечится Венечка, внешне она схожа со структурой «общаги». Палаты составляют те же ячейки, соединяются теми же коридорами. Поэтому в первые дни «лечения» Петрович, «*оглядевшись,… легко осознает себя среди десяти больничных коек*» [26, 403].

Представляя ощущения Венечки, который «*вышел из кабинетной паутины прямо и сразу в коридор своей нынешней психушки*», Петрович вдруг соображает, что «*попал в совершенный мир в очерченной его полноте, в метафизику палат и строго пересекающихся коридоров…санитар, тоже человек и тоже стоял спокойно, отдавая должное магии пересекающих коридоров – чуду перекрёстка*» [10, 201].

Таким образом, модель психушки, как и модель «общаги» имеет тот же генетический источник: «чудо пересечения», «магия перекрёстка». Жёстко регламентированные, идеально правильные связи ячеек, максимально приближают модель психушки к модели общаги – то есть идеалу общего пространства. Но подобное приближение связывается с ещё большей, чем в общаге степенью условности. Петрович называет больничные коридоры безжизненными – и действительно, в них нет необходимости, поскольку каждая палата обособлена в строго условно определённых рамках. Не случайно именно в коридоре находиться символ психушки – «могучий старик», как называет его Петрович («*сам в говне, а рука – к небу*» [26, 401], и у всех на виду, как «герб на вратах», чтобы вновь входившие знали, какая участь их ожидает и иллюзии оставляли при входе).

Кроме того, важной отличительной особенностью психиатрической больницы является его универсальный обобщённо-временной характер. Психушка – это универсальный образ государства как такового, временная составляющая которого – вся человеческая история. *«…психушка – кусочек государства. Они, врачи (сестры, палаты, кровати, капельницы, шприцы, ампулы, все вместе) тоже дежурят. Они начеку даже ночью, и их ночные огни у въезда говорят куда больше, чем освещение ворот и знак места, где следует въезжать машинам. (Такие же дежурящие ночные огни возле отделений милиции; возле тюрем)*» [10, 453].

Еще один локус, выделяемый автором, – «с*удебный зал.* В назначенный день главный герой повести «Стол, покрытый сукном и с графином посередине» видит длинный-длинный дубовый стол, и все они там сидят, его знакомые по прежней работе и незнакомые люди. Он вглядывается в стершиеся за десять лет лица, в морщины, в лысины. Это место было судебным залом. В повести Судилище – это прежде всего стол, за которым сидят человек десять-двенадцать, и все они с одной стороны стола. А другая сторона стола свободна – сторона осуждаемого. Стол этот – не знак, не символ даже. Это почти существо – бессмертное, нестареющее. Атрибутом Стола является графин в центре. Стаканы на столе расставлены вдоль и объединяют сидящих и всю картину в целое – иногда над стаканами нависают бутылки с минеральной водой, но графин не отменяется: графин все равно будет стоять и как бы цементировать людей и предметы вокруг. Наличие геометрического центра придает столу единство, а словам и вопросам – силу спроса. Стол с красным сукном и графином – нравственное судилище.

За свою жизнь главный герой повести побывал на многих таких судилищах. Они стали неотъемлемой частью советского бытия. «*В суде ты сидишь на скамье или где-то сбоку на стуле, отделенный от судей... Но если твой стул они придвинут ближе и ты пересядешь с ними как бы за тот же стол рядом, ты становишься человеком вместе с ними…*» [11, 68]. Партком, профбюро, общественный суд, а в 20-30-е годы – ревтрибуналы, тройки, чрезвычайные комиссии – все это формы судилища. Но суть их всегда была одна: человека по самому незначительному поводу давили вопросами, требовали отчета за всю его жизнь, припоминая большие и малые проступки, вынуждали выворачивать наизнанку душу. Его стремились подловить на неточностях, уличить, – и все для того, чтобы он покинул судебный зал с чувством собственной вины. Страх перед судилищем мучит героя: *«Страх – сам по себе чего-то стоит. Уйдет страх, а с ним и жизнь, страх всего лишь форма жизни, стержень жизни»* [11, 56]. Ни физические пытки, ни боль не грозят герою. Но всю ночь перед судилищем он не спит, глотает таблетки. Он не знает никакой своей вины, но уверен, что хоть какую-то, но отыщут. Была бы конкретная вина, было бы проще, – было бы конкретное наказание. Но вины-то нет, хотя герой говорит, что, «вероятно, не жил вне чувства вины», был всегда «*виноват не в смысле признания вины, а в смысле ее*

самоощущения» [11, 45]. У В. Маканина человек не виновен, и наказывать его не собираются, просто обсудят. Но этого достаточно, чтобы довести человека до исступления. Страх переполняет его, толкает на бесконечное прокручивание возможных ситуаций, изнуряет. В бесконечном ночном кошмаре герой пытается объяснить природу такого страха. В. Маканин создает психологический тип человека, раздавленного системой общественного мнения. Человек этот совершенно лишен воли. Ему предоставлена некоторая свобода выбора: на судилище можно и не пойти. Но ведь десятилетиями народа внушала мысль о коллективной воле и неотделимости человека от общества. И вот постепенно она вросла в сознание, проникала в чувства и ощущения. «*До сознания (вдруг) доходит, что жизнь как жизнь и что таких вызовов на завтрашний разговор было сто, двести, если не больше. Герой повести не способен на внутреннее сопротивление. Его личность разрушена присутствием в нем самом «десяти-двенадцати человек, готовых с тебя спросить*» [11, 49]. И бунт против них для него был бы бунтом против себя.

Топос судебного зала присутствует также в рассказе «Бесшумные» из цикла «Сюр в пролетарском районе». Как и в вышеуказанной повести, судилище является местом объединения персонажей. И в этом произведении оно является томительным, приторным. Главные герои не желают заходить внутрь шумного, полного людьми зала и сидеть там, томясь, в последних рядах, а проводят время в вестибюле в ожидании окончания процесса.

Подводя итоги, можно сказать, что созданный В. Маканиным хронотоп – некая модель, картина мира, в котором происходит действие. В текстах функционируют разные виды времени и пространства, есть пространства широкие и узкие, открытые и замкнутые, время в них реальное или вымышленное, линейное или представленное эпизодами. Различные временные указатели и локусы в произведениях зачастую имеют символический смысл. В прозе В. Маканина можно говорить об особом значении таких элементов хронотопа, как дом-антидом, коридоры (пространственные символы) и смена времен года, переход от дня к ночи и т. п. (временные символы). Кроме того, к традиционным составляющим хронотопа теперь можно отнести локусы психиатрической больницы, судебного зала, подземелья.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин. М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – С.234-407.
2. Блох. М.Я. Единство пространства и времени в литературно-художественном произведении. – Самара, 2001. – С. 12-15.
3. Галкин А. Пространство и время в произведениях Ф.М. Достоевского // Вопросы литературы, 1996, №1. – С. 5.
4. Енукидзе Е.И. «Художественный хронотоп и его лингвистическая организация: (на анализе англ.-амер. рассказа)». – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1987. – С. 194.
5. Кандрашкина О.О. «Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения». Самарский государственный технический университет. 2011 / О.О. Кандрашкина. Электронный ресурс. Режим доступа: www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/2011/2011_2_1217_1221.pdf
6. Ковалева Т. Н. Типы художественного времени и их роль в романе И. А. Бунина «Жизнь Арсеньева» // Пятигорский государственный университет (Пятигорск, Российская Федерация), 2016 / Т.Н. Ковалева. Электронный ресурс. Режим доступа: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/196314.html
7. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Поэтика художественного пространства. – М.: 1979. – С.352 – 356.
8. Лотман Ю.М. Избранные статьи. В 3-х т. Проблема художественного пространства в прозе Гоголя. Таллинн, 1992. Т. 1. – С. 414.
9. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПБ», 1998. – С. 278.
10. Маканин В. Андерграунд, или Герой нашего времени. – М.: Изд-во Эксмо, 1998. – С.630.
11. Маканин В. Стол, покрытый сукном и с графином посередине. – М.: Изд-во Вагриус, 1998.
12. Маканин В. Сюр в Пролетарском районе. – М.: Изд-во Эксмо, 1991. – С. 70.
13. Николина Н.Н. Филологический анализ текста. Учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С. 256.
14. Николина, Н.А. Принципы временной организации художественного произведения («Былое и думы» А.И. Герцена). Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С. 129-138.
15. Степанова Н.С. Пространственно-временные отношения в художественном мире В.В. Набокова. РГСУ, 2011. / Н.С. Степанова. Электронный ресурс. Режим доступа: http://scientific-notes.ru/pdf/024-016.pdf

УДК 82-821

ДЖУНИСОВА А.А.
Кандидат филологических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауезова,
город Шымкент, Республика Казахстан

МУТИЕВА А.М.
Студент 4-го курса филологического факультета,
Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауезова,
город Шымкент, Республика Казахстан

ЖАНРОВАЯ ФОРМА, ЖАНРОВАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ И ХАРАКТЕР ИЗОБРАЖЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИИ И.С. ТУРГЕНЕВА «МАЛИНОВАЯ ВОДА»

Аннотация. Статья посвящена изучению рассказа И.С. Тургенева «Малиновая вода». На основе анализа определяем содержательные и формальные признаки эпического произведения. Связь «хаоса» и «порядка» идентична изоморфизму, на основе их сходства в художественном тексте. В конечном итоге выявлены характер изображения, жанровая форма, жанровая разновидность, объектная тема, конфликт личности и среды.

Ключевые слова: характер изображения, жанровая форма, жанровая разновидность, объектная тема, конфликт личности и среды.

Түйін. Мақалада И.С. Тургеневтің «Малиновая вода» әңгімесіне зерттеу жүргізіледі. Сараптама жасай отырып, эпикалық шығарманың мазмұндық және қалыптық белгілері анықталады. Көркем әдебиетте өздгрінің ұқсастығы негізінде «Тұңғиық» пен «Реттілік» изоморфизмге бара бар. Нәтижесінде бейнелеу сипаты, жанрлық формасы , жанрлық саналуандылық, объекттік тақырып, орта мен тұлғаның арасындағы қақтығыс.

Кілт сөздер: сипат, бейнелеу, жанрлық қалып, жанрлық саналуандылық, объекттік тақырып, орта мен тұлғаның арасындағы қақтығыс.

Summary. The article is devoted to the study of I.S. Turgenev «Malinovaya voda» story. Based on the analysis, we determine the content and formal features of the epic work. The relationship of «chaos» and «order» is identical to isomorphism, based on their similarity in the artistic text. In the end, the character of the image, genre form, genre variety, object theme, the conflict of personality and environment are revealed.

Keywords: character of the image, genre form, genre variety, object theme, conflict of personality and environment.

ВВЕДЕНИЕ

Мы обращаемся к рассказу «Малиновая вода» основываясь не на традиционном, а на системном подходе к ее изучению.

На сегодняшний день избранное нами произведение русского писателя И. Тургенева («Малиновая вода») еще не стал объектом исследования, что определяет актуальность работы. Актуальность исследования обусловлена также дискуссионностью теоретических проблем литературоведения (метод изображения, жанровая форма, жанровая разновидность), которые отражены в теме и раскрываются на конкретном материале. Одним из путей решения этих актуальных проблем является методология и методика комплексного изучения художественного произведения, которую мы пытаемся развивать.

В работе мы руководствовались концепцией методологии и методики четырехуровневой системы содержания и формы художественных текстов эпоса, лирики, драмы, разработанной А.Е. Кулумбетовой и отразившейся в анализе каждой из произведений.

Метод – это художественное отражение писателем действительности в свете его мировосприятия соответствующими принципами и средствами.

Жанр в нашем понимании – содержательно-формальной компонент системы произведения («тип тематического завершения произведения»).

Жанровая разновидность – оценка автором изображаемых явлений с социальных, психологических, философских, лирических позиций, связывается с доминирующими структурными уровнями в АЦ и названии, порой адекватными друг другу, а также с доминирующими типами начальных синтагм каждой смысловой части, а также с рисунком РИУ, завершающим текст.

Под стилем мы вслед за Б.С. Мейлахом, Ю.Г. Нигматуллиной понимаем не творческую индивидуальную манеру писателя, а форму процесса мышления – романтическую, реалистическую, романтико-реалистическую.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Первый этап. Анализ названия «Малиновая вода» [1]. Функция его изучения заключается в раскрытии в нем уровней содержания (ИТУ, РИУ) и формы (СКУ, ЗУ). Благодаря им определяем признаки содержания (фабула), содержания и формы (ЗС), формы (характер изображения и жанровая разновидность) системы текста. Доминирует в заглавии ЗУ («язык – материал литературы» [2]). Он помогает, во-первых, обратиться к его словарному значению («Малиновый – густо-красный с фиолетовым оттенком, цвета малины», «вода – прозрачная бесцветная жидкость, представляющая собой химическое соединение водорода и кислорода» [3]. Во-вторых, определить знаковый смысл на основе словарного значения названия: он – в неоднозначности. В-третьих, подбирая антоним к ЗС, мы формулируем конфликт неоднозначности-однозначности (фабулу). В-четвертых, отсутствие антонима к названию указывает на реалистический характер изображения. Кроме знакового уровня, в названии произведения И.С. Тургенева доминирует СКУ (через конфликт и систему образов): отражается влияние среды на психологию и сознание личности, поэтому это произведение является социально-психологическим по жанровой разновидности.

Второй этап. Определение верхней (завязки) и нижней (развязки) границы хронотопа настоящего времени. В границах этого хронотопа раскрывается содержательно-формальный признак текста, где с содержательным ИТУ связан такой его компонент, как ОТ (объектная тема), или конфликт личности и среды (составляющая формального СКУ).

Суть второго этапа – выявление верхних границ хронотопа настоящего времени, чтобы раскрыть объектную тему, т.е. конфликт личности и среды: внимание на взаимоотношениях крестьян и помещиков при крепостном праве. В произведении нет экспозиции. Она – признак средней жанровой формы. Верхнюю границу настоящего времени выявили по второму критерию: событием и переживанием в жизни героя или человека. Объектная тема подтверждает социально-психологическую жанровую разновидность, о которой мы говорили на первом этапе. Обозначенный нами конфликт личности и эпохи носит реалистический характер. Это системно подтверждается нашим наблюдением о характере изображения на I этапе.

Третий этап. Анализ АЦ «Малиновой воды» И.С. Тургенева. Его тема – чувство безысходности. Безысходность связана с неизбежностью судьбы героев. Доминирующий эпический род: повествуется о встрепенувшемся Степушке и подсевшем мужике; об унылой песне, затянутой кем-то на берегу и пригорюнившем бедном Власе; об уходе героев. Лирический род передается через экспрессивную лексику («встрепенулся», «приумолкли», «затянул песню», «пригорюнился», «разошлись»), прием повтора («мы» – 2) с доминантой символики беспокойства цифры 2 связаны с повествованием. Черты рода драмы в АЦ текста И.С. Тургенева проявляются в «событии самого рассказывания». Объем АЦ (два абзаца из 6-и предложений), количество ситуаций (3), количество героев (4: главные – рассказчик, Степушка, второстепенные – Влас, Туман) обуславливают малую жанровую форму «Малиновой воды» И.С. Тургенева. ТНС АЦ («Степушка...» [1]) – социально-психологический. В последнем предложении есть ключевые авторские детали («приумолкли» – «затянул песню»). Потенциальный смысл последнего предложения – чувство безысходности. Антоним – надежда. Авторские детали в АЦ – показатель «порядка». При «порядке» (отсутствии подтекста) в малой эпической форме формируется жанр рассказа. Первичное читательское восприятие – в понимании внутреннего состояния героев.

Реалистический метод изображения обусловлен воссозданием психологии типа «маленького человека», крепостного крестьянина. Реалистичность – в изображении внутреннего мира личности, неразрывно связанной с социальными установками крепостного права, сложный психологический процесс перемен в сознании персонажей. В этом проглядывают и штрихи постмодернизма – перетекание противоречивых чувств безысходности с одной стороны, и надежды с другой («Через полчаса мы разошлись» [1]). Приметы экспрессионизма – экспрессивная лексика, неоднократное использование функциональной паузы. Доминирование символики цифры 2 подтверждает потенциальный смысл развязки, то есть чувство безысходности, что достигается приемом параллелизма «унылой песни» и внутреннего состояния героя («пригорюнился»).

Четвертый этап – анализ 3 смысловых частей (2-х микрофокусов и фокус) «Малиновой воды» И.С. Тургенева в обратном движении от активного центра. Цель – раскрыть изоморфизм как принцип системности между признаками содержания и формы в АЦ и 3 смысловых частей текста.

1МФ «Малиновой воды» И.С. Тургенева совпадает с началом текста, отражая тему интереса. Эпический род, являясь доминирующим в произведении, обусловлен повествованием о стоящей жаре в начале августа и вышедшем на охоту рассказчике с собакой; о желании отдохнуть у речки Исты под названием «Малиновая вода»; о его встрече с двумя стариками, среди которых узнает шумихинского Степушке; описанием села Шумихино; дается характеристика Степушки. Лирический род представлен в 1МФ экспрессивной лексикой («чистить охотнику шпоры», «веселый и болтливый шум», «зеленеет бархатная травка», «жары стоят нестерпимые», «дотащила», «серебристая влага», «удушливый зной») и приемом повтора («ключ» – 2, «человек» – 6, «Степушка» – 7, «я» – 9, «он» – 22) с преобладанием цифры 7, 22 – начала. Признаки драматического рода проявляется через монолог и «событие самого рассказывания». Наблюдаем синтез малой (1 герой: рассказчик с упоминанием двух стариков; 5 ситуаций; 3 абзаца). Тип начальной синтагмы («В начале августа…» [1]) 1МФ – социально-психологический и философский (ТНС выражен хронотопом времени когда?). ПП («Прошу позволения читателя представить ему этого человека» [1]) не имеет авторских антонимов. Потенциальный смысл – интерес, его антоним – безразличие. 1МФ содержит антонимические пары («плотный» – «худенький», «высокий» – «маленький»), которые помогают раскрыть социально-психологический и философский конфликт интереса и безразличия. Следы ОТ проявляются в интересе повествователя к «худенькому и маленькому» старику, в котором он узнает Степушку и в дальнейшем весь рассказ будет связан с этим героем.

ПС 1МФ является прогностическим в силу предварения им развития последующего повествования, то есть верхней границы хвонотопа НВ (завязки).

Рассмотрим его содержательные и формальные признаки.

1. ПС 1МФ (интерес) и ЗС (неоднозначность) не противоречат друг другу, что указывает на отсутствие в этом произведении подтекста согласно системной связи 1МФ и АЦ «порядком» в нем.

2. Дальнейшее повествование о старике, подтверждает замысел писателя обратится к теме «маленького человека», безнадежности его судьбы, осложненной психологическим конфликтом. ПС 1МФ (интерес) выражает естественное чувство: просветительский – интерес, антропологический – неоднозначность.

К формальным признакам прогностического МФ «Малиновой воды» относится: отсутствие подтекста, что характерно жанру рассказа; верность определения верхней границы хронотопа НВ (завязки) подтверждает ПС 1 МФ; методы изображения, раскрытые в развязке.

Реалистический метод изображения обусловлен воссозданием картины местности (обширные городские хоромы, окруженные разными пристройками) описанием главного героя (худенький и маленький, в мухояровом заплатанном сюртучке и без шапки; маленькое лицо, глазки желтенькие, волосы вплоть до бровей, носик остренький, уши пребольшие). Метод романтизма выявляется вниманием к внутреннему миру, и противоречивому переживанию Степушки. Экспрессионистский метод изображения передается через экспрессивную лексику и прием повтора. Символика цифры 7, 22 – начала – через прием параллелизма описывает контрастное состояние героев и природы («чистить охотнику шпоры», «веселый и болтливый шум», «зеленеет бархатная травка», «жары стоят нестерпимые», «дотащила», «серебристая влага», «удушливый зной»).

2 МФ раскрывает тему одобрения. Очевидно доминирование эпоса с элементами лирики и драмы во 2МФ. В этой смысловой части повествователь описывает село Шумихино и его жителей; Степушку, которого встречает на берегу Исты в обществе другого старика; старика Тумана, который во время разговора рассказывает о своем барине, нраве тогдашних и нынешних. Лирический род проявляется через экспрессивную лексику («вольноотпущенный человек», «большая орловская дорога», «незанятые люди», «огромный деревянный дом», «долго пировал и расхаживал», «пуды языком ворочал», «загогочут», «шелковая сворка», «на казацком седле», «краснощекий», «слушаю, ваше сиятельство», «господская власть», «душа была тоже добрая», «вельможественный человек» «почему не пожить в свое удовольствие», «девка была простая, злющая», «околдовала»), которая передает переживания героев. Отражение 3 ситуаций, герои (главный – повествователь, второстепенный – Степушка, Туман с упоминанием жителей – Митрофана, Аксиньи, Герасима), а также средний объем (42 предложения)

указывают на синтез малой и средней жанровой формы при главенстве малой. Тип начальной синтагмы («В нескольких верстах…» [1]) – социально-психологический и философский, так как отвечает на вопрос «где?», тем самым указывая на хронотоп места. В ПП 2 МФ (« – Теперь, вестимо, лучше, – пробормотал он – и далеко закинул удочку» [1]) нет антонимов. ПС – одобрение. Антоним – осуждение. В содержании 2 МФ есть пара антонимов («красовались обширные хромы» – «благодать сгорела дотла», «всякий человек имеет хоть какое-то положение» – «не получает никаких пособий»), среди которых первая пара является ключевой в раскрытии обозначенного нами конфликта одобрения и осуждения. Следы ОТ (безысходность – надежда) в конфликте одобрения и осуждения проявляются в осуждении Туманом барина, из-за которого он утратил свое положение, значимость (безысходность); в одобрении стариком своего положения и надежде на светлое будущее. Экспрессионистское изображение обусловлено экспрессивной лексикой и приемом повтора («я» – 15, «он» – 18) с доминантой символики цифры 3, раскрывающей завершение повествования о Степушке и Тумане с появлением нового персонажа – Власа. Постмодернистское изображение проявляется в переосмыслении прошлого события через воспоминание Туманом о жизни при графе Петре Ильиче.

Обращает внимание то, что Тургенев передает целую галерею крепостных. При этом в каждой смысловой части писатель акцентируется на конкретном персонаже, раскрывая его индивидуальность. Так, если в первой смысловой части речь идет о Степушке, то во втором – о Тумане. В этой связи наблюдаем контрастное изображение героев: Туман стойко переносит жизненные трудности и проявляет силу характера, а Степушка прогибается под испытаниями. Что является приметой романтизма. Реалистически передается психологическое описание Тумана.

Фокус или кульминация с темой смирения. В нем повествуется о пейзаже, в котором усиливается ощущение жары и духоты; о диалоге Тумана с подошедшим Власом, недавно потерявшем сына. На лирический род указывает выразительная лексика («знойный воздух», «горячее лицо», «обмахивались мокрым хвостом», «съеженные глазки», «желтело поле», «смешался», «замолчал», «рассказывал с усмешкой», «засмеялся», «пробормотал»). Драматический род передается прямой речью и «событием самого рассказывания». Жанровая форма кульминации – малая (2 ситуации, 3 героя: рассказчик, Туман и Влас с упоминаем Валериана Петровича) с приметами средней (4 абзаца из 70 предложений). Жанровая разновидность («Мы сидели в тени…» [1]) – социально-психологическая и философская (вопросительный знак в конце предложения указывает на дискуссию). В последнем предложении («Что ты, заснул, что ли?» [1]) нет антонимов. Потенциальный смысл – в чувстве смирения, антоним – непреклонность. В содержании кульминации ключевая пара авторских деталей («плавно носились над полями» – «сидели неподвижно») передает социально-психологический и философский конфликт безмятежности и беспокойства. Следы ОТ (безысходность – надежда) в конфликте фокуса (смирение – непреклонность) выражаются в смиренном отношении к обстоятельствам (безысходность). Показана естественная реакция Власа с одной стороны как крепостного, а с другой – как отца: он смеётся и бодрится, но лицо выдаёт горе от потери сына, обиду на барина, на глазах его слезинки, губы подёргивает, голос срывается.

И.С. Тургенев поднимает проблему крепостного права, описывая героев-крепостных, исходя из их волевых качеств и положения в обществе. Автор сравнивает Степушку с муравьем, который беспокоиться о своем прокормлении; Тумана описывает долготерпеливым, который переносит все трудности. Влас же относится к жизненной несправедливости как к чему-то естественному, будто речь идёт о другом. Различные судьбы героев, которые зачастую оказываются трагическими, являются следствием самодурства. Крепостнический уклад жизни является неразумным и бессмысленным, поскольку ущемляются права крестьян. Экспрессионистское изображение продиктовано экспрессивной лексикой и приемом повтора («мы/нам» – 3, «Степа» – 3, «Влас» – 6, «я» – 18) с доминантой символики завершения цифры 3: вопросительный знак в конце предложения – примета дискуссии, автор сострадает своим героям, но ставит вопрос относительно позиции смирения, покорности. В то же время очевидно, что народ еще не готов на активную жизненную позицию. Штрихи постмодернизма в перетекании чувств у Власа, который спокойно относится ко всему происходящего вокруг, но в то же время грустное выражение лица передает, как тяжело ему скрывать свое душевное состояние.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1 Ф В произведении «Малиновая вода» содержится 2 МФ (темы), 1 Ф (проблема, или кульминация) и АЦ (развязка), указывающее на малую жанровую форму с признаками средней формы (объем

и количество ситуаций Ф, 1 МФ, 2 МФ). Очевидно соответствие жанровой формы критерию художественности, обусловленному связи «порядка» и «хаоса»: доминанта сочетается с отклонениями от нее.

2 Ф Наблюдается синтез признаков трех родов литературы во всех СЧ при доминирования эпического.

3 СФ Очевидно преобладание социально-психологического и философского типа начальных синтагм в 4-х (1 МФ, 2 МФ, Ф) из 3 СЧ «Малиновой воды» И.С. Тургенева. Социально-психологическая жанровая разновидность проявляется в АЦ, а социально-психологическая и философская в 1-ом МФ, 2-ом МФ и Ф. Как видим, наблюдается дополнительная философская оценка в 3-х СЧ «Малиновой воды», указывающей на соответствие этого произведения по жанровой разновидности критерию художественности.

4 С Доминирование знаков во всех СЧ «Малиновой воды» свидетельствует о переходе конкретно-исторических проблем современности Тургенева в общечеловеческий масштаб.

5 СФ Мы наблюдаем изоморфизм СЧ «Малиновой воды» И.С. Тургенева и в плане методов изображения. При доминировании реалистического проступали и черты экспрессионистского, символистского, постмодернистского и романтического изображения.

6 С ОТ (безысходность – надежда) пронизывает все СЧ, а, в свою очередь, конфликты двух МФ подготавливает Ф, а Ф раскрывает суть развязки, т.е. АЦ. Таким образом, мы обращаем внимание на изоморфизм содержания всех СЧ «Малиновой воды».

7 С ОТ и конфликты всех СЧ выражает борьбу между естественными чувствами и разумом [антропологическим (А) и просветительским (П) принципами эстетического идеала И.С. Тургенева]. АЦ – безысходность (А), 1 МФ – интерес (П), 2 МФ – одобрение (А), Ф – смирение (А). Очевидно доминирование естественных чувств над рассудочным. Это позволяет нам определить идею (инвариантную, т.е. неизмененную тему – ИТ) «Малиновой воды».

8 СФ ПЧВ (понимание) совпадает со вторичным читательским восприятием (ИТ, т.е. идея), что характерно для жанра рассказа при малой эпической форме. Изоморфно жанр рассказа подтверждается антонимами в АЦ. Однако, присутствие антонимов во всех смысловых частях указывает нарушение критерия художественности (соотношения «хаоса» и «порядка»).

9 СФ ОТ и ИТ дополняют друг друга, обосновывая реалистический стиль мышления Тургенева. Но романтическое содержание эстетического идеала, трагическая интонация, авторская установка в развязке говорят о романтико-реалистической двуплановости.

10 СФ Итак, «Малиновая вода» И.С. Тургенева по жанру – рассказ, по жанровой форме – малая с приметами средней, по методу изображения – реалистическое с приметами экспрессионизма, постмодернизма, романтизма и символизма. По жанровой разновидности – социально-психологическое с философским моментом. Синтезирует приметы трех родов литературы при доминировании эпического.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тургенев И.С. Малиновая вода // И.С. Тургенев. Записки охотника. – М.: Просвещение, 1985. – С. 39-45.
2. Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А., Садуакас Г.К., Мырзабекова А.К. Система содержания и формы лирического, эпического и драматического художественного текста. Учебное пособие. – Алматы: Искандер, 2008. – 178 с.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 289, 76.

ӘОЖ 398.221 (=512.161)

ЖИЕМБАЕВА Г.Т.
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, PhD докторы, аға оқытушы
zgulbahram@mail.ru

САЙЫН Ж.
PhD докторы, аға оқытушы
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ
jazirasayin@yandex.ru

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАһАРМАНДЫҚ ЭПОСТАРЫНДАҒЫ БАТЫРЛАРДЫҢ БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ, АЛҒАШҚЫ ЕРЛІК МОТИВІ

Түйін: Аталған мақалада түркі халықтарының қаһармандық эпостарындағы батырлардың балалық шағы, алғашқы ерлік мотивтері қарастырылады.

Кілт сөздер: қаһармандық эпостар, батыр, балалық шақ, алғашқы ерлік.

Резюме: В статье рассматриваются мотивы детства героев, первого подвига в героических эпосах тюркских народов.

Ключевые слова: героический эпос, герой, детство, первый подвиг.

Abstract: The article discusses the motives of childhood heroes, the first feat in the heroic epics of the Turkic peoples.

Keywords: heroic epic, hero, childhood, first feat.

Қаһармандық эпостың көпшілігіне тән болып келетін ерекшеліктердің бірі – *«батырдың ерте ер жетуі, жастайынан ерлік көрсетуі, алыптық танытуы»* екендігі даусыз. Сондықтан да оны эпостардан көптеп кездестіре аламыз.

Қалың елдің аңсап күтуімен, ата-анасының зарығып сұрауымен дүниеге келген батыр бала көпшіліктен дараланып, тез өсіп, ерекше ақылды, мықты болып келеді. Зарықтырып дүниеге келген жалғыз баланың ерекше жағдайда дүниеге келуі, оның батыр атанып, өз руына, тайпасына қызмет етуі эпостарда кеңінен таралған мотив.

Жалпы, батырдың сәби күнінде ерлік көрсетуі, жауға қарсы шабуы архаикалық эпосқа тән құбылыс. Батырға тән балалық шақ немесе алғашқы ерлік мотиві туралы академик С. Қасқабасов «Көп жағдайда ол ә дегеннен шайқасқа қатыспайды. Керісінше оның күші құрдастарымен ойнап немесе күресіп жүргенде білінеді. Кейде батырдың алыптығы оның жас кезінде аса қауіпті мақұлықпен, я болмаса жабайы аңмен алысқанда көрінеді. Мысал ретінде, кітаби эпос «Қорқыт ата кітабындағы» асау бұқаны өлтіретін Бұқашты, өзінің құрдастарын толық жығып, төбесіне шығып алатын Едігені, бір кемпірдің баласын шекесінен шертіп қалып байқамай өлтіріп қоятын Алпамысты т.б. батырларды айтуға болады. Мұндай «ойындарды» ғылымда «батырлық ойын» немесе «алғашқы ерлік» дейді. Батырдың алғашқы қаһармандығы ерте жаста көрінгендіктен, ол жауға қарсы шайқас емес, негізінен, күш сынасу, кейде аңмен алысу түрінде болып келеді» [1, 187 б.], – дейді. Эпостарда алғашқы ерлік сынына дейін ешкімге елеусіз жүрген батыр аталмыш сыннан өткеннен кейін атақ-даңққа бөленеді. Жеке дара жауға қарсы шауып батырлық көрсету, жабайы аңды өлтіру, күрестерде, сайыстарда жеңу батырдың алғашқы ерлігіне жатады.

Қаһармандық эпостарда батыр көбіне жалғыз бала болады. Сұрап алған баланың дүниеге келуі де оңай болмайды. Батыр көбіне аузы дуалы бірінің айтуымен немесе баталарымен дүниеге келеді.

Кейбір эпостарда батыр болар баланың жасы санамаланып, оның әр жастағы мінез-құлқы, іс-әрекеті сипатталады. Мысалы, «Қисса-и Қарабек» жырында Қарабек: «Екісіне келгенде, Бесікте жатып ойнаған. Үш жасына келгенде, Жай тасындай жайнаған. Алты жасқа келгенде, «Жауды қашан берер» деп, Бармағын жатып шайнаған [2, 212 б.]. «Сайын батыр» жырында Сайын батыр дүниеге келгенде «Емшек берсе ембеді, Ет берсе де жемеді. Анасының қарасын, Егіз екі көрмеді» [2, 166 б.] деп суреттеледі. «Қобыланды батыр» жырының нұсқаларында Қобыланды жастайынан ерекше бітімді, жаудан жеңілмейтін қаһарман ретінде суреттеледі.

Қаһармандық эпостарда баланың есейіп, ер жетуі олардың ғажайып көмекшілерінің, пірлерінің арнайы рәсімдер жасап бата беруінен байқалса, кейде қару мен өзіне тиесілі атты сұрауынан байқалады. «Қобыланды» жырының Көшелек нұсқасында жасы он екіге толған бала үйде жатқанына намыстанып, әкесі Қыдырбайға келіп былай дейді: «Қыдырбайдай атамыз,/ Қолыңнан берші батаңыз./Он екі жасқа келгенше/Босқа қарап жатамыз. /Тоқпақ жалды торы айғыр/Сол айғырды беріңіз.../Өзіңнің жастан қолданған/Қаруыңды бер, – деді,/Беліме орай шалайын [3, 115 б.].

«Алпамыс батыр» жырында өрмек құрып отырған бір кемпірдің қасында ұйықтап жатқан баланы түртіп қалып өлтіріп алған он жасындағы Алпамыс кемпірдің «Далада мен отырмын құрып өрмек, Жалғызды қасымдағы қылып ермек, Баламды жалғыз менің өлтіргенше, Алсайшы Гүлбаршынды, қу жүгірмек...» сөзінен кейін Алпамыс қалыңдығын іздеп, алыс сапарға аттанады. Он жастағы Алпамыс тапқырлықпен ат таңдап, қайраттылық көрсетіп «... қызыл найза қолға алып, Шұбарға қарғып мінеді». Осы мотивтен кейін батырдың өмірі бірден өзгеріп, батырлық мінезі көрініс бере бастайды: Ұл бір жасына келгенде/Біл тасындай жайнады./Екі жаста Алпамыс/Ер қаруын сайлады./... Он жасына келгенде,/Әкесіне барады,/Ақ батасын алады [4, 76 б.].

Алтайлардың «Маадай Қара» эпосында Маадай Қараның ұлы Көгүдей Мерген: «Екиле конуп «ене» деди,/Ене чуун жара тепти,/Алты конуп «адам» деди,/Агаш кабай жара тепти [5, 371 s.].

Жырда бала батыр Алтай иесінің көмегімен ғажайып есеюді басынан өткізеді.

Тува халқының «Бокту Кириш – Бора Шеелей» қаһармандық эпосындағы «белі шойыннан, кеудесі болаттан жаралған» батырдың тез өсуі былайша суреттеледі: «Бир хонгаш,/«Бир харлыг мен» деп,/Ижи хонгаш/«Ижи харлыг мен» – деп/Бір күн өтті/Бір жасқа келдім, деді/Екі күн өтті/Екі жасқа келдім, деді [6, 79 s.]. Бала алғашқы ерлігін екі мифтік құбыжық шулбуларды өлтіру арқылы көрсетеді.

Қазақтың батырлық ертегілерінің бірі «Керқұла атты Кендебайда» батырдың ғажайып өсуі мен ержетуі «Кендебай ай сайын емес, күн сайын өсіпті; алты күнде күліпті, алпыс күнде жүріпті; алты жылда алып жігіт болыпты» дейді. Бала кезінен асқан мерген болған бала «алысқанын алып ұра беріпті, күрескенін жыға беріпті, шыңырау құдыққа құлаған атанды жалғыз тартып шығара беріпті, көкжалды құйрығынан ұстап алып, бұлғап-бұлғап лақтырып кеп жіберіпті» [7, 54 б.] деп баяндалады.

Батырлық ертегілердің бірі «Ер Төстікте» Ер Төстік «бір айда бір жастағы баладай, үш айда үш жастағы баладай, бір жылда он бестегі жаңа өспірімдей болып, екі жасында алысқан кісілерін алып ұратын бала болады. Садақ тартып үйренеді, тартқан садағы тоғыз қабат кетпеннен өткізеді».

Байқағанымыздай ертегілерде мотивтердің көне түрін, эпостарда оның дамыған, тарихи элементтер енген типін көре аламыз.

Ә. Диваевтың «Алпамыс батырдың хикаясы» атты нұсқасында Алпамыс жеті жасында Құлтай бабасына келіп: «Қалмаққа кеткен келініңіздің ізінен кетемін, маған бір ат бер», – дейді. Құлтай бабасы «қайратты, ержігіт екеніңді білейін, өзіңе лайықтап айтқан құлынды ұстап ал» дейді. Көп жылқыны айдағанда Алпамыс өзіне еншілеген атты, Байшұбарды таңдайды. Құлтай бабасы « – Құтты болсын мінген атың, сен, сен – менің мәдатым» деп риза болып, Байшұбарға тілләдан ер салып, қос тартпасын шалып береді [4, 32-33 б.].

«Көрұғлы» жырының Р. Мәзқожаев нұсқасында Көрұғлы он үш жасқа толғанда ғайып ерен қырық шілтендер шашын алып, басына тәж, үстіне тон кигізіп, Ғырат атына мінгізіп, қолына бес қаруын ұстатып батасын береді [8, 167 б.].

Батырдың бұл іс-әрекеттері «кәмелетке жеткенінің символы» саналады десек те болады. «Көрұғлының көрде туғаны» жырында он жастағы Көрұғлының даралығы, ерекшелігі, алып күші былайша суреттеледі: Жалғыз өзі топтай болып,/Ұзатылған оқтай болып.../Қабат басты тау мен тасты,/ Боз биеге қамшы басты./Неше күндей тынбай жүріп,/Небір биік таудан асты./Ай астында шолпан жұлдыз,/Су түбінде ойнар құндыз./Жалғыз өзі келе жатыр,/Қырық бір кеш, қырық бір күндіз [8, 89 б.].

Кейбір қаһармандық эпостардағы бас кейіпкерлердің керемет күштілігін сипаттайтын эпизодтар «алғашқы ерлікке» қарағанда «батырлық ойындарға» сай келеді. Яғни кейбір қаһармандық эпостардан ерлікке қарағанда батыр болатын баланың бейнесіне жасалған алғышарттар, «батырлық ойындарды» көреміз.

«Көрұғлы» жырының Р. Мәзқожаев және Ә. Жұмағазин нұсқаларында Көрұғлының алғашқы ерлігі өзімен жасты балалармен асық ойнап, ұтылып, олардан асықтарын тартып алып, әлімжеттік көрсету арқылы суреттеледі. Өзгелерден дара туған Көрұғлы «Асық ойнап ұтылып та қалады. Ұтылған соң қайтадан тартып алады. Мейлі кіші, мейлі үлкен болса да, Лақтырып шыдатпады баланы» [8, 82 б.].

Ұрыста таяқ жеген қызылбас балаларынан тегінің бөлек екенін естіген он екі жасар Көрұғлы анасынан анығын сұрап білгеннен кейін мінезі бірден өзгеріп сала береді. Осы жайттен кейін батырдың өмірі өзгеріп, батырлық қырлары көрініс бере бастайды. «Балалықтан арылып» «бек, батыр» атанады. Ал түрік нұсқаларында Көрұғлы тамағын тартып алмақшы болған бұзық балалармен төбелесу арқылы алғашқы ерлігін көрсетеді.

«Едіге» жырында Едігені «Үш жасына кіргенде, қолынан тұтып молдаға берді. Шашты Әзіз ғайып болды, ұшып кетті, баласының бір парызынан құтылған соң. Одан соң сегіз жасқаша оқуда тұрды, тоқсан бала бірлән. Сол балалар бірлән күрессе, бәрісін де жықты. Бәрісінің киімдерін алып, бір жарға үйіп салды; киімдерінің үстіне шығып, олтырып айтты: «Міне, Тоқтамыс ханның тағының үстінде олтырдым», – деді» [9, 25 б.]. Жырдағы Едігенің үш жасында оқуға баруы, сегіз жасында күрескен балаларының бәрін жеңуі оны басқаларынан даралап, ерекше болатындығын көрсетіп тұр.

«Ер Шорада» батырдың есеюі эпикалық әсірелеу мен шындықты бірлестіру арқылы жасалған. Шораның жеті жасқа келгенде атқа мініп, жауға шабуы, таманың қырық баласына зорлық жасаған мың баланы жазалауы, атын тартып алып, өлтірмек болған Әлібиді жеңуі батырдың жедел есеюін көрсетеді.

Түркі эпостарында батырдың ержетуіне байланысты ғажайып оқиғалардың орын алуы батырдың келешекте жететін жеңістерінің хабаршысы саналады. Эпостардағы батырдың дүниеге келуі көбіне халықтың ішкі және сыртқы факторларға байланысты қиыншылықтар көрген уақыттарында және де сол ауыртпалықтардан құтылудың шарасын күткен кездеріне тұспа тұс келеді. Батырдың тезірек өсіп қиындықтардан құтқаруын күтеді.

Түркі халықтарының эпостарынан батырлардың балалық шағына байланысты маңызды мәліметтерді кездестіруге болады. Алайда, батырлардың балалық шағына көп тоқталынбағанын көреміз. Эпостарда батырдың балалық шағына байланысты мәліметтердің ғажайып физикалық ерекшеліктерімен шектеулі қалғандығын көреміз. Қарапайым адамдарға қарағанда жас бала үлкен күшке ие болып келеді.

Эпостардың өзіне тән ішкі динамикасы бар. Алдыңғы мотив келесі мотивке дайындық іспеттес болып келеді. Батырлардың балалық шағы мотивінен кейін батырдың есім алу, ержету кезеңіне аяқ басқандығы сипатталады. Эпостағы бала батырлар алғашқы ерліктерін оң-солын танығаннан кейін ғана көрсете алады. Сәби күнінде ерлік көрсетіп, жауға қарсы шығу қаһармандық эпосқа қарағанда архаикалық эпосқа тән құбылыс болып келеді.

«Манас» эпосындағы Манастың батыр болатыны бала кезінен белгілі еді. Ол балалық шағынан бастап халқы үшін соғысып, дұшпандарын жеңуді қалайды. Манас – белгілі бір мақсатпен, белгілі бір миссиямен дүниеге келген батыр. Балалық шағындағы қалауы, арман тілегі оның келешекте қол жеткізетін атақ-даңқының белгісі саналады. Манас тумысынан, балалық шағынан бастап қарапайым адамдардан өзгеше жаратылысқа ие батыр. Қарапайым адамдардың ұзақ уақыт ішінде ие болатын қасиеттеріне батыр азғантай уақыт ішінде қол жеткізеді.

В.В. Радлов жинақтаған нұсқада Манас бесікте жатып-ақ кәпірлерді тонап, елінен қуып шығатындығын, мұсылмандардың жолын ашатынын, Бейжіндегі Конгур баймен соғысатынын айтып сөйлей бастайды. Он жасында оқ атып, он төрт жасында өзін хан жариялайды. Жүсіп Мамай нұсқасында Манас төрт жасына келсе де жүре алмайды. Өйткені болаттай денесін аяғы көтере алмайды. Иығы екі құлаш, аяқтары буранның аяғындай Манас тек бес жасына келгенде ғана кеудесін көтеріп жүре бастайды. «Манас» эпосында басқа эпостардағыдай туар тумас жүріп, сөйлейтін батыр типінің өзгеріске ұшырағанын төрт жасына дейін жүрмейтін батыр типін көреміз. Манас алты жасына келгенде күн сайын жылқыға барып семіз бір ат, оған қоса бір тай сойып жейді. Малды тауысып бітіресің деген әкесінің ренішінен кейін әкесінен шығып Тұрфанға барады. Сол жерде қара Ноғаймен танысып жеті жасында егін егеді.

Қырғыздардың «Ер Солтоной» эпосында Жолборсканның ұлы Темірқан жиырма күнде күліп, екі айда отырып, үш айда еңбектеп, бесінші айда жүріп, тоғыз айда сөйлеп ақылы он жасындағы баладай болыпты [10, 22 s.].

Қырғыздардың «Бостон» жырында дүниеге келген баланы алты әйел жүріп құндақтай алмайды. Сәби қолын ашып тербетілгенде екі әйел екі жаққа құлайды. Он ақ киізге оралған сәби киізді бір теуіп бөлшектейді. Бесікке де сыймайды. Отыз палуан келіп алпыс кигізге орап екі таудың арасына бөлейді. Бала дүниеге келер-келместе ашыққандай болып аузын қимылдатады. Аспаннан түскен бұлттың ішінен шыққан Қызыр баланың атын Бостон қояды. Бала екі күннен кейін сөйлей, үш күннен кейін

жүре бастайды. Үшінші күн бір отырыста алты қозының етін жейді, бірақ тоймайды. Тоғыз күнде өз-өзімен ойнай бастайды. Айға толғанда балалармен ойнайды. Ойнаған баларына зияны тиіп, тіпті өлтіріп те алады. Бір жасына келгенде мінетін ат таба алмайды. Өйткені қай атқа мінсе сол аттың белі сынады [10, 25-26 б.]. Жырдағы ғажайып баланың айбаты да, тәбеті де басқалардан өзгеше: Енеден жерге түшкөндө/Кайсалактап көз ачат,/Тамақ сурап ооз ачат./Карын майды алып барса,/Оозантыш үчүн балага/Бір қарын май алып барса,/Капшырып аны жутқаны,/Дағы бер деп тамшанды [10, 25-26 б.].

Батырлардың балалық шағын суреттегенде Солтүстік түркі халықтарының эпостарында мифологиялық элементтердің көбірек сақталғанын көреміз. Эпостарда ғажайып дүниеге келген сәбидің балалық шағы да ерекше, әсіреленген түрде өтеді. Батыр бала жылдам өсіп, соғысқа әзірленеді.

«Өлөштөй» алтай эпосында Өлөштөйдың ұлы Ерке-Коо бір қолына жай тасын, бір қолына қан ұстап туады. Бала екі күнде ана, үш күнде әке дейді. Бір айдан кейін сөйлеп, жүгіре бастайды. Үш жасына келген кезде аты, сауыты, қылышы бар жауынгерге айналады. Құздан шығып кездескен палуандарды қорқытады, атасына барып анасының мұрасын сұрайды [11, 90-110 s.].

«Ақ Тайчы» эпосында Ақ Тайчы отбасында екінші бала. Алайда өзінен бұрын дүниеге келген ағасын Ерлік алып кеткеннен кейін ұзақ уақыт баласыздық зарын тартқан ата-анадан дүниеге келеді. Ерлік алып кеткен бала қасқыр кейпіне еніп жаңа туған бауыры Ақ Тайчыны Ерліктен қорғау үшін қасына алады [11, 118 s.].

«Ақ Тайчы» эпосындағы баланы қасқырдың өсіруі Көктүріктердің бөріден таралуына байланысты аңыздарды еске түсіреді. Эпоста қасқыр өсіріп жеткізген Ақ Тайчы айбатты батыр болып сапарға шығады. Ақ Тайчының ағасы Ақ Бөкө табиғаттың билеушісі іспеттес. Ақ Бөкө маралдарға бауырын емізуге бұйрық береді. Маралдардың емізуі табиғи өсуді көрсетеді. Таудың етегінде маралдардың сүтімен азықтанған Ақ Тайчы тез өсіп жетіледі. Еркин Коо сияқты Ақ Тайчы да қысқа бір мерзімде әке, шеше деп сөйлеп, бесігінен түсіп жан-жағын аралай бастайды. Ақ Бөкө бауырына соғыс киімдерін, ат, қару-жарақ береді [11, 121-123 s.]. Ақ Тайчы да осыдан кейін дұшпандарымен жалғыз өзі күресетін батырға айналады.

Алтайлардың «Ерке-Коо» эпосында шақпақ тастан пайда болған батыр аштықтан өлейін деп жатқанда Көгүдей Мерген еліне әкеледі. Қарны тойған бала екі күннен кейін ана, алты күннен кейін әке деп айғайлайды. Жетінші күні темір тұсауды теуіп сындырады [11, 35-36 s.].

Тувалардың «Танаа Херел» эпосында [12, 209-210 s.] Шаң Хаан жүз сегіз әйел алса да балалы бола алмайды. Бақсының кеңесімен батыста тұратын Пат-Патпалчын ханның патшайымын шақырту үшін жіберетін адам іздейді. Алайда ол жаққа баратын адам таба алмайды. Сол кезде бір қарт үш жастағы баланың ғана бара алатындығын айтады. Эпоста осы бала Танаа Херелдің басынан өткен оқиғалар баяндалады. Ерекше бала мінген аттарының белдерін сындырады. Тек үш жыл буаз қалып үш айда тумаған биенің тайы ғана оны көтере алады. Баланың мінген аты да өзі сияқты ғажайып ерекшеліктерге ие болып келеді.

Тувалардың «Баян Тоолай» эпосында да ғажайып балалық шақ эпизоды баяндалған [12, 479 s.]. Аталған эпоста Мөге Баян Тоолайдың әйелі дүниеге әкелген бала бес-алты еңбектеп, онынші күннен кейін жүгіріп, ойнай бастайды.

«Алдын Чаагай» эпосында батыр төрт жасынан бастап әпкесі мен қарындасын асырау үшін аңшылықпен айналысады [12, 527 s.].

Тувалардың «Мөге Шагаан Тоолай» эпосында қартайған Сай-Куу дүниеге әкелген бала екі күнде анасын танып, үш күннен кейін жүреді, анасын еміп жүріп, аң аулап үйіне әкеледі. Орманда бір мақұлықты өлтіріп қарнын жарғанда қарнынан адамдар шығып өзіне бата береді [12, 26 s.].

Сахалардың «Жулуруяр Нургун Боотур» эпосында батыр аспанның тоғызыншы қабатында туа салысымен орнынан тұрады. Екі жасына толғанда елге тыныштық орнату үшін ортаңғы әлемге жіберіледі. Екі жасынан бастап аңшылықпен айналысқан бала бұғылардың танауынан, киікті танауының тесігінен, аюды самайындағы жүндерінен тартып ойнайды [13, 171 s.]. Нургун Боотур төменгі әлемнің абаасылары алып кеткен қарындасын құтқару арқылы есейгенін көрсетеді [13, 187-227 s.].

Алтайлардың «Маадай Қара» эпосындағы Көгүдей Мергеннің әкесін тауып Қара Құла қағаннан өш алу үшін Қара Құла Қағанның еліне сапар шегуі оның есею сапары болып саналады. Көгүдей Мерген осы сапарында Ерліктің екі батырын жеңуі, улы сары теңізден өтуі, ашылып жабылған екі тауды ашуы арқылы сыналады [5, 61-62 s.]. В.В. Радлов жазып алған шорлардың «Алтын Ергек» эпосында бала үш жасында әкесінің өшін алуға шығады.

Баланың ер жетіп есейгені қаһармандық эпостарда ғажайып көмекшілердің арнайы рәсімдерді жасап, бата беруінен көрінсе, кейбірінен өзіне жақын адамдарынан мінерге ат, ұстарға қару сұрауынан басталады. Бала батырдың ерлігі ата кегін қуу, атастырған қалыңдығын іздеп сапарға шығу, ел шетіне келген жауға қарсы аттану түрінде кездеседі. Ғалым Б. Әзібаева эпостарда кездесетін батырға әулиелердің бата беріп, бес қаруын бойына іліп, атқа мінгізуін батырдың кәмелетке жетуінің символы, көне инициация ғұрпының өте-мөте көмескіленген сілемі деп қарастырады [14, 18 б.]. Қаһармандық эпоста баланың әр жастағы мінез-құлқы сипатталып, жасы санамаланған мотив-мінездемелерден кейін ғана батыр маңызды оқиғалардан орын алады. Батырдың бала кезінде ғажайып ерекшеліктерімен көзге түсуі батырға тән қалыпты жайт десек те болады. Керісінше болған жағдайда батырдың қарапайым адамдардан еш айырмашылығы болмай қалады.

Батыр балалық шақтан шыққандығын керемет батырлық көрсету арқылы дәлелдейді. Жалпы сәби күнінде ерлікпен көзге түсу көбіне архаикалық эпосқа тән құбылыс болып келеді. Қаһармандық эпостарда батырлар алғашқы ерліктерін кәмелетке жеткеннен кейін ғана көрсетеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қасқабасов С. Жаназық. – Астана: Аударма баспасы, 2002, – 584 б.
2. Бабалар сөзі: Жүзтомдық / ред. С. Қосан. – Астана: «Фолиант», 2007. – Т. 44. – 496 б.
3. Бабалар сөзі: Жүзтомдық / ред. С. Қосан. – Астана: Фолиант, 2006. – Т. 37. – 544 б.
4. Бабалар сөзі: Жүзтомдық / ред. С. Қосан – Астана: Фолиант, 2006. – Т. 34. – 384 б.
5. Salahaddin B. Maaday Kara Destanı. – Elazığ: Manas Yayıncılık, 2007. – 589 s.
6. Tuva Destanları. / hzl.: E. Arıkoğlu, B. Borbaanay. – Ankara: Öncü Basımevi, 2007. – 581 s.
7. Бабалар сөзі: Жүзтомдық / ред. Б. Әзібаева, С. Қосан. – Астана: «Фолиант», 2008. – Т. 52. – 352 б.
8. Бабалар сөзі: Жүзтомдық / ред. Б. Әзібаева – Астана: Фолиант, 2008. – Т. 48. – 536 б.
9. Бабалар сөзі: Жүзтомдық / ред. С. Қосан. – Астана: Фолиант, 2006. – Т. 39. – 448 б.
10. Altay Destanları 1 / hzl. İ. Dilek. – Ankara: TDK yayınları, 2002. –365 s.
11. Акматалиев А. Кыргыз адабиятының тарихы. – Бишкек: Манастануу баспасы, 2002. – 218 б.
12. Ergun M., Aça M. Tıva Kahramanlık Destanları I. – Ankara: Akçağ yayınları, 2004. – 495 s.
13. Ersöz M. Saha (Yakut) Türklerinin kahramanlık destanı. – Ankara: Türksoy yayınları, 2010. – 524 s.
14. Әзібаева Б. Шеризат-Гүлшат. Ғылыми басылым. – Алматы: Ғылым, 2001. – 118 б.

UDC 81`25

KRYKPAYEVA E.V.
Master's Degree student,
L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Nur – Sultan city, Republic of Kazakhstan
Elmira__1988@list.ru

THE PECULIARITIES OF CONVEYING THE STYLE OF KAZUO ISHIGURO IN RUSSIAN TRANSLATION (ON THE BASIS OF THE NOVEL "NEVER LET ME GO")

Резюме: The article tries to identify the stylistic features of Kazuo Ishiguro's novel "Never let me go" and its translational adaptation into Russian. The translation of the novel into Russian was carried out by the famous translator Leonid Motylev. The author notes that the novelty of the material lies in the scarcity of studies on translation aspect of Kazuo Ishiguro's works. The typical features of dystopian fiction are indicated, the stylistic features of the translation text are analyzed, and the difficulties encountered in their transmission by means of the Russian language are revealed. In the course of the research the author comes to the conclusion that translator had managed to maintain the composition and plot included in the text.

Keywords: Kazuo Ishiguro, dystopia, Leonid Motylev, stylistic features, analysis, transfer, translation.

КРЫКПАЕВА Э.В.
магистрант,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті
Нұр-Султан қ., қазақстан Республикасы,
elmira__1988@list.ru

КАДЗУО ИСИГУРОНЫҢ ("NEVER LET ME GO" РОМАНЫНЫҢ МАТЕРИАЛЫНДА) ШЫҒАРМАСЫН ОРЫС ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ СТИЛЬ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН БЕРУ

Түйін. Мақала Kazuo Isiguro романының «Маған рұқсат етпе» деген романының стилистикалық ерекшеліктерін және орыс тіліне аудару бейімделуін анықтауға тырысады. Романды орыс тіліне аударуды танымал аудармашы Леонид Мотыльв жүргізді. Автор материалдың жаңалығы Kazuo Ishiguro еңбектерінің аударма аспектісінде жеткілікті көлемде зерттелмегенін көрсетеді. Дистопалық жанрдың тән ерекшеліктері көрсетіледі, аударма мәтінінің стилистикалық ерекшеліктері талданады және оларды орыс тілінде беру барысында кездесетін қиындықтар анықталды. Зерттеу барысында автор аудармашының мәтінде жазылған жұмысының композициясы мен тақырыбын сақтауға қол жеткізгені туралы қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: Kazuo Ishiguro, dystopia, Leonid Motylev, стилистикалық техника, талдау, аударма, аударма.

КРЫКПАЕВА Э.В.
магистрант,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан,
elmira__1988@list.ru

ПЕРЕДАЧА ОСОБЕННОСТЕЙ СТИЛЯ В ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАДЗУО ИСИГУРО (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА "NEVER LET ME GO") НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Резюме. В статье предпринимается попытка выявления стилистических особенностей романа Кадзуо Исигуро «Не отпускай меня» и их переводческая адаптация на русский язык. Перевод романа на русский язык

осуществлен известным переводчиком Леонидом Мотылевым. Автор статьи отмечает, что новизна материала заключается в недостаточном количестве исследований произведений Кадзуо Исигуро в переводческом аспекте. Указаны характерные черты жанра антиутопии, проанализированы стилистические особенности текста перевода, а также выявлены трудности, возникающие при их передаче средствами русского языка. В ходе исследования автор приходит к выводу, что переводчику удалось сохранить заложенные в тексте композицию и сюжет произведения.

Ключевые слова: Кадзуо Исигуро, антиутопия, Леонид Мотылев, стилистические приемы, анализ, трансляция, перевод.

So far, there are many XXI century novelist writers who make us both enjoy the language of their works and think of the meaning of life. Kazuo Ishiguro, a famous Japanese-born British writer, winner of the 2017 Nobel Prize in Literature, is one of these modern writers. His works demonstrate combination of two cultures – Japanese and British. However, the author emphasizes that his novels are of an "international" nature which is understandable to any person.

Indeed, the subjects of the works by Kazuo Ishiguro are universal in many respects, as the author describes universal problems and relationships. Many of Kazuo Ishiguro's works trace the topics of remembrance and attitudes to the past (both personal and historical). This is due to the fact that, being a Japanese by origin, Kazuo Ishiguro, like all Japanese people, still remembers the days of atomic bomb attack to Hiroshima and Nagasaki in 1945. The topic of the historical past is explored by our modern Kazakh writers too, such as Mukhtar Mugain, Ermek Tursunov, Gulbakhram Kurgulina, Sabyr Kairkhanov, Ayan Kudaykulova, Ilmaz Nurgaliyev, and Karina Sersenova. For example, the novel "Synchro" written by Sabyr Kairkhanov raises the problems of the ecosystem and anthropology of Kazakhstan connected with the Semipalatinsk nuclear test site events. In addition, this novel, same as the novel "Never Let Me Go", uncovers the subject of sacrifice: heroes sacrifice their lives to save loved ones for the good of the whole nation. And this is an incomplete list of modern writers who are quite remarkable in our country.

Any piece of art is primarily an expression of the personality of its creator, both in terms of a set of ideas, and at the level of their linguistic and stylistic implementation. Even Johann Wolfgang von Goethe noted that every writer, whether he wants to or not, in a certain way portrays himself in his works. This means that the writer thus shows his own attitude, the style of his own thoughts and feelings [1, 69].

The novel "Never Let Me Go" is considered as a fantastic novel, as a dystopia. The dystopia genre as a special trend in literature depicts a society in a socio-moral, economic, political or technological impasse due to a number of bad decisions made by humanity. Dehumanized totalitarianism, dictate, lack of freedom, fear, whistleblowing, despair of the struggle are one of the topics related to this genre. The plot is often built on the opposition of a person or a small group of individuals to the ruling dictatorship, most often ending in the defeat of the heroes [2].

Our research is devoted to the problem of the style of the artwork and its transfer in translation. In order to create an adequate translation, a translator should review the genre and style of the text of the artwork first.

The word "style" comes from the Latin "stilus" – a special stick with a sharp end used by the Romans as a tool to write on wax tablets. Metonymically, the word "style" has been used in the sense of an ability to use lexical-phraseological and syntactic means of a language correctly, as well as to use these means to beautify speech [3]. Style is an important aspect when translating an artistic text, as it reflects the linguistic means of the language. Modern art prose reflects almost all styles of the English language. Style implies an individual style of speech or the author's style of an artwork that makes it unique and recognizable.

We would like to draw attention to the direct analysis of the stylistic features of Kazuo Ishiguro's novel "Never Let Me Go."

We should immediately note such a feature that arrests our attention from the first pages of the book – an abundance of colloquial and slang terms which poses some difficulties for a translator. It should be noted that when translating a modern dystopia, the main challenge for a translator is to preserve the reader's intended effect, rather than to preserve the original form of the unit. Peter Newmark, the eminent British philologist, translator and linguist, defines the concept of translation as "art, consisting in an attempt to convey a thought expressed in the text of one language, using text or saying another language" for a good reason [4].

This article attempts to identify the transfer of stylistic features in the Kazuo Ishiguro's novel "Never Let Me Go" translated into Russian by Leonid Motylev, a famous translator.

In the course of a comparative analysis of the source and translated texts (ST and TT, respectively), we have identified stylistic means in ST and transfer thereof to the TT.

We have reviewed stylistic devices at the following levels: phonetics, morphology, vocabulary, syntax and stylistic semasiology.

Such methods of euphony as alliteration, onomatopeia and assonance were identified at the level of phonetics in ST.

Let us give an example of alliteration used by the author:

"What he wanted was not just to hear about Hailsham, but to remember Hailsham, just like it had been his own childhood" [5]

«On hotel ne prosto slushat' pro Heylshem, no vspominat' ego, tochno svoe sobstvennoe detstvo» [6]

Alliteration of the consonant sound "h" is not transferred to the TT. In the text of the original, this repetitive sound allows the author to show the donor's completion, how Kathy's words act on him like a lullaby just before his death. She describes Hailsham, which seems to him a wonderful place and acts as a "painkiller" on him before his death. This sound creates an association with hissing, quiet breathing of the completing. As you can see, the translator misses this device. In this case, the repetition of a similar voiceless sound "c" (Russian) is random.

"The Square's the obvious congregating point and the few bits behind the buildings look more like wasteland"

«Ochevidnym mestom vstrech sluzhit Ploschad', a te neskol'ko uchastkov, chto imeyutsya pozadi korpusov, pohozhi na pustyri»

Translation of this passage is almost identical. In the sentence of the original, the sounds [b] and [l] are repeated. The sonorous consonant sound [b] is in the anaphoric position (*bits behind the buildings)*. Unlike the Russian sound [б], the English sound [b] is weaker, the lips are not so tense once pronounced. The author seeks to demonstrate the despondency and fading of the territory of the Kingsfield center by repeating this sound. The word "wasteland" in this sentence has the main author's intention, alliteration here performs an expressive function. At the same time, the sound [l] repeats (*buildings look more like wasteland*) in different word positions. This artistic technique is reflected in the translation, alliteration is due here by repeating the voiceless sound "п" in a number of words, which in turn carries a "deaf" tone, emptiness and gloom. L. Motylev succeeded in emphasizing the author's key intent in the translated passage.

An example of an effective stylistic device in the form of alliteration can be seen in the following passage, which shows the low, depressed mood of the heroine watching only a gloomy empty space in front of her:

"Maybe I just felt like looking at all those flat fields of nothing and the huge grey skies. At one stage I found myself on a road I'd never been on, and for about half an hour I didn't know where I was and didn't care. I went past field after flat, featureless field, with virtually no change except when occasionally a flock of birds, hearing my engine, flew up out of the furrows. Then at last I spotted a few trees in the distance, not far from the roadside, so I drove up to them, stopped and got out"

Sound impression here is determined by consonants [l], [fl]. The sound [l] symbolizes tenderness, softness and warm feelings. Warm memories of her friends, of the trip to Norfolk slip fast in Kathy's head. The double sound [fl] creates a certain tone and atmosphere, where Kathy's clumsy movements disturb birds unexpectedly flying in front of her and an atmosphere of hopelessness, depression and danger.

«Mozhet byt', mne prosto zahotelos' posmotret' na eti ploskie pustye polya i gromadnoe seroe nebo. V kakoy-to moment ya obnaruzhila, chto edu po doroge, na kotoroy nikogda ne byla, i primerno polchasa ya ne znala, gde nahozhus', i ne zhelala znat'. Odno za drugim tyanulis' ploskie polya bez vsyakih primet i prakticheski odinakovye – razve chto koe-gde vyporhnet iz borozdy, uslyhav shum moego motora, stayka ptic. Nakonec ya uvidela vperedi, pochti u samoy obochiny, neskol'ko derev'ev i, poravnyavshis' s nimi, ostanovilas' i vyshla».

When translating, Leonid Motylev tried to preserve alliteration by using sounds such as [м], [н] and [п]. Smooth and tender sounds [м] and [н] illustrate the heroine's mood, despite her hopelessness, she goes on with memories and accepts the inevitability of her own destiny. The predominance of a voiceless sound [п] creates a visual picture of Kathy's emotional state, her associations and thoughts.

The word-forming level of the language has special expressive resources. At the morphology level, we have identified the following diminutive suffixes in both ST and TT. The author uses this device to show how the little girl listened to the song and quietly sang along with the words "Oh baby, baby, never let me go ..." imagining that she was holding a baby.

"Baby"

«Detka»

"...when the gardeners and the delivery men joke and laugh with you and call you «sweet-heart"

«…kogda sadovniki i shofery shutyat s vami, smeyutsya i nazyvayut vas «zolotko»

The phrase also saved the move where the author tried to show mockery and positive emotions (*"sweet – heart"* – «zolotko»).

Another example where a derivative adjective gives an emotional and evaluative connotation, namely a negative assessment with a touch of neglect: *"childish pictures"* – «risuya po-detski».

The translator here makes a grammatical replacement, namely the replacement of a part of speech – an adjective is replaced with an adverb, since the verbal adverb phrase was used, but at the same time, it retains the tone imitated by the author.

It is known that the Russian language has a widely developed system of suffixes. When transferring nouns or adjectives (more rarely adverbs) of the original in the translation, it becomes possible to use this specific feature of the Russian morphology to express an important color of a word, if the context provides conditions for it [7, 188].

Leonid Motylev used that morphological feature: *the chairs with their swivels and castors* (vertyaschiesya kresla na kolesikah); *Steve's magazines* (zhurnal'chiki Stiva); *Ruth had drifted away from the rest of us* (Rut otoshla v storonku); *the dark winding lanes* (izvilistye dorozhki); *full of fluttering flags* (reyalo mnozhestvo flazhkov); *we took the table right at the back* (stolik vybrali samyy dal'niy ot vhoda); *stupid* (glupen'kiy ty moy); *vans or lorries* (furgonchiki ili gruzoviki); *the special things* (vsevozmozhnye veschicy); *mainly Juniors* (glavnym obrazom malyshnya); *the Senior boys* (starshih mal'chishek); *I finally cornered her* (ya priperla ee k stenke); *a polished shoe* (lakirovannaya tufel'ka); *circled* (obvedennye kruzhkami).

In the course of the study, we have identified the compounds (syntactic words) in the original text, namely the compounds with the first noun-component generated by the following models:

Noun + Part I: *team-picking* (raspredelenie igrokov)

Noun + Adj: *half-heartedly* (vyalo)

The author uses these derivational models to save language means and, on the other hand, for stylistic expressiveness [8, 100]. The translator preserves the construction of these models, since they coincide with the grammatical meaning in Russian.

The novel's text also contains affixed word-formation to save linguistic means by adding the *re–* prefix with the meaning of repeated action.

Re-tying (perevyazyvali)

The author also uses word-formative possibilities with an unconventional combination of components, thus creating a new word:

Exhibition-cum-sale (vystavka-prodazha)

"Cum" is a Latin preposition meaning "with, together with". It has long been used in English in some fixed expressions: cum grano salis (s krupinkoy soli); cum privilegio (s preimuschestvennym pravom na chtolibo).

In the XIX century it began to be used as a connecting word in the complex collocations. For example, coffee-cum-chicory (kofe s cikoriem), dinner-cum-cocktail dress (plat'e dlya obeda i kokteylya), kitchen-cum-dining-room (kuhnya-stolovaya), watch-cum-compass (chasy s kompasom) [9]. Leonid Motylev translated this combination of words as «vystavka-prodazha», omitting the Russian preposition "c" since the meaning is clear.

At the vocabulary level, the following stylistic devices as slang, vulgarisms, and familiar colloquial words have been identified.

Slang:

Junkie – narkoman

Gutter – pomoyka

Wino – p'yanica

Tramp – brodyaga

Toilet – tualet

Rubbish bin – stochnaya kanava

Vulgarisms:

Prostitute – prostitutka

Slangy-colloquial words:

Don't talk rubbish, Tommy!

Ne boltay chepuhu, Tommi!

You're not to breathe a word

Vse ravno molchi kak ryba

If you're going to play stupid games, I can't be bothered

Ya ne iz teh, komu mozhno veshat' lapshu na ushi

Let's not go through this again

Ne zavodi opyat' etu sharmanku

You got him to pipe down

Ty zastavila ego zatknut'sya

The novel contains a large number of examples of colloquial speech, which clearly conveys the experiences and reflections of the characters. Even though the story is told by Kathy H., it contains both a monologue and a dialogue. This is due to the fact that the author tries to be closer to the reader by means of dialogic speech, creating his own secondary author's fictional world.

In his translation, Leonid Motylev retains the style of Kazuo Ishiguro, creating an adequate understanding of the characters' speech.

Such techniques as repetition, mesodiplosis (middle repetition), polysyndeton, anacoenosis and anaphora have been identified at the syntactic level.

Repetition:

"But these days, of course, there are fewer and fewer donors left who I remember, and so in practice, I haven't been choosing that much"

«No chem dal'she, tem, konechno, men'she i men'she ostaetsya donorov, kotoryh ya znayu po proshlym godam, tak chto na praktike ya pol'zuyus' svoim pravom ne slishkom uzh chasto»

"Sometimes he'd make me say things over and over; things I'd told him only the day before, he'd ask about like I'd never told him"

«Inogda on zastavlyal menya povtoryat' snova i snova: ob uslyshannom vchera sprashival tak, slovno ya ni razu esche pro eto ne rasskazyvala»

"The song was about what I said, and I used to listen to it again and again, on my own, whenever I got the chance"

«Pesnya byla o tom, o chem ya skazala, i ya slushala ee odna snova i snova pri pervoy vozmozhnosti»

In these examples, the translator preserves the repetition of an element, which emphasizes significance and draws attention in the segment of speech.

In the first case, the repetition serves to express the length of time; the repetition emphasizes Kathy's diligence and professional ethics towards donors. In other examples, the repetitions perform the function of an emphasis – drawing attention to the element being repeated.

It should be noted that the research has also identified a separate addition of this technique in translation:

"That's Hailsham for you"

«Heylshem est' Heylshem»

Leonid Motylev, by applying the repetition, focuses on the speaker, who wanted to get into Hailsham so much and thought that some Hailsham donors could get a reprieve.

Mesodiplosis (middle repetition):

"I know when to hang around and comfort them, when to leave them to themselves; when to listen to everything they have to say, and when just to shrug and tell them to snap out of it"

«Ya znayu, kogda nado podbodrit', pobyt' ryadom, kogda luchshe ostavit' odnogo; kogda terpelivo vyslushat', chto on govorit, kogda prosto otmahnut'sya i skazat', chtoby peremenil plastinku»

In the translation of this technique, Leonid Motylev preserved the author's intentional repetition of the same word, which performs a great semantic charge.

Polysyndeton:

"I won't be a carer any more come the end of the year, and though I've got a lot out of it, I have to admit I'll welcome the chance to rest—to stop and think and remember"

«K koncu goda ya uzhe perestanu rabotat' pomoschnicey, i, hotya ya ochen' mnogo ot etoy raboty poluchila, dolzhna priznat'sya, chto budu rada vozmozhnosti otdohnut' – ostanovit'sya, porazmyslit', koe-chto vspomnit'»

Anacoenosis:

"And why shouldn't they? Carers aren't machines"

«I pravil'no delayut, po-moemu. Pomoschniki ved' ne avtomaty»

Anaphora:

"...none of you will go to America, none of you will be film stars. And none of you will be working in supermarkets as I heard some of you planning the other day"

«…nikto iz vas ne poedet v Ameriku, nikomu iz vas ne stat' kinozvezdoy. I nikto iz vas ne budet rabotat' v supermarkete – ya slyshala na dnyah, kak nekotorye delilis' drug s drugom takimi planami»

As can be seen from the examples above, the translator retains the features of all the mentioned stylistic means.

At the level of stylistic semasiology, we have reviewed such general figurative and expressive means as simile, metaphor, epithet and irony.

Simile:

"...it seemed like we were holding onto each other because that was the only way to stop us being swept away into the night"

«…i na mig mne pochudilos', chto my potomu uhvatilis' drug za druga, chto inache nas prosto uneset etim vetrom v temnotu»

When translating the simile, Leonid Motylev accurately conveyed the meaning of how Tommy was upset after the trip to Madame and Miss Emily. After all, it was his and Kathy's chance to delay the donation.

Zoometaphor (imaginary):

Crow Face Klyuvastaya

Crow in Russian means "vorona". To preserve the author's style, the translator used a zoo-metaphor based on an imaginary similarity – stern nurse Trisha, who received the nickname "Crow Face".

Bulldoggy figure

Chem-to napominala bul'doga

This example demonstrates an imaginary similarity as well; there is an omission technique in the translation, since the word "figure" would be superfluous in accordance with the standards of the Russian language.

The barn we called the Goosehouse

Stroenie, kotoroe my nazyvali gusyatney

The translation preserved the imagery and emotional attitude to the barn, which was called "gusyatnya" (Goosehouse) by the characters, since "the roof was leaking badly and the door was permanently off its hinges".

Epithet:

"Tranquil atmosphere"

«Sonnoe spokoystvie»

The author rarely uses vivid epithets. In the example above, the method of semantic replacement of the word "atmosphere" by "spokoystvie" (calm) is used. However, the figurativeness of the expression was preserved.

Irony:

"Has Keffers recruited you for his porn patrol?"

«Keffers podryadil tebya v policiyu nravov?»

The translation fully preserved fine mockery used by the author.

In this article, we focused on the nature of the translation of the stylistic features of the source and translated texts. Stylistic features were analyzed at the following levels: phonetics, morphology, vocabulary, syntax, and stylistic semasiology. Based on this analysis, we can argue that the stylistic techniques in both language materials are fully and accurately represented at the level of vocabulary, syntax and stylistic semasiology. Therefore, at the level of phonetics, unfortunately, the translator missed alliteration; grammatical replacement has been found at the level of morphology, which is quite typical for the English-Russian translations.

It is worth noting that, despite some omissions of the translator, Kazuo Ishiguro's style has been preserved. A dystopian novel, which concretizes the issue of man himself in its own way, and his penetration into

nature and attempts to change it, demands from the translator to analyze carefully and to search for the corresponding means in the translation language. The translator managed to keep the composition and subject of the work laid down in the artwork.

REFERENCES:

1. Domashnev A.I., Shishkina I.P., Goncharova E.A. Interpretaciya hudozhestvennogo teksta: Ucheb. posobie dlya studentov ped. in-tov po spec. № 2103 «Inostr.yaz.». – 2-e izd., dorab. – M.: Prosveschenie, 1989. – 208 p.
2. Morson, G. Granicy zhanra [Tekst]: / G.Morson. – Utopiya i utopicheskoe myshlenie. M.: AST 1991. – p. 233-251.
3. Lapshina M.N. Stilistika sovremennogo angliyskogo yazyka//English Stylistics. M.: Izd. centr «Akademiya», 2013. – p. 5-6.
4. Newmark P. Approaches to Translation. Oxford, 1981.
5. Kazuo Ishiguro. Never Let Me Go. London. Bloomsbury house, 2010. Ishiguro, 2005.
6. Kadzuo Isiguro. Ne otpuskay menya (per. s angl. L.Yu. Motyleva). – Moskva: Izd. «E», 2018. – 352 p. – (Kul'tovaya klassika).
7. Fedorov A.V. Osnovy obschey teorii perevoda (lingvisticheskie problemy). M.: Vyssh. shk. 1983, 303 p.
8. Suleymanova O.A., Beklemesheva N.N., Kardanova K.S. Stilisticheskie aspekty perevoda. – M.: Izdatel'skiy centr «Akademiya», 2010. – 176 p.
9. Akademik [Elektronnyy slovar'] https://translate.academic.ru/cum/en/ru/ (data obrascheniya: 16.04.2019)

ӘӨЖ 81.01

КҮЛИБЕКОВА Ж.С.,
Доцент
19zhanka71@mail.ru

САДЫКОВ Н.Ш.,
АУБАКИРОВА Ж.А.,
аға оқытушылар
sadikovnur@mail.ru, zhamila_08@mail.ru

ТАГҮДРЕТОВА Б.Б.
оқытушы
М.Қозыбаев атындағы СҚМУ
t.bota_90_10@mail.ru

ҚОЖАБЕРГЕН ЖЫРАУ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «АТАМЕКЕН, БАТЫРЛЫҚ, ЕРЛІК» КОНЦЕПТІЛЕРІ

Аңдатпа: Қожаберген жырау шығармаларында «концепт» ұғымы өте ұтымды қолданылады. Әсіресе, «атамекен», «батырлық, ерлік» концептілері туған жерге деген сүйіспеншілік, замана тарихын, келбетін танытуда ерекше қызмет атқарады. Атамекен ұғымы осы тіркестің құрамындағы «ата» және «мекен» сөздерінің ассоциативті мағыналары арқылы да объективтенеді. Ата – «ата-баба» мағынасында әрі «ежелгі» мағынасында алынады, мекен – «тұрақ, өмір сүретін, өсіп-өнетін территория» деп түсіндіріледі. Кең байтақ қазақ елінің ұлан байтақ жерін қорғайтын батырлардың ерлік істері концептілер арқылы терең зерттеледі. Ата қонысымыздың сол кездегі халін көрсетуі мақсатында қолданылған концептілер ақын шығармаларының стильдік ерекшелегін анықтауда өзіндік тілдік бірлік болып табылады.

Түйінді сөздер: концепт, тілдік бірлік, атамекен, батырлық, ерлік, туған жер, замана тарихы, ата қоныс.

Аннотация: В произведениях Кожабергена жырау очень рационально используется понятие «концепт». В частности, концепты «атамекен» «героизм, мужество» играют особую роль в проявлении любви к родной земле, истории современности. Понятие Атамекен (земля предков) объективируется через ассоциативные значения слов «ата» и «мекен» в составе этого сочетания. Слово Прародитель здесь используется в значении «ата – баба» и «древний», слово «мекен» означает «стоянка, место проживания». С помощью концептов глубоко изучаются героические подвиги героев, защищающих обширную казахскую землю. Концепты используются для того, чтобы показать жилищные условия наших предков того времени, а также являются своеобразной языковой единицей для определения стилистических особенностей произведений поэта.

Ключевые слова: концепт, языковое единство, атамекен, героизм, мужество, родная земля, история современности, поселение предков.

Annotation: Annotation: In the works of Kozhabergen zhyrau, the notion of “concept” is used very rationally. In particular, the concepts of “atameken” “heroism, courage” play a special role in the manifestation of love for the native land, the history of modernity. The concept of Atameken (the land of ancestors) is objectified through the associative meanings of the words “ata” and “meken” as part of this combination. The word “Grandparent” is used here for “ata-baba” and “ancient”, the word “meken” means “a station, a place of residence”. With the help of concepts, the heroic feats of the heroes defending the vast Kazakh land are deeply studied. Concepts are used to show the living conditions of our ancestors of that time, and also are a special language unit for defining the stylistic features of the poet’s works.

Keywords: a concept, linguistic unity, atameken, heroism, courage, native land, modern history, an ancestral settlement.

КІРІСПЕ

Қазақтар үшін кеңістік ұғымы әрі горизонтальды (оң, сол, шығыс, батыс, дүниенің төрт бұрышы), әрі вертикалды (жоғары, төмен, аспан, жер, жер асты) формада қабылданатыны оның түрлі мифтерде, ауыз әдебиеті үлгілерінде сақталған тілдік бейнелерінен көрінеді. Кеңістік дегеніміз қазақтар үшін шексіз космос. Осы космоста олардың «өз микрокосмосы» бар, ол – «атамекен» деп аталатын олардың бүкіл болмысын өзге «ықпал етуші, үйлесімділігін бұзушы» күштерден сақтайтын, ата бабасынан

мұраға қалып келе жатқан өздері үшін ерекше «жұмақ, жайлы жер». Атамекен ұғымы осы тіркестің құрамындағы «ата» және «мекен» сөздерінің ассоциативті мағыналары арқылы да объективтенеді. Ата – «ата-баба» мағынасында әрі «ежелгі» мағынасында алынады, мекен – «тұрақ, өмір сүретін, өсіп-өнетін территория» деп түсінеміз. Сонда **атамекен** «ата бабаларынан бері мекен етіп, өркен жайып келе жатқан жер» деген ұғымды береді.

Атамекен атауы кейде *ата жұрт, ата қоныс* сөздерімен де ауыстырылып қолданылады. Жалпы ұлттық стереотиптік ұғымда **атамекен** еуропалық ғалымдарының түсінгеніндей, «көшпелілердің көшіп-қонып жүретін территориясы, малға жайлы жайылымдық жерлер» емес, ***атамекен*** біріншіден, ата бабасының (өзінің ғана емес) кіндік қаны тамған жер, екіншіден, ата бабасының бейіті (моласы) жатқан жер, үшіншіден, ата мекен болатын жердің таңдалуы қасиетті әулиелердің, пайғамбарлардың батасымен, Алланың қалауымен жүзеге асырылады, төртіншіден, ата мекен ата бабаның каны төгіліп, жаудан қорғап алып қалған жер, бесіншіден, атамекен «ағайын-тума ортасы» [1, 104 б.].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қожаберген жырау поэтикасында «атамекен» ұғымын сипаттауға қатысатын басты географиялық атаулар мыналар: жер атаулары – Сарыарқа, Алтай, Сібір, Тарбағатай, Сыр елі, Парсы елі, Шымкент-Созақ,Үзкент, Сайрам, Маңғыстау, Ташкент, Теміртау, Самарқанд, Бұхара, Шымкент, Созақ, Түркістан; өзен-көл атаулары: Есіл, Еділ, Ертіс, Тобыл, Үшбұлақ,Том, Омбы, Аягөз, Алқакөл, Талас, Жайық, Әмудария, Шу,Ащыкөл, Телікөл, Жем, т.б.Төбе, тау атаулары: Орал, Шыңғыстау, Алатау, Қаратау, Ереймен, Баянтау т.б.

Жер атаулары «Елім-ай» жырында сонауАқ Орданың құрылуынан бастауалып, Жәнібек пен Керейдің өз алдынаел болам деп, хандық еткен заманын, Қазақ дейтін үш жүзге Жоңғар халқының шабуыл жасап, елді аңыратып, жерін шауып, қазағымыздың құтын қашырған «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деп аталып кеткен сұм соғысқа куә ететін тарихи жер-су, тау аттары ретінде суреттеледі. Елім-ай – халықтың сонау 1721 жылғы тарихын көз алдымызға елестетін туынды болғандықтан, жырда көбінесе географиялық атаулар сол оқиға болып өткен жерге байланысты, бірде жауын жайрата жеңіп, бірде біреудің қолында кетіп бара жатқан ата қонысымыздың сол кездегі халін көрсетеді.

Шыңғыс пен Аягөзді қалмақ алып,
Бөгеңдей қолбасшыны қалжыратты

Қалмақтардың қазақтың не бір жерлерін басып алып, және сол ұрыс өткен жер атаулары ретінде көрсетіледі:

...Ертіске Омбы өзені құяр жерді,
Айнала тоғаймен қалмақ алған.
Шегіндік мылтық біздеаз болған соң,
Сибан көл, Тарышы көлі жауда қалды
Тоқтаттық *Есіл көлде* қалың жауды,
Ор қазып, Есіл көлде жолын бөгеп,
Соғысып қолма-қолды қалмақты ұттық,– дейді.
Бес руы Керейдің,
Соғыста құрып жоңалды.
Есіл, Тобыл, Көкшеде,
Мал мен мүлкі тоналды [2, 153б.].

Дегенмен, екі ел арасындағы ұрыстың соңы қазақтардың азаттығымен аяқталғанын білеміз. «Жеңіс толғауында» қалмақтар болса, Қытай мен Парсы елінен асып, саудаға жалданып, не киер киімге, не ішер тамаққа жарымай керуен асып кеткендігін айтады.

Жырау өзінің билік еткен, аталары туған, өмірінің небір қызықты сәттерін өткізген орта ретінде:

Есілдің **ну тоғайын мекен еткен,**
Жер жыртып, алабынаегін еккен.

Толыбай сыншыұлы деп ел атаған,
Қарабас сол араны мекен еткен…
*Қазан мен Кемер*арасын,
Ордабасы боп жүріп,
Көп ел мен жерді танымын
...Теріскей Сарыарқаны қыстайтұғын,
Егіз ел Крей-Үақ көсемі едім, –

деп Есіл өзені мен өр Сарыарқаның бойын сипаттайды [2, 28 б.].

Көбінесе, көл, өзен, сай атаулары тұлғаның (жыраудың) «сезіміне қанат бітірген табиғат сұлулығы, көркем үйлесім табады»:

Есіл,Ертіс, Тобылдың тоғайларын,
Ежелден елі-жұртым қыстап келген.
Аң аулап, қансонарда бүркіт салып,
Жыл сайын кәсіп қылған нелер мерген.
Тоғайын *Омбы өзені* жұртым қыстап,
Баптаған алғыр тазы, қыран ұстап.
Ертеден Керей қоныс еткен *Сібір,*
Қорғаған жаудан ерлер қару ұстап.
Түркістан, Сайрам, Тараз, Ташкент маңын,
Мекендеп орта жүздің халқы қалың.
...Өсірген қой мен түйе, жылқы малын [2, 140 б.].

Атамекен концепті осы ұғымды танытудағы ядролық концепті болса, оны толықтырып, мазмұнын байытатын «толықтырушы» концептілер де бар. Олар: ***құтты қоныс, құтсыз қоныс концептісі*** [1, 148 б.].

«Құтты қоныс» концептісі. Қоныс ұғымының қазақтар үшін қаншалықты қасиетті ұғым екендігі «қоныс жайлы болсын», «қоныс құтты болсын» тәрізді тілек түріндегі тіркестердің, «қоныс аудару», «қонысынан айрылу» сияқты қолданыстардың мифтік астарынан аңғаруға болады. Жаңа қонысқа көшіп келгенде, алдымен, ол жерді отпен аластайды. Сол арқылы қоныстыосы уақытқа дейін (жаңа иелері келгенше) иеленіп қалған тылсым күш иелерінен (жын, шайтан, пері, яғни өзге космос өкілдері) тазартады. Қоныстың өзі ***қоныс***және***атақоныс***деп жіктеледі. Қоныстан көшу, жұрт ауыстыру (жайлаудан күзеу, қыстауларға көшу, малға жайлы жайылымдық жер іздеуге байланысты) көшпелі елдің тұрмыс-тіршілігіне байланысты кездесе беруі мүмкін, ал ***атақоныстыт***астап көшу, жер аудару– тек амалсыз, еріксіз жағдайда ғана болатын, кейінгі өкініш, қайғы-қасіретке, мұң мен сағынышқа себеп болатын жағдай. Төмендегі өлең жолдардан Қожабергеннің «Елім-ай» дастанында көрініс тапқан атақонысқа байланысты фреймдер арқылы көрінеді.

Қайран Керей елім-ай,
Көк шалғын Сібір жерім-ай.
Кір жуып, кіндік кескен жер,
Кетем бе,сені көреалмай,-дегенде туған жерін, Керей елін, ата-бабаларымыз мекен еткен қонысын көре алмай арманда кетем бе деп өкінеді жырау.

Атамекенін тастап көшу– Қожаберген жырында :

Бұл қырғын жаппай барша қазаққа ауды,
Наймандар тастап көшті Алтай тауды, –

деген жолдардан қазақ халқының басына түскен ауыр жағдайды көреміз. Яғни, ата қоныстан көшу мынадай жағдайда болуы мүмкін: өзіңнен күші басым жау келіп, амалсыздан көш ауыстыру: Құты қонып, берекесі жарасқан қазақтың әр шаңырағы себепсіз шайқалмаған. Алтайын тастап, басқа жаққа көш аударуы сұм соғыстың салдарынан екені анық дүние.

Қоныстың құтсыз болуы мал баққан көшпелілер психологиясында ***жұт, соғыс*** ұғымымен байланыстырылады. Жау төніп, жер-суынан айырылған қазақ бейнесі:

Бұхарға барған ерлер қайтаоралды,
Қырғызып қуаң шөлде біраз малды.
Індеттен жиі ауырып құнан, тайлақ,
Байырлап ол жақта жұрт тұра алмады [2, 162 б.].

«Жұт жеті ағайынды» деп есептеген қазақ малдың, адамның арасында жұқпалы індеттің көбеюін, жерге шөп шықпай, мал мен адамдардың аштықтан қырылуын кей кездері қоныстың құтсыздығы деген түсінікпен жұрт ауыстырған. Яғни ата қоныстан кету– жаманшылық, жаман ырым болып саналады. Сол сұм соғыстың салдарынан:

Алтайда салып ойранды,
Ойраттар шапты Найманды.
Дәу мылтықтан шар түсіп,
Бақыты елдің тайған-ды, – дейді.

Шынымен де, қазағыма қырғидай тиген бұл апат басынан бағын тайдырып, берекесіздік орнатты. Шабуылдан аштық пен жұтқа іліккен қазақтар от пен судың ортасында қалғандай болды. Күннің суық ызғары мен ауыр күндерінен, жан алар әзірейілдей болып келген жұттан халқымыз ен байлығынан айырылып, қоныс тепкен шұрайлы жерлерін тастап, зарланған жетім, бала-шағадан айырылған байғұс аналар көбейді. Жырау:

Сұм соғыс, аштық пен жұт нені қойсын,
Айырылды ел ен байлық пен жиған малдан, – дейді.

Қазаққа әу бастан қорған болған, керегінде пана болған қазақтың кең даласындағы Қаратау, Еділ-Жайық, Сыр бойы да қасиетті.

Қаратау, Сыр, Сарыарқа, Еділ-Жайық,
Тұрақты Қазақ жұрты қонысы деп.
Санаңдар түп қазыққа соны лайық,
Әуелден мал кіндігі өрісі деп [2, 79 б.].

Жағасы жанға жайлы, жайлауы малға жайлы, өрісі кең ұлы қазақ даласы қашан да, неге де болса құтты болмақ. Ежелден қоныс етіп, егін салып, жылқы, қой, түйе, қара малдарына қоныс болған Түркістан, Сайрам, Тараз, Ташкент маңдары да Орта жүз халқы үшін аса қадірлі де қасиетті. Ташкент пен Түмен шаһарлары да қыс қыстап, жаз жайылымғаеркін болған.

В.А.Маслова: «Круг домау кочевых Народов, например, у казахов, это – степь, по которой это племя проходит заодну кочевку»,– деп жазады [3, 82 б.]. Шынымен, қазақ жырауларында «үй концептісі» жоқ, оның орнына ***атамекен, ата қоныс, құтты қоныс*** концептілері қолданылады, кейінгі қалалы заманның ақындарында ғана «от басы, туған ошақ» ұғымдары пайда бола бастағанын байқаймыз. Тіпті біз зерттеген жыраулар тілінде ***үй*** сөзі де сирек айтылады, ол да кейінгі жыраулар қолданысына тән:

Бір үйге келіп қондым кешке таман,
Сарғайып су табаалмай болғам жаман.
Әйелі: «Бұл үйден кет далаға»,-деп,
Қалдырды көңілімді болып надан.

«Үй» – шаңырақ, үлкен біреудің ордасы, құт-береке дамыған оты өшшеген ошағы болып саналады. Қазақ қашанда кең пейілді, дастарханы жаюлы, дархан халық себінде суреттеледі емес пе? Бұл жерде әйел адамның ер адамды үйінен кет әрілеп, айғай салуы жат дүние болып есептеледі.

Құтты қоныстың сипаты: «сылдырап суы сылаң қаққан», «көкорай, көк құрақты көлдері», «аң аулап, саят құрған белестері», «баянды, құтты қоныс мекен», «төрт түлік малға жайлы», «жаз болса, бие менен інген байлап», «көк шалғын», «мал көбейіп, бас өсіп», «бетегелі бел», ***«үйрек ұшып, қаз қонған, айдын шалқар көл»,*** *«жаға*сында түйе қаптаған, суы тұзды көлдер», «қасиетті кең дала» бейнелі схемалары арқылы көрініс тапқан. (Көкпар тартып, сайысқан, Жасыл алқап дөңім-ай, Ит жүгіртіп құс алған, Бетелгелі белім-ай, Қалың жылқы жа ылған, Жап-жасыл жазық жерім-ай. Суы тұщы, шөбі шүйгін малға жайлы, Құйқалы ғажап жерлер Арқадағы. Сарыарқа– жердің кіндігі,***Көкорай, көк құрақты көлдері, Көп өсіп Арғын-Қыпшақ өнген еді, Рахатын молшылықтың көрген еді, Арасын Ташкент, Торғай мекен етіп, Ежелден қыстап, жайлап жүрген еді.).***

XYII-XYIII ғасырларда жоңғарлар қазақ елін тоздырды, үстемдігін оздырды. 1623 жылы іргесін көтерген Жоңғар хандығы 1643 жылы Ұлы жүздің шығыс аймағының біраз жеріне ие болды. XYIII ғасыр басындаолар Қобда, Тарбағатай, Алтай, Алатау өңірін басып алды. *«*Еділ, Жайық, Арқаға қазақ руын, Шу, Талас, Сыр, Қаратау жауда қалды*»*, – деп Қожаберген жыраудың егілуі осыдан. XYIII ғасыр басындағы 40 жыл ішінде халықтың үштен екідейі қырылды. Халық жойылып кетуге дейін құлдырады. Бейбіт халық егілді, жазықсыз жандардың қаны төгілді, халықтың қабырғасы сөгілді. Басқаша айтқанда, халық дағдарысқа ұшырады, оның басына күн туды. *«*Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама*»* заманасы тарихқа осылай енді. Елі үшін, жері үшін талай ерлер, батырлар қан төкті. Дала данышпандары қанды қырғын, жойпат жортуыл, жойқын шапқыншылық, дабылды шабуыл жылдарында өмір сүрді. Алмағайып замана перзенттері еді олар. *«*Елім-ай*»* элегиясы сол бір кезді жадыңа салады. Сондықтан, дала кемеңгерлері – тар жол, тайғақ кешу заманасының ұлы ойшыл перзенттері. Сонымен қатар, олардың әрқайсысы әрі би, әрі дипломат, әрі батыр. Алысса білегі бар, арбасса жүрегі бар, ақыл мен жігері бар, сай-сүйегіңді сырқыратар сөзі бар, болашақты болжар көзі бар шалқар елдің киелі иелері еді олар. ***Ерлердің бүтін (түгел) болуы***ел іргесінің амандығын, төрт құбыланың түгелдігін білдіреді. Елдің ұстанымы: елдің рухани қолдаушысы –***әулие, шайхы, пірлер,***олардың насихаттаушысы ***сопылар,***ел, жердің қорғаны –***батыр, елдің ерлері,***елге дем беруші – ***жыршы-жыраулар,***елдің бірлігін, тірлігін ***ұйыстырушы билер мен бектер*** [1, 92 б.]**.**Осылар аман болса, ел де аман, жер де тыныш деп есептеледі. Қазақтар хан болып билік құрғаннан бері өз елінің билеушісі, хандарына кәміл сенген. Оны қасында жүрген жыршы-жыраулары, уәзірлері мақтап, мадақтап отырған. Қожаберген жырау да өз халқының дара перзенттерін жырларына арқау етіп, қазақ халқының басына түскен небір қиын сәттерде билік басынан табылған әділетті де әмірі зор хан-билеушіліремізді көз алдымызға әкеледі. Бейбіт заман орнатуға асыққан, елдің бірлігі мен тірлігіне біте қайнасқан ер-азаматтар тарихынан сыр шертеді. Қиын-қыстау сәтте жол бастаған қазақтың алғашқы хандарының бірі – Хақназар жайында:

Хақназардың тұсында,
Қазақтың халі жақсарған.
Тұтас күйде Үш жүзді
Көп жыл бойы басқарған.

Шынымен де, кең байтақ қазақ елінің әр түкпірінде қоныстанған халықты біріктіріп, бас құрау оңай шаруа емес. Тіпті атааруағын шақырып, ұран салып, жер-суын қорғау мақсатында талай көзсіз ерліктерге барған хандарымыз да жоқ емес. Солардың бірі – Әз Тәукемен замандас, аты шыққан, бірі сұлтан, бірі ер, қос Тәуке тіршілігінде қалмақтан халқын қорғап, елінің тұтастығын сақтауғаат салысқан. М.Әуезов айтқандай, *«*тыныштық заманда қиюы қашып, арасы ашылған қарындасты табыстырып, қысылшаң заманда сасқан елге жол табатын, бет нұсқайтын, кемеңгер, көреген болған*»* [4, 29 б.]. Билер де қазақ жерінің тыныштығы үшін күресті.

Жырау шығармаларында Үш жүзге аты мәлім Қанжығалы Бөгенбай есімі де ерекше жырланады. Себебі:

Батырлардың ағасы –
Қырықта жас шамасы,
Қорған болар халқыма–
Бөгенбайдай панасы, –

деген жолдардан ел басына ауыртпалық түскен сәтте орда басқарып, қол бастаған ол да бір Алланың сүйген құлынаайналған азамат. Енді бір сөзінде:

Табағын жаудың өзіне қайта тартар,
Бөгенбай, Ер Сары, Асқап, Жабай, Көшек, –

деп бетке ұстар ел қорғандарының есімдерін тізіп те көрсетеді. *«Бағымызды сындырмайтын жандар – батырлар»* дегенді айтады. Жауын жеңіп, қазақтың байрағын тұғырына қондыратын да– осыландай атпал азаматтар дейді.

Есентемір, Кердері,
Жұртын бұлар бастап ап...
немесе
Жағалбайлы Төс батыр, Өз халқына ес батыр –

деген шумақтардан аңғаратынымыз, 26 жасында жас та болса, бас бола білген Кердері, Төс сияқты батыр азаматтардың барына куә боламыз. Тарихымызға тереңірек көз жүгіртеміз.

Көшебенің тұңғышы –
Жауынгер бабам ер болған,
Мұсылманға бел болған, – дейді.

Ер Фархадтан таралаған Танаш биден жаралған Көшебе де, ақылына күші сай, орта жүз елінің ішінде, ашамайлы керей елінде көсем болған адам. Әкесі Танаш сардар, ел қамқоры болып, сол кездегі хандардың қасынан орын алған атақты билердің бірі болған.

Балға, Балта, Едіге – Керейден шыққан асылдар деп суреттейді. Елдің шырқын бұзған масылдар, бұлар барда маңайдан да жүрмеген. Өзбек, Жәнібек, Бердібек, Бұлантемір секілді хандар әр жылда ғаскер басқарып, жауларына қарсы шыққан әрі хан, әрі қолбасшы батырлар. Демек, Хақназар, Тәуке, Бөгенбай, Балта, Едіге, Танаш есімдері –елімізде бірлік пен тыныштық орнату мақсатында, әрі көзсіз ерлік пен батырлықтың иесі ретінде танылды. Ел тыныштығы үшін күрескен, нағыз ердің бейнесін танытты.

Жырау танымында ерліктің, батырлықтың белгісі – «майданда шейіт болған, үйде туып, түзде өлген», «босқа өлуге болмас деп, қалған жанды Аллаға ғана тапсырып, жаугершілікпен күн кешкен азамат». «Абылайлап, Ошыбайлап» ұран салған азамат.

Не болса да көрем, – деп
Соғысып жаумен өлем, –

деп деген жолдар батырлар ұранына айналды.

«Майданда мерт болу» – ерліктің, батырлықтың нышаны болды.

«Берілмей қан майданда өлейік!» – деп,
Соғыстық денемізді намыс буып, –

деген жолдар тек Қожаберген батырдың ғана жан айқайынан шыққан тілек емес, ол жалпы сол заманда өмір сүрген, нағыз отансүйгіш азаматтардың арман-тілегі болатын.

«Өліспей жер мен суды бермейміз»,-деп

Жүрді ерлер тәуекелге белді буып. Талай рет оққа ұшып, бетін қанды жаспен жуып жатса да, ел басын түскен ауыр салмақты аса бір жігермен, төзіммен көтере білді. Жырау шығармаларында «ерлік, батырлық» концептісі – байрақты ту, мір мен садақ, ақсауыт пен кіреуке секілді құралдар мен жүректі жігіт, көкте намыс туын желбіреткен Бөгенбайдай, Тәуке, Әбілқайырдай қолбасшы, Ақпанбет, Дәулен, Дәстендей батырлардың іс-әрекеттері арқылы көрініс тапты. Елін қасқая қарсы шығып қорғаған жау жүрек батырлар алғы шепке шықты. «Дауға барсаң бірің бар, жауға барсаң бәрің бар» дегендей халықтың да қаһарлы күші, өктемді үні есепке алынды.

Жырауелін қорғар ерлерге зор сенім артты:
Батырлар мен көсемдер,
Ғаскерін бастап ұрысқа.
Майданда жауды еңсерер,
Ерік беріп қылышқа[5, 142 б.].

Қиын-қыстау замандаелінеақылшы, қамқор, батыр жан өз ұлдарын да жауынгер етіп тәрбиеледі. Перзенттерімен қоса, інілері де әскер басқарды. Мысалы:

Бір інім Дәстем салдай қолды бастап,
МайданғаАрқадағы араласпақ.
Інімді Асқап дейтін шора сайлап,
Мен болдым Сыр бойына сапар қылмақ.
Ту ұстап, тұлпар мініп, сауыт киген,
Төрт ұлым: Науан, Әсет, Айбек, Ермек.

Жыраулығымен қоса, батырлығымен, қолбасшылығымен көзге түскен, нағыз ақтабандының куәгері болған бабаларымыздың бірі – жауынгер Қожаберген жыраудың өзі болатын. Ол өзгенің ерлігін, батылдығы мен батырлығын ғана жырлап қоймай, елінің басына қиын-қыстау күн туғанда көппен бірге болып, ордабасы, қолбасы қызметтерін атқарып, «қарт жауынгер де» атанды. Жырау өзі жайлы:

Он жеті жасымнан жорыққа шығып,
Он сегізде әйгілі палуан болып.
Он тоғызда іліндік батыр атқа,
Жиырмада иман болмай ақын болып.
Симайтын іс жасадым шариғатқа, – дейді.

Демек, Қожаберген жырау жасынан өн бойына өнер жиған, ел ішінде имам ғана емес, ел қорғар батыр болып, қазағына қызмет етуді міндет тұтты. «Елім-ай» жырындағы өлең жолдары да мұны дәлелдей түседі:

Жасымнан ғаскер ерттім, сардар болып,
Сырт жаудан ел қорғадым, жасап жорық...
Қалмақтың қамалдарын бұзған талай,
Әз тәуке тұсындағы қолбасы едім.
Кейінгі ақындарға нұсқаайтқан,
Қазақтың аға жырау жорғасы едім.

Жыраудың арғы атасы – Дәулен баһадүр XYI ғасырдың екінші жартысы мен XYII ғасырдың бірінші ширегінде өмір сүрген, ордабасы тархан деген әскери атақ алған кісі. Жыраудың әкесі Толыбай сыншы Арқадағы Керей руының басшысы, атақты әскербасы болған. Демек, Қожабергеннің арғы аталарынан бастап, өз әкесіне дейін батыр, жауынгер адамдар болғандығын аңғарамыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келгенде, айтқанда, сегіз қырлы, бір сырлы, біртуар қазақтың нағыз жанашыр, дауылпаз бабасы болған жан. Жырау бір ғасырға жуық өмірінің жартысына жуығын жорықта өткізген, жасынан ту ұстап, соңына талай дегдарларды ертіп, талай жаудың бетін қайтарды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нұрдәулетова Б. Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі. Фил.ғыл.докт. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2008. – 320 б.
2. Дауылпаз баба – Қожаберген жырау (шығармалар жинағы мен зерттеулер). – Алматы: Мектеп, 2011. – 464 б.
3. Маслова В.А. Лингвокультороло гия. – Москва: Академия, 2001. –203 с.
4. Күмісбаев Ө. Терең тамырлар. – Алматы: Ғылым, 1994. – 320 б.
5. Қожаберген жырау. Таңдамалы шығармалары.– Петропавл: Облыстық баспахана, 2003. – 288 б.

LU DI
Kazakh National University after al-Farabi

LU XUN IN THE WORK INTO RUSSIAN

Аннотация: Мақалада қытай жазушысы Лу Синьнің 1920 – 1970 жылдардағы тарихи көзқараспен анықталған кеңес әдеби сынындағы шығармашылығын зерттеуге арналған. Жиырмасыншы ғасыр, оның мұраға қызығушылығын тудыратын себептерді анықтап, орыс лузин кіріспесінің негізгі жетістіктеріне талдау жасайды, қытай ғалымдарының ұқсас жұмыстарымен салыстыру жүргізіледі.

Кілт сөздер: Лю Синь, сыни реализм, әлеуметтік реализм, қытай әдебиетінің классикасы.

Аннотация: В статье рассматриваются подходы, определяемые историческим контекстом, к исследованию творчества китайского писателя Лу Синя в советской литературной критике 1920-х – 1970-х годов. Двадцатый век, выявляющий причины интереса к его наследию, дает анализ основных достижений русской лузиневедения, проводится сравнение с аналогичными работами китайских ученых.

Ключевые слова: Лу Синь, критический реализм, соцреализм, классика китайской литературы.

Annotation: The article discusses the approaches, determined by the historical context, to the study of the creativity of the Chinese writer Lu Xun in Soviet literary criticism of the 1920s – 1970s. The twentieth century, identifies the reasons for interest in its heritage, provides an analysis of the main achievements of Russian lusinevedenia, a comparison is made with similar works of Chinese scientists.

Keywords: Lu Xun, critical realism, socialist realism, classic of Chinese literature.

Creativity Lu Xun holds an exceptional place in the history of modern Chinese literature. It covers one of the most important eras of China. The first works of the writer came to light after their Etoan uprising of 1900 and the subsequent suppression of its "final protocol", which actually consolidated the semi-colonial position of China; His activity was cut short in 1936, on the eve of the Chinese people's war against the Japanese invaders, during which, under the leadership of the Communist Party, prerequisites were created for the fastest liberation of the entire country from the power of the Chiang Kai-shek clique.

Over these three and a half decades, China has passed a difficult path of historical development. From the feudal monarchy to the creation of vast liberated areas, from spontaneous popular uprisings and military conspiracies to the new democratic revolution led by the proletariat and its party, these are the main milestones of this path. No less dramatic changes occurred during this period in the spiritual life of the country.

In fact, only at the end of the 19 th century, Chinese culture – a culture that is centuries-old, distinctive, which gave the world many great values, but which has been in crisis over the past centuries – has come across European science, philosophy, and literature. Ideas drawn from there accelerated the liberation of minds from the fetters of feudal ideology. The cultural revolution that accompanied the powerful anti-imperialist and anti-feudal "May 4th" movement (1919) marked the beginning of a new period in the history of Chinese literature, when the ideals of serving the people and the struggle for social and political progress seized the hearts of all honest Chinese writers concerned about the fate of their homeland.

After "May 4," advanced Chinese literature is developing in the direction of socialist realism and has already achieved considerable success in mastering this method. These successes became possible largely due to the tremendous, truly revolutionizing work done by Lu Xun in the field of ideology, literature, art and science. The many-sided nature of the activity of Lu Xun emphasized Maotung, who said that Lu Xun "was not only a great writer, but also a great thinker and a great revolutionary." Naturally, in a journal article it is impossible to characterize in any detail even one of these aspects of the activity of Lu Xun.

This work is an attempt to highlight the formation and some of the main features of the Lu Xun creative method, as it appeared in his main artistic works – stories and short stories that compiled the Klich (1923) and Wanderings (1926) collections [1, 56].

The first major story of Lu Xun – "Notes of a Madman" – was created in 1918, when the 37th year was already going on. He had considerable experience of participation in political life, literary and journalistic and translation work, years of ideological searches. In 1898, Zhou Shuren (this is the real name of the future writer) left his home and entered one of the first European-type technical schools in China. By this time he had already received the scholastic education that was usual for the children of the landowners, and it didn't happen in the family of misfortunes (the arrest of the grandfather, the death of the father) that led to her ruin, a traditional academic bureaucratic career was apparently waiting for him.

But the circumstances were such that, at the age of seventeen or eighteen, Lu Xun had to become acquainted for the first time with the fundamentals of the exact sciences, and then with new political and social theories for China. At the same time, the ideas of evolutionism had a great and lasting influence on him. In Lu Xun's understanding, evolutionism did not at all reject the possibilities and even the need for revolutionary transformations of society, but he recognized not the class struggle, but the eternal conflict between the old and new generations, the pursuit of everything to perfection as the driving force of such revolutionary transformations.

This erroneous point of view was – as evidenced by the statements of the writer and his work – he finally overcome by the end of the 20s, when he took the position of Marxism, although the first signs of revising his convictions belong to a much earlier time. After leaving to study in Japan in 1902, Lu Xun, seeking to bring maximum benefit to the cause of liberation of his native people, first proceeded to the study of medicine, and then decided by Mao Tse-tung, Elected, manufact., V. 3, Publishing House of foreign literature .

In 1907–1908, a series of articles by Lu Xun about the achievements of the natural sciences, on philosophy and literature, appeared in journals published by patriotic Chinese students who studied in Japan. The young writer is the enemy of the feudal monarchy and the Manchu dynasty, an ardent propagandist of scientific achievements, who set a goal to awaken the masses of their country to the struggle for a better future.

In the preface to one of his first translations (Jules Verne, 1904 "From the Gun to the Moon") Lu Xun says that he was motivated by the desire to "translate science fiction novels" ... to break traditional superstitions, to spread good ideas ... to promote the progress of the Chinese people. " The young man believed that the tasks set by him were most easily accomplished through the popularization of novels combining an interesting storyline with an abundance of scientific information.

Let this belief be rather naive, but one can not but draw attention to such a serious attitude of the beginning writer to the social role of literature. Lu Xun's views on literature and its place in the life of society were further developed in the great work "The Power of Satanic Poetry" (published in 1908). "Try to find fighters in the spiritual sphere in China! .. Who can words, full of heat, help us out of the cold desert?

The country has fallen into disrepair, but we do not have Jeremiah, who would add the last hymn and tell descendants about us. Such fighters were either not yet born, or were ruined immediately after birth. "Lu Xun sees the example of" fighters in the spiritual realm "in the great poets of the beginning of the 19th century – Byron, Shelley, Pushkin, Lermontov, Mickiewicz, Petofi. Using the term of reactionary criticism "Satanic school", which designated the English revolutionary romantics headed by Byron, Lu Xun says: yes, these poets rebelled against society, as Satan rebelled against the power of God, but their life, their genius are devoted to the cause of the liberation of nations, and therefore they the noblest of the people .

Sharply negative assessment gives Lu Xun all existing literature in China. Instead of bringing up in the readers "wonderful feelings and an exalted line of thought," he says, the poets "praised the rulers, fawned upon the powerful of this world." The literature "did not express human aspirations, gave freedom to the power of chains and scourges." The exception Lu Xun makes only for the great poet of antiquity, Qu Yuan, who "despised all prohibitions and denounced the imperfection of the world with a bold word."

Of course, many other artists can be called words, whose work, like the works of Qu Yuan, opposed the panegyric, lifeless literature of the ruling classes, to which, in fact, belonged to the destructive characteristic of Lu Xun [2, 48]. But Lu Xun here was important to point out the flaws in the literature of the past in order to make more prominent those new features that he would like to see in the writings of contemporary China.

In the works of the poets of the "satanic school", Lu Xun distinguishes features of freedom-loving, rebellion, rebellion against the existing morality. His attention is attracted by the images of proud fighters for the independence of thought, for true knowledge – such as the Demon of Lermontov, Prometheus Shellievsky and Cain from the Byron mystery. Lu Xun considers the creative way of each of the poets in connection with his public activities, emphasizing the facts of his participation in the liberation movement and the persecution of poets by the authorities and conservative society.

Particularly noteworthy are the chapters on Russian literature, since they marked the beginning of the enormous work on the popularization of Russian and Soviet writers in China, which Lu Xun did not stop until the last hours of his life. Lu Xun's address to the Russian classics was not accidental, it was due to the well-known similarity of the revolutionary situations in Russia and China of the first decade of the 20th century, where the semi-feudal monarchy supported by world imperialism was the main enemy of the people.

Lu Xun notes the unprecedentedly rapid flourishing of Russian literature in the past century: "New Russian literature has its origins only since the beginning of the century; gradually achieving autonomy, it

flourished every day and now stands among the literature of the most advanced countries, causing amazement throughout Western Europe its beauty and greatness. “ He especially notes the social significance of Gogol’s creativity, which he regards as a manifestation of the powerful spiritual forces of the Russian people, who for a long time have been deprived of the opportunity to open up in their entirety.

However, in this article Lu Xun is limited only to the most general characteristic of Gogol (later he will return to his work more than once; the translation of “Dead Souls” will be his last and unfinished work). He does not stop at the prose works of Pushkin and Lermontov, giving all his sympathy to the rebellious, noble heroes of the early Pushkin poems, “Mtsyri” and “Ismail Bey”. It is interesting in this case that, recognizing Byron as the head of the “satanic school”, Lu Xun emphasizes the originality of the works of poets in Eastern Europe, explaining it with historical conditions in individual countries.

A year later, Lu Xun published his first translations of the stories of Garshin and Korolenko. This was the beginning of his truly ascetic work in familiarizing China with Russian and Soviet literature. There is an inaccuracy in the work of a young writer who most recently met (and, as a rule, through Japanese translations) with European literature, repetitions of erroneous statements of European critics. But Lu Xun’s outstanding, innovative in the context of China conditions is undoubted: it sounded the anthem of freedom-loving poetry, the anthem of the struggle for the independence of oppressed peoples, a passionate call for the liberation of man from the shackles of medieval morality [3, 5].

One of the main merits of Lu Xun was that he managed to penetrate deeply into the essence of relations between people in old China and show the age-old antagonism between the oppressed and the oppressors. In this, according to his confession, Russian classical literature helped him – just give his famous statement: “From her (Russia) literature, we understood the most important thing – that there are two classes in the world – oppressors and oppressed! .. Then it was the greatest discovery, equal to the discovery of fire, when primitive people learned to cook their own food, when the darkness of the night lit up with a bright flame. “

The merit of Lu Xun is that he revealed specific Chinese forms of this antagonism. The first step in this direction, he made in the “Notes of a Madman”, opening the collection “Cry”. Lu Xun finds strong, deeply expressive images to embody the tragedy of the Chinese people in them: “They are the people who were shackled by the district chief, who were slapped on the face by the landowners, who were taken away by the wives from the county administration, whose parents died from the oppression of the money lenders ... “

Never in Chinese literature has it been said so convincingly about the antithesis of “those who beat” and “those who are beaten”, and not as a particular case of violence or injustice, but as a general law governing the life of feudal China. In The Notes of a Madman, this topic is given only by a general plan, in the form of an author’s declaration [4, 164].

Its main content is the desperate revolt of a militant humanist, aware of the horror of the life around him, against the society of “cannibals.” The tragedy of the rebel is that the people he wants to save do not understand him.

He has only hope for unspoiled children who, perhaps, will become “real people.” In Lu Xun’s dream of such a future, when real people will exterminate all cannibals, that is, finish off the exploitative system, a certain socialist ideal is concluded, albeit in a vague form. It is no accident that this story was created during the rise of the liberation movement in China and only a few months after the Great October Revolution.

Undoubtedly, the heroic struggle of the peoples of Russia pleased and inspired the writer, who had long since been through Russian literature, imbued with sympathy for the great northern neighbor. A year later, Lu Xun bluntly expressed his understanding of the historical events begun by October, seeing in them the “beginning of a new era”, “dealing with the dawn”.

In his works, critical realism in Chinese literature has reached its highest development. Realism, placed in the service of a democratic revolution led by the proletariat, contained unlimited possibilities for further improvement. And Lu Xun managed to realize these opportunities, becoming in the last years of his life one of the founders of socialist realism in China, one of the first propagandists of the Marxist literary theory and work of Soviet writers. The immensely deep influence of the creative work of Lu Xun on all aspects of the literary life of his native country. But if we talk about the main thing of the precepts left by a great writer, then he is demanding to always follow the truth of life, faithfully serve the people, master an advanced outlook.

REFERENCES:

1 Serebryakov E., Rodionov A. Comprehension of the spiritual and artistic world in Russia Lu Xun // Problems of Literature of the Far East. V Intern. scientific conf. : Sat materials: in 3 tons. St. Petersburg., 2012. S. 10.
2 Lu Xun. The true story of A-Kay. L., 1929. S. 5.
3 Fried Ya. [Ret.] The True Story of A.Kay // New World. 1929. No. 11. S. 255.
4 Kara-Murza G. Chinese literature // Lit. Encyclopedia: in 11 tons. T. 5. M., 1931. – 249 s.

УДК 801.73

МАУКЕЕВА А.О.
Преподаватель, магистр педагогических наук
КазНУ им. аль-Фараби,
г. Алматы**,** e-mail: maukeeva2012@mail.ru

КАЛИЕВА А.Ж.
Старший преподаватель
КазНУ им. аль-Фараби,
г. Алматы**,** e-mail: jekenovna.kz@gmail.com

РОМАН «ТУЮК СУ» В СВЕТЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА

Аннотация: Бұл мақалада танымал жазушы Г.К.Назарбаевтың бірегей және түпнұсқалық жұмысындағы тұжырымдамаларды ұсынудың ерекшеліктері қарастырылады. Белгер. Жалпыға ортақ өнер әлемі деп аталатын мәтіннің көркемдік кеңістігі Герольд Белердің жұмысы негізінде талданады. «Туған жер», «үй», «ауыл» кілт сөздері Г. Бельгердің құндылық жүйесінде орталық орынды алады, ол «өз жері, жері, туған халқына, табиғатына және туған сөзіне ауру» деп түсіндіріледі.

Түйінді сөздер: тұжырымдамасы, шығармашылық, тұжырымдамалық талдау, мәтін, өнер туындысы.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности репрезентации концептов в уникальном и самобытном творчестве известного писателя Г.К. Бельгера. На материале творчества Герольда Бельгера анализируется художественное пространство текста, которое принято называть художественным миром. В системе ценностей Г. Бельгера центральное место занимают ключевые слова«родная земля», «дом», «аул», которые раскрываются путем интерпретации таких понятий, как «боль за свою землю, сама земля, родной человек, природа, родное слово».

Ключевые слова: концепт, творчество, концептуальный анализ, текст, художественное произведение.

Annotation: This article discusses the features of the representation of concepts in the unique and original work of the famous writer G.K. Belger. The artistic space of the text, which is commonly called the art world, is analyzed on the basis of the work of Herold Belger. The key words “native land”, “house”, “aul” occupy a central place in G. Belger’s value system, which are revealed by interpreting such notions as “pain for one’s own land, the earth itself, native people, nature, and the native word”.

Keywords: concept, creativity, conceptual analysis, text, artwork.

Выявление особенностей творчества и индивидуального стиля и манеры представляется возможным благодаря экспликации концептовв художественном тексте. Ключевой единицей в понимании картины мира писателя является концепт. Концепт представлен как элемент общей человеческой культуры, «живущий» в сознании, как целых народов, отдельных этносов, так и отдельных социальных групп и конкретных индивидуумов. Репрезентация концептов в художественном тексте во многом зависит от содержательного наполнения языковых единиц, через которые концепт представлен в тексте и от индивидуально-авторского восприятия мира. Концепт, по определению Ю.С. Степанова, – это сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек – рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей» – сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее [Степанов Ю.С., 2004]. На данный момент существует множество подходов к изучению концептов и их инвариантных признаков. В первую очередь необходимо отметить научные труды Д.С. Лихачева [Лихачев Д.С., 1993, .С. 3-9] и Ю.С. Степанова [Степанов Ю.С., 2004], В.А. Маслова [Маслова В.А., 2004] и другие. Они характеризовали концепт с разных позиций.

Целью данной статьи является анализ особенностей репрезентации концептов в творчестве, на примере произведения Г.К. Бельгера «Туюк су».

Поистине талантливым шедевром писателя является роман «Туюк су». Мастерски автором описаны военные годы и нынешнее время. Легко и просто он использует прием ретроспекции. На примере повествования о судьбе одной личности представляется возможным увидеть то время, образ жизни многочисленных, многострадальных народов. Роман начинается с эпиграфа, в котором

содержится главный смысл произведения: «Твой аул за холмами, за пригорками...» [Бельгер Г.К., 2004, с. 4]. Здесь идет отсылка к народному фольклору, в котором испокон веков черпали мудрость народы, поколения.

Главный герой романа Эдмунд Ворм после десяти лет жизни в Германии посещает родной аул. Приехав туда, он видит дом, в котором когда-то жил: «Дом свой Эдмунд не узнал. Осевший, обшарпанный, замызганный, дом лишь по общим очертаниям напоминал некогда вымечтанный и по кирпичику собственноручно сложенный добротный особняк. Еще только приближаясь, Эдмунд мимовольно посмотрел на крышу. Веселого, яркого флюгера-петуха на месте не оказалось. И сама крыша имела неприглядный вид: там-сям зияли дыры, провалы, будто их пробивали нарочно. Кое-где вместо тщательно прилаженных, плотно пригнанных друг к другу черепиц темнели заплаты из крошившегося по краям, ляп-тяп приколоченного шифера. Штукатурка верхнего этажа обнажилась» [Бельгер Г.К., 2004, с. 3].Заброшенный, одичалый дом долго ждал своего хозяина, который в силу обстоятельств не мог вернуться на когда-то с трудом обретенную родную землю. Образ разрушенного дома – это символ опустевшего аула.

За время жизни в Германии он многое понял и осознал: «..Он был вынужден признаться в том, что там, в Советском Союзе, а точнее, в Средней Азии, жизнь его была осмысленней и содержательней и что там, несмотря ни на что, он был временами счастлив. Здесь же, в Германии, он был сыт, ухожен, обрел работу, уверенность и надежность, вошел в размеренное русло, в монотонное течение жизни, но был не нужен, никому не нужен, чужак, сам по себе, нужный лишь себе и, может, семье, и то до той поры, пока дети не встали на ноги» [Бельгер Г.К., 2004, с. 5]. Эдмунд Ворм решил навестить свою малую родину. Пока он ехал в поезде, его посещали разные мысли о том, как выглядит его родной Туюк су, коснулись ли его перемены, кто еще жив из старожилов колхоза. Думая о своем ауле, он «почувствовал щемящую грусть и глаза поневоле повлажнели... Завтра к вечеру поезд доставит его до Кумкента, а там на автобусе или на попутной машине два-три часа, и он в ауле. Сердце его забилось учащенно, когда он представил тот миг».

Эдмунд, смотря на пейзаж и вдыхая воздух, вспомнил аромат степи из далекого детства: «Запах этот, настоенный разнотравьем, был ему знаком с детства. Странно, такие запахи он в Германии не ощущал. И там встречались дивные, ухоженные поля, зеленые холмы, множество рек и речушек и даже леса в густой листве, и дожди повсеместно поливали это благолепие, а запахов, от которых ширится грудь и веселится душа, нет» [Бельгер Г.К., 2004, с. 124]. Здесь герой говорит о тех знакомых ощущениях и чувствах, которые дают силы для жизни: «Эти запахи, особенно по весне, как бы возрождали человека, придавали ему силу и ощущение свободы, беспредельности бытия, предвкушение удачи, радости, надежды» [Бельгер Г.К., 2004, с. 124.].

Когда наконец он приезжает в аул, его сердце «радостно ворохнулось». Но все показалось ему незнакомым. Но сердце всегда узнает родные места даже спустя много лет. Аул изменился, изменился не в лучшую сторону: «Арыки вдоль дороги пересохли, забились хламом. Кучи мусора встречались на каждом шагу. Тополя во многих местах оказались срубленными. Там-сям торчали обезображенные, тряхлявые пни. Сплошь и рядом встречались заброшенные старые дома...» [Бельгер Г.К., 2004, с.196].

Когда–то в молодости после возвращения из армии, Эдмунд загорелся идеей построить себе уютный большой дом для своей семьи. Для него это было главным смыслом его жизни, его предназначением, по крайней мере, он так чувствовал.

На строительство дома своей мечты ушло у Эдмунда не десять, а целых тринадцать лет его жизни. Каждый день он трудился, упорно работал вместе со своей женой для одной цели. Но спустя это время Эдмунд смог построить дом: «Двухэтажный особняк с мансардой, с подвальными помещениями, с веселой летней кухней, пристройкой, с огромным цементированным погребом, с коровником, свинарником, курятником, со скважиной, с виноградником и Бог знает с какими только причиндалами был предметом оханья и аханья во всех окрестных аулах. Дом выделялся даже в немецкой слободе». [Бельгер Г.К., 2004, с.199].

Эдмунд интуитивно понимал, что что-то в его жизни и жизни его народа начинает кардинально меняться. В нем проснулась тоска по родине, по альма матер. Стал он задумываться о переезде. Эдмунд понял тогда, «что российские немцы – не единый этнос, они все разные – швабы, гессенцы, меннониты, немцы поволжские, украинские, крымские, кавказские, боже, какие только их разновидности не заселили бескрайние пределы России, и объединить этот разношерстный люд немыслимо, невозможно».

После окончательного решения о переезде в Германию Эдмунду предстояло оставить свой дом: «С продажей дома Эдмунд все оттягивал, говорил, что достойного покупателя он не найдет, а городскому дачнику продать не желает, за бесценок отдавать жалко» [Бельгер Г.К., 2004, с.207]. Собрав всех своих знакомых за общим дастарханом, он объявил свое решение: оставляет дом своей единственной сестренке Асиме в память об их матерях Полине и Хадише и об их детстве. После этого большая семья Рахметбая и Асимы вскоре переехала в «просторный двухэтажный особняк уехавших в Германию Вормов». А Эдмунд с семьей стал жить в Германии: «А семья Вормов из Германии так и не вернулась. Нежданно-негаданно наведался в аул десять лет спустя один Эдмунд Ворм» [Бельгер Г.К., 2004, с.208].

Интересно в романе сравнение природы Германии и Казахстана: «Вокруг простиралась бурая, запятая, едва прикрытая чахлыми травами степь. Вдали бугрились молчаливые холмы… А в Германии дождит по десять раз на дню, все утопает в зелени, тучная земля пахнет сытостью и плодородием, все ухоженно, облагорожено неустанными заботами и трудом. А здесь древняя, истолченная в прах тысячами и тысячами поколений степь, изнуренная, усталая, заброшенная. И если бы в пожухлой, чахлой траве, колючих редких кустарниках не сипели кузнечики, не тыркали сверчки, не шмыгали ящерицы, не пробегал изредка озабоченный тушканчик, не застывал у обочин троп любопытный суслик, можно подумать, что степь мертва, что вокруг, насколько хватает глаз, нет признаков жизни» [Бельгер Г.К., 2004, с.215]. Как разнолико и контрастно представлен пейзаж двух стран. Но в то же время для самого писателя и та, и другая были близки к сердцу. В одной жили его предки, а в другой он обрел вторую родину и пристанище. Его душа тянулась к той земле, где он прожил большую часть своей жизни. Где впитал всю атмосферу и все ценности, традиции родной земли «приемницы», с радушием и со всем сердцем принявшей его в свои объятия. За это писатель отплатил своей безграничной любовью.

Но все это не отпугивало Эдмунда, здесь был его родной край, только здесь он мог отдохнуть от созерцания пустынного, беспредельного пространства, время здесь замирало и человек становился частью чего-то вечного, несуетного. Все эти пейзажи сопоставлял он с далекой заморской страной: «В Германии Эдмунд таких ощущений не знал. Он особенно в первую пору с трудом привыкал к тому, что окружало его – к лесочкам, крохотным полям, виноградникам вдоль рек, скалистым берегам и древним мрачным крепостям и замкам – средоточию дивных сказок, легенд и преданий. Все это было прекрасно, великолепно, красиво. Но везде и всюду отвлекало. Назойливо напоминало о человеческих трагедиях, смутных страстях, усилиях, воле, труде, о рукотворности окружающего бытия. А тут пахло первозданностью, вольностью, умиротворенностью. Здесь человек ощущал, что он лишь песчинка, пылинка в огромном мироздании, нечто временное в смене эпох, веков и тысячелетий, что он изначально обречен, случайный гость на этой земле, поистине род приходит, род уходит, а земля остается вовек, солнце вечно светит, купол неба простирается, как и сотни тысяч лет назад, но сознание твоей обреченности и никчемности не угнетает, не подавляет, не страшит, не пугает, а, наоборот, навевает покорность, смирение и веру в бесконечность, беспредельность всего сущего» [Бельгер Г.К., 2004, с.215].

Эдмунд навещает и своего давнего знакомого учителя Франца Фризена, собирателя фольклора поволжских немцев. Франц Фризен был уверен, что Германия уже была не той прежней: «Несколько раз съездил к дочери, и один, и с женой, изъездил с зятем, (ставшем Хайнрихом) весь Баден-Вюртенберг и Рейн-Вестфалию, и по Рейну поплавал на катере, и разные достопримечательности осмотрел, известные по истории и легендам и по Бонну, Берлину, Франкфурту походил, и с земляками встречался, и в редакции русско-немецких газет заглянул. Но уже через неделю он уже начинал тосковать по казахстанскому простору, по знакомым окрестностям, по степи, по холмам, по аулу, по своему привычному, не совсем ухоженному и упорядоченному быту» [Бельгер Г.К., 2004, с.233].

Он рассуждал: «В Германии и блеска, и порядка много, но я не вижу радостных лиц. Все озабоченные, постные, тусклые, скучные, одинокие, сами по себе. Не живут, а роль какую-то исполняют. И вообще, если приглядеться, если вникнуть, то… мало что немецкого осталось в Германии. Страна превратилась в уютное стойбище разных племен и народов. И немцы среди них как бы подшибленные, как бы вечно виноватые. Ходишь по Франкфурту или по Берлину и немецкой речи не слышишь. Он сам недоумевал, может, жизнь и годы вытравили в нем его немецкую суть? Кто знает. Но чувствовал он себя уютно, в своей тарелке только в Туюк су, где все было близким и дорогим: и люди, и нравы, и природа, и просторы, и весь этот безлюдный, непритязательный уклад жизни» [Бельгер Г.К., 2004, с.233].

Обстановка в доме Франца Оттовича была на немецкий лад: «В открытое окно поддувал легкий степной воздух, настоенный на полыни. Колыхались, вздувались занавески. Столовая казалась стерильной. Диваны, кресла, стулья все были зачехлены. Порядок и тишину нарушал лишь оса, учуявшая торт» [2, с.236]. Контраст составляет обстановка дома, «внутренняя вселенная», совсем не похожая на внешний окружающий ее мир. Но, тем не менее, здесь, на примере созидания двух непохожих миров показано то, как могут гармонично сосуществовать представители разных народностей, кажется даже сам «чуждый край» принимает в свои объятия чужеземцев, которые впоследствии становятся ей родными.

В романе «Туюк су» Самые важные слова-размышления о российских немцах передает автор через этого героя: «Он – дитя двух культур, он не совсем русский и не совсем немец, можно вытравить из него все русское или казахское, или киргизское и так далее, но это не значит, что он обернется немцем. Им он станет еще не скоро. В третьем, четвертом, может, поколении. Русскую или российскую ментальность надобно в нем сберечь, хорошую, понятно, сторону, а немецкую терпеливо и настойчиво культивировать». [Бельгер Г.К., 2004, с.237].

Эдмунд Ворм попал в аул еще в раннем детстве. Всю его семью переселили из-за приказа властей. Родители Эдмунда Карли Паулина Ворм благодаря своему трудолюбию и отзывчивости вызывали большоее уважение и почет у местных: «Карл Ворм как-то сразу и легко вписался в аул, будто всю жизнь здесь прожил. Особенно пришелся он по душе пожилым казашкам, с которыми быстро перезнакомился».И за любую помощь его благодарили: «Казахи в долгу не остались, помогали чем могли: делились айраном, пшеном, куртом-иримчиком, иногда одаривали даже свежей бараниной...» [Бельгер Г.К., 2004, с.30]. В этом романе правдиво описаны дружественные отношения разных наций.

Но тихая и мирная жизнь продлилась недолго: «Уже в феврале 1942 года всех мужчин-немцев забрали в трудармию, куда-то в Сибирь. В первый же призыв попал и Карл Ворм» [Бельгер Г.К., 2004, с.31]. Спустя некоторое время в трудармию стали забирать и женщин. Своего ребенка Паулине предстояло отдать в детский дом, так как у нее не было родных и близких: «..Надо оставлять бедный, но свой очаг, опять уезжать в неведомые края на каторгу, еще более удаляться от Карла и разлучаться с родной кровинушкой, беспомощным, еще ничего не понимающим в этом жестоком мире Эдмундом. Что с ним будет? Кто о нем позаботится? Кому он нужен? Что станет с ней? Увидит ли она еще когда-нибудь мужа и сына?» [Бельгер Г.К., 2004, с.55]. Эдмунд обрел второй дом, свою вторую семью после того, как его приютила у себя отзывчивая подруга-соседка матери Хадиша. Спустя год возвращается из трудармии Полина, изможденная и измученная: «Полина объявилась в ауле неожиданно через год. Когда изможденная старуха с потухшими глазами, в рваной фуфайке, в сапогах, во фланелевой юбке, в измызганном платке из мешковины неуверенно протиснулась в мазанку и опустилась, точно подкошенная, прямо на порог» [Бельгер Г.К., 2004, с.93].

Эдмунд не мог узнать свою мать, слишком привык к своей приемной матери: «Так и рос мальчик между двумя женщинами, и сверстники завидовали ему: ни у кого из них не было двух мам. Аульные дружки Эди так и говорили ему: твоя немка-апа и твоя казашка-апа» [Бельгер Г.К., 2004, с.99]. Эдмунд был привязан к двум матерям и к своей сестренке Асиме.

Осенью приходит повестка о смерти мужа Хадиши и ее вскоре выдают замуж за двоюродного брата Жуматая. Война прошла, но ее отголоски до сих пор отзываются в настоящем. Вернувшийся из плена Жуматай, муж Хадиши, видит пустой дом. Жену уже выдали за его брата. Он вернулся из плена, но был уже не тем,он был в длинной, обтерханной шинели, галифе, тяжелых заморских ботинках на толстенной, с шипами, подошве, сидел, сгорбившись, на пеньке у входа и курил. Весь его скорбный вид выдавал человека несчастного, побитого, помятого жизнью. Был он истощен, костляв, щеки запали, лоб изрезан морщинами, скулы обострились, в глазах застыла боль и скорбь.

В Жуматае маленький Эдмунд видел наставника, друга и, возможно, отца, которого так ему не хватает. В их диалоге интересным образом совмещались фразы и реплики из трех языков. Он учил Эдю помнить свой родной дом, родину и предков. Неожиданно пришла повестка из города, и за Жуматаем приехали двое, приказав ему собраться: «Жуматай сник, растерялся. Как во сне, потолкался в своей захламленной келье, начал собирать какие-то вещи в дорожную сумму под бдительными, недобрыми взглядами чужаков-азраилов» [Бельгер Г.К., 2004, с.160]. До глубины души трогательна сцена прощания Эдмунда с Жуматаем: «Да, кому какое дело до меня? – грустно подумал Жуматай. – Был да сплыл. Никто и не заметил. Никто и не всплакнет… И вдруг позади послышался звонкий детский крик. За

колеей, явственно темневшей за телегой, несся, спотыкаясь, светлоголовый вихрастый мальчишка с полотняной сумкой в руке. Мальчик бежал изо всех сил, точно летел над иссохшей, покрытой жесткой травой степью и с отчаянным надрывом кричал: Аға! Жұматай-аға! Ағатай!» [Бельгер Г.К., 2004, с.161].

«Мальчик бежал из последних сил. Но расстояние между ними все увеличивалось. Жуматай, приподнявшись, все смотрел на него. По бледным, запавшим щекам его струились слезы… Мальчик с размаху упал в траву. Белым пятном виднелась издали его светлая головка. Жуматай, как подкошенный, сел, согнулся, свесил голову. Плечи его тряслись…» [Бельгер Г.К., 2004, с.162].Война забрала все у маленького ребенка, забрала отца, а теперь друга и наставника. Война не знает пощады, милосердия. Даже после ее окончания еще долго люди не могли опомниться, и жизнь никак не могла наладиться. Все еще продолжались бесчинства со стороны властей, продолжались аресты и репрессии.

Роман заканчивается следующими словами-размышлениями главного героя: «Итак, прощай Туюк су! Или до свидания? Кто знает, выпадет ли еще такой случай? Доведется ли когда-нибудь еще посетить этот край… Посетить, посетить… Тот уголок земли, где я провел изгнанником. Что ему этот край, этот уголок земли? Место изгнания? Место ссылки? Временное пристанище? Край родной? Малая родина? Место, где навеки покоятся родители? Не то, не другое, не третье. Или, наоборот, и то, и другое, и третье. И кто он этому краю, этому уголку земли? Пришелец? Божий гость? Случайный прохожий? Гражданин? Сын? Или субъект, которого» следует напоследок ограбить? Трудно сказать… Где тот уголок земли, где утешится и утишится его душа? Нет ответа» [Бельгер Г.К., 2004, с.245]. Автор не дает ответы на вопросы героя, оставляя их на раздумья читателя.

Туюк су – место, пристанище многих народов. Поначалу жители аула Туюк су гордились им. Когда-то он назывался колхозом имени Кирова. Решение о переименовании пришло внезапно. «Многие были против, так как Туюк с казахского переводился как тупик, туюк су – тихая заводь. Но вскоре после этого разладилась жизнь, все пошло вкривь и вкось. Не пошли дела и все тут. Все, что было, разворовали и разбежались кто куда... Нет, в недобрый час аул обрел свое новое имя. Ни с того, ни с сего очутился Туюк су в тупике» [Бельгер Г.К., 2004, с.45].

Писатель описывает историю аула, его всегда населяли разые народы: «Проживал здесь большей частью мусульманский люд: казахи, киргизы, сарты, таранчи, татары, и малышня болтала с детства на диковинной мешанине тюркских наречий. Жили в согласии, по заповеданным предками обычаям,занимаясь дедовскими ремеслами и незлобливо, в шутку, подтрунивая друг на другом...» [Бельгер Г.К., 2004, с.46].

Все, кто жил когда-то в этом ауле, помнят его, но не все приезжают сюда. Так, выросший чеченский ребенок спутя десять лет приезжает в родной аул: «А еще через десять лет в неузнаваемо разросшийся и изменившийся аул приехал как-то стройный, рослый, весь из себя ладный-складный джигит и кое-кто из аулчан с трудом признал в нем прежнего ловкого укротителя домашних кур Махмудку» [Бельгер Г.К., 20042, с.17]. Не забыл доброту жителей аула юный джигит: «…Не все быльем поросло. Осталась память о добрых людских сердцах» [Бельгер Г.К., 2004, с.17].

В авторской речи звучат слова-размышления: «Да, кого только не знавала эта древняя земля на развилке дорог! Всех теперь и не упомнишь. Одни обосновались здесь надолго, обжились, пустили корни, породнились и перемешались. Для других этот край стал лишь временным обиталищем. Но все помнит эта земля, всех, кто оставался ей благодарным. А неблагодарных никакая земля и не помнит… Изменился аул не только внешним обликом, домами, постройками, садами-огородами, в которых когда-то и в помине не было, но еще и чем-то неуловимым: многоязычной речью и песнями, новым обхождением разных племен, новыми отношениями между людьми, взаимной терпимостью, диковинной мешаниной нравов и обычаев, манерами в быту, раздольным и задушевным тамырством» [Бельгер Г.К., 2004, с.18].

Туюк су – это название небольшого села, в котором живет простой и добродушный люд. Волею судьбы которым пришлось пережить немало лишений и страданий. Вот как о романе «Туюк су» пишет известный исследователь С.В. Ананьева: «Г.Бельгер в романе «Туюк су» показывает казахстанскую и немецкую действительность глазами главного героя, который сопоставляет, сравнивает и делает выводы, порой неутешительные» [Ананьева С.В.,2010, с. 215].

«Дом», «Отчий дом» – это образ-мотив русской культуры. Как известно, «дома» конно-кочевая цивилизация не была привязана к определенному месту, образ жизни казахов связан с постоянным перемещением. Архетип «дома» у Бельгера подразумевает постоянное местонахождение, а передвижение

в пространстве. Это уже элемент казахской культуры, который указывает на взаимопроникновение «национальных образов мира» (по Гачеву), их «неотгороженность друг от друга» в художественном мире писателя.

В художественном мире писателя сочетается русское «всепонимание и всевосприимчивость, доверчивое, впускающее отношение к миру», тогда как в немецком менталитете – отношение к миру не открыто доверчивое, для него характерно «замкнутость в себе, свой дом, haus (в отличие от raum, пространства), свое «я», захлопнутость двери, самодостаточность там, в innere» [Гачев Г.,1998 с.203]. «Внутреннее», «Пространство», «Дом» – основные координаты германского пространства, важнейшие архетипы германского образа мира. Для русского пространства-времени архетипы «Дом», «порог», «берег», «канун». В казахском национальном образе мира архетип дома выражается в лексемах степь, жайляу, родина и т.д. В представлении писателя дом предстает как микрокосмос, расширяющийся до масштабов аула и степи. Дом для Г. Бельгера – это природа родного края, напоминание о нем в запахах, цветах, воздухе, воспоминаниями о родной земле «пропитаны» каждые отрезки из прошлого, из детства. Дом у Бельгера существует в его сознании, где бы ни был человек, родной дом будет всегда с ним. Тонкой нитью будет связан он с родной землей. После долгого отсутствия возвращается герой домой, и не просто в дом, а в свой родной «Ель». В творчестве Бельгера происходит интерференция, наложение национальных образов мира. Интерференция национальных образов мира, столкновение их образует сплав, синтез культур и обоюдопознание.

Для подтверждения вышесказанного обратимся к словарю евразийских терминов, здесь дом ассоциируется со следующими значениями: дом – здание, дом – символ семейного очага, дом – учреждение, дом – культура, ценности, дом – родина, дом – защита. Все эти дефиниции можно встретить в романе «Туюк су», что подтверждает синтез национальных ментальностей, их «евразийскую сущность» в художественном мировосприятии писателя. Писатель как истинный евразиец, дитя нескольких культур, в своем творчестве воссоздает эту уникальную свою сущность и художественный мир. «Евразийство есть сосредоточие двух полюсов человеческой культуры: Востока и Запада. Евразийство – это прежде всего единство. Не случайно умственный и психический склад евразийцев выражается одним словом «соборность». Соборность означает открытость любому человеку. Соборность смыкается с идеалом гуманизма. И если девиз Запада «Познай и переделай внешний мир», а девиз Востока «Познай и переделай самого себя», то девизом евразийства может служить призыв «Твори добро», или, говоря словами Абая, «Будь человеком» [Мамраев Б.Б., 2001, с. 24-30].

В системе ценностей Г. Бельгера центральное место занимают концепты «родная земля», «родной дом», «аул», которые раскрываются путем экспликации таких понятий, как «боль за свою землю, сама земля, родной человек, природа, родное слово». Вокруг ядра расположены такие лексемы, как народ, казахский, язык, степь, люди и др., способствующие раскрытию центрального концепта. В индивидуально-авторской картине мира писателя концепт «дом» приобретает новые значения.

Компонентами смыслового поля слова «дом» в романе «Туюк су» являются образ курджуна, сакли, убогой хибары, одинокой кельи странника, дукена, особняка, усадьбы. Для героя дом – это не просто жилое строение, а все те родные места его аула, где он провел свое детство. Каждое дерево, каждый кустик, дорога, предметы, дома, хижины и, наконец, сам аул – все это для него представляет родной край, осознается как родной дом.

Словесно-художественное воплощение концепта «дом» в романе «Туюк су» осуществляется на различных языковых уровнях и с помощью лексем, словосочетаний, слов и предложений. Концепт дом почти во всем творчестве писателя обладает единой семантикой и репрезентируется схожими лексическими единицами. Этому способствуют факты, взятые из реальной жизни автора и автобиографичность произведений. Написанные без вымысла и преувеличения, его произведения раскрывают и описывают непростое время для многих народов. Его творчество является величайшим наследием литературы Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004.
2. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. АН. Серия литературы и языка. – 1993. – № 1(52). – С. 3-9.
3. Маслова В.А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 256 с.
4. Бельгер Г.К. Туюк су: роман – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 246 с.
5. Ананьева С.В. Русская проза Казахстана. Последняя четверть XX века –первое десятилетие XXI века. – Алматы: ИД «Жибек жолы», 2010. – 356 с.
6. Гачев Г. Национальные образы мира. – М.: Сов. Писатель, 1998. – 448 с.
7. Мамраев Б.Б. Идея евразийства в социокультурных контекстах Казахстана (филиация традиционного и модернистского) // Евразия. – 2001. – №1. – С. 24-30.

ӘОЖ 81.373

СЕЙІТОВА Ш.Б.,[1]
филология ғылымдарының докторы
seitovashinar@mail.ru
Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

ДОСКЕЕВА Ш.А.,[2]
филология ғылымдарының кандидаты
shaizaasanovna_68@mail.ru2,
Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

СӘТЕНОВА С.К.,[3]
филология ғылымдарының докторы
Л. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті

ТАРБАҒАТАЙ АУДАНЫ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін. Мақалада Шығыс Қазақстан облысы Тарбағатай ауданындағы ру- тайпа атауларына байланысты қалыптасқан топонимдердің, осыған байланысты жер-су атауларының лексика-семантикалық ерекшелігі және топонимдердің тақырыптық тобы анықталып, топтастырылады.

Кілт сөздер: Антропоним, этнотопоним, короним, ойконим, ороним, гидроним, некроним, дромоним, зооним, фитоним.

ЛЕКСИКА-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ОНОМАСТИКИ ТАРБАГАТАЙСКОГО РАЙОНА

Резюме. В статье определена и сгруппирована специфика топонимов названий племен в Тарбагатайском районе Восточно-Казахстанской области, в связи с чем определена и сгруппирована лексико-семантическая особенность названий земель и тематической группы топонимов.

Ключевые слова: Антропоним, этнотопоним, короним, ойконим, ороним, гидроним, некроним, дромоним, зооним, фитоним.

LEXICO - SEMANTIC PECULIARITY OF ONOMASTICS OF THE TARBAGATAY DISTRICT

Summary. The article identified and grouped the specificity of toponyms of tribal names in the Tarbagatai district of the East Kazakhstan region, in connection with which the lexico - semantic feature of land names and the thematic group of toponyms are defined and grouped.

Key words: Anthroponim, ethnotoponyz, koronim, oikonim, oronim, hydronim, necronym, dromonim, zoonym, phytonim.

Кіріспе.

Жер-су атауларын жинақтап, іштей жіктеп, топтастыру, оның қолданыс аясын, қолданыс жиілігін анықтау – тіл біліміндегі басты мәселелердің бірі. Шығыс Қазақстан аймағындағы Тарбағатай ауданы топонимдері тілдік деректерге бай, көптеген өзіндік қасиеттерімен ерекшеленетін ономастика тармақтарының бірі. Олар мазмұны, тақырыбы, қызметіне қарай бірнеше тақырыптық өріске жіктеледі. (Кесте 1, Диаграмма 2)

Кесте 1

Тарбағатай ауданының жер-су атауларының сандық көрсеткіштері

Антропоним	Этнотопоним	Короним	Ойконим	Ороним	Гидроним	Некроним	Дромоним	Жоңғар-қалмақ тілінен енген атаулар	Орыс тілінен енген атаулар	Зооним	Фитоним	Табиғи ерекшелігіне байланысты атаулар	Санға байланысты атаулар	Түске байланысты атаулар
283	82	3	83	114	119	42	4	14	10	55	53	299	42	138

Диаграмма 2

Атап айтқанда, этнотопоним және антропонимге байланысты топонимдер: *Айдабол, Ақбаз, Ақбай, Ақабарақ, Ақболат, Ақтайлақ, Алдаберген, Алпысбай, Аманбай, Аманкелді, Атамбай,, Ахметқали, Ахметтің қорасы, Әбділ, Әшім, Бабахан, Әсембет (Нәзікбай), Байтоғас, Бақай, Барақбайдың қыраты, Барақбайдың қыры, Бапанның шоғыры, Баттың кезеңі, Баттың үңгірі, Бектұр тұйығы, Би Боранбай кеңшары, Ботай жері, Гаухар, Дәулетбай, Ерназар, Ескендір, Жалғанбай, Жанай ауылы, Жәнтікей, Жанұзақ, Жаубасар, Жамбике, Жұмық, Жүніс, Жүндібай, Жігіт, Жігер, Кеңесбай, Көкжал, Көккөз, Көрпей, Көрпебай, Көшек, Қайрақты, Қанжікей би, Қарасай, Қожа, Қоңырбай, Майлы- Жайыр, Малтүгел, Мешел, Мұңайтпас, Мұрынбай, Мүлкіба, Мырзахан, Ораз, Орақ, Өкшебай, Өмір, Өтеген, Рақыжан, Рақымбай, Самарқа, Сартай, Сасан қыры, Сасан би, Сәбит, Сәрке, Сәтбаев, Суан, Сыбан, Танамырза, Тарақты, Тоғас, Тоқсанбай, Төбет, Түйебай, Уаң, Шаң, Шорға, Ырғызбай, Ыбырай т.б.*

Негізгі бөлім.

Қазіргі тіл білімінің ең басты мәселелерінің бірі – тілдегі барлық материалдарды адамның рухани өмірімен, тұлғалық болмысымен, санасымен тығыз байланыста зерттеу болып табылады. Сондықтан да антропоним, этнонимдік топонимдер жинақталған атаулардың басым көпшілігі кісі атына байланысты қойылған атаулар, көбінесе, сол жерді мекендеген танымал адамдардың атына қатысты қойылған атаулар.

Белгілі бір оқиғаға, аңыздарға байланысты топоним атаулары: *Айғайкезең, Айтқан шоқы, Айша қашқан, Алты қалмақ, Аманат тас, Аюшат, Бабырай жылаған, Баспан, Боғас, Бостан, Бөгенбай шаты, Бөртостаған, Доланқара, Жәкуланың қызыл тасы, Жәнделі (қалмақтарға қарсы соғысқан қыз), Жасылүңгір, Кемпірөлген (Құдағиөлген), Кереге тас (Керген тас), Қалмақ оба, Қамбар сай, Қандысу, Қарасеңгір, Қарасай, Кубас кезеңі, Қыз жылаған, Қырық оба мен төрт оба, Майлы, Майлышат, Маңырақ, Сауыт қойған, Сауыт, Сеңгір, Серен қамал, Сыбан қырылған, Тайынша молда, Тақиякеткен, Тектұрмас, Тойқылған, Толағай, Шаған шыққан, Шорға, Шошақ бейіт т. б.* Берілген атаулардың қайсысын алмасаңыз да белгілі бір тарихи жағдайларға не ерекше оқиғаларға негізделген және ол атаулар аңызбен өрілген.

Фитонимге (өсімдік атауына) байланысты топонимдер: *Ақши, Аршалы, Ащылы, Белдеу шеңгел, Бүлдірген сай, Дөңшілік, Жалғызтал, Жаңғыз ағаш, Жоңышқа қора, Жүзағаш, Кезеңшілік, Көкащы, Көктал,Көкшағыр,Қамыс, Қамысбағы, Қамысты, Қарағаш, Қаратал, Қарашеңгел, Қарашілік, Қотанащы, Қотаншілік, Қызылащы, Қызылқайың, Қырық тошала, Майқайың, Ойшілік, Сарыөлең, Сарымсақты, Сұлутал, Шеңгелді, Шитөбе, Шілібастау, Шұбарши, Шілікті т. б.* Бұл жүйеде топтастыру барысында онимдердің халық тұрмысындағы әдет-ғұрпын, салтын, наным-сенімін, ырым-сырымын, шаруашылық жүргізу дәстүрін, тарихи оқиғалар үрдісін, ұлттық ерекшіліктер мен т.б. қасиеттер белгісін айқындауға қатысы барлығын байқауға болады. Өсімдіктердің ерекшіліктері мен олардың өздеріне тән атқаратын қызметіне байланысты бірнеше топқа бөліп қарау-тіл білімі дәстүрінде бар принцип.

Зоонимге (жануар мен құстарға) қатысты топонимдер: *Айғырқұм, Ақбайтал, Ақтеке, Алтыат, Атсалған, Аю сай, Аю тас, Аюшат, Бөрітастаған, Бұғытас, Бұқа, Бүркітті, Жағалбайлы (жағалтай, жағалбай - құс), Жылқыкетпес, Жылқыбазы, Көкбұқа, Көкбұға, Көкөгіз, Қасқабұқа, Қозымаңырақ, Қойтас, Қойбағар, Қойкезең, Қоймаңырақ, Құсмұрын, Мысық ұясы, Соқыратан, Суырлы, Тайбаққан, Тайжарған, Тайжүзген, Тайынша молда, Тауық, Төбет, Түйебазы, Түйетас, Түйеқора, Түйемойнақ, т.б.* Жануар мен құстарға қатысты топонимдердің мағыналық тобын қарастыра отырып, қазақ халқының ғасырлар бойы тұрмыс-тіршілігімен сабақтас болып келген күн көрісі: азығы, киім-кешегі, құрал-жабдығына айналған төрт түлікке, сахара төсін ен жайлаған аң-құсқа, суын мекендеген балығына, оларды сипаттайтын бейнелі сөз өрнектеріне тоқталмай өту мүмкін емес.

Сандық қатысына байланысты қойылған топонимдер: *Алтықалмақ, Алты ат, Алты оба, Балауса 81, Бесбастау, Бесоба, Бессала, Бессана, Бесшана, Бесшатыр, Бесшоқы, Бесшоқы Текей, Екібас, Екінші ауыл, Жетіарал, Жүз ағаш, Қырықоба, Қырықоба мен Төртоба, Қырық тошала, Қырыққарақшы, Қырыққұдық, Қырықошақ, Мыңбұлақ, Мыңжан, Мыңжылқы, Мыңшұңқыр, Сегізінші застава, Тоғыз, Тоғызтарау, Тоғыздың құдығы, Тоғызыншы май, Төрт оба, Төртбастау, Төрткүл, Төртқопын, Төрттоған, Үш Боғас, Үшбұлақ, Үш қайшы,Үшқұдық, Үштөбе, XXII партсъезд кеңшары.* Сан есімдер жеке дара айтылған кезде, абстракт сандық ұғымдардың атаулары ретінде қолданылады. Олардың нақты мағыналары өзге сөздермен қарым-қатынасқа түсіп айтылғанда ғана айқындалып отырады. Қазақ дәстүрінде қалыптасқан уақыт, кеңістік, қашықтық, көлемдік, сандық, салмақтық т.б. толып жатқан өлшемдік ұғымдар кейде топонимдер арқылы да сипатталады. Сан есімдердің ішінде кейбір сандар сандық мәнімен қатар басқа мағынада қолданылуымен ерекшеленеді.

Түске байланысты қойылған топонимдер (Сурет 1.): Ақ түске байланысты топонимдер саны – 39. Соның ішінде: *Ақшоқы, Ақши, Ақшал, Ақтың жолы, Ақтүбек, Ақтөбе, Ақтоғай, Ақтеке, Ақтас, Ақтана, Ақтан, Ақтам, Ақтақыр, Ақтайлақ зираты, Ақсуат, Ақсиыр, Ақсақал, Ақпөңкіт (Ақпункт), Ақпейіт, Ақой, Ақмектеп, Аққұдық, Аққора, Аққау, Аққала, Ақжол, Ақкезең, Ақжар, Ақжал, Ақжайлау, Ақболат, Ақбоз, Ақбитон, Ақбарша, Ақбарақ, Ақбайтал, Ақбай, Ақбас, Ақоба.*

Жасыл түске байланысты топонимдер саны – 2. Соның ішінде: *Жасылкөл, Жасылүңгір.*

Көк түске байланысты топонимдер саны – 23. Соның ішінде: *Көкбастау, Көкбұқа, Көкжартас, Көктөбе, Көкащы, Көкбай, Көкбұға, Көкжайдақ, Көкжал, Көкжол, Көкжыра, Көккемер, Көккөз, Көккора, Көкөгіз, Көксу, Көктал, Көктас, Көктекше, Көктомар, Көктүбек, Көкшағыр, Көкшұңқыр.*

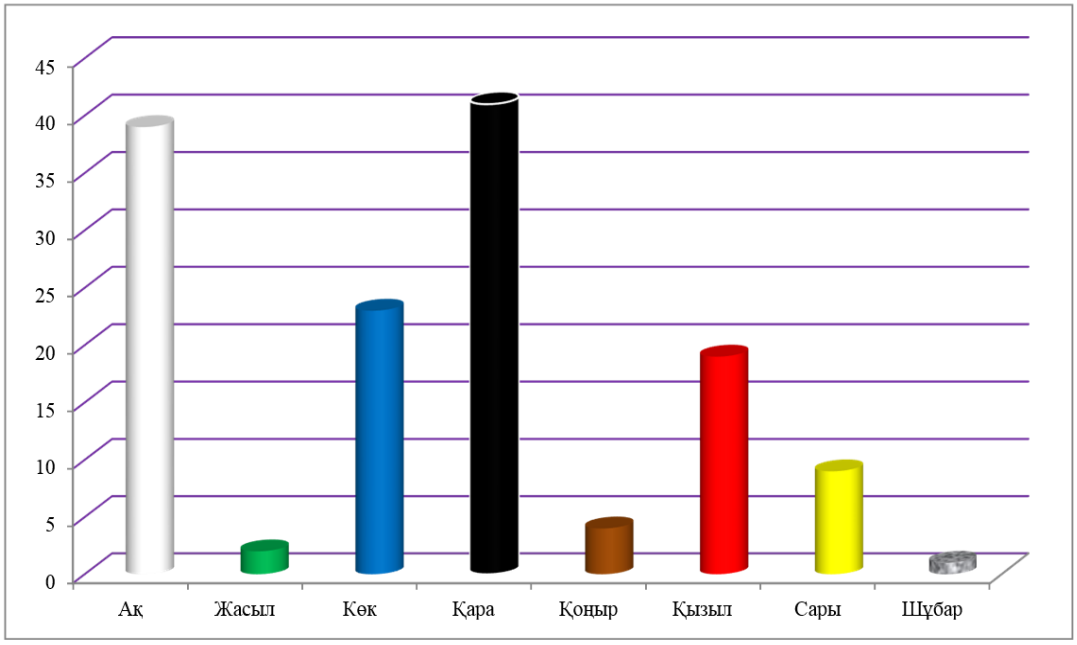
Қара түске байланысты топонимдер саны – 41. Соның ішінде: *Қарадала, Қаракезең, Қарақой, Қараоба, Қараой, Қараөгіз, Қарашашты, Қараінген, Қарабас, Қарабастау, Қарабие, Қарабура, Қарабұғы, Қарабұлақ, Қараағаш, Қарақұла (Қарағұла), Қаражайлау, Қаражал, Қараайық, Қаракемер, Қарақабақ, Қарақалпақ, Қарақұдық, Қарақұсайын, Қарамерген, Қарапөңкіт (Қарапункт), Қарасай, Қарасеңгір, Қарасу, Қаратал, Қаратас, Қаратоғам, Қаратоған, Қарауңгір, Қарашапан ойпаты, Қарашат, Қарашаш, Қарашеңгел, Қарашоқы, Қарашотан, Қарашілік.*

Қоңыр түске байланысты топонимдер саны – 4. Соның ішінде: *Қоңыроба, Қоңырбай, Қоңыр-өлеңқақ, Қоңыртөбе бұлағы.*

Қызыл түске байланысты топонимдер саны – 19. Соның ішінде: *Қызылащы, Қызыладыр, Қызылби, Қызылжұлдыз, Қызылкесік, Қызылқайың, Қызылқара, Қызылқора, Қызылқошын, Қызылотау, Қызылтас, Қызылбастау, Қызылбұлақ, Қызылқия, Қызылқойшың, Қызылой, Қызылсыдық, Қызылту, Қызылшоқы.*

Сары түске байланысты топонимдер саны – 9. Соның ішінде: *Сарыбөктер, Сарыбұлақ, Сарыөзек, Сарыөлең, Сарышоқы, Сарыбай, Сарыдоңғал, Сарыкөл, Сарытау.*

Шұбар түске байланысты топонимдер саны – 1. Соның ішінде: *Шұбарши.*

1-сурет. Тарбағатай ауданы түске қатысты жер-су атауларының деңгейлік көрсеткіші

«Қара» мағынасындағы топонимдер жиі бос жерлерді көрсетеді: Қара, немесе жай ғана түсті: Қарабастау (сөзбе-сөз: қара бұлақ), - қара тастардан шыққан бұлақ мағынасында, Қарабұлақ, Қаражайлау орман (өсіп кеткен, ну орман мағынасында), Қаражал – тау (сөзбе-сөз қара жоталы тау), Қаракемер, Қарасай, Қарасу (қыста қатпайтын, терең, түбі көрінетін су мағынасында), Қарашеңгел – (қамыс басып кеткен жер мағынасында), Қарамерген (мүмкін, өте мерген мағынасында) және т. б.

Түске қатысты сөздердің ішінде екінші қатарда тұрған түс, ол «ақ» түс. Ақ түстің символдық мәнінің бірі аққу құсына да қатысты. Аққу құсы кез келген көлге мекендемей, аса талғампаз, тәкәббар болып келгендіктен, қазақ халқы үшін тазалық пен сұлулықтың символы болып танылады. Ақ сөзі түркі тілдерінде ақ//ах//ағ//а: қ формасында қолданылып, бір-біріне жақын үш топ мағынаны аңғартады: 1. «ақ» деген негізгі түстік мағына («белый»); оның төңірегіне: ақшыл, көздің ағы, жұмыртқаның ағы, т. б. мағыналар туған; 2. «ақ» сөзінің ауыс мағыналары: кіршіксіз таза, кінәсіз, ақжүрек, адал; 3. керемет, тамаша, ғажайып. Көне мұраларда кездесетін «таң ағару» тіркесіндегі «ақ» жоғары көтерілу, «таң көтерілу» мағынасын беретін ақ – етістігінің әр түрлі сапада жеткендігін ғалым Б.Сағындықұлы дәлелдейді [Сағындықұлы Б., 1994., 137 б.]. Түрлі түстің белгісі бар топонимдер үлкен қызығушылық тудырады. Мәселен, ең полисемантикалық символдардың бірі ақ болып қала береді. Оның басты мағынасы – жеңіл. Ақ күн сәулесімен бірдей, оның символизмінде біз кінәсіздікке, ізгілікке және тазалыққа назар аудара аламыз. Ақ түсте оң заряд бар. Айталық, ауылдардың, жазғы үйлердің, қыстақтардың, жерлеу орындарының және т.б. атауларын «ақ» түсті білдіретін бірнеше топонимдерден мысалдар келтірейік: Ақ құдық, Ақ мектеп (ақталған мағынасында), Ақ оба, Ақ сиыр – ақ сиырлардың колхозға әкелінгені жайлы естелік ретінде, Ақжайлау (малды жүргізуге өте жақсы жерлер мағынасында), Ақжал – тау (сөзбе-сөз: таудың ақ жоталары), Ақтоғай, Ақтүбек және т.б.

Ақ түстің мағынасы жиі «ай», «айна», «күміс» терминдерімен байланыстырылады: Айнабастау (сөзбе-сөз: айна көзі) ферманың атауы. Қыста мұздатылған су айнадай болады. Айнабұлақ (сөзбе-сөз: айна кілті) - қыстау және т.б.

Түске қатысты сөздердің ішінде үшінші қатарда тұрған түс, ол «көк» түс. Адамдар көк күмбезін оның түсіне қарап, «көк» деп атап кетуі қаншалықты заңды болса, керісінше, жер бетіндегі көк түсті заттардың бәрін аспан түсімен салыстыра отырып, жалпылама «көк» деген түр-түс атауын жасап алуы да мүмкін ғой» [Хасенов Б.Р., Әділова А.С., 2012, 5 б.], – деп, көк сөзіне қатысты пікірін білдірген болатын. Шынымен де, бұның құбылыс ретіндегі мағынасы бірінші пайда болды ма, әлде сындық (түстік) мағынасы бірінші пайда болды ма деген сұрақ әлі күнге шейін өз шешімін таппай келеді. Ш.Уәлихановтың

«Қырғыздардағы шамандықтың қалдығы» атты мақаласында: «Аспан – бұл шамандықта ең жоғарғы құдірет. Көк тәңірі – көк аспан. Қырғыздарда бірінші сын есім көк сөзі көрінетін заттық нәрсені білдіреді, ал тәңірі зат есімі Алла және Құдай сөздерінің синониміне айналған» [Уәлиханов Ш.Ш., 2010., 62 б.], – дейді. Көк түстің қазақы ұғымда өсімдік деген мағынасы бүгінде солғындаған.

Қызыл түске қатысты атаулар, біріншіден, «қызыл» бөлігі бар «кеңестік» мағынадағы ойконимдер жиі кездеседі: Қызыл, Қызыл Отау, Қызыл қора, Қызылбастау қыстаулары, Қызылтас ауылы. Екіншіден, ойконим жай ғана түсті көретуі мүмкін: Қызыл ащы, Қызыл кесік – (сөзбе-сөз: қызыл белгі) қыстаулары, Қызылшоқы төбесі және т.б. Жасыл, сары және басқа түстер сирек кездеседі. Сондай-ақ, Тарбағатай ауданының топонимдерінің бай түстері бір жағынан табиғи түстерді, ал екінші жағынан халықтың ақындық табиғатын да көрсетеді.

Әрине, жер-су аттары ғасырлар бойы жасалып, лингвомәдени сипатта болып келетіндіктен, тіліміздегі мақал-мәтел, тұрақты тіркес тәрізді даяр күйінде жеткен тілдік бірлік, оны тыңнан жасау қалай болады деген заңды сұрақ туады? Қазір ұлттық топожүйемізде тыңнан топоним жасауға деген зәрулік бар және бола береді де. Оны ғылыми тұрғыдан жүйелеп, бір жолға қою қажеттілігі уақыт өткен сайын айқындалып келеді. Негізгі себептер мыналар: Біріншіден, кірме атаулардың орнын басатын топонимдердің табылмауы. Мәселен, қазіргі кезде Шығыс Қазақстан облысында ресми тіркелген 20 000 атаудың 3 000-ы славян тілдерінен енгені анықталып отыр. Ол 3 000 атаудың бұрынғы түркілік немесе моңғолдық түпнұсқалары ешқайда сақталмаған. Өйткені славян тілді атаулардың оларды ығыстырып шығарғанына 300 жыл уақыт өтіп кеткен. Енді оларды қалайша жаңғырту керек? Тек жаңа атаулар жасау арқылы ғана. Тың атаулар жасаудың жолын білмегендіктен, атсыз қалған нысаналарға *Ақмарал, Береке, Бейбітшілік, Махаббат тауы, Өркениет, Ынталы, Бақыт, Шаттық* тәрізді жер бедеріне қатысы жоқ атаулар беріле бастады. Бейілсіз байлар мен белгісіз батырлардың есімдерінен жасалған антропонимдер қаптап кетті. Бұны жақсы үрдіс деп атау қиын. Жер мен су – атымен, затымен қоса – сол жерді мекендеген халықтың байлығы екенін ескерсек, ондай бейберекеттікке жол беруге болмайды.

Екіншіден, кезінде «Веда» атты көне кітаптың тілін түсінбеген үнділер сияқты, «Одиссеяның» тілін түсінбеген гректер сияқты көне топонимдерді түсінбеген қазіргі ұрпақ аса құнды архитопонимдерді кез келген басқа атаумен жөнсіз ауыстыруға кірісті. Мәселен, Катонқарағай ауданындағы *Парк* ойконимі *Ұра* деген тарихи атауы бола тұра, *Ақмарал* деп атала бастады. *Березовка* ойконимін *Ошағанды* деген тарихи атауын ескермей, *Қайыңды* деп атады. Ал *Ұра, Ошағанды* атаулары сол жердің ерекше белгілерін айқындап беретін еді: *Ұра* – тау арасындағы шұңқыр жерге берілген топоним болса, *Ошағанды* – «малға жайсыз, ошағаны көп» деген ескерту беріп тұратын атау. Былайша қарағанда, қайың мен ошағанның түбі бір фитоним ғой, айырмашылығы шамалы деуге болады. Алайда, көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан қазақ ол жер үшін маңызды белгі ошаған деп тапқан. Екі атау да ономастикалық концептілерге бай болып келеді. Осы бағытта кете беретін болсақ, жер бедерін білдіруге қабілетсіз мыңдаған атаулар қолданысқа еніп кетуі мүмкін.

Үшіншіден, қазақ халқы ежелден көшпелі өмір сүргендіктен, жер-су аттары ерекше маңызды факторға айналған. Әр атауда ұлттық дүниетаным, психология, салт-дәстүрдің кумулятивті түрде жинақталып жатуы өз алдына, әр атау жер бедерін өте жоғарғы дәлдікпен белгілеуді мақсат еткен. Атау сол жердің ерекше бір белгісін білдірмесе, көш адасып, мал арып, шаруашылық күйзелуі мүмкін болған. Мәселен, *Бөрілі* топонимі «бұл жер – бөрі жасырынатын бұта-қарағаны мол, соқпалы жер» деген ескерту-концептісін білдіріп тұруы қажет еді. *Құлынембес* атауы «оты (құлынембес шөбі), суы мол жер, тойынған құлын енесін ембейді» деген ақпарат-концептісін беріп тұрғаны айқын.

Берілген тілдік бірліктер жұмыстың мақсатына орай топтастырылып, мағыналық реңкі қарастырылды. Зерттеу нысанына алынған этностың ұлттық таным әлемін қалыптастырған ономастикалық материал қазақ тілі лексикологиялық қорына қосылған рухани мәнділік пен құндылыққа ие мағыналық бірліктер. Қарастырылып отырған онимдердің тақырыптық өрісі анықталды, белгілі бір тақырыптық топқа жататын онимдердің қолдану жиілігі анықталды. Соның ішінде, табиғи ерекшелігіне, жер ыңғайына, табиғаттың ерекше бір белгісіне байланысты қойылған атаулар басым – 299, кісі атына байланысты онимдер – 783, келесі кезекте түс атауына қатысты атаулар – 138, ал гидронимдер – 119 және т. б.

Тарбағатай ауданы жер-су атауларының лексика-семантикалық ерекшелігін қарастырғанда байқағанымыз, түске қатысты болса, бірінші орынды қара түске, екінші орынды ақ түске қатысты, үшінші орында көк түске қатысты онимдер алады. Кестемен бергенде төмендегідей, яғни жер-су атауларына түске қатысты атаулар таңғанда басқа түске қарағанда қара түс басым екендігі көрініп тұр. Себебі берілген атаулардың негізі: 1. таза түске қатысты; 2. символдық мәнде маңыздысы, күштісі; 3. өсімдікке қатысты, тұтас, қалың деген мағыналарға меңзейді.

Ұлттық жалқы атаулар жүйесі, әсіресе топонимдер қоғамда болып жатқан саяси-әлеуметтік өзгерістердің бірден-бір көрсеткіші, сондықтан да болар осы топонимдік топтағы атаулар идеологиядан ең көп зардап шеккенін байқауға болады. Қазақ топонимдерінің тілдегі байырғы көне, орта ғасыр, жаңа дәуірлердегі үлгілері тарихи және лингвистикалық тұрғыдан талданып, олардың ұлттық мәдениет, ұлттық әдебиет, ұлттық тарихпен байланысын қарастыру үлкен әлеуметтік-гуманитарлық сипаттағы басты мақсат болып табылады. Топонимжасамның негізгі міндеті қазақы атауларды сақтап қалу ғана емес, ғаламдасу кезінде ұлттық бейнені танытатындай ұлттық топонимдер жасау болып табылады. Қазақстан жеке ел болып, тілін өміріне арқау етуді алға қойып отырғанда, енді осыдан былай сәтсіз жасалған атаулардың, кірме атаулардың топожүйемізге енуіне жол беруге болмайды. Еліміздің баға жетпес қазыналарының біріне жататын топонимдерді қалай болса солай қолдану, саудаға салу орын алып келген болса, ендігі кезекте белгілі жүйеге енгізіп, дәстүрлі модельдер арқылы саналы түрде атаулар жасауға көшуге болады демекпіз.

Қорытынды.

Зерттеу нәтижесінде 1200-дей топоним жиналып, сараланып, Шығыс Қазақстан облысы Тарбағатай ауданындағы ру-тайпа атауларына байланысты қалыптасқан топонимдердің ерекшелігі, Шығыс Қазақстан облысы Тарбағатай ауданы жер-су атауларының лексика-семантикалық ерекшелігі, Шығыс Қазақстан облысы Тарбағатай ауданының топонимикалық кеңістігінде қазақ халқының материалдық-рухани мәдениетінің бейнеленуі, Тарбағатай ауданы топонимдеріндегі қалмақтық сарын мәселелері қаралып, өңірлік топожүйенің қалыптасу ерекшелігі екшелді. Топонимдердің тақырыптық тобы анықталып, топтастырылды.

Қазақ топожүйесін қайта құрудағы негізгі міндет қазақы атауларды сақтап қалу ғана емес, ғаламдасу кезінде ұлттық бейнені танытатындай ұлттық топонимдер жасау болып табылады. Қазақстан жеке ел болып, тілін өміріне арқау етуді алға қойып отырғанда, енді осыдан былай сәтсіз жасалған атаулардың, кірме атаулардың топожүйемізге енуіне жол беруге болмайды. Еліміздің баға жетпес қазыналарының біріне жататын топонимдерді қалай болса солай қолдану, саудаға салу орын алып келген болса, ендігі кезекте белгілі жүйеге енгізіп, дәстүрлі модельдер арқылы саналы түрде атаулар жасауға көшуге болады. Қазақ топонимдерінің дәстүрлі сөзжасам модельдері біздің тарапымыздан жан-жақты қарастырылған. Табиғи нысанның ерекше бір белгісін тауып алғаннан кейін, дайын топонимжасам модельдеріне қарап, жаңа атау беру көп қиындық келтіретін шаруа болмаса керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сағындықұлы Б. Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері: Монография. – Алматы: Санат, 1994. – 137 б.
2. Хасенов Б.Р., Әділова А.С. «Түр-түс атауларының шығуы туралы» Қарағанды университетінің хабаршысы. № 4(68)/ 2012, Филология сериясы
3. Уәлиханов Ш.Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. – Т. 4. – 2-басылым.– Алматы: Толағай групп, 2010. – 62 б.

REFERENCES:

1. Sag’yndyqu’ly B. Qazaq tili leksikasy damy’ynyn’ etimologi’alyq negizderi: Monografia. – Almaty: Sanat, 1994. – 137 b.
2. Hasenov B.R., A’dilova A.S. “Tu’r-tu’s atay’larynyn’ shyfy’y ty’raly” Qarag’andy y’niversi’tetinin’ habarshysy. №4(68)/2012, Fi’logi’a seriasy
3. U’a’li’hanov Sh.Sh. Ko’p tomdyq shyg’armalar shinag’y. – T.4. – 2 –basylym. – Almaty: Tolag’ai grupp, 2010. – 62 b.

ҒТАМР 17.71

СМАГУЛОВА Ж.С.[1], ҚОҢЫРБЕКОВА Т.О.[2]
[1]PhD докторы, ф.ғ.к. ҚМЭБИ университеті
Қазақстан, Алматы қ.
Email: juldyz@kimep.kz
[2]PhD докторанты, аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан, Алматы қ.
Email: tolkyn.79@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ТАБЫС СЕПТІК ЖАЛҒАУЫНЫҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ, ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Септік жалғау түрлерінің басын біріктіріп, зат есімнің түрлену парадигмасының бір категориялық түрі етіп отырған – септік жалғауларының мағыналық ортақтығынан гөрі қызметтік, мағыналық-қызметтік қасиеті болып табылады. Мақалада қазақ тіліндегі табыс септік жалғауының синтаксистік қатынастарды көрсету ерекшелігі қарастырылады. Табыс септік жалғауының беретін мағыналары мен атқаратын қызметтерін кеңінен сипаттау үшін сөз тіркестерінің, олардың белгілі бір алуан түрлерінің, сөйлем мүшелерінің, олардың қандай формалардан жасалуы мен атқаратын қызметтерінің сөйлем мүшелерінің байланысу тәсілдерінің, сөздердің меңгеру мен меңгерілу ерекшел ерекшеліктерімен бірлікте қарастыру керек. Мақалада табыс септігінің осындай грамматикалық ерекшеліктеріне жан-жақты қарастырылады. Мағына бар жердің бәрінде ол мағынаны білдіретін тілдік бірлік болатыны – ғылымда танылған, дәлелденген мәселе. Ғалымдар түсіп қалған категория көрсеткішінің мағынасы сақталып отыратынын байқаған. Грамматикалық категория қосымшасының қолданыста кейде түсіп қалғанымен, мағынасының сақталуы аталған тілдік құбылыстың сырын ашу қажеттігін көрсетті. Мұндай ерекшелік табыс жалғауына да тән.

Түйін сөздер: қазақ тілі, табыс септік жалғауы, грамматика, грамматикалық мағына.

Аннотация. Функциональное, семантико-функциональное свойство представляет собой нечто большее, чем полупроводниковая общность разделительных соединений, которая объединяет формы зависимых связей и является одной из категориальных форм существительной парадигмы существительного. В статье рассматривается особенность синтаксических связей в казахском языке. Чтобы описать значение и функцию успеха отдельной связи, необходимо рассмотреть комбинацию фраз, их конкретные разновидности, предложения, члены предложений, способ их формирования и члены их предложений, а также способность изучать и усваивать слова. В статье представлен исчерпывающий обзор таких грамматических особенностей дохода. Значение лингвистической единицы во всех местах, где она имеет значение, является общеизвестным вопросом в науке. Ученые заметили, что падение значения категории сохраняется. Хотя категория грамматики иногда использовалась, ее значение показало необходимость разблокировать явление языка. Эта особенность также характерна для дохода.

Ключевые слова: казахский язык, семантическая речь, грамматика, грамматический смысл.

Abstract. Functional, semantic-functional property is more than a semiconductor commonality of separation joints, which combines the forms of dependent connections and is one of the categorical form of the noun paradigm of the noun. The article deals with the peculiarity of syntactic relationships in kazakh language. In order to describe the meaning and function of the success of a seperate connection, it is necessary to consider the combination of phrases, their particular varieties, the sentences, the members of the sentences, the way they are formed and the members of their sentences, and the ability to learn and master words. The article provides a comprehensive overview of such grammatical features of income. The meaning of the linguistic unit in all the places where it is meaning is a well-known issue in science. Scientists have noticed that the drop in category value is kept. Although the grammar category has sometimes been used, its meaning has shown the need to unlock the language phenomenon. This feature is also characteristic of revenue.

Keywords: Kazakh language, semantic speech, grammar, grammatical sense.

Грамматиканың басты объектісі тілдің грамматикалық құрылысын танып, оның негізгі ерекшеліктерін анықтауда көрінеді. Оған тән басты ұғымдарды анықтау, олардың ерекшеліктері мен негізгі сипатын айқындау арқылы грамматикалық ұғымдардың болмысын тануға болады. Өйткені тілдің грамматикалық құрылысы сатылы жүйелерден құралады да, олардың тұтастық сипаты сол жүйелерге тән белгілі заңдылықтарға негізделеді. «Сөздің сөйлеу процесіндегі басқа сөздермен әртүрлі қатынастардың негізінде пайда болатын ішкі мәндері, оның көрінісі болатын сыртқы түр-

тұлғасы, сөйлемде белгілі бір қызмет атқаруы тілдің грамматикалық құрылысымен байланысты болса, өзіне тән ерекшеліктері сөздің грамматикалық сипатымен нақтылана түседі. Қазақ тілінде ең басты грамматикалық ұғымдарға грамматикалық мағына, оның берілу тәсілінің бір түрі грамматикалық форма және осы екеуінің жүйелі жиынтығын құрайтын грамматикалық категориялар енеді [1, 415 б.] Бұл үш ұғым тығыз бірлікте болып, тілдің грамматикалық құбылысын құрайды.

1. Қатыстық грамматикалық мағына сөйлеу процесінде сөздің басқа сөздермен тіркесіп, байланысқа түсуі, негізгі сөзге көмекші сөздің тіркесуі арқылы, орын тәртібі, интонация т.б. аналитикалық, қатыстық тәсілдер арқылы беріледі. Қатыстық грамматикалық мағына сөздердің сөйлемде атқаратын қызметтерімен байланысты және көбіне контекстік болып келеді де сөздерді топтастыруда сөздердің синтаксистік қызметі принципіне негіз болады.
2. Категориялық-грамматикалық мағына белгілі грамматикалық формалар арқылы беріледі. Грамматикалық форма сөздің түбіріне үстелетін қосымшалар.
3. Лексикалық мағынаның жалпылануы арқылы пайда болатын грамматикалық мағына – **жалпы грамматикалық мағына** деп аталады. Жалпы грамматикалық мағына грамматикалық формасыз-ақ ішкі семантиканың абстракциялануы, жалпылануы арқылы қалыптасады.

1-кесте грамматикалық мағына түрлері

Қазақ тіліндегі жалғаулар грамматикалық категория түзеді. «**Грамматикалық категория** дегеніміз – грамматикалық мағыналардың жалпылануынан пайда болатын, бір-бірімен байланысты және бір-біріне қарама-қарсы қойылған екі немесе бірнеше грамматикалық мағыналардың жиынтығы.

Грамматикалық категория түзілуі үшін төмендегідей талаптар сақталуы қажет:

1. Грамматикалық мағына мен оны тудырушы грамматикалық форма (көрсеткіш) болуы шарт.

2. Грамматикалық мағына мен грамматикалық форманың (көрсеткіш) арасында сәйкестік болуы шарт. Ондай байланыс жоқ жерде категория туындауы мүмкін емес. Сондықтан да кез келген грамматикалық мағына мен грамматикалық форма категория түзбейді. Айталық, зат есімге тән грамматикалық мағына мен сын есімге тән грамматикалық формадан категория туындамайды. Категория түзу үшін грамматикалық мағыналар белгілі бір сөздер тобына тән болып, парадигмалық түрлену жүйесін құруы тиіс.

3. Грамматикалық мағыналар парадигма құрайтын болса, онда оның құрамындағы мағыналар бірін-бірі жоққа шығаруы керек немесе бірінің орнына бірі жұмсалмауы тиіс. Сонымен бірге олар бірін-бірі толықтырып отыруы керек. Себебі, парадигмалық бағанның өзі бірін-бірі жоққа шығарудан және толықтырудан тұрады.

4. Грамматикалық мағыналар бір-біріне қарама-қайшы болғанымен, бір тектес, кем дегенде екі я одан да көп мәндес мағыналар жиынтығынан тұруы керек. Мысалы, септік жалғауларын алайық. Біз осы септіктердің бір жүйе, парадигма құрайтынын білеміз, яғни олардың беретін мағынасы арқылы заттың бағыты, шыққан жері, ненікі, кімдікі екендігі, қайда жатқанын, кіммен болғандығын, т.б. анықтауға болады. Бірақ осы септіктердің ішінен кез келгенін алып, басқа бір септіктің орнына жұмсай алмаймыз. Ілік септіктің орнына көмектес септігін, шығыс септігінің орнына ілік септігі жалғауын қойып, қолдану мүмкін емес.

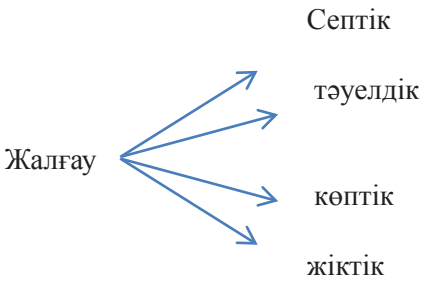
Бір тектес грамматикалық мағынаны білдіретін формалардың жиынтығы грамматикалық категорияны құрайды. Грамматикалық категорияға жалпылық тән, бірақ жалпылықтың өзі жеке құбылыстар арқылы, яғни грамматикалық мағыналар арқылы өмір сүреді. Грамматикалық мағына басқа грамматикалық мағыналармен байланысты. Мысалы, барлық септіктер бір-бірімен байланысты, олардың ұқсастығы есім сөздердің басқа сөздерге қатысын білдіруінде.

Кей жағдайларда бір грамматикалық категория әр түрлі формамен айтылады: *Ананы, анасын* – табыс септігінде тұр, бұл қазақ тіліндегі септелудің екі түрінің (жай және тәуелді септеу) қосымшалары арқылы жасалған» [2, 25 б.].

Қазақ тілі грамматикаларында қосымшаның өзін мағыналық, қызметтік ерекшеліктеріне орай бірнеше түрге бөледі: септік жалғаулары, сөз тудырушы жұрнақтар, етіс жұрнақтары, т.б. Қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық (морфемалық) құрылысы жүйесіндегі түрлі қосымшалардың орны олардың атауынан байқалып тұрады. Ал түркологиялық әдебиетте қосымша **аффикс** терминімен беріледі, әрі олар іштей жіктеліске түсірілмей кең мағынада қолданылғанда, аффикс терминінің аясына қазақ тіл білімінде жіктеліп айтылатын жалғау, жұрнақ мәні де еніп кетеді. Мысалы: *аффиксы множественного числа, аффикс падежа, аффикс принадлежности, аффикс сказуемости, аффиксы залога, аффиксы степени сравнения, аффиксы глагольного словообразования*, т.б.

Сөздердің құрамындағы қосымша морфемалар **жұрнақ** және **жалғау** деп аталатын екі топқа жіктеледі.

Қосымша морфеманың бір түрі – жалғаулар.

Таза грамматикалық қосымшалар деп аталатын бұл қосымшалар *реляциялық мағына* тудырады. Жалғаулар өздері жалғанатын сөздерге көптік, септік, тәуелдік және жіктік сияқты таза грамматикалық мағыналар үстейді, өздері жалғанған сөзді басқа сөздермен байланысқа түсіріп, сөз бен сөзді жалғастырушы, байланыстырушы қызмет атқарады, олар түбірге тәуелді болады және бірнеше фонетикалық вариантпен келеді. Мысалы, -ды – табыс септігінің жалғау, ал фонетикалық варианттары -ді, -ты, -ті. Қосымшалардың осы варианттары алломорфтар деп аталады.

Сөйлемде сөздердің арасындағы алуан түрлі синтаксистік қатынастарды көрсетіп, өзі жалғанған сөзге әр түрлі грамматикалық мағына үстеп, сөз бен сөзді байланыстыруда үлкен орын алатын зат есімнің парадигмалық түрлену жүйесінің бірі – септік жүйесі. **Септіктер** бір есімнің екінші есімге қатысын немесе есімнің етістікке қатысын білдіреді. Қазақ тілінде атау септіктің өзіндік көрсеткіші жоқ, заттар мен құбылыстардың атаулары тәуелдік жалғауы түрінде, көптік жалғауы түрінде немесе атау септік түрінде қолданылады. Ал басқа септіктердің өзіне тән жалғаулары бар.

Көптік, тәуелдік жалғауларының әрқайсысы өз ішінде бір-біріне қайшы мәндес мағыналардың жиынтығынан тұратын бір ортақ категориялық мағынаны білдірсе, септік жалғау ондай ортақ категориялық мағынаны білдіре алмайды. Септік жалғау түрлерінің басын біріктіріп, зат есімнің түрлену парадигмасының бір категориялық түрі етіп отырған – септік жалғауларының мағыналық ортақтығынан гөрі қызметтік, мағыналық-қызметтік қасиеті. Сондықтан да септік жалғау категориясын анықтағанда, көбіне оны «сөйлемдегі сөздерді бір-бірімен жалғастырып, селбестіріп тұратын» тұлға және «сөздердің жалғаулырды қабылдау өзгерту жүйесін сөздердің септелуі деп немесе септеу деп атайды» немесе «септелу деп сөздердің сөйлем ішінде өзге сөздермен дәнекерлесу үшін септік жалғауын қабылдап, грамматикалық тұрғыдан өзгеріске түсуін айтады» [3] деп те анықтайды. Септік жалғауларына зат пен оның іс-әрекеті, я зат пен заттың арасындағы субъектілік, объектілік, меншіктілік-қатыстық, мекендік-мезгілдік, көлемдік, амалдық-құралдық, себеп-мақсаттық сияқты қатынастарды білдіру тән.

«Қазіргі қазақ тілінде жеті септік түрі кездеседі. Септік жалғаулары өздері жалғанған сөздерге алуан түрлі мағына үстейді. Зерттеушілер септік жалғауларының мағыналық, функционалдық қызметтеріне қарай *грамматикалық септіктер* және *көлемдік септіктер* деп бөліп қарастыруды ұсынады.

Грамматикалық септіктерге атау, ілік, табыс септіктері жатады. Олар негізінен тек затттық мәнмен байланысты, қимылды атқарушы (бастауыш), не оның объектісі (тура толықтауыш), не заттың меншіктік, қатынастық (анықтауыш) мәнін білдіреді. Сондықтан да заттық мәнге (адамға байланысты және адамнан басқа затқа) байланысты әрқайсысы екі сұраққа ғана жауап береді: кім? Және *не? Кімнің?* Және *ненің? Кімді?* Және нені?

Ал көлемдік септіктерге барыс, жатыс, шығыс, көмектес септіктері жатады. Көлемдік септіктер (барыс, жатыс, шығыс, көмектес) заттық мәннен яғни объектілік мәннен (толықтауыш) басқа көлемдік, мезгілдік, себептік, бағыттық, құралдық (пысықтауыш) мәнде де жұмсалады. Сондықтан барыс септік *кімге? Неге?* Деген сұрақтан басқа *қайда?* Деген сұраққа, жатыс септік *кімде? Неде?* Деген сұрақтан баска *қайда?* Деген сұраққа, шығыс септік *кімнен? Неден?* Деген сұрақтан басқа *қайдан?* Деген сұраққа көмектес септік *кіммен? Немен?* Деген сұрактан басқа *қалай?* Деген сұраққа да жауап береді» [4].

Грамматикалық септіктердің бірі саналатын **табыс септігі** қимылдың, әрекеттің тура бағытын көрсетіп, тура объектінің болуын қажет етеді. Сабақты етістік табыс септігінің тысы арқылы жасалады. Кейде табыс септігі түсіріліп айтылады: *жаңалық тыңдадым – жаңалықты тыңдадым*. Табыс септіктегі сөз бен оны меңгеріп тұрған етістік арасына сөз түссе, табыс септігінің қосымшасы түсірілмейді: *киім сатып алдым – киімді дүкеннен сатып алдым*.

Табыс септігі сөйлемде тура толықтауыш қызметін атқарады, шылаулармен тіркеспейді. Табыс септік жалғауының беретін мағыналары мен атқаратын қызметтерін кеңінен сипаттау үшін сөз тіркестерінің, олардың белгілі бір алуан түрлерінің, сөйлем мүшелерінің, олардың қандай формалардан жасалуы мен атқаратын қызметтерінің сөйлем мүшелерінің байланысу тәсілдерінің, сөздердің меңгеру мен меңгерілуінің мәселелерін талдау қажет.

Табыс септігі – меңгеру амалы арқылы синтаксистік вариант түзетін септіктің бірі Табыс септік жалғауы өзі жалғанған сөздерді тек етістіктермен қиюластырып, қимыл әрекеттің тікелей бағытталған обьектісін көрсетеді де, сөйлемде тура толықтауыш қызметін атқарады. Мұндай жағдайда тура толықтауыш етістіктің жетегінде айтылып, өзі тіркескен сөзге мағыналық және тұлғалық жағынан да түгелдей тәуелді болады. Жалпы алғанда адамның еңбек қимылымен, іс-әрекетімен байланысты етістіктер сөздердің табыс жалғауында тұруын қажет етеді, ал кісінің көңіл-күйін, қозғалыс-әрекетін, қалпын білдіретін етістіктер, әдетте, сөздердің барыс, жатыс, шығыс, көмектес септік жалғауларында келуін талап етеді.

Табыс септіктегі сөзді меңгеріп тіркес құрайтын сабақты етістіктер *интернетті қарады – интернет қарады, хабарламаны оқыды – хабарлама оқыды*.

Меңгеру амалы арқылы құрылған басқа етістікті сөз тіркестері тура обьектілік қатынасқа түсетін сөздің табыс, шығыс септік формаларында меңгеріліп келуін мына жағдайдан байқауға болады. Обьект қамтылу мөлшері жағынан бейтарап аталса, ол сөз табыс септік формасында тіркеседі де вариант құрайды. Мысалы: *баланы ұстады – бала ұстады, түскі асты ішті – түскі ас ішті, қолын бұрап тастады – қолын бұрады, шамасын біліп келеді – шамасын біледі*.

Обьект түгел қамтылмай, мөлшермен қамтылғанын атау қажет болғанда, бағыныңқы сөз шығыс септік тұлғасында меңгеріледі: *сусыннан сімірді – сусынды сімірді, маңдайынан сүйді – маңдайды сүйді, жағынан тартып жіберді – жағынан тартты*. Алынған мысалдардағы мұндай тіркестердің ішінен меңгеріле байланысқан етістікті сөз тіркестерінің басым қолданылатынын байқадық.

Сөздердің тіркесу заңдылықтарына олардың басқа сөздермен семантикалық, грамматикалық қатынасы да әсер етеді. Профессор Р.Әмір оған мысал ретінде ұрысты сөзінің табыс және барыс септігіндегі сөздерді *баланы ұрысты – балаға ұрысты* меңгеруін келтіреді. Психикалық күйге байланысты айтылатын ренжу, сүйсіну етістіктерімен байланыста қарап (балаға ренжіді, егіске сүйсінді), осы көпшілік сөзге еліктеп (аналогия заңы бойынша), ұрысты сөзі тура обьектіні жанама обьект ретінде (барыс септікте) меңгеретінін айтады. Сонда ұрысты сөзі аналогияның салдарынан бір мағыналық қатынасты екі түрлі тіркес құрап білдіреді деген қорытынды жасайды [5, 47 б.].

Зат есімге жалғанатын табыс септігінің жалғаулары **– -ны, -ні, -ды, -ді, -ты, -ті** және тәуелдік жалғаудың 3-жағынан кейін **-н**. Бұл септіктегі сөз етістікпен байланысып, сөйлемде тура толықтауыш

болып қызмет атқарады. Табыс септіктің жалғауы да бірде ашық, бірде жасырын түрде қолданыла береді. Бірақ жалғауы айтылмай, жасырын тұратын табыс жалғаулы сөз сыртқы форма жағынан атау септіктегі сөзбен түрлес болғанымен, әрқашан сабақты етістікпен тіркесіп, сөйлемде тура толықтауыш болады. Мысалы: ***кемшілікті іздеді, кемшілік іздеді*** деген тіркестерде табыс септігі бірінде морфемалы, бірінде морфемасыз нөлдік формада қолданылып тұр.

Грамматикалық категория қосымшаларының қолданыстағы нөлдік морфема варианттары барын ғалымдар ерте аңғарған, бірақ олардың ғылыми статусы айқындалмағандықтан септіктердің тасалануы, жасырын түрі, тәуелдік, көптік жалғаулардың түсіп қалуы сияқты әртүрлі аталып келді. Мағына бар жердің бәрінде ол мағынаны білдіретін тілдік бірлік болатыны – ғылымда танылған, дәлелденген мәселе. Ғалымдар түсіп қалған категория көрсеткішінің мағынасы сақталып отыратынын байқаған. Грамматикалық категория қосымшасының қолданыста кейде түсіп қалғанымен, мағынасының сақталуы аталған тілдік құбылыстың сырын ашу қажеттігін көрсетті. Грамматикалық септіктердің жасырын келуін ғалымдар нөлдік морфемасы тұрақты, нөлдік морфемасы – ауыспалы септіктер деп танған. Осы пікірді абсшылыққа алсақ, табыс септігі – *ауыспалы нөлдік морфемалы, ауыспалы нөлдік тұлғал*ы септік қатарына жатады.

«Қазақ грамматикасындағы айырықша бір мәселе – ілік, табыс септіктерінің «ашық» және «жасырын» келуі. Бұл септіктердің сөзге жалғануы мен жалғанбауы тілдік факт ретінде зерттеушілер назарына бұрыннан-ақ ілінген болатын. Аталмыш септіктердің сөзге арнайы жалғанбаса да, оларды ойша жалғап айтуға болатыны әдістемелік талдауларда көрсетілген. Табыс септіктерінің қандай жағдайда (позицияда) түсірілмей, қандай жағдайда түсіріліп айтылатынын зерттеушілер констатация (фактіні анықтау) түрінде көрсеткен болатын [6].

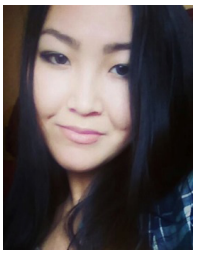
Алуан түрлі жалғаулармен түрленіп, грамматикалық ұғымның жетілуі жағдайында екінші біреуге жеткізер ойымызды дәл, анық, түсінікті айту үшін, өзіміздің сөзімізді әр түрлі қатынастар арқылы топтастырамыз. Қазақ тіліндегі табыс септікті сөздер меңгеріле байланысқан етістікті сөз тіркестерін жасауға қатысып, объектілік қатынасты білдіреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002. – 414-415 бб.
2. Момынова Б., Саткенова Ж. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. Есімдер. – Алматы: Арыс, 2007. – 24-25 бб.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002. – 596-599 бб.
4. Қоңырбекова Т. Қазақ тіліндегі жатыс септігінің функционалдық қызметі //Ғылым және өмір, Алматы,2018. – 155-157 бб.
5. Амиров Р. Особенности синтаксиса казахской разговорной речи. Алматы, 1972.
6. Тураева А., Ақылбаева Г. Жасырын тұлғадағы септік жалғауларының функционалдық сипаты // Қазақ тілі мен әдебиеті . – 2012. – №5. – 61-66-бб.

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ
ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА
ART SCIENCE

УДК: 74.01/.09

АЛИБАЕВА А.С.
Магистрант
Казахской национальной академии искусств им. Т. Жургенова,
г. Алматы, e-mail: art_golden@mail.ru

ВОЛОДЕВА Н.А.
Кандидат искусствоведения, доцент кафедры
«Мода и дизайн костюма»,
г. Алматы, e-mail: nataliavolodeva@yandex.ru

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ВЫСОКОЙ МОДЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ

Түйін. Мақала қазіргі заманғы үрдістерді зерттеуге және инновациялық технологияларды қолдана отырып, костюм дизайнындағы перспективалық бағыттарды анықтауға арналған. Жоғары технологиямен инновациялық технологияларды қолдану ерекшеліктері қарастырылған (Александр МакКуин, Рэй Кавакубо, Хуссейн Чалаян және басқа да атақты дизайнерлердің шығармашылығы мысалында). Инновациялық технологиялар мен материалдарды пайдалана отырып жасалған костюмнің көркемдік және стилистикалық ерекшеліктері анықталған.

Түйін сөздер: киім дизайны, костюм, инновациялық технологиялар, жоғары сән, жобалау әдістемесі.

Аннотация. Статья посвящена исследованию актуальных трендов и определению перспективных направлений в дизайне костюма с использованием инновационных технологий. Рассмотрены особенности применения инновационных технологий в высокой моде (на примере творческих работ Александра МакКуина, Рэй Кавакубо, Хуссейна Чалаяна и других известных дизайнеров). Выявлены художественно-стилистические особенности костюма, созданного с применением инновационных технологий и материалов.

Ключевые слова: дизайн одежды, костюм, инновационные технологии, высокая мода, методика проектирования.

Summary. The article is devoted to the study of current trends and the identification of promising areas in costume design using innovative technologies. The features of the application of innovative technologies in high fashion (on the example of the creative works of Alexander McQueen, Ray Kawakubo, Hussein Chalayan and other famous designers) are considered. The artistic and stylistic features of the costume, created with the use of innovative technologies and materials, are revealed.

Key words: fashion design, costume, innovative technologies, high fashion, design methods.

Использование инновационных материалов и технических средств создания костюма – один из актуальных трендов современного дизайна. Трехмерная печать, компьютерная графика и технологии прототипирования в последние десятилетия стали привычными и существенно обогатили инструментарий дизайнеров одежды. Металлическое и голографическое напыление, технологии перфорации и лазерной резки, бесшовный трикотаж, нано-ткани, материалы с полиамидными волокнами, светодиоды – лишь часть средств, которыми пользуются прогрессивные дизайнеры для визуализации своих идей. По высказыванию Е.И. Рузовой, «Классические составляющие одежды отходят на второй план, уступая свое место доминированию элементов костюма с применением новинок технического прогресса» [Рузова Е.И., 1, с. 242]. Закономерно, что инновационные технологии в первую очередь апробируются дизайнерами в такой прогрессивной области, как высокая мода, а уже затем постепенно проникают в массовую моду. Это обусловлено рядом факторов: костюм как произведение искусства высокой моды должен обладать высокими эстетическими и технологическими качествами. На передний план выступает репрезентативная функция костюма. Особо значима его концептуальная составляющая Костюм направления haute couture является объектом экспериментального проектирования, и в связи с этим возрастает роль дизайнера, обладающего креативным мышлением, способного создавать не

только выразительные художественные образы, но и выходить за рамки привычного, находить особое применение достижениям научно-технического прогресса.

Среди наиболее прогрессивных дизайнеров последних десятилетий – Хуссейн Чалаян (Hussein Chalayan), неизменно использующий в своей творческой деятельности новейшие технологии и материалы, а также способы презентации костюма. Высокие технологии в работах Чалаяна неразрывно связаны с концептуальным видением и функцией вещи. Характерные черты творческого почерка дизайнера – поиск радикально новых и максимально необычных решений в дизайне костюма; переосмысление существующих форм, технологий и способов ношения изделий; демонстрация своей самости и уникальности. Как говорит сам дизайнер: «Я часто чувствую себя пришельцем на этой планете. Особенно это касается мира моды». Стиль Х. Чалаяна также характеризуется как «гармония структурированных форм и плавных линий» [Петрова Е.И., 2, с. 2].

«Плавающее» платье (рисунок 1), инкрустированное пятьюдесятью кристаллами Swarovski, изготовлено из полиэфирной смолы и стекловолокна, окрашено в оттенок теплого золота, имеет заднее дверное отверстие и передвигается на невидимых колесах. Модель не надевает платье, она входит в него; не носит его, но передвигается на нем, используя систему управления, которая также помогает маневрировать платьем. Это один из первых примеров того, как одежда обретает функции других объектов предметной среды, мебели и средства передвижения. Эта идея фигурировала в творчестве Чалаяна еще на раннем этапе его творчества – в 1995 году дизайнер создал деревянные корсет-футляр с металлическими креплениями, коллекции «Afterwords» 2000 года представлено широко известное складное платье-стол.

Наиболее интересной с точки зрения применения инновационных технологий является коллекция, созданная Х. Чалаяном в 2008 году совместно с брендом Swarovski (рисунок 2). Дефиле платьев со светодиодами и кристаллами, состоявшееся в Токио, являло собой светозвуковое шоу. Узконаправленные лучи, исходящие из кристаллов, соединенных с электрическими схемами, вмонтированными непосредственно в структуру платья, участвовали в создании силуэта модели. «Для Хусейна Чалаяна мода не ограничивается просто созданием красивой одежды, он мыслит критериями более глобальными: каким будет будущее, как человечество влияет на планету, можно ли нарушить законы пространства и физики, как обычное превратить в предмет искусства» [Мударисов Р.М., 3, с.128].

Рисунок 1. Хуссейн Чалаян, «Плавающее» платье «Kaikoku»

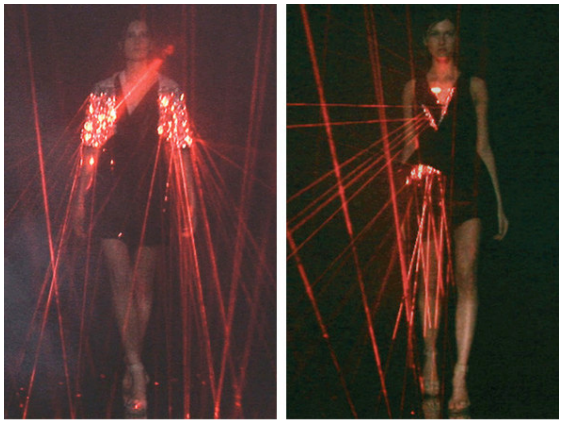

Рисунок 2. Хуссейн Чалаян, светодиодные платья, созданные совместно с брендом Swarovski

Айрис ван Херпен (Iris van Herpen) была одной из первых, кто применил метод быстрого 3D прототипирования и технологию 3D-печати в моде. Среди творческих работ дизайнера – платья из латекса, плексигласа, углеволокна и полиэтилентерефталата, обувь из яшмы и агата, спаянных стеклопластиком. Многие произведения Айрис ван Херпен являются результатом коллаборации с учеными, художниками и архитекторами, поп-звездами, актерами. В фокусе внимания дизайнера – особенности функционирования человеческого тела, способы использования внутренней энергии. Свое концептуальное видение данного вопроса дизайнер представила в коллекции «Voltage» (рисунок 3): выразительная ки-

нематичная графика линий на поверхности материалов, проволочных систем, ажурных пластичных поверхностей, созданных методом лазерной резки, мелкоскладчатых структур, сформированных при помощи спаянных друг с другом тончайших полос кожи и пластика призвана визуализировать движение энергий и силовых потоков человеческого тела. Плексигласовые «облака», очевидно, изображают вспышки, возникающие при столкновении с энергией извне, либо выплески энергии наружу.

Рисунок 3. Айрис ван Херпен, платье из коллекции «Voltage»

Рисунок 4. Айрис ван Херпен, платье «Hybrid Holism»

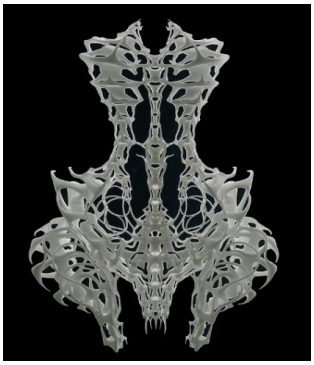

Рисунок 5. Айрис ван Херпен, корсет из коллекции «Capriole»

Интересно платье из «Hybrid Holism» (рисунок 4), созданное ван Херпен в сотрудничестве с Юлией Кернер. В основе модульной системы платья лежит изображение фрактала из старинной голландской книги. Изделие изготовлено бельгийской фирмой 3D-печати «Materialise» методом стереолитографии – объект создается на основе трехмерной модели срез за срезом, снизу вверх, из полупрозрачного полимера, который затвердевает при контакте с лазером.

Корсет из коллекции «Capriole» (от французского термина из области конного спорта, означающего «прыжок в воздухе») был реализован Айрис ван Херпен совместно с Исайей Бохом. Дизайнер стремилась передать ощущения свободного падения перед и во время прыжка с парашютом. «Платье-скелет» (рисунок 5) издано при помощи технологии 3D-печати из полиамида. Ван Херпен достигла сложного скульптурного качества платья благодаря технологии селективного лазерного спекания (SLS). Этот метод придает конструкции гибкость и прочность.

Моделям Айрис ван Херпен присуща сложность формы, ее технической реализации и глубина содержания – в работах автора много культурных, исторических ссылок, параллелей с другими областями искусства. Дизайнер «имеет свой скульптурный и индустриальный подход к изобретательному дизайну обуви и аксессуаров костюма» [Плеханова В.А., Копьёва А.В., 4, с. 38]. Очевиден интерес к новейшим достижениям научной мысли и стремление использовать последние достижения научно-технического процесса для реализации самых смелых замыслов и визуализации сложнейших образов и идей – будь то метод трехмерной печати или нанесения на ткань рисунка, созданного средствами компьютерной графики. Художественная мысль неизменно сопряжена с инженерно-конструкторской. Вместе с тем, при столь активном использовании высоких технологий, творчество ван Херпен антропоцентрично. Дизайнер так формулирует свое кредо: «Всей своей работой я даю понять, что мода – это художественный акт, а не только функциональный, бессодержательный или коммерческий инструмент. Ношение одежды – захватывающий момент самовыражения. «Форма следует за функцией» – не мой лозунг. Наоборот, я считаю, что формы дополняют и меняют тело и, таким образом, эмоции».

Костюм направления «haute couture» в современной культурной среде все чаще выступает как музейный экспонат. Творческие работы дизайнеров одежды, отличающиеся выразительным художественным решением, особым концептуальным и инновационным техническим подходом, демонстрируются не только на Неделях моды, но и в музеях костюма, изобразительного искусства и дизайна, на тематических выставках. Зачастую эти выставки являются ретроспективными и презентуют творчество конкретного автора.

Так, в 2011 году на базе Института костюма Музея Метрополитен в Нью-Йорке (Metropolitan Museum of Art) состоялась выставка «Savage Beauty», посвященная творчеству британского дизайнера Александра МакКуина (Alexander McQueen). В экспозиции были представлены работы дизайнера

из архивов его собственного Дома моды в Лондоне, дома мод Givenchy, а также предметы одежды и аксессуары, хранящиеся в частных коллекциях. Выставка состояла из шести тематических галерей: «The Romantic Mind», где были представлены ранние работы дизайнера (начало 1990-х годов); «Romantic Gothic and the Cabinet of Curiosities», представляющие интерпретацию Маккуином тематики викторианской готики; «Romantic Nationalism», где были представлены работы на тему шотландской и британской самоидентичности; «Romantic Exoticism», освещающая влияние других (не западных) культур на творчество дизайнера; «Romantic Primitivism», где представлены работы из натуральных и органических материалов, и «Romantic Naturalism», где экспонировались работы МакКуина, связанные с сочетанием природы и технологий. Отличительной чертой большинства работ дизайнера является инновационный подход как к методике проектирования, так и к применению наиболее прогрессивных достижений современной технической мысли в области дизайна. По высказыванию Э.М. Андросовой, МакКуин вторгся и занял главное место на никем не исследованной территории современной моды третьего тысячелетия [Андросова Э.М., 5, с. 318].

Синтез биоформ и высоких технологий в творчестве МакКуина наиболее явно выражен в последней коллекции дизайнера, «Атлантида Платона», созданной в 2010 году. Источником вдохновения послужила книга Чарльза Дарвина «О происхождении видов» (1859). МакКуин использовал сложные, созданные с применением цифровых технологий принты, имитирующие кожу разнообразных существ живого мира. Коллекцию отличают скульптурные бионические формы, становящиеся еще более выразительными за счет текстур поверхности – ирризирующих, голографических, рельефных, придающих поверхностям эффект ирреальности.

Образы из коллекции «Атлантида Платона» были представлены на выставке в отдельной экспозиционной комнате, имитирующей взлетно-посадочную полосу, с белой керамической поверхностью и большим экраном за экспонатами. В лабораторном пространстве выставки зрители могли испытать дух времени взлетно-посадочной полосы за счет визуальных и звуковых эффектов.

Первые три платья вызывают ассоциации с подводным миром за счёт применения цифровых принтов в виде медуз и использования сине-бирюзовых оттенков, а ручная вышивка эмалированными пайетками напоминает чешую рыбы. Рисунок на поверхности материала следующих трех платьев имитирует фактуру змеиной кожи и крыла моли. Дизайнер виртуозно использует возможности современной компьютерной графики и печати в дизайне текстиля, создавая сложнейшие детализированные поверхности на основе анималтстических текстур. КОпозиция рисунка ткани находится в непосредственной взаимосвязи с формой, выявляя все нюансы кроя изделий. Сама архитектоника моделей также вдохновлена конструкцией первоисточника: угловатого и в то же время хрупкого крыла бабочки, обтекаемыми силуэтами глубоководных животных, мягкой пластикой плавников рыб, аморфных контуров тела медуз.

Рисунок 6. Александр МакКуин, экспозиция выставки «Savage Beauty», 2015 г.

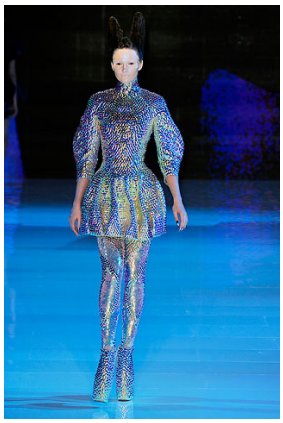

Рисунок 7. Александр МакКуин, модель из коллекции «Атлантида Платона»

Рисунок 8. Александр МакКуин, бионический принт в коллекции «Атлантида Платона»

МакКуин стремился превратить показ мод из простого механического акта в повествовательную среду, он продвигал свободу мысли и выражения. Одной из определяющих черт коллекций Александра

Маккуина был их историзм. Исторические отсылки Маккуина были далеко идущими в ретроспективе, он вдохновлялся девятнадцатым веком, в особенности – викторианской готикой. «Коллекции Маккуина часто отражали парадоксальные отношения – такие, как жизнь и смерть, легкость и тьма, тоска и красота – так же, как и в викторианской готике, которая сочетает в себе элементы ужаса и романтики» [Пуликова Л., 6]. В своих «викторианских» коллекциях МакКуин зачастую использовал инновационные технические средства для имитации объектов реального мира, одновременно сочетая их с органическими материалами – например, в шляпках-гнездах полимеры соседствуют с оперением реальных птиц. Помимо категории возвышенного, в работах МакКуина нашли отражение и другие философские абстракции романтического движения – индивидуализм, историзм, национализм, экзотика, примитивизм и натурализм, – и все они представлены в широком тематическом пространстве этой выставки. Это видение моды, которое нацелено на превращение романтического прошлого в настоящее постмодерна, в котором традиции и инновации пребывают в симбиозе. Данную тенденцию в течение последнего десятилетия продолжают развивать многие дизайнеры.

Каждая выставка института костюма Музея Метрополитен в Нью-Йорке демонстрирует эволюцию стилей в моде на пути к ее современному состоянию, и в этом ракурсе особенно наглядно демонстрируется все увеличивающаяся роль инновационных технологий в дизайне костюма. Основной темой выставки «Manus x Machina: Fashion in the Age of Technology», проходившей в музее с 5 мая по 14 августа 2016 года, была мода в эпоху современных технологий. Цель шоу – демонстрация неразрывной связи моды как социального феномена с достижениями научно-технической мысли человечества. Выставка исследует связь между ручной работой и машинной в мире высокой моды и готовой одежды. Среди представленных произведений были гиперавангардные ансамбли, созданные с использованием технологии трехмерной печати, классические платья Ива Сен Лорана (Yves Saint Laurent), современные модели Александра МакКуина.

Ежегодные выставочные мероприятия Музея Метрополитен сопровождаются костюмированным шоу с участием знаменитостей, киноактеров, музыкантов, влиятельных персон в мире моды. Тематика шоу соответствует основной теме выставки. Если в галереях музея костюм представлен как выставочный объект, в отрыве от тела и образа носителя, в статике, то на сопутствующем шоу дизайнеры демонстрируют свои творческие работы непосредственно на фигуре и в неразрывной связи с личностью модели. Так, на торжественном гала-концерте Met Gala 2016 года Каролина Куркова предстала перед зрителями в «Когнитивном платье», разработанном Джорджиной Чепмен из Marchesa и Керен Крейг из IBM Wognon. «Умное» платье было оснащено технологией «IBM Watson» и светодиодными светильниками, которые меняли цвета в реальном времени, в зависимости от настроения пользователей социальных сетей, комментировавших торжественное выступление посредством Twitter. Жакет-болеро певицы Леди Гаги, созданное дизайнерами Дома моды Versace, замысловатым узором и контрастом металлизированной поверхности и прозрачной основы имитировало электронные платы современных компьютеров. Влиятельное лицо мира моды Ким Кардашьян демонстрировала футуристическое платье от Дома моды Balmain, выполненное из многочисленных пластин и деталей цвета чистого серебра, вызывающее ассоциации с образами андроидов из научно-фантастических фильмов.

Роль ежегодного гала-концерта Met Gala в формировании трендов мировой моды на ближайшие сезоны чрезвычайно велика. Мероприятие 2016 года увеличило популярность футуризма как актуального стилевого направления. Среди прочих трендов, сформированных данным гала-показом – модульное проектирование, использование металлизированных и зеркальных материалов, лазерная резка в качестве основного инструмента кроя и обработки краев изделий и деталей декора, интерес к кибернетической тематике и заимствование стилистических особенностей костюма из дизайна роботов и технических устройств.

В 2017 году в Музее Метрополитен была представлена выставка «Искусство промежуточного периода» («Art of the In-Between»), посвященная творчеству Рей Кавакубо (Rei Kawakubo), который стал первым дизайнером со времен Ива Сен-Лорана, чье творчество при его жизни было репрезентовано на выставке данного музея. Данная выставка представляла собой всесторонний взгляд на творчество Кавакубо. Стиль Рей Кавакубо можно описать как авангардный деструктивизм: свободное обращение с формой и кроем, косые швы, неровные либо необработанные края, мешкообразные складки. В ревю Кары Келли для издания «USA Today» было сказано: «Можно увязнуть в острых философских вопросах, которые Кавакубо задаёт в своих работах, например, таких, как дуализм отсутствия и

присутствия. При этом также возможно и наслаждаться более поверхностной зарядкой для мозга: является ли это искусством или одеждой? Является ли одежда искусством?» [Kelly C., 7]. Экспонаты выставки намеренно не сопровождались каким-либо текстом, что открывало зрителю возможность полной свободы восприятия и интерпретации. Сама дизайнер однажды охарактеризовала свои работы как «невербальные, абстрактные образы внутри нее самой». Инновации в творчестве Рэй Кавакубо заключались и в поиске новых текстур и фактур поверхности ткани, способов соединения деталей изделий, технологии обработки края. Ранние работы Кавакубо отражают специфику японской эстетики: совершенство несовершенного, красота незавершенного, стремление к асимметрии и естественности, в которых выражается идея развития живого. Творчество дизайнера 1980-х годов повлияло на распространение стиля «гранж», в то время как сама дизайнер продолжала оставаться вне стилей. Позднее эксперименты в области формообразования претворились в гиперболизированных объемах костюмных форм, вступавших в противоречие со строением человеческого тела, нарушающих привычные представления о привлекательности и гармонии. Использование материалов с геометрическим узором, метода кинематики и оптических иллюзий сказывалось на восприятии формы: Среди наиболее инновационных идей Кавакубо – использование прозрачных полимерных материалов для одежды и аксессуаров костюма, а также создание сложных каркасных форм средствами современных технологий.

Актуальные тренды современного дизайна одежды формируются на основе творческих достижений известных дизайнеров, обладающих прогрессивным и нестандартным мышлением. Наиболее интересные творческие проекты являются результатом коллаборации с учеными, архитекторами, инженерами-конструкторами. Использование возможностей инновационных технологий – характерный признак современной высокой моды. Костюм направления «от кутюр» отличается высокими эстетическими качествами, художественной выразительностью, сложностью технологического исполнения. Можно утверждать, что современная высокая мода во многом является экспериментальной и авангардной. Среди наиболее распространенных трендов – увлечение футуристической и бионической тематикой, смелое применение инновационных материалов и технологий изготовления изделий (лазерная резка, спайка материалов, трехмерная печать), использование электронных систем. Закономерным итогом внедрения инновационных технологий в дизайн одежды является пересмотр методик проектирования, функций изделий и все возрастающая роль концептуального аспекта дизайна.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рузова Е.И. Высокие технологии в высокой моде. (влияние инновационных достижений на современный подход в дизайне одежды) // Декоративное искусство и предметно-пространственная среда. Вестник МГХПА. 2010. № 1. – С. 242-249.
2. Петрова Е.И. Световая одежда // Наука и образование: проблемы, идеи, инновации. 2018. № 4 (7). – С. 2-6.
3. Мударисов Р.М. Значение искусства в творчестве Хусейна Чалаяна // Молодежный вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры. 2015. № 1 (4). – С. 128-130.
4. Плеханова В.А., Копьёва А.В. Применение 3D-форм в современном дизайне // Новые идеи нового века: материалы международной научной конференции ФАД ТОГУ. 2014. Т. 3. – С. 150-154.
5. Андросова Э.М. Эхо сюрреализма в творчестве мастеров моды конца xx – начала XXI вв. // Декоративное искусство и предметно-пространственная среда. Вестник МГХПА. 2015. № 2. – С. 310-326.
6. Пуликова Л., Готический принц моды [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://www.ng.ru/antrakt/2015-04-17/9_gothic.html/ свободный. (Дата обращения: 28.04.2019).
7. Cara Kelly, Is clothing art? Who cares, you'll love the new Met exhibit either way // USA Today [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.usatoday.com/story/life/2017/05/04/met-exhibit-rei-kawakubo-comme-des-garcons/101216042/ свободный. (Дата обращения: 28.04.2019).

АСАНОВ А.
2 курс магистранты
Қазақ Ұлттық өнер университеті
Нұр-Сұлтан қаласы
Almat.asan.88@mail.ru

АКТРИСА А. НӨГЕРБЕКТІҢ ДРАМАЛЫҚ БЕЙНЕ ЖАСАУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйіндеме: Мақалада Нұр-Сұлтан қаласының Қ.Қуанышбаев атындағы қазақ академиялық музыкалық-драма театрының актрисасы Алтынай Нөгербектің драмалық рольіне талдау жасалған. Актрисаның бейне сомдау үдерісіне тоқтала отырып, оның рольмен жұмыс жасаудағы ерекшеліктеріне баса назар аударылады.Актриса шығармашылығы бүгінгі театрлық үдеріс контекстінде қарастырылып, А.Нөгербектің қазақ ұлттық актерлік өнердің дамуындағы орны анықталды.

Кілт сөздер: театр, актерлік өнер, режиссура, актриса А.Нөгербектің шығармашылығы.

Резюме: Статья посвящена анализу драматической роли Алтынай Ногербек актрисы государственного академического музыкально-драматического театра имени К. Куанышбаева города Нур-Султан. Проанализирован процесс создания образа и особенности методы работы актрисы А. Ногербек. Рассматривая творчество актрисы в контексте современного театра, выделены основные аспекты определившие место А. Ногербек в развитии казахского национального искусства.

Ключевые слова: театральное искусство, актерское искусство, режиссура, творчество актрисы А.Ногербек.

Abstract: The article is devoted to the analysis of the dramatic roles of Altynai Nogerbek, an actress of the State Academic Music and Drama Theater named after K. Kuanyshbaev of Nur-Sultan city. The process of creating the image and the features of the working methods of the actress A. Nogerbek are analysed. Considering the search for the actor's expressiveness of the actress, she determined the place of her creativity in the development of Kazakh national actor's art .

Keywords: theatrical art, acting, directing, creativity of actress A. Nogerbek.

Нұр-Сұлтан қаласының Қ.Қуанышбаев атындағы Мемлекеттік қазақ академиялық музыкалық-драма театрының актрисасы Алтынай Нөгербектің драмалық рольіне талдау жасалған. Актрисаның бейне сомдау үдерісіне. А.Нөгербектің қазақ ұлттық актерлік өнердің дамуындағы орны ерекше деуге болады.

«Классикалық драмалардағы рольдерді сомдағанда біз көбіне қатты қиналамыз. Бұрын өнермайталмандары жетеріне жеткізе отырып, жоғары деңгейде сомдаған рольдерді нашар ойнауға біздің қақымыз жоқ. Сондықтан да, рольдің дәрежесін түсірмеуге тырысып бағамыз. Енді халық талай рет сахналанған классикалық шығарманың жаңа әртістердің сомдауында қалай шыққанын білгісі келіп, тағатсыздана күтеді. Әрі сын көзбен қарайды. Сол себепті біз классикаға айрықша мән беріп, халықтың көңілінен шығуға бар күш-жігерімізді салып дайындаламыз.»[1] -деп А.Нөгербек өз ойымен бөліседі. Шынымен «кейіпкержандылық мектебінде» ойнаған өнер майталмандарының өнерін, бүгінгі таңда орта, жас буынның жалғастыруы оңды.

Бұл мақалада актрисаның драмалық бейне жасаудағы ізденісін, оның Кен Кизидің әлемге танымал романының желісімен қойылған 7+1 қойылымындағы Мисс Редчед ролін орындаудағы шеберлігін талдау арқылы жүзеге асырдық. Жалпы, А.Нөгербектің актерлік бейнелеу құралдарының палитрасы сан алуан.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақ театрларында аударма пьесалар көп қойыла бастады. Себебі, сол кездерде тура шығармашылық бағыттарды анықтау, пьесалар жаздыруға мүмкіндіктер аз болды. Бұл туралы театртанушы Б.Құндақбайұлы: «...егемендіктің алғашқы кезеңіндегі қиындықтар рухани тірлігіміздің түлеуіне кедергі болғаны белгілі. Бұрынғы идеологиялық басшылыққа үйреніп қалған шығармашылық ұжымдар, соның ішінде драмалық театрлар да тоқыраудың ащы дәмін татты. Бостандық пен еркіндіктің мән-мағынасына жете түсінбеген театрлар жаңа заманның талабына бейімделе алмай, көптеген қиыншылыққа тап болды»,[2,10 б.]. – деп жазады. Аударма шығармалар театрдың бүгінгі келбетін көрсететін, заманауи проблемаларды анықтайтын, өзге елдің салт – дәстүрімен таныстыратын өте маңызды нәрселер. Дүние жүзінің барлық театрлары өз сахналарында әлемдік классик жазушыларының шығармаларын көптеп қойып жатқандығын театр тарихынан білеміз.

Бұл мақалада актрисаның драмалық бейне жасаудағы ізденісін оның шеберлігін талдау арқылы жүзеге асырдық. Жалпы, А.Нөгербектің актерлік бейнелеу құралдарының палитрасы сан алуан.

Нұр-Сұлтан қаласы Қ.Қуанышбаев атындағы Мемлекеттік қазақ драма театрында 2018 жылы жаңа примьераның тұсауы кесілді. Кен Кизидің әлемге әйгілі роман желісімен «7+1» – спектаклі сахналанды. Режиссері әрі аударған Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Әлімбек Оразбеков. Қоюшы суретшісі –Ерлан Тұяқов, Хореограф – Салтанат Жолымбаева. Спектакльдегі басты кейіпкерлердің бірін А.Нөгербек –Мисс Редчедті ойнайды. Макмерфи – Н.Өтеуілов, Хардинг– Е.Нұрымбет, Билли– Ж.Оспанов, Тэйлор-Шах-Мұрат Ордабаев, Көсем – М.Қайсанов, Банчини – А.Молдахмет, Чевсик– Б.Молдахмет, Скланлон– С.Байыров, Медбике – И.Әбенова, Санитарлар – Н.Есен, Ж.Ерболат, Е.Айтмұқаш, Кэнди –А.Серкебаева, Сандра – Ж.Қасымовалар ойнады

Жындыхананың ішінде жеті емделушінің қатарына келген бір науқас Макмерфи – Н.Өтеуілов жаңадан келіп қосылады. «7+1» деген атауды режиссер осы жерден алып отыр. Емделушілердің бұл ғимаратқа келулеріне әр-түрлі себептері бар. Өмірден баз кешіп, жүйке жүйелері жұқарып, елдің арасында өздерін алып жүре алмағандықтан жындыханаға орналасқан. Бұл шығарма идеясы жеті емделуші арқылы қоғамдағы қорқақтықты, өздеріне сенімсіздікті, жалтақтықты, ездікпен арпалысты көрсетеді. «7+1» жеті науқастың жанына сегізінші болып қосылған Макмерфи. Бұл кесел XXI ғасырда меңдеп барады, оны жеңуге болама?

Макмерфи аталмыш науқастармен сөйлесе келе олардың ақыл естері дұрыс, жындыханада жататындай әсте науқас еместігіне көзі жетеді. Бірі анасынан қорықса, екіншісі әйелінен, үшіншісі өз-өзіне деген сенімсіздікті жоғалтқан, барлығы бас дәрігерден сескенеді. Нүркеннің сомдауындағы Макмерфи шымыр, әзіл-қалжыңға бай, өз орнын білетін пысық жігіт болып бейнеленген. Ал мисс Редчед –А.Нөгербек үшін олардың осындай мүсәпір, әлжуаз болып жүргендері жақсы. Сол себепті ол науқастардың намысына тиіп, қатаң жазалар қолданады. Алтынай сомдаған бейнелері әр-алуан, репертуардағы рольдері бір біріне ұқсамайды. Оның кейіпкер келбеттеу өнерін К.С.Станиславский жүйесіндегі «кейіпкер жандылық» мектебіне жатқызуға болады. Актриса сахнада ғұмыр кешіп жүргендей өзін еркін ұстап, көрермендерін өз рөлі арқылы сендіре алды. Орыстың ұлы актеры Ф.Г.Раневская: «Мен бәрінен де адамның бойындағы талантын жақсы көремін. Бірақ дарынсыздар жетіп артылады. Мен «ойнау» деген сөзді ұнатпаймын, тіпті мойындамаймын. Жарайды, балалар ойнасын, музыканттар ойнасын делік. Ал, актер сахнада ғұмыр кешуі тиіс. Өзім әр қойылым сайын жаңаша өмір сүріп, өзгеше күй толғаймын. Талант дегеніміз өз кемшіліктеріңді қалытқысыз көре білу» [3, 54 б.].

Макмерфи– Н.Өтеуілов тәрізді шындықты бетке айтатын, ешнәрседен қорықпайтын адамдар оның қарсыласы болып келеді. Оларды рухани тұрғыда жеңе алмаса, азаптап, мүсәпір халге жеткізіп, соңында мәңгүртке айналдырып жіберу олар үшін түк емес. Макмерфи жанындағыларға өз ойын еркін айтуға шақырып барлығына көмектесіп жүретін мейірбан жан болып суреттелген.

Мисс Редчедті –А.Нөгербек мәнеріне келтіріп ойнайды. Оның дәрігері өте қу, миығының астынан күліп, айғай-шуға салынбай астарлы жоспарларымен емделушілерді бір қалыпта ұстап, тілін алғызады. «Ашса алақанда, жұмса жұдырықта» ұстайды. Науқастармен сұқбаттасу сағаттарында Мисс Редчед олардың әлсіз тұстарына сұрақ қойып кемсітіп немесе әдейі жазалар қолданып, ойына келгенін жасайды. Бір қараған адам дәрігерді «жанашыр жан екен» деп ойлайды, бірақ өкінішке орай ол жерде болып жатқан жағдайды сырттағылар білмейді. Бас дәрігер өзін жындыхананың ханшайымы тәрізді сезінеді. Макмерфи бұлардың осындай халде жүргендеріне наразыланып Мисс Редчедке қарсы шығып, қалған науқастарды да жұмылдырады. Бұл қоғамдағы әлсіздерге қарсы жасалған әділетсіздікке көңілі толмай оларды қорғаудың өзі еңбасты жетістік. Автордың да айтайын деген ойы осы.

Актерлердің актерлік шеберліктерін К.С.Станиславскийдің «Кейіпкержандылық мектебі» өнеріне жатқызуға әбден болады. Бұл туралы белгілі режиссер Маман Байсеркенов «Сахна және актер» деген кітабында былай деп актерлік өнер туралы ойымен бөліседі: ««Кейіпкержандылық» процесі (процесс «переживания») яғни артистің көзге көрінбей (невидимо) іс істеуі. Бұл кезеңде актер өзі ойнайтын кейіпкерлердің ішкі– сыртқы іс-әрекеті мен мінез– құлқын қиялында пісіріп, жетілдіреді (в третьем процессе «переживания» – артист невидимо творит для себя. Он создает в своих мечтах как внутренний, так и внешний образ изображаемого лица). [4, 20 б.].

А.Нөгербек ойыны нанымды, жүріс-тұрысы ширақ, мінезі ұстамды, оның алдына кім келседе қаймықпайды. Науқастары мен әріптестерінің тілін тауып, керек кезде мінез көрсетіп, әрбірінің жасырып жүрген құпияларын білетін дипломат адам болып бейнеленген. Белгілі театр сыншысы Ә.Сығай актерлық ойын туралы былай дейді: «Актерлік өнер жеке бастың қадір –қасиетіне тәуелді мамандық. Кісінің индивидумдық мінез-құлқына, болмыс-бітіміне мәжбүр кәсіп. Ішің даңғыл, жаның жайсаң,

жүрегің жомарт, ықыласың адал, жаратылысың мәрт болмайынша үлкен өнерге қол артам деушілік–құр даңғаза байбалам, жайғана далбаса дәме. Әнің, үнің, сөзің, сезімің, сәнің, салтанатың бір арнада тоғысып, белгілі нүктеде табысқан шабытты шақта ғана сіз мамандық сырын меңгерген жеңімпаз, жасампаз өнер иесі атанбақсыз». Деп айтқан пікірі А.Нөгербек туралы айтылғандай. [4, 118 б.].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан әйелдері. 9.2007 жыл. ISSN 0234-3599.
2. Қазақ сахна өнері. Тәуелсіздік кезеңі. – Алматы: «КИЕ» лингвоелтану инновациялық орталығы, 2009. – 488 б.
3. Сығай Ә. «Қаллеки театры», М. Әбіл: «Нұркен-Гамлет», 196 бет .
4. Байсеркенов М. Сахна және актер. Алматы: «Ана тілі», 1993 ж. – 336 бет.
5. Сығай Ә, Ахметова Ж. Театр сыны. Орта кәсіптік білім беретін оқу орындарына арналған сынама оқулық. – Алматы: «Мер Сал»баспа үйі, 2004-272 бет.

УДК 791.2:82-3 (04)(574) Ж21

ЖАЙЛЫБАЙ Ж.Х.
2 курс магистранты
Қазақ Ұлттық өнер университеті
Нұр-Сұлтан қаласы
Zhanat_zhailybai@mail.ru

ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ КИНО (1991-2000)

Түйіндеме: Ұлттық әдебиет және кино мақаласы экрандау ұғымына терең бойлап, қазақ кино тарихындағы экрандау тәсілдерін саралайды. Еліміз тәуелсіздік алған жылға дейінгі экрандалған фильмдер мен 1991 жылдан 2000 жылға дейінгі ұлттық әдебиеттің экраннан бейнеленуіне талдау жасалады. Ұлттық және әлемдік кино теоретиктердің экрандау ұғымна деген көзқарастары қарастырылады.

Кілт сөздер: кинорежиссер, сценарий, экранизация , сюжет, актер.

Аннотация: Рассказывает о теме национальной литературы и экранизации кино-статей. Разъясняет методы экранизации в истории казахского кино. Будет растолковано тема изображения национальной литературы на экране до независимости, и за период между 1991 и 2000 годами. Будут рассмотрены взгляды национальных и мировых теоретиков на понятие экранизации.

Ключевые слова: кинорежиссер, сценарий, экранизация , сюжет, актер.

Abstract: Describes the topic of national literature and film adaptation of film articles. Explains film adaptation methods in the history of Kazakh cinema. The topic of displaying national literature on screen before independence, and between 1991 and 2000, will be interpreted. The views of national and world theorists on the concept of film adaptation will be considered.

Keywords: film director, script, film adaptation, plot, actor.

Экрандау – басқа өнер саласы негізінде құрылған кино өнері. Оның ішінде: әдеби шығарма, драма, музыкалық театр, опера және балет өнері кіреді. Дегенмен, көбінесе «экрандау» ұғымы әдеби шығармалардың кино өнеріне көшуімен байланысты ұғым ретінде танылады. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ киносы дамудың жаңа жолына түссе де экранизациялау үрдісі өз ықпалын жойған жоқ еді.

Қазақ кино тарихында 1980 жылдан бастап антитоталитарлық ықпалдағы кинолар жарық көре бастады. Оған себеп, Кеңес одағының саяси, экономикалық ахуалы қарқынды беталысынан шегініп, өз қарамағындағы елдерді идеологиялық бақылауынан босатып алған еді. Осы сәтті тиімді пайдаланған жекелеген режиссерлар, оның ішінде жас режиссерлар жаңа антиәлеуметтік, антитоталитарлық фильмдер түсіруді бастады. Бұл қозғалыс 1990 жылдары да жалғасып, оған отандық кинотанушылар «жаңа толқын» атауын берді. «Әлемдік киноның көркемдік дәстүрінің мәдени аясында қала отырып,«Қазақтың жаңа толқын» жас режиссерлары түсіруді жалғастырды. Қазақ режиссерларының кинематографиялық талғамы, жоғарғы кәсібилігі, «жаңа толқын» жұмыстарының халықаралық кинофестивальдерде мойындалуы 1990-шы жылдардағы Қазақстанның жас киносын эстетикалық феномен ретінде қабылдауға мұрсат береді». [1 260]

Алайда, 1990-шы жылдары бастаған тәуелсіз Қазақстанның кинематографиялық жүйесін тек «жаңа толқын» қозғалысының аясына жатқызуға болмайды. Бұл жылдары режиссерлардың бірнеше буыны қарқынды жұмыс істеп, тәуелсіз қазақ кино тарихын қалыптастыруға ат салысты. Яғни, тәуелсіздіктен бұрынғы көтеріліп келе жатқан тақырыптар қозғалып, түрлі тәжірибелер мен шығармашылық бағыттар қалыптасты. Сол секілді, қазақ киносындағы әдеби шығарманы экранизациялау тәсілі де 90-шы жылдардан кейін де өз құндылығын жоймай, бұрынғы тәжірибемен жұмыс істеуді жалғастырды.

1991-2000 жж. әдеби шығарманы экранизациялау әртүрлі тақырыппен жүзеге асты. Махаббат дастанының желісі бойынша түсірілген «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» (1992ж.) фильмі жаңа режиссерлық көзқараспен қайта түсірілсе, Т. Ахтановтың «Ант» романы бойынша тарихи тұлға Әбілқайыр ханның махаббат оқиғасын баяндаған «Сен мені ұмыт» (1995 ж.) фильмі мен М.Жұмабаев поэмасын арқау еткен «Батыр Баян» (1993ж.) кинокартинасында поэтикалық элементтер мол көрінді.

Ал «Абай» (1995ж.) портреттік фильмінде ұлы ақынның бейнесі жаңа қырынан көрінді. Ашаршылық уақытын, соғыстан кейінгі қиыншылықты басты идеялық желісі етіп алған «Сұрапыл Сұржекей» (1991ж.) «Жансебіл» (1991ж.) «Заманай» (1998ж.), «Тауқімет» (1998ж.) фильмдері өзінің трагедиялық бояуымен ерекшеленді. Сондай-ақ, мелодрамалық сарында түсірілген «Махаббат бекеті» (1993ж.) фильмі көрермендердің жүрегінен тез орын тапты.

Әдебиет пен кино өнерін жан-жақты саралау 1990-шы жылдары өткір мәселеге айналған еді. Осы уақытқа дейін кинотанушылар тарапынан бұл мәселе нақты өз шешімін тапқан емес. Экранизациялау мәселесін қарастырғанда, И. Маневичтің «Кино и литература» ғылыми еңбегі көп сұрақтарға жауап тауып береді. Оның «Нужно ли экранизация?» мақаласында экрандаудың тікелей және жанама түрлерінен өзге қосымша нұсқаларын келтіреді және оны бес топқа бөледі:

1. Көбінесе әдеби шығарма сценарий жазу үшін бастау алар нүкте ретінде қолданылады. Кейде сценарий, повесттің немесе әңгіменің негізін ғана пайдаланады. Бірақ оларды әдебиетті экрандау деп қарастыруға болмайды, өйткені, бейнелік жүйе, сюжет, диалог, кинодраматург қолынан қайтадан жасақталып, көп жағдайда негіздік әдебиеттен алыстап кетеді. Бұл жерде біз әдеби шығарманың желісімен жасалатын еркін экрандау деп аталатын фильмдермен жолығамыз.

2.Батыс киносында әдебиетке қадам басудың жаңа бір тәсілі қолданылады. Бұл тәсіл бойынша романның, хикаяттың, драманың сюжеттік желісі мен драмалық қақтығысы алынады да, солардың негізінде оқиғасы басқа заманда, бөгде елде, бөтен әлеуметтік ортада өтетін кинотуындыға айналады. (Автор, мұндай фильмдерге өзінің ашық қарсылығын білдіреді. Режиссерлердің бұл қадамын осы күннің ашылмаған мәселелерін дәл тауып көрсете алмаған соң, классикалық әдебиетке жүгінгені деп ұғады. Сонымен қатар, «бұл тәсіл заңды ма?», «ол қайдан шыққан?»» деген сауалдар тастайды).

3.Сол секілді «фильм-спектаклдерді» де ұтымсыз тәсіл деп санайды. «Фильм-спектакль» деген сөздің өзі олардың қарама-қайшы табиғатын бір-біріне қарсы қояды. Олардың стильдік формалары мен көркемдік тіл ерекшеліктері бір арнаға сиысу мүмкін емес. Спектакльді камераға түсіру – қызғылықты жұмыс. Ол шебер актерлердің сахнадағы өнерлерін кейінгі ұрпаққа жеткізуші бірден-бір құрал бола алады. Бірақ оны тек көшіріп алу киноның өз заңдылықтарының барлығынан бас тартуына алып келеді.

4.Классиканы экрандаудың тағы бір формасы бар. Ол, көбіне, ағылшын кинематографиясында кездеседі. Олар фильмде, әдебиетте суреттелген уақытты еш өзгеріссіз атмосферасымен, тіршілігімен, сөйлеу мәнерімен сол қалпында береді. Мұндай фильмдердің көпшілігі «мұражайлық» мазмұн алады. Өйткені, осылайша экрандалған туындылар да өзге тарихи фильмдер сияқты өткен уақыттан сыр шертеді. Жаңа күннің мәселелерін шешуді мақсат тұтпайды. Фильмдер кітапқа қарағанда, тез ескіреді. Жаңа уақыт, жаңа кино тілін аша түспек. Сондықтан, кино тілі жаңаланған сайын көрермен қызығушылығын да арттыра түседі.

5. Голливудта жыл сайын көптеген фильмдер жасалатын болғандықтан, сюжетке идеяларды көп жағдайда әдебиеттен іздейді. Алдымен, атағы шыққан туындыларды жарнама үшін сатып алады. Дегенмен, мұнда әдебиет өкілдері өз шығармасын беріп тұрып, экран бетінде танымастай өзгеретініне даяр болуы шарт. Өйткені мұнда сақталуы тиісті ешқандай заңдылық жоқ. Сатып алған дүниесін продюсерлік орталық, қалай пайдаланса да өз еркінде. [2. 38-80]

Автор осылай саралай келе, экрандаудың бұл түрлерінен бас тартуды ұсынады. Оның бағамдауынша, режиссер әдеби шығарманың жақтауларынан шықпай, оның негізін кино тілінің көркемдік құралдарының көмегімен тереңірек және күрделірек беруі тиіс. Оған негізгі екі шартын қосады:

Біріншісі – мәтінге мейілінше жақындық және оған сіңу. Бірақ ол механикалық табиғат алмауы керек. Керісінше, диалектикалық тұрғыда болуы, яғни жинақталған ішкі материал мен идия негіздік жүйеге бағынуы тиіс;

Екіншісі – материалды драмалық қақтығысты дамытатын кейіпкерлердің айналасына топтастыра білу. Бұл шарттар шынайы экрандалған туындыны толықтай жасап шығаруға ғана емес, жеке эпизодтарды жасау барысында да өте маңызды.

Тәуелсіз қазақ киносында дастан бойынша, әрі тарихи тақырыпта бірнеше фильм экрандалды, соның бірі және бірегейі – «Батыр Баян». Фильмге қазақтың саңлақ ақыны Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасы арқау болады. Батыр Баян – тарихи кейіпкер, ол туралы ел аузында, ел жадында аңыз әңгімелер сақталған. Дәлірек айтсақ, Баянға қатысты дерекпен М. Жұмабаев Шоқан Уәлихановтың «XVIII ғасырдағы қазақ батырлары жөніндегі тарихи аңыздар» атты мақаласы арқылы таныса керек.

Сол мақалада суреттелетін оқиға «Батыр Баянның» негізгі сюжеттік желісіне сай келеді. Одан кейін бұл дастанды М. Жұмабаев 1923 жылы Ташкент қаласында жазып шығады.

Дастанның негізгі тақырыбы – халқымызға қасірет әкелген қалмақ-жоңғар шапқыншылығы, соғыс жылдарындағы қазақ елінің сынға түскен тағдыры суреттеледі. Бұл атамекенді жат-жерлік басқыншылардан азат ету жолында Абылай хан, Қабанбай, Бөгенбай сынды қолбасшылардың бастауымен жан қиярлық ерлік өнегесін тарих беттеріне өшпестей етіп қашаған кезең.

Поэманың ең түйіндісі – елдік, теңдік жолындағы ізденіс оңайлықпен келмей, хан мен қараны түгелдей сергелдеңге салады. Екінші елеулісі – қыры мен қыртысы, мол тіршіліктің жағдайымен ақын санаспайды. Ол өз заңымен, өз ағымымен қосарлана жүріп жататын достық, сүйіспеншілік сезімдері және содан туындаған қайғы мен қасірет баяндалады. Автор бұлардың әрқайсысын өз алдына жекежеке қалдырмай, бір арнаға орасан іскерлікпен тоғыстырып, өмірдегі әр құбылыстың қадір-қасиетін орын-орнына қоятын бірден-бір таразы – ақыл-парасат, адамгершілік деп тұжырымдайды.

Ақын атын ауызға алған бір ауыз сөзі үшін адамды бас еркінен айырған ұзақ жылғы қатаң тыйым салудан кейін, ақырындап М. Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасы экранға шығарылған болса, екіншіден, тұңғыш рет қазақтың ірі қайраткері Абылай ханның бейнесі экранда сомдалғаны мәлім. Дастанда Абылай ханның айбынды тұлғасын бейнелеумен қатар, сол кезеңдегі тарихи жағдайға дәлмедәл баға берген Мағжан ақын оның «көп жаудың бірін шауып, бірін арбап» қазақ жерін қорғағанын, ақылы мен айласы тең түсетінін, халқының болашағын болжағанын аңғартады. Қым-қуыт қақтығысқа толы Абылай заманы, орыстар мен қытайлардың қазақ еліне қысымы жылдан жылға өрістей түскен шақ, жоңғарлардың барымта-қарымтасы жиілей түскен беймаза уақыт – фильмде де осы тарихи шапқыншылық кезеңі айқын суреттеледі.

Фильмнің басталуының өзі көрерменді ақын поэмасына жетелейді. Өйткені ондағы көріністен жырдың эпикалық мәні беріледі. Сосын күңіренген әйел даусымен өлең жолдары оқылады. Одан әрі ақын шығармасындағы оқиғалармен өрбиді. Өрт шалған қазақ ауылдары, мазарға оқ атып, басқыншылығына масаттанған жоңғарлар. Кенеттен қазақ сарбаздары пайда болып, жоңғарлардың бетін қайтарып, олардың қыздарын тұтқынға алады.

Поэмада да, фильмде де суреттелетін басты оқиға –XVIII ғасырдағы қазақ-жоңғар арасындағы соғыс. Батырлық пен ғашықтың, туған елге сүйіспеншілік пен сатқындық, ақыл мен сезім, күш-қайрат пен әлсіздік туралы романтикалық көріністер фильмнің негізгі арқауы. Дәлірек айтқанда, соғыстың адамзат табиғатына жат келбеті, жұмыр басты пенделердің басына үйіп-төгер адам төзгісіз қасіреті көрсетілген. Фильмде негізгі идея ағалы-інілі екі жігіт Баян мен Ноянның трагедиясын дастандағы Мағжан айтқандай: «Тандырған мені есімнен ғашықтық қой, Кәніні маған қойма, жүрекке қой!» – деген өлең жолындағы ойға құруды мақсат еткен. Фильм кейіпкерлерінің іс-әрекетімен, оқиға желісі дамуының шымырлығымен баурап қана қоймай, адам жан дүниесін ойға итермелеп, сұрақ қойып, соған жауап іздеудің төңірегінде өрбиді.

Фильм мен жыр арасындағы өзгерістер мен ұқсастықтар бар. Мәселен, фильмдегі көріністе:

– Абылай хан жау елшілерін қабылдап, олар қазақ жерін босататын болғандықтан, әуелгі райынан қайтып, жауға шаппайтын болады. «Уәде – уәде, сөз – сөз» деп қалмақ елшілерімен анттасады.

– Ал, жырда Абылай хан елшілерді қабылдап, бірақ шешімнің жауабын ертеңге қалдырып, қайтаратын еді. Мына жерде хан уәде байласады, ол уәде орындалады. Яғни, қалмақтар қазақ жерін босатады, бірақ Батыр Баянның жауға шабуы, хан уәдесін бұзып жібереді. Әрине, кеше ғана жан бауырын өз қолымен өлтірген батырдың ішкі азу-ызамен жауға қарсы арыстандай атылуын түсінуге болар, бірақ сонда хан сөзінің халық алдында салмағы болмағаныма деген сұрақ туады.

Фильмдегі Абылай хан бейнесі аз сөйлеп, көңіл-күйін қас қабағынан сездіретін, көзқарастан ұқтыратын психологиялық кейіпкер. Кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынасты, олардың ішкі толғанысын, көп ретте қимыл-қозғалыстан, бет әлпеттеріндегі құбылыстардан байқап отырасың. Хан сөзі, шешендік сөз, билер сөзі, батырдың бір ауыз сөзі жетіспейді.

Батыр Баян аса күрделі кейіпкер, жауға шапқанда қалмақтың жас қызын олжалап, оған табиғаттың бейкүнә перзенті ретінде қарауы, ғашық болып, аялап алақанында немесе өзіне жар еткісі келуі, інісі Ноянның сол қызға махаббаты оянған махаббаты, екеуінің қол ұстасып, қыз еліне аттануы екі жастың арасындағы ынтызарлық сезімі көзсіз батырлыққа жетелейді. Соңдарынан Батыр Баянның қуып жетіп, ашу мен қызғаныш торына түсіп, інісі мен ғашығын қатар өлтіруі – бұл бір мұңды оқиға болса да, ал Абылай ханның көңілі құлаған ең сүйікті батырларының бірі болып, жауға аттануы, ақыр соңында

хан шешімін күтпей, жауға жалғыз шауып, мерт болуы – бұл жұмбаққа толы, өзекті өртейтін екінші оқиға. Ноянды өлтіргеннен кейінгі батырдың жан күйзелісін қара нөсермен қабаттастырып беруі, ебілдебіл болып жылаған Баян ғана емес, табиғат ананың өзі тәрізді. Қос ғашықты өз қолымен өлтіріп, өз қолымен жерлеген батыр осы тұста өзінің ар алдында күйіктен жанын қоярға жер таппай, тауға қарай шауып бара жатқан кезінде шығарма оқиғасының шарықтау шегіне жеткені байқалады. Баян бауырын қызға деген қызғаныштан емес, туған еліне жасаған сатқындығы үшін өлтіреді.

Сондай-ақ, жауға жалғыз шауып, мерт болатын кезінде оның денесін жау найзалары киіз үйдің уықтары сияқты көтеріп тұрғаны, қол ұшынан сорғалаған қан тамшылары т.б. астарлы көріністер батырдың әшкі жан дүниесін, күйзелістері мен өкініштерін жеткізетін актердің ұтымды сомдалған бейнесі мен өжеттілігін аңғартады.

Дастандағы Баян бейнесі – ақыл мен ашудың, кек пен сезімнің ортасында аласұрған өзегін өртеген өкініштен туған романтикалық тұлға. Абылай бастаған қазақтың марқаларын күттіріп, жорыққа кешіккен Баянның хәлі – жан күйініші, өзекті өртеген өкініш. Поэманың өн бойында бірнеше рет «Баянның батырлығы алашқа аян» деген жол қайталанып отырады. Батырдың қалың жауға барып, елі үшін опат болуында үлкен азаматтық мән-мағына жатыр. Оның жеке ерлігі тарихи тұлғалар мен уақыт шындығымен ұштасады.

Ғашықтық дертіне ұшырап, одай айыға алмай жүргенде, соққы үстіне соққы болып бауыры Ноян тиеді. Ақын бұл тұста кейіпкер бейнесін даралай, мінездерін аша түсу мақсатында қарама-қарсы суреттеу, яғни шендестіру тәсілін қолданады. «Сотқарлық қылып сонысына кершірім сұрағандай кейіпте тұрған албырт Нояның қылышы соншалықты пәк болса, алапат ызамен жеткен Баянның ашуы соншалықты дүлей. Өз күшігін өзі жейтін бөрі болдым», – деп егілген батырдың өкіне отырып күңірене шер төккен сәтін ақын дастанда жүрек дірілдетер жанды шумақтар арқылы егіле жырлайды. «... Оның қиялын еркіндік үшін жауға да шабатын, қайтпаған албырт ерлік иесі, жеке басының мүддесінен ел мүддесін жоғары санайтын кіршіксіз таза, өр мінезді жандардың бейнесі кернейді. Соның бірі – Батыр Баян. Ақын Баянның теңдесі жоқ өжеттігін адам ерлігінің жарқын мысалы етіп ұсынбақ болған,» – дейді әдебиет зерттеушісі ғалым Р. Бердібаев. [3]

Халық ұғымында киелі саналған, бетіне жан келмеген Абылаймен екі рет сөз қайырысуына, аранын ашқан ажалға тура шабуына себеп – жан ашуы еді. Ноян мен қалмақ қызы қан майданда ойын салып жүрген батырдың көз алдынан бір сәт кетпейді. Жау найзасынан жараланып, өмір мен өлімнің арасында талықсып жатқанда екі жастың елес бейнесі, жанның жарасын артық сыздатады. Сонымен, «Батыр Баян» фильмі бір жағынан тарихтағы шындықты дәлелдеумен бейнелесе, және ол XVIII ғасырдағы қазақ-жоңғар соғысын суреттеу ғана емес, жалпы адамзаттық мәселені қарастыруымен құнды.

Кеңестік идеологияға бағынып, цензуралық жүйенің ықпалында болған қазақ кино мамандары еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін ұлттық тарихқа қайта оралу тақырыбына келе бастаған еді. Экрандық өнер арқылы тарихи оқиғаларды, тарихи тұлғаларды жарыққа шығару белең алып, осы уақытта режиссерлар ұлттық тамырды іздеу жолына түскен еді. Соның бір айқын көрінісі ретінде жазушы Т. Ахтановтың «Ант» драмалық шығармасының негізінде «Сен мені ұмыт» (Әбілқайыр хан) (1995ж.) фильмі түсірілді. Әлбетте, бұл қазақ тарихында орны бөлек белді тарихи тұлға Әбілқайыр ханның бейнесі алғаш рет экран бетінен көрініс тапқан еді.

18 ғасырда қазақ даласын билеген Тәуке ханның өлімінен кейін Шыңғысхан ұрпағы, дарынды қолбасшы Әбілқайыр хан сайланады. Оның биліктегі дұшпаны Барақ сұлтан болып шығады. Ал, қолдаушысы Сауран сұлтан ел бірлігі үшін сезімін саудаға салып, ғашығын ханға қияды. Сол кезеңде қазақ қоғамында екі жол тұрып еді, ол жан-жағын анталаған жаулардан қорғану үшін Ресей империясымен қосылу немесе ұлт ретінде жер бетінен жоғалу қаупі. Бірақ, кино оқиғасының желісі – құбылмалы тарихи кезеңменбіргехан мен оның әйелі Бопай ханым және Сауран сұлтанның арасындағы махаббат үштағаны қатар дамып отырады. Драмалық шығармадағы барлық бас кейіпкерлер қазақтың тарихи тұлға болып қана көрінбей, жиынтық образдары ретінде бейнеленеді. Әбілқайыр хан – жаугершілік заманда жаужүрек батырларды маңайына жинап, елді дұшпаннан қорғап, бірлік пен тұтастықты сақтауға талпынған хандардың жиынтық бейнесі болса, Сауран –ел бостандығы үшін жанын қиған ер, ал Бопай – даланың парасатты, дана, ақылды, әрі көрікті бар бойына жинаған қызы. Үш кейіпкер де өз мүдделерінен елдің қамын жоғары қойып, өз сезімдері мен өмірлерін құрбандыққа қиған болатын.

Ал, дәл осындай трагедиялық махаббат тақырыбындағы «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» дастаны 1992 жылы қайта жаңа нұсқамен экрандалды. Бұл алғашқы «Махаббат туралы дастан» атты фильмдік

нұсқасынан да, әдеби нұсқадан да алыстамай, тек көркемдік тұрғысынан ерекшеленді. Алғашқы фильм нұсқасы спектакль-кино жанрында түсірілсе, аталмыш фильмде барлық драматургиялық, кинематографиялық ережелер бойынша,тарихи жанрдың шеңберін сақтай отырып түсірілді.

Жалпы алғанда қазақ өнерінде «Қозы Көрпеш –Баян сұлу» эпосы кино өнерімен шектеліп, ауыз әдебиетінің жанры ғана қалып қоймай басқа да сахна өнерлерінде көрініс табуынан оның сюжетінің «Ромео мен Джулетта» секілді халықтық сипат алғанын байқаймыз. Мәселен, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» театр, опера, балет өнерінде қойылымдар қойылып, оның сюжетімен мультсериал, киносериал түсірілді. Бұл ғашықтар дастанының ғасырдан ғасырға, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып, өшпес мұраға айналғанының белгісі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нөгербек Б. «Экранно-фольклорные традиции в казахском игравом кино». – Издательская компания «RUAN», 2008. 260 б.
2. Маневич И. «Кино и литература», Москва 1966 жыл. 37-80 б.
3. Өркен, 1994ж. 26 ақпан. 15б.

ҚАЙРАНОВ Е.Б.,
PhD, доцент
Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА,
Алматы қ., er.kb.oner@mail.ru

СЕЙІТ Г.Е.
6М041300-«Кескіндеме» мамандығының 2-курс магистранты,
Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА-сы,
Алматы қ., gulsimseit@gmail.com

СУЛЕЙМЕНОВ Т.О.
доцент
Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА
Алматы қ.

МОНУМЕНТАЛДЫ КЕСКІНДЕМЕНІҢ ОТАНДЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МЕН МЕМОРИАЛДЫҚ МУЗЕЙЛЕРІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ОРТА ҚҰРУДАҒЫ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Аңдатпа: Мақалада Тәуелсіз Қазақстанның көптеген тарихи-өлкетану және мемориалды музейлеріндегі тарихи жәдігерлердің қоршаған ортасын көркемдік безендіру мақсатында жасалған монументалды кескіндеме үлгілері талданады. Монументалды кескіндеме техникасымен қабырғаларға салынған панорамалық нақыштар мен үлкен көлемді кенептерге орындалған паннолар музейлердегі көрме залдарының тақырыбын ашуға бағытталған. Сол себепті, отандық пен шетелдік көрермендерге өткен замандардағы маңызды оқиғалар мен ұлы тұлғаларды сипаттап, патриоттық орта құрудағы олардың рөлі мен орны анықталады.

Кілт сөздер: монументалды кескіндеме, тарихи-өлкетану, мемориалдық музей, отансүйгіштік, рөлі, орны, қабырғалық нақыш, кескіндемелік панно, жәдігерлер.

Резюме: В статье анализируются примеры монументальной живописи, выполненные в целях художественного оформления окружающей среды исторических экспонатов во многих историко-краеведческих и мемориальных музеях Независимого Казахстана. Панорамные росписи, нарисованные на стенах и больших размеров панно, выполненные на холстах в технике монументальной живописи, предназначены для раскрытия тем выставочных залов музеев. В связи с этим, выявляются их роль и место в организации патриотической среды, характеризующей важные события и великих личностей прошедших эпох для отечественных и иностранных зрителей.

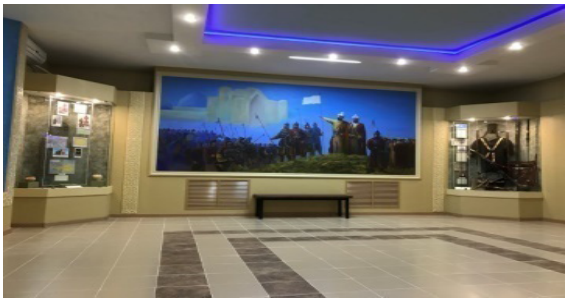
Ключевые слова: монументальная живопись, историко-краеведческий, мемориальный музей, патриотизм, роль, место, настенная роспись, живописное панно, артефакты.

Abstract: The article analyzes the examples of monumental painting, made in order to decorate the environment of historical exhibits in many local history and memorial museums of Independent Kazakhstan. Panoramic murals painted on the walls and large panels made on canvas using the technique of monumental painting are intended to reveal the themes of the exhibition halls of museums. In this regard, the their role and place in the organization of the patriotic environment that characterizes important events and great personalities of past eras for domestic and foreign spectators are revealed.

Keywords: monumental painting, history-local, memorial museum, patriotism, role, place, wall painting, pictorial panel, artifacts.

Сурет №1, «Аңырақай шайқасы», кескіндемелік панно, автор: Д. Қалиев, Маңғыстау облыстық тарихи – өлкетану музейі

Сурет №2, «Иса-Досан батырлар көтерілісі», кескіндемелік панно, автор: Д. Қалиев, Маңғыстау облыстық тарихи – өлкетану музейі

Сурет №3 «Жоңғарлармен соғыс» және Сурет № 4 «Билер кеңесі» кескіндемелік паннолар, авторы: Ж.Т. Медетбек, ОҚО тарихи-өлкетану музейі, 2014 ж.

Сурет №5, «Шуақты күн», нақыш, авторы: А. Бөрібаев, ОҚО тарихи-өлкетану музейі, 2014 ж.

Сурет №6, «Батыр бабалар» мемориалы, панорамалық нақыш, Алматы обл. Қарасай ауд., көркемдік безендіру жұмыстарының басшысы Ш. Қожақанов, 2017 ж., фото авторы А. Абсеметова

Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік кезеңінде қайта жаңартылған және жаңадан ашылған көптеген тарихи-өлкетану және мемориалды музейлерде ұлттық мәдени мұраға айналған көне жәдігерлер мен мемлекеттің қалыптасып дамуына үлес қосқан ұлы тұлғалардың тарихи дүниелері қойылды. Әлемдік тәжірибеге сүйене отырып және заманауи технологияларға сәйкес бұл музейлердің ішкі интерьерлері өз талаптары бойынша көркемдеп безендірілуде. Дегенмен, әрбір тарихи мұраның сипатын көрерменге мүмкіндігінше ашып көрсету үшін, сол замандағы коршаған ортаны барынша сезінуге суретшінің кәсіби шығармашылық туындысы зор ықпалын тигізеді. Қабырғаларға салынған нақыштар немесе панно түрінде орындалған туындылар монументалды кескіндеме үлгілері ретінде музейлердің басым көпшілігінде көрініс табуда. Жас ұрпаққа арналған және шетел қонақтары таныс болу үшін жасалған бұл іс-шаралар «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасымен жемісті бастау алып, енді «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы аясында қабылданған көптеген мемлекеттік жобалар арқылы жүзеге асырылып жатқаны белгілі.

Сонымен қатар, 2014 жылы қабылданып бүгінгі күні жүзеге асырылып жатқан Қазақстан Республикасының Мәдени саясат тұжырымдамасында – 4 тараудың 4.3. «Өнер саласының бірыңғай білім беру кеңістігі» тараушасында – «Музей құрылымы мәдениет саласындағы ғылыми-зерттеу жұмысының жетекші секторларының біріне айналады, ал ғылыми ізденістердің басым бөлігі «Мәңгілік ел» ұлттық жобасының аясында іске асатын болады» – деп белгіленген. Және де, 4.6. «Қазіргі заманғы мәдени кластерлерді дамыту» тараушасында – «Музейлер экспозициялық кеңістікті ұйымдастыруға қойылатын қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келуге тиіс. Осыған орай, мультимедиалық құралдарды енгізу туралы мәселені пысықтау қажет. Музейлер мәдениет саласының экономикалық тиімді құрылымдық бірліктері болуға және барлық әлеуметтік топтардың мүдделерін ескеруге тиіс» – деп көрсетілген [1].

Әрине, музейлердегі көне жәдігерлер тарихи құндылығымен жастарды заманауи қазақстандық отан сүйгіштік рухында тәрбиелеуге, ұлттық мәдени код пен ерекшелікті сақтай отырып жаңа құндылықтар қалыптастыру мен жаңарту кезінде талпынуда үлкен рөл атқарады. Музейлерді безендіруге бағытталған монументалды-сәндік кескіндемесінде ғылым мен көркемсурет бір-бірімен

байланысып жатады. Бейнелеу өнерінің бұл түрі XX ғасырдан бастап бүгінгі күнге дейін ең аз зерттелген, тіпті, көркемсурет мәдениетінің мүлдем зерттелмеген саласы болып, өзін көркемсуретті-деректі шығармашылық ретінде ғана көрсетеді. Мысалға айтатын болсақ, шетелдік музейлеріндегі монументалды өнерді зерттеп жүрген бірнеше ғалымдарды атап кетуге болады, соның ішінде, А.И. Карлова [2], О.В. Морозова [3] және Ю.И. Арутюнянның [4] еңбектері кездеседі. Ал отандық өнертанушылардың тарихи-өлкетану мен мемориалдық музейлерді көркемсуреттік безендірудегі монументалды кескіндеме жөнінде нақты зерттеулері кездеспесе де, жалпы бірнеше ғалымдардың еңбектеріне назар аударылды, соның ішінде, Г.Ш. Файзуллина [5], Б.Е. Алтаев [6], Касеинов Д.К. [7] және Б.Е. Уморбековтың [8] жариялымдарын атап кетуге болады.

Жалпы, музей ісі немесе музейтану жөнінде еңбектер жетерлік. Және де, музейлердің тарихы мен қызметі сияқты көптеген ғылыми-көпшілік ақпараттар әр музейдің интернет парақшаларында саналуан баршылық. Дегенмен, арнайы сол музейлердегі көркемдік безендіру рөлін атқаратын және кез келген тарихи жәдігерлердің мазмұны мен сипатын ашатын құрал – осы монументалды кескіндеме, соның ішінде қабырғаларға салынған нақыш немесе кескіндемелік паннолар болып келеді. Ал ол нысандарды қандай кәсіби суретшілер орындады, қандай техникада, қандай композициялық және түстік шешімде орындалды деген негізгі мағлұмат жоқ. Өкінішке орай, ешқандай деңгейде назар аударылып зерттелініп жинақталмаған, жарияланбаған, арнайы телебағдарламалар түсірілмеген десе болады.

Тек баршаға мәлім – Нұр-Сұлтан қаласында 2015 жылы Қазақ хандығының 550-жылдығына арнайы орындалып Ұлттық музейде салтанатты түрде тұсаукесері болып ілінген «Мәңгілік ел» триптихі. ҚР Мәдениет және спорт министрі А. Мұхамедиұлы осы ресми ашылуында: «– Әр кезде картиналардағы тарих қоғамдықтың үлкен қызығушылығын тудырған... Мен «Мәңгілік Ел» триптихының салыну кезеңдеріне өзім куә болдым. Оған жетекші тарихшылар мен суретшілер жұмысқа тартылды. Олар өзінің кәсіби шеберлігін көрсетіп, баға жетпес тарихи мазмұндағы символдар және әртүрлі тұлғалардың бейнелерін салды. «Мәңгілік Ел» триптихы – Қазақстан тарихында алғаш рет атап өтілетін Қазақ хандығының мерейтойына арналған құнды тарту» – деп атап айтқан [9].

Және де, филология ғылымдарының докторы, профессор С. Негимов: «– Қазақ хандығының 550 жылдығына тарту ретінде салынған «Мәңгілік ел» триптихы өзінің тарихи миссиясын мінсіз атқарып тұр» – деп өз пікірін де білдірген еді [10].

Сол себепті, бұл мақалада монументалды кескіндеменің отандық тарихи-өлкетану музейлерінде патриоттық орта құрудағы орны мен рөлін анықтау маңызды болып, бірнеше нақты үлгілерге өнертанушылық талдау жасау өзекті болмақ.

Жалпы, барлық отандық музейлер ішінен зерттеу барысында тек монументалды кескіндемесімен безендірілген тарихи-өлкетану музейлері мен мемориалды музейлерден негізгі 11 музей іріктеп алынған болатын. Олар: Қазақстан Республикасы Қарулы күштерінің Әскери-тарихи музейі, Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі, Атырау облыстық тарихи-өлкетану мұражайы, Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі, Абай Құнанбаев «Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейі, Қызылорда облыстық тарихи-өлкетану музейі, Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі, Оңтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі, Батыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі, Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі және Алматы облысындағы «Батыр бабалар» мемориалдық кешені.

Авторлардың осы мақала тақырыбының төңірегінде 2018 жылы Т. Жүргеновтың 120-жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда бастапқы мақала жарияланған болатын [11]. Ол мақалада тақырыбының өзектілігін ашу үшін жоғарыда аталған тізімдегі алғашқы 3 музейдің монументалды кескіндеме үлгілеріне қысқаша талдау жасалынған болатын. Ал енді бұл мақалада Маңғыстау облыстық тарихи – өлкетану музейі, Оңтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі және Алматы облысының «Батыр бабалар» мемориалдық кешеніндегі нысандарға талдау жасалынады.

Осы музейлердің бірі Ақтау қаласында орналасқан Маңғыстау облыстық тарихи-өлкетану музейіндегі монументалды кескіндемелік панно – «Аңырақай шайқасы» (сурет №1). Қазақ-жоңғар соғысының 1729 жылғы көрінісінде біріккен қазақ қолының жоңғарларға қарсы басқыншылығының нағыз шарықтаған шегі бейнеленген. Жалпы, туынды қанық және араласқан түстермен бейнеленген. Батальды жанрға сәйкес түстер көре аламыз. Бұл жұмыс соғыстың маңызды сәті, яғни қазақ батырларының жеңіске жету сәті бейнеленген. Жұмыс бірнеше жылдар ішінде салынған. Суретшінің айтуынша бұл туындыны дүниеге әкелуге тарихшылар да ат салысқан.

Бұл жұмыста бейнеленген әр бір деталь тарихқа негізделіп салынған. Ең айрықша көзге түсетіні – ол ат үстіндегі батырлар, әр батырдың қимыл-қозғалысы қиын ракурстан салынған және қайталанбайды. Бастарында дулығасы бар, сауыт киген сарбаздардың дене бітімі күш-қуатқа толы, қолдарынан әр түрлі қару жарақ көре аламыз. Жұмыстың композициялық және мағынылық орталығы болып шайқасып жатқан сәт бейнеленген. Ерте заман көшбасшыларының, егемен мемлекет құруға алып келген тарихи уақиғалар тізбегінің, қазақ мемлекетінің құрылу мәнмәтінінде бейнеленген. Бұл кенепте бейнеленген көшбасшылар, қазақ елінің өткені мен болашағы арасындағы тарихи көпірден өтіп, жарқын болашаққа нық қадаммен келе жатқандай. Жұмыстағы қою түспен бірінші қатардағы жеңіліс тапқан жоңғар жауынгерлері бейнеленген. Қазақ батырының ержүректік образы бейнеленген сәті көзге ерекше түседі. Туындының барлық қалған бөлшектері ашық, жеңіл түстермен бейнеленген. Жұмыс перспективалық тереңдіксіз, монументалды етіп салынған. Авторы – 1963 жылы Шығыс Қазақстан облысында туылған суретші-кескіндемеші – Қалиев Данияр. Монументалдық-сәндік кескіндеме саласында еңбектенеді. 1987 жылы Алматы қаласындағы көркемсурет училищесін бітірген. Манғыстауда 1994 жылдан еңбек етеді. Ол Бейнеу ауданының мұражайын, Жаңа-Өзен каласының алаңын және тарихи-өлкетану мұражайын, Форт-Шевченко каласының этнография мұражайын жобалауға және көркемдеуге қатысқан [12].

Суретші Д. Қалиевтың осы Маңғыстау тарихи-өлкетану музейінде орындаған келесі монументалды кескіндемелік туындысы – «Иса-Досан көтерілісі» (сурет №2) болып келеді. Туындыда XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ жерінің батыс қақпасын бекем ұстаған Досан Тәжіұлы мен Иса Тіленбайұлының өмірі мен ерлігі, бабалардың тәуелсіздікке жетудегі күресі және сол кездегі халықтың тұрмыс-тіршілігі көрсетіледі. Батыс Қазақстан руларының басын біріктіре білген тұлғалардың бейнесі қанық бояулармен бейнеленген. Композицияның орта тұсында орналасқан екі қолбасшының айналасында көптеген халық пен ат үстіндегі сарбаздар бейнеленген.

Жұмыстың бір ерекшелігі – ер азаматтардың әр түрлі жаста екендігін, олардың киген киімдерінен қандай дәрежеде екенін байқауға болады. Және де, қазақ жауынгерлерінің қандай сауыт кигендігі, қару-жарақтарының түрлері көп екендігі байқалады. Сарбаздар бейнеленген композициялық шешімі әртүрлі, олардың бетбейнелері де қайталанбайтындығымен көрерменді қызықтырады. Тарихи жағынан дәл нақтылықпен салынғандықтан, бұл жұмыстардың маңызы өте зор. Осындай туындылар көрермендерді қызықтырып, сол өткен заманның тарихи оқиға ортасында болғандығын сездіртіп көрерменнің қиялын оятады. Композицияның түстері ашық және қанық.

Перспектива заңдылығы бойынша жұмыс тереңдеген сайын түстер ашық және бейнелер кішірейе түседі. Бұл монументалды кескіндеменің әр түрлі түстері қанық болғанымен, жалпы бір колоритке бағындырылып орындалғандықтан, жұмыс ауқымды көлемде болғанименде, барлық сюжет біртұтас болып көрінеді. Жалпы жұмыс музейде орналасқандықтан тек отандастарға ғана емес, келген туристерге де ұлттық тарихты бірден көрсетіп, көрерменнің назарын өзіне тартып тұрады. Бейнеленген көріністің шынайылығы соншама, бір сәтке адам өзін сол бір көріністің ішіне кіргендей сезінеді. Және де, осындай әсер қалдыруына жұмыстың көлемі ықпал етеді.

Келесі, Шымкент қаласында орналасқан Оңтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінде экспозициялық залдардың мазмұнын ашу үшін «Жоңғарлармен соғыс» мен «Билер кеңесі» кескіндемелік паннолар, және де «Шуақты күн» тақырыбындағы қабырғалық нақыш жасалып өз рөлдерін атқаруда. Монументалды кескіндеме әдісімен орындалған паннолардың авторы суретші Ж.Т. Медетбек болып келеді. Тарихи-батальды жанрда жазылған «Жоңғарлармен соғыс» (сурет №3) панносы өзіндік ашық, әрі жылы түстерімен, шиеленіскен композициясымен ерекшелінеді. Автор бұл шығармада қанды күндерді майдан шебіндегі көріністі батальды жанрда жазған. Композиция бойынша бір орталыққа біріктірілген қанды қақтығыс ат үстіндегі сарбаздардың жаумен айқасу арқылы бейнеленген. Егерде әрбір сарбазға мән беретін болсақ, олардың сол дәуірдегі киімі мен қару-жарағын, рәміздік белгілері мен таңбалық ерекшеліктерін көруге болады. Динамикалық шиеленіс тек қана негізгі графикалық образдармен ғана емес, түстік шешімі де үлкен маңыздылыққа ие болып тұр. Музей залының белгілі бір интерьеріне айналған бұл экспозиция қазақ тарихына байланысты орнатылған құнды заттармен тікелей байланысты. Тарихи жанрмен сабақтастырып, нақты болған оқиғаны көрсеткен суретші қазақ халқының мәдениеті мен соғыс шеберлігін де, ер жігіттердің қайсарлығы мен жігерін де еркін суреттеген. Музей қызметкерлері арнайы тапсырыс бойынша жазылған туындыны келген көрермендерге оқиға мен тарихи кезеңді түсіндіруде таптырмас экспонат екендігін алға тартады.

Суретші З. Т. Медетбек орындаған кезекті «Билер кеңесі» (сурет №4) кескіндемелік панносында аты айтып тұрғандай билердің табиғат аясында ел мәселесін талқылау сәті негіз болған. Қазақ хандығының жайляудағы хан ордасында мәжіліс киіз үйі алдындағы тақта отырған Абылай хан үш жүздің әйгілі билері – Төле би, Қазыбек би және Әйтеке бимен кеңесу кезі суреттелген. Туындыдағы түстік шешімге келсек, билердің үстіндегі қызыл, көк, жасыл болуының өзіндік мәні бар.

Көк түс – жан тыныштығын, молшылықты, татулықты білдіреді, адамдар мен қоғамды байланыстыратын негізгі дәнекер іспетті, бірлік, көпшілдік сезімнің, сенімнің түсі. Сары түс – жеңілдік пен қуанышты, нұр сәулені білдіреді, әрі қуаныш пен күн шапағатының нышаны. Ал қызыл түс адамның энергияға толы екенін көрсетіп, өмірлік күшті, белсенділікті, нәтиже, сәттілікке қол жеткізу үшін барлық мүмкін болған талпыныстыны, бейімділікті, албырттықты, жеңіске деген жігерді, құлшыныстыны білдіреді. Суретші түс арқылы оның адамға әсерін, символикасын жітік анықтап, әр бидің өзіне лайықты түстік шешіммен жазуға талпынған. Композициялық шешімі бір орталыққа біріктіріліп жарты ай тәрізді жүйеленген. Тақта отырған ханмен пікірталасқа түскен билердің тұрған тұрыстары театрланған қойылым секілді. Үш бидің ханға кеңес беруі немесе ел тағдырына байланысты мәртебесі жоғары шешімнің қабылдану барысы бейнелердің қимыл қозғалыстарынан көрінеді. Ақ сақалды, сабырлы мінезді, көркем тілді, өткір сөзді билердің қайсысы қай жүздің биі екенін ажырату қиын. Мұнда автор әрбір бейненің тұлғалық қасиеті емес, жалпы сюжеттің түйінді болуына басты назар аударған. Жоғарыда қарастырылған «Жоңғарлармен соғыс» панносымен салыстырсақ динамиканың аздығы және театрландырылғанын көруге болады. Түстік шешімде хроматикалық түстердің қолдануы туындыны әлдеқайда тыныштық күйінде қабылдануына мүмкіндік туғызады. Ал, сюжетіндегі образдардың қанықтығы немесе қазақ тарихындағы белді тұлғалар бейнесі көпшілік көрерменге таныс болғандықтан тез әрі түсінікті қабылдануына септігін тигізеді. Біз мұнда шебердің әрбір бөлшекке үлкен жауапкершілікпен мән беріп ізденіспен қарағандығын көреміз. «Жоңғарлар соғысы» туындысында егер біз тарихты білмегенде қайда әрі қашан, қай мезетте оқиғаның өрбіп жатқанын білмейтін едік. Ал, «Билер кеңесі» атты туындыдағы ашық аспан мен самал желдің соғуынан тегіс жерде орналасқан ауыл екенін, негізгі кейіпкерлердің киімінен әлі күн салқын түспегендігін, ал сары түсті шөптерге қарап пісіп жетілгендігінен күз мезгілі екенін анық айтсақ болады.

Оңтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейіндегі көне жәдігерлердің мазмұнын ашуға арналып салынған үшінші – «Шуақты күн» деп аталған қабырғалық нақышты орындаған суретші А. Бөрібаев (сурет №5). Негізінде, осындай тарихи-өлкетану және мемориалдық музейлердегі орындалған монументалды кескіндеме туындыларының (қабырғадағы нақыш, кескіндемелік панно және т.б.) ерекшелігі – экспозициялық залдардың тақырыбына сәйкес және көрмеге қойылған тарихи мұраның мазмұнын тереңірек ашып, көрерменге жеткізу мақсатында жасалған тапсырыстық жұмыстар, яғни жеке туынды ретінде қаралмайды.

Сондықтан да, мысалы осы «Шуақты күн» қабырғалық нақыштың алдында алашаны дәстүрлі әдіспен арнайы құрылғы арқылы тоқып отырған қазақ ұлттық киімдегі әйел адамының муляждық мүсіні қойылған. Сол сияқты, бұл этнография залы болғандықтан, оңтүстік өңірдің дәстүрлі ерекшелігі бар киіз үй мен сәндік қолданбалы бұйымдар орнатылған. Туындыда композициялық шешімі бойынша жазда жайлауға көшкен қазақ ауылы, тау бөктерінде орналасқан киіз үй, аңшылықпен айналысатын бозбала бейнеленген. Таулармен астасқан бұлттар, кішігіріп таулы қыраттар, жап-жасыл жазықтық қанық түстермен жазылған. Туындының сол жақ бөлігінде есігі ашық киіз үйге сүйенген қарт бейнеленген. Киіз үйдің ағаш есігі маңызды бөлігі болып – аспан, жер және жер асты рәміздік белгілері ретінде үшке бөлінген. Сондықтан да, шебер есіктің әрбір өрнегін, әрбір бөлігін нақтылап салған. Ал, үйге жабылған қоңыр киізге қарап бұл қарапайым малшының үйі екенін білеміз. Туындыда жаз мезгілі жазылғандығының тағы бір дәлелі абзал аналардың киіз басуында. Суретші киіз жылына бір рет, әбден тыныштатып жазда жайлауға қоныстанғаннан кейін жасалатын іс екендігін жақсы біледі. Асыл әже мен келіні немесе қызы, немересіндей болатын бойжеткенмен күнделікті жұмысқа айналғандай ісмерлікпен айналасуда. Ал, туындының сол жақ бөлігінде ат үстінде отырып сол қолында бүркіт ұстаған үйдің ері, және қасында тұрған бозбала бейнеленген. Бүркітпен аң аулау ерте заманнан сақталып ұлттық дәстүрге айналғаны белгілі. Суретші атадан балаға берілетін ер азаматтардың негізі ретінде құндылығын көрсетуге тырысқан. Жалпы, бұл қабырғаға салынған нақышта қазақ халқының бірнеше шаруашылығы мен қолданбалы өнері туралы ақпарат беретін мысалдары көрсетілген.

Мақала соңында 2017 жылы Алматы облысы Қарасай ауданындағы Қырғауылды ауылында ашылған «Батыр бабалар» мемориалды музейінде көркемдік безендіру нысандарының маңызды бөлігі ретінде қабырғада салынған екі панорамалық нақышпен таныса кетсек. Мемориалды кешеннің салтанатты түрде ашылғандығы жәйлі көптеген отандық бұқаралық ақпарат құралдарында хабарланған. Сол іс-шарада Алматы облысының әкімі А.Ғ. Баталовтың айтқанына көңіл аударсақ: «Батыр бабалар» мемориалды мұражайына қаншама адам келіп тағзым жасайды.

Оқушылардың бойына патриоттық тәрбиені сіңіру үшін қандай жақсы мүмкіндік. Шетелден қонақтар келсе де осы жерге әкелуіміз керек.

Сонда олар қазақ деген ұлттың кім екенін, жеріміздің қандай болғанын, қандай ержүрек, батыр халықтың ұрпағы екенімізді, толық тарихымызды біліп кетеді. Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» мақаласының арқасында осындай жақсы жобалар жүзеге асырылып жатыр», – дегені бар.

Және де, осы мемориалды музейдің көркемдік-безендіру жұмыстарының басшысы, академик Ш.Қ. Қожахановтың айтуынша, үш ай ішінде көркемдік-безендіру жұмыстарын жүргізіп шығу кезінде тарихи экспонаттарды орналастыруға, әрбір детальдың мағынасына мән беру маңызды болған [13]. Нәтижесінде, ұзындығы 15 метр, ал ені 3 метр болатын панорамалық нақыштар монументалды кескіндеме ретінде орындалып өзінің көркемдік безендіру рөлімен қатар тарихи жәдігерлердің мазмұнын ашуға зор ықпалын тигізген. Бірінші нақышта – байырғы заманының сақтар мен парсылар соғысындағы Тұмар ханшайымның жеңісті жорығы бейнеленсе, екінші нақышта – XVIII ғасырдың қазақ-жоңғар соғысындағы жеңісті шайқастарының бірі бейнеленген екен (сурет №6). Ұлттық рух көтеретін бұл тақырыптар бойынша Қазақстанның Тәуелсіздік кезеңінде өзекті болып келетін мысалдар көп кездеседі. Мысалға айтсақ, 2015 жылы қазіргі Нұр-Сұлтан қаласында ашылған Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери-тарихи музейіндегі қабырғаларда осындай монументалды кескіндеме әдісіндегі нақыштарда баршылық.

Қорытындыда, белгілеп айта кету керек, мақалада талданған тарихи-өлкетану мен мемориалды музейлердегі монументалды кескіндеме үлгілері батыр бабалар рухын асқақтатып, болашақ ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелейтін, халық жадында сақталған хандар мен билердің, және де батырлардың қаһармандығын насихаттайтын құрал болып маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, отандық пен шетелдік көрерменге тарихи-этнографиялық және фольклорлық дәстүр жөнінде ақпарат беруге көмектесіп, кез келген тарихи экспонаттың өз заманына сәйкес қоршаған ортасын ұйымдастыратын орны бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «ҚР мәдени саясатының тұжырымдамасы», 04.11.2014 ж. ҚР Президентінің № 939 Жарлығы;
2. Карлова А.И. Музеи современного искусства в культуре XX века // автореф. дисс. канд. культ. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос.-й универс., 2009 г.;
3. Морозова О.В. Живописное оформление музейных интерьеров России XIX – начала XX веков. Петербург, Москва // дисс. канд. искусств. – Москва: Гос. инст. искусствознания, 2004 г., 292 стр.;
4. Арутюнян Ю.И. «Эффект присутствия»: монументальное искусство романской эпохи в музее: проблема экспонирования. – Санкт-Петербург: Вестник СПбГУКИ, март, 2011 г. – https://cyberleninka.ru/article/n/effekt-prisutstviya-monumentalnoe-iskusstvo-romanskoy-epohi-v-muzee-problema-eksponirovaniya ;
5. Файзуллина Г.Ш. Культурно-образовательная деятельность музеев Казахстана в период независимости: 1991-2005 гг. / автореф. дисс. канд. ист. наук, г. Москва, 2005 г., С. 197 ;
6. Алтаев Б.Е. Место музеев Казахстана в мировом сообществе // Музеи Казахстана. – № 2. Астана, 2003. – С. 13-15.
7. Касеинов Д.К. Задачи и роль музейных учреждений Казахстана в развитии культуры современного общества // Проблемы отражения основных этапов Отечественной истории в музейной экспозиции: Материалы Республиканской научно-практической конференции, 4-5 марта 1998 г. – Алматы, 1998. – С. 10-20 ;
8. Уморбеков Б.Е. Художественный музей на современном этапе // Художественный музей и его роль в контексте современной культуры: Сборник докладов научной конференции. – Алматы, 2003. С. 5-6 ;
9. Нұрланұлы М. Суреттердегі тарих. 22.06.2015. https://e-history.kz/kz/project/view/3%D8%9Ftype%3Dpublications%3Ftype%3Dpublications%26material_id%3D1277%2523scontent ;

10. С. Негимов: «Мәңгілік ел» триптихы Қазақ хандығының 550 жылдығына ерекше тарту болды. 22.06.2015. http://old.baq.kz/kk/news/zhazushilar/s-negimov-mangilik-el-triptihi-kazak-handiginin-550-zhildigina-erekshe-tartu-bol-920 ;
11. Сейіт Г.Е., Қайранов Е.Б., Сулейменов Т.О. «Монументалды кескіндеменің Қазақстан музейлерін көркемдік безендірудегі рөлі мен маңыздылығы» // Т. Жүргеновтың 120 жылдығына арналған Халықар. ғылыми-практикалық конференция. – Алматы: Т.Жүргенов ат. ҚазҰӨА, 2018 ж., Б. 213, 82 б. ;
Қ. Сыдықов ат. Маңғыстау облыстық әмбебап кітапханасы. Қалиев Данияр http://moub.kz/kz/kraeved/pamatnici/hudojniki?title=kaliev_daniyar_797 ;
13 Маратова Д. Алматыда тарихтан сыр шертетін «Батыр бабалар» мемориалы ашылды, 04.09.2017 ж. https://baribar.kz/35922/almatyda-tarikhtan-syr-shertetin-batyr-babalar-memorialy-ashyldy/

НУСУПОВА А.С.
к. иск., доцент,
декан факультета Вокала, дирижирования и музыкального образования
РГУ «Казахской национальной консерватории имени Курмангазы»,
Алматы, Казахстан, nusaiz@mail.ru

О ПРОЦЕССЕ ОСВОЕНИЯ ФОРМ ЕВРОПЕЙСКОЙ ТРАДИЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ФОРТЕПИАННЫХ КОНЦЕРТОВ Е. БРУСИЛОВСКОГО И Н. МЕНДЫГАЛИЕВА)

Резюме. Статья посвящена процессу освоения форм европейской традиции на примере жанра фортепианного концерта в творчестве Е. Брусиловского и Н. Мендыгалиева. В ней раскрываются некоторые специфические особенности музыкального мышления указанных авторов. Особое внимание уделяется их стилевым предпочтениям, оказавшим заметное влияние на расширение художественных взглядов казахстанских композиторов, обратившихся к созданию фортепианных концертов.

Изучены новые типы образности, свидетельствующие об устремлениях Е. Брусиловского и Н. Мендыгалиева к опосредованному обращению к казахскому фольклору и обобщению сущностных моментов традиционной музыки с позиций авторского замысла.

Ключевые слова: Е. Брусиловский, Н. Мендыгалиев, жанр фортепианного концерта, процесс освоения, специфические особенности.

ЕУРОПАЛЫҚ ДӘСТҮР ҮЛГІЛЕРІН ИГЕРУ ҮРДІСІ ТУРАЛЫ (Е. БРУСИЛОВСКИЙДІҢ ЖӘНЕ Н. МЕҢДЫҒАЛИЕВТЫҢ ФОРТЕПИАНОЛЫҚ КОНЦЕРТТЕРІ МЫСАЛЫНДА)

Түйіндеме. Мақала Е. Брусиловскийдің және Н. Меңдығалиевтың шығармашылығындағы фортепианолық концерттер мысалында еуропалық дәстүр үлгілерін игеру үрдісіне арналған. Мақалада аталған авторлардың музыкалық өзіне тән кейбір ойлау ерекшеліктері бейнеленеді. Фортепианолық концерттерді дайындауға жүгінген қазақстандық композиторлардың көркем көзқарастарын кеңейтуге елеулі әсер еткен ұнамды дәстүрлік бағыттарына ерекше назар аударылады.

Е. Брусиловскийдің және Н. Меңдығалиевтың қазақ фольклорына жанамалы жүгінуіне және автордың түпкі ойы тұрғысынан дәстүрлік музыканың мәнді тұстарын жалпылауға ұмтылысын куәландыратын бейнеліліктің жаңа түрлері зерттелген.

Түйінді сөздер: Е. Брусиловский, Н. Меңдығалиев, фортепианолық концерт жанры, игеру үрдісі, өзіне тән ерекшеліктері.

THE PROCESS OF ADOPTION OF THE FORMS OF THE EUROPEAN TRADITION (BY EXAMPLE OF E. BRUSILOVSKY AND N. MENDYGALIYEV'S PIANO CONCERTS)

Summary. The article is devoted to the process of adoption of the forms of the European tradition by example of the piano concert genre in E. Brusilovsky and N. Mendygaliyev's creative work. A number of specific features of musical thinking of the abovementioned authors are revealed in it. Special attention is paid to their style preferences which had a noticeable impact on the expansion of the art views of these Kazakhstan composers who created piano concerts.

The new types of figurativeness demonstrating E. Brusilovsky and N. Mendygaliyev's aspirations to the Kazakh folklore and generalization of the intrinsic moments of traditional music from positions of the author's plan have been studied.

Keywords: E. Brusilovsky, N. Mendygaliyev, a piano concert genre, the process of development, specific features.

Как известно, национальное своеобразие музыкального произведения наглядней всего проявляется в мелодике, где ее интонационная природа обнаруживается особенно ярко и становится главным носителем эмоционального содержания. Ибо сама мелодия как один из элементов музыкальной ткани обладает комплексностью, полиэлементностью, содержит в себе то же, что все музыкальное

произведение (интонационность, лад и гармонию, ритм и метр, мелодическую линию, фактурный рисунок).

Итак, рассмотрим концерты, относящиеся к периоду освоения форм европейской традиции. Это Концерт Е. Брусиловского, Первый, Второй, Четвертый концерты Н. Мендыгалиева.

Первым сочинением, относящимся к данному жанру и написанным в Казахстане, явился фортепианный концерт Е. Брусиловского (1947 г.). В основу концерта (d-moll) положен один из узбекских ритмов дойры «Катта оин» («Большая игра»). Структура концерта одночастна и представляет собой сжатый цикл, в котором основные темы и первый раздел разработки образуют его первую часть, второй раздел разработки – вторую часть в духе скерцо, последний третий раздел разработки – медленную часть цикла, реприза сонатной формы одновременно выполняет функцию финала цикла.

В основу вступления положен остинатный ритм «Катта оин». Все разделы сонатной формы образуют самостоятельные законченные фрагменты. Так, главная партия складывается в развернутую трехчастную форму с интенсивным развитием основной темы, звучащей в партии оркестра. Она продолжает образную сферу темы вступления, для которой также характерны энергия, устремленность и внутренний динамизм.

Побочная партия – новое «действующее лицо» сонатной формы. Особенность ее заключается в народном узбекском интонировании. Тема излагается в четвертой октаве у оркестра и имитирует тембр народной узбекской флейты. Сольная партия подчеркивает танцевальный ритм, создает гармонический фон. На смену динамичной, насыщенной единым током движения, главной партии приходит созерцательная, пасторальная музыка. Тему побочной партии отличает интенсивное внутреннее развитие. Начальное ядро служит тематическим истоком, из которого затем возникают новые интонационные образования, составляющие мелодический поток. Общая линия развития побочной партии определяется постепенным переходом от созерцательной лирики к гимническому звучанию в репризе.

Стройностью формы отличается развернутая разработка, которая построена на методе сопоставления, сближения контрастных тем и их трансформацией. Ее предваряет небольшая фортепианная каденция, аккордового склада, основанная на теме главной партии. Вторая каденция – развернутая, ее отличает насыщенность, многоплановость фактуры, прихотливая и изменчивая ритмика. В партии фортепиано Е. Брусиловским используется богатый арсенал технических средств инструмента, причем явное предпочтение отдается мелкой и гаммообразной технике. Если побочная партия в экспозиции составляла небольшой раздел, то тут она заполняет крайние разделы, и образно-эмоциональная сфера разработки представляет контраст по типу – лирика, жанровая танцевальность, лирика. Оба лирических раздела достигают своей кульминации.

Е. Брусиловский в Концерте стремится постичь интонационный строй и структурно-ладовые закономерности узбекской музыки. Темы оригинальны и выдержаны в узбекском народном характере.

Интерес к жанру фортепианного концерта Е. Брусиловский реализовал в условиях новых для него интонационных влияний, обогативших его мелодический язык восточной тематикой. Стремление к соразмерности, уравновешенности и ясности высказывания у композитора опирается на традиции эпического русского симфонизма.

В концерте для фортепиано с оркестром d-moll Е. Брусиловский акцентирует внимание на мелодическом начале, идущем от национальных узбекских интонаций, и, пользуясь методом трансформации, создает оригинальные темы как танцевального, так и лирического типа. Найденный в этот период принцип работы композитор продолжает использовать и в последующие годы. «Особый тип синтезирующего музыкального мышления, – по мнению Е. Трембовельского, – позволил Е. Брусиловскому избрать наиболее выгодную эстетическую позицию: сохранить национальную почвенность и в тоже время использовать богатейший арсенал классических принципов, выдвинув на первый план те, которые имеют предпосылки в народной музыке» [1, С. 24]. Композитор основывался, главным образом, на методе переработки народного первоисточника. Эмоциональный строй концерта отличает бодрый, энергичный характер.

Нагим Мендыгалиев в музыкальной культуре Казахстана известен, прежде всего, как автор фортепианной музыки, хотя его творчество охватывает разные жанры, включая симфонические, крупные вокально-симфонические, хоровые и камерно-инструментальные произведения, песни и романсы.

В качестве дипломной работы Н. Мендыгалиев представил Первый концерт для фортепиано с оркестром, который был встречен экзаменационной комиссией с большой симпатией. Партию фортепиано исполняла Е. Коган. Вариации на тему «Япурай» и Первый концерт (1959) – лучшие произведения Н. Мендыгалиева консерваторского периода.

Фортепианные концерты – важная страница творчества Н. Мендыгалиева. Здесь ярче всего выявилась национальная природа его дарования, неразрывная связь исполнительского и композиторского творчества. Очевидно, что в развитии жанра Н. Мендыгалиев опирается на программный характер народного искусства. Композитор унаследовал от древней эпической традиции казахов дар музыкального рассказчика. Как отмечалось выше, Первый концерт явился дипломной работой и был создан в 1959 году, Второй – поэма – в 1967 году, Третий, посвященный Героям Сталинградской битвы, в 1975 году, Четвертый – «Симфоническая поэма для фортепиано с оркестром» – был посвящен воину-панфиловцу Малику Габдуллину и написан в 1977 году. И, наконец, Пятый концерт для фортепиано и оркестра народных инструментов создан в 1986 году. В трактовке программных образов Н. Мендыгалиев стремится передать особенности казахского художественного мировосприятия. Об этом свидетельствует картинно-эпическое развертывание его музыкального повествования, берущее свое начало от казахских домбровых кюйев. При этом, по мнению А. Досаевой, «программность получила исключительно своеобразное воплощение. Домбровая музыка в основном передает длящиеся состояния, даже самые динамические образы изображаются именно как состояния, а не процесс» [2, С. 69].

Фортепианные концерты Н. Мендыгалиева создавались на протяжении длительного времени. Все они в стилистическом и образном отношении не похожи друг на друга и, в целом, определяют эволюцию его творческого роста. Общий стиль музыки композитора узнаваем и остается неизменным, но с каждым новым сочинением формы изложения более совершенствуются, подтверждая смысл определения.

В фортепианном творчестве он прошел путь от цитатного метода через частичную цитатность до полного отхода от нее. Итогом исканий стала поэма «Легенда о домбре» и Третий фортепианный концерт, явившие собой целый этап не только в творчестве самого композитора, но и всей инструментальной музыки Казахстана.

В каждом из этих сочинений раскрываются различные стороны дарования Н. Мендыгалиева, и каждое вносит дополнительные штрихи в творческий облик. В фортепианных концертах, наряду с ярким национальным колоритом, выявляется лирико-романтическая стихия, роднящая его с композиторами русской школы. Вместе с тем ранний период отличается в целом классичностью, четкостью формы и тематизма, известной простотой фактуры и ритма, хотя в нем уже намечается тенденция к усложнению общей структуры, формируются некоторые индивидуальные принципы формообразования. Так, уже в ранних сочинениях можно обнаружить предпосылки к поэмности, свободной текучести формы, возникающей на основе контрапунктического прорастания элементов из партии в партию. Особой оригинальностью отличаются медленные части концертов, в которых композитор находит интересные гармонические краски, фактурные приемы, предвосхищающие его зрелый стиль.

Особенно интересна фактура в анализируемых сочинениях. Если в Первом концерте наблюдается освоение фактурных средств фортепианной классики, преобладание приемов крупной техники, то в последующих концертах композитор вносит в фактуру национально-характерные приметы, такие, как кварто-квинтовые созвучия, бестерцовые аккорды, скачки. Фактура лирических тем разнообразна, в целях выразительности автор сочетает различные ее виды – это и сопровождение, основанное на разложенных аккордах в стиле Шопена, Шумана, и подголосочная имитация, присущая музыке С.Рахманинова, и изложение, в котором сплетаются разные мелодические и гармонические фигурации. Фактура построена на принципе широкой вокальной распевности.

Роль фортепиано в концертах Н. Мендыгалиева значительна – солирующему инструменту поручается важнейший тематический материал.

Стиль С. Рахманинова, бывшего для него кумиром, наложил особый отпечаток на все творчество молодого композитора. Влияние это заметно как в Прелюдиях, так и в Первом концерте для фортепиано с оркестром. Оно проявляется не только в общем эмоциональном тонусе сочинений, но и в использовании традиционно романтических образов и жанров, в характере тематизма, в некоторых особенностях композиции отдельных частей и гармонического языка.

Так, в Первом концерте Н. Мендыгалиева в рамках одночастности очевидна определенная последовательность, напоминающая сонатно-симфонический цикл. При этом части не имеют четкого разделения. Здесь присутствуют в завуалированном виде приметы экспозиции, медленной части, скерцо и финала. На цикличность указывает и развернутость музыкальной формы. Каждый раздел представляет собой цельный и вполне законченный эпизод, где объединяющим фактором выступает единая тональность Des-dur.

Сольная партия в Первом концерте является ведущей, так как основной тематический материал поручается ей. Лирическая трактовка данного жанра подчеркивает романтическую направленность произведения. Характер повествования соответствует форме (за счет укрупнения завершенных разделов). В целом, взаимодействие партий солиста и оркестра основывается на неконфликтном сопоставлении. Однако в Первом концерте преобладает некоторая однoплановость в выборе выразительных средств, что связано, на наш взгляд, с первым опытом освоения концертного жанра.

Музыка Второго концерта (b-moll) отличается ярким национальным колоритом. Здесь задействована тема кюйя «Адай» Курмангазы, которая способствует динамическому развитию тем концерта.

Концерт написан в одночастной форме с чертами сонатного цикла, отличается эмоциональной насыщенностью. Примечательно, что Второй концерт для фортепиано с оркестром композитор обозначил как поэму. Избранный лирико-повествовательный характер изложения и свободное построение частей цикла рельефно отражают черты, характерные для поэмности.

Особой цельностью обладает главная партия. В ней представлено ансамблевое концертирование, для которого характерна насыщенная фактура. Функции голосов фортепиано и оркестра паритетны, равноправны. В побочной партии показан новый образ, рисующий бескрайние просторы казахской степи. При этом очевидна близость данной темы с главной партией I части Третьего концерта С.Рахманинова. Подобные параллели возникают, на наш взгляд, из-за поразительного фактурного соответствия двух тем. Их сближает также интонационное родство, песенный характер мелодий и простота изложения. Для концерта характерна романтическая приподнятость. Как мы уже отмечали выше, в нем очевидны рахманиновские влияния. Однако, в качестве недостатков, хотелось бы отметить, что композиционная техника Н. Мендыгалиева в данном произведении уступает рахманиновской: его замыслы зачастую прямолинейны, гармонический язык и модуляционная техника не всегда отличаются тонкостью и разнообразием, мелодический дар не слишком индивидуален.

Четвертый фортепианный концерт (fis-moll) свидетельствует об обращении композитора к теме большой гражданской значимости, он посвящен Герою Советского Союза, панфиловцу Малику Габдуллину. Первое исполнение концерта состоялось на VI съезде композиторов Казахстана. Сочинение повествует о подвигах героев Великой Отечественной войны. Композитор удачно включает в произведение и музыкальные картины природы, и воспоминания героев о родных местах, и даже образы новых поколений, которые свято чтут память борцов, отдавших жизнь за светлое будущее. В целом, Четвертый концерт менее выигрышный, возможно, потому, что избранные темы получают меньшие мотивные преобразования, а однообразие ритмики в фортепианной партии снижает упругость динамики общего развития.

Как и в истории любой национальной культуры, в казахской музыке наблюдаются периоды особенно сильного творческого подъема. Такими были 1960-е годы, когда композиторы осваивали новые жанры и формы через взаимодействия народной и европейской музыкальных традиций. Именно в эти годы завершилось становление Н. Мендыгалиева как художника – из приверженца романтизма он вырос в оригинального национального композитора, выразителя основных тенденций музыки XX века. В инструментальной музыке Н. Мендыгалиев соприкасался с творчеством различных композиторов, но это не помешало ему создать свой стиль, в котором синтезировались национальная основа – образы, жанры, интонации, лады, ритмы – и европейские традиции.

А. Досаева в своем монографическом исследовании «Казахская фортепианная музыка», рассматривая концертный жанр в Казахстане, отмечает, что его становление проходило сложно и неоднозначно: «Богатые традиции жанра должны были быть осмыслены, усвоены, «услышаны» с позиций сегодняшнего дня для национальной культуры, только при этом условии возможно освоение оригинально-национального варианта концертного жанра» [2, С. 50]. Фортепианные концерты Н. Мендыгалиева, охватывая значительный промежуток времени (с 1959 по 1986 гг.), свидетельствуют

о постоянных поисках более убедительного претворения потенциально заложенных в инструменте выразительных возможностей. В целом, сочинения, созданные в данном жанре, представляют собой определенную веху в развитии концертного стиля казахстанских композиторов. По мнению Е. Трембовельского, «более полного разрешения широко поставленной задачи – ввести в фонд современной музыкальной классики новый вид национального искусства, запечатлев в нем психологию и характер казахского народа – нельзя было ожидать в пределах творчества одного композитора… Объем веками копившихся национальных богатств столь велик, что их освоение станет, скорее всего, бесконечным процессом, каждый этап которого будет отличаться проникновением в еще неоткрытые сферы» [1, С. 15].

Поиски композиторов в жанре фортепианного концерта способствовали созданию значительного количества произведений, относящихся к авторам разной творческой манеры письма и разных поколений.

В концертах 1960-80-х годов продолжаются традиции русской и советской классики, но на казахской тематической основе. Стилевые особенности концертов во многом приближены к русской фортепианной школе. Это относится к использованию широкой полнозвучной фактуры, секвенционным приемам развития, постепенному нарастанию напряжения, характерных для концертов П. Чайковского и С. Рахманинова. Прочность этих двухсторонних национальных связей, их органичное единство и составляет своеобразную характерную черту концертов казахстанских композиторов, обуславливает ее интонационно-ладовую свежесть и в конечном итоге стимулирует популярность многих концертов.

Таким образом, композиторское творчество рассматриваемого периода вплотную подвело к периоду активных и смелых исканий. Произошло заметное расширение художественных горизонтов, благодаря чему был сделан прорыв вперед в отношении новых типов образности – устремления композиторов к опосредованному обращению к казахскому фольклору и обобщению сущностных моментов традиционной музыки с позиций авторского замысла.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Трембовельский Е.Б. Алматинские симфонии Евгения Брусиловского. Теоретические проблемы национального симфонизма. – Алматы: «Lem», 2006. – 204 с.
2 Досаева А.Ж. Казахская фортепианная музыка. – Алма-Ата, 1991. – 208 с.

УДК 811.512.1

САЙЫН Ж.
PhD, старший преподаватель
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева
e-mail: jazirasaiyn@yandex.ru,

ЖИЕМБАЕВА Г.Т.
PhD, старший преподаватель
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева
e-mail: zgulbahram@mail.ru

ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ ЭТНОСОВ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДИАСПОРЫ)

Аннотация: Данная статья посвящена вопросу традиционной культуры азербайджанского этноса, проживающего в Казахстане, которая смогла сохранить свою самобытность в условиях диаспоры. Особое внимание уделяется их традициям, связанными с рождением ребенка. Также рассматривается вопрос истории формирования диаспоры.

Ключевые слова: Казахстан, диаспора, азербайджанцы, традиционная культура, обряды.

Түйін: Мақалада Қазақстанда тұратын азербайжан диаспорасының қалыптасу тарихы, олардың дәстүрлі мәдениеті қарастырылады. Ерекше баланың туылуына байланысты дәстүрге назар аударылған

Кілт сөздер: азербайжан диаспорасы, дәстүрлі мәдениет, дәстүр.

Abstract: This article is devoted to the traditional culture of the Azerbaijans ethnic group living in Kazakhstan, which was able to preserve its identity in conditions of diaspora. Special attention is paid to their traditions related to the birth of a child. The issue of the history of the Diaspora formation is also considered.

Keywords: Kazakhstan, Diaspora, Azerbaijanis, traditional culture, rites.

Изучение и осмысление традиционной культуры обуславливается множеством проблем, связанных с процессами глобализации в современном мире, в котором каждый день происходят глобальные изменения. Казалось бы, сплетение государств в экономике, информации и культуре должно было соеденить судьбы народов в единую всемирную судьбу. Однако ожидаемого сплочения человечества не происходит. Во многих странах идут гражданские войны, миллионы мирных людей ищут спасения от произвола судьбы.

Казахстан, являясь частью этого мира, также находится в процессе глобализации и подвергается большим изменениям. Конечно, благодаря политике нашего Президента, в стране сохраняется атмосфера стабильности, дружелюбия и толерантности. Наша задача сохранить и передать следующему поколению эту атмосферу. Для этого мы должны бережно относиться к каждому народу, проживающему на территории нашей необъятной Республики, и который естественно желает сохранить свою традиционную культуру. Ведь именно традиционная культура является основой культуры любого общества.

“На основе традиционности не только закрепляется весь опыт практической деятельности человечества, но и создаются и развиваются нормы социальных отношений (семейные, общинные, трудовые, межпоколенные, половозрастные), принимают упорядоченный характер многообразные отношения и связи этнической целостности с окружающим миром” [1, 109 с.]

Учитывая это, можно сказать, что “сохраняя до наших дней свое основополагающее значение, традиционная народная культура содержит в себе важнейшие свойства этнического опыта, в которых находит выражение исторический путь каждого народа” [1, 109 с.]

История свидетельствует о том, что забвение народных традиций, утрата грозит распадом этнокультурных связей (в первую очередь – межпоколенных), потерей национального иммунитета образованием чуждых природе этноса аномалий в жизни общества.

В рамках данной статьи хотелось бы осветить традиционную культуру азербайджанцев,и в частности сопоставитьродильную обрядность азербайджанцев с родильной обрядностью других тюркских народов.

Азербайджанцы являются одним из значительных этносов нашей страны. По данным Агентства по статистике РК 2009 года азербайджанцы в Казахстане составляли 85292 человек, 48% из которых проживали в сельской местности [2]. Как мы видим, азербайджанцы имеют позитивную динамику прироста, сложившуюся благодаря сохранению традиций многодетности среди селян.

Формирование азербайджанской диаспоры в Казахстане начинается в тридцатых годах XX века. Первая волна относится к концу 30-х годов, затем в 44 году прошел второй этап массового переселения азербайджанцев, проживавших на территории Грузинской ССР. Наконец, третий «переселенческий» цикл выпал на середину 50-х, время целинной эпопеи. После обретения независимости стран бывшего союза происходит также миграция азербайджан, но уже добровольного характера.

В Казахстане общественно национальное объединение азербайджанцев занимается активной деятельностью. Так, 29 мая 1992 года Минюстом РК в Алматы зарегистрирован азербайджанский культурный центр (АКЦ) “Туран”. В уставных документах АКЦ были обозначены его основные задачи: содействовать совершенствованию национальных отношений в Республике Казахстан и способствовать активному вовлечению азербайджанцев во все сферы общественной и культурной жизни. За короткий промежуток времени азербайджанские культурные центры возникают и в других областях Казахстана. В Жамбылской области АКЦ – “Азери”, в Павлодарской – “Ватан”, в Костанайской – “Гейдар”, в Мангистауской – “Достлук”. АКЦ открыты в Атырауской, Карагандинской, Восточно-Казахстанской, Северо – Казахстанской, Западно – Казахстанской, Кызылардинской областях. В 2000 году Азербайджанский культурный центр “Туран” решением общего собрания Алматинского общества азербайджанцев “Озан”, “Ташкентского азербайджанского культурного центра” и “Бишкекского азербайджанского культурного центра” был преобразован в Конгресс “Туран”.

С июня 2007 г. выходит газета азербайджанской диаспоры “Ватан”. Задача издания заключается в том, чтобы создавать условия для гармоничного и дружественного соседства между всеми народами Казахстана.

В настоящее время в развитии традиционной культуры азербайджанцев наблюдается синтез традиционного и нового. Также можно заметить процесс азербайджанско-казахского этнокультурного взаимовлияния.

Большая часть азербайджанцев наряду со своим родным языком, владеют русским и казахским языками. Правда, ныне многие азербайджанцы в Казахстане говорят на языке, который отличается от литературного азербайджанского языка, что является языковой проблемой для казахстанских азербайджан.

Так как азербайджанцы расселены в основном в сельских местностях, традиционным занятием их является – выращивание зерновых, хлопководство, садоводство, виноградство, возделывание технических культур, отгонное овцеводство, разведение крупнорогатого скота. Традиционные ремесла – ковроткачество, златокузнечное и ювелирное производства, выделка кованной мелкой утвари, гончарство, обработка дерева и камня, шерстяное, шелковое, и бумажное ткачество, валяние шерсти, выделка кожи, изготовление тесьмы, вязание носков и др. Городские азербайджанцы в основном заняты в сфере торговли, ресторанного бизнеса и др. предпринимательских деятельностях.

Азербайджанский фольклор по своему характеру и сюжетам во многом близок к народному творчеству Кавказа. Широко распространены сказки – волшебные, бытовые, о животных и др. Жанр поэзии, связанной с традициями и обычаями является самым богатым жанром азербайджанского фольклора. Это доказывает, что азербайджанцысвято соблюдают свои многовековые национальные традиции. Традиции сопровождают азербайджанцев как и других тюркских народов с момента рождения и на протяжении всей жизни: сватовство, рождение детей, праздники, сбор урожая и многое другое. Кроме того, многие традиции азербайджанцев воплощены в гостеприимстве самобытного народа, его культуре, древних верованиях, национальной одежде, народных гуляниях и развлечениях.

В их традициях отражены элементы и культы различных верований, существовавших на его территории. Сегодня многие бережно хранимые национальные традиции можно наблюдать в ходе театрализованных представлений на различных праздниках или на торжествах в честь встречи почетных гостей.

Хотелось бы более подробно остановиться на самом важном обряде, относительно жизненного цикла человека – рождении ребенка. Как и во многих культурах, у азербайджанцеврождение ребенка представляется сакральным миром и занимает особое место в цикле семейной обрядности.

Для начала определим составляющие этого обряда: зачатие, беременность, роды, послеродовой уход, который включает уход, как за ребенком, так и за матерью.

Когда азербайджанская девушка выходит замуж, люди, наряду с благословением и пожеланием удачи, дают невесте подержать в руках младенца ближайших родственников. По прибытии молодой жены в дом мужа с её головы снимают вуаль, которую набрасывают на ветки плодоносного дерева, а на приготовленную для молодых постель укладывают вначале ребенка. Всеми этими наполненными глубоким символическим смыслом действиями родственники выражают невесте свое пожелание видеть ее матерью.

Во время беременности азербайджанская женщина старается все время быть приветливой и обходительной, почаще задерживать свой взгляд на красотах природы: цветах, воде, небе. Считается, что это будет способствовать рождению красивого и здорового ребёнка. Также с самого начала беременности женщина должна была соблюдать ряд запретов и ограничений, связанных с тем или иным видом пищи. Запрещалось есть зайчатину. Существует поверье, что в случае поедания беременной женщиной заячьего мяса, может родиться ребенок с заячьей губой.

У казахов беременным женщинам запрещают есть мясо верблюда, считается, что иначе срок беременности затянется до 12 месяцев.

В двух случаях запретамы видим именно тех животных, которые считаются символами плодородия, отмеченными у ряда тюркоязычных народов. Например, у узбеков женщины подлезали под верблюда в тех случаях, когда у них запаздывали роды [3]. У киргизов те же самые действия совершала женщина для того, чтобы избавиться от бесплодия [4,]. А образ зайца как символа плодородия, можно наблюдать у алтайцев. У них находка мертвого зайца с целым черепом или даже одного только черепа зайца считалось верным средством, обеспечивающим рождение детей. Найденный череп бездетный мужчина носит при себе на поясе, а мужчина с достаточным количеством детей хранит его в сундуке, так как сила заячьего черепа распространяется и на скот счастливого обладателя: скот его получает плодовитость [5].

В первые месяцы беременности у женщины наступает период токсикоза и вкусовых капризов. Считается, если беренная женщина не поест то, что ей хочется, ребенок родится неполноценным. Это поверье есть как у азербайджанцев так и у других тюркскихнародов.В это время окружающие пытаются угодить беременной в ее желаниях. И.С. Колбасенко отмечал: “Прихоть забеременевшей женщины удовлетворяют часто в ущерб эстетическим и религиозным воззрением киргиз”. Он приводит пример, когда одна забеременевшая женщина захотела поесть свинины, и несмотря на религиозный запрет есть свиное мясо, прихоть ее была удовлетворена [6].

Для благоприятного течения беременности регламентировалось не только поведение беременной женщины, но и всех окружающих ее людей.

У казахов существовало предписание не ходить в дом, где есть беременная женщинабез гостинцев, “с пустыми руками”. Иначе у нее воспалится горло *“тамағы іседі”*.Тот же самый запретсуществовал и по отношению к кормящей матери : нельзя идти к ней “с пустыми руками”, в ином случае у женщины *“емшегі іседі”* (воспалится грудь).

Анологичный запрет существовал в прошлом у тувинцев. Л.П. Потапов приводит полное его описание.Если вдруг у кормящей матери пропадало молоко, тувинцы связывали это с растройством женщины по поводу того, что кто-то из родственников приезжалв гости без подарка. Для излечения женщины родственник должен был приехать еще раз, но уже с двумя мешочками: в одном из них находился козий и овечий помет, в другом – гостинцы (сыр, масло, мясо). Родственник должен был зайти в юрту и передать больной как подарок мешочек с пометом. Приняв этот мешочек и увидев, что там помет, больная сердилась и выбрасывала этот подарок за юрту, а вместе с ним как бы выбрасывала и свою болезнь. После этого гость внасил второй мешочек с настоящими гостинцами [7].

Во время родов для скорого и безболезненного разрождения роженицы родственники женщины открывали всё, что закрывалось: дверцы сундуков, входные двери, окна и т.д.

После родов и обрезания пуповины, младенца купают. В воду при купании добавляли соль: чтобы ребенок был правдивым, отличался смелостью и сообразительностью. У азербайджанцев мать не приближается к новорожденному во время купания. Младенца приносят к ней уже после купания, чтобы с этой минуты уже больше не разлучаться.Для восстановления сил азербайджанцы подают роженице*зэрдэ и гуймак,* приготовленные из жаренной муки на сливочном масле.

Казахи купают младенца в соленой воде в течении сорока дней. Обычно эту процедуру проводит *кіндік шеше* (дословно-пуповинная мать, но сейчас используется не совсем точный перевод – крестная мать) ребенка.

У казахов, так же как и у большинства народов мира, существовало представление о сакральной нечистоте роженицы. В первые три дня после родов ей запрещалось подавать мужу пищу. По прошествии трех дней она мылась водой, в которой кипятили вереск (можевельник). После этого ее поили бульоном, снимали протянутую над ней веревку со священными книгами. С этих пор женщина считалась уже чистой, она снова могла подавать мужу пищу [8].

Прибавление в семье новобрачных у азербайджанцев превращается в большой семейный праздник. Особая роль у матери невесты, которая готовит постель своему первому внуку или внучке. Как только ребенок появляется на свет, бабушка начинает праздничные приготовления: готовит шелковую постель, покупает колыбельку и всё это украшается алыми лентами. Навещать внука или внучку приходят через 40 дней после рождения: ребенку дарят подарки, а в колыбельку кладут деньги. Гости, пришедшие до 40 дней, должны были стоять за дверью, пока младенца не вынесут из дома. И только после того, как гости войдут в дом, младенца можно было опять заносить домой. Это объясняется тем, что гость не должен был приносить негатив на ребенка.

Рождение нового члена общества у казахов отмечалось прежде всего угощением, которое называлось *қалжа.* Сразу же после рождения ребенка резали молодую овцу, которая в этом случае называлась "*қалжа қой"* и приглашали домой родственниц, подруг, соседок роженицы. Это трапеза устраивалась для восстановления сил роженицы, которая "*қалжырап қалды",* т.е. обессилила и сильно утомилась.

Еще одна трапеза, посвященная рождению ребенка у казахов это – *шілдехана.* Молодые женщины собираются вечером в день родов и расходятся поздно ночью. Они распевают песни, играют в игры и желают ребенку долгих лет счастливой жизни.

Далее производится обряд *бесікке салу* (укладывание в колыбель). В этот день (обычно на 7-8-е сутки после рождения ребенка) приглашаются женщины старшего поколения. Предварительно проводится обряд купания младенца в *шілде су*(подсоленной воде, в которую опускают серебряные монеты). Во время купания младенцу высказываются пожелания. После трапезы к самой уважаемой многодетной и опытной женщине подносят колыбель (*бесік*), на которой приготовлена детская постель. Отверстие в дне колыбели *түбек* для мочевыводной трубки *шүмек*обкладывают вкруговую куском белой ткани. Выполняющая обряд женщина бросает в отверстие в дне колыбели конфеты, печенье и т.п. и спрашивает: "*тышты ма? тышты ма?"*(испорожнился ли?). В это время все, находящиеся на церемонии громко отвечают:"*тышты, тышты"* (испорожнился). Другая женщина подставляет руку под *түбек,* получает сладостии раздает их окружающим *бесік* детям, женщинам. Все это происходит в очень веселой атмосфере.

Затем исполнительница обряда, прося у Всевышнего оберегать младенца, укладывает его в колыбель. Плотно прижимая ножки ребенка друг другу, женщина обворачивает их пеленкой, проложив между ними мягкую ткань и пеленает руки и ноги колыбельными полосами *(бау)*. В изголовье ребенка кладут зеркало и расчесткучтобы лицо было ясным, светлым*(жүзі жарқын болсын)*. Затем колыбель накрывают семью предметами: одеялом, плеткой, уздой, а также набрасывают национальныеказахскиеверхние одежды *–шапан, тон, кебенек и шекпен* (чапан, шуба, плащ, кафтан). Женщина, выполнявшая обряд, приговаривает: "*сатамыз, сатамыз баланы"*(продаем, продаем ребенка). Бабушка ребенка выкупает его. Обряд купли-продажи ребенка делается для сохранения ребенка от порчи злых духов. Он был распрространен среди иранских и тюркских народностей [9]. По окончании обряда всем женщинам, участвовавшим в нем дарят отрезы ткани, головные платки и т.п.

Следующий обряд, совершающий после рождения ребенка – *қырқынан шығару* (букв. выведение из первого сорокадневия). Считается, что сэтого дня, когда ребенок обычно начинает держать голову, он избавляется от воздействия сверхъестественных сил. У казахов в этот день происходит купание ребенка, стрижка волос, ногтей, смена рубашки. Руководит церемонией специально назначенная родителями ребенка уважаемая, многодетная женщина или *кіндік шеше*. При обрядовом купании в деревянную чашку набирают 40 ложек воды. В воду кладут монеты, серебряные и золотые кольца. Проводящая данный обряд женщина выливает воду на ребенка с благопожеланиями "*бақытты бол, аман бол, ақылды бол, ғұмырлы бол, тез өс и т.п."*(будь счастливым, здоровым, умным, живи долго,

расти быстрее). По завершению процедуры монеты и кольца раздаются участникам мероприятия. В ходе обряда женщины (на церемонию приходят только женщины) угощаются чаем, сладостями, бешбармаком.

Азербайджанцы также в этот деньсобирают гостей чтобы произвести ритуальное купание ребенка. Для этого они кладут в воду 40 палочек или спичек. Таким образом вода по поверью приобретает магическую силу и способна защитить ребенка и мать от злых духов. В отличии от казахов азербайджанцывпервые состригают утробные волосы ребенка только после того, как ребенок достигает годовалого возраста.

Когда у ребенка прорезываются первые зубки, азербайджанцы дома из семи видов зерновых культур готовят еду и проводят обряд. Согласно верованию, благодаря этому зубы у младенца прорезаются быстрее и безболезненно.

Таким образом выглядит система обрядов, связанных с родильным циклом у некоторых тюркских народов. Можно заметить, что традиционные обряды тюрков прорастают от общих корней, ичто этот обрядовый комплекс имеет магический характер и направлен на защиту роженицы и новорожденного от воздействия сверхъестественных сил. Это показывает насколько значимо для тюрков появление ребенка на свет, его здоровье и благополучие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Савина, Н.В. Традиционная культура народа как решающий фактор самосохранения этноса при вхождении его в глобальный мир / дис...канд. философии: 09.00.11 – социальная философия / Н.Новгород, 2009. – С.157.
2. Nevskaya, I., Tazhibayeva, S.Sociolinguistic situation of Turkic ethnicities in Kazakhstan / Proceedings of VI International “Conference Building Cultural Bridges”. – April 24-26, 2014.-Vol. II. – SDU, 2014. – 219-227. www.sdu.edu.kz
3. Снесарев Г.П. Реликты, домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. М.: Наука, 1969. – С. 318.
4. Симаков Г.Н. Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX– начале XX вв. Л.: Наука, 1984. – С. 121.
5. Каруновская Л.Э. Из алтайских верований и обрядов, связанных с ребенком // Сб. МАЭ. Л., 1927. Т.6. – С. 20.
6. Колбасенко И.С. Некоторые киргизские обычаи и поверья, имеющие акушерское значение // Прот. Киевск. акушер-гинек. об-ва. Киев, 1889. Вып. 5 – С. 20.
7. Потапов Л.П. Очерки народного быта тувинцев. М.: Наука, 1969. – С. 278.
8. Шаханова Н.Ж. Мир традиционной культуры казахов: этнографические очерки. А.: Казахстан, 1998. – С. 77.
9. Троицкая А.Л. Некоторые старинные обычаи, обряды и поверья таджиков Верхнего Заравшана // Занятия и быт народов Средней Азии. ТИИЭ, нов. серия Л., 1971. Т. 97– С. 249.
10. Электронный ресурс– режим доступа: el.kz/m/articles/view/content-21423
11. Информант: Салахов Видади Караевич – председатель азербаджанской диаспоры города Астаны.

СЕЙСЕНБЕКОВ К.Д.
докторант
Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
kokony.84@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘН ӨНЕРІНІҢ РЕПРЕЗЕНТАТИВТІК ҚЫЗМЕТІ

Аннотация: Мақалада қазақстанның мәдени имиджін қалыптастырудағы ән өнерінің репрезентативтік қызметі жайында айтылады.
Түйін сөздер: Қазақстан, имидж, мәдениет, ән.
Аннотация: В статье рассказывается о репрезентативной деятельности певческого искусства в формировании культурного имиджа Казахстана.
Ключевые слова: Казахстан, имидж, культура, песня.
Abstract: The article talks about representative activities of the song art in the formation of the cultural image of Kazakhstan.
Keywords: Kazakhstan, image, culture, song.

Қазіргі уақытта еліміздің мәдени имиджі жалпы мәдени, саяси және әлеуметтік-экономикалық жоспарды дамытуды жеделдете түсетін басым факторлардың бірі болып табылады. Дамудың басты тенденцияларының бірі – ұлттық-мәдени құндылықтарды тарату және насихаттау, қазіргі заманғы музыкалық өнердегі орындаушылық және композициялық жетістіктерді әлемдік қоғамдастыққа таныстыру.

Қазақ музыкасын қазіргі таңдағы әртүрлі кезең композиторлары білдіреді, олар өз шығармашылығы мен ізденістер және стильдердің алуан түрлілігін көрсетіп, дәстүрлердің ғасырлық ұлттық мұрасымен сабақтастығын дәлелдейді, соңғы көркемдік бағыттарды синтездейді. Сондай-ақ, қазақстандық композиторлардың тән үрдісі уақыттың терең мағынасын, қазіргі заманғы әлемді қабылдауды, көркем ойлаудың өзіндік ерекшелігін жеткізуді қалайды.

Елдің мәдени имиджінің ең жарқын көрсеткіштерінің бірі болып табылатын қазіргі заманғы кәсіби ән өнері стильдік және жанрлық әртүрлілігімен, мәдени көзқарасты кеңейтуімен ерекшеленеді. Өткен ғасырлардан бері бұл ән қазақ халқының өмірінде маңызды әлеуметтік функцияны орындады. Тарихи даму үдерісінде ұлттық стильдің ерекшеліктері пайда болып, олар музыкалық тілдің мазмұны мен мәнерлі құралдарында көрініс табады. Тәуелсіз және өзіндік құбылыс ретінде қазақ халқының ән шығармашылығы әрдайым зерттеушілерге этнос пен кәсіби өнердегі ассимиляцияны сақтау тұрғысынан қызығушылық тудырды. Қазақ ән өнерін елеулі зерделеудің бастапқы нүктесі болып табылатын, музыкалық фольклордың көрнекті жинақтаушысы А.В. Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні» (1925ж.) және «500 қазақ әні мен күйлері» (1931ж.) атты іргелі еңбектері болды. А.Затаевичтің жұмысын жоғары бағалаған Б.Асафьев «Қазақ халқының 1000 әні» жинағы «мыңдаған жылдар бойғы мәдениеттің ең құнды ескерткіші» деп санады [1]. Халық әнінің шығармашылығын зерттеушілердің қызығушылығы жинағында, еңбек, шаруашылық, салт-дәстүрдің, лирикалық әндердің және әлеуметтік сипаттағы әндердің керемет мысалдары бар. А.Затаевичтің шығармалары заманауи музыкалық мәдениет пен фольклорға үлкен үлес қосты. Ұлттық музыкалық мұраның құндылығы – композиторлық мектебінің негізін қалаушылардың бірі – А.Жұбанов, Е.Брусиловский, Л.Хамиди, М.Төлебаев, өткен ғасырлардағы музыкалық тәжірибені жинақтап, болашақтың іргетасын қалады.

Қазіргі таңда, қазақтың ән шығармашылығы республиканың концерттік және музыкалық өмірінің маңызды бөлігі болып табылады. Түрлі тарихи кезеңдерде әндердің мазмұны өмірге және тұрмысқа байланысты өзгерді:

- революциядан кейінгі кезеңде – әлеуметтік наразылықтың мотивтері, революциялық тақырыптар («Жас қазақ марсельезасы», «Жалшылар қорғаны», «Жалпы әлем» және т.б.);
- 30-шы жылдары – қазіргі заманғы социалистік шындықтың бейнелерін, бейбітшілік, сындарлы еңбек пен бақытты өмір тақырыптарын (М.Ержановтың «Паровоз», «Завод», «Машина», И.Байзақовтың «Желдірме», К. Әзірбаевтың «Жас екпін» және т.б.);

- 40-жылдардың әскери жылдарында – фашизмге қарсы күрестегі кеңестік халықтың ерлігі (Қ.Қазыхановтың «Туған елі», Р.Елебаевтың «Полк жыры», «Жас қазақ» және т.б.)

- соғыстан кейінгі жылдарда – тың топыраққа арналған патриоттық мазмұндағы әндер, сондай-ақ еңбек және махаббат лирикасы әндері (Қ. Жапсарбаевтың «Қара бұрым», «Ай шыққандағы ой», «Сары жазық» және т.б.);

- 60-шы жылдардан бастап – жаңартылып, жаңа мазмұнмен қанықкан және жаңа өмірге жаңаруды көрсететін ежелгі халық музыкасының қызығушылығын арттыру (Ж.Елебеков, Г.Құрманғалиев, Д.Рақышев, А.Қоразбаев, М.Егінбаев және тағы да басқаларының әндері);

- ХХ-шы ғасырдың 70-80 жылдарынан бастап Қазақстанның композиторлық мектебі өзінің дамуының жаңа кезеңінен өтеді. Қол жеткізілген шығармашылық шекаралар күшейтіліп, жаңа идеялар мен бейнелер, мәнерлі түстер, жаңа формалар және композициялық шешімдер енгізілді.

Музыкалық өнер саласында республиканың тәуелсіздікке ие болғанымен, шығармашылық өсудің жаңа серпіні тақырыптарды, мазмұнды, суреттер мен формаларды жаңартумен байланысты болды. Қазіргі заманғы композиторлардың шығармаларында музыкалық лексиканы кеңейту, композиторлық техникасының құралдарын және түрлерін жетілдіру, функциялаудың жаңа формаларын іздестіру ниеті бар. Рухани қажеттіліктер саласында (нарықтық жүйеге көшуіне байланысты) қайта бағытталса да, ұлттық дәстүрлердің сабақтастығы Қазақстанның кәсіби ән өнерінде сақталып, түпнұсқа, бірегей, прогрессивті дамуын жалғастыруда.

ХХ ғасырдың II жартысынан бастап эстрадалық ән – жаппай ән өнерінің жетекші орынына ие және Қазақстанның музыкалық өнерінің көптеген облыстары арасында танымалдылық шыңында тұр. Шығармалары сәтті орындалатын және тек қазақстандық сахналарда ғана емес, сонымен қатар шетелде де танымал болған, қазіргі замандағы танымал композитор-әншілердің қатарында – Н.Тілендиев, Т.Мұхамеджанов, Қ.Дүйсекеев, А.Еспаев, О.Байділдаев, Ш.Қалдаяқов, Е.Хасанғалиевтар және тағы басқалары болды.

Композитор Н.Тілендиевтің есімі Қазақстанға да, шет елге де танымал. Қазақ мәдениетінің фольклор мен ауызша кәсіби дәстүрін жалғастыра отырып, өз шығармаларында дәстүрлі көркемдік жүйенің эстетикалық және ішкі жан дүниелік құндылықтарын көрсетеді. Н. Тілендиев ән шығармашылығында эмоционалды ашық және мерекелік тондарды бейнелейтін өмірдің жарқын жақтарының эстетикасын көрсете отырып, рәсімдік және тұрмыстық лирикалық жанрлар тізбегін жалғастырады. Оның әндері («Алатау», «Жеңіс салтанаты», «Куә бол», «Ақ құсым», «Жан сәуле», т.б.) интонациялы-пластикалық суреттер мен әуендік кантиленділіктің ерекше сұлулығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, лирикалық характердегі халық әндерінде музыкалық бастау бірінші орынға шығады, ондағы ерекше әуенділік пен әуендік ритмдерді қолданудың нәтижесінен әуеннің алға жылжымалылығы лирикалық характердегі құрылым қалыптастырушы мәнге ие.

ХХғ. соңғы екі онжылдығынан бастап, заманауи қазақ композиторлары арасынан К.Шілдебаев есімі ерекше аталып өтеді. Оның «Отан ана», «Сағым дүние», «Жан-ана», «Қайран көңіл-ай», «Кеш күнім», «Әке туралы жыр», және т.б. әндері әлемдік деңгейге шығып, ұлттық эстрадалық бейнені айқындайды. Оның шығармалары музыкалық тілдің түпнұсқалылығымен (тыңдарман үшін интонациялық қол жетімділікке ұмтылу), фольклорға сүйену (музыкалық лексика, тембральділік), стильдің фиолософиялы-психологиялық бағыттылығы арқылы ерекшеленеді. Қ.Шілдебаевтың әуенінің жаңашылдығы интонациялық бөлшектің өзгешелігінен, әуендік дамудың жеке белгісінен, әуеннің жалпы құрылымының қағидаларымен, ерекше метроритмдік суреттер арқылы көрініс табады. Әсіресе, оның классикалық тональді-функционалды гармонияның кеңеюі мен күрделенуімен байланысты ладты гармониялық құрылымы назар аудартады. Дәстүрге қатты сүйенгенімен, композитор шығармаларының музыкалық тілі аккордтың күрделі құрылымы, диссонансты дыбыс үндестіктерін еркін қолданылуы, ішкі тональді байланыстардың кеңеюімен ерекшеленеді. Дегенмен композитордың әр әнінен реперезентативтілік белгілері сезіледі. «Отан ана» әнінің поэтикалық жолдары негізінде 10, 9, 8, 7-күрделі размерлі тұрақсыз шумағы жатыр. Халық әндері әуенінің композициялық ерекшеліктеріне назар аударсақ, мұнда 7 буындылыққа тән 4+3 секіді ырғақты-интонациялы құрылымы жиі кездеседі. Оларға шумақтық құрылым тән. «Отан ана» әнінде 7 буындылық 4+3 болып бөлінеді. Қ.Шілдебаевтың әнінің (сөзі Т.Молдағалиев) мазмұнында халықтың қиын-қыстау күндерде болашаққа үміт және сеніммен қадам басып, қиын күндерден өткені туралы айтылады. Көптеген халық әндерінің мазмұнында өмір туралы толғаныс пен адамдар ара-қатынасымен байланысты философиялық тақырыптар орын алады.

Байбек А. айтқандай: «Бірнеше поэтикалық жолдың қосылуы арқылы жасалған ұзақтығы бойынша біршама көлемді әуен жолдарының музыкалық құрылымның көлемін кеңейтуі әндерге үдемелі динамика мен ерекше жеңілдік сыйлайды. Даму динамикасын ырғақтық еркіндік, секірмелі және толқынды қозғалыстарға ие әуен еркіндігі, әннің жалпы композициясындағы кульминацияның еркін орын алуы тудырады. Әннің осындай драматургиясы ұқыпты талдау барысында Ыбырайдың жоғарғы музыкалық шеберлігі, әр бөлшектің әшекейлі жасалуымен таңқалдырады («Шалқыма», «Толқын»). Қ.Шілдебаевтің «Отан ана» әнінде 2 және 3, 10 және 11 тактілер арасында әуеннің басында октавалық секіріс орын алып, лирикалық драматизм және үлкен эмоционалдылықпен айқындалатын кульминациялық бөлімге алып келеді. Октавалық секіріс арқылы Ыбырайдың бәріне танымал «Гәкку» әні басталады. Бұл қазақ халық әндерінің заманауи композиторлар шығармаларымен стильдік тұрғыда жақын екенін көрсетеді. «Отан ана» әнінде период III сатыдан төменгі тоникаға, қазақ әндеріне тән дәстүрлі төмен қарай бағытталған жүріспен аяқталады. Эолийлік ладтағы ән әуенінің созылмалы, мұңды құрылымы архаикалық характермен ерекшеленеді. Фольклорлық музыкада эолийлік, фригийлік және дорийлік ладтар негізгі орында болып табылады.

Халықтық лирикалық әндер вокалды техниканың виртуоздылығымен және орындаушылық артикуляция байлылығымен, кәсіби орындаушылықты талап ететін (тыныс көлемі, нәзік нюанстылық) әуеннің кең тыныстылығымен ерекшеленіп тұрады. Қ.Шілдебаевтың әндерінде сонымен қатар, жоғарғы және төменгі дыбыстар, кең секірістер, метр ауыспалылығы сирек кездеседі.

Композитор Т.Мұхамеджановтың ән шығармашылығы кәсіби мәдениеттің үздік үлгілері ретінде елімізде де, шет елдерде де танымалдылыққа ие.

Оның шығармалары музыкалық ойын жеткізуде лирикалық сезімнің басымдығымен, аса бір сезімталдықпен, ішкі сезімнің терең жалпылама көрінісімен, музыкалық бейненің күрделілігімен ерекшеленеді («Кездестім», «Мен саған асығамын», «Астана кеші», «Аяулым», «Сағындым туған елді», «Мен деп ойла» и др.). Поэтикалық сөздердің метафорасының тереңдігі әннің әуенді құрылысында орынды түрде көрініс табады. Композиторға аккомпанементі ұлттық нақышта жазылған қазіргі заманғы эстрадалық лирикалық әннің интонациясы, халық аспаптарының тембрлік дыбысы мен фактурасын имитациялау тән («Туған жер»). Оның әндері эмоциялық көңіл-күйдің жалпы көрінісі негізінде сөз бен музыканың көркемдік синтезімен ерекшеленеді. Ұлттық стильдік қасиеттер қазақ сөздерін интонациялаудың, фонетика ережелерін ұстаудың және қазақ әншілерінің әндерді орындауының вокалдық мәнерінің арқасында көрінеді. Композитор өз шығармашылығында өлеңнің поэтикалық сөзінде үлкен интонациялық байлықтар бар екенін және нақты сол поэтикалық сөз әуеннің дамуына негіз болатынын түсінеді. Қазақстандық эстрадалық музыкада қалыптасқан, композитордың әндерінде орын алатын төменгі бағыттағы үлкен секунда мен жоғары бағыттағы терацияның (және кері бағытта) үйлесуіне негізделген типтік ән формуласы дыбысталудың ерекше өзіндік ерекшелігін беретін ұлттық боялған әуенді айналымдар болып табылады. Әндерінің көпшілігінде Т. Мұхамеджанов қарапайым қайталаудан қашады, ал әуенді фразалардың секвенциялық қозғалыстары міндетті түрде гармониялық логиканың өзгеруімен сүйемелденеді. Егер қайталану (шумақ пен қайырма) халық әндеріне тән болса, қазіргі қазақстандық композиторлардың шығармаларында қайталану дәлме дәл екендігін емес, тек ұқсастықты көрсетеді. Бұл – сабақтастықты орнату және қозғалысты жалғастыру үшін жеткілікті. Қайталау кезінде жалпы музыкалық туындының бірлігін растайтын әсер ететіндей байланыс орнатылады. Қарапайым, вариантты және имитациялық қайталау қабылдау процесіне ықпал етеді және музыкалық объектінің кеңістіктік параметрлерін кеңейтеді.

Тағы бір талантты композитор, Қазақстан Республикасының Халық әртісі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты **Е. Хасанғалиевтің шығармашылығы** елімізде де, одан тыс жерлерде де белгілі. Ол Қазақстан эстрадасының классигі болып саналады. Оның әндері шын мәнінде хит болды, себебі, тыңдаушылар арасында кең танымалдыққа ие болып, өз тыңдаушыларын мойындатып, махаббатына бөленді («Әдемі-ау», «Сағындым сені», «Кездестім саған», «Ескірмеген махаббат», «Анаға салем», «Атамекен», «Бозторғайым», «Жанарым» и многие другие). Оларға музыка мен мәтіннің бірлігі, ұлттық негіз мен қазіргі заманның синтезі тән. Е. Хасанғалиевтің әндерінде композитордың жарқын табиғи әуенді дарындылығы, оның жеке қайталанбас стилі көрініс тапты. Е. Хасанғалиевтің кейбір әндерін тыңдасаң (мысалы, «Әдемі-ау») халық музыкасындағы речитативті стиль есіңе түседі. Бір дыбыстың бірнеше рет қайталануы поэтикалық мәтіннің ерекшеліктерімен және өзіндік бір функциясы бар интонацияның ерекшеліктерінен болатындығы түсінікті. Композитордың әндеріндегі музыкалық

интонация *коммуникацияның* қажетті бір факторы ретінде жүреді және автордың ойын жеткізетін ерекше әрекет жасайтыны сөзсіз. Дыбыстардың кез келген үйлесімі қарым-қатынастардың сан алуан түрлерін білдіреді. Мысалы, «Одни из них закреплены традицией, превращены в стереотипы, выступая в качестве нормативных единиц той или иной подсистемы музыкального языка» [2].

Е. Хасанғалиевтің әндерін тыңдағанда тыңдарман музыка континуумын құрайтын қарым-қатынасты қалыптастыру процесіне еріксіз кірісіп кетеді. Қазақ халық әндерінде (әсіресе лирикалық) типологиялық белгілер, яғни интонациялық қайталаулар мен қайтарулар – жанрлық стереотиптің қалыптасуына және музыкалық тілдің танылуына алып келгені белгілі. Нақты осы ерекшеліктер заманауи қазақстандық композиторлардың шығармашылығында да көрініс тапты. Интонациялық буындардың қайталануы, ілестіріп ала жүруі, вариантық нұсқалары, тіркесуі тыңдаушының музыкалық-есту ойлауының мнемоникалық механизмдерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Сонымен қатар, ұлттық ерекшелікті күшейту үшін композиторлар ұлттық аспаптардың дыбысталу тембріне, кварта-квинта арақатынасына (қазақ музыкасына тән), сексталыққа (әсіресе лирикалық әуендерде және ұлттық ән құрылымына тән әуенділік сапасына ие) жиі жүгінеді. Әндерде кездесетін үлкен мажорлық секста көбінесе кең, ашық әлемнің реңкін суреттейді. Кіші (минорлы) секста сағыныш, мұң сезімдерді тудырады. Композиторлар музыкалық идеяларды бейнелейтін есту көріністерін қолдануға тырысады.

Қазіргі таңда композиторлық шығармашылықта лад баспалдақтарының бір қатарлы дамуының (линейная) өзара әрекеттесуі күшті гармоникалық өзара әрекеттестікке ие болады, бұл тонды гармоникалық интерпретациялау мүмкіндігін кеңейтеді және туынды контекстінің вариативтілігінің кең перспективасын ашады.

Сондай-ақ, әмбебап (универсалды) эстрадалық стилистиканы кеңінен меңгеру үрдісі байқалады (мысалы, қазіргі заманғы эстрадалық әннің биге жүгінуі, себебі ол эстрада әнінің стилін анықтаушы болып келеді).

Танымал музыканың «алтын» қорына енген қазақстандық композиторлардың әндерінде шлягердің, шансонның, балладаның заманауи интонациялық-әуенді айналымы кеңінен қолданылады.

Біз көріп отырғанымыздай, қазақстандық композиторлардың ән шығармашылығында композиция техникасында қалыптасқан және бекітілген тәсілдер: имитация, секвенция, әр түрлі қозғалыстар, кейіннен толтырылған секіру, жанрына және шығарманың мазмұнына байланысты әр түрлі ырғақты формалардың үйлесуі кеңінен қолданылады. Осы тәсілдердің көпшілігі тұрақты дәстүр аясында қолданылған халық ән шығармашылығына тән.

Ән шығармашылығының заңдылықтары қалыптасуында көпғасырлық дәстүр үлкен әсер етті. Жеке интонациялар, фактуралық және ырғақтық формулалар музыкалық жадыда сақталатын стереотиптік білім қалыптастырды. Репрезентанттардың рөлін атқару барысында және тұрақты семантикаға ие бола отырып, олар мәтін мен халық музыкасының стильдік ерекшеліктерімен генетикалық байланыс орнатты.

Репрезентация жалпыға бірдей және универсалдығымен ерекшеленетін құрылым болып шықты. Шығарманың авторы конструктивті қызметті жүзеге асырады, яғни жалпыға ортақ өмір сүру жағдайы ретінде априорлық шарттармен берілетін шындық туындыларын жасайды. Фольклорлы шығармалардың музыкалық тілі бірқатар тарихи дәуірлерде қалыптасып, халықтың есту жадына сіңіп, стереотиптер мәртебесіне көтеріліп, жадында қалды. Әрбір музыкалық шығарма автордың жеке тұлғасынан тыс, оның интуициясы мен интеллектісіз өмір сүре алмайды. Әрине, әр музыкалық туындыда автордың қоршаған ортасымен қарым-қатынасы, одан алған әсері мен реакциясы көрініс тапқан. Бұның барлығы мәдени тұрғыда даму мен рухани өсу үшін өте қажет болған. Музыкалық фольклорда музыкалық тілдің түрлі элементтеріне жіктеу жүргізілген, нәтижесінде, ондай жіктеу музыкалық тілдің элементтерін есту арқылы тануға мүмкіндік береді. Зерттеушілердің пікірінше, фольклордың музыкалық тілі табиғи түрде пайда болғанымен, өзінің тұрақты әдістерімен ерекшеленіп отырды. Десек те, ән шығармашылығының негізгі шарттары – қоғамдық маңызы, коммуникативтік байланысы және кәсіби шеберлігі болып табылады.

Заманауи қазақстандық композиторлардың ән шығармашылығының негізгі сәттерін талдау барысында оның дамуы мен әрі қарай қозғалысын қамтамасыз ететін музыкадағы ынталандырудың маңызды екендігіне көзіміз жетті. Бұл кіріспе тонның энергиясы, кідіріс, консонанс пен диссонанс қатынасы болуы мүмкін. Әрбір шығармада қозғалыстың маңызды фазалары – басталуы, жалғасы және тұйықталуы – дәуір мен стильге қарамастан, тіпті музыкадан тыс нысанда болады. Әндердің музыкалық мазмұны

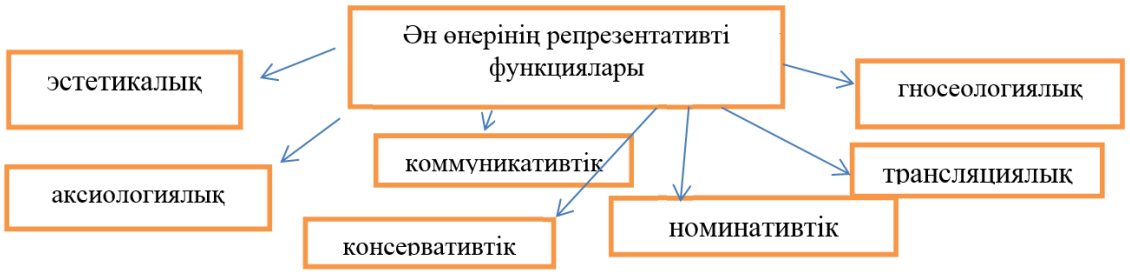
ұқсастықтар мен айырмашылықтар арасындағы тұрақты ауытқуларда дамиды [2]. Қазіргі музыкалық мәдениеттің прогрессивті дамуына ықпал ететіндер – ескі мен жаңаның ұштасуы, оның қол жеткен шындығы мен болашаққа бағытталған өзгерістерін ұстап қалудың шексіз мүмкіндіктері.

Осылайша, ән өнерінің репрезентативті функциялары музыка арқылы шындықты құрастырудың танымдық процесін білдіретін тарихи қалыптасқан жүйенің негізгі мақсаттарын көрсетеді. Музыкалық шығарманың репрезентативтілігі интерсубъективті байланыстар мен қарым-қатынас контексінде музыкалық тәжірибе негізінде қалыптасты және жүзеге асырылды. Бұл жергілікті әмбебап, оның қалыптасу процесінде халықтың мәдени, менталдық ерекшеліктері көрініс тапқан. Әрбір дыбыс, музыкалық интонация, ритмоформула, жанрлық және стильдік ерекшеліктер көптеген мағынаға ие. Осы мән-мағыналарды білудің арқасында нормалар мен құндылықтардың бірыңғай жүйесі қалыптасады.

Біздің ойымызша, ән өнерінің репрезентативті функциялары келесі маңызды компоненттерден тұрады:

- эстетикалық, оның мақсаты әсер ету, алдыңғы қатарға қадір-қасиетін, сапасын, артықшылығын көрсетуді қою;
- коммуникативтік: ақпаратпен қамтамасыз ету, байланыс орнату, тыңдаушылармен қарым-қатынас жасау, эмоциялық-бағалау ақпараттылығының, сезімдік нақтылығының болуы;
- гносеологиялық: музыка өнер мен мәдениет арқылы әлемнің көрінісі туралы білім береді; белгі мен зат арасындағы ассоциативті байланыс туралы ақпаратпен қамтамасыз етеді;
- аксиологиялық: жеке және кәсіби құндылықтарға, моральдық-адамгершілік қатынастарға бағыттайды;
- консервативті: сән, жаңа сұраныс пен қажеттілік пен мәдениеттегі жаңа идеялар алдында қорғайды. Жаңа ұрпақ үшін бірдей идеяның нұсқалылығын, уақыт сұранысына тұрақты сәйкестігін қамтамасыз етеді;
- трансляциялық: музыкалық тәжірибені бір ұрпақтан екіншісіне, дәуірден дәуірге жеткізеді; символдық құндылықтарды түсіндіретін мағыналар мен бейнелерді береді;
- номинативті: музыкалық шығармалардың ұлттық ерекшеліктерін басқалардың арасында, оның ерекше қасиеттерін көрсете отырып белгілейді (бөліп шығарады, саралайды).

Ән өнерінің репрезентативті функцияларының мәндік компоненттері

Бұл функциялардың түпкі мақсаты қоғамның санасында оның негізгі сипаттарына жаңа болмыстарды көрсететін сипаттамалар қосылған кездегі трансформациясы нәтижесінде қалыптасқан бейнені көрсету болып табылады.

Мемлекеттің мәдени имиджінде төзімділік, достық, демократиялық идеалдарға ұмтылу сияқты қасиеттер болуы тиіс. Оның құндылығы негізгі адами құндылықтарға сәйкес келеді [3]. Демек, ән өнерінің репрезентативтік функцияларында бірқатар сипатты белгілер орын алуы тиіс:

– имиджге әсер ететін музыкалық материалдың ерекшелігі мен бірегейлігі;
– жылжымалылығы, өзгергіштігі және шынайылықтың өзгеруіне деген реакциясы;
– халықтың негізгі сұраныстарына, мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкестігі;
– қабылдау мен қиял арасындағы тепе-теңдік,
– баланс между восприятием и воображением, осы объектіні қабылдауды жасанды түрде кеңейту, бірақ – берілген бағытта, елдің имиджін қалыптастыруда қоғамның қиялын, оның «қатысуын» ескере отырып;
– объектіні идеалдандыру, оның тиімді жақтарын ерекше көрсетуге ұмтылу;
– жаппай сананың заңдарына сәйкес болуы.

Мемлекеттің мәдени имиджінде жұртшылықтың кең ауқымдағы үміттеріне сәйкес келетін және тыңдаушылардың сезіміне шағымданатын құрылым мен ұйым болуы тиіс.

Нәтижелерді тұжырымдайтын болсақ, біріншіден Н. Тлендиев қазақ киносының классикасына айналған түсірілімге жазған музыканың авторы. Мысалы, «Қыз Жібек» кинофильмі. Фильм үшін Н.Тлендиев өзінің ең жарқын шығармаларының бірі – «Аққу» күйін жазды. Бұл шығарма фильмді ұлттық аспаптардың орындауында естіледі. Бұл күй бүгінгі күнге дейін кең тыңдаушылар арасында сүйікті, әйгілі және танымал туындылардың бірі болып табылады. «Қыз Жібек» поэмасы әлемдік мәдени мұраға енгізілген, 2008 жылды ЮНЕСКО эпостың 500 жылдық мерейтойы жылы деп жариялады.

Екіншіден, Қ. Шілдебаевтің музыкасы екі альбомның, бұрынғы «А – студио» тобының әншісі Батырхан Шүкеновтің дискілерінің негізін құрады. Оның «Отан-ана» әніне шығарған клипі 1991 жылы ТМД елдерінің клиптері байқауында 1 орын алды.

Қ.Шілдебаевтің эстрадалық композициялары, оның ішіндегі ең үздіктері «Емшан», «Фантомы ДНК» және тағы да басқа дискілерген енді.

Үшіншіден, Т. Мұхамеджановтың әндерін қазақстандық жас әншілер (Т. Момбеков, М. Арынбаев, М. Арапбаева, Б. Исаев), ресейлік және басқа да шетелдік эстрада жұлдыздары («НАНА» тобы, С. Пьеха, Эдо Кондологит, Памела, Сабина Березина, Эйсел Сантос) орындайды.

Т. Мұхамеджановтың «Любовь через века», «Өмір-махаббат» деп аталатын авторлық CD альбомдары жарыққа шықты

Төртіншіден, Ұ. Аралбаевтың сөзіне жазылған Е. Хасанғалиевтің «Азиада алауы» деп аталатын ән-ұраны жүздеген ән-ұрандардың арасында Ең үздік болып таңдалып, 7-ші Қысқы Азия ойындарының ресми әнұраны атанды. Ол сондай-ақ Лондондағы Олимпиада ойындарында (эстрадалық орындаушылар М. Сәдуақасова, «Жигиттер»тобы) орындалды.

Е. Хасанғалиевтің 144 әні 6 CD құрап «Антология песен» жинағына және «Золотой фонд Казахского радио» деп аталатын жинаққа кірді.

Бесіншіден, Қазақстанда «Азия дауысы», «Жас қанат», «Шабыт» халықаралық ән фестивальдері мен байқаулары өткізіліп тұрады. Онда қазіргі қазақстандық композиторлар өздерінің әндерін ұсынып, көпшілігі өз елімізде де, шет елдерде де танымал болып жатыр.

Қорытындылай келе айтарымыз, қазіргі заманғы қазақстандық композиторлардың музыкалық шығармашылығы Қазақстанда қалыптасқан ұлттық композиторлық кәсіби мектебімен, көркемдік мәдениеттің ұлттық дәстүрлерімен байланысты көптеген факторлардың ықпалымен дамып келеді. Қазақстан композиторларының стиліне XX ғасырдың шығармашылық практикасынан туындаған жетістіктері мен композиторлық практикада орныққан мәнерлі тәсілдердің органикалық үйлесімі тән. Десек те, әр кезде композиторлық туындыларда жетекші фактор ретінде – идея, тұжырымдама (концепция), түрткі болған ой, болжалды бейне болып қала береді.

Көптеген шығармалар азаматтық ұстанымның, Отанға деген патриоттық сезімнің куәсі болып табылады. Композиторлардың шығармаларының бейнелі саласы үшін әлемдік қабылдаудың оптимистілігі, ашық бейнелік, философиялық, берілетін эмоциялардың, ішкі сезімдердің тереңдігі тән.

Олардың шығармашылығы мен олардың музыкалық өнердің репрезентативтік функцияларының көрінісі елдің мәдени имиджін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды деуге болады. Халық стилінің нәзік сезімін, ән шығармашылығының ерекшеліктері мен заңдылықтарын білуі, композиторларға халық әнімен стильдік-сабақтастық байланысы айқын көрінетін шығармаларды жазуға ықпал етті. Музыкалық мәнерлілік құралдары қазақтың аспаптық музыкасымен (кварто-квинталық интервалдар, «бос» үндестіктер, күй ырғақтарына ұқсастық және т.б.) үйлесетін ұлттық элементтерімен бірлесе естіледі.

Қазақстандық композиторлардың ән шығармашылығы әншілік интонациялаудың түрлі қырларымен ерекшеленеді. Олар саналы түрде қалыптасқан жалпы әмбебап ән дәстүрі мен қазақ халық әуеніне бейімделе келеді. Сонымен қатар, олардың әндерінде бір сәтте универсалды эстрадалық стилистиканы кеңінен игерудің беталыстары көрініс тапқан.

Қазақстандық композиторлар өздерінің көп қырлы өнерімен дәстүрлі жанрларды жалғастырып қана қоймай, оларды XXI ғасырда жаңа көркем шыңға көтерді.

Қазіргі танымал әндердің мәнерлік құралдары, оның стильдік бағыттары қазақ әнінің бейнесін айтарлықтай өзгертті. Бұл процесс көзге ерекше байқалуымен және қарқындылығымен, жаңа ырғақпен, тембрлік дыбыстармен, интонациялы-әуенді айналымдармен байытылуымен ерекшеленді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз ән өнерінің репрезентативтік функциялары – халық шығармашылығының дамуының тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, оның объективті сипаттамаларына негізделген және қарым-қатынас арқылы қалыптасқан музыкалық тәжірибе мен іс-тәжірибеге негізделген кешенді ұғым болып табылады деп есептейміз. Бұл функциялар мемлекеттің мәдени имиджін қалыптастыруға тікелей әсер етеді, сондай-ақ, бейне түсінігімен және қабылдау проблемасымен тығыз байланысты. Музыкалық бейне композиторлық шығармашылықта көрініс табады. Ол жанрлық-стильдік ерекшеліктер, музыкалық-мәнерлі құралдар мен автордың жеке қолтаңбасы арқылы қоршаған әлем бейнесін құрастырады.

Ән өнерінің репрезентативті функциялары ел туралы түсінік қалыптастыруға көмектеседі, оның мәдени өрісіне жанасып, қабылдау қабілетін дамытады және үлкен тыңдаушылар аудиториясының санасында қалып қояды. Сонымен қатар, олар ұлттық бейненің құрамдас бөлігін айқындайды. Бұл мемлекеттің мәдени имиджін қалыптастыру мен дамытудың маңызды факторы болып табылады.

Қазақстандықтардың тарихи мұрасы – мәдени құндылықтар мен өзіндік менталитет. Әрине ол өз алдына өте қуатты ресурс болып табылады. Олар кейде көптеген әлемдік мәдени құндылықтар мен менталитеттермен салыстырғанда әлде қайда озық. Ел дамуының қазіргі кезеңдегі міндеті – бұл құндылықтарды нақты әлеуметтік процестерге айналдыру. Бұл ретте, әрине, музыкалық өнердің репрезентативті функцияларына маңызды рөл беріледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Затаевич А.В. 1000 песен казахского народа. – Алматы: Дайк-пресс. – 2004.
2. Арановский М. Музыка. Мышление. Жизнь /Статьи, интервью, воспоминания. – М., 2012.
3. Киселев И.Ю. Образы государств в международных отношениях: механизмы трансформации //Полис. 2003. № 3. С. 52.
4. Антонов В.И. Символ, наука, культура. М.,1995.
5. Ароисон Э., Пратканис Э.Р. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. СПб. – 2003.
6. Байгаскина А. Ритмика казахской традиционной песни. Алма-Ата: АГК им. Курмангазы,-1991.
7. Бонфельд М.Ш. Музыка: Язык. Речь. Мышление. (Опыт системного исследования музыкального искусства) Ч.1. М., 1991.
8. Бурдье П. Социальное пространство: поля и практики. М., 2005.
9. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М., 2004.
10. Гостев А.А. Глобальная психоманипуляция: психологические и духовно-нравственные аспекты. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2017.
11. Джумалиева Т. Казахская музыкальная культура и процент величия нации. Алматы: ИП Волкова Е.В., 2003.
12. Завалова Н. Д., Ломов Б. Ф., Пономаренко В. А.. Образ в системе психической регуляции деятельности. М.: НАУКА, 1986.
13. Информационная политика /Под ред. Попова В.Д. М.,2003; Попов В. Д. Социальная информациология – наука XXI века (проблемы становления и развития). М., 2004.
14. Киричёк П.Н. Медиакоммуникция и массовое сознание: принципы и механизмы формирования. М.,2007.
15. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации. Киев, 1993.
16. Кузембаева С.,Егинбаева Т. Лекции по истории казахской музыки.– Алматы, 2005.
17. Ладов В.А.Семантика и онтология: Проблема реальности в аналитической философии: Учеб.пособие. Томск:Изд-во Том.ун-та, 2010.
18. Лазарсфельд П., Мертон Р. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное дейст-вие//Назаров М.М. Массовая,коммуникация и общество. М., 2003.
19. Липпман У. Общественное мнение. М., 2004.
20. Лысикова О.В. Имиджеология и паблик рилейшнз в социокультурной сфере: учеб. пособие/О.В. Лысикова, Н.П. Лысикова. – М.: Флинта: МПСИ, 2006.
21. Мазель Л. Статьи по теории и анализу музыки. М.:Советский композитор. – 1982.
22. Маклюен М. Понимание Медиа: внешние расширения человека. М., 2003.
23. Маркелов К.В. Информационная политика и общественный идеал. М.,2005.
24. Назайкинский Е.В. Стиль и жанр в музыке. М.: ВЛАДОС, 2003.
25. Перелыгина Е.Б. Психология имиджа: учебное пособие. – М.: Аспект Пресс, 2002.

УДК 72.01

ТОЛЕГЕН А.Т.
Докторант,
КазНАИ им. Т.Жургенова,
г.Алматы
Aliya.tolegen85@gmail.com

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АРХИТЕКТУРЫ ПИРАМИДАЛЬНЫХ ФОРМ: ОТ ДРЕВНОСТИ ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Түйін: Бұл мақалада сәулет дәуіріндегі құрылымдардың даму кезеңдері, пирамидалық формасы қарастырылады. Сондай-ақ, ішкі кеңістіктің функционалдық мақсатын салыстыру сияқты, ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін. Қазіргі заманғы пирамидалардың бірі, Қазақстан Республикасы Бейбітшілік және келісім сарайы толығырақ сипатталған.

Түйін сөздер: пирамида, архитектура, Бейбітшілік пен келісім сарайы, семиотика, эстетика.

Резюме: В данной статье исследуется этапы развития сооружений, пирамидальной формы в эпоху зодчества. А также сравнение функционального назначения внутреннего пространства, от древности до настоящего времени. Подробно описан один из современных пирамид, Дворец мира и согласия в Республике Казахстан.

Ключевые слова: пирамида, архитектура, Дворец мира и согласия, семиотика, эстетика.

Summary: This article examines the stages of the development of structures, pyramidal form in the era of architecture. A comparison of functionality as the inner space, from antiquity to the present time. Described in detail one of the modern pyramid, the Palace of Peace and Accord in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: pyramid, architecture, Palace of Peace and Harmony, semiotics, aesthetics.

Архитектурный образ неотделим от функции сооружения и органически выражает как его назначение, так и художественную концепцию мира и личности, представление человека о себе самом и о сути своей эпохи. [2. с. 235]

Одним из самых уникальных и необычных архитектурных сооружений, которым мы не перестаем удивляться и восхищаться, является архитектурное сооружение пирамидальной формы.

Данные сооружения, прошли свой этап развития в период древнего царства, в котором сразу заметны изменения как и самой формы, так и её функционального назначения. Слово «пирамида» возникает от древнегреческих и латинских языков и означает «горизонт», «огонь», «середина» и «многогранник».

Пирамиды служили символом вечности и незыблемости государства. [1. с. 14]

Этой архитектуре присуща геометрическая четкость форм, отсутствие членений, несоразмерность масштабов сооружения и человека, подавляющая личность монументальность. Она уникальна как с эстетической стороны, также и семиотической точки зрения. Смысловое значение самой формы имеет разные определения в разных культурах.

Форма пирамиды является видом мироздания в системе верования многих народов, – «космическая гора». Её стороны символизировали четыре стороны света, четыре океана, омывающие мир (в индийской мифологии). Возвышенность – это важное, главное, священное (Олимп в Древней Греции).

Египетская пирамида – образ мировой (космической) горы и зиккурат в Вавилоне в процессе сооружения как бы символизировали акт сотворения мира. Вселенная отождествлялась с обществом: структура племени служила моделью для конструирования космоса, а структура первых человеческих поселений – уменьшенной моделью мироздания. [7. с. 31]

Египетски гробницы с их лаконичными формами поражают своей простотой и величием. В своем развитие они прошли несколько этапов от простейших захоронений до классических пирамид в Гизе. [1. с. 14]

Историю древнего Египта принято разделять на следующие периоды: Додинастический – V-IV тыс. до н.э., Древнее царство – 3200-2400гг. до н.э., Среднее царство – XXI в. – начало XIX в. до н.э., Новое царство – XVI – XII вв. до н.э., Позднее время – XI в. 332 г. до н.э.

Свое историческое начало архитектура пирамидальной формы проявило в 2800 г. до н.э. в середине периода Древнего царства. Предшественником пирамид были малозаметные мастабы. Мастаба (в переводе с арабского «скамья») – это древний вид гробниц правителей. Их строение были схожи с пирамидой и состояла из двух частей, первая это погребальная, вторая – молельня.

Сознательное выявление объекта выразилось на первом этапе в простом увеличении его обьема, массы и высоты как символов силы и власти. [6. с. 13]

И следующим шагом в развитии стали ступенчатые пирамиды. Чтобы конкретнее понять о ступенях, можно привести пример, что каждая ступень, это мастабы которые были поставлены друг на друга, при это уменьшаясь в размере с каждой ступенью возвышались вверх, тем самым создавая пирамиду. Мастаба стала конструкционной базой для формирования мест захоронения для царей, и называлась она пирамидой, которая появилась примерно в III династии. Ярким примером, является пирамида Джосера в Саккара (2650 г до н. э., архитектор Имхотеп). Она построена на месте пирамиды основателя III династии Санахта из мелких каменных блоков.

Трехступенчатая пирамида в Медуме является, следующим этапом в строительстве пирамид. Она достроена на месте пирамиды фараона III династии. Состояла она из семи ступеней.

Пирамида Снофру в Дашуре, представляет собой пирамиду не с прямыми, а изломленными гранями, верхняя имеет большой уклон. Внутри её впервые применены свободно стоящие столбы, выполняющие конструктивную роль опоры.

И на конец, классические пирамиды в Гизе, 27 в до н.э.

Знаменитые пирамиды в Гизе последовательно правивших фараонов IV династии Хуфу, Хафра и Менкаура, которых греки называли Хеопс, Хефрен и Миккерин, являются следующим логическим звеном в этой цепи построек. В них идея величия и мощи нашла свое более полное воплощение. Пирамиды правильно ориентированы, имеют кенотафы, сокровищницы, множество ложных ходов и камер, всевозможные звуковые и другие «охранные» объекты.

Одной из самых, известных пирамиды в Египте, которая стала один из объектов семи чудес света является пирамида Хеопса. Она имела высоту 146,6 м. и длину основания 234 м.

Грандиозные сооружения создавались не для удовлетворения материальных потребностей народа, а во имя духовно-культовых целей и служили делу социальной организации египтян под деспотичной властью фараона. [2. с. 238]

Следует отметить, что тенденция строительства пирамид наблюдается и в других странах. И несет в себе такую же религиозную, смысловую нагрузку.

– *Древняя Нубия -Судан.* В ней находится приблизительно 255 пирамид. Они созданы правителями Мероитского королевства через 800 лет после того, как египтяне прекратили создавать собственные пирамиды. Данные пирамиды были предназначены усыпальницами повелителей и королев.

– *Нигерия.* В частности пирамиды здесь строились в почтения бога. Местные жители считали что бог живет наверху и пытались строить разные конструкции вверх. Первые исследования в данной области проводил археолог Г.И. Джонс. Он нашел около десяти пирамид, которые состояли из глины.

– *Греция.* Здесь сооружены около 26 пирамид, которые были похожи на египетские. Исследования здесь проводились примерно 1995 году, и ученые приходят к выводу что возможно эти пирамиды старше, чем пирамиды Хеопсов и Джосера.

– *Испания.* Здесь не так много пирамид, но особенным строением можно назвать, «пирамиды Гуимар». Расположены они в городе Гуимар, на островах Тенерифе. По исследованием ученых, пирамиды здесь были сооружены примерно в 19 веке, фермерами. Исследованием этих земель занимался один из известных путешественников Тур Хейердал.

– *Китай*. Китайские пирамиды – это совокупность древнейших захоронений, содержащий в себе приблизительно 100 монументов. Большая часть построек находятся в радиусе 100 километров от города Сиань провинции Шэньси. Согласно официальной информации китайских властей пирамиды считаются похоронными курганами царей западной династии Хань. Пирамидальную конфигурацию имела колоссальная усыпальница китайского правителя Цинь Шихуанди, размещенная неподалёку с нынешним городом Сиань.

– *Корея.* На территории этой страны находится известная пирамида которая служит местом захоронения полководцы Чангуна «Чангунчхон» примерно в 412 года. Структура состоит из 7 ступеней, высота которой составляет 11 метров.

– *Мезоамериканские пирамиды.* Пирамиды в данной области чаще бывают ступенчатыми. Сверху пирамид расположены храмы. Здешние пирамиды в частности служили для жертвоприношения. Одна из самых древних пирамид считается Куикуилько. В вершине находится святилище, к которой ведут 2 лестницы. Далее можно сказать о пирамидах Чолулы (которая является одной из самых больших пирамид в мире), пирамида Кетцалькоатля (пернатого змея) и Луна.

– *Пирамиды Мая.* Самая известная пирамида которая служила храмом, была в Чичен – Ице, пирамида Кукулькана. Она является символом Пернатого змея, в культовом понятий. В целом она состоит из 364 блоков, которая равна к числу дням в году. Далее можно сказать о пирамидах Паленке расположенная в Мексике, которая хранит в себе саркофаг знатного мужчины; шести ступенчатая с двумя храмами пирамида Тикаль в Гватемале.

– *Индейские пирамиды в Северной Америке.* Самая известная из них это Монкс-Маунд. Индейские пирамиды имели больше религиозный знак, так как они служили для склепов, площадок для религиозных танцев и жилищ вождей.

– *Пирамиды Римской империи.* Здесь существуют несколько известных нам пирамид, двое из них это «Цестия» и «Ватиканская». По легенде и описанием Петрарки, в этих пирамидах похоронены Рем (Цестия) и его брат Ромул (в Ватиканской).

– *Франция.* В этой стране пирамиду нашли случайно, во время строительства автомобильной дороге в провинции Лангедок-Руссильон, которая была посвящена Каталонии. Пирамиду построили примерно 1974 году, архитектором его был Рикардо Бофилл.

– *Азия.* В этой области существуют очень много пирамид, например как пирамиды в Индии. Самая известная из них Махаводхи, расположенная в штате Бихар, Бодх-Гая. Она была занесена в список наследии ЮНЕСКО. Основал его царь Ашок. Так же можно назвать пирамиды Ангор-Ват, Ват-Арун. Далее можно назвать пирамиды, которые встречаются в Индонезии. Одна из них гора под названием Сэдэхурип расположенный в острове Ява, который по форме очень схож на пирамиду, следующая это комплекс храмов Боробудур.

– *Перу.* Пирамиды Перу были занесены во всемирное наследие ЮНЕСКО, Назывались они комплекс пирамид «Каракала».

– *Казахстан.* В нашей стране тоже существует пирамида, под названием «Каражартас». Она не имеет внушительных размеров, но несмотря на это так же как пирамиды в Египте, несут роль место захоронения. Она относится к эпохе бронзы «Бегазы– Дәндібай». Расположена на берегу реки Талды, в Карагандинской области, Шетского района в сельском округе Талды. Состоит из 30 сооружении, имеет форму пирамиды ступенчатой. Исследовал ее археолог и ученый Игорь Алексеевич Кукушкин.

Исследуя историю пирамид, можно сделать вывод что основной функцией таких архитектурных сооружений были религиозные мотивы, т.е. гробницы, храмы и мавзолеи.

Строительство пирамид актуально и в современном мире. И их число почти превышают древних. Её форма признана идеально с эстетической точки зрения, и поэтому она прекрасно может войти в общий ансамбль городской среды. И здесь можно увидеть широкий спектр функционального назначения, это и памятники, дома культур, университеты, гостиницы, торгово-развлекательные центры, музей и так далее. Высота самой высокой пирамиды составляет свыше 300 метров. Вот одни из ярких примеров современной архитектуры пирамидальной формы.

Лувр. Париж, Франция. Архитектор Бэй Юймин. Основана в 1989 году. Выполнена из стекла, пирамида является входом во дворец, с высотой 21,6 метров. Её вес 180 тонн, и состоит она из шестидесяти трех ромбовидных и семьдесят треугольных стеклянных частей шириной 21 миллиметров.

– *Пирамидальная библиотека «Book Mountain + Library Quarter».* Расположен в городке Спейкенис, Нидерланды. Структура пирамиды выполнена из стекла. На самом верху пирамиды расположена кафе. Книжные шкафы данного комплекса, так же сделать по форме пирамиды. В этом здании также есть офисы, образовательные центры, конференц-залы, аудитории, отель и социальное жилье.

– *Отель «Луксор» Лас-Вегас, США*. Архитектором Вельдон Симпсон. Был посторен в 90-х годах, 20-го века. Пирамида выполнена по форме пирамиды Хеопса. Сделана из черного стекла, а перед ним находится скульптура Знаменитого Сфинкса. Служит отелем и казино. Высота ее 115 метров.

– *Трансамерика. Сан-Франциско, США*. Открыта с 1972 года и является бизнес-центром. Высота пирамиды составляет 260 м, и она является вторым по высоте в Сан-франциско. Архитектор Уильям Перейра.

– *Гостиница «Рюген». Пхеньян, Корея.* Высота составляет 330 м, 105 этажей. Была открыта с 2014 года, хотя постройка началась 20 лет назад, в 1987г. Архитектор Стефан Боэри. Одна из самых высоких зданий в КНДР.

– *Великая американская пирамида. Мемфис, США*. Была построена в 1991 г., на берегу реки Миссисипи. Высота достигает до 100 метра. Раньше пирамида служила для спортивной арены на 20 тысяч человек, сейчас в ней торговый центр.

– *Вафи Сити Молл. Арабские Эмираты.* Построен по типу пирамид Египта. Несет функцию комплекса пятизвездочного отеля, ресторанов и ночных клубов и магазинов которые насчитываются свыше 200.

– *Памятник «первооткрывателям земли Югорской» Ханты – Мансийск, Урал.* Высота составляет 62 метра. В ней есть музей и ресторан.

– *Культурно-развлекательный комплекс «Пирамида». Казань, Россия.* Её высота 31 м. и построена 2002 году. Сделана из стекла в стиле хай-тека. Служит для концертного зала на 1130 человек, фитнес-клуб, салоны красоты и здоровья. Архитектор Анатолий и Гульсинэ Токаревы.

– *Жилой комплекс «Пирамида» Москва, Россия.* Служит для жилого помещения, включающий в себя 22 этажа

– *Музей песка. Нима, Япония.* Комплекс из шести стеклянных пирамид. Самая высокая из них составляет 20 метров. Архитектор Шин Такаматцу. На самой высокой из них расположены большие песочные часы, которые отмеряют продолжительность одного года, и в каждый Новый год их переворачивают.

– *Пирамида Карлсруэ. Карлсруэ, Германия.* Одна из самых молодых пирамид усыпальниц. Построена в 1823 году из песчаника. Архитектор Фридрих Вайнбреннер. Служит усыпальницей для маркграфа Карла III Вильгельма.

– *Стеклянная пирамида Сабанчи. Анталья, Турция.* Здание служит для выставок, концертов и конгрессов. Состоит из пяти залов, первое – Торос (в честь гор Анталии), вторая – Мельтем (в честь местных ветров), третье – Дюден (водопад), остальные два разместились на выставочных центрах.

– *Пирамида центрального ботанического сад НАН. Минск, Беларусь.* Была организована в 2007 г. Служит для оранжереи ботанического сада.

– *Интернациональный центр культуры. Иначе «Мавзолей Энвера Ходжи». Тирана, Албания.* Основан в 1988 году. Раньше в ней был музей, в данное время конференц-зал, выставочный центр.

– Также существуют такие пирамиды как Пирамида Отель Тыхы в Польше; торгово-развлекательный центр в Витебске «Марко-сити»; строение муниципалитета в Аризоне, под названием «Перевернутая пирамида»; термально-бальнеологический комплекс в Андорее; музей в Ханоэ в виде перевернутой пирамиды, выставочный комплекс «Токио Биг Сайт» на искусственном острове Одайба; авкапарк в Вольжском, в Волгоградской области, России; храм святого Николая на Братском кладбище, Севастополь.

– И одной из самых последних сооружений пирамидальной формы XXI века, является пирамида построенная в 2006 году, *Дворец мира и согласия в столице Республики Казахстан.* Является центром для проведения «Конгресса лидеров всемирных и традиционных вероисповеданий». Автором проекта стал архитектор Норман Фостер, к его проектам также относятся множество других архитектурных зданий, таких как «Сити-Холл» расположенный в Лондоне, небоскреб в Мадриде «Торре Каха» и международный аэропорт в Гонконге и т.д. Данная пирамида является символом дружбы, мира и единения. Помимо этого она уникально тем что заключается в «Золотом сечении». Высота составляет 62 метра. Самый верх пирамиды украшают витражи, на которых изображены 130 голубей, они символизируют все национальностей проживающие в нашей стране. Автором данного панно является – художник Брайан Кларк. Пирамида функционирует в качестве концертного зала, с вместимостью 1350 человек, а также для конференц-залов, выставочных зон, художественной галереи, комплекс для презентации, офисы, банкетный зал, ресторан, научно-исследовательский центр мировых религий, библиотека духовно-религиозной литературы и университет цивилизаций.

В комплекс входят четыре основных зала, это Хеопс Атриум, Колыбель, центр современного искусство «Құланшы» и галерея «Шежіре». Сама пирамиды олицетворяет три ключевых суждения всех вероисповеданий; подземелье – исполненная в темных оттенках, средняя часть – олицетворяет мир и сделана в белых тонах, а вершина из стекла олицетворяет небеса. На пятом этаже разместился холл

«Колыбель», в которой проходила всеобще знаменитая конференция лидеров всемирных вероисповеданий. Вокруг зала разместился «Зимний сад» либо «висячие сады», очаровывающий многообразием растительности со всего мира, который связывается с семью чудесами цвета. Примечательны даже лифты в нем, которые перемещаются не просто наверх, а согласно диагонали к вершине пирамиды. Такие лифты есть только в Эйфелевой башне, и в одном отеле Лас-Вегаса.

Если обратиться к культуре казахского кочевого народа, то можно провести параллель между формы пирамиды и формы юрты – казахского национального жилища. А также к треугольной форме казахского украшения тумар, которое является талисманом и несет в себе функцию оберега. Таким образом, пирамида «Дворец Мира и согласия» является талисманом, имеющий национальный смысл и связь с историей формообразования в казахской культуре.

Исследуя историю возникновения архитектурных сооружений пирамидальной формы, хочется сказать что на свете существуют очень много разных пирамид которые несут в себе разную функция. В частности, древние несут идентичный смысл, а современные, чаще всего выступают в роли современных культурно-развлекательных центров, а также конференц-залов, торговых центров, отелей и даже жилыми сооружениями.

Сооружения пирамидальной формы по сей день волнуют не только своим историческим началом, но они также несут в себе положительный энергетический поток. Ведь пирамиды – считаются аккумуляторами жизненной энергии. Согласно с этой теорией, была выпущена книга, под названием «Живые поля архитектуры», автором является А.И. Цыганов и М.Ю. Лимонад. В ней утверждается, что «в пользу пирамид говорят имеющиеся факты и накопленный опыт, согласно которому они являются преобразователями «энергии» естественного происхождения, и является одним из элементов среды обитания человека».

Исходя из этого можно предположить, что, используя данную форму в современном строительстве, объект становится предметом желания посетить данное сооружение.

Пирамиды, которые несли символическое начало, теперь имеют функцию талисманов в разной городской среде, только учитывая особенности культуры. И в своем содержании они несут определенный современный или национальный стиль. Что касается функционального назначения, то здесь можно увидеть большой выбор исполнения основных задач к объекту.

Возможности современных технологий, а также многообразие материалов и их отделки, позволяют преобразовать архитектуру и интерьер пирамидальной формы, в выгодном ракурсе и сделать её эстетически гениальной на фоне современной городской среды.

Изучая историю древних архитектурных памятников, мы снова и снова возрождаемся к их историческим формам, и воспроизводим в современных проектах. Тем самым становимся ближе к истокам формирования искусства.

Архитектуру называют летописью мира: она говорит тогда, когда молчат и песни и предания, и когда уже ничто не напоминает о безвозвратно ушедшем в прошлое народе. На страницах «каменной книги» запечатлены эпохи человеческой истории. [2. с. 240]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бирюков Н.В. История архитектуры: Учеб. пособие – М. 2013 – 367 с.
2. Борев Ю.Б. Эстетика. Серия «Высшее образование» – Ростов н/Д: 2004 – 704 с.
3. Всеобщая история архитектуры. Том 1. «Архитектура Древнего мира». Москва, 1970 год. – 512 с.
4. Кинк Х. А., Как строились египетские пирамиды, М., 1967. – 110 с.
5. Коппенс Филип. Новая эра пирамид — Смоленск: Русич, 2010. — 384 с.
6. Раннев В.Р. Интерьер: учеб. Пособ для архит. Спец. Вузов – М. 1987, – 232 с.
7. Степанов А.В. и др. Архитектура и психология: Учеб. пособие для вузов. М 1993. – 295 с.
8. Лимонад М.Ю., Цыганов А.И. Живые поля архитектуры. Учеб. пособие. Международная Академия Энергоинформационных Наук. Обнинск. 1997г. – 208 с.

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ
СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
SOCIOLOGICAL SCIENCE

АБДУОВА Б.С.,
проф.м.а.

АСАНОВА Ұ.О.,
проф.м.а.

ІЛИЯСОВА Д.С.,
аға оқытушы
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

МАМАННЫҢ КӘСІБИ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ: ДЕРЕК ПЕН БАҒДАР

Аннотация: Елімізде оқу бітірген жас маман өз саласы бойынша жұмыс істеу барысында белгілі бір тілдік талаптар мен дағдыны меңгеруі тиіс. Қазақ тілінде білім алған жастарға бұндай тілдік құзыреттіліктер қиындық тудырмағанмен, орысша білім алған жас маман қазақ тілінің кәсіби-бағдарлы тілдік қолданысына бірден төселе алмасы анық. Зерттеу барысында жұмыс берушілерге жолданған сауалнама нәтижелеріне тоқтала отырып, қазіргі жас маманның қазақ тілін кәсіби тұрғыда меңгеруінің жалпы деңгейін айқындай алдық. Жұмыста қарастырылған сараптама бойынша қазіргі қазақ тілі, сөз мәдениеті, кәсіби тілдік құзыреттілік деңгейлері талданды.

***Кілт сөздер*:** маманның кәсіби тілі, кәсіби-бағдарлы тіл, жұмыс берушілердің талаптары, тіл меңгеру деңгейі, қазақ тілі мәртебесі.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ: ФАКТЫ И НАПРАВЛЕНИЕ

Аннотация: Молодой специалист, окончивший обучение в Казахстане, должен обладать определенными языковым навыками согласно требованиям работы в своей сфере. Для молодых людей, получивших образование на казахском языке, такие языковые компетенции не являлись сложностью, но молодой специалист, получивший образование на русском языке, не может сразу внести свой вклад в профессионально-ориентированное языковое употребление казахского языка. В ходе исследования мы остановились на результатах опроса работодателей, а также смогли определить общий уровень профессионального владения казахским языком современного молодого специалиста. В работе анализировался уровень современного казахского языка, культуры речи и профессиональной языковой компетентности.

***Ключевые слова**:* профессиональный язык специалиста, профессионально-ориентированный язык, требования работодателя, уровень владения языком, статус казахского языка.

PROFESSIONAL LANGUAGE COMPETENCE: FACTS AND DIRECTION

Abstract: A young specialist who has completed his studies in the country must have certain language skills in accordance with the requirements of work in his field. For young people who received education in the Kazakh language, such language competencies were not difficult; however, a young specialist who received education in Russian cannot immediately contribute to the professionally-oriented language use of the Kazakh language. During the study, we focused on the results of the survey with the employers, and were able to determine the overall level of professional knowledge of the Kazakh language of the young specialist nowadays. The work analyzed the level of the modern Kazakh language, culture of speech and professional language competence.

Keywords: professional language of a specialist, professionally-oriented language, requirements of the employer, level of language proficiency, status of the Kazakh language.

Елімізде 2016 жылдан бастап Білім және ғылым министрлігінің бастамасымен қазақ тілін жеделдетіп оқытудың жаңа әдістемесін әзірлеу жұмыстары қолға алынды. Бұндағы негізгі мақсат «оқыта беруден гөрі сөйлеуді үйрету» болатын. Бұл тәсіл грамматикалық-трансляциялық оқыту әдісін ауыстыратын «коммуникативті әдіс» деп аталады. Сөйлеу құзыреттілігіне қатысты оқыту

әдістемесін А.Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институтының жетекші ғалымдары мен тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығының мамандары, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті және «Назарбаев Зияткерлік мектептері» оқу орындарының тәжірибелі әдіскерлері дайындады. Бұндағы негізгі назар аударылатын жайт ауызша және жазбаша тілдік құзыреттілікті дамыту болды. Ізгі бастаманы жүзеге асыру мақсатында оқулықтар мен электронды қосымшалар ең жиі қолданылатын сөздер мен сөз тіркестерінің негізінде әзірленіп жатыр. Олардың барлығы қазақ тіліндегі жиілік сөздіктерде жинақталады. Бұл сөздерді түсінуге, оңай қабылдап, есте сақтауға болады. Дегенмен де көптеген кітаптар, әдістемелік құралдар, түрлі желілер барынша қолжетімді болғанына қарамастан, қазақ тілін жеткілікті деңгейде меңгермеген түлек еліміздегі мемлекеттік тіл аясын ары қарай дамытып, өркен жаюына үлес қоса алмайтыны белгілі.

Қазіргі кезде Қазақстанда жоғары білім беру жаңа мемлекеттік білім стандарттарын, әлеуметтік трансформацияларды және ғылыми-техникалық жаңғыртуды қабылдауға байланысты елеулі өзгерістерге ұшырауда. Технологиялардың динамикалық дамуы, экономика, өндіріс, білім беру және ғылым саласында коммуникацияны кеңейту және дамыту қазіргі заманғы қызметкерлердің кәсіби деңгейі мен сапасындағы әлеуметтік қажеттіліктердің динамикалық өзгеруімен қатар жүреді.

Еліміз тіл саясатын жүзеге асыруда негізгі ұлтты құрайтын қазақ халқының санының өсуіне байланысты қоғамдық өмірдің әлеуметтік-экономикалық саласының барлығында мемлекеттік тілдің қызметін атқару үшін қазақ тіліне жағдай жасауға кірісті. Десе де орыс тілі жергілікті басқару органдары мен мемлекеттік ұйымдарда қазақ тілімен бірдей қолданылатын ресми тіл мәртебесін алды.

Қазақ тілін тереңдетіп оқыту, сонымен қатар көптілділікті меңгертуді жолға қою – бүгінгі таңда білім беру жүйесіндегі педагогикалық үдерістің негізгі бағыттарының бірі. Жоғары оқу орындарындағы көптілділіктің болашақ маманға берері мен кәсіби саладағы қызметіне тигізер әсерін тарқату өзектілігін жоймақ емес.

«Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының» іске асырылуы үш кезеңге бөлініп отыр. 2011-2013 жылдар аралығында (бірінші кезең) тілдерді дамыту мен қолданудың нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негізін арттыруға арналған шаралар кешенін өткізу жоспарланған. 2014-2016 жылдарда (екінші кезең) мемлекеттік тілді оқыту мен қолдану технологиялары мен әдістерін енгізу практикалық шаралар кешенін жүзеге асыру және тілдердің көптүрлілігін сақтау жұмыстары көзделіп отыр. 2017-2020 жылдар аралығында (үшінші кезең) өзге тілдердің қолданысын сақтаумен қатар, қоғамдық өмірдің барлық салаларында мемлекеттік тілдің қажеттілік деңгейін, оның қолданылу сұранысының сапасы мен меңгерілуін жүйелі мониторинг арқылы нәтижесін шығару белгіленген. Бағдарлама бойынша мемлекеттік тілді қазақстандық өзге ұлт азаматтарының 2014 жылы – 20%-ы, 2017 жылы – 80 %-ы, 2020 жылы – 95 %-ы, сонымен қатар, орыс тілін 2020 жылы қазақстандықтардың 90%-ы, ағылшын тілін 2014 жылы – 10%-ы, 2017 жылы – 15%-ы, 2020 жылы -20%-ы меңгеру керек деген мақсат қойылуда. Үш тілді меңгерген халықтың бөлігі 2014 жылы – 10%, 2017 жылы – 12%, 2020 жылы – 15% құрау керек деген міндет қойылып отыр [1]. Сондықтан да осы меже нәтижелері қалай көрініс тауып отыр, қандай деректер бар, алдағы бағдар қалай болмақ, осы мәселелерді қарастыру аса көкейкесті деп санаймыз.

Жоғарыда аталған міндеттер оқу орнын бітірушілерге жаңа талаптар қояды. Кәсіби құзыреттілікке бейімделген жас маман қызметтік міндеттерді шешу үшін білімді, дағдыларды белсенді игере алатын және оны әркез тілдік жұмсалымдарда орнымен қолдана алатын қабілетті болуы керек. Осыған байланысты кәсіптік оқыту сапасы мамандық және пәндік (кәсіби) құзыреттілік бойынша білім көлемі ғана емес, сондай-ақ болашақ түлектердің сол білімді жеткілікті меңгеру дағдысы арқылы сипатталады.

Қазақстанның тілдік жағдаяттарындағы көптілділік туралы отандық лингвист ғалымдардың: Э.Д. Сүлейменова, Ж. Смағұлова, Б. Хасанов, Д.Х. Аканова, Ш.Қ. Жарқынбекова және басқа да еңбектерінде сипатталады. Отандық лингвист ғалым Э.Д. Сүлейменова атап өткендей, «соңғы жиырма жылдағы қарқынды демографиялық өсу айтарлықтай алға жылжуға алып келді. Қазіргі Қазақ елінде тілдерді қайта топтастыру жүріп жатыр, ең алдымен, оларды қолдану мен оқытудың салмағы өзгерді. Бірінші қатарға, әрине, мемлекет пен қоғамның қолдауын бірдей тапқан қазақ тілі шықты. Ағылшын тілін кәсіби салада, тіпті күнделікті өмірде оқытып, қолдануға мән беріле бастады, қытай, араб және түрік тілдерін үйренушілердің қатары көбейді, өзбек, тәжік, ұйғыр тілдерін оқытатын мектептердің саны артты. Қазақстандағы орыс тілінің қолданыс ерекшеліктері алға шықты» [2, 7-13].

«Тіліміздің үш тұғыры» мәдени жобасын жүзеге асыру аясында академик С.С.Құнанбаева шет тілін оқытудың инновациялық теориялық-әдістемелік негіздерін енгізді, қазақ, орыс және шетел тілдерін жете меңгерген маманның кәсіби білікті үлгісін: а) заманауи интерактивтік және инновациялық технологияларды қолдану арқылы аудармаға оқыту бойынша ғылыми педагогикалық мамандарды; б) мемлекеттік тілдің басты рөліне сүйене отырып, жобада көрсетілген барлық тілдерінде жұмыс істей алатын аудармашы мамандарды (қазақша – ағылшынша – қазақша, қазақша – орысша және т.б.) арнайы мақсатта даярлау арқылы жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің концептуалдық әмбебаптандырылуын қамтамасыз ету деп анықтайды [3].

Кәсіби қазақ тілін оқытуда мемлекеттік нормативтік құжаттарға сәйкес әртүрлі деңгейдегі білім беру бойынша меңгерткеніміз жөн. Бұнда оқытудың сабақтастығы тілдерді білу деңгейін бағалаудың бірыңғай еуропалық жүйесіне сәйкес келгені абзал. Сәйкесінше Қазақстандағы мектептер мен колледждердегі қазақ тілін оқыту В1 деңгейінде игеруді, ал В2 және С1 деңгейіндегі жоғары кәсіптік білім беру аясында жүргізілсе, қаншама жас маман тілдік құзыреттілікті игерер еді. Дегенмен бұл тұста ойландырар жайт: мектеп немесе колледж түлектері үшін мемлекеттік тілде талап етілетін деңгей мен жоғары оқу орындарында талап етілетін деңгейлердің арасындағы сәйкессіздік мәселесі.

Біздің елдегі тілдік жағдай, ең алдымен, қазақ-орыс екі тілді қолданысы есебінен (негізгі ұлттың 75 % өкілі орыс тілінде сөйлейді), екіншіден, орыс тілділер есебінен (орыстар, белорустар, украиндар, поляктар, немістер, кәрістер және т.б.) және ұлттық-қазақ-орыс екі тілділер есебінен (өзбектер, ұйғырлар, түріктер, күрдтер, тәжіктер, шешендер және т.б.) қалыптасуда [4, 21-36].

Біздің ойымызша, еліміздегі көп өңірлерде орыс тілінің әлі де басымдыққа ие болуына әсер етіп отырған факторлар жеткілікті. Егер санамалап айтар болсақ, онда:

- білім беруде жаңаша оқытуды жетілдіріп, тың тәсілдер мен оқыту әдістерін қолдану арқылы білімді меңгерту жеткілікті емес;
- бір топта 30-дан астам студенттің болуы бір сағатқа жетпес уақытқа белгіленген кәсіби қазақ тілі курсының тиімділігін төмендететін жайтқа жатады;
- қазіргі студенттің болашақ маман ретінде тілді меңгеруге деген ынтасының аздығы;
- оқу процесінің сапасына айтарлықтай әсер ететін тиісті деңгейдегі техникалық құралдармен қамтамасыз етудің жеткіліксіз деңгейі;
- кәсіби тілдік деңгейде оқытуға қажетті оқу құралдарының, тиісті әдістемелік еңбектердің болмауы.

Қазіргі уақытта кейбір жоғары және орта кәсіптік білім беру деңгейіндегі тілдік біліктіліктің төмендігі қазақ тілі құзыреттілігін одан әрі дамыту үшін қажетті сөйлеу дағдыларының жеткіліксіздігінен болып отыр. Мұндай жағдайларда университеттерде мемлекеттік тілді оқытудың оңтайлы траекториясын жасау, оқыту әдістерін іріктеу, оқыту технологияларын жобалау, оқу жоспарының мазмұнын қайта қарау және тағы басқаларын мұқият зерделеу қажеттілігі туындайды. Алайда, жоғары оқу орындарының тарапынан жасалатын бұл шаралар әрдайым жеткіліксіз, өйткені Қазақстандағы кәсіби қазақ тілін оқытудың типтік бағдарламасына сәйкес білім берудің барлық деңгейлерінде тілдерді оқытудың кешенді жоспары жиі-жиі өзгертілуде. Типтік бағдарламаға бойынша бекітілген лексика-грамматикалық тақырыптар мен тапсырмалар көбіне білім алушылардың кәсіби тілдік құзыреттілігіне қатысты бола бермейді. Сөйлету, тіл мәдениеті, қызметтік ортадағы қарым-қатынас сөздеріне арналған тапсырмалар қамтыла бермейтіні өкінішті. Дегенмен, оқытушының біліктілігіне қарай қазіргі білім алушылардың басым бөлігі өздік жұмыс арқылы кәсіби бағытталған тілдік қатынастарды меңгеруге тырысады.

Еліміздегі мекемелер, компаниялар, түрлі ұйымдардағы кәсіби бағдарлы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің қолданыстары туралы нақты мәліметтерге қол жеткізу мақсатында жүзге жуық орындарға сауалдама жолданды. Сауалнама бойынша жұмыс беруші *маманның тілдік құзыреттілігін, кәсіби салада қолданылатын сөйлесім дағдыларын, көптілділік бойынша меңгеру деңгейін, жұмыста жүргізілетін түрлі хабарламалардың қай тілде көбірек қолданыста екендігін, бір шет тілін білудің маңыздылығын, халықаралық сертификатқа* ие мамандардың сандық қатынастарын көрсетуі тиіс болған. 2018 жылдың қазан-қараша айында жүргізілген сауалнамаға түрлі ұйымнан (мекеме басшылары, топ-менеджерлер, кадр бөлімі қызметкерлері, қызметкерлер, т.б. жауап берген) жауаптар келді. Олардың арасында мемлекеттік қызмет, құрылыс, ақпараттық жүйелер, туризм, көлік, білім мекемелері, т.б. бар. Сауалнаманың бірінші бөлігіндегі сұрақтар:

Жоғары оқу орындарын бітірген түлектердің білім сапасы жұмыс берушілердің талаптарына сәйкестігі;

Түлектердің жұмыс істеу барысында кәсіби сала бойынша тілдік дағдылар;

Сол мекемедегі қызметкерлер үшін қазақ тілін (орыс, ағылшын тілдерін) білудің маңыздылығы туралы қойылды**.** Бұл сұрақтарға:

Астана қаласының қызметкерлері:

Қазақша **өте қажет;**
орысша **өте қажет;**
ағылшынша **мүмкіндігінше;**

Алматы:

Қазақша **өте қажет;**
орысша **өте қажет;**
ағылшынша **мүмкіндігінше;**

Солтүстік Қазақстан:

Қазақша **аса қажет емес;**
орысша **өте қажет;**
ағылшынша **мүмкіндігінше;**

Шығыс Қазақстан:

Қазақша **мүмкіндігінше;**
орысша **өте қажет**
ағылшынша **қажет;**

Оңтүстік Қазақстан:

Қазақша **өте қажет;**
орысша **қажет;**
ағылшынша **мүмкіндігінше;**

Батыс Қазақстан

Қазақша **қажет;**
орысша **қажет:**
ағылшынша **өте қажет**

деп жауап берген. Жұмыс барысында қазақ, орыс және ағылшын тілдерін қажет ету көрсеткіштерін еліміздің барлық өлкелерінен келген жауаптарды топтастыра отырып, жүйелесек, төмендегідей кесте шығады:

1 кесте.

Бұл кестеден қазақ тіліне деген қажеттіліктің кейбір өлкелерде аса маңызды рөлге ие болмағандығын көреміз. Оның себебін жұмыс берушілердің мемлекеттік тілді өздері жете меңгермеуінен

және қол астындағы қызметкерлерден талап етпеуінен ғана емес, мемлекет тарапынан да бақылау болмағандығымен түсіндіру керек деп санаймыз.

Сауалнаманың келесі бөлігіндегі сұрақтар:

Сіздердегі қызметкерлердің қанша пайызы екі тілді – ***қазақ және орыс тілдерін*** *меңгерген;*

Сіздердегі қызметкерлердің қанша пайызы ***үш тілді – қазақ, орыс және ағылшын тілдерін*** *меңгерген?* деп қойылды. Бұған:

Астана:

Қазақша-орысша – 80%

Қазақша, орысша, ағылшынша – 60%

Алматы:

Қазақша-орысша – 90%

Қазақша, орысша, ағылшынша – 50%

Солтүстік Қазақстан:

Қазақша-орысша – 60%

Қазақша, орысша, ағылшынша – 40%

Шығыс Қазақстан:

Қазақша-орысша – 70%

Қазақша, орысша, ағылшынша – 30%

Оңтүстік Қазақстан:

Қазақша-орысша – 90%

Қазақша, орысша, ағылшынша – 50%

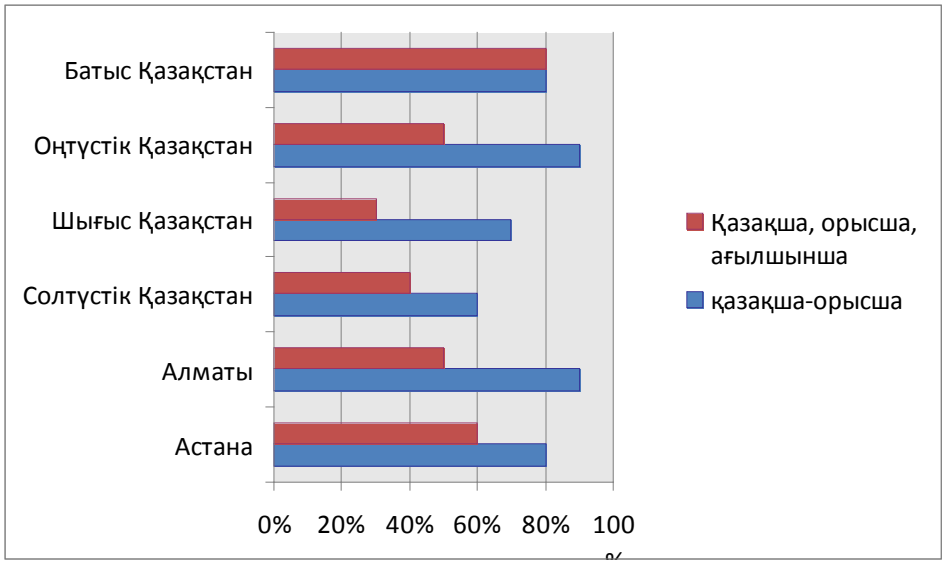
Батыс Қазақстан:

Қазақша-орысша – 80%

Қазақша, орысша, ағылшынша – 80%

2 кесте

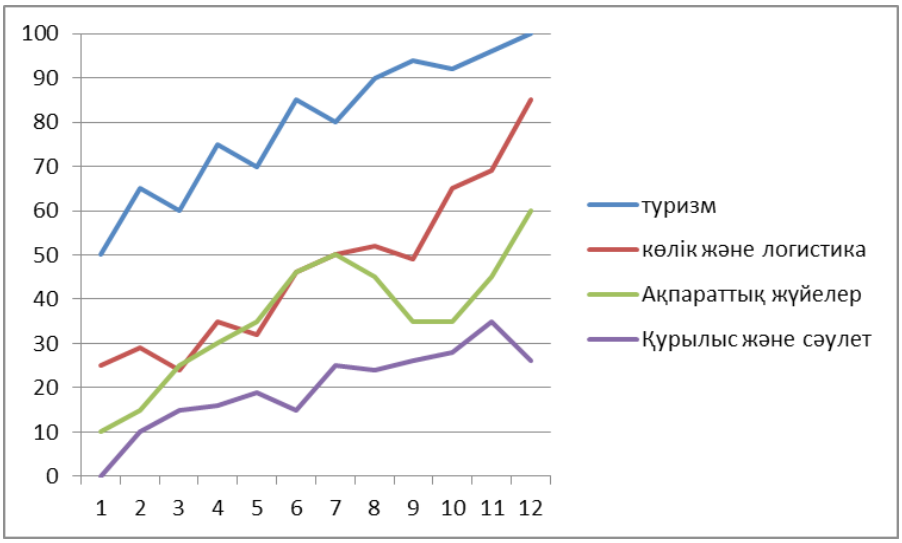
Қазақша-орысша-ағылшынша білу және қазақша-орысша білу

Сауалнаманың келесі бөлігі *алдағы 5 жыл ішінде шетел тілдерін білу қажеттілігі арта түсуі мүмкін бе* және *ағылшын тілінің деңгейін білдіретін халықаралық сертификаттар (мысалы, TOEFL, IELTS және т.б.) жұмысқа орналасатын маманға басымдық бере ме?*деген сұрақтарға қатысты болды. Ол сұрақтарға жауап берушілердің пікірі әр түрлі болды. Мысалы, туризм және көлік, логистика саласында қызмет жасайтындар бұл сұрақтарға ағылшын тілін білетіндерге сұраныс жоғарылайды және сертификат иелеріне басымдық беріледі деп жауап берсе, ақпараттық жүйелер мен құрылыс саласы мамандары берген жауапта шетел тілдері айтарлықтай басымдық бермейді, қазақ және орыс тілдерін жетік білу қажет деп санаған.

3 кесте

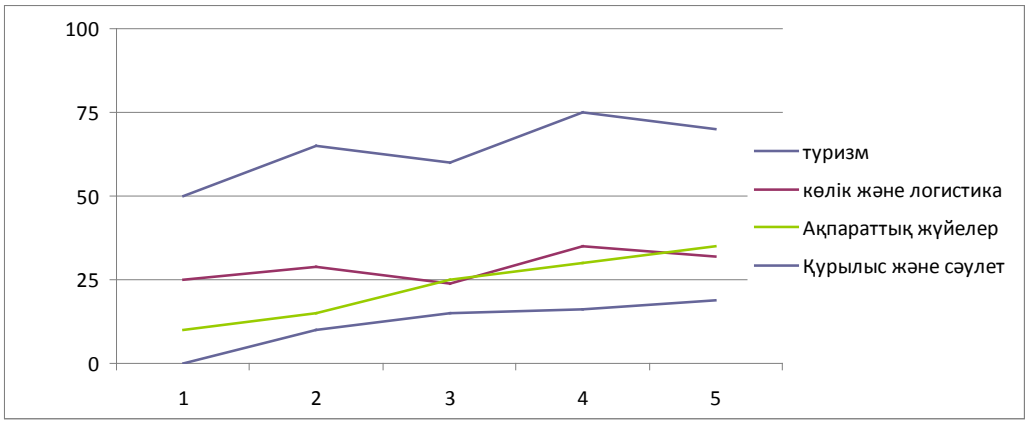
Алдағы бес жылда ағылшын тілін білу қажеттілігіне сұраныстың болуы

Туризм: Ағылшын тілін білуге сұраныс артады;
Қазақ және орыс тілін білу мүмкіндігінше;
Көлік және логистика: Ағылшын тілін білуге сұраныс артады;
Қазақ және орыс тілін білу мүмкіндігінше;
Ақпараттық жүйелер: қазақ және орыс тілдері өте қажет;
Бір шет тілін білу мүмкіндігінше;
Құрылыс, сәулет: қазақ және орыс тілдері өте қажет;
Бір шет тілін білу мүмкіндігінше деп көрсеткен.

4 кесте

Алдағы бес жылда қазақ-орыс тілдерін жетік білу қажеттілігі

Сауалнаманың соңғы бөлігіндегі сұрақтар мәжілістердегі баяндамалар тілі және қызметкерлердің өзара сөйлесу тілі туралы қойылды. Сұрақтарға жауапты облыстар бойынша алып көрсететін болсақ, былай шықты:

Астана қаласының қызметкерлері:

– қазақша 80 пайыз, орысша 100 пайыз, ағылшынша 60 пайыз сөйлейді, хат-хабар алмасады.

Алматы қаласының қызметкерлері:

– қазақша 90 пайыз, орысша 80 пайыз, ағылшынша 40 пайыз сөйлейді, хат-хабар алмасады.

Солтүстік Қазақстан қызметкерлері:

– қазақша 50 пайыз, орысша 100 пайыз, ағылшынша 40 пайыз сөйлейді, хат-хабар алмасады.

Шығыс Қазақстан қызметкерлері:
– қазақша 70 пайыз, орысша 100 пайыз, ағылшынша 40 пайыз сөйлейді, хат-хабар алмасады.
Оңтүстік Қазақстан қызметкерлері:
– қазақша 100 пайыз, орысша 70 пайыз, ағылшынша 50 пайыз сөйлейді, хат-хабар алмасады.
Батыс Қазақстан қызметкерлері:
– қазақша 80 пайыз, орысша 70 пайыз, ағылшынша 80 пайыз сөйлейді, хат-хабар алмасады.
Осы келтірілген деректерді кесте түрінде былай көрсетуге болады:

5 кесте

Мекемелердегі негізгі қолданылатын тіл:

Жұмыс берушілердің осындай жауаптарына негіз болған басты жағдай – еліміздің инвесторларға деген саясатында жатса керек. Ірі компанияларда көбіне шетелдіктер жұмыс істейді, оларға шет тілін меңгерген мамандар ауадай қажет. Алынған ақпараттарға қарап, мамандардың кәсіби тілдік құзыреттіліктері төмендегідей себептерге байланысты қалыптасады деуге болады:

1. Өзі қызмет ететін саланың ерекшелігіне қатысты болады (шетелдік компанияларда қызмет етсе, шет тіліне басымдық беріледі);

2. Тұратын (жұмыс істейтін) өлкелерге қатысты дамиды (оңтүстік және батыс облыстарда қазақ тілін білмейтіндер кемде-кем, солтүстік өңірлерде керісінше, қазақша жетік деңгейде сөйлейтіндер аз);

3. Еңбек сапасының сипаттамасы, еңбек әрекетінің тиімділік потенциалы ретінде қарастырылады (хат-хабар қай тілде жүргізілсе, сол тілді жетік меңгеруге көңіл қояды);

4. Мамандандырумен байланысты кәсіби функцияларды орындауда жұмыскердің «техникалық» дайындығы көрінеді (тілді өз саласына қатысты ғана меңгеруге тырысу);

5. Практикалық дайындығы мен кәсіби қабілетінің бірлігінен танылады.

Қазіргі кездегі білім саласына қойылатын талап жас маманның кәсіби білімділігін, біліктілігі мен дағдысын әлемдегі біліктілік үдерісіне сай оқытуды міндеттейді. Соған байланысты жоғары оқу орнының білім беруіндегі мақсат – студентті шынайы әлем жағдайындағы өмірге дайындау [5] және болашақ мамандардың ең алдымен, мемлекеттік тілді меңгеруіне баса назар аудару болмақ. Дамыған елдердің отыздығына кіру үшін бәсекеге қабілетті жан-жақты дамыған маман дайындауға ҚР білім саласында ерекше мән берілуде. «Ағылшын тілі бізге әлемдік аренаға шығу үшін қажет. Бүгінгі таңда әлемдегі шығарылатын оқулықтардың 85 %-ы ағылшын тілінде. Қазақстанда 3,5 мың шетелдік компаниялар жұмыс істеуде. Біз олармен қандай тілде сөйлесеміз? Үштілділік біз үшін қалыпты жағдай болуы тиіс» [6] деген елбасы пікірі дәл қазіргі таңда өзекті болып отыр. «Ең басты нысаны адам болып табылатын білім беру кеңістігі дегеніміз білім беру мақсаттарын іске асыруға бағытталған барлық ынта-жігерлер жиынтығы. Ол үздіксіз білім беру жүйесіндегі адамның жалпы тіршілік кеңістігін де сипаттайды. Білім берудің басты міндеті белгілі бір қалыптасқан үлгі бойынша адам жасау емес, керісінше оның өзін-өзі тануына, өзінің тұлғалық әлеуетін ашуына және жетілдіруіне, өмірлік ұстанымдары мен мақсатын таңдап, айқындай алуына, адам өмірінің мәнін түсіне білуге көмектесу болып табылады. Ал білім мазмұнын тұлғаның өзіндік және жас ерекшеліктеріне бейімдеп қана қоймау

керек, сонымен бірге ол тұлғаның интеллектуалдық дамуының нақты психологиялық механизмдерін есепке алу бағытында түбегейлі өзгертілуі тиіс» [7, 73-74] дегендей, білім беруде болашақ маманның тілдік құзыреттілігін дамыту, ақпараттық, танымдық, тәрбиелік, рухани болмысын шыңдай білуде ұстаздардың шеберлігі мен біліктілігі қатар келуі қажет. Білім алушылар тарапынан мемлекеттік тілді жетік білуге деген айрықша ықылас болса, құба-құп. Жоғары оқу орнында оқитын студенттер кәсіби сала бойынша 7000-7500 шамасында сөздер меңгеруі тиіс екен [8, 4]. Егер болашақ маман осынша сөздік қорды меңгермеген болса, әрине, қазақ тілінің барлық орындарда қанаты кеңге жайылады дей алмаймыз. Сондықтан талап пен қажеттілікті мүмкіндігінше арттыруға құзырлы мекемелер ниетті болса екен деген ойдамыз.

Ұрпақтан ұрпаққа бар асыл қазынасымен жеткен қазақ тілінің қолданыс аясының тарылуы да, кеңеюі де дәл қазір білім алып жатқан болашақ мамандарға сабақ беруші оқытушылардың біліктілігіне қатысты болмақ. Егер студенттерді қызықтыра отырып, танымдық-тәрбиелік бағытта жетілдіре отырып мемлекеттік тілімізді үйрете білсек, ұтарымыз көп.

Қазіргі таңда қазақ, орыс және ағылшын тілдерін жастар бойында қалыптастырудың мақсаты әлем бірлестігінің жағдайында бәсекеге түсе алатын көптілді, алайда қазақ тілін басымдыққа ие ететін тұлғаны дамыту болып отыр. Ол үшін заманауи білім берудің дұрыс бағыты мен оны ары қарай дамыту жолдарын жетілдіре түсу қажет. Осы салада тиянақты жұмыс атқара білсек, онда елімізде білім алған әрбір адам көптілде еркін сөйлей, ойлай алатын, өздігінен жетілуге, ізденуге қабілетті тұлға болып шығары сөзсіз. Алдағы жылдары қазақ тілін барлық өңірлерде қолданысқа ие басым тіл ету мақсатындағы жұмыстар жалғаса беретініне сенім мол.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы http://tengrinews.kz/vibori/178150/
2. Сулейменова Э.Д. Витальность казахского языка и языковое планирование // Вестник КазНУ. Серия филологическая, № 2 (132). 2011.
3. Кунанбаева С.С.Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. Алматы, 2014. – 208 с.
4. Сулейменова Э. Д., Смагулова Ж. С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане // RussianLanguageJournal. – 2009. -Vol. 59.
5. Дарибаева А. Жеке тұлға қалыптастыруда үш тілде оқытудың рөлі // Средняя школа Казахстана. – 2013. – №4.– 19-21 б.
6. Баусариева С. Үштұғырлы тіл саясаты – еліміз бен бірлігіміздің тірегі //Қазақ тілі мен әдебиеті орта мектепте.-2016.– (№2).-3 б.
7. Дәулетбекова Ж.Т., Юсуп П.Қ. Әдеби білім беру үдерісінде филолог-студенттердің интеллектуалдық құзыреттілігін қалыптастыру //ЕҰУ хабаршысы, №4 (125) 2018. -73-74 б.
8. Базарбаев К.Б. Орысша-қазақша әлеуметтік сала терминдерінің сөздігі. Астана: «Ана тіл – Ата тарих» баспа-зерттеу орталығы ЖШС, 2008 жыл. – 248 бет.

УДК: 613.62.666.97

Meiirman A.S.
PhD student
KazNMU

Toguzbaeva K.K.
Doctor of Medical Sciences
KazNMU

OCCUPATIONAL RELATED DISEASES AMONG CEMENT FACTORY WORKERS
(Literary review)

Summary: Cement contains various types of chemicals in addition to lime and silica, and such chemicals cause different health complications and pathogenesis in addition to respiratory disorders. The most important occupational hazards for cement workers are allergy and complication related to respiratory system.
Keywords: Occupational diseases, industrial poisons, working conditions, cement.

ЦЕМЕНТ ЗАУЫТЫНЫҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ АРАСЫНДАҒЫ КӘСІБИ АУРУЛАР

Аннотация: Цемент әктас пен кремнеземнен басқа химиялық заттардың әртүрлі типтерінен тұрады және мұндай химиялық заттар респираторлық бұзылуларға қосымша денсаулық үшін әртүрлі асқынулар мен патогенезді тудырады. Цемент жұмысшылары үшін ең маңызды кәсіби тәуекел аллергия және тыныс алу жүйесімен байланысты асқынулар болып табылады.
Түйін сөздер: Кәсіптік аурулар, өнеркәсіптік улар, еңбек жағдайлары, цемент.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ СРЕДИ РАБОТНИКОВ ЦЕМЕНТНОГО ЗАВОДА

Аннотация: Цемент содержит различные типы химических веществ, помимо извести и кремнезема, и такие химические вещества вызывают различные осложнения для здоровья и патогенез в дополнение к респираторным нарушениям. Наиболее важными профессиональными рисками для цементных рабочих являются аллергия и осложнения, связанные с дыхательной системой.
Ключевые слова: Профессиональные болезни, промышленные яды, условия труда, цемент.

Environmental and occupational pollution has always been a major cause of morbidity and mortality. The incidence of the occupational disease is constantly increasing throughout the world, especially in developing countries due to the lack of proper quality control documentation and the practical approach towards this mammoth problem.

The smoke and dust produced by some industries cause various types of pathogenesis. The unhygienic exposure of the smoke and dust are linked with an increased risk of chronic obstructive pulmonary diseases [1]. In this vista, cement workers may also be exposed to numerous types of occupational hazards, and these materials are the major culprits in mortality and morbidity.

Cement dust of portland contains various types of metal oxides including calcium oxide, silicon oxide, aluminium trioxide, ferric oxide, magnesium oxide, sand and other impurities [2]. Respiratory problems with high prevalence and varying degrees of airway obstruction about portland cement exposure have been reported by earlier investigators [3] [4] [5]. In a related study, it has been reported that the cement industry workers, who are directly exposed to the dust for longer durations, suffer from more shortness of breath, as compared to the workers who take precautionary measures [6] [7].

In this scenario, the study was performed, based on the distributed questionnaire and the collected sputum from the concerned cement dust exposed workers to evaluate the chronic respiratory complications or changes in lung function. Results of the study concluded that most of the subjects suffer from inflammation of the respiratory epithelial cells and other respiratory related complications including an asthma and productive cough.

Respiratory diseases associated with inhalation of airborne dust are the most vital group of occupational diseases [8]. Previous study subjects with chronic obstructive pulmonary disease advocate that workplace exposures are powerfully linked with an increased risk of chronic obstructive pulmonary disease [9]. Chronic respiratory diseases account for a public health challenge in both industrialised as well as developing countries because of their health and economic impacts [10]. Cement is one of the most important building materials in the world [11]. Moreover, cement dust constitutes numerous materials including calcium oxide, silicon oxide, aluminium trioxide, ferric oxide, magnesium oxide, sand and other impurities [2]. The cement dust or constituents of cement causes pathogenesis of various lung diseases including chronic bronchitis, asthma, lung cancer, pneumonia and tuberculosis. The study based on workers reported that condition of the oral mucosa in cement plant workers, where clinical examination established features of mechanical trauma and oral mucosal inflammation in all workers exposed to cement dust [12]. In a previous finding based on Iran of 200 workers, increased prevalence of respiratory symptoms and reduced lung function indices were noticed post-shift [13].

In the current study, we also noticed that various types of health complication as 5 (10%) a productive cough, 7 (14%) having the complication of asthma including having shortness of breath or feeling tight in the chest, 7 (14%) were having lungs infection. Moreover, 1 (2%) subjects showed skin allergy, and 11 (22%) were other complication including hypertension, diabetes and back pain. Another study finding concluded that acute respiratory health effects among the workers are most likely due to exposure to high concentrations of irritant cement dust [14]. A study based on Malaysian population reported the association of total dust exposure and respiratory symptoms such as a cough, phlegm, chest tightness and also with lung function indices [15].

The study was performed in a cement factory based in the United Arab Emirates to assess cement dust exposure and its relationship to respiratory symptoms among workers. Result confirmed that prevalence of respiratory symptoms was higher among the exposed workers, but the difference from that of unexposed workers was statistically significant only for a cough and phlegm [16]. In the current study, it was observed that 35 subjects (70%) showed severe inflammation and most of the cases were also having a long history of smoking and tobacco chewing. We did not notice other types of alterations like metaplasia and dysplasia. Another study was made to investigate the risk of the respiratory epithelium in regards to occupational exposure to cement dust. The result of the study reported that atypia (dysplasia), squamous metaplasia, acute inflammatory infiltrated cells and chronic inflammatory infiltrated cells were detected [17].

Our finding concluded that cement particle exposure or inhalation causes respiratory complications and its accumulation in the lung causes epithelial damage and causes inflammation.

Even in the 21st century, millions of people are working daily in a dusty environment. They are exposed to different types of health hazards such as fume, gases and dust, which are risk factors in developing occupational disease. Cement industry is involved in the development of structure of this advanced and modern world but generates dust during its production. Cement dust causes lung function impairment, chronic obstructive lung disease, restrictive lung disease, pneumoconiosis and carcinoma of the lungs, stomach and colon. Other studies have shown that cement dust may enter into the systemic circulation and thereby reach the essentially all the organs of body and affects the different tissues including heart, liver, spleen, bone, muscles and hairs and ultimately affecting their micro-structure and physiological performance. Most of the studies have been previously attempted to evaluate the effects of cement dust exposure on the basis of spirometry or radiology, or both. However, collective effort describing the general effects of cement dust on different organ and systems in humans or animals, or both has not been published. Therefore, the aim of this review is to gather the potential

toxic effects of cement dust and to minimize the health risks in cement mill workers by providing them with information regarding the hazards of cement dust. [18].

Until the last stage, pneumoconiosis was the most common occupational pain in the lungs. Only in the next 10-15 years began to focus on dust from bronchitis among professional pathologies. One of the main reasons for the overwhelming lung disease in subsequent years is the increase in the number of patients with chronic bronchitis and the loss of working days.

Therefore, the problem of chronic bronchitis has become a major social and medical problem, due to its complications and the state of the disease. The role of industrial causes in the development of chronic bronchitis can be traced to the increased risk of chronic bronchitis by workers in "dusty" professions and an increase in morbidity.

Damage to the bronchial-lung system of dusty workers is gradually reflected in the development of pathological changes. Damage to the bronchus-pulmonary system can lead to respiratory infections. The main complication of dust in the respiratory system is bronchial obstruction and infectious-allergic bronchial asthma. There may also be a rarely infectious-inflammatory syndrome.

Research by many scientists has shown that disturbance of the immune state of the organism in the pathogenesis of chronic bronchitis and its complications. There is a decrease in T and B-lymphocytes, decreased functional activity, and lymphocyte correlation. The purpose of this work is to evaluate the changes in the immune parameters of workers with bronchial asthma in the cement plant due to the production factors. The results obtained show that a number of changes have been made in the functioning of the immune system from the harmful effects of industrial dust. Immunological studies were conducted among 43 patients with major, obstructive bronchitis. During this time, the number of leukocytes in 1 ml of blood and the absolute and absolute number of T-lymphocytes in the peripheral blood were determined. T-lymphocytes in T-lymphocytes during reactions to leukocytes with T-lymphocytes, sensitive to therapeutic and theophyll resistant T-lymphocytes, histamine-sensitive T-lymphocytes, studied by individual groups of T-lymphocytes (active T-lymphocytes). Absolute and relative doses of V-lymphocytes in peripheral blood vessels were calculated by volume of immunoglobulins to determine their functional status of B-immune system[19].

Based on the findings of the research, it can be said that the harmful causes of cement production significantly reduce the activity of the immune system and lead to the formation of infectious-allergic processes in the bronchus-pulmonary lesions damaged. [20].

Over the recent decades the pace of industrialization and demand for cement has increased significantly, therefore, a large number of people are working daily in cement Industry. Cement plant produces cement through three processes: Raw material process, Clinker burning process, and Finish grinding process (1). These processes is done in the different part of cement plant and Raw material and clinker burning process are classified into wet, semi wet & dry process depend on the concentration of raw material entered the oven (2). Cement production is a dusty operation with risk of exposure to cement particles during most stages of manufacturing process (3). The Portland cement is composed of calcium oxide, aluminum trioxide, silicon dioxide, ferric oxide, dicalcium silicate (2cao. sio2), magnesium oxide, selenium, thallium, and low concentration of hexavalent chromium (4-6). Workers in cement factories are exposed to different health hazards during cement production and handling including cement dust , high temperature, and noise(5); however, the major occupational hazard in the cement production industry is cement particles which is emitted to the environment at most stages of production process with higher concentration in the crane, packing and crusher sections (1, 7-9).

Inhalation of cement dust irritates the mucous membrane of the respiratory system (10, 11). Fell AK et and levels of interleukin-1β in induced sputum samples was significantly higher in the exposed period in comparison with unexposed period (4). This appears to confirm the hypothesis that cement dust stimulates inflammatory mechanism in the airways of workers. In another study Aminian et al. also observed significant higher mean concentrations of IgA in cases with exposure to

silica in comparison with the control group (12). Workers in cement industry are at risk of developing occupational disease including respiratory disease (e.g. asthma, chronic bronchitis, silicosis, etc.)

skin disorder (e.g. allergic dermatitis), GastrointestinalOver the recent decades the pace of industrialization and demand for cement has increased significantly, therefore, a large number of people are working daily in cement Industry. Cement plant produces cement through three processes: Raw material process, Clinker burning process, and Finish grinding process (1). These processes is done in the different part of cement plant and Raw material and clinker burning process are classified into wet, semi wet & dry process depend on the concentration of raw material entered the oven (2).

Cement production is a dusty operation with risk of exposure to cement particles during most stages of manufacturing process (3). The Portland cement is composed of calcium oxide, aluminum trioxide, silicon dioxide, ferric oxide, dicalcium silicate (2cao.sio2), magnesium oxide, selenium, thallium, and low concentration of hexavalent chromium (4-6). Workers in cement factories are exposed to different health hazards during cement production and handling including cement dust, high temperature, and noise(5); however, the major occupational hazard in the cement production industry is cement particles which is emitted to the environment at most stages of production process with higher concentration in the crane, packing and crusher sections (1, 7-9).

Inhalation of cement dust irritates the mucous membrane of the respiratory system (10, 11). Fell AK et and levels of interleukin-1β in induced sputum samples was significantly higher in the exposed period in comparison with unexposed period (4). This appears to confirm the hypothesis that cement dust stimulates inflammatory mechanism in the airways of workers. In another study Aminian et al. also observed significant higher mean concentrations of IgA in cases with exposure to silica in comparison with the control group (12). Workers in cement industry are at risk of developing occupational disease including respiratory disease (e.g. asthma, chronic bronchitis, silicosis, etc.) skin disorder (e.g. allergic dermatitis), Gastrointestinal Over the recent decades the pace of industrialization and demand for cement has increased significantly, therefore, a large number of people are working daily in cement Industry. Cement plant produces cement through three processes: Raw material process, Clinker burning process, and Finish grinding process (1). These processes is done in the different part of cement plant and Raw material and clinker burning process are classified into wet, semi wet & dry process depend on the concentration of raw material entered the oven (2). Cement production is a dusty operation with risk of exposure to cement particles during most stages of manufacturing process (3). The Portland cement is composed of calcium oxide, aluminum trioxide, silicon dioxide, ferric oxide, dicalcium silicate (2cao.sio2), magnesium oxide, selenium, thallium, and low concentration of hexavalent chromium (4-6). Workers in cement factories are exposed to different health hazards during cement production and handling includingOver the recent decades the pace of industrialization and demand for cement has increased significantly, therefore, a large number of people are working daily in cement Industry. Cement plant produces cement through three processes: Raw material process, Clinker burning process, and Finish grinding process (1). These processes is done in the different part of cement plant and Raw material and clinker burning process are classified into wet, semi wet & dry process depend on the concentration of raw material entered the oven (2).

Cement production is a dusty operation with risk of exposure to cement particles during most stages of manufacturing process (3). The Portland cement is composed of calcium oxide, aluminum trioxide, silicon dioxide, ferric oxide, dicalcium silicate (2cao.sio2), magnesium oxide, selenium, thallium, and low concentration of hexavalent chromium (4-6). Workers in cement factories are exposed to different health hazards during cement production and handling includingOver the recent decades the pace of industrialization and demand for cement has increased significantly, therefore, a large number of people are working daily in cement Industry. Cement plant produces cement through three processes: Raw material process, Clinker burning process, and Finish grinding process (1). These processes is done in the different part of cement plant and Raw material and clinker burning

process are classified into wet, semi wet & dry process depend on the concentration of raw material entered the oven (2). Cement production is a dusty operation with risk of exposure to cement particles during most stages of manufacturing process (3). The Portland cement is composed of calcium oxide, aluminum trioxide, silicon dioxide, ferric oxide, dicalcium silicate (2cao.sio2), magnesium oxide, selenium, thallium, and low concentration of hexavalent chromium (4-6). Workers in cement factories are exposed to different health hazards during cement production and handling including

Over the recent decades the pace of industrialization and demand for cement has increased significantly, therefore, a large number of people are working daily in cement Industry. Cement plant produces cement through three processes: Raw material process, Clinker burning process, and Finish grinding process [21]. These processes is done in the different part of cement plant and Raw material and clinker burning process are classified into wet, semi wet & dry process depend on the concentration of raw material entered the oven [22]. Cement production is a dusty operation with risk of exposure to cement particles during most stages of manufacturing process [23]. The Portland cement is composed of calcium oxide, aluminum trioxide, silicon dioxide, ferric oxide, dicalcium silicate, magnesium oxide, selenium, thallium, and low concentration of hexavalent chromium [24]. Workers in cement factories are exposed to different health hazards during cement production and handling including cement dust , high temperature, and noise[25]; however, the major occupational hazard in the cement production industry is cement particles which is emitted to the environment at most stages of production process with higher concentration in the crane, packing and crusher sections [26]. Inhalation of cement dust irritates the mucous membrane of the respiratory system [27]. Fell AK et al found that the mean percentage of airway neutrophils and levels of interleukin-1β in induced sputum samples was significantly higher in the exposed period in comparison with unexposed period [28]. This appears to confirm the hypothesis that cement dust stimulates inflammatory mechanism in the airways of workers. In another study Aminian et al. also observed significant higher mean concentrations of IgA in cases with exposure to silica in comparison with the control group [29]. Workers in cement industry are at risk of developing occupational disease including respiratory disease (e.g. asthma, chronic bronchitis, silicosis, etc.) skin disorder (e.g. allergic dermatitis), (GI) disorders, and hearing and visual disorders [30]. There is contradicting evidence in the literature regarding the associations between exposure to cement dust and respiratory symptoms or functional impairment [31]. Several previous studies have confirmed the association between exposure to Portland cement dust at cement manufacturing plants and chronic effects on respiratory symptoms and lung function [32]; however, further studies are required to elucidate the acute respiratory effects of exposure to cement dust. A more recent study demonstrated across shift reduction in FEV1, FEF 25-75, DLCO and fractional exhaled nitric oxide (FeNo) levels; an increase in leucocytes, fibrinogen and TNF-α levels, and a decrease in the levels of IL10 [33] . Two studies have reported the high prevalence of acute respiratory symptoms and more pronounced cross-shift decrease in PEF among high exposed workers comparing to low exposed [34].

In recent decades, millions of people are working in the cement industry without being appropriately trained, and without utilizing high quality facemasks and respiratory protective equipments, especially in developing countries. The main purpose of this study was to examine the acute effects of exposure to cement dust on respiratory symptoms and function with the purpose of providing evidence for the health issues.

REFERENCES:

1. Viegi G, Scognamiglio A, Baldacci S, Pistelli F, Carrozzi L. Epidemiology of chronic obstructive pulmonary disease (COPD) Respiration. 2001;68(1):4–19. https://doi.org/10.1159/000050456 PMid:11223724. [PubMed]
2. Oleru UG. Pulmonary function and symptoms of Nigerian workers exposed to cement dust. Environ Res. 1984;33:379–385. https://doi.org/10.1016/0013-9351(84)90036-7. [PubMed]

3. Al-Neaimi YI, Gomes J, Lloyd OL. Respiratory illnesses and ventilatory function among workers at a cement factory in a rapidly developing country. Occup Med. 2001;51:367–73.https://doi.org/10.1093/occmed/51.6.367. [PubMed]
4. Mirzaee R, Kebriaei A, Hashemi SR, Sadeghi M, Shahrakipour M. Effects of exposure to Portland cement dust on lung function in Portland cement factory workers in Khash, Iran. Iran J Environ Health Sci Eng. 2008;5(3):201–6. 7.
5. Neghab M, Choobineh A. Work related respiratory symptoms and ventilatory disorders among employees of a cement industry in Shiraz, Iran. J Occup Health. 2007;49:273–8.https://doi.org/10.1539/joh.49.273 PMid:17690520. [PubMed]
6. Zeyede K Zeleke, Bente E Moen, Magne Bråtveit. Lung function reduction and chronic respiratory symptoms among workers in the cement industry: a follow up study. BMC Pulmonary Medicine. 2011;11:50. https://doi.org/10.1186/1471-2466-11-50 PMid:22067264 PMCid: PMC3247867. [PMC free article] [PubMed]
7. Thepaksorn P, Pongpanich S, Siriwong W, Chapman RS, Taneepanichskul S. Respiratory symptoms and patterns of pulmonary dysfunction among roofing fiber cement workers in the south of Thailand. J Occup Health. 2013;55:21–28. https://doi.org/10.1539/joh.12-0122-OA PMid:23183021. [PubMed]
8. Blanc PD, Iribarren C, Trupin L, Earnest G, Katz PP, Balmes J, et al. Occupational exposures and the risk of COPD: Dusty trades revisited. Thorax. 2009;64:6–12. https://doi.org/10.1136/thx.2008.099390 PMid:18678700 PMCid: PMC2775075. [PMC free article] [PubMed]
9. Karkhanis V, Joshi JM. Cement dust exposure-related emphysema in a construction worker. Lung India. 2011;28(4):294–6. https://doi.org/10.4103/0970-2113.85694 PMid:22084546 PMCid: PMC3213719. [PMC free article] [PubMed]
10. Aït-Khaled N, Enarson D, Bousquet J. Chronic respiratory diseases in developing countries: the burden and strategies for prevention and management. Bull World Health Organ. 2001;79(10):971–9.PMid:11693980 PMCid: PMC2566677. [PMC free article] [PubMed]
11. Zeleke ZK, Moen BE, Bråtveit M. Lung function reduction and chronic respiratory symptoms among workers in the cement industry: A follow up study. BMC Pulm Med. 2011;11:50.https://doi.org/10.1186/1471-2466-11-50 PMid:22067264 PMCid: PMC3247867. [PMC free article][PubMed]
12. Struzak-Wysokińska M, Bozyk A Wiad Lek. Condition of the oral mucosa in cement plant workers] 1989;42(10):641–4. [PubMed]
13. Aminian O, Aslani M, Sadeghniiat Haghighi K. Cross-shift study of acute respiratory effects in cement production workers. Acta Med Iran. 2014;52:146–52. PMid:24659073. [PubMed]
14. Mwaiselage J, Moen B, Bråtveit M. Acute respiratory health effects among cement factory workers in Tanzania: an evaluation of a simple health surveillance tool. Int Arch Occup Environ Health. 2006;79(1):49–56. https://doi.org/10.1007/s00420-005-0019-x PMid:16049720. [PubMed]
15. Noor H, Yap CL, Zolkepli O, Faridah M. Effect of exposure to dust on lung function of cement factory workers. Med J Malaysia. 2000;55(1):51–7. PMid:11072491. [PubMed]
16. Ahmed HO, Abdullah AA. Dust exposure and respiratory symptoms among cement factory workers in the United Arab Emirates. Ind Health. 2012;50:214–222. https://doi.org/10.2486/indhealth.MS1320. [PubMed]
17. Hommi YBS, Abdelaziz MS, Ahmed HG. Effect of Occupational Cement Dust Pollution on The Respiratory Epithelium in Amran Cement Factory. Journal of Science and Technology. 2013;15:25–32.
18. Meo SA ,Health hazards of cement dust, Saudi Med J. 2004 Sep;25(9):1153-9.
19. Kulkibayev AG, Baimanova AM, Amanbekova AU, Methods of investigation of simple and in-depth interpretation of chronic pulse bronchodonuclear inflammation: Methodological recommendations. – Astana, 2003. – 32c.
20. Toguzbayeva K.K., Bekmagambetova Zh.D.,Peculiarities of formation of immune parameters in cement production workers broncho-pulmonary pathology, Vestnik KazNMU, №1, 2012, p.25-28.
21. Merenu IA, Mojiminiyi FBO, Njoku CH, et al. The effect of chronic cement dust exposure on lung function of cement factory workers in Sokoto, Nigeria. African J Biomed Res 2007;10(1):139-43.
22. Fell AKM, Skkeland LIB, Svendsen MV, et al. Airway inflammation in cement production workers. Occup Environ Med 2010;67(6):395-400.
23. Neghab M, Choobineh A. Work related respiratory symptoms and ventilatory disorders among employees of a cement industry in Shiraz, Iran. J Occup Health 2007;49(4):273-8.
24. Mwaiselage J, Bratveit M, Moen B, et al. Cement dust exposure and ventilatory function impairment: an exposure-response study. J Occup Environ Med 2004;46(7):658-67.
25. Mwaiselage J, Moen B, Bratveit M. Acute respiratory health effects among cement factory workers in Tanzania:an evaluation of a simple health surveillance tool. Int Arch Occup Environ Health 2005;79(1):49-56.
26. Mwaiselage J, Bratveit M, Moen B, et al. Variability in dust exposure in a cement factory in Tanzania. Ann Occup Hyg 2005;49(6):511-9.

27. Kakooei H, Kakouei AA, Poornajaf A, et al. Variability in Total Dust Exposure in a Cement Factory. Ind Health 2012;50(1):64-8.
28. Zeleke ZK, Moen BE, Bratveit M. Cement dust exposure and acute lung function:a cross shift study. BMC Pulm Med 2010;10(1):19.
29. Aminian O, Sharifian SA, Mehrdad R, et al. Humoral immune system alteration in silica exposed workers. Iranian J Publ Health 2008;37(3):142-5.
30. Al-Neaimi YI, Gomes J, Lloyd OL. Respiratory illnesses and ventilatory function among workers at a cement factory in a rapidly developing country. Occup Med (Lond) 2001;51(6):367-73.
31. Mwaiselage J, Bratveit M, Moen BE, et al. Respiratory symptoms and chronic obstructive pulmonary disease among cement factory workers. Scand J Work Environ Health 2005;31(4):316-23.
32. Ballal SG, Ahmed HO, Ali BA, et al. Pulmonary effects of occupational exposure to Portland cement:a study from eastern Saudi Arabia. Int J Occup Environ Health 2004;10(3):272-7.
33. Newson-Smith M. Cement dust exposure and ventilatory function impairment:an exposure-response study. J Occup Environ Med 2005;47(1):1.
34. Fell AK, Thomassen TR, Kristensen P, et al. Respiratory symptoms and ventilatory function in workers exposed to portland cement dust. J Occup Environ Med 2003;45(9):1008-14.

ОРЫМБАСАРОВ Е.Н.
Магистрант 2-го курса специальности «Деловое администрирование»
Высшей школы бизнеса УО «Алматы Менеджмент Университет»
Казахстан, г. Алматы,
E-mail: ergazy_orleu@mail.ru

АУТСОРСИНГ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. Актуальность темы данной статьи определяется переходом к новым экономическим отношениям в условиях преодоления финансового кризиса, реализацией посткризисных мероприятий, что обусловило необходимость кардинальных преобразований в сфере оказания коммунальных услуг, улучшении качества обслуживания населения, передача в аутсорсинг определенных функции для большей эффективности. В статье приведены различные подходы к определению термина «аутсорсинг», раскрыта суть данного понятия, оценена эффективность использования аутсорсинга. А также автор исследовал проблемы применения аутсорсинга бизнес-процессов в зарубежных странах.
Ключевые слова: аутсорсинг, компания, бизнес, эффективность.

АУТСОРСИНГ ЖӘНЕ ОНЫҢ МЕКЕМЕНІ ДАМЫТУДАҒЫ РӨЛІ

Түйін. Аталған мақала тақырыбының өзектілігі қаржы дағдарысын еңсеру жағдайында жаңа экономикалық қатынастарға көшумен, дағдарыстан кейінгі іс-шараларды іске асырумен айқындалады, бұл коммуналдық қызмет көрсету саласында түбегейлі қайта құру, халыққа қызмет көрсету сапасын жақсарту, үлкен тиімділік үшін белгілі бір функцияларды аутсорсингке беру қажеттігіне себепші болды. Мақалада «аутсорсинг» терминін анықтаудың әртүрлі тәсілдері келтірілген, осы ұғымның мәні ашылды, аутсорсингті пайдалану тиімділігі бағаланды. Сонымен қатар, автор шетелдерде бизнес-үдерістердің аутсорсингін қолдану мәселелерін зерттеді.
Түйінді сөздер: аутсорсинг, компания, бизнес, тиімділік.

OUTSOURCING AND ITS ROLE IN ENTERPRISE DEVELOPMENT

Annotation. The relevance of the topic of this article is determined by the transition to new economic relations in the conditions of overcoming the financial crisis, the implementation of post-crisis measures, which necessitated radical changes in the provision of public services, improving the quality of public services, outsourcing certain functions for greater efficiency. The article presents various approaches to the definition of the term “outsourcing”, reveals the essence of this concept, evaluates the effectiveness of using outsourcing. As well as the author investigated the problems of using business process outsourcing in foreign countries.
Keywords: outsourcing, company, business, efficiency.

На современном этапе развития экономики в секторе предоставления коммунальных услуг накопились серьёзные проблемы, от решения которых во многом зависит её дальнейшее функционирование и развитие.

Вместе с тем, сектор предоставления коммунальных услуг контролируется государством и является одним из самых востребованных видов экономической активности, независимо от степени стабильности экономики. Проблемы устойчивости коммунальных компаний, их выживания имеют, на наш взгляд, три измерения. Прежде всего, это общеэкономическая ситуация, состояние экономики, направление её движения – на подъём или спад. Во-вторых, – проводимая в стране политика. И, в-третьих, – деятельность самих коммунальных компании, их эффективность, взвешенная финансовая политика, реальная оценка Рисков и мероприятия по их минимизации, профессионализм персонала. Все эти три сферы предопределяют процессы, происходящие в коммунальной сфере.

В настоящее время все коммунальные услуги востребованы, абоненты увеличиваются. И здесь для них возникает проблема – проблема построения эффективной системы управления активами – денежными потоками, дебиторской задолженностью, способной адекватно реагировать на изменяющуюся рыночную среду и обеспечить стабильное развитие Компании.

Стремление к эффективному развитию принуждает руководителей компании искать и применять новые формы управления бизнесом. Одной из таких форм стал аутсорсинг, сущностью которого является система отношений, возникающая при передаче компанией-заказчиком некоторых видов своей деятельности специализированным компаниям

В отношении этого термина в научной литературе нет единого мнения. Можно выделить несколько вариантов этого определения:

1.«Аутсорсинг (от англ. «outsourcing» , если точнее «outside resource using», использование внешних ресурсов) – форма сотрудничества, определенная договором подряда, когда сотрудники одной организации (постоянные или специально нанятые) работают в другой организации, подчиняясь менеджерам организации-заказчика» [1, с. 14]. Например: компания, оказывающая услуги по профессиональной уборке помещении, клининг внешней стороны здании, предоставляет по аутсорсингу бригаду промышленных альпинистов для проведения указанных в договоре работ. Промышленные альпинисты будут подчиняться представителю заказчика, но при этом выполнять только установленные договором работы. Зарплату они получают в компании аудсорсера.

2.Или есть такое определение: «Аутсорсинг – это передача неосновных (второстепенных) бизнес-процессов (производственных, сервисных, информационных, финансовых, управленческих и др.) организации (аутсорсеру) для их реализации и функционирования». В данном случае, аутсорсер специализируется на осуществлении бизнес-процесса, указанного в договоре, например передаче функций отдела кадров (подбор, набор, ведение всей бухгалтерии, касающейся персонала и т.д.) кадровому агентству или передаче функций транспортировки и складирования транспортнологистической компании, и т.д. При таких условиях, аутсорсер выступает в роли подрядчика, а организация, передающая бизнес-процесс, – в роли заказчика.

3.«Привлечение сторонних исполнителей для выполнения не основных бизнеспроцессов компании. Экономическая основа аутсорсинга – это стремление к снижению затрат и концентрации в организации только профильных данных, информации и знаний» [2, с. 35].

4. Есть и такое понимание сути аутсорсинга: «Перевод внутреннего подразделения предприятия и всех связанных с ними активов в организацию поставщика услуг, предлагающего оказывать некую специализированную услугу в течение определенного времени по оговоренной цене» [3, с. 108].

Управленческое решение о передаче в аутсорсинг определенного бизнес-процесса в аутсорсинг представляет собой сложную комплексную задачу, затрагивающую стратегические, экономические интересы, поэтому оно находится в компетенции высшего руководство компании.

Отправной точкой принятия решения о принятии услуг сторонних организаций является анализ собственных процессов управления на основе стратегических перспектив.

Активы любой компании – это задолженность за оказанные услуги, который в свою очередь является основным источником денежных потоков. Проблемные активы – это задолженность, которая не возвращается в положенный срок и/или должник нарушает первоначальные условия её оплаты.

Актив становится проблемным с момента невыполнения обязательств по погашению, таким образом, появляется просроченная задолженность. Но есть и другие факторы – это признаки, которые говорят, что с высокой долей вероятности обязательства не будут погашены.

Объемы проблемной задолженности прямо пропорционально влияют на финансовые результаты работы компании, т.е. сокращает прибыль, в связи с необходимостью формировать значительные объемы резервов. Поэтому основная задача подразделений по работе с проблемной задолженностью – это максимизация возвратности проблемной задолженности в регламентированные сроки.

По мнению профильных специалистов для проблемной задолженности очень критичны сроки.

Также не маловажным фактором является наличие квалифицированного персонала, который выполняет соответствующие функции.

Аутсорсинг имеет ряд преимуществ для использующих его компаний:

– концентрация внимания на основной деятельности;

– уменьшения издержек в части работы кадровой службы;

– отсутствие привязанности от болезней или текучести кадров;

– привлечение квалифицированного персонала с требуемым опытом работы, наем которых был бы затратным и не рациональным;

– мобильное реагирование на колебания как внутри компании, так и вне (реорганизации, реструктуризации, слияния, поглощения);

– увеличение рентабельности, так как аутсорсинг оптимизирует затраты на обслуживание бизнес-процессов;

– применение продуктов новых технологий через специализированную аутсорсинговую компанию;

-применение обширного опыта компании, специализирующейся в востребованной области работ для других компаний, то есть возможность для организации учиться у своего поставщика услуг и ускоряет приобретение навыков.

Аутсорсинг повышает конкурентоспособность компании, потому что данная практика позволяет компании быть гибкой по отношению ко внешней среде.

Однако у этой техники есть свои недостатки:

• сложности в координации и контакте;

• сложности в мониторинге и контроле;

• возможность конфликтов;

• безопасность программы может быть под угрозой;

• услуги профессиональной сторонней организации могут оказаться дорогими;

• если объем запрашиваемой услуги не велик, то компания-подрядчик может не заинтересоваться предложением и отказаться от работы;

• зависимость от поставщика.

Проанализировав преимущества, возможные причины неудач, недостатки и риски применения аутсорсинга, можно сделать вывод, что необходимо принимать во внимание, что основная цель аутсорсинга – не уменьшить издержки (хотя, определенно, это является сопутствующим плюсом), а вывести за рамки основной деятельности фирмы непрофильные бизнес-процессы, что позволяет сконцентрировать усилия и ресурсы на основном производстве, и, как следствие, экономить время, ресурсы и повышать эффективность бизнеса.

К тому же, немаловажной проблемой является то, что аутсорсинг может быть достаточно дорогостоящим, и вопрос об оправданности затрат на аутсорсинг достаточно сложный. Перед менеджером стоит задача определения, окупится ли применение аутсорсинг и принесет ли выгоды. Также ответственным и непростым выступает вопрос подбора надежного партнера. Для того чтобы достичь ожидаемого эффекта, следует придерживаться некоторых рекомендаций.

Как отмечает в своем учебнике Ф. Клиффорд: «В первую очередь, требования, терминология и процессы должны быть ясно определены. Тренинги для персонала могут быть полезны, так же, как и контроль и мониторинг. Контракты должны быть рациональные и стимулирующие. Рекомендуется устанавливать долгосрочные отношения с партнером» [4, p. 45].

Что же касается причин, которые побуждают компанию-заказчика прибегать к услугам аутсорсеров, то это может быть недостаточная компетенция персонала компании, не позволяющая давать объективную оценку появляющимся проблемам (трудностям).

Наиболее частой причиной того, что компании-заказчики заключают договоры на аутсорсинг, является то, что аутсорсеры могут выполнить значительный объем работ в сжатые сроки, гарантируют качественное выполнение непрофильных для заказчика видов деятельности; исключают для заказчика необходимость вложения средств в обучение собственного персонала для выполнения передаваемых аутсорсеру функции; имеют необходимое количество собственных ресурсов, которые позволяют аутсорсеру качественно выполнить задачи, переданные ему для использования заказчиком, не располагающим такого вида ресурсами; имеют собственных квалифицированных специалистов; позволяют заказчику сократить расходы на приобретение оборудования, поскольку аутсорсер использует свой парк оборудования [5, с.136].

Одним из ключевых факторов, препятствующих применению аутсорсинга, является угроза нарушения конфиденциальности. Для решения этой проблемы необходимо обратить внимание при подборе исполнителя с хорошей репутацией, обладающий опытом подобной работы и положительные отзывы от партнеров, а также способного выполнять широкий спектр работ. В международной практике таким аутсорсером становятся многопрофильные консалтинговые компании, способные оказать поддержку бизнеса-клиента во всех направлениях.

Главные принципы аутсорсинга:

- «оставляю себе только то, что могу делать лучше других, передаю внешнему исполнителю то, что он делает лучше других» [6, с. 71-72];
- сделать организацию более конкурентоспособной путем сохранения фокуса на ключевой компетенции;
- достичь снижения себестоимости и эффективности;
- получить доступа к специальным ресурсам или возможностям;
- простимулировать предпринимательство в небольших организациях.

Аутсорсинг – это передача другим субъектам собственных издержек возникающих в связи с заключением контрактов.

Аутсорсинг позволяет повысить уровень специализации всех компаний. Компания получает возможность сосредоточиться на основном деловом процессе: по запросам потребителей.

Согласно данным аналитиков можно предусмотреть в XXI веке рост количества специализированных предприятий, которые будут обслуживать во многих компаниях только один бизнес процесс. Однако концентрация фирмы на ключевых компетенциях не означает разорванности единого воспроизводственного процесса. Воспроизводственный процесс теперь реализуется в сложной системе контрактно-договорных отношений, как формальных, так и неформальных.

Применение аутсорсинга бизнес-процессов в зарубежных странах.

Аутсорсинг, как отказ от собственного бизнес-процесса и заключение контракта на его выполнение со сторонней организацией, признается в настоящее время прогрессивным подходом в международном разделении труда. В высокотехнологичных отраслях аутсорсинг стал непреложным требованием сохранения конкурентных преимуществ и выживания даже крупных компаний.

Рассмотрим то направления аутсорсинга, по отраслям и сферам бизнеса, которые становится ясно, что многие из них тесно связаны с IT-аутсорсингом.

Мы обратимся к тем направлениям, которые могут касаться нашей компаний, работающих в самых различных отраслях экономики.

Одим из наиболее быстро растущих сегментов рынка аутсоринга бизнесс-процессов является центры обработки вызовов (Call центр).

Современный Call центр – это программно-аппаратный комплекс, который позволяет обрабатывать входящие телефонные вызовы автоматически или с участием оператора. По сравнению с обычной информационно-справочной службой его использование позволяет оптимизировать обработку звонков, сокращая время поиска нужной клиенту информации и обеспечивая постоянную доступность услуги. Он работает до 24 часов в сутки с интенсивностью до нескольких сотен звонков в минуту. На базе центра обработки вызовов можно организовать целый ряд услуг, например: справочно– информационная поддержка для клиентов; организация службы технической поддержки и т.д.

К центру обработки вызовов, чтобы он мог эффективно работать, предъявляются определенные требования.

Примерный список требований, по мнению специалистов, может выглядеть следующим образом.

1) доступность работы (24 часа).
2) Минимизация очередей доступа к агентам/операционистам (быстрота соединения).
3) Минимизация времени общения клиента с Call центр (экономия средств клиента).
4) Оптимизация очередности соединений по признакам:

– удаленности клиента (межгород, город);
– связь, которая используется клиентом (проводная, мобильная);
– определение цели звонка (какой набран номер, «ответы» автоинформатору);
– приоритетности вызова (VIP-клиент, повторность вызова и проч.).

5) Распределение входящих вызовов по операторам в соответствии с квалификационными возможностями последних.

6) Возможность максимальной обработки запросов абонента без привлечения оператора с помощью многоканальной системы «диалога» с интеллектуальными автоинформаторами.

7) Отображение абоненту информации на мониторе (приветствие, варианты ответов, сведения о звонящем и данные по его счетам, цель звонка и пр.) одновременно с поступлением звонка (оперативность).

8) Осуществление «холодных звонков», партнеров, филиалов и отделений в целях оповещения, опроса, маркетинга, рекламы и пр. (телемаркетинг).

9) Полноценный контроль за работой агентов/операционистов. Документирование и анализ статистики вызовов, качества диалоговых систем, эффективности работы агентов.

10) Информационная защита и физическая безопасность данных.

По прогнозам аналитиков Datamonitor, в 2005 г. Call центр принадлежать 13,4% от всего рынка операторских центров. Прогнозируется, что в ближайшие годы среднегодовые темпы роста числа Call центр на развитых рынках составят около 1%, а глобальный рынок технологических компонентов будет расти в среднем по 6% в год.

Наибольшее число Call центр – в США, Германии, Франции, Японии и Корее. Услуги Call центр приняли международный характер. Провайдеры из Канады, стран Карибского бассейна, Индии, Ирландии, Филиппин предлагают свои услуги по более низким ценам компаниям в США, Европе и Азии. Их услугами пользуются компании, банки правительственные организации, предприятия розничной торговли, технологические, страховые и туристические компании, предприятия телекоммуникационной отрасли и транспорта.

Изменения, происходящие на рынке Call центров, касаются, прежде всего, увеличения сроков контрактов и укрупнения самих центров, предоставляющих полный спектр услуг и всевозможные виды взаимодействия. Из общего числа таких центров, выполняющих заказы сторонних организаций, 35% имеют более 5 тыс. агентов, 25% – от 2 до 5 тыс. агентов, более 40% – от 1 до 2,5 тыс. агентов.

Услуги аутсорсера менее затратны, чем самостоятельное содержание Call центра. Например, услуги американской компании-аутсорсера X обходятся примерно на 23% дешевле. X применяет самые современные телефонные системы и распределяет свои расходы на всю клиентскую базу.

В развитии данного направления аутсорсинга имеются собственные проблемы. Прежде всего, это проблема выбора: пойти на аутсорсинг или построить собственный (in-house) центр обработки вызовов.

В том случае, когда заранее трудно предугадать, каковы будут масштабы бизнеса, либо для развития компания нуждается в разовых или сезонных маркетинговых акциях, разумнее прибегнуть к услугам стороннего центра обработки вызовов. Причем расходы на аутсорсинг часто не превышают затраты на эксплуатацию собственного центра, а иногда бывают заметно ниже. Однако далеко не все компании готовы доверить работу с клиентами посредникам. Поэтому практикуется и такая форма работы, как лизинг – аренда аппаратных ресурсов центра обработки вызовов. И хотя на большинстве региональных рынков достаточно четко прослеживалась та тенденция, что крупные корпорации старались запускать и поддерживать собственные центры, небольшие фирмы предпочитали пользоваться услугами Call центра.

Таким образом, даже небольшой анализ по аутсорсингу позволяет сделать вывод о том, что данный вид услуг выгоден для организации в силу ранее указанных объективных причин. Очевидно, что производить оценку эффективности и целесообразности аутсорсинга обязательно, чтобы избежать многих ошибок при его использовании, и оценку производить необходимо на этапе планирования, т.е. до заключения аутсорсингового контракта. После внедрения аутсорсинга в бизнес можно заниматься наблюдением и слежением за работой компании, изменениями, успехами и неудачами, чтобы сделать выводы, а в дальнейшем избежать совершенных ошибок и исправить недостатки, устранить слабые стороны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Коник Н.А. Аутсорсинг.– М.: КНОРУС, 2008.– 235 с.
2. Аалдерс Р. IT – аутсорсинг: практическое руководство. – М.: АиФ, 2004.– 128 с.
3. Аникин Б.А., Рудая И.Л. Аутсорсинг и аутсафинг: высокие технологии менеджмента. – М.: ИНФРА-М, 2006.– 245 с.
4. Clifford F. Gray, Erik W. Larson. Project Management: The Managerial Process, 4th Edition, by McGraw-Hill/Irwin, 2008. – 180 p.
5. Дж. Брайан Хейвуд. Аутсорсинг. В поисках конкурентных преимуществ. – М.: Вильямс, 2002.– 176 с.
6. Климовец О.В. Стратегия трансграничного органического роста российских компани. – Москва, 2014 г. – 195 с.

UDC 327(574):621.039

ӨМІРТАЙ А.Д.,
ЕЛЕМЕСОВ Р.
халықаралық қатынастар факультеті,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,Алматы қ.
E-mail: professorkaznu@gmail.com

ҚР АТОМ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ӘЛЕУЕТІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Түйіндеме: Қазіргі таңда ғаламдық экономикалық және экологиялық мәселелердің шиеленісуі ядролық энергетиканың болашағы туралы өткір талас туғызып отыр.Мақалада әлемдік энергетикалық нарықтағы атом энеркетикасының қазіргі таңдағы әлеуеті мен болашағы, сондай-ақ Қазақстанның ядролық энергетика саласындағы жетістіктері мен мүмкіншіліктері талқыланады.Қазақстанның атом энергетикасы бойынша әлемдік энергетикалық нарықтағы үлесі мен қазіргі ядролық әлеуетін зерделей отырып, еліміздегі тұңғыш АЭС құрылысын жүргізу мәселесі көтерілген.Біздің еліміз үшін бұл мәселе үлкен маңызға ие, өйткені Қазақстан уран қоры бойынша әлемдік қауымдастықта екінші орынды, уран өндірісі бойынша бірінші орынды иемденіп отырған мемлекет.Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін атом энергетикасын пайдалану қаншалықты тиімді? АЭС салудағы мемлекетіміздің стратегиялық мақсаты мен мүмкіндіктері қандай? Міне, осы сұрақтарғамақала барысында жауап іздеп көрдік.

Түйін сөздер: Атом өнеркәсібі, ядролық энергетика, атом электр станциясы, энергетикалық қауіпссіздік, энергетика.

ПОТЕНЦИАЛ И БУДУЩЕЕ АТОМНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РК

Аннотация: В сегодняшний день обострениеглобальныхэкономических и экологических проблемы породило острые споры о будущем ядерный энергетики.В статье рассматриваются потенциал и перспективы атомный энергетики в международном энергетическом рынке и достижение и возможности Казахстана в ядерный энергетике.А также поднимаются проблемы о долях Казахстана в мировом ядерном энергетическом рынке поядерномуотрасли и остроительствеАЭС в Казахстане. Для нашей страны эта проблема имеет особоважное значение, так как мы занимаем второе место в мире по запасам урана и первое место по добыче. Насколько эффективно использованиеатомной энергетики в обеспечении энергетическойбезопасностистраны? Какие стратегические цели и возможности государства встроительствеАЭС? Встатьемы постарались искать ответы на эти вопросы.

Ключевые слова: Атомная промышленность, ядерная энергетика, атомная электростанция, энергетическая безопасность, энергетика.

THE POTENTIAL AND FUTURE OF THE NUCLEAR INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

Summary: In today aggravation of global economic and environmental problems it has generated heated debates about the future of nuclear energy. This article discusses the potential and prospects of nuclear power in the international energy market and the achievement and opportunities of Kazakhstan in the nuclear power industry. And also raised concerns about Kazakhstan's shares in the global energy market on the nuclear industry and the construction of nuclear power plant in Kazakhstan. For our country, this issue is particularly important, since we are the world's second largest uranium reserves and first place in production. How effective is the use of nuclear energy in ensuring energy security of the country? What are the strategic goals and state capabilities in the construction of nuclear power plants? In this article we have tried to find answers to these questions.

Keywords: The nuclear industry, nuclear power, nuclear power stations, energy safety, energy

Ғаламдық экономикалық дағдарыстан толық шығып үлгермеген әлемдік экономика тұрақтылық немесе бірқалыпты даму жағдайына әлі жете қойған жоқ. Бүкіл әлемдік қаржы дағдарысы, одан соң әлемдік қауымдастықта геосаяси тәуекелдердің көбеюі салдарынан қазіргі таңда халықаралық энергетикалық нарық та күйзеліс үстінде. Жер шарында әркелкі орналасқан энергетикалық ресурстардың жай-күйі мен нарық бағасының тұрақсыздығы, энергетиканың қайнар көздеріне деген

әлемдік сұраныстың артуы секілді ғаламдық экономикалық мәселелер тындырымды ғылыми зерделеуді қажет етіп отыр.

Ғаламдық экономикалық және экологиялық мәселелердің шиеленісуі ядролық энергетиканың болашағы туралы өткір талас туғызып отыр. Біздің еліміз үшін бұл мәселе үлкен маңызға ие, өйткені Қазақстан уран қоры бойынша әлемдік қауымдастықта екінші орынды, уран өндірісі бойынша бірінші орынды иемденіп отырған мемлекет. Сол себепті бүгінгі күнде атом өнеркәсібін терең зерделеудің өзектілігі жоғары. Ядролық энергетиканы дамыту Қазақстан үшін әлемнің озық технологияларына жол ашады, сондай-ақ әлемдік энергетикалық нарықтағы үлесін ұлғайтадыжәне энергетикасын әртараптандыру арқылы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

XX ғасырдың 40-50 жылдарынан бастап атом энергиясын бейбіт қолдану мақсатындағы жобалар – АЭС қолданысқа енуіне алып келіп, әлем елдерінің энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде озық әрі тиімді технологияларға сүйенетіндігін көрсетті.Қазіргі таңда әлемдік электр энергиясы өндірісінің 15– 17% ядролық энергетиканың үлесінде.

1948 жылы КСРО-да белгілі ғалым И.В.Курчатовтың жетекшілігімен атом энергиясын игерудің жоспары әзірленіп, 1950 жылы құрылысы басталған Обнинск АЭС1954 жылы 27 маусымда іске қосылды. 1956 жылы Ұлыбританияда Колдер-Холл АЭС, 1957 жылы АҚШ-та Шиппингпорте АЭС пайдалануға берілді. Одан соң Франция, Германия, Канада, Швеция, Жапония сияқты дамыған елдердің атом энергиясын бейбіт мақсатта игеру кезеңі басталды. Қазіргі таңда әлемнің 31 мемлекетіндегі 460 энергетикалық ядролық реактордан тұратын 192 АЭС-тің жалпы қуаты 348 ГВт құрап отыр. Сондай-ақ осы күнде әлемде 60 энергоблоктың құрылысы жүріп жатса, 159 ядролық реактор өз жұмысын тоқтатқан. Құрылыс сатысындағы АЭС басым бөлігі Азия елдеріне, оның ішінде Қытай, Үндістан, Оңтүстік Корея, Турция, БАӘ тиесілі. Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің (IAEA) болжамы бойынша 2030 жылы әлемдегі АЭС жалпы алғанда қуат көлемі қазіргіден екі есе артып 700 ГВт құрамақ. АЭС жұмыстарын біртіндеп тоқтатып немесе басқа энергия көздеріне алмастырып жатқан Германия үшін деұлттық энергетикалық стратегияларының негізгі құрамдас бөлігі атом энергетикасы болып қала бермек.

АЭС басты артықшылығы – отын көздеріне деген тәуелділіктің әлдеқайда төмен болуы. Көмірмен жұмыс істейтін ЖЭС отынды көп мөлшерде жұмсайды. Тәжірбиелер бойынша 1 кг табиғи уран 20 т көмірді алмасырады. Қуатты ЖЭС бір тәулікте екі жүк состав көмірді жағып жібереді. Көмір отындарының жеткізілуі немесе шетелдерден импортталуы үлкен тасымал шығындарын туғызады. Бұл ядролық отын тасымалымен салыстырғанда орасан зор көп қаржыны талап етеді. Сібірден келетін көмір тасымалы Ресейдің батыс бөлігіндегі ЖЭС үшін қымбатқа түсіп отыр. Осы себептермен Ресейдің ядролық бағдарламасында елдің еуропа бөлігін АЭС энергетикасымен қамтамасыз ету мәселелері қамтылған.

АЭС салыстырмалы түрде басқа отын-жанармай көздеріне негізделген электр станцияларына қарағанда қоршаған ортаға зияны әлдеқайда аз. Жылу электр станцияларынын шығатын зиянды заттар құрамына азот оксидтері, күкіртті газдар, көміртек оксидтері, альдегидтерт.б. химиялық улы заттар кіреді. Мысалы, қуаты 1000 МВт ЖЭС жылына ауаға 13000 тонна улы газдар, 165 000 тонна зиянды қалдықтар шығарады. Салыстырмалы түрде АЭС шығаратын зиянды қалдықтар көлемі ЖЭС қарағанда 5-6 есе аз. 1000 МВт ЖЭС жылына 8 млн тонна оттегі тұтынады, ал АЭС-тің ядролық реакторлары мүлде оттегі пайдаланбайды[1].

Күрделі құрылымдық жүйеден, қауіпсіздік мақсатында бірнеше сақтық нысандарынан тұратын станцияның апатты жағдайының салдары -АЭС басты кемшілігі болып табылады. 1979 жылы АҚШ-тағы Три-Майл-Айленд АЭС-дегі орын алған апатты жағдай, 1986 жылы Кеңес одағындағы қазіргі Украинадағы Чернобыль АЭС-де болған апат және 2011 жылы Жапонияның Фукисима-1 АЭС-тегі апатты жағдайлар адамзатқа үлкен қасіреттер алып келгені белгілі. Апатты жағдайларда радиоактивті заттардың ауаға таралуы, радиация нетижесінде жарамсыз қауіпті аймақтардың пайда болуына, ұрпақ қасіретіне алып келеді. Сол себепті қазіргі таңда АЭС салудағы басты тәуекел қауіпсіздікке қойылады.

Қазіргі таңда әлем елдері арасында ядролық энергетикаға аса үлкен қызығушылық танытып отырған Қытай Халық Республикасы. Көмірмен жұмыс істейтін электр станцияларының сыртқы ресурстарға тәуелділігі жоғары болғандықтан, Қытай соңғы онжылдықта өзінің ауқымды ядролық энергетикалық бағдарламасын жасады. Бағдарламаның негізгі мақсаты ел энергетикадағы АЭС үлесін ұлғайту. 2020 жылға қарай АЭС күшін қазіргіден 8 есе (80 ГВт), 2030 жылы 20 есе (200 ГВт), 2050

жылы 40 есе (400 ГВт) өсіру болып отыр. 2013 жылғы статистикалық мәліметтер бойынша Қытай Халық Республикасында 17 ядролық реакторлы 6 АЭС жұмыс істеп тұр. Олар Гуандун АЭС, Циньшан АЭС, Тяньвань АЭС, Линьао АЭС, Хунъяньхэ АЭС, Ниндэ АЭС. 32 блок құрылыс үстінде, 54 реактордың құрылысы жоспарлануда [2].

Осы жағдайларда Қытайдың атом энергетикасы бағдарламасы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі келешегі жарқын сала. Қазіргі таңда, Қытай атом энергетика саласындағы түрлі жетістіктерге жетсе де, көмір және көмірсутекпен жұмыс істейтін ЖЭС жалпы энергетиканың 70%, СЭС 17,5% қамтысы,.қалған 2,5% АЭС тиесілі. 2020 жылға қарай АЭС үлесін 2,5 %– дан 6% дейін жоғарлатуға жоспарлап отырған Қытай атом энергетикасы бойынша әлемдегі ең қуатты елдердің біріне айналып, Жапония, Франция елдерінен жоғарғы орынға шығатыны анық. Қытай осы қарқынмен дамитын болса 20-30 жылдан соң әлемнің атом энергетикасы бойынша көшбасшысы (836,63 млрд кВт•сағ/жыл) АҚШ елін де артқа тастайды.Қытайдың АЭС басым бөлігі жағалаулы аймақтарда орналасқан, ал жалпы алғанда барлық ядролық реакторлар тікелей сумен суыту әдісі бойынша жұмыс жасайды.

Қытайдағы энергетикалық ресурстардың жоғарғы орынға қойылуы бұл мемлекеттің ұзақ мерзімдік тұрақты дамуының кепілі. Өз нарығын тиімді әрі экологиялық зияны аз АЭС энергетикасымен қамтамасыз ету Қытайдың экономикалық қуатын одан сайын арттырады.Қазақстан көршілес орналасқан Қытаймен сауда қарым-қатынастарын дамыту үстінде. Қытайдың отын– энергетикалық ресурстары нарығында Қазақстан ресурстарының үлесі өсіп келеді. Отандық уран өндіруші компаниялардың Қытай нарығына шығатын күні алыс емес. Қытай энергетикалық қауіпсіздігін ауқымды жобалар арқылы іске асыруда. Алдаға 10-15 жылдың көлемінде ядролық энергетикада көп тәжірбие жинап үлгеретін Қытаймен кадрлар дайындау саласында, АЭС эксплуатациялау саласында сенімді серіктестікті дамытқан жөн. Сонымен қатар, Қытайдың батысындағы Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы қарқынды экономикалық даму үстінде. Егер Қазақстан өзінің алғашқы АЭС құрлысын бастайтын болса, ҚХР тарапынан қызығушылық батыс аймақтардың электр энергиясына деген сұранысына байланысты болмақ. Бұл мәселенің екінші жағы АЭС құрлысына тартылатын инвестиция Қытай тарапынан болуы да әбден мүмкін екендігін байқатады.

Бүгінгі күні Қазақстан ураннның әлемдік барланған қорының 12% иеленіп, әлемде уран өндіруден 1-орын және қорлар көлемі бойынша 2-орындағы мемлекет. Жалпы барланған уран қорының 65% жерасты сілтісіздендіру әдісі бойынша экономикалық тиімділікпен өндіру мүмкіндігі бар. Салыстырмалы түрде Қазақстан қысқа мерзімде атомдық энергетика кешенін дамутуда үлкен әлеуетке ие мемлекет. Сонымен қатар, Қазақстан ядролы энергетика және ядролы физика саласында іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізу мен уран өндірісінің және өндіруші өнеркәсіптің дамыған инфрақұрылымына ие. Республикада ядролық физика саласында зерттеулер жүргізугебірегей ғылыми база, сондай-ақ кеңестік кезеңнен білікті қызметкерлер бар. Осының нәтижесінде қазіргі уақытта ғылыми мақсатта 3 ядролық зерттеушілік реактор пайдаланылуда.

Қазақстандағы уран өндірісі XX ғасырдың 50 жылдары басталды. Ал еліміздегі алғашқы уран кен орны – 1951 жылы ашылған Қордай кеніші.

Соғыстан кейін, яғни 1947-1965 жылдар аралығында уран іздеудің белсенді әрекеттері одан әрі жалғасты. 60-жылдардың басында “Волковгеология”, “Краснохолмгеология”, “Степгеология”, “Кольцовгеология” өндірістік– геологиялық бірлестіктері геолог-барлаушыларының күшімен Қазақстан аумағында ураннның минералды-шикізат қорын жасаудың бірінші сатысы аяқталған болатын. Бұл өз кезегінде Целинный, Прикаспийск (Каскор) және Қара-Балта қайта өңдеу комбинаттарының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етіп отырды.

1960-1970 жылдары жерасты ұңғымалық шаймалау әдісімен инфильтрациялық қабатты кен орындарындағы нашар рудалардан уран өндіру мүмкіндігі АҚШ-та дәлелденді. Бұл Қазақстанның шикізат базасындағы жағдайды түбегейлі өзгертіп жіберді. 70-жылдардың соңына таман Ыңғай, Мыңқұдық, Мойынқұм, Қанжуған, Солтүстік және Оңтүстік Қарамұрын сияқты тағы басқа бірегей кен орындары табылды.1980-1982 жылдары Қазақстанда уран өнімдерін шығару ең жоғары деңгейге жетіп, жалпы алғанда 30 кен орнында уран өндірілді. Атом өнеркәсібі кәсіпорындарында еңбек ететін жұмысшы– қызметкерлер саны 70 мыңнан асып жығылды.

Алғаш рет уранға деген мемлекеттік тапсырыстың төмендеуі 1983 жылы тіркелді. Өндіріс 25-30%-ға құлдырап, одан кейінгі жылдарда да сол деңгейде қалып қойды.80-жылдардың ортасына таман басталған әлемдегі қарусыздану саясаты салдарынан және Чернобыль оқиғасынан кейін атом энерге-

тикасын дамыту бағдарламасы кейінге шегеріліп, Целинный мен Прикаспийск өндірістік кеніштерінде және қайта өңдеуші комбинаттарда уран өндіру көлемі қысқартылды. Сол жылдары шахталық және карьерлік өндірудің тиімсіздігі мен әлемдік нарықтағы бағаның төмендеуінен Қазақстанда 6 кен басқармасы жабылып, 2 басқармада өнім өндіру мүлде тоқтатылды.

1992 жылдан бастап Ресей қазақ табиғи уранынан бас тартып, нәтижесінде саланың тау-кен өндіруші және өңдеуші кәсіпорындары үшін қиын кезең туындады. Соған байланысты, Қазақстан Республикасының Үкіметі атом энергетикасы мен өнеркәсібі жүйесіне жататын барлық кәсіпорындарды Қазақ мемлекеттік атом энергетикасы мен өнеркәсібі кәсіпорындарының корпорациясына (КАТЭП) біріктіруге ұйғарды. Жаңа ұйымның алдына нақты міндеттер қойылды: бұрынғы орта машина жасау кәсіпорындарын біріктіру; саланы сақтап қалу және одан әрі жаңғырту стратегиясын жасап шығу; әлемдік уран рыногында егеменді елдің және оның кәсіпорындарының мүддесін қорғау; өндірістік және кадрлық әлеуетін ескере отырып кәсіпорындарды конверсиялау мен диверсификациялау жұмыстарын жүргізу.

1997 жылы Қазақстанның атом саласындағы ұлттық операторы «Қазатомөнеркәсіп» құрылған болатын. «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ уран, сирек металдар, атом электр станциялары үшін ядролық отын, арнайы жабдықтар, технологиялар және екіұдай мақсаттағы материалдардың импорты– экспорты бойынша Қазақстан Республикасының ұлттық операторы болып табылады. Бүгінгі таңда компанияда 27 000 астам адам еңбек етеді.

Қазақстан аумағында ураның 129 кен орны және кен пайда болған ошақтары белгілі. Уран кен орындары 6 аймаққа біріктірілген.

1. Сырдария аймағы – Қазақстанның жалпы қорлары мен ресурстарының 18,8% құрайды. Солтүстік және Оңтүстік Қарамұрын, Іркөл және Хорасан кен орындарындағы уран өндіру жер асты шаймалау әдісімен жүзеге асырылады.

2. Шу-Сарысу аймағы – ураның түзілуі қабаттық қышқылданудың өңірлік жер зоналарымен байланысты. Жалпы қорлары мен ресурстары Қазақстанның жалпы қорлары мен ресурстарының 57,8% құрайды. Қазіргі уақытта Уванас, Мыңқұдық, Қанжуған, Мойынқұм, Ақдала, Буденовск және Іңкәй кен орындарындағы уран өндіру жер асты ұңғымалау шаймалау әдісімен жүргізіліп жатыр.

3. Іле аймағының негізгі қорлары – қоңыр көмір қабаттары жабыны топырағының тотығуынан түзілген уран-көмір кен орындарымен байланысты. Уран қоры мен ресурсы Қазақстанның барлық қорларының 4,5% құрайды. Қазіргі уақытта уран өндіру жүргізілмейді.

4. Солтүстік Қазақстан аймағы – Қазақстандағы уран рудаларының жалпы қорлары мен ресурстарының 16,4% құрайды. Аймақтың уран кен орны протерозой мен палеозойдың қатпарлы кешендеріндегі желілі-штокверкті кендер түрінде ұсынылған. Қазіргі кезде Семізбай кен орнындағы уран өндіру жер асты шаймалау әдісімен жүргізіледі.

5. Балқаш маңы уран кен орындарының негізгі түрі – құрлықтық вулкандық кешендердегі эндогенді желілі-штокверкті кен орны. Аймақтың негізгі кен орындарындағы жұмыс аяқталынған. Ураның қалған қорлары мен ресурстары республиканың жалпы қорының 0,8% құрайды. Уран өндіру тоқтатылған.

6. Каспий маңы аймағы – ураның қоры мен ресурстары Қазақстан қорының жалпы теңгерімінде 1,7 % құрайды. Қазіргі кезде уран өндіру жүргізілмейді.

Қазіргі таңда Қазақстан уранын импорттаушы мемлекеттер Қытай, АҚШ, Еуропалық одақ елдері, Жапония, Оңтүстік Корея, Үндістан.

Атом өнеркісібінің толық кешені уран өндірісінен бастап АЭС-ке дейінгі аралықты қамтиды. Қазақстанның ядролық әлеуетінде атом энергетикасының толық кешені қалыптаспаған, бірақ алғышарттардың негізі қаланған. Қазіргі таңда Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің (IAEA) бастамасымен Қазақстанда ядролық отын банкінің құрлысы жүріп жатыр. Бұл әлемдік қауымдастықтың атом энергетикасы бойынша Қазақстанға деген үлкен сенімінің дәлелі. Сондай-ақ Қазақстан мен Францияның атом саласындағы операторлары арасында ядролық отын өндіру бойынша жобалар қолға алынған. Қазіргі таңда

«Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ тігінен интеграцияланған ядролық отын өндірісі кешені бойынша жұмыстар жүргізіп жатыр. Уран өндірісі мен ядролық отын таблеткалары өндірісі кезеңдерін игерген Қазақстан атом өнеркәсібінің келесі кезеңдері бойынша озық технологиялы мемлекеттермен жаңа жобалардың алғышарттары жүргізіліп жатыр. Қазақстан атом энергетикасын дамыту жобаларына

Жапония мен Ресей қызығушылық танытып, серіктестік келісімін қабылдаған. ҚР ядролық энергетика саласында келесідей мамандандырылған ұйымдар қызмет атқаруда: РМК «ҚР Ұлттық ядролық орталығы», РМК

«Ядролық физика институты», «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ қарасты «Жоғарғы технологиялар институты», «Ядролық технологиялар қауіпсіздігі» ғылыми– техникалық орталығы.

«Қазақстан 2050» стратегиялық даму бағдарламасында ҚР президентінің үкіметке берген нақты тапсырмасының бірі «Төртінші мұнай өңдеу зауыты мен атом электр станциясының орны, инвестициялар көзі мен құрылыс мерзіміне қатысты мәселелерді Үкімет биылғы жылдың бірінші тоқсанның соңына дейін шешкені жөн». Сондай-ақ келесідей жоғарғы деңгейдегі мемлекеттік құжаттардарда Қазақстандағы ірі жобалар қатарына АЭС құрлысы көрсетілген:

- ҚР-ның 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары (ҚР Президентінің бұйрығы, 1 ақпан 2010 ж. №922).
- ҚР Президентінің халыққа жолдауы (17 қаңтар 2014ж.)
- АЭС құрлысы бойынша алғашқы істер жоспары (ҚР үкіметі, 5 мамыр 2014ж.)

Атом өнеркәсібі саласының 2011-2014 ж. даму бағдарламасы (13 наурыз 2014 ж.) [3].

Атомдық энергетиканың толық кешеніне өту үшін, сондай-ақ ядролық энергетиканы игерген озық технологиялы әлем елдерімен бір қатарда тұру үшін Қазақстанның атом өнеркәсібін үлкен сын күтіп тұр. Бұл аз уақыт аралығында шешіле қоймайтын өте күрделі әрі жауапты іс. АЭС құрлысын жүргізу бойынша жоспарлы дайындықтан басқа, АЭС іске қосуы мен ары қарай электр станциясының жұмыс жасауына кепілдік болатын білікті мамандардың жоғарғы деңгейдегі кәсіптік дайындығы да жүргізілуі керек.

Қазақстан атом энергетикасын игеру жұмыстарын бастап кетті. Арнайы кеңес құрылып, атом энергетикасы дамытудың алғашқы кезеңі жүріп жатыр. Бірақ заманауи технологияларды ендіру мен жаңа мүмкіндіктерді дамыту үлкен қаржы көздерін, инвестицияны талап етеді. Мұндай үлкен жүкті бүгінде тек мемлекет қана өз мойнына ала алады.

Осы ретте атап өтетін өзекті мәселенің бірі – АЭС құрлысын ғылыми– техникалық қолдаудың ұлттық бағдарламасын қабылдау мен оның жүзеге асыру. Ғылыми-техникалық қолдаудың келесідей бағыттарын атап өткіміз келеді.

1. Ядролық-энергетикалық сала бойынша біріңғай мемлекеттік саясат жүргізу мақсатында ҚР нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру. Бұл ретте Халықаралық атом энергиясы жөніндегі агенттік пен ядролық энергетикадағы көшбасшы мемлекеттердің осы сала бойынша нормативтік-құқықтық базаларын салыстырмалы зерделеу жұмыстарын атап өтуге болады.
2. АЭС үшін ядролық жанармай кешенінің дамуын ғылыми-техникалық қолдау мәселесі де өте маңызды. Бұл бағыт бойынша жүргізілетін жұмыстарға АЭС тұтынатын жанармайдың дайындау, сынақтан өткізу, сертификаттау, және радиоактивтік қалдықтарды қайта өңдеу мен сақтау, пайдалануға жарамсыздарын жою қызметтерімен айналысатын құрылымды ұйымдастыруды жатқызамыз.
3. АЭС-ті Мемлекеттік экологиялық бақылау мониторингін құру. АЭС құрлысын жүргізуге таңдалып алынған ауданның экологиялық жағдайын зерттейтін және әрдайым бақылауда ұстайын мемлекеттік құрылым ұйымдастырылуы шарт.
4. Ядролық өнеркісіп саласы бойынша ғылыми-техникалық және өндірістік маман дайындау бағдарламасы қабылданып, жүзеге асырылуы шарт.

Дәл қазіргі таңда үкіметтік комиссияның АЭС құрлысына лайық деп белгіленген аудандарға Шығыс Қазақстан облысының Үлбі ауданы мен Курчатов қаласы ұсынылып отыр. Жалпы алғанда кез-келген мемлекет үшін атом энергетикасын пайдаға асыру сөзсіз үлкен масштабты және қымбатқа түсетін, сондай-ақ халықаралық қатал талаптар мен халықаралық бақылауда болатын күрделі іс.

Қазіргі таңда Қазақстандағы АЭС құрлысы ғылыми орталарда, БАҚ-та жиі талқыланып жүрген тақырып. Пікірлер арасында АЭС құрлысына мүлде қарсы ойлардың философиясы қазақ халқының «отпен ойнама күйесің» деген даналық сөзіне сүйенетін сияқты. Сондай-ақ басқа көзқараспен қарауға болатын қазақ даналығында «шегірткеден қорыққан егін екпес» деген мақал бар екендігін атап өткіміз келеді. АЭС құрлысы Қазақстанда қазір жүзеге асып жатқан «Қашаған»,

«ЭКСПО-2017» жобаларынан да ауқымды шара және оны жүзеге асыру үшін мемлекет халық алдындағы жауапкершілігін ұмытпай жоспарлы, ұқыпты әрекет етуі шарт.

АЭС салу Қазақстанның энергетикалық саласын диверсификациялау арқылы ұзақ мерзімдік

энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, халықаралық ғылыми-техникалық қатынастарын күшейтеді, ядролық отын саласындағы ықпалы мен үлесін арттырады,атом энергетикасы бойынша әлеуетімізді көтереді, халықаралық бәсеке қабілеттілікті дамытады,сондай-ақ экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етіп, экологиялық экономикаға қол жеткіземіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Джаксалиев Б.М., Атомная энергетика: полный цикл от ископаемого урана до АЭС // Человек. Энергия. Атом. Научно-публицистический журнал. – Курчатов, 2015. – №2(24). – С.15-16.
2 Қытайдың атом энергетикасы. Әлемдік атом ассоциациясы. 15.09.2015// http://www.world-nuclear.org/information-library // сақталған күні 06.09.2016.
3 Вурим А.Д., Научно-техническая поддержка строительства АЭС в Республике Казахстан // Человек. Энергия. Атом. Научно-публицистический журнал. – Курчатов, 2015. – №2(24). – С.73-74.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abdigapbarova U.M. – KazNPU after Abai
Абдуова Б.С. – проф.м.а.
Abilgaziyeva Z.K. – PhD student, ZSU after I. Zhansugurov
Абишев Н.А. – П.ғ.д., профессор
Айтпеков А.И. – Магистрант, Кафедра гуманитарных и юридических дисциплин, Факультет юриспруденции, Университет «Астана»
Алауханов Е.О. – Доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель Казахстана
Алибаева А.С. – Магистрант Казахской национальной академии искусств им. Т. Жургенова
Альмагамбетов Б.Т. – Магистрант 1-го курса Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
Арабаджи К.Д. – Преподаватель кафедры иностранных языков, м.п.н., Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова
Артыкбаева А.К. – Канд. пед. наук, профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Асанова Ж.С. – 6D010300 – «Педагогика және психология» мамандығының докторанты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті
Асанова Ұ.О. – проф.м.а.
Асанов А. – 2 курс магистранты, Қазақ Ұлттық өнер университеті
Аубакирова Ж.А. – аға оқытушы
Аульбекова Ж.С. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Ахметова А.Г. – Преподаватель кафедры иностранных языков, м.п.н., Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова
Ахметова К.К. – Кандидат педагогических наук, Филиал АО «НЦПК«Өрлеу», Институт повышения квалификации педагогических работников по городу Астана
Аяпова Т.Т. – д.ф.н., профессор, Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
Әлібаева М. – Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Байсултанова С.Ч. – Докторант 3 курса по специальности 6D010300 – Педагогика и Психология, КазНПУ им.Абая
Бақытов А.Т. – Филология ғылымдарының кандидаты, дипломатиялық аударма кафедрасының доцент м.а,
Балтабаев К.Ж. – Д.ю.н., профессор, кафедра уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Бекмагамбетов А.Б. – И.о. проректора по научной работе и интернационализации, профессор кафедры уголовного права и процесса Костанайского государственного университета имени Ахмета Байтурсынова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент)
Беласарова Ж. – PhD доктор, аға оқытушы**,** Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Бимурзина А.А. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Бисембаева С.Д. – 1 курс по специальности «Филология», Факультет филологии и мировых языков**,** Магистрант КазНУ имени аль-Фараби
Борейчук А.Ю. – Магистр юридических наук, член Союза Юристов Казахстана, докторант Казахско-Русского Международного Университета
Володева Н.А. – Кандидат искусствоведения, доцент кафедры «Мода и дизайн костюма»
Герфанова Э.Ф. – PhD докторант
Gurbanova A.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer of the Department of Philology, Mardan Saparbayev Institute
Джунисова А.А. – Кандидат филологических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауезова
Dzhussubaliyeva D.M. – Kazakh Ablai Khan University of International Relations & World Languages
Доскеева Ш.А. – филология ғылымдарының кандидаты, Қазақ инновациялық-заң университеті
Дячук М.И. – К.ю.н. доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, Факультет экономики и права, ВКГУ им. С.Аманжолова

Елемесов Р. – халықаралық қатынастар факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Yelubay Y. – International Information Technology University
Еркибаева Г.Г. – д.п.н., профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави
Ерметова Р.Е. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Есентаева Б.У. – Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
Есказинова Ж.А. – PhD доктор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Есіркепов Ж.М. – Қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті
Ешназаров А.А. – кандидат юридических наук
Жайлыбай Ж.Х. – 2 курс магистранты, Қазақ Ұлттық өнер университеті
Жетписбаева Б.А. – П.ғ.д., профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Жиембаева Г.Т. – PhD, старший преподаватель Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева
Zholdoshova A.Ya. – Junior researcher, Art. Lecturer of the Department of Public Law
Ibiraimzhanov K.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, ZSU after I. Zhansugurov
Игенбаева Р.Т. – П.ғ.к., проф.м.а , Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті
Исайкин Д.А. – Кандидат юридических наук, профессор Казахско-Русского международного Университета
Исайкина А.Д. – Магистр юридических наук, преподаватель Казахско-Русского международного Университета
Ілиясова Д.С. – аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Кабылова М.С. – Педагогика және психология мамандығының 1-курс докторанты, І. Жансүгіров атындағы ЖМУ
Калиева А.Ж. – Старший преподаватель, КазНУ им. аль-Фараби
Калдыкозова С.Е. – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Kaukeyev M.K. – Art. Lecturer of the Department of Public Law
Kokeshbayeva M.R. – LL.M. Lecturer of the Department of Public Law
Кулибекова Ж.С. – Доцент
Krykpayeva E.V. – Master's Degree student, L.N. Gumilyov Eurasian National University
Кульназарова Г.Т. – Ғылыми кеңесшісі, психол. ғ.д., профессор, академик
Курманалинов Е.Ж. – Руководитель Центра правоохранительных услуг прокуратуры Костанайской области, советник юстиции, магистр юридических наук
Курумшиева Э.И. – Кандидат юридических наук, доцент Кыргызский национальный университет им. Жусупа Баласагына
Кусмамбетов К.Д. – Докторант университета ТУРАН
Қайранов Е.Б. – PhD, доцент, Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА
Қоңырбекова Т.О. – PhD докторанты, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Құраш Н.П. – оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Lu Di – Kazakh National University after al-Farabi
Makhashova P.M. – Senior lecturer, Taraz State Pedagogical University
Малимова Н.М. – Заместитель директора по учебной работе и преподаватель информатики, Алматинский транспортный колледж КазАТК им.М. Тынышпаева
Маукеева А.О. – Преподаватель, магистр педагогических наук, КазНУ им. аль-Фараби
Медведева С.М. – PhD-докторант, КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Медиев Р.А. – Доктор PhD, Доцент кафедры следственно-оперативной работы 1-го Института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстана
Meiirman A.S. – PhD student, KazNMU
Мендигалиева Г.Х. – докторант, Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова
Молдабекова З.С. – «Құқық» кафедрасының аға оқытушысы, Алматы Университеті
Мутиева А.М. – Студент 4-го курса филологического факультета, Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауезова

Nazarova G.Zh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer of the Department of Philology, Mardan Saparbayev Institute
Намазбаева Ж.И. – «6D010500 – Дефектология» мамандығының 1 курс докторанты, Абай атындағы ҚазҰПУ
Нурекешов Т.К. – Докторант, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
Нусупова А.С. – к. иск., доцент, декан факультета Вокала, дирижирования и музыкального образования РГУ «Казахской национальной консерватории имени Курмангазы»
Нұрғали С. – Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
Оңдашұлы Е. – Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасы, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Орымбасаров Е.Н. – Магистрант 2-го курса специальности «Деловое администрирование» Высшей школы бизнеса УО «Алматы Менеджмент Университет»
Өміртай А.Д. – халықаралық қатынастар факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Рысбаева А.К. – Г.н.с. Института гармоничного развития человека ННПООЦ «Бобек», доктор педагогических наук, профессор
Садыков Н.Ш. – аға оқытушы
Сайын Ж. – PhD докторы, аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ
Сатылғанов Е.Т. – М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
Сәтенова С.К. – филология ғылымдарының докторы, Л.Гумиев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Сейітова Ш.Б. – филология ғылымдарының докторы, Қазақ инновациялық-заң университеті
Сейіт Г.Е. – 6М041300-«Кескіндеме» мамандығының 2-курс магистранты, Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА-сы
Сейсенбеков К.Д. – докторант, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
Смагулов Е.Ж. – доктор педагогических наук, профессор Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова
Смагулова Ж.С. – PhD докторы, ф.ғ.к. ҚМЭБИ университеті
Smatova K.B. – Associate professor, candidate of pedagogical sciences, Taraz State Pedagogical University
Софьина И.И. – Преподаватель кафедры иностранных языков, м.п.н., Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова
Сулейменова С.Ж. – Д.ю.н., профессор
Сулейменов Т.О. – доцент, Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА
Тагудретова Б.Б. – оқытушы, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ
Тастанов А.М. – Докторант, кафедра Уголовного права и процесса, Костанайский государственный университет им. А.Байтурсынова
Толеген А.Т. – Докторант, КазНАИ им. Т.Жургенова
Toguzbaeva K.K. – Doctor of Medical Sciences, KazNMU
Тынбаева Г.С. – Преподаватель кафедры иностранных языков, м.г.н., Карагандинский Государственный Университет им. Е.А.Букетова
Тяжина Е.Б. – Филология ғылымдарының кандидаты, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
Убайдуллина А.С. – Магистрант Казахско-Русского Международного Университета
Хамидулина И.Г. – Преподаватель казахского языка и литературы, Алматинский транспортный колледж КазАТК им.М. Тынышпаева
Шаяхметова Д.Б. – к.п.н., ассоциированный профессор, Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
Шаяхметов Ш.Ш. – кандидат юридических наук, доцент
Shergaliyev M.S.- Junior researcher, Art. Lecturer, Department of Public Law, Academy of Economics and Law

ПІКІР
РЕЦЕНЗИЯ
REVIEW

Мауленов Г.С.
доктор юридических наук, профессор
Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахтанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступ- ности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологи- ческую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законотворчества, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступления;

роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологи- ческие знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «…И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

Агыбаев А.Н.
доктор юридических наук,
профессор КазНУ им.аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санк-Петербурге издателством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождаю щие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежат обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно … поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информа-ции. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлении.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№7/1 2019 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

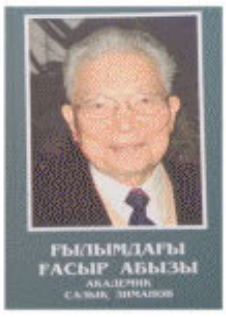
Басуға 11.07.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 29,83 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №5097.

Редакция мекенжайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй,
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

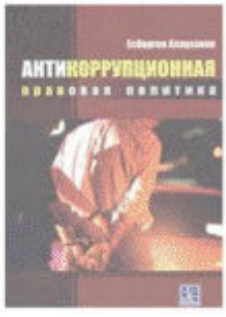
В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала "Наука и жизнь Казахстана". Профессор О.Старков отметил, что новый учебник "Криминология" отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге "Криминология", подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы -"Бытовая преступность", "Медицинская преступность" и "Криминотеология", чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

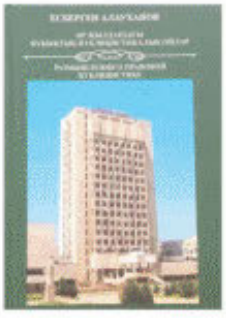

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

